Редакција

Проф. др Бабић Миланка, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Бараћ Драган, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Билбија Снежана, Универзитет у Сарајеву, БиХ
Проф. др Бошковић Драган, Унивезитет у Крагујевцу, Србија
Доц. др Вујевић Вера, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Кнежевић Саша, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Ковачевић Милош, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Летић Бранко, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Матејић Предраг, Ohio State University, САД
Проф. др Савова Димка, Универзитет „Св. Климент Охридски― Софија, Бугарска
Проф. др Стојановић Јелица, Универзитет Црне Горе
Проф. др Татаренко Ала, Универзитет у Љвову, Украјина

Радове у овој књизи су рецензирали:

Проф. др Ашић Тијана
Проф. др Бабић Миланка
Доц. др Бегенишић Добрила
Проф. др Бошковић Драган
Доц. др Брајковић Наталија
Проф. др Брчкало Бранка
Доц. др Вујевић Вера
Доц. др Жана Гавриловић
Проф. др Зељко-Зубац Ружица
Проф. др Јовановић Виолета
Доц. др Јовић Божица
Доц. др Јојић Оља
Проф. др 岳友熙 (Јоу Си Јуе)
Кебара Марина, мр
Проф. др Кнежевић Саша
Проф. др Ковачевић Војо
Проф. др Ковачевић Милош
Доц. др Кујунџић Маја
Доц. др Летић Марија
Проф. др Максимовић Милена
Проф. др Марковић Јелена
Проф. др Маројевић Милена
Проф. др Мацура Сања
Проф. др Настић Радмила
Проф. др Росић Тиодор
Доц. др Симовић Раде
Доц. др 魏现军 (Сјењјун Веи)
Проф. др Станаревић Рада

Зборник је штампан уз финансијску подршку
Министарства науке и технологије Владе Републике Српске.

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Посебна издања
НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига 9
том 1/1

НАУКА И СЛОБОДА

ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
(Пале, 6 - 8. јуни 2014.)

Пале, 2015

НАУЧНИ СКУП

НАУКА И СЛОБОДА

Књига 9
том 1/1

ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

Издавач:
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

За издавача:
Проф. др Миланка Бабић

Главни уредник:
Проф. др Милош Ковачевић

Секретар редакције:
Проф. др Саша Кнежевић

Технички уредник и компјутерски слог:
Страхиња Костић

Лектура и коректура:
Доц. др Биљана Самарџић
Доц. др Вера Ћевриз Нишић
Доц. др Сања Куљанин
Јадранка Регоје

Штампа:
"DIS COMPANY" д.о.о. Пале

Тираж:
300 примјерака

Пале, 2015

COBISS.RS-ID 5033752

Секција за лингвистику

Милена Б. Маројевић[*]
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за руски и српски језик и књижевности

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152007M

Оригинални научни рад

КОНЦЕПТ „СВОБОДА“ У РОМАНУ М. В. ШУКШИНА „*Я пришёл дать вам волю*“

0. У раду се врши лингвокултуролошка анализа експликације концепата *свобода* и *воља* у лексикографским изворима на руском језику – у дескриптивним, етимолошким, енциклопедијским и специјализованим речницима и утврђује се корелација ових двају концепата.

Концепт *свобода* је константа. Константе се у култури поимају као концепти који егзистирају или континуирано, или веома дуго (Степанов 2001: 84). Типолошком анализом руског концепта *свобода* као константе, откривамо да је овај концепт у руској језичкој свести представљен као јединство двају повезаних и узајамно условљених концепата – *свобода* и *воља*. Стога ћемо, најпре, кроз лексикографске изворе проследити развој концепта *свобода* с аспекта историје његова два основна израза (*свобода* и *воља*) и показаћемо да ова два имена нису два различита концепта, већ да је то један концепт – *свобода–воља*.

1. Речи *свобода* и *воља* су полисемантичне. У лексикографским изворима на руском језику лексема *свобода* је експлицирана са дванаест значења, док је за лексему *воља* наведено седам значења.

Једно од значења лексеме *свобода* је „могућност да индивидуа манифестује своју *вољу* поседујући свест о законима развоја у природи и друштву“ (овакво одређење слободе налазимо код Срезњевског, у *Малом Академијином речнику* (МАС), у речнику под редакцијом Ушакова, у дескриптивном речнику Ожегова); *друго* значење подразумева „стварност без политичких и економских притисака и ограничавања у јавном животу неких слојева друштва или пак друштва у целини“. Ово значење је фиксирано у напред поменутим речницима, а такође у *Великом Академијином речнику* (БАС). Слобода као „одсуство кметства, везаности кметова за одређене спахије“ је *треће* значење лексеме *свобода*, налазимо га у речнику Срезњевског, МАС и БАС. *Четврто* значење говори о „стању човека који није у затвору, у заточеништву“ (в заключении, в *неволе*, забележено код Срезњевског, у МАС, у Ушаковљевом речнику, БАС, код Ожегова). *Пето* значење слободе као „стање личне независности, самосталности, непостојање зависности од некога или нечега или повезаности са неким или нечим што смета и ограничава“ фиксирају Срезњевски, МАС,

[*] milena.marojevic@ffuis.edu.ba

БАС. *Шесто* значење говори о „могућности да се без било каквих сметњи, без притисака и принуда делује у некој сфери друштвеног и јавног живота“ (Срезњевски, МАС, БАС, Ушаков, Ожегов). О „лакоћи, одсуству тешкоћа у нечему“ говори *седмо* значење лексеме *свобода*, које срећемо у *Великом* и *Малом Академијином речнику*. *Осмо* значење – „стање спонтаности, без стега“, фиксирају такође само *Мали* и *Велики Академијин речник*. *Девето* значење – „слободно време, доколица“, забележено је такође само у ова два речника – БАС и МАС. *Свободу* као „независност, државни суверенитет“ бележи само *Велики академијин речник*, то је *десето* значење. У *једанаестом* значењу *Велики академијин речник* користи лексему *воља* у опису значења лексеме *свобода*: *свобода* је окарактерисана као „ширина, простор, пространство; пуна слобода (*раздолье*); „*простор*“; „*воља*“. И последње, *дванаесто* значење – спас, ослобођење – забележено је у материјалима Срезњевског и у БАС.

Лексички и семантички, лексеми *свобода* је најближа именица *воља*.

Лексема *воља* је репрезентована у речницима кроз следећа значења: као „једна од основних психичких потреба, која се манифестује кроз радње и поступке“ (МАС, БАС, Ушаков, Ожегов). То би било *једно* од седам значења. *Друго*, то је „жеља, захтев“ (фиксирано код Срезњевског, МАС, БАС, Ушаков, Ожегов). *Треће* значење, као „свесна тежња за достизањем неког циља“, забележено је у речницима Ушакова и Ожегова. *Четврто* значење се дефинише као „власт, право поступања по сопственом нахођењу“ (МАС, БАС, Ожегов). Даље, *пето*, јесте „слобода (овде се лексема *свобода* користи да се опише именица *воља*) манифестовања нечега, независност“ (Срезњевски, МАС, БАС, Ушаков, Ожегов). „Стање на слободи, ван затвора“ *шесто* је значење лексеме *воља*, забележено у МАС, код Срезњевског и Ушакова. И последње, *седмо* значење као „сагласност“ налазимо у материјалима Срезњевског.

Сва значења концепта *воља* могу да се сведу на два основна, и то 1. способност реализације сопствених жеља, постављених циљева; 2. слободе у манифестовању нечега.

Семантика ових двеју лексема репрезентована је у речницима унеколико противречно и недоследно. Свих дванаест значења лексеме *свобода* налазимо само у БАС. Најмањи број значења понуђен је у речнику Ожегова и Ушакова, по четири значења.

Заједничка у свим речницима су три значења лексеме *свобода*: 1. „стварност без политичких и економских притисака и ограничавања у јавном животу неких слојева друштва или пак друштва у целини“; 2. „стање човека који није у затвору, у заточеништву“ (в заключении, в *неволе*); 3. „могућност да се без било каквих сметњи, без притисака и принуда делује у некој сфери друштвеног и јавног живота“.

Лексема *воља* је најдетаљније представљена код Ожегова, са шест значења, најоскудније код Срезњевског, са три значења. У Ушаковљевом речнику и МАС наводи се по пет значења ове лексеме, у БАС – четири. Два

следећа значења су садржана у свим дескриптивним речницима, а то су: 1. „жеља, захтев“; 2. „слобода (!) у манифестовању нечега, независност“.

Лексикографском анализом речи закључујемо да се семема речи *свобода* тумачи као могућност да субјекат манифестује своју *вољу* на бази поимања закона развоја природе и друштва. Из тога произлази да значење речи *свобода* садржи сему „ограничење“ законима, док је *воля* потпуна слобода, и потребна је само жеља да се она оствари.

Семема лексеме *воля* садржи семе *власть, выбор, желание, независимость, отсутствие ограничений, стеснений, свобода* (!), и дефинише се као одсуство ограничења и притисака.

Однос концепата *воля* и *свобода*, према значењима у лексикографским изворима, а и у историјском развоју, био је у сталном преплитању. Како примећује Арутјунова, „*воля* је све време продирала у поље *слободе*, попримајући социјални смисао, а *слобода* је тежила да збаци стеге закона и да се идентификује са неограниченом *вољом*“ (Арутјунова 2003: 73–99).

Анализом семантике ових двеју лексема долазимо до закључка да је семантичко поље лексеме шире код именице *свобода*, него код именице *воля*. Од свих значења поменутих лексема, два су заједничка: 1. „стање човека који није у затвору, у заточеништву (в заключении, в *неволе*)“; 2. „могућност да индивидуа манифестује своју вољу (*воля)* поседујући свест о законима развоја у природи и друштву као о једној од основних психичких способности која се манифестује кроз дејства и поступке“.

У српском језику лексема *слобода* је презентована кроз шест значења: прво, као а. могућност испољавања своје *воље* у границама природних и друштвених закона; стање у коме човек није ограничен у одлучивању о себи, о својој судбини; одсуство ограничења, принуде, притисака (политичких, економских); б. Независност од владавине, власти, туђина; друго, а. Стање онога који није у затвору; б. Кретање без ограничења у простору; треће, лична независност, самосталност, која није ограничена никаквим обавезама, могућност поступања по својој вољи, жељи; четврто, могућност несметаног рада у каквој области људске делатности (с. научног истраживања; с. пловидбе: с. избора);
пето, неусиљеност, природност у владању, опхођењу, отвореност; шесто, *фиг*. Храброст, смелост, одлучност, отвореност; (РМС–МХ, књига пета, 1973: 859).

Воља је у истом речнику описана кроз четири значења: прво, као својство или способност човечјег духа да нешто хоће, да се може одлучити на какво дело или поступак; друго, као чврстина, снага, устрајност, упорност духа; треће, као резултат хтења, одлука, заповест; и четврто, као жеља за чим; готовост, спремност. (РМС–МХ књига прва, 1967: 416–417).

Резултати анализе лексикографске репрезентације говоре да семема *свобода* обједињује семе „независност“, „одсуство ограничења, притисака“ и одређује се као „стање које карактерише одсуство притисака и огра-

ничења“. Семема лексеме *свобода* третира се и као могућност да субјекат манифестује своју вољу на бази поимања закона развоја природе и друштва. Дакле, семантика лексеме *свобода* садржи у себи сему „ограничење“ (законима развоја природе и друштва). Истовремено, *воля* представља потпуну слободу, повезана је искључиво са жељама и њиховом реализацијом.

Разлика у поимању појмова *свобода* и *воля* је и у томе што лексема *воля* именује човека који живи у природи, док *слобода* говори о социјализованом човеку, који живи у социјалној средини. Ове појмове, дакле, ограничава социомодално значење: концепт *свобода* кореспондира са модалношћу потребе, неопходности која зна за ограничења; *воля* се асоцира са модалношћу жеље која анулира та ограничења. Оба појма, и *свобода и воля* непосредно су повезана са човеком, са његовим унутрашњим светом и са животом у окружењу. *Слободу* мери закон. *Вољи* је мера снага и власт којом је испуњен субјекат радње. Слобода је ограничена споља, воља и изнутра. *Свобода* у руском семантичком простору асоцира са социјалним концептима као што су „закон“, „власт“, „демократија“ итд. Концепт „воља“ је семантички ближи психолошким и лингвоспецифичним концептима као што су „жеља“, „задовољство“, „простор“, „руско поље“.

2. Савремено стање семантичке структуре лексичког пара *свобода–воля* у целини је једнако исконском значењу и поимању овог суштинског феномена. Тако у *Историјско-етимолошком речнику* П. Ј. Черних даје за *слободу* 4 значења: „одсуство политичког и економског притиска“; „могућност да се живи и размишља без ограничења и нечијих притисака, по сопственој *вољи*“; „независност“; „*воља*“. У погледу етимологије, лексема *свобода* је постојала у древњеруском језику (од 11. века) и у старословенском је гласила *свобода* (Срезњевски 3. том, с. 277–281). Ово је твореница изведена помоћу суфикса -од-*а*, тако да није сасвим јасна, и само је словенска, али је несумњиво изведена од индоевропског корена *se-:*sųe (*seųe-):(*s(e)ųe-) (тај исти корен у руском гласи *свой, себя, собою*). Од ове основе осим општесловенског *svoboda образовано је још старословенско *свобьство*, (паралелно са староруским и старословенским *собьство* – „свойство“ и „существо“, „общность“) – „личность“, „лицо“. То значи да се са појмом слободе од самог почетка асоцирала идеја о припадности своме колективу, своме роду и племену, својој нацији, једном речју – својима.

Воля је у етимолошком речнику окарактерисана са три значења: 1. „способност да се остваре своје жеље, постигну постављени циљеви“; 2. „жеља, захтев, наредба“; 3. “слобода“. Лексема је постојала у древњеруском језику, од 11. века: *воля*, у значењу „воля“, „свобода“. Придев *вольный* значи „действующий по своей воле“, „добровольный“, „свободный“, „дозволенный“; „волити“ – „хотеть“, „предпочитать“ (Срезњевски 1. том, с. 289, 297, 298). Старосл. *воля*, *вольнъ*, *вольнъыи*, *волити*. Придев *волевой* је каснији. У речницима се среће тек од Ушакова (1. том

1935, с. 348). У општесловенском језику је постојала лексема **volja*. Индоевропски корен је гласио **u̯el-*, **u̯ol-*, – “хтети“, „желети“.

3. Историјски гледано, оправданија је дихотомија *воля–мир* него *свобода–воля*, мада је *воља* била, такорећи, антоним лексеми *мир*. Лексема *мир* у савременом руском језику има низ значења (стање без рата – отсутствие войны; васиона „вселенная“; сеоска општина „сельская община“). Почетно значење ове лексеме могло би се објаснити као „хармонија; сређеност; ред“. Стање кад нема рата повезано је са хармонијом односа међу народима. Пример хармоније и реда је сеоска општина, која се у Русији и звала *мир*.

Мир концепцијски кореспондира са строго прописаним животом сеоске општине, док *свобода* изазива асоцијацију са градским животом. Тако је назив градског насеља *слобод**а*** етимолошки идентичан са лексемом *свобода*.

4. *Воля* је увек изазивала асоцијацију са бескрајним степским просторима. И зато се Василиј Макарович Шукшин (1929–1974) у сопственој језичкој слици света одлучио за лексему *воља* у наслову свог романа *Я пришёл дать вам волю* (*Дошао сам да вам дам слободу*).

Једино она, *воля*, пристаје као израз мере слободе донског козака, и посебно слободе у поимању Степана Тимофејевича Разина, предводника устанка израбљиваног и сиромашног руралног живља.

Главни персонаж Шукшинове прозе је човек са својим духовним трагањима, размишљањима, моралном напрегнутошћу. То је човек који не живи у складу са разумом, већ га руководе осећања, сензибилност. Његови јунаци су испуњени идејама добра, чистоте и душевности. Они увек размишњају о добру и злу, о смислу живота, о човековој мисији под капом небеском, о душевној супстанци и начину како да постану бољи.

Шукшин је био писац, глумац и режисер, знатижељан и проницљив, изузетно суптилног духовног зренија, које му је помагало да увек прозре у дубински људски смисао, суштаственост битисања. Понављао је, несустано, да људима треба казати истину. И чинио је то у свом целокупном стваралачком поступку.

Говорио је Шукшин руским књижевним језиком, као наратор. Конструкцију његове лексике у роману чини глагол. То су глаголи из основног регистра руског језика: *просить, разговаривать, ворваться, вскрикивать, смеяться, войти, грозиться, отрезать, гнать, изрубить, ждать, прийти, отстоять, бояться, явиться, брать, выпустить, отпереть, взять, сбить, разговаривать, подвести, загадать, приклониться, желать, попросить, распорядиться, начинать, шевелиться, глядеть, заряжаться, встречать, броситься, обниматься, доложить, упасть, бросить, ждать, отстоять, явиться, поговорить*, и бројни други.

Роман испуњава жива народна реч, огроман дијалекатски материјал. Неки глаголи нису забележени у речницима, чак ни у дијалекатским. Они су, очигледно, у употреби код сибирских староседелаца, и писац их је употребио како би кроз покрајинску лексику изразио замисао свог дела. Пред сваки поход Разин сазива „круг“ као облик договора са својим борцима. Чак и ако се појединачно обраћа некоме од атамана да би с њим разменио мишљење, он употребљава глагол *погуторить*. Писац је, свакако, сасвим свесно, увео говор нативних носилаца руског језика, са свим специфичностима социума из кога потичу.

Шукшин је реконструисао у прози специфику колоквијалног језика кроз форме које представљају одступања од фонетско-ортоепске норме, кроз морфолошке облике, синтаксу. Стилску изражајност писац постиже масовном и разноврсном употребом народног и колоквијалног језика. Када је у питању језичка личност, може се констатовати да сви јунаци у роману говоре идиолектом, што открива интелектуалну и духовну карактеристику ових носилаца руског језика и њихову друштвену припадност.

У роману се срећу глаголи са напоменама које упућују на *застарело*, *простонародно*, *колоквијално*: оплошать *заст., прост*., насолить *прост*., видать, перетряхивать као *колокв*., *пробовать* са префиксом *с-* (такав облик се не употребљава у савременом руском језику), као и глагол *сдобровать*; глагол *мухлевать* није регистрован у лексикографским изворима; *совладать*, *бабахнуть*, *сыпануть* са напоменом колокв., *гуторить* (овај глагол користи Разин за разговор са својом војском, али у облику *гутарить*) као *локално*, и тако даље. Глагол *вякать* (говорити изненада и неумесно) има различито функционално-стилистичко пуњење у језику наратора и у говору јунака. Код наратора ће се поимати као одступање од књижевне норме, без обзира на то који су разлози тог одступања. У другом случају, то ће бити део језичке личности јунака, за кога је народни говор норма употребе језика.

Шукшин је носио мисао да саопшти истину и да размишља, наглас, о судбини руског сељака. Сељака, који је требало да буде ослобођен, слободан. И слобода се везује за песму која у душу дира становника Дона: ... *вольная*, душу трогающая песня донцов, (34), о души која је пожелела слободу: ... душа запросилась на *волю* (36); говори о томе како су лепо живели пре него што је цар озаконио кметство у Русији: ... хорошо жили, *вольно*. Делали, что хотели. А потом им сказали: „Больше вам *воли* нету“ (44).

Слобода се, кроз разне врсте речи везује за човека, његово психичко и физичко битисање, за простор и завичај:

– кроз именицу *воля*: – Воля – дело доброе! – громко сказал им Степан. – Но её же не дают, как алтын побирушке. За неё надо горло боярам рвать! (89);

– деминутив *волюшка*: – Теперь – думай не думай – сокол на *волюшке* (100);
– дуги облик придева *вольный*: Какую тебе ишо волю надо?! Ты и так *вольный* (136);
– кратак придевски облик *волен, мн. вольны:* Пошто – как войне быть на Дону или миру – мы не *вольны* сами решить? (157);
– адверб *вольно:* На Волге, знамо, хорошо – *вольно* (145).

Циљ Разиновог устанка је да дâ слободу (и то *вољу*!) градовима, селима, народу разних нација који се борио за слободу, да казни бољаре, да установи правду. Грандиозне сцене на Волги и Дону, борба са бољарима, војводама, кретање народних маса – све то је Шукшин пренео новим могућностима језика, спојивши историјске димензије дела са уметничким.

Разин је носио у читавом свом бићу јасно изражен осећај за слободом, и желео је слободу не само за себе, већ за читав Дон. Значајан је у том погледу његов разговор са Фролом. „Можда сам те и слушао – рекло би се да говориш људске речи, али ти лично, Фрол, имаш душу роба. То си посисао са мајчиним млеком – да се не сме устати на цара. И док си још био у мајчином наручју, већ тада ниси био слободан. И такве су и твоје мисли, мада изгледају као да су исправне. Оне су тачне, али нису слободне. А друге ти нису познате. И што би их ја чупао из тебе ако их нема? Ког ђавола ја јурим за тобом?.. Ја ћу друге подстицати – слободне људе. Ти мислиш да их нема у Русији?, а ја мислим – има их... А ако мене питаш, мени је најважнија на свету слобода“ (153).

Просторни модел света В. Шукшина затворен је у јасно одређене границе: радња се одвија, наравно, унутар земље Русије, конкретне вредности се приписују одређеном локалитету: за Дон је везана етичка компонента. Идеја коју је себи поставио Степан Разин јесте да донесе слободу (*волю*) својим земљацима, своме народу. Основна позиција ауторове слике света јесте своје – туђе, град – село, стан у граду – кућа у селу. У разговорима о удобностима градског живота увек би истицао да му је најдража сеоска дрвена кућа, која је типична у архитектури руског села. Понављао је, кад год би се повео разговор, да веома воли своје село, родни дом, мајку...

5. У *Асоцијативном речнику* Караулова забележене су следеће реакције на стимуле *свобода* и *воля*.

На стимул *свобода* од 108 испитаника добијена су 64 различита одговора:

свобода: слова 16, действий 7, полная 5, равенство 5, *воля*! 4, счастье 3, выбора 2, желанная 2, независимость 2, попугаям 2, равенство-братство 2, совести 2, баррикады 1, берег моря 1, время восхода 1, Бог 1, бороться 1, бремя 1, в чём 1, вас встретит радостно у входа 1, власть 1, всем 1, даруется

1, демократия 1, для всех 1, добиться 1, живёт 1, жизнь 1, за рубежом 1, завоевать 1, и независимость 1, и равенство 1, лето 1, мама 1, мир 1, на баррикадах 1, навсегда 1, нагая 1, надежда 1, нам и не снилась 1, необходимоть 1, Нью-Йорк 1, ограниченная 1, отлично 1, прекрасно 1, природа 1, пьянит 1, радость 1, раздолье 1, рай 1, редкая 1, секса 1, сила 1, слова и совести 1, слово 1, степь 1, США 1, ура! 1, чести 1, чушь 1, шалаш 1, Юрию Деточкину;
На стимул *воля* одговорило је 111 испитаника, од тога:
воля: вольная 8, *свобода* 8!, сила 8, сильная 8, неволя 6, железная 5, Божья 3, доля 3, к победе 3, моя 3, земля 2, к жизни 2, твоя 2, барин 1, большая 1, вольному 1, дозволенность 1, дом 1, желание 1, железо 1, жизнь 1, за замком 1, заслон 1, и земля 1, и разум 1, изъявление 1, *к свободе* 1, к учёбе 1, мужицкая 1, Наполеон 1, небо 1, неимоверная 1, несравненная 1, она 1, открытость 1, пиво 1, победа 1, простор 1, просторы 1, птица 1, разум 1, растения 1, резиновый шнур 1, рой 1, сильный человек 1, сильнющая 1, спортсмен 1, старик Хоттабыч 1, степная 1, твёрда 1, терпеть 1, тюрьма 1, человека 1.

У време када је вршен асоцијативни експеримент, лексема *свобода* је најпре везивана за слободу говора, делања итд., и свакако је доживљена кроз лексему *воля*. Са своје стране, *воля* се код највећег броја испитаника идентификује са слободом.

6. Анализом лексикографске објективације лексема *свобода* и *воля* у дескриптивним и специјализованим речницима руског језика показали смо лексичку и семантичку блискост ових двеју лексема. У свести носилаца руског језика оне изазивају исту језичку слику, што су потврдили и резултати асоцијативног истраживања.

Семантичка структура лексичког пара *свобода–воля* у потпуности је једнака значењу и поимању овог феномена у дијахронији. Лексема *свобода* као константа постојала је у древњеруском језику од 11. века, и у старословенском је гласила *свобода*.

Воля се асоцира са бескрајним степским просторима, те је стога у наслову романа В. Шукшина, а у складу са концепцијом и историјском мисијом романа *Я пришёл дать вам волю* (*Дошао сам да вам дам слободу*).

Стилску изражајност Шукшин постиже масовном и разноврсном употребом народног и колоквијалног језика. Када је у питању језичка личност, може се констатовати да сви јунаци у роману говоре идиолектом, што потврђује интелектуалне и духовне карактеристике ових носилаца руског језика и њихову друштвену припадност.

Грађа

Василий Шукшин. *Я пришёл дать вам волю*. Роман. Москва, Советский писатель, 1984.

Литература

Аникин 1997: А. Е. Аникин, *Этимологический словарь русских диалектов Сибири*, Замствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков, Новосибирск, „Наука“, Российская академия наук, Сибирское отделение, Институт филологии.

Арутјунова 2003: Арутюнова Н. Д., *Воля и свобода* [Текст] / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка, с. 73–99, Индрик, Москва.

Булигина, Шмельов 1997: Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв, *Языковая концептуализация мира* (на материале русской грамматики), Языки русской культуры, Москва.

Горбачевич 1996: К. С. Горбачевич, *Русский синонимический словарь*, ИЛИ РАН, Санкт-Петербург.

Ожегов 1974: Ожегов С. И., *Вопросы лексикологии и лексикографии*, в кн.: Лексикология. Лексикография. Культура речи, Москва.

Попова, Стернин 2007: Попова, Стернин И. А., *Когнитивная лингвистика*. Лингвистика и межкультурная коммуникация: Золотая серия. Лучшие работы ведущих российских специалистов, Восток – Запад, Москва.

Речник 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад – Загреб.

Речник 1998: *Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения*, Российская академия наук, Институт лингвистических исследований, Санкт-Петербург.

Речник 1998: *Большой толковый словарь русского языка*, РАН, ИЛИ, Санкт-Петербург.

Речник 1970: *Словарь синонимов русского языка, в двух томах*, Академия наук СССР, Институт русского языка, Издательство „Наука“, Ленинградское отделение, Ленинград.

Речник 1981: *Словарь русского языка в четырех томах*. Академия наук СССР, Институт русского языка, Издательство Русский язык, Издание второе, исправленное и дополненное, Москва.

Речник 1998: *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения*. Российская академия наук. Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург.

Речник: *Словарь русских народных говоров*, АН СССР, Институт русского языка, Словарный сектор, Ленинград, Наука, Ленинградское отделение.

Речник БАС 1948–1965: Словарь современного русского литературного языка: в 17-и тт., Москва –Ленинград.

Речник МАС 1981: Словарь русского языка в 4-х томах, под ред. А.П.Евгеньевой, Москва.

Степанов 2001: Юрий Степанов, *Константы: словарь русской культуры*. Издание второе, исправленное и дополненное, Академический проект, Москва.

Срезњевски 1989: И. И. Срезневский, *Словарь древнерусского языка*, Репринтное издание, Книга, Москва.

Фасмер 1996: Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка в четырех томах*, Санкт-Петербург, Издательство Азбука, Издательский дом Терра.

Федоров <ред.> 1983: *Фразеологический словарь русских говоров Сибири*, под редакцией А.И.Федорова, Академия наук СССР, Сибирское отделение, Институт истории, филологии и философии, Издательство „Наука“, Новосибирск.

Черних 1993: П. Я. Черных, *Историко-этимологический словарь русского языка*, Русский язык, Москва.

Валентина В. Будинчић*
Универзитет Синергија
Филолошки факултет Бијељина
DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152017B
Оригинални научни рад

О СЛОБОДИ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА У СПОРТСКОМ НОВИНАРСТВУ

Увод

Спорт је данас, било на посредан или на непосредан начин, саставни дио живота готово сваког човјека. Веома је велики број људи који редовно прате спортска дешавања, а већина њих о најактуелнијим спортским дешавањима информишу се путем медија. Задатак новинара који пише текстове о спортским дешавањима у спортским или неким другим дневним новинама јесте да читаоцима пренесе тачне информације, али и да читаоце заинтересује, тиме што ће, уз наведене чињенице, дати и својеврсне коментаре и описе. Језик који спортски новинари користе да би постигли наведено чине устаљене језичке форме, али и бројни језички облици које сваки новинар понаособ креира на себи својствен начин. Да би своје текстове учинили живописнијим, спортски новинари спортске догађаје готово редовно доводе у везу са најразличитијим појавама око нас, па зато спортске рубрике дневне штампе садрже бројне метафоричке описе, хиперболе, метонимије, народне изреке, перифрастичке изразе, антономазије. Међутим, некада, новинари користе језичке облике који могу привући пажњу читалаца, али који, по нашем мишљењу, немају стилску вриједност. До употребе оваквих језичких облика долази, између осталог, и због тога што спортски новинарски текстови који излазе у дневним новинама настају у веома кратком временском року, што значи да новинари који их пишу често немају на располагању довољно времена да посебну пажњу посвете стилистици својих текстова. Сви наведени елементи заједно значајно утичу на формирање свих специфичности спортских новинарских текстова.

1. *Карактеристике спортског новинарског стила*[1] *у српском језику*

* vvalentinab@yahoo.com

[1] Језичко раслојавање је посљедица снажног утицаја многобројних културних и друштвених појава. У својој књизи *Социолингвистика* Милорад Радовановић (1979: 63) даје четири основна типа језичког раслојавања: функционално, социјално, индивидуално, територијално.

У оквиру функционалног раслојавања постоје дисциплинарно, ситуационо и тематско раслојавање (Радовановић 1979: 67-71):

- Дисциплинарно раслојавање подразумијева постојање синтаксичких и лексичких разлика између стилова филма, права, новинарства, политике, спорта.

Данас у пракси постоји пет различитих функционалних стилова: административни, научни, разговорни, књижевноумјетнички и новинарски (односно журналистички).

Новинарски функционални стил одликује велика жанровска разноврсност и веома широка сфера употребе. Наиме, новинарски функционални стил намијењен је великом броју адресата и јавља се у различитим медијима: у штампи, на радију и на телевизији (Катнић-Бакаршић 1999: 59). У овоме раду наша анализа биће усмјерена на специфичности језика у писаним медијима.

Различити извори наводе различите елементе као основу доброг новинарског стила. Према англосаксонском моделу (модел 7 Це), карактеристике доброг новинарског стила јесу: тачност (correct), досљедност (consistent), сажетост (concise), конкретност (concrete), јасноћа (clear), кохерентност (coherent) и креативност (creative) (Јевтовић и др. 2014: 50). Ако карактеристике доброг новинарства посматрамо са лингвистичке, односно стилистичке тачке гледишта, онда би са лингвистичке тачке новинарски текст требало „да буде јасан, сажет и актуелан", а са стилистичке „сликовит, лак, ритмичан, духовит" (Јевтовић и др. 2014: 53). Од умијећа новинара зависи у којој мјери ће текст имати наведене особине.

Спортско новинарство, као једна од посебних тематских области у оквиру новинарског функционалног стила, посједује низ особина које га чине посебним. Наиме, поред тога што треба да пренесе тачне информације на разумљив начин, „спортски чланак треба да је експресиван, да привуче читаоца и да емоционално делује на њега, јер читалац сам често познаје чињенице, али жели да их види прокоментарисане, сагледане из другог угла" (Мршевић-Радовић 1978: 122). Да би у својим текстовима постигли наведене карактеристике, новинари користе велики број устаљених новинарских језичких средстава. Сваки новинар понаособ у оквиру њих користи различиту лексику, метафоре, асоцијације, метонимије. У поменутом се огледа слобода језичког израза у спортском новинарству[2]. Сматрамо да поменута слобода језичке употребе нема негативан утицај на новинарски стил, све док јасноћа новинарског текста није нарушена, и док одабрани језички изрази могу да допринесу привлачењу пажње читалаца. Некада, међутим, стилска вриједност употријебљених језичких израза бива занемарена.

- Ситуационо раслојавање представља различиту употребу језика у различитим ситуацијама, на примјер у ресторану, на забави, спортском догађају.
- Тематско раслојавање јесте раслојавање према садржају теме о којој се говори.

[2] Примјери који се наводе у наставку рада потврђују постојање слободе језичког избора у спортском новинарству, али је важно имати у виду чињеницу да поменута језичка слобода постоји у одређеним оквирима, то јесте у оквирима устаљених новинарских језичких средстава.

Као језичка средства која се најчешће користе у спортском новинарском стилу Д. Мршевић-Радовић (1978:122-124) издваја сљедеће:

1. Уношење неке познате изреке, или неког устаљеног израза који потиче из класичне литературе или Библије,
2. Употреба идиома из разговорног језика,
3. Употреба готових језичких конструкција које имају терминолошку функцију,
4. Употреба клишеа који немају стилску функцију, јер су „терминолошки везани за садржај који означавају", а углавном их чини глагол са девербативном именицом у акузативу без приједлога,
5. Употреба перифразе која настаје на метонимијској основи,
6. Употреба лексике и израза који су типични за једну спортску грану и њено преношење у другу спортску област и на ситуације које се иначе обиљежавају другим терминима. На исти начин преузимају се и изрази типични за ратовање, борбу и слично.

Наведена језичка средства, судећи према примјерима које смо издвојили из нашег корпусног материјала, заиста јесу веома заступљена у новинарским текстовима. Међутим, поред наведених увидјели смо да постоји честа употреба још неких језичких облика, попут антономазије, жаргона. О свим поменутим језичким облицима више ријечи биће у наставку.

Прије саме анализе треба да напоменемо да ћемо се кроз анализу примјера у наставку рада дотаћи и стилске вриједности појединих језичких израза[3]. Под примјерима без стилске вриједности подразумијеваћемо језичке облике за које сматрамо да, иако могу привући пажњу читалаца, по нашем мишљењу, не представљају добар језички избор новинара.

2. *Анализа корпусног материјала*

Сви примјери које смо издвојили из корпуса могу се подијелити у пет група:

1. Изрази из језика свакодневне комуникације,
2. Жаргони,
3. Терминологија из других области,
4. Перифразе,
5. Антономазије.

У оквиру неких од претходно издвојених језичких група, по одређеним карактеристикама, издвојиле су се и одређене подгрупе. Бројност и разноврсност језичких облика који се користе у оквиру наведених језичких средстава са циљем да се повећа експресивност и допринесе динамици спортских новинарских текстова, као што ћемо

[3] Детаљно о стилским фигурама и лингвостилистици видјети код Ковачевића (2000: 319-355).

видјети у наставку, доказ су да слобода језичке употребе у спортском новинарском стилу постоји. Наша анализа треба да покаже какве посљедице на основне карактеристике спортских новинарских текстова оставља овакав вид слободе језичке употребе.

2.1.*Изрази из језика свакодневне комуникације*

Изрази из језика свакодневне комуникације изузетно су бројни у спортској штампи. Примјери из нашег корпуса показују да се сви изрази из општег језика који се јављају у спортским новинарским текстовима могу подијелити у три групе:

- Фразеологизми,
- Народне изреке и пословице,
- Фразеологизми, народне изреке и пословице у дјелимично измијењеном облику.

2.1.1. Фразеологизми

Фразеологизми[4] представљају устаљене језичке изразе, састављене од најмање двије ријечи. У литератури се још називају идиомима, фразеолошким обртима, фраземима, устаљеним конструкцијама. Ове језичке конструкције имају јединствену синтаксичку фукцију, у оквиру њих се не може мијењати ред ријечи, а нису могуће ни измјене појединачних ријечи од којих су састављени. У свакодневном животу фразеологизми су веома корисни, јер доприносе ефикаснијој комуникацији. У наставку дајемо неке од примјера фразеологизама из корпусног материјала:

Пејсерси су, на примјер, на Флориди против Орланда ***остали празних шака*** *у последњој секунди.* [= изгубити], *(Спортски журнал, 12.2.2014: 15); ... ја сам отворен за све,* ***упијам као сунђер*** [= учити брзо], *(Спортски журнал, 12.2.2014: 12); Искусни капитен Јавора Милован Миловић,* ***продужена је рука*** *тренера на терену.* [= преносити упутства тренера саиграчима на терену у току игре], *(Спорт, 11.2.2014: 4); Све време су нападали,* ***држали конце,*** *...* [= контролисати игру], *(Спорт, 10.4.2014: 8); У оваквим дуелима, тешко је* ***извадити*** *'****зеца из шешира***'*...* [= изненадити противника], *(Спорт, 7.4.2014: 19);... за опстанак у лиги знали смо да у меч морамо* ***ући хладне главе.*** [= фокусирати се на игру и упутства тренера], *(Спорт, 10.3.2014: 5); Јагодинци су до бода* ***стигли кроз иглене уши.*** [= једва изборити повољан резултат], *(Спорт, 11.3.2014: 6); ...* ***за длаку*** *није био у офсајду...* [= замало], *(Спорт, 3.3.2014: 10);* ***Није***

[4] Више о фразеологизмима видјети код Р. Драгићевић (2010: 24-25).

спорно *да фудбал* ***држи у*** *'****малом прсту***'... [= нема сумње], [= знати све о игри], *(Спорт, 3.3.2014: 5.)*

Остали примјери из корпуса: *'имати бубице у глави', бити кратког фитиља, без пардона, не губити главу, вратити се у живот, 'спустити ручну', 'живот иде даље', сам себи кројити судбину, загорчавати живот, дисати за вратом, 'свежа крв', амбиције су пале у воду, кола се често ломе на младим играчима, китити се туђим перјем, 'пуцати по свим шавовима', оставити на цедилу, 'добити ветар у леђа', преузети конце игре, ускочити у шупаљ чамац.*

Наведени примјери показују да је употреба фразеологизама, у оквиру спортског новинарског стила, веома заступљена и разноврсна. Намјера је новинара, по нашем мишљењу, да употребом оваквих израза пренесу информације читаоцима на једноставан начин. Они то и постижу, јер како се ради о изразима који су веома заступљени у свакодневној комуникацији, сви су они разумљиви широкој читалачкој публици. У спортским новинарским текстовима, неки од ових израза, посебно они који су често у употреби, почињу губити стилску вриједност.

2.1.2. Народне изреке и пословице

Међу језичким облицима који се по својој учесталости употребе у спортским новинарским текстовима издвајају налазе се и народне изреке и пословице. Свака народна изрека и пословица носи одређену поруку чија је истинитост доказивана деценијама, па се употребом оваквих језичких облика може појачати сугестивност спортског новинарског текста. Из корпуса смо издвојили сљедеће примјере:

... но, ***за просутим млеком се не плаче****, јер се отвара могућност за реванш. (Спорт, 10.4.2014: 5);* ***Што те не убије, то те ојача****. (Спорт, 3.3.2014: 2);* ***Одбрана је кључ успјеха****. (Спорт, 7.3.2014: 17);* ***Напад је најбоља одбрана****. (Спорт, 11.3. 2014: 3);* ***Није важно колико пута паднеш, већ колико брзо устанеш****. (Спорт, 1.10.2013: 7);* ***На муци се познају јунаци****. (Курир, 4.6.2012: 38);* ***Пара врти где бургија неће.*** *(Вечерње новости, 10.7.2011: 39)*

Као и код употребе фразеологизама, сматрамо да је циљ употребе народних пословица и изрека у спортским новинарским текстовима, такође, приближавање читаоцима, али и повећање сугестивности, јер захваљујући порукама које су у њима садржане овакви изрази на одређен начин могу појачати сугестивност написаног текста.

2.1.3. Фразеологизми и народне изреке и пословице у дјелимично измијењеном облику

Поред употребе изрека и пословица у свом стандардном облику, у корпусу смо уочили и постојање извјесног броја народних изрека и

пословица у дјелимично измијењеном облику. Из корпуса смо издвојили сљедеће примјере:

Напредак има добру екипу, а свакако да им је план да покушају да нам ***помрсе рачуницу.*** (Умјесто: Помрсити *рачуне*), *(Спорт, 7.3.201: 5);* ***Бацили су све карте у напад.*** (Умјесто: Бацили су све карте *на сто.*), *(Спорт 11.3.2014: 9)*; ***Он је ударна*** *'****виолина****'... (Умјесто: Прва *виолина*), (Спорт 11.3.2014: 9); Лале и поред одласка кључних играча имају састав за респект, али ће* ***све карте бацити на куп*** *где гаје велике амбиције.* (Умјесто: Бацити све карте *на сто*.), *(Спортски журнал, 4.3.2014: 5)*; *... док ће Мареј '****укрстити****' **рекете** са још једним чешким играчем ...* (Умјесто: Укрстити *копља.*), *(Спорт, 10.3.2014: 23)*; *Тешко је сада одгонетнути све то,* ***јер си после утакмице или пуковник или покојник.*** (Умјесто: Бити пуковник или покојник *после битке*.), *(Спорт, 1.10.2013: 7)*

Народне изреке и пословице као дио фолклора нашега народа, познате су широј читалачкој поблици, а њихово навођење у дјелимично измијењеном облику има за циљ да се у њих унесе елеменат додатне експресивности. Употребом оваквих језичких облика у спортским новинарским текстовима, поменути се текстови заправо доводе у везу са појавама ван конкретног спортског контекста, чиме се појачава сугестивно дјеловање на читаоце.

2.2.*Жаргони*

Употреба жаргона у језику ограничена је на појединe друштвене групе. У складу са тим и спорт има свој специфичан жаргон. Према М. Катнић-Бакаршић (1999: 83), под жаргоном се подразумијева „специфична, стилски маркирана врста употребе језика и то врста која се ограничава на одређене социјалне групе". Према Радовановићу (1979: 72), жаргони „граде своју специфичну лексику или мењају значење постојећим речима", док „задржавају граматички систем језика коме припадају". Сматрамо да основни циљ употребе жаргона у спортским новинарским текстовима јесте преношење информација читаоцима на једноставан начин, односно употребом лексике (жаргона) која је читаоцома позната и која је често у употреби од стране широког круга читалачке публике. Осим тога, употребом жаргона спортски новинари настоје допринијети сликовитости, живописности и разноврсности израза у својим текстовима. Намеће се питање да ли у томе увијек успијевају или некада усљед неумјерене употребе може доћи до кварења стила. Одговоре ћемо потражити у наставку анализирајући примјере из корпуса.

Жаргоне смо подијелили у сљедеће групе:

1. Спортски жаргони,
2. Жаргони из језика свакодневне комуникације,
3. Називи спортских тимова као врста жаргона.

2.2.1. Спортски жаргони

Готово све области прожете су употребом специфичног стручног жаргона. Такав стручни жаргон јавља се и у области спорта, па самим тим и у спортским новинарским текстовима. У овој групи жаргона издвојили смо спортске изразе који имају особине термина, а представљају преобликоване енглеске лексеме. Примјери из корпуса су сљедећи:

Црно-бели, од тада, па до краја утакмице, играли су ’***викторију***’ *на половини Радничког, који није озбиљније запретио Лукачу* [= игра на једном голу], *(Спорт, 3.3. 2014: 4); Поред Ситија јуче је* ***киксирао*** *и Челси* [= не постићи жељени резултат, погријешити], *(Прес, 27.12.2011:36);... уместо да наставимо са* ***атацима****, повукли смо се ...* [= нападима], *(Спорт, 3.3.2014: 4); Никси могу да рачунају на висок пласман, и поред* ***трчи-шутирај кошарке***[5] *коју форсира тренер Дантони (Прес, 25.12.2011: 36); Нисам* ***био фит***[6]*, али сам остварио време које сам очекивао* [= бити спреман], *(Вечерње новости, 10.7. 2011: 38.)*

Остали примјери из коруса: *дриблати, финтирати, бициклице, маказице, топ ниво, мртве шансе.*

Неки од наведених термина имају своје еквиваленте у српском језику, али се, као што показују примјери, у одређеним ситуацијама новинари, ипак, радије одлучују за англицизме. На примјер, умјесто српских термина *напад, бити спреман, изгубити* употријебљени су преобликовани енглески термини *атак, бити фит, киксирати*. Употребом преобликованих енглеских термина умјесто српских еквивалената, настоји се постићи бољи стилистички ефекат[7]. Сматра се, наиме, да овакви англицизми представљају стилски маркирану лексику, за разлику од српских термина, који су стилски неутрални.

[5] Термин *трчи-шутирај кошарка* представља примјер употребе преведеног (калкираног) енглеског облика *run-and-shoot.* Означава начин игре (тактике) у кошарци.

[6] Лексема *фит* из синтагме *бити фит* представља фонолошки преобликован облик енглеске лексеме *fit*.

[7] Питање оправданости увођења страних термина за појмове који код нас већ имају устаљене српске лексеме које их означавају тема је која заслужује посебну пажњу, али се њоме нећемо детаљније бавити у овоме раду. Међутим, овдје треба да напоменемо да је оваква лексика за разлику од домаће стилски маркирана. Поред стилске маркираности, оправдање за увођење ове лексике у српски језик можемо потражити и у чињеници да се ради о стручној терминологији спортске области, која као и све друге науке тежи уједначавању терминологије на глобалном нивоу.

2.2.2. Жаргони из језика свакодневне комуникације

Поред претходно поменутих спортских терминолошких жаргона у нашем спортском новинском корпусу уочили смо и значајан број жаргона из језика свакодневне комуникације. Неке од њих наводимо у наставку:

Учинило се да је екипа Дејана Удовичића на путу да се ***резултатски одлепи*** [= повећати разлику], *(Блиц, 30.1.2012: 40); ... одбио је да за 200.000 евра* ’***намести***’ *утакмицу* [= договорити резултат], *(Прес, 25.12.2011: 33); ... што ће јој знатно отежати посао у* ’***склапању***’ *новог тима* [= састављање], *(Прес, 4.1.2012: 38)*; *доживели су прави* ***потоп*** *у наставку* [= пад], *(Прес, 30.1.2012: 32); Мађари су* ***самлели*** *актуелног светског првака и* ***дочепали се*** *бронзе* [= надиграти], [= освојити], *(Прес, 30.1.2012: 32); Сви су они* ’***пали***’ *због сумње у намештање резултата* [= бити оптужен, бити крив], *(Спорт, 5.7.2011: 7); Давид Луиз је претходно* ’***заломио***’ *Ешлија Кола.* [= преварити], *(Прес, 27.12.2011:36); Он је између редова најавио да ће црвено-бели* ***вребати*** *сваку грешку вечитог ривала* [= чекати], *(Прес, 30.1. 2012: 34); Бјелорускиња Викторија Азаренка* ***разнијела*** *је Марију Шарапову у финалу Аустралијен опена* [= надиграти], *(Фокус, 30.1.2012: 36); Нема се ту шта много за рећи,* ***прегазили*** *су нас. Сервисом су нас* ’***убили***’... [= надмашити], [= надиграти], *(Фокус, 30.1.2012: 32); Када смо се* ’***одлепили***’ *у трећој четвртини, нисмо попуштали до краја* [= повећати разлику], *(Вечерње новости, 10.7. 2011: 36); Свих 90 минута смо* ’***гинули***’ *на терену и жељно ишчекивали тај поен који нам много значи* [= играти пожртвовано], *(Спортски журнал, 4.3.2014: 7); ... али смо* ***поклекли*** *у финишу* [= попустити], *... у мечеве против шампиона Србије увек улази* ***спреман до*** ’***даске***’ [= бити у потпуности спреман], *(Спорт, 3.3.2014: 18); Доста су* ***смушено*** *играли у тиму* [= неорганизовано], *(Прес, 5.1. 2012: 33).*

Примјећујемо да се употребом издвојених језичких облика у спортском контексту покушава избјећи понављање одређених језичких јединица и утицати на изражајност текста. Поставља се питање да ли је на овакав начин заиста могуће повећати изражајност или се, ипак, одређени језички облици могу окарактерисати као примјери лошег језичког избора новинара. Можемо закључити да без обзира на то да ли имају стилску функцију или то није случај, оваквим језичким изборима у оквиру спортских новинарских текстова може се привући пажња читалаца, што спортски новинарски текстови, између осталог, и имају за циљ.

2.2.3. Називи спортских тимова као врста жаргона

Појединни називи, односно надимци спортских клубова могу се сврстати у посебну групу жаргона. Неки од примјери из корпуса су сљедећи[8]:

'***магични***' [= кошаркаши Орландо Меџика[9]]; '***језерџије***' [кошаркаши Лос Анђелес Лејкерса[10]];'***свеци***' [= фудбалски клуб Париз Сен Жермен[11]].

Приликом творбе наведених језичких облика у српском језику дошло је до превођења неких од лексема из оригиналних енглеских назива на српски језик. На тај начин су настали језички облици који се користе као називи, односно надимци, ових клубова у српском језику: Orlando Magic > *магични* (magic = магија), Los Angeles Lakers > *језерџије* (lake = језеро). Ови називи, као и још неки називи спортских клубова које ћемо поменути нешто касније, због своје специфичности, а посебно ако су издвојени из контекста, могу бити неразумљиви одређеном броју мање упућених читалаца.

2.3. *Терминологија из других области*

Један од најочигледнијих доказа да слобода језичке употребе у спортским новинарском стилу постоји јесте честа употреба лексике из других области. Спортска дешавања доводе се у везу са различитим областима живота, што потврђују термини из различитих области, који се користе у бројним метафоричким изразима у спортским новинарским текстовима. Примјери које смо издвојили из корпуса су сљедећи:

*Кошаркаши Црвене Звезде **газе на свим фронтовима**, са капитеном Бобаном; Марјановићем **на челу батаљона** (Блиц, 10.1.2014: 38); На челу голгетерске колоне су два најважнија шрафа у Звездиној **машинерији** – Драган Мрђа и Абиола Дауда (Спорт, 11.3.2014: 3); Нема сумње да предстоји велика, **рововска борба на сваком педљу терена** ...*

---

[9] Кошаркаши Орландо Меџика назив *магични* добили су по називу клуба (magic = магични). Назив *магични* указује на њихове изузетне (магичне) способности у овоме спорту.

[10] Назив *језерџије* кошаркаши Лос Анђелес Лејкерса добили су по називу клуба (lake = језеро). Примјећујемо да је овдје дошло до превођења енглеске лексеме *lake* са значењем *језеро* на српски језик.

[11] Назив *свеци* мотивисан је једном лексемом из назива француског фудбалског клуба Париз *Сен* Жермена (saint = светац). Свеце карактерише узвишеност, што се употребом овога назива жели приписати и фудбалерима поменутог тима.

(Спорт, 22.3.2014: 4); Иван Тричковски ***опалио је као из топа*** *и погодио горњи угао (Спорт, 3.3.2014: 14); У Бањалуку путујемо* ***без беле заставе*** *... (Блиц, 1.3.2014: 37); Под* ***диригентском палицом*** *Миленка Туркића и тренера Милана Тунтора ... (Спорт, 22.3.2014: 8); ... то сигурно неће бити* ***без испаљеног метка*** *... (Спорт, 11.3. 2014: 9.)*

Употреба оваквих језичких облика доприноси живописности у оквир спортских новинарских текстова и чини их занимљивијим и привлачнијим за читаоце.

2.4.*Перифразе*

Перифрастички[12] изрази представљају вишечлане језичке облике метафоричког значења, као и облике настале на метонимијској или синегдохској основи. Новинари често користе овакве изразе, како би избјегли понављање одређене језичке јединице и постигли бољу 'стилистичку организацију текста'[13]. Овакви су изрази веома заступљени у спортским новинарским текстовима. Навешћемо неке примјере из нашег корпуса:

Њукасл је и даље једно од пријатнијих изненађења енглеског шампионата, али тешко да може ***освојити бодове на*** '***Енфилду***' [= побиједити на стадиону енглеског фудбалског клуба Ливерпул], *(Прес 30. 12. 2011: 41)*; ***На трећем степенику победничког постоља нашла се*** *16-годишња Американка Микаела Шифрин* [= освојити треће мјесто], *(Прес 30. 12. 2011: 47)*; *Успеле су да* ***вежу пету узастопну титулу*** [= пети пут узастопно постати првак], *(Прес, 03.01. 2012: 36)*; *Шампионска четворка и у 2012. години* ***има*** *добре* ***шансе за славље****, а томе се надају и кошаркаши Игокее, рукометаши Борца, као и рукоменашице приједорске Мире* [= имати шансе за освајање првог мјеста], *(Прес, 03.01. 2012: 36)*; *Реално је да* ***добијемо тај меч*** [= побиједити], *(Прес, 03.01. 2012: 37)*; *Ако Рад прође још три кола квалификација, онда ће* ***на дресовима*** '***грађевинара***' ***да се нађе и званични амблем лиге Европе*** [= такмичити се у лиги Европе], *(Спорт, 5.7.2011: 5).*

Остали примјери из корпуса: *затрести оквир гола, покорити Балкан, бити на улазној капији 'Карађорђа', ући у дуел са белом заставом, вратити европско злато у своје витрине, изаћи као победник, покорити свет, певати 'Боже правде', добити црвено светло, звучна имена, стићи до егала, 'магична игра под обручима', светска смотра, затрести мрежу, генерације играча са капицама, пред својим навијачима.*

[12] Више о перифрази видјети код Ковачевића (2000: 159-174).

[13] У перифрастичке облике спадају и декомпоновани предикати и номинализације, али с обзиром на то да ови елементи не доприносе нити динамици нити експресивности новинарског израза, они неће бити предмет анализе у овоме раду.

2.5.*Антономазије*

Стилска фигура која подразумијева замјену личног имена неким другим језичким обликом назива се антономазија[14]. Примјери антономазије из нашег новинског корпуса показују да се именовање у спорту може остварити употребом бројних једночланих или вишечланих језичких форми [15]. Наиме, неки од начина да се на другачији начин каже нечије име јесу: надимци[16], етноними, позиције играча у тиму, метафорички описи који могу бити засновани на чињеницама или на личном ставу новинара. Примјери које смо издвојили из корпуса су сљедећи:

’***број један***’, ***љубимац нације*** [= Новак Ђоковић]; ***француз*** [= Жо Вилфред Цонга]; ***архитекта шампионске генерације Црвене звезде из 1991***, ’***Цаја националe***’ [=Драган Цајић]; ***везиста Штутгарта, Кузма*** [= Здравко Кузмановић]; ***један од најбољих нападача у новијој историји*** ’***парног ваљка***’ [= Матеја Кежман]; ***трећи рекет Србије*** [= Виктор Тројицки]; ’***гаучос***’ [17] [= *Лионел Меси*]; ’***сјајни везиста***’, ’***наш најтрофејнији играч***’ [=Дејан Станковић]; ***Рафа*** [= Рафаел Надал], ’***чаробњака***’ ***из Базела*** [= Роџер Федерер].

Слично као и када се лично име особе замјењује одређеном једночланом или вишечланом језичком формом, како би се избјегло понављање истих језичких јединица, на различите се начине могу именовати и спортски клубови и навијачке групе, а језичке конструкције којима се они именују настају, у највећем броју случајева, на метонимијској и синегдохској основи. Ево неких примјера из нашег корпуса:

’***коцкасти***’ [= репрезентативци Хрватске[18]]; ***црвена фурија*** [= репрезентативци Шпаније[19]]; ’***делфини и ајкуле*** ’[= ватерполисти

[14] Више о антономазији видјети код Ковачевића (2000: 77-90).

[15] Замјена личног имена вишечланом језичком јединицом назива се перифрастичка антономазија.

[16]За именовање појединих спортиста некада се користе и надимци. То се дешава само у случајевима када се ради о веома познатим спортистима, па се на овај начин не нарушава јасноћа текста.

[17] Репрезентативци Аргентине називају се *гаучоси* по популарним аргентинским музичарима.

[18] Назив је мотивисан коцкастим дезеном на дресовима.

[19] Назив је мотивисан црвеном бојом дресова, која се употребљава у синтагми са ријечи *фурија* која асоцира на експлозивност, ефикасност и брзину.

репрезентације Србије и ватерполисти репрезентације Црне Горе[20]]; ***романтичари*** [= фудбалери ОФК Београда[21]]; '***сврака*** ' [= фудбалски клуб Њукасл[22]]; '***парни ваљак***'. [= фудбалски клуб Партизан[23]]; '***студенти***'[= кошаркаши Босне[24]]; '***росо-нери***' [= фудбалски клуб Милан]; '***нероазури***' [= фудбалски клуб Интер]; '***црвено-плави***' [= фудбалери Борца]; '***фармацеути***' [= фудбалери Бајера из Леверкузена[25]]; '***орлићи***' [= млади репрезентативци Србије[26]].

3. *Стилска функција језичких израза*

У неким ситуацијама није једноставно одредити да ли поједини изрази у одређеном контексту у спортском новинарском тексту имају стилску функцију или се ради о непотребном оптерећивању текста и клишеима који немају способност да повећају изражајност текста. Ипак, чињеница је да, када имају намјеру да уведу нешто ново и избјегну понављање већ много пута употријебљених језичких конструкција, новинари некада не праве баш најбољи језички избор. По нашем мишљењу, у сљедећим примјерима стилистичка функција издвојених језичких облика, може бити предмет разматрања:

*Милијаш је **кифлом из корнера** натерао Дауду на небески скок, из којег је Звездин Нигеријац главом закуцао лопту у гол (Вечерње Новости, 20.10, 2013: 40); Ипак, на крају, **у киши голова** подједнако су **покисли** и Крушевљани и Крагујевчани, с тим што је таква **киша** више пријала гостујућем тиму (Спорт, 3.3.2014: 6); **Шкрипи ђерам**[27] у редовима Борца. Стварају се шансе, доста добро се игра, али **голова и даље ни од корова**[28] (Спорт, 10.3.2014: 6); '**Флеке**' зарађене на Обилића Пољани, покушаће*

[20] Називи ватерполиста мотивисани су карактеристикама које ове водене животиње имају. Употребом ових назива поменуте особине желе се приписати играчима које именују.

[21] Фудбалери ОФК Београда назив *романтичари* добили су због стила игре. Њихова игра пуна је атрактивних потеза који одушевљавају и забављају публику

[22] Назив *свраке* мотивисан је сликом ове животиње коју фудбалери Њукасла имају на грбу на својим дресовима.

[23] Назив *парни ваљак* алудира на способност играча Партизана да 'газе' све пред собом.

[24] Кошаркаши Босне називају се *студентима* због чињенице да су приликом оснивања овога клуба његови чланови углавном били студенти.

[25] Назив *фармацеути* мотивисан је спонзорским уговором који фудбалски клуб Бајер из Леверкузена има са фабриком лијекова 'Бајер'.

[26] Назив *орлови* мотивисан је симболом двоглавог орла који се налази на грбу заставе Србије. Како је ријеч о екипи младих репрезентативаца Србије употријебљен је облик деминутива *орлићи.*

[27] Ђерам је полуга која служи за извлачење воде из бунара.

[28] Наведени израз има значење 'ни од куда'.

*'плаво-бели' **да очисте** у градском дербију (Спортски журнал, 4.3.2014: 8); Тренер Земунаца Дејан Милојевић **зна рецепт** којим ће **тас на ваги** овога пута превагнути на његову страну (Блиц, 1.3.2014: 40).*

Несумњиво је да издвојени језички облици привлаче пажњу читалаца, али ако их посматрамо из угла стилистике, њихова је вриједност веома упитна. Осим тога, примјећујемо да неки од наведених примјера могу узроковати и потешкоће у разумијевању поруке коју новинар жели да пренесе. Такви су, по нашем мишљењу, на примјер, *шкрипи ђерам* и *голова и даље ни од корова*. Оба наведена језичка облика дио су лексике само одређених крајева, данас нису у општој употреби на ширем друштвеном подручју, због чега нису познати широј популацији, па самим тим ни свој читалачкој публици.

Поред ових, стилска вриједност и бројних других примјера које смо идвојили у овоме раду могла би бити предмет посебног лингвостилистичког разматрања.

4. *Закључак*

У данашње вријеме новинарство је „интердисциплинарна област, јер је уско повезано са готово свим друштвеним наукама: од социологије, психологије, политикологије, филозофије, антропологије, историје, економије, менаџмента, права, екологије, до комуникологије и лингвистике", па као такво може бити предмет анализе у оквиру бројних наука (Јевтовић и др 2014: 8).

У овоме раду, из угла лингвистике, говорили смо о слободи језичке употребе у оквиру спортских новинарских текстова и о томе како она утиче на неке од основних карактеристика спортског новинарског текста, а то су тачност, јасноћа, експресивност. Дотакли смо се и стилске функције одређених језичких облика.

Примјери из корпуса које смо анализирали показали су да је значајан број лингвистичких и стилистичких карактеристика спортског новинарског стила условљен „његовом усмјереношћу на многобројне адресате различитог поријекла, образовања, социјалног статуса, као и чињеницом да његови текстови настају у веома кратком временском року" (Катнић-Бакаршић 1999: 59). Поред тога, установили смо да с обзиром на то да задатак новинара није само информисање читалаца о актуелним чињеницама већ и коментарисање истих, новинари настоје да своје текстове учине што интересантнијим и увјерљивијим, а како би то постигли, посежу за бројним језичким средствима. Захваљујући слободи језичке употребе, коју сваки новинар користи на себи својствен начин, језички облици које смо анализирали у овоме раду, показују да новинари углавном постижу свој циљ. Међутим, наша анализа је показала да слобода језичке употребе у оквиру спортских новинарских текстова, има и одређене негативне посљедице, а то су постојање одређеног броја језичких облика

који немају стилску вриједност, као и постојање одређеног броја примјера језичке употребе који могу бити неразумљиви једном броју (мање упућених) читалаца.

На крају, из свега наведеног можемо закључити да све лингвистичке, а уз њих и стилистичке особине спортских новинарских текстова, на одређени начин јесу одраз бројних околности у којима спортски новинарски текстови настају. Такође, поменуте особине јесу и посљедица постојања могућности слободне језичке употребе, односно посљедица чињенице да спортски новинари имају могућност да користе разноврсне језичке елементе у оквиру најчешћих језичких средстава у спортским новинарским текстовима, што они и чине како би своје текстове учинили што интересантнијим и привукли пажњу читалаца.

Извори:

Курир, дневне новине из Београда.
Спорт, дневне новине из Београда,
Спортски журнал, дневне новине из Београда,
Блиц, дневне новине из Београда,
Вечерње новости, дневне новине из Београда,
Прес, дневне новине из Београда,
Фокус, дневне новине из БиХ.

Интернет

Катнић-Бакаршић, Марина. *Lingvistička stilistika*. ‹http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf› (очитано: 11.03. 2014)

Литература

Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
Жугић (2007): Р. Жугић, *Језик медија, Огледи о језику и телевизији*, Београд: Радио-телевизија Србије.
Јевтовић и др. 2014: З. Јевтовић, Р. Петровић, З. Арацки, *Жанрови у савременом новинарству*, Београд: Јасен.
Јовановић 2010: Ј. Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског умећа, Језичке и стилске особине новинарства*, Београд: Јасен.
Кристал 2008: D. Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, sixth edition, Blackwell Publishing: UK,USA, Australia.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, 3. измијењено и допуњено издање, Крагујевац: Кантакузин.

Мршевић-Радовић 1978: Д. Мршевић-Радовић, *Неке фразеолошке особености спортског језика*, у: Наш језик XXIII/3-4, Београд, 121-129.

Радовановић 1979: M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Биљана Д. Бранић Латиновић[*]
Београд
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152033B
Прегледни рад

ВЕРБАЛНЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ УЧЕНИКА ФИЛОЛОШКЕ ГИМНАЗИЈЕ НА СТИМУЛУС *СЛОБОДА*

1. *Вербалне асоцијације у науци о језику*

Асоцијација је психолошки појам који означава везу између два или неколико психолошких процеса која се манифестује тиме што појава једног изазива појаву другог процеса у психи. Још је Платон утврдио да једна идеја може да дозове другу у сећању (Гашић-Павишић 1981). Аристотел је веровао да једна ствар подсећа на другу зато што су сличне или поптпуно различите или су просто доживљене у непосредном следу.

Тест асоцијација подразумева да се испитанику зада реч (стимулус) и од њега очекује да одговори првом речју која му падне на памет (реакција). Реакција може бити једна реч (ова врста дражи назива се *дискретна асоцијација)* или више речи које испитаник треба да наведе у најкраћем временском року, највише 45 секунди (*континуиране асоцијације*). Верује се да су континуиране асоцијације мање поуздане од дискретних, јер је међу добијеним одговорима у најтешњој вези са стимулусом најчешће само прва реч, док остале могу ступати у међусобне везе. У експерименталној пракси зато се најчешће примењује тест дискретних асоцијација. Очекивани одговор на задату драж може бити једна реч независно од њене врсте (*слободне асоцијације*), али се понекад одговор испитаника наводи на неки од облика, нпр. захтева се од њега да наведе антоним или синоним (*вођене асоцијације*). Све асоцијације распоређују се према фреквенцији и заједно чине асоцијативно поље.

Вербалне асоцијације у последње време добиле су значајно место у психолингвистици, когнитивној психологији, лингвокултурологији и сродним наукама. Првобитно коришћени у испитивању менталних поремећаја,[1] резултати на тесту вербалних асоцијација користе се у истраживању организације менталног лексикона у и анализирању конотације и других значењских односа у лексикологији и семантици. Психолингвисти верују да је мрежа асоцијација међу речима начин организације менталног лексикона, тј. семантичке меморије и да се њима омогућује економично чување информација, док лексиколози тврде да се лексеме развијају значења у контакту са другим лексемама.

Испитивање вербалних асоцијација омогућује увид у место које нека реч има у семантичкој мрежи. Тест асоцијација може да покаже у коју врсту односа, синтагматски или парадигматски, реч најчешће ступа, које су

[*] biljana.branic@gmail.com
[1] Веровало се да его нема контролу над продукцијом асоцијација.

везе међу речима слабе, а које јаке. Интензитет везе међу речима у менталном лексикону зависи не само од навика говорника већ и од других, ванлингвистичких околности, културе и историје језичке заједнице. Асоцијације могу да дају драгоцене информације о специфичности функционисања језичке свести говорника, које би на други начин било теже добити. Кроз асоцијације могу се пратити „знања и ставови у вези са политиком, економијом, културом, уметношћу, науком. Могуће је анализирати експресивни и емоционални однос испитаника према појавама у стварности, смисао за хумор, итд.“ (Драгићевић 2010: 39). Резултати тестова асоцијација често се прикупљају и објављују у асоцијативним речницима.

Лексема слобода коришћена је већ као подстицај у два ранија истраживања у српском језику. Анализирајући развој супротних значења код придева у усвајању матерњег језика, Васић (1976) тестирала је 1306 ученика на основношколском узрасту из сеоске, градске и београдске средине. У Тесту контролисаних асоцијација од испитаника је тражено да наведу придев супротног значења од: велики, добар, црн и *слободан.* Васић је утврдила да придев с*лободан* највише одражава нашу културну и националну историју.

Слобода је била једна од 600 лексема-стимулуса[2] у процесу прикупљања података за *Асоцијативни речник српског језика* (Пипер и др. 2005). Асоцијативни тест попуњавало је 800 ученика средњих школа из Београда, Новог Сада и Ниша и студената друштвених и природних факултета узраста 18-25 година. На сваку од 600 речи испитаници би давали једну асоцијацију, чиме је прикупљено 800 одговора за сваку реч. Стимулус *слобода* имао је средњераспршено асоцијативно поље које је чинило 264 различитих одговора.

Циљ нашег истраживања био је да испитамо структуру асоцијативних веза именице *слобода* и других речи у менталном лексикону/семантичкој меморији средњошколаца. Узорак испитаника чинили су ученици Филолошке гимназије у Београду. Филолошка гиманзија је специјализована школа за „надарене ученике“, те се може рећи да су испитаници у нашем истраживању нека врста „интелектуалне елите“ у популацији која би требало да у релативно блиској будућности заузме важно место у друштву. Намера нам је била да утврдимо њихов став према појму слободе и резултате упоредимо са оним Пипер, Драгићевић и Стефановић и региструјемо евентуалне промене у доживљају слободе у овом узрасту.

Узорак је чинило 112 ученика, 81 матурант (69 девојака и 12 младића) и 31 (19 девојака и 12 младића) ученик другог разреда. Асоцијације су прикупљене прве недеље априла 2014. у учионици. Од испитаника је затражено да напишу своју прву асоцијацију на драж *слобода* коју је

[2] Од 600 речи-стимулуса, 500 је испитаницима представљено у основном облику, а осталих 100 у неком од зависних падежа.

истраживач написао на табли[3]. Речено им је да им је време ограничено на максимално 45 секунди. С обзиром на наведено, у истраживању је примењена техника *дискретних слободних асоцијација*.

Анализу резултата пратила су нека наша очекивања. Очекивано је било да најфреквентнији одговори буду антоними, с обзиром на то да је утврђено да лексеме које имају антониме садрже управо њих међу својим најучесталијим асоцијацијама (Драгићевић 2010)[4], као и да већи део асоцијација буде синтагматске природе, јер је то типична појава за словенске језике[5]. Очекивали смо и да се на основу асоцијација може извести дефиниција лексеме *слобода* блиска оној у писаном речнику.

Прикупљен корпус чини 77 различитих реакција. Пет млађих и један старији испитаник изјавили су да немају никакву асоцијацију на задати стимулус. [6] С обзиром на број испитаника, резултати показују средњу дисперзију добијених одговора. Утврђено је 13 различитих асоцијативних поља, тј. различитих мрежа асоцијација.

Асоцијативна поља организована су око одговора: птица (28)[7], право (14), стања (13), море (11), небо (10), ропство (8), човек (8), школа (3), лето (3), путовање (3), боја (3), предмети (4), романтизам (1). У сваком асоцијативном пољу има поновљених одговора.

Најфреквентније семантичко поље „птица“ садржи укупно 28 асоцијација, од којих је 10 различитих: птица (9), голуб (6), крила (4), крило, летети (2), орао, перо, раширена крила, *летење*, *лет*[8]. Густина семантичког поља око најфреквентнијих одговора указује на чињеницу да се слобода у овој популацији углавном поистовећује са птицом и њеним слободним летом. Међу асоцијатима овог поља постоји јака веза, прва два одговора су у хипонимском односу: птица-голуб. Ова веза је условљена културолошки јер је мотивисана секундарним значењем лексеме голуб: *голуб мира* (РМС: 199)[9] Веза голуб-слобода настала је неадекватном

[3] Ученици су раније већ упознати са оваквом врстом теста.

[4] Како истраживања показују, средњошколци и студенти јесу популација која на стимулус најчешће реагује асоцијацијом по супротности. Разлог за ову појаву је *правило минималног контраста*, према коме нам на памет падају прво речи које су семантички најближе, а то су антоними и синоними. Тиме се такође потврђује да лексеме независно од контекста успостављају међусобне семантичке односе скоро увек на ниову својих примарних значења (Драгићевић 2010).

[5] Драгићевић пише да именице изазивају „углавном парадигматске асоцијације“ (2010: 45).

[6] Према уверењу Драгићевић (2010) ове *омисије* нису случајне.

[7] Број у загради означава укупан број одговора испитаника, тј. асоцијативну фреквенцију.

[8] Италиком су означени одговори ученика другог разреда.

[9] Треба се подсетити да је у Библијској причи о Нојевој барци *голубица* донела маслинову гранчицу – симбол мира и склада. *Голуб* је симбол љубави, чедности, благости, чистоте, животне обнове (РС 1987: 169).

интерпретацијом симбола или поистовећивањем значења лексема мир и слобода, које иначе нису апсолутни синоними[10]. Насупрот густини одговора концентрисаних око фреквенцијског врха овог поља, уочава се периферија сачињена од идиосинкратичких одговора. Распоред унутар овог асоцијативног поља од периферије према центру јесте следећи: перо, орао, крило, раширена крила, летење, лет, летети (2), крила (4), голуб (6), птица (9). Ако уопште можемо говорити о стереотипу на овом узрасту у поимању слободе, треба га тражити у оквиру овог семантичког поља.

Семантичко поље „право“ обухвата 14 асоцијација, и пошто има 12 различитих реакција, дисперзније је и мање стабилно од претходног: мир и људска права, мир и слобода, слобода за све, говор, слобода народу, Декларација о правима, Устав, Француска револуција, *избор* (2), *људска права, народ* (2). Судећи према одговорима, млади филолози генерално верују у правне институције као средства којима се чува и брани слобода.

Један од очекиваних исхода у нашем истраживању јесте да на задату реч-драж најфреквентнији одговори буду чланови антонимских парова. Међутим, значење лексеме *слобода* није усмеравало одговоре испитаника у овом правцу. Забележили смо само осам асоцијација значења с*упротстављеног*[11] дражи *слобода*: затвор, рат, избегавање одговорности, фашизам, *агресија, борба, ропство, ван Србије*. Сваки од одговора у овом пољу је идиосинкратичан, што указује на нестабилност овог семантичког поља. На овом узрасту, реч слобода не ступа у антонимске односе систематски, на нивоу свог примарног значења.

Семантичко поље *стања* обухвата 10 различитих одговора, 12 асоцијација: неомеђеност, радост, срећа (2), сјај, љубав (2), бити слободан, снага, бесконачност, лепота, *апсолутна*. Блиско семантичко поље чине асоцијације које именују физиолошка стања иманентна човеку, па смо то поље назвали *човек* (9): *човек* (2), *умор*, дисање, удисај, мишљење, осмех, Боб Марли, Мићаловић. Ово поље има осам различитих асоцијација. Само су два одговора у оба поља синтагматске природе: асполутна, као колокат и Мићаловић, име познате глумице. Може се рећи да је у семантичкој меморији средњошколаца појам слободе делимично изједначен са стањем. Семантичко поље *море* обухвата 9 различитих одговора и 11 асоцијација: море (3), природа, пространа ливада, океан, простор, ветар, ливада, мирис мора, *вода*. Блискозначна су мање фреквентна поља *лето* које садржи три

[10] **Мир** ***1.а***. *мирни, мање или више усклађени међународни, међудржавни односи, стање без рата, супр. рат* ***б.*** *стање успостављеног реда унутар једне државе, без немира, побуна и сл.* ***в.*** *престанак ратних непријатељстава, прекид рата,* ***г.*** *договор, уговор, акт којим се утврђује престанак и исход рата, мировни уговор,* ***2.а***. *стање без нарушавања јавног реда,* ***б.*** *стање без сукоба* (...) (РМС: 698).

[11] Већина наведених одговора нису нити прави нити неправи антоними, већ речи које наизглед имају супротна значења.

одговора (лето, распуст, топло време) или *путовање* (путовање, пут, путник).

Семантичко *поље школа* обухвата три одговора млађих испитаника. Средњошколци ређе повезују школу са слободом, чак ни као појмове супротног значења[12]. Последње семантичко поље са више различитих одговора јесте *предмети*, у које смо убројали асоцијације *књига, шпорет*[13]*, застава* и Кип слободе. Забележени одговори су идиосинкратични хипоними.

Појава идиосинкратичних одговора указује на чињеницу да групно тестирање „не мора да кочи одговоре који су егоцентрични“ (Гашић-Павишић 1981: 30). Идиосинкратична асоцијација може бити последица „мањег искуства “ или израз спремности да се буде оригиналан и другачији од осталих.[14] У случају ученика Филолошке гимназије, уверени смо да је последњи разлог примаран.

Уочава се тешња веза између неколико везаних асоцијација, нпр. између одговора: птица-небо-море-лето-путовање, као и у низу право-правда-човек-романтизам. Највише одговора је парадигматске природе, што је, како пише Драгићевић (2010), карактеристично за именице као стимулусе. У нашем корпусу има само три реакције синтагматске природе: „нема цену“ (1), Мићаловић (1) и „апсолутна“ (1). На основу анализе прикупљене грађе може се изнети претпоставка да се на средњошколском узрасту као реакција на стимулус ређе појављује одговор на синтагматском плану, те у овом случају није потврђена тврдња неких аутора да су синтагматске асоцијације типичне за говорнике словенских језика.

Учесталост асоцијација је један од најчешће проучаваних асоцијативних података на којима се заснивају разноврсне предикативне и теоретске вредности асоцијација. Сматра се да је учесталост „најједноставнија и најмеродавнија мера асоцијативног односа између две речи“ (Гашић-Павишић 1981: 26-27). Утврдили смо најфреквентнију реч, тј. фреквенцијски врх сваког асоцијативног поља. То су речи птица (9), небо (6), море (3), рат, борба (2), распуст (2), избор (2), народ (2), плаво (2). Забележене реакције испитаника поредили смо затим са асоцијацијама на исти ситмулус у *Асоцијативном речнику српскога језика*. Најфреквентнији одговори у речнику су: птица 76, мир 38, живот 37, срећа 32, независност 28, небо 25, затвор 23, голуб 19, лет 15, радост 13, ропство 12, лепота, рат, ширина 11, народ, природа, пространство 8, говора, мишљења, љубав, ваздух 7, циљ, летети, простор, све 6, плаво, застава 5, говор, истина, летење, путовање, смрт 4, демократија, дух, идеал, људи, мишљење, море,

[12] Оваквих асоцијација уопште нема у *Асоцијативном речнику*.

[13] „Слобода“ из Чачка производи шпорете.

[14] Асоцијација „романтизам“ није сврстана ни у једно семантичко поље. Дао ју је млађи испитаник. У време тестирања ученици су изучавали романтизам у оквиру предмета Ликовна културе и Књижевност, а с обзиром на то да је слобода један од романтичарских идеала, разумљива је оваква врста везе.

народа, народу, не постоји, право, сан, слободан, тежња, уметност, уживање, жеља, живети, живљења ... (Пипер, Драгићевић, Стефановић 2004: 436). Од укупно 800 испитаника, њих 264 дало је различите одговоре на ову драж, било је 47 омисија, а 184 одговора имају фреквенцију 1. Иако речник пружа прецизније податке, с обзиром на то да је у истраживању тестирано више испитаника, наши су резултати приближни, а најфреквентнији одговор је исти. Други одговор према фреквенцији у речнику (мир) у нашем истраживању појављује се само као колокат; док се живот, независност, све, истина, демократија, идеал, жеља не појављују као одговори у нашем корпусу. С друге стране, у *Асоцијативном речнику* нема одговора: дуга, хоризонт, перо, раширена крила, пространа ливада, ливада, ветар, мирис мора, лето, распуст, топло време, путник, људска права и слободе, мир и слобода, слобода за све, говор, слобода народу, Декларација о правима, Устав, Француска револуција, браон, избегавање одговорности, фашизам, агресија, ван Србије, бити слободан, неомеђеност, сјај, апсолутна, умор, дисање, осмех, Боб Марли, књига, застава, шпорет.

У намери да утврдимо чврстину семантичке везе између речи *слобода* и најфреквентнијих одговора које смо прикупили, проверили смо учесталост слободе као реакције на различите стимулусе. У *Обратном асоцијативном речнику српскога језика слобода* је била одговор на дражи: демократија 73, људска права 71, ослободити 42, ослобођен 32, независни 28, победа 20, ослободити се, желети 14, прозор 13, отвореност, живот 10, брод 9, без пореза, патриотизам 8, младост 7, Цигани, увис, виза 6, отаџбина, плав, Роми 5, Американци, срећа, желели 4, Берлински зид, дете, јединство, мотоцикл, песма, присила, прозори, спољa, улица, свуда, за 3, америчка, грб, Хаг, хтети, истина, језик, катарза, Милошевић, мост, мотор, невладин, новац, радост, родољуб, споменик, Србија, срећом, штрајк, толеранција, вера, врата, за родитеље, зелен ... (Драгићевић и др. 2011: 564). Одговори у *Обратном речнику* указују на најтешњу везу са одговором *право*. *Слобода* је најчешћи одговор на подстицај демократија 73 и људска права 71, а у *Обратном речнику* потврђује се да је веза птица-слобода чврста (у обратном смеру). Друге дражи на које је одговор *птица* припадају истом деривационом гнезду речи слобода: ослободити, ослобођен, ослободити се (Драгићевићи др. 2011: 497).

Интересантно је да је веза асоцијата слобода, отаџбина и Србија слаба у нашем корпусу. Иако је „право“ густо семантичко поље, испитаници правне институције не везују за државу. Један од одговора (сврстан међу антониме) био је „ван Србије“.

Једно од наших очекивања на почетку истраживања било је да ће значења асоцијација које смо прикупили тестирањем бити блиске са значењима ове речи у писаном речнику. У Једнотомнику Матице српске дата је следећа дефиниција лексеме *слобода*: **слобода ж 1. а**. *могућност да се поступа по својој вољи.* ***б***. правн. *право човека да чини што не угрожава права других, тј. све што није забрањено законом.* ***в***. *независност од*

владавине туђина, суверености: национална -; ***2****. стање незаробљености, незатворености: бранити се са слободе****. 3.*** *право несметаног обављања неке делатности: - научног истраживања(...)* ***4.*** *лична независност, самосталност која није ограничена никаквим обавезама.* ***5****. смелост, одважност.* ***6.*** *неусиљеност, опуштеност у понашању, отвореност* (РМС: 1216). Тестом асоцијација идентификовали смо следећа актуална значења ове полисемичне речи: *слобода 1. птица, 2. право, 3. физиолошко стање човека, 4. море, 5. небо , 6. ропство, 7. школа, 8. лето, 9. путовање, 10. плава или црвена боја, 11. предмети, 12. романтизам.* У овој полисемантичкој структури, поклапају се само нека значења у обе дефиниције: право, независност, могућност да се поступа по својој вољи. Речи у менталном лексикону углавном имају шире дефиниције од оних у писаном речнику. На ту појаву указала је Ејчинсон (Ејчинсон 1987). Она духовито наводи пример именице „нежења“, која у писаном речнику има само једну сему: „човек који није ожењен“, док у менталном лексикону има много више значења: „женскарош“, „онај који вози добра кола“ и „парајлија“[15] (Ејчинсон 1987).

1. Закључак

Упркос бурним догађајима у нашој новијој историји, већи део асоцијативних поља средњошколаца чине асоцијације са позитивним емотивним значењем. Слобода се на овом узрасту концептуализује као позитиван и пожељан феномен.

Говорници других заједница вероватно би, због различитог ванјезичког искуства, имали и другачије асоцијације. Надамо се да смо овим истраживањем дали оквире за нека будућа, надамо се и заједничка истраживања.

Литература

Ејчинсон 1987: Jean Aitchison, *Words in the Mind:* An Introduction to the Mental Lexicon, London: Blackwell Publishers ltd.

Гашић-Павишић 1981: Слободанка Гашић-Павишић, *Слободне асоцијације код деце*, Београд: Институт за педагошка истраживања, Просвета.

Драгићевић и др. 2011: Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српскога језика,* Београд: Службени гласник.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу,* Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

[15] Желећи да проверимо тврдњу Ејчинсон, захтевали смо од групе матураната да наведу сва могућа значења лексеме „нежења“. Поред значења које наводи ауторка, чула су се још и: „едиповац“, „мамин син“, „маторац“, „дебели“, „стипса“.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд: Београдска књига.

РС 1987: Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb: Nakladni zavod.

Сандријела Б. Касагић[*]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Студент докторских студија

DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152041K

Оригинални научни рад

ЈЕЗИК (НЕ)СЛОБОДЕ ТОМАСА МАНА

1. Увод: О Мановим противречностима

Наслов овог рада садржи извесну противречност[1] о слободи језика Томаса Мана[2], и/или неслободи, било у смислу да је језик средство за изражавање слободе или њене негације, било да Манова слобода мишљења и ставова, тј. неслобода, није до краја откривена, јасна, већ језиком сакривена. Томас Ман је, неспорно, један од највећих књижевника прве половине XX века (Митровић 1977: 11); међутим, као припадник немачког народа и сведок бројних догађаја у Европи, није могао остати неполитичан (Митровић 1977: 82) иако није желео о томе да пише у својим великим књижевним делима (не тако отворено). Своје политичке ставове изнео је у есејима и другим списима, мада и: „Манови политички списи пуни су противречности, будући да је противречност својствена самој његовој личности“ (Хамилтон 1971: 129). Колико се и како та противречност огледала у језику романа, покушаћемо да одговоримо анализирајући и тумачећи корпус[3] одабран из последњег поглавља романа „Чаробни брег“ познатим под насловом „Удар грома“. Манови ставови према сопственом народу, другим народима Европе, ратовима и друштвено-политичким уређењима, мењали су се током времена: Ман је прешао пут од представника праве немачке националне реторике с почетка XX века до покајника и емигранта коме је држављанство одузето а књиге забрањене. Неке његове ставове, можда можемо, семантичком анализом из одабраног корпуса, потврдити и/или оповргнути. Издвојили смо речи, синтагме и ономастичке појмове који изражавају Манове ставове према Русима, Французима и Немцима (као главним актерима у догађајима Првог

[*] serbika.sk@gmail.com

[1] „Негирањем једног члана антонимског пара не добија се обавезно његов антоним“ (Драгићевић 2010: 284).

[2] У РМС одредница „слобода“ гласи: „1.а. *могућност да се поступа по својој вољи*. б) правн. *право човека да чини све што не угрожава права других, тј. све што није забрањено законом.* в) *независност од владавине туђина, суверености:* национална – 2) *стање незаробљености, незатворености*: бранити се са слободе. 3) *право несметаног обављања неке делатности…* научног истраживања, лова, риболова. 4) *лична независност, самосталност која није ограничена никаквим обавезама*. 5) *смелост, одважност.* 6) *неусиљеност, опуштеност у понашању, отвореност*“ (2007: 1240).

[3] Корпус чини 64 ексцерпиране синтагме, 1 лексема, 13 антропонимијских и 8 етничких појмова.

светског рата), према Европи (роман је, свакако, слика Европе пред рат), затим ставове према рату и слободи као најважнијим појмовима таквог *бурног* времена, те категорији времена јер је *време* најважнији квантификатор Манових јунака и оно према чему се, на крају, све „равна".

С обзиром на то да Маново дело „Чаробни брег" читамо у (увек истом) преводу двојице преводилаца (М. Ђорђевић и Н. Половина), не утврђујемо тачност и аутентичност Мановог језика у оригиналу, а како то и није тема овог рада, критеријално ово и не узимамо у обзир. Овај рад посматрамо стилистичко-семантичким критеријумима, не одричући се политичких иако политика није наука; међутим, како је Манов језик увелико у функцији политике, не можемо је заобићи. И, како каже Д. Стојановић, „*Чаробни брег* (почет јула 1913, прекидан за време Првог светског рата, највећим делом написан после рата, завршен и објављен 1924), наводи на то да се размотри један посебан однос дела и садржаја његовог рецептивног хоризонта" (1980: 364). Ово назначује потребу да се многи изванлингвистички подаци узимају у обзир.

2. Ман о Русији и Русима

Иако је Томас Ман изјавио да „увек радо чита старе писце које је заволео у својој двадесетој години: Гетеа, Балзака, Толстоја, Достојевског" (Бихаљи-Мерин 1965: 121), те је бројне есеје посветио овим писцима, с посебним поштовањем према и о Толстоју, неке синтагме из последњег поглавља романа „Чаробни брег", везане за Русију и Русе, захтевају рашчлањивање и посебно тумачење „алузивног спектра" (по Д. Стојановићу) те промишљање о разлозима њиховог стварања/изговарања. Неопходно је истаћи да наратор „проговара" најчешће кроз своје јунаке: Ханса Касторпа и Лодовика Сетембринија. Ставове о Русији и Русима највише износи Лодовико Сетембрини.

(1) *„Сто лоших Руса"*[4] – метонимијска синтагма коју Ман актуелизује још на почетку романа; ниједан други народ у роману нема овакву квалификацију; у санаторијуму где су бројни народи Европе једино Русе издваја овом синтагмом (чак и интерпункцијски јер је ова синтагма увек са наводницима у роману).

(2) *Часни чланови човечанске заједнице* – иронична синтагма која се односи такође на Русе, а у даљем тексту следи: „...премда нису разумевали латински и премда се за време јела нису понашали претерано отмено" (Ман

[4] У роману постоји и антонимијска синтагма „сто бољих Руса", међутим, много је мање употребљавана током романа. Интересантно је то што се Хансу Касторпу, приликом доласка у санаторијум, прво намеће некултура „руског брачног пара – мало аљкавог и бучног" наспрам „аустријског аристократе" који (учтиво) кашље (Ман 1980: 22-24).

1980: 542). Ирониј[5] је својствена Ману (Д. Стојановић, Бихаљи-Мерин и др.). „Ирониј је била средство које је помогло уметнику да се издвоји из грађанства, да се од њега критички дистанцира“ (Бихаљи-Мерин 1965: 134).

(3) *Полуазијатска нелатинска земља* – необично комбинована синтагма добијена делимичним и потпуним негирањем етничких појмова коју је изрекао Манов јунак Сетембрини о Русији. Он „речито критикује Азију“ (Стојановић 1980: 374), притом, често алудирајући на госпођу Шошу, којом је његов „васпитаник“ Ханс Касторп очаран „јер му она не да да се као западњак бори за прогрес и користи време“ (Стојановић 1980: 374).

(4) *Кнута и шлисербуршка царистичка Бастија* – напоредно-ирониј синтагма о Русији и Русима чији делови имају посебан „алузивни спектар“. У речнику је „кнута (рус. кнут, гот. hunto) бич, камџија; нарочити бич од коже којим су у Русији, све до 1845, шибали оне који су осуђивани на мацке“ (Вујаклија 1997: 417). То је руски бич којим су тукли кметове и кажњавали поданике све до половине XIX века; тај бич је овде симбол заосталости Русије, њеног конзервативизма. Следећи члан синтагме, „шлисербуршка“, јесте алузија на затвор за политичке противнике Романова. Претпостављамо да је „Бастија“ варијантно Бастиља – тврђава, кула, утврђен замак с кулама који служи као тамница; „Бастиља (је) чувена париска тамница коју је подигао у XIV веку Карло V и која је разорена 14. јула 1789, за време Луја XVI“ (Вујаклија 1997: 105).

(5) *Византијска Скитија* – ирониј-метафорична синтагма која се, иначе, односи на простор северно од Црног мора који су стари Грци називали Скитијом и варварима, а у роману „Чаробни брег“ Сетембрини тако зове Русију. „Скити (грч. Skythai, лат. Scythae) у старом веку: име свих номадских народа северно од Црног и Каспијског мора до дубоко у Источну Азију“ (Вујаклија 1997: 827).

(6) *Московска роварења* – метафорична синтагма, „најотворенија“ за тумачење; Манов јунак Сетембрини, једини познавалац и пратилац политичких догађаја у Европи, свестан је улоге Русије и њеног политичког *роварења* на почетку XX века, нарочито пред почетак Првог светског рата.

Ексцерпиране синтагме које се односе на Русе и Русију збуњују. Иако највећи број њих изговара Сетембрини, један од учитеља младог Ханса Касторпа, али и једног од алтер-ега Томаса Мана[6], чини се да се Ман, у

[5] Иронијом се, по Живковићу, „... речима даје супротан смисао од оног који оне имају у основном свом значењу, а та супротност значења извире из контрастне ситуације, у којој се та реч доводи намерно у несклад са контекстом“ (2001: 68). Говорећи о Ману, више нам одговара да „ирониј означава поступак онога који поставља питања претварајући се да сам не зна одговор, или онога који нешто намерно прећуткује и каже мање него што мисли“ (РКТ 1992: 294).

[6] „У Сетембринију има неке дубоке противречности“, „И изгледом и држањем Сетембрини буди противречне утиске“ (Митровић 1977: 37).

појединим тренуцима свог политичког преображаја, борио са собом, изговарајући противречне политичке ставове о народу који је Ман-књижевник дубоко поштовао и волео.

3. Ман о Француској и Французима

Прегледом и поређењем ексцерпираних синтагми о Русији и Русима са ексцерпираним синтагмама о Француској и Французима, можемо сагледати извесну супротност у ставовима у корист франкофилства. Број синтагми о Француској је много мањи што имплицира да је Русија била чешће предмет политичких расправа Манових јунака, а и, осим тога, избор речи које се у саставу одабраних синтагми јесте пажљивије биран, са много лепшом семантиком, мањом иронијом и слабијом метафориком. О Француској – логично – говори такође Сетембрини.

(7) *Света алијанса грађанске демократије* – иронична комбинација две синтагме: о једном историјском догађају и једном типу друштвеног уређења. Први део се делимично односи на савез европских конзервативних монархија против Наполеона и нових, револуционарних идеја које је носила Француска револуција и слични покрети после слома Наполеона 1815. године. Света алијанса је била врста реакционарног савеза хришћанских земаља које су биле против промена (Аустрија, Русија, Пруска). Међутим, оваква комбинација синтагматских чланова (Света алијанса + грађанска демократија) јесте контрастно-ирониčна мада не и пејоративна.

(8) *Франкофилска странка* – Сетембрини, као Европејац, либералиста, наклоњен је ка једној јакој профрацуски оријентисаној политичкој струји у Италији током XIX вијека.

(9) *Јулска револуција* – ова синтагма односи се на 1830. годину у Француској; условно речено, то је „друга епизода“ велике Француске револуције, великог историјског догађаја који је имао значај за целу Европу.

(10) *Просвећена република* – метафорична синтагма, израз уобичајених (и устаљених) европских и европеизираних ставова о Француској и Французима (тог доба – неспорна је улога Француске у Првом светском рату).

Иако су ове ексцерпиране синтагме део Сетембринијевог дискурса и, на први поглед, израз његове симпатије према Французима и Француској, опет контрадикторно, Ман-политичар је, у писму Ернсту Бертраму, изјавио:

„Много шта је изгубљено, и то је, попут тако много и горих злочина, на грех Французима. Грозан народ, ужасан, ужасан. Ништа друго не могу рећи. Али та њихова мешавина бестидне свирепости, која, без сумње, има сексуалне примесе, и спољашњег слоја хумане и сентименталне фразеологије, коју стављају пред очи Европе, изазива у

мени сву ону безличну митску ненаклоност за коју сам способан, уз једно уистину поражавајуће гађење“ (Хамилтон 1971: 134).

Ово нас уводи у нову противречност када су у питању Манови ставови према Француској и Французима не губећи из вида чињеницу с почетка: да су његову лектиру чинили руски и француски писци[7].

4. Ман о Немцима

Говорећи о главном јунаку – Хансу Касторпу, Томас Ман је сагледао и свој народ у целини – Немце, а нарочито (не увек критички) сталеж ком је и сам припадао, тзв. грађански сталеж. Највише противречности Ман је показао у односу на сопствени народ и све ексцерпиране синтагме део су нараторовог дискурса о Хансу Касторпу.

(11) *Извесна филозофска равнодушност* – синтагма без, наизглед, посебне метафорике: дефиниција стања Ханса Касторпа након 7 година у санаторијуму за плућне болести, но, не чини се да је то нека онтолошка категорија већ израз општег (европског) расположења у том моменту (1914. година је у питању). Наравно, не бисмо се могли усагласити да се ова синтагма односи на немачки народ у целини, посебно не у тренутку избијања Првог светског рата, али бројна сведочења и биографије немачких интелектуалаца сведоче о „несвесности“ и неверици када је у питању званична политика Немачке тих година.

(12) *Склоност ка занемаривању самога себе* – иако овако види Ханса Касторпа, који се, сазревајући на Чаробном брегу, преобразио од некога ко је, дошавши тамо, био усредсређен само на себе до некога који (тамо) занемарује себе, питање је колико бисмо могли ово идентификовати као метафору о Немцима нспрам њихове идеологије почетком (па и током) XX века.

(13) *Аклиматизован пацијент* – као што се Ханс *аклиматизовао* на нове (болесне и/или болесничке) услове, а његова побуна против *живота горе* давно прошла, тако се и Европа брзо *аклиматизовала* на рат и ратове XX века (апсурд и истина).

(14) *Извесна безбрижност* – наизглед сасвим обична синтагма, парадоксално посматрана из аспекта ратних околности (у роману: болесничких околности), близина смрти доноси и помирење са смрћу те и *извесну безбрижност*. *Извесна* не значи *потпуну* безбрижност те тако атрибутивни део имплицира Манову несигурност.

(15) *Неподношљив атмосферски притисак* – метафорична синтагма која се односи на устрепталу Европу пред почетак Првог светског рата.

(16) *Необичне године отуђености*[8] (мисли се, пре свега, на Касторпову отуђеност од остатка света) – метафорично-иронична синтагма, посматрана

[7] Ман је истицао утицај и Андре Жида (Бихаљи-Мерин 1965: 122).

[8] О периоду уочи рата и немачкој природи Ш. Цвајг каже: „Гомилама су пљуштале песме, римујући рат и брат, крв и црв. Књижевници се заклињаху

кроз призму улоге немачког народа у већ споменутом догађају, јасно указује на то да су Немци својом вољом и погрешним убеђењем постали отуђени од осталих народа Европе.

(17) *Немачки дремљивци* (који, у убиству надвојводе, не препознају *наговештај буре*[9], тј. почетак рата) – у овој синтагми је најмање прозирна семантика и, можда, најзагонетнија. Откуд Томасу Ману идеја о *немачким дремљивцима*? Ако узмемо у обзир улогу немачког народа с почетка, па и током XX века, чини се смелом иронијом звати их *дремљивцима*. Или је, можда, онај други неактивни, несвесни део свог народа (па и себе) назвао *дремљивим* јер нису спречили оно што се догодило.

(18) *Крута природа* – метафорична синтагма као израз општих мишљења и ставова (или предрасуда?) о Немцима; често је квалификација за одређени тип карактера, неумољив и чврст.

(19) *Херметична историја* – иако је историја наука, чињеница је да се њеним научним методама никада у потпуности не могу (раз)открити узроци и последице неког историјског догађаја а да су исти и важећи за све учеснике; можда је Ман у праву јер есенција истине остаје херметична.

(20) *Многе грешне годинице* – пример хипокористично-еуфемистичне синтагме контрастан греху који су починили Немци током XX века; утолико је Манова иронија већа.

(21) *Авантуре крви и духа* – еуфимистично-иронична синтагма: ратови се не могу звати *авантурама* мада јесу сукоби *крви и духа*.

Ако погледамо (и прегледамо) избор речи у синтагмама које се односи на немачки народ, рекли бисмо да је ово један од најједноставнијих и најобичнијих речничко-синтагматских комбинација. Узевши у обзир остали екцерпирани материјал, јасно је да је Ман био посебно обазрив у ставовима према сопственом народу: рођен је после француско-пруског рата „...доживео немачку континенталну хегемонију под Бизмарком, велики процват Британске Империје под Викторијом, катастрофу од 1914, пад Немачког Царства, руску револуцију, фашизам у Италији, ужасе хитлеризма у Немачкој, добијени рат и опет изгубљени мир наших дана“ (Бихаљи-Мерин 1965: 123). Немачка и Немци су, неспорно, били главни глумци на позорници Европе тих деценија, и Ман је, као и други, прошао метаморфозу сопствених ставова. Детињство је провео везано за тзв. грађанску сталоженост (Бихаљи-Мерин 1965: 123) да би напустио Немачку 11. фебруара 1933. године, испрва због предавања широм Европе, али како

свечано да никад више неће пристати на културну повезаност са ма којим Французом, са било којим Енглезом, и још више: стадоше преко ноћи порицати да је енглеска или француска култура икад постојала. Све то да је ситно и безвредно према немачком духу, немачкој уметности и немачком начину. Још горе су се понели научници. Филозофи наједанпут нису знали боље мудрости него да рат прогласе 'челичном купком', која народне снаге благотворно спасава од малаксавања“ (2009: 200).

[9] Такође синтагма из овог поглавља.

је Хитлер победио на изборима, постао је изгнаник из/од народа коме је „дуговао велик део свога надахнућа“ (Хамилтон 1971: 204). Никада се није вратио у Немачку, чак ни када је, много година после рата, посетио Европу.

5. Ман о Европи XX века

Овим енциклопедијским романом Томаса Мана о бројним гостима Давоса (тј. Чаробног брега), описан је свет, не само Европа. У овом делу издвојили смо различите појмове који се односе на Европу: од етника до метафорично-симболичних речи и синтагми, али први круг појмова је у тесној вези са историјом Европе. Том првом кругу припада необична комбинација етника:

(22) *Руси*[10]*, Јермени, Финци, Курди и Бухарац* – Судбина Курда током протеклих векова је била врло тешка, посебно у Турској. Бухарац је становник Казахстана, а Казахстан и Јерменија су настале распадом бившег СССР-а током 1990. и 1991. године. Финци се, такође, налазе нимало случајно у овом низу. Финска је дуго била важан стратешки циљ Русије и врло често, разапета између Русије и Немачке, балансирала чак и са опредељењем за нацистичку Немачку. Однос према Француској је био много суптилнији као покушај да Француска постане пријатељ (кад је у питању Финска, ови догађаји се везују за период од краја XIX века па све до друге половине XX века). Као велики интелектуалац и добар познавалац светских догађаја (иако донекле и несигуран у сопствене ставове), Ман је предвидео судбине ових народа (а како другачије и објаснити ову комбинацију за столом у чувеној трпезарији на Давосу?).

(23) *Медитеранац* – метафора о Сетембринију; за Мана важна квалификација која би се могла појаснити следећим: „...Не треба губити из вида да је писац пре 1918. године окарактерисао цивилизацију Запада као 'романску' или 'средоземну', па је стога сасвим природно најпре у Италији потражио конкретан облик погодан за јасније изношење властитих ставова о либерализму“ (Митровић 1977: 39).

(24) *Марија Манчини* – историјска личност, љубавница Луја XIV, Италијанка, међутим, у роману је то назив омиљених цигарета главног јунака Ханса Касторпа све до доласка на Чаробни брег (тј. Давос).

(25) *Заклетва на Ритлију* – историјски датум оснивања Швајцарске 1. августа 1291. године. Место радње романа јесте Давос у Швајцарској, земљи која је остала ван свих политичких догађаја XX века, а Давос је био место најважнијих економско-политичких сусрета у истом веку. Ханс Касторп мења своје омиљене цигарете Марија Манчини за цигарете овог имена: метафора ослобођења и промена које Касторп доживљава.

(26) *Разматрање о светској ситуацији* – разматрањем светске ситуције једино се бавио Сетембрини. Иако он „заступа парламентарну демократију,

[10] Однос према Русима је већ разматран.

(да је) националист и (да је) убеђени Европејац у смислу да Запад узима као Европу“ (Митровић 1977: 39), много више од осталих познаје светске прилике, чак озбиљније него многоучени Лео Нафта, кога језуитска догма ограничава.

(27) *Ловачке лагарије* – парафраза идиома *ловачке приче* који се односи на претерано лагање: „Па и писац се својски потрудио да га прикаже (Сетембринија) човечним, симпатичним и слушања вредним говорником, мада му се истовремено и подсмехивао и учинио га празноречивим“ (Митровић 1977: 41).

Следећи низ синтагми јесу такође део Сетембринијевог дискурса о Европи, променама које (зло)слуте (Први светски рат), али је истовремено и глас веселе Европе – оне која ће бити боља након катарзичног рата. Зато Сетембрини са радошћу кликће да ће победити:

(28) *Самоусавршавање човечанства друштвеним путем,*

(29) *Уједињење ослобођених народа,*

(30) *Национална учтивост и сажаљење.*

Једино Сетембрини зна византијско наслеђе Европе (или барем овог – нашег – дела Европе):

(31) *Голубија благост и орловска*[11] *смелост,*

(32) *Шум орловских крила*.

И једино Сетембрини зна колико је важно сопствено наслеђе (Касторп је такође *коленовић*[12], али он је наследио слабо здравље и *нездраве* ставове о животу, тј.:

(33) *Дедовско наслеђе,*

(34) *Очинско хуманистичко наслеђе*.

Штефан Цвајг о истом периоду и Европи каже следеће: „Никада нисам нашу стару земљу волео *више* него у тим последњим годинама пред Први светски рат, никада се *више* надао уједињењу Европе, никад више веровао у њену будућност него у то време када мишљасмо да смо угледали ново праскозорје“ (2009: 169).

Другом кругу синтагми, много мрачнијег тона, припадају оне које најављују рат:

(35) *Узвишена, здравичарска мисао цивилизације* – ова синтагма садржи врло необичан атрибут: здравичарска[13] < здравичар, онај који је делимично здрав (?), вероватно игра речи о здраво-болесној европској цивилизацији (и лексема *цивилизација* је иронија јер се понашање *цивилизованих* опире дефиницији цивилизације).

(36) *Дани тешког очекивања* – метафора о времену пред рат, истинитија утолико што се *очекивано* обистинило.

[11] Орао је симбол Византије, голуб – мира.

[12] Манова метафора за Касторпа.

[13] Не узимамо у обзир оригинал на немачком језику, посматрамо угао преводилаца.

(37) *Живци Европе разапињани на точак* – персонификација и парафраза идиома *танки живци, живци ко струне;* алузија на висини (или количини?) напетости пред рат.

Издваја се и трећи круг синтагми које се односе на атмосферу у санаторијуму уочи рата:

(38) *Пећински свод над брегом греха*,
(39) *Срамна несигурност у сенци*,
(40) *Мравињак обузет паником*,
(41) *Метеж и вртлог дивљег одласка*,
(42) *Катастрофом погођена равница*,
(43) *Плашљиве сенке крај пута.*

Санаторијум је симбол Европе. Они који су у санаторијуму, могли су одложити размишљања о предстојећем рату живећи под *пећинским сводом,* убеђени да су заштићени од *брега греха*, али то је била *срамна несигурност,* живот у *сенци*. Оног тренутка када је рат почео, санаторијум је постао *мравињак обузет паником*, сви се губе у *метежу и вртлогу дивљег одласка* не знајући куда јер је *катастрофом погођена равница* Европе и нико, заправо, нема куда ни где, те су и остале само *плашљиве сенке крај пута*. У такву симболику неизвесности упада и Ханс Касторпи и његов стваралац Ман (иако је роман завршен много година након рата) намерно представља *несигурност* као једину *сигурност* из чега произлази и констатација да је и његова несигурност (или противречност) једина схватљива сигурност за некога ко много зна јер зна да не зна ништа[14].

6. Ман о слободи

Из перспективе читаоца романа о рату, чини се да би била логична и апотеоза (о) слободи, но, оно што је логично не мора бити исправно и тачно. „Чаробни брег“ није роман о слободи. Скроман број синтагми о слободи сведоче о томе. О слободи једино говори Сетембрини што јесте и логично и очекивано. Као што зна да рат долази, тако и химнично говори о слободи која ће доћи после рата, па он екстатично пророкује о:

(44) *Оргијском облику слободе* – „...питајући се у исто време да и слобода може бити и друкчијег облика и врсте, осим баш ове...“ (Ман 1980: 541). Ова метафора о слободи која је *облик оргија*, можда је и претерана, хиперболисана, али заснива се на очекиваном уживању које ће доћи као:

(45) *зора свих народа,*
(46) *победа и владавина цивилизације*,
(47) *грађанско копље на олтару човечанства.*

Лексеме из ових синтагми јесу иманентне Сетембринијевом поетском изражавању: *зора, победа, цивилизација, копље, олтар.* Иако

[14] Парафраза латинске пословице Scio me nihil scire.

имају слављенички призвук, њихов број сведочи о несигурности и неизвесности јунака и аутора о бољем сутра.

7. Ман о рату

Томас Ман је свој роман започео „историјом Ханса Касторпа“ (Ман 1980: 7), а „она се догађа, или, да намерно избегнемо сваки презент, она се догодила и догађала се негде, давно, у старе дане, у свету *пре великог рата*, са чијим је почетком много шта почело што једва да је већ престало да почиње“ (Ман 1980: 8). До краја романа, до последњег поглавља, рат се не спомиње, а у последњем поглављу спомиње се само једном. Читаоцу се чини да је живот Ханса Касторпа, живот *горе*, изолован од свега, од Европе која ври, независан и спокојан мада онај који „на брду стоји/више види но онај под брдом“[15]. Тек када одјекне:

(48) *заглушујућа детонација дуго припремане кобне смеше безумља и раздражености* – перифрастична синтагма о рату,

Манови јунаци схватају да су се, у међувремену, у њиховом одсуству, повукли

(49) *главни потези о догађајима у свету*

и тако решиле и њихове

(50) *ствари живота и смрти*.

Манов „алузивни спектар“ је збир пажљиво одабраних комбинација којима се најављује „ударно“ тј.

(51) *удар грома*[16] (што је и назив последњег поглавља).

Ако знамо да је Ман, у годинама пред почетак Првог светског рата, или на почетку рата, благонаклоно писао о неким немачким ратним потезима (нпр. о немачкој инвазији Белгије, Хамилтон 1971: 128) и изазвао љуте реакције других писаца, па и свог брата Хајнриха, уочавамо, кроз ексцерпиране примере, промену у његовом односу према рату[17]. О рату је говорио бројним метафоричним синтагмама (а само једном је споменут *рат* у целом поглављу):

(52) *општи удес,*

(53) *пожарно црвенило мутнога неба,*

---

[15] Парафраза Његошевих стихова из „Горског вијенца“.

[16] Предосећај рата у дневнику Ш. Цвајга је дат у сличним метафорама: „...И одјеци буре на Балкану показиваху правац из кога се облаци већ приближују Европи“ (2009: 173).

[17] Чини се да многи интелектуалци тог доба нису имали јасан став о рату. Цвајг каже: „Држање већине интелектуалаца састојало се, нажалост, у равнодушној пасивности, јер захваљујући нашем оптимизму, проблем рата, са свим његовим моралним консеквенцама, још уопште није био ступио у наш духовни видокруг – ни у једном од важних написа угледних људи онога времена нема ни једног принципијелног разматрања или страсне опомене“ (2009: 174).

(54) *тешка грмљавина,*
(55) *производ подивљале науке,*
(56) *светска свечаност у част смрти,*
(57) *опака грозничава ватра.*

Оно што се највише тиче нашег народа и догађаја у вези са Првим светским ратом имплицирано је другим кругом синтагми о томе. Како је и Манов јунак, Лодовико Сетембрини, често противречан као и његов креатор, тако је за њега:

(58) *убиство једног надвојводе* (ово није метафорична синтагма, али се алузија на стварни догађај о убиству престолонаследника Франца Фердинанда уочава)

истовремено и:

(59) *терористичко дело,*
(60) *народноослободилачки чин*.

Једино је он, као и увек – једино он, препознао у том чину:

(61) *наговештај буре,* и једини је он могао да ултиматум (дакле, ултиматум од 23. јула 1918. године) „[...] који је три недеље касније Монархија упутила Србији, назове:

(62) *увредом човечанства,*
(63) *страшним злочином*, с обзиром на његове последице, које је он као „човек довољно просвећен у ствари могао да предвиди, и које је поздравио убрзано дишући [...]“ (Ман 1980: 548). Интересантно је да, у овом поглављу, нису споменути следећи појмови: Босна, Сарајево, нити ко је убио надвојводу, у било ком контексту, чак ни метафором – само се спомиње Србија.

8. Занимљива „манов(ска)“ антропонимија

1. Ову кратку антропонимијску анализу сегментираћемо тако што ћемо, условно, прво издвојити италијанска имена и презимена која су ексцерпирана у овом поглављу:

Лодовико – име, вероватно настало од итал. гл. *lodare* (Клајн 2003: 465) – хвалити, похвалити. Семантика и симболика овог имена је у вези са Мановим јунаком, Лодовико воли да се хвали; нарочито је разметљив са својим знањем. Код Скока је вар. „Lodovik m. – *Ludovik* (16.v., Vetranie) – *Lodoviko* (15.v.), muško lično ime, čist italijanizam *Ludovico* germanskog podrijetla Hlupaiuig (dvosložan tip Mira + Wig), u naše doba kroatizirano u Ljudevit, koje je slavensko i nema etimologijski ništa zajedničko s germanskim ličnim muškim imenom“ (II 1972: 313).

Giacomo – Сетембрини се овако обраћа Хансу на растанку; вар. Јаков или Јакоб „biblijsko muško ime hebrejskog podrijetla“ (Скок II 1972: 750). Није јасна веза овог надимка са Касторпом (осим библијске везе).

Сетембрини (Клајн 2003: 802) – презиме; вероватно настало од итал. именице *settembre* – септембар (адј. settembrino – септембарски). У италијанском календару то је некада био 7. месец што би се могло довести у везу са симболиком месеца јула у роману (крајем јула Ханс стиже у Давос, у јулу је дат ултиматум Србији, чак је у јулу Ман започео писање свог романа).

Манчини – презиме које припада називу цигарета, а не књижевном јунаку; вероватно настало од итал. именице *mancina* (Клајн 2003: 481) – лева рука, левица[18]. С обзиром на то да су то омиљене цигарете Ханса Касторпа, *коленовића*, наследника конзервативистички опредељене породице, не налазимо неку јасну везу осим у смислу поларизације која постоји у роману.

Марија – „žensko lično ime biblijskog podrijetla...izvor je lat. oblik Maria, od hebr. Mirjam/Marjam“ (Скок II 1972: 378).

Уочавамо да највећу симболику имају антропоними: Лодовико, Сетембрини, чак и Манчини. Марија и Ђовани се јављају као симболи библијске везе наших јунака.

2. *У другом кругу, издвојићемо, опет условно, немачка имена и презимена:*

Ханс – име главног јунака Мановог романа; вероватно настало од „Johanan, stegnuto od Jehochanan (haplologija) teoforičkog značenja ’bog daj’... lat. Johannes“ (Скок I 1971: 737). Код нас варијантно Иван/Јован и бројна презимена настала од њих. Једно од омиљених имена у немачкој књижевности, нарочито у бајкама, чак и као заједничка именица (Hanswurst – лакрдијаш или Prahlhans – хвалисавац).

Касторп – презиме нејасне етимологије; „kastor, gen. –ora m. (Budmanijev akcenat, 18.v.) = kastor (17.v.) ’dabar’, od lat.>tal. castore (-o), mediteranskog podrijetla. Ta učena riječ u hrv.-srp. ne govori se više“ (Скок II 1972: 58).

[18] РМС: левица јек. љевица ж. 1.а. лева рука б. лева нога, 2. пол. а) лева страна скупштинске дворане (из перспективе председавајућег) и посланици који седе на тој страни (обично комунисти, социјалисти или социјалдемократи). б. странка, односно странке, део неког покрета, странке и др. комунистичке, социјалистичке, социјалдемократске и сл. оријентације (2007: 631).

Презиме садржи један твробени део „tor“ – будала; асоцира на развојни роман у немачкој књижевности.

Адријатика – име прозирне етимологије; Jadran – „stvoren od pridjeva *jadranski* = Jadransko more, nije star naziv nego je uspjela moderna adaptacija antičkih naziva mare Hadriaticum (Cezar, Livije i dr.) ili samo Hadriaticum... Naziv dolazi u antici i za Mediteran, a nastao je po imenu grada Adria na teritoriju Veneta“ (Скок II 1972: 744). Венеција је била омиљени град многих немачких књижевних стваралаца, а Ман јој је посветио приповетку „Смрт у Венецији“.

Милендонк – презиме настало слагањем творбених елеманата: *Mylen* (*Mühle*) – млин и *donk* – узвишење окружено водом; презиме је симболични превод имена Адријатика, па је та комбинација таутолошка (Адријатика фон Милендонк).

Јоахим – „вар. Joakim, Joakin (tal. Gioachino, lat. Joachim), hebrejskog, biblijskog podrijetla“ (Скок II 1972: 782).

Док се у (неким) издвојеним италијанским антропонимима уочава италијанска етимологија, код немачких је већа веза са библијским, античким, медитеранским кореном. С обзирим на тенденцију немачки пуризам, необичан је овај Манов избор.

3. *Трећем кругу припадају остала имена и презимена:*

Лео – име јунака; „lav – gen. lava m. (Vuk) = laf (Crna Gora, Njegoš) prema f lavica, sveslav. i praslov. 1. leo, arslan, 2. antroponim (nije narodan, nego prema lat.)... Kako *leo* potječe iz staroegipatskoga, riječ je mogla postojati i u praevropskom supstratu, odakle je ušla i u germ, i slav. kao i u ie.prajezik“ (Скок II 1972: 276).

Нафта – презиме јунака; „pored *navta* f, internacionalna orijentalna riječ *naphta* perzijskog podrijetla“ (Скок II 1972: 498).

Под именом Лео Нафта крије се један од најважнијих јунака овог романа, језуита и политички (па и животни с обзиром на чин самоубиства) противник Лодовика Сетембринија. Етимологија његовог имена је у тесној вези са његовим карактером, али не и са његовим крајем (судбина многих јунака, посебно Ханса Касторпа, неизвесна је; Лео Нафта припада кругу самоубица у роману у ком се умире од болести или ће се умрети/погинути у рату).

Радамантис – симболично име др Кроковског које му је дао Сетембрини; Радамант или Радамантис је из грчке митологије; син Зевса и Европе, симбол чврстине и непоколебљивости, „у грчкој митологији судија у подземном свету“ (Вујаклија 1997: 747).

Етимологија овог надимка др Кроковског је у тесној вези са његовом функцијом у роману: он и „суди“ о животу односно смрти оних који бораве у санаторијуму, тј. на/у Чаробном брегу.

9. *Манов(ск)е речи: Време*

Роман „Чаробни брег“ јесте роман о времену. У РСАНУ за одредницу „време“ стоји овако:
„1. (само јд.) а. фил. *један од двају објективних и свеобухватних облика постојања материје.* – Време и простор су две форме постојања материјалног света; време се најбоље уочава кроз кретање;“ (III 1965: 42). Овај последњи део јесте, испрва, проблем Ханса Касторпа јер, по навици живота *доле, у равници*, он наставља да се креће када стигне *горе*, али *аклиматизацијом* на услове живота *горе*, за њега време постаје сасвим нова категорија[19]. Или, како га Јоахим подучава на почетку: „Оно уопште не пролази, да ти право кажем, није то никакво време, нити је ово некакав живот – не, то није“ (Ман 1980: 26). У последњем поглављу романа време је „не оно време које мере часовници на железничким станицама, чија се велика казаљка на махове, сваких пет минута, покрене, него пре време оних мајушних сатова код којих кретање казаљки измиче нашем оку, или је као трава, коју ниједно око не види како расте, иако она потајно расте, што се једног дана јасно запази; време – једна линија састављена из самих тачака које немају протезања (овде би Нафта, који је тако трагично завршио, вероватно запитао како оно што нема протезања може да образује линију); то време је, дакле, на свој милећи неприметни, потајни, па ипак активни начин, продужило да доноси промене“ (Ман 1980: 542). Оно што се и овде јавља као мановска или Манова противречност јесте управо у схватању и разумевању категорије времена за Манове јунаке. Чини се (или бар, по сваку цену, Манови јунаци желе да верују у то) да време не пролази, али оно, ипак, доноси промене. Какве промене су настале, то је јасно на крају романа: Ханс Касторп, уместо у безбрижну, (о)сигур(а)ну будућност, одлази у ратну (можда и поратну) неизвесност.

10. *Уместо закључка: актуелност романа и понов(н)о читање*

[19] Ово виђење и поимање времена се може повезати са Ајнштајновом специјалном теоријом релативности, тј. да време и простор зависе од ока посматрача (необјављена идеја мр Горане Ђудуровић Праштало).

Читање романа огромног обима какав је роман „Чаробни брег“ Томаса Мана, чак и са претходном припремом за његово разумевање, звучи доста утопијски и непопуларно.

Роман „Чаробни брег“ има преко 1000 страница. Он је енциклопедија једног уметничког света, али и енциклопедија о Европи уочи Првог светског рата. Кроз болесни свет Чаробног брега, тј. санаторијума у Давосу, сагледавамо „болесну Европу“, али остају многе недореченост и противречности које су доказ ауторових недовољно јасних ставова о одређеним појмовима или јасне потребе да своје ставове прикрије, учини намерно нејасним. Играјући се језиком, пре свега метафором и иронијом, Ман је загонетка која ће се дуго одгонетати.

На крају, не знамо је ли волео или није Русе и/или Французе, па чак ни Немце. Можда је то зависило од тренутка (а сетимо се да је роман настајао 10 година), јасно је да је волео слободу, али није веровао у њу, јер, који интелектуалац може да верује у постојање некакве апсолутне слободе? О рату је фазирао у својим списима зато је често, кроз друге, искључиво политичке списе и преписке са пријатељима, допуњавао свој став о рату, „доживео је дубок преображај уверења“ (Митровић 1977: 13), али је процес од *за* ка *против* постојао и евидентан је. Јасно је да ни његов избор етника, имена и презимена – није случајан.

У складу са задатом темом овог скупа „Наука и слобода“ и подтемом о Првом светском рату, можемо да закључимо: 2014. године треба прочитати поново све о 1914. години – не зато што је прошао један век, што се *време кретало*, већ зато што би требало схватити је ли то време утицало на наше разумевање европског идентитета и европске историје, те могу ли се неке странице затворити или ћемо стално, због неучења и неразумевања, *понављати* и историју и читање.

Извор:

Ман 1980: Томас Ман, *Чаробни брег I*, Нови Сад: Матица српска.
Ман 1980: Томас Ман, *Чаробни брег II*, Нови Сад: Матица српска.

Речници:

Вујаклија 1997: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
Клајн 2003: Иван Клајн, *Италијанско-српски речник*, Београд: Нолит.
РКТ 1992: *Речник књижевних термина*, Београд: Нолит.
РМС 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица Српска
РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I-XIV, Београд: САНУ, 1959-2010.

Скок 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga prva, Zagreb: JAZU.
Скок 1972: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga druga, Zagreb: JAZU.
Скок 1973: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga treća, Zagreb: JAZU.

Литература

Живковић 2001: Драгиша Живковић, *Теорија књижевности са теоријом писмености*, Београд: Издавачка кућа Драганић.
Бихаљи-Мерин 1965: Ото Бихаљи-Мерин, *Градитељи модерне мисли*, Београд: Просвета.
Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Граматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга.
Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, *Стилска значења и зрачења*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
Митровић 1977: Андреј Митровић, *Историјско у Чаробном брегу (покушај интердисциплинарног огледа)*, Београд: Коларчев народни универзитет.
Стојановић 1980: Драган Стојановић, *Парадоксални класик Томас Ман*, Нови Сад: Матица српска.
Хамилтон 1971: Аластер Хамилтон, *Фашизам и интелектуалци* 1919-1945.
Цвајг 2009: Štefan Cvajg, *Jučerašnji svet – Sećanja jednog Evropejca*, Beograd: Službeni glasnik.

Александра Р. Блатешић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за романистику

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152057B

Оригинални научни рад

ПОЈАМ СЛОБОДЕ У ИТАЛИЈАНСКИМ ПОСЛОВИЦАМА

1. *Увод*

Слобода, посматрана у најопштијем смислу, односи се на стање у којем човек може дледовати без икакве присиле и забране. Још у најранијој историји човечанства овом појму као принципу живота придаван је велики значај, поготово приликом поређења са супротном појавом, тј. ропством које подразумева негирање свега онога што слобода представља. У овом раду посматраћемо више облика слободе, који у различитим контекстима имају и различито значење, што јасно можемо приказати на корпусу италијанских пословица[1] у којима је заступљена ова тема.

Паремиолошка истраживања у великој мери могу допринети осветљавању историјских, социолошких, етнолошких и идеолошких аспеката различитих култура људске цивилизације, који су дубоко укорењени у колективној свести многих народа. Темељећи се на проживљеном искуству више генерација, ове народне умотворине износе неколико врста ставова, а то могу бити (1) *судови* о одређеној животној ситуацији, (2) *закључци* о уобичајеном обрасцу понашања, (3) *оцене* о различитим стањима у човековом животу, (4) *прописане одредбе* за одређени жељени поступак или, пак, представљају (5) општељудска, тј. ванвременска *запажања* (Жигманов 2001: 362). У оваквом виђењу пословице можемо потражити различите облике и манифестације слободе, као и начине на које су је људи од давнина доживљавали.

У нашем раду полазимо од филозофије Ђамбатисте Вика, италијанског историчара и филозофа, који представља претечу модерне и постмодерне[2] и који је у великој мери утицао на развој других значајних мислилаца XIX и XX века[3]. Тако је Вико у делима *De Ratione* (1708) и *De Antiquissima* (1710) изложио веома занимљиву теорију језика, али је тек у

* ablatesic@yahoo.it

[1] Ово истраживање је спроведено на обимном корпусу италијанских пословица пронађених у речницима и најзначајнијим збиркама пословица, а комплетан списак коришћених извора дат је на крају рада.

[2] Овакво тумачење значаја Викове дела и утицаја на касније генерације проналазимо у чланку Јожефа Нађа (József Nagy, *La filosofia del linguaggio di Vico: interpretazioni analitiche ed ermaneutiche*, 182–193).

[3] Викове оригиналне идеје, иако касно откривене и признате, инспирисале су многе значајне умове, као што су то били оснивач прагматизма Чарлс Сандерс Перс, утемељивач марксизма Карл Маркс и ирски књижевник Џејмс Џојс.

Scienza Nuova (1725, 1730, 1744) успео да сублимира своју филозофију о језичком универзализму. Наиме, овај италијански мислилац сматра да у природи ствари које је човек створио постоји један ментални језик заједнички свим нацијама, који подједнако представља суштину ствари у животима људи и који је од различитих народа добио различите речи (Vico 1977: 185)[4]. У основи његове језичке теорије стоји метафора као основно средство путем којег се усваја језик. По Виковом схватању, метафора, која је иначе саставни део већине пословица, није стратегија писаца и учених говорника, већ је начин спонтаног изражавања примитивног човека (D'Alfonso 1995: 52), док је сама пословица језик богова и врхунац мудрости[5].

Појам слободе, који истражујемо у овом језичком облику, представљен је како у дословном тако и у метафоричком смислу, што ћемо детаљније приказати у наредним поглављима рада. С обзиром на то да су се Италијани ослањали на језичку основу и културу Латињана, који су инспирацију и узоре проналазили код античких Грка, у савременим италијанским пословицама наилазимо на елементе тих старијих култура, као и културолошке специфичности каснијих периода, од средњег века, ренесансе и хуманизма до савременог доба. Управо због ослањања на старе културе у италијанским пословицама се лако препознају утицаји и ставови многих важних филозофа из разних историјских периода, који су потом били масовно прихваћени и међу осталим народима Европе. Полазећи од Викове тезе о језичком универзализму и заједничком глобалном менталитету свих народа света, очекујемо да у овом корпусу истраживања пронађемо и универзалне представе о појму слободе, а не само оне специфичне за италијанску културу и цивилизацију.

Пословице у овом раду су груписане према врсти слободе о којој говоре, а то су општа и лична слобода, те друштвена и политичка. С обзиром на то да прекомерна или недовољна слобода имају негативне ефекте на човеков живот, такве „слободе" смо узимали као примере негативне слободе, док је позитивна она која нам омогућава да уживамо у њој не нарушавајући интегритет осталих људи и појава у нашем окружењу. У посебну категорију смо сврстали пословице у којима је слобода људи

[4] Вико (Vico 1977: 185) је идеју о језичком универзализму изложио на следећи начин: *è necessario che vi sia nella natura delle cose [delle istituzioni] umane una lingua mentale comune a tutte le nazioni, la quale uniformemente intenda la sostanza delle cose agibili nell'umana vita socievole, e la spieghi con tante diverse modificazioni per quanti diversi aspetti possan aver esse cose* (Vico 1977: 189).

[5] Вико разликује три етапе у развоју говора и језика код људи: *доба богова* у којем је коришћени језик био ментални и божански, али без артикулације, *доба хероја* у којем је истицан говор оружја, још увек неартикулисан и *доба људи* у којем је коначно започето артикулисано говорење (Vico 1977: 596). Језик пословица и усмене књижевности се ослања на језик из прва два доба (доба богова и доба хероја), јер је тај језик састављен од слика и метафора.

ограничена због широко распрострањеног религијског веровања у човекову генезу на коју је утицала креација вишег бића – Бога. Пошто је Бог створио човека, човекове радње и жеље у великој мери зависе од божје одлуке, јер се Бог у оваквој интерпретацији поставља као крајњи судија. Човек, са друге стране, има безусловну веру у божје провиђење и божји суд којима се препушта без поговора.

2. *Општи појам слободе у италијанским пословицама*

У италијанским пословицама слобода је као појам и вредност истицана као највеће благо човечанства којег се не треба одрицати ради неких других ствари, материјалних или моралних. У овој скупини пословица слобода има непроцењиву вредност, те се не може ни поредити са материјалним богатством нити њиме надоместити. Пословице (7, 8, 9) упозоравају на могућност смањења или чак потпуног губитка личне слободе уколико прихватамо поклоне или услуге од других људи. У овом чину препознајемо негативне утицаје и данас актуелних облика подмићивања, који се спроводе с циљем да се друго лице подстакне на понашање супротно моралу и правним начелима. При томе се подмићено лице на свестан начин одриче дела своје слободе, а прихватањем наметнутих правила понашања за своју околину постаје лице које не одлучује и не располаже средствима неопходним за самостално управљање својим животом:

(1) *La libertà non c'è oro che la paghi*.
Нема тог злата којим можеш платити слободу.
(2) *La libertà non ha prezzo*.
Слобода нема цену.
(3) *La libertà è la più bella cosa che sia*.
Слобода је најлепша ствар која постоји.
(4) *L'oro luccica, ma la libertà straluccica*.
Злато сија, али слобода сија још више.
(5) *La libertà piace a ognuno*.
Слобода се свакоме свиђа.
(6) *La libertà costa come la vita*.
Слобода кошта колико и живот.
(7) *Chi dell'altrui prende, sua libertà vende*.
Ко од других узима, своју слободу продаје.
(8) *Chi accetta regali, vende la sua libertà*.
Ко поклоне узима, своју слободу продаје.
(9) *Servizio preso, libertà venduta*.
Ко услугу прихвати, своје слободе се одриче.

По мишљењу једног од највећих либералних мислилаца XX века, Исаије Берлина, који се бавио појмом слободе, разликују се позитивна и негативна манифестација слободе. Тако позитивно значење речи слобода произлази из жеље појединца да буде свој господар, да управља својим животом и да учествује у процесима који их контролишу, док је негативно значење слободе одсуство интерференције и ограничења (Берлин 1992: 204, 210). На слично доживљавање и описивање слободе наилазимо и у италијанским пословицама, с том разликом да нам ови живописни искази дају описе слободе у мноштву практичних и лако препознатљивих свакодневних ситуација.

Тако у пословицама потпуни недостатак слободе, као и превелика слобода попримају негативну конотацију, али са различитим последицама. Наиме, недостатак слободе има психички лош утицај на човек, јер то за њега није природно стање (10, 11). Превише слободе, пак, може бити погубно за човека, јер му умањује осећај за реалност и праву меру, узрокујући његову пропаст (12). Независност и екстремна слобода представљају велики ризик, те је понекад боље одрећи се апсолутне слободе и живети у заједници, а не сам и незаштићен, као што је то фигуративно представљено у пословици (13). Наиме, у тој пословици слободна овца која живи сама, ван свог стада представља човека самца, који није везан ни за једну друштвену заједницу, те постаје лак плен за „вука“, одн. неког опасног непријатеља у спољном свету:

(10) *Chi di libertà è privo, ha in odio d'esser vivo*.
Ко је лишен слободе, мрзи што је жив.
(11) *Chi non ha libertà, non ha ilarità*.
Ко није слободан, није радостан.
(12) *La troppa libertà scavezza il collo*.
Превише слободе врат ти ломи.
(13) *La pecora libera finisce in bocca al lupo*.
Слободна овца заврши у вучјим устима.

3. *Лична слобода*

Мишљење да слобода чини бит човека као личности, те да је она неопходна за постизање тзв. личне слободе, темељно је описано и дефинисано у данашњим речницима филозофије (Filipović 1984). Човек се ове слободе не може одрећи, али се наспрам ње може оглушити, тј. може одбијати да свесно преузме одговорност за своју слободу. Лична слобода је веома широко схваћен појам, под којим се подразумева слобода мишљења и делања, као и слобода у прављењу избора. Човек не поседује безграничну слободу, јер је она блиска самовољи, већ слободу која подразумева способност самоограничења како не би била нарушена туђа слобода.

3.1. *Слобода мишљења и деловања*

Слобода у свом изворном облику обухвата неспутаност у начину размишљања (14, 16, 19), деловања (15, 17, 18), говорења (20), посматрања света око себе (21) и располагања својом имовином (22, 23). У пословицама проналазимо веома интересантан став о томе да живот у слободи, као и могућност слободног деловања и размишљања доприносе дужем животу и здрављу људи (24, 25).

(14) *I pensieri di un uomo sono il suo regno*.
Мисли човека су његово краљевство.
(15) *Ognuno a suo modo*.
Свако на свој начин[6].
(16) *Ognuno lavori colla sua testa*.
Нека свако ради својом главом.
(17) *Ognuno è padrone di fare il comodo suo*.
Свако може да ради како му по вољи.
(18) *Ognuno è libero di far quel che vuole*[7].
Свако је слободан да ради шта жели.
(19) *A far di propria testa non si sbaglia mai*.
Ко својом главом ради никад не греши.
(20) *Ognuno dice la sua*.
Свако своје каже.
(21) *Ognuno deve guardare coi propri occhi*.
Свако треба да гледа својим очима.
(22) *Ognuno è padrone del suo*.
Свако је господар свог.
(23) *Ognuno può fare del suo a suo modo*.
Свако са својим нека ради шта хоће.
(24) *Chi fa come gli pare campa cent'anni*.
Ко ради шта му је воља, живеће сто година.
(25) *Chi fa a suo modo, non gli duole il capo*.
Ко по свом ради, глава га не боли.

Италијанске пословице (26) у развоју личности и постизању личне слободе истичу слободу креативног изражавања, коју треба подстицати упркос неусклађености са постојећим друштвеним правилима. Наиме, креативност и оригиналност су за италијански народ одувек биле веома важне и цењене личне особине, али је за њихов даљи развој неопходно да талентовани појединци имају довољно храбрости да напусте устаљене

[6] Ова пословица има два смисла: „свако може да се понаша како жели“ и „свако има другачију природу“.

[7] Ова пословица је веома фреквентна у свакодневном говору Италијана, који је користе као реплику на саопштење саговорника да не прихвата дати савет.

токове и да се ослободе свих друштвених стега како би максимално искористили своје потенцијале:

(26) *Chi va dietro agli altri, non passa mai avanti.*
Ко увек друге следи, никада неће напредовати.

3.2. *Слобода избора*

Слобода подразумева способност човека да бира између различитих могућности и да доноси одлуке, те ову слободу посматрамо као слободу избора, којој су још антички филозофи придавали велики значај. Наиме, слобода је посматрана као циљ који је могуће постићи путем знања и науке, с тим да је свако одговоран за свој избор. Тако је Аристотел сматрао слободним човека који живи ради себе а не ради других (Аристотел 1971: 982б: 26), те је уско повезивао слободу воље са слободом избора. Свест о значају избора је тема која је у XX веку поново заокупила пажњу филозофа, и то припадника нових егзистенцијалистичких праваца. Позната је тврдња Карла Јасперса, представника хришћанског егзистенцијализма, да слобода није средство постојања, већ да слобода коинцидира са постојањем. Наиме, човек постоји када бира, а ако човек не постоји онда и нема могућност бирања (Basso 1999: 3–24).

У италијанској култури је у оквиру општеприхваћеног става о важности слободе избора много пажње посвећено слободи у процењивању лепоте/ружноће појава, људи и ствари које нас окружују. Стога је и данас веома распрострањено мишљење о томе да је боље не расправљати о укусима, што је изузетно стара идеја. А управо због вишевековне провереност и потврђене истинитости ове тезе, у говорном језику је веома фреквентна италијанска пословица *Dei gusti non se ne disputa*, која се често користи у свом изворном облику на латинском језику *De gustibus non est disputandum*, пореклом из средњег века (Lapucci 2006: 539). Када је реч о укусима посебно је наглашена слобода у избору хране, која има велики значај у италијанској култури, те нам италијанске пословице препоручују да увек поштујемо туђи избор (27). Тако човек има потпуну слободу у бирању јела (30) и начина на који једе (28, 29), а занимљиво је да се ова врста избора пореди са слободом одевања. Наиме, за Италијане који се од друге половине XX века налазе на самом врху светске модне индустрије, култура облачења и креирања одеће је и раније била од изузетног значаја. Одело као један битан аспекат физичког изгледа, има друштвени значај и поруку, те ако начин одевања одудара од уобичајеног у некој средини, онда може да узнемири или да вређа остале припаднике дате заједнице. Стога неке италијанске пословице (28, 29) препоручују поштовање обичаја и правила облачења, док неке друге (30) подстичу човека да негује потпуну слободу и у избору одеће:

(27) *Vari sono degli uomini e i capricci; a chi piace la torta a chi i pasticci*.
Има разних људи и хтења; некоме се свиђа торта а некоме колачи.
(28) *Mangiare a modo suo, vestire a mo' degli altri*.
Једи по свом, а облачи се како други кажу.
(29) *Mangi al modo che vuoi, e vestiti all'usanza*.
Једи како желиш, али се облачи онако како је обичај.
(30) *Mangiare e vestire, ognuno a suo piacere*.
Свако нека једе и нека се облачи по вољи.

Питање слободе у избору одеће још увек није решено у многим културама света, јер су слобода и доза иновативности и оригиналности у начину одевања ограничене друштвеним нормама, које са своје стране могу бити нејасне и недовољно дефинисане. Истражујући корпус италијанских пословица закључили смо да ово питање у великој мери зависи од мишљења о утицају одела на човека, што је нарочито изражено у вечитој недоумици о томе да ли одело чини (31, 32) или не чини човека (33, 34, 35):

(31) *L'abito fa l'uomo*.
Одело чини човека.
(32) *L'abito fa il monaco.*
Одело чини монаха.
(33) *L'abito non fa l'uomo*.
Одело не чини човека.
(34) *L'abito non fa il monaco*.
Одело не чини монаха.
(35) *La veste non fa il dottore.*
Одело не чини доктора.

Иако контрадикторног садржаја, ове пословице само преносе супротности на које наилазимо у широком спектру животних ситуација.

3.3. *Негативни ефекти личне слободе*

Иако је лична слобода природно стање, које само треба одржавати током живота, људска природа је таква да у великој мери може допринети „заробљавању" човека у себи самом. Овде превасходно мислимо на слабост карактера и немогућност ослобађања од лоших навика. Наиме, навике постају друга природа човека која га може надвладати до те мере да он изгуби своју сопствену. Пословице упозоравају на то да временом навике постају јаче, те да их се тешко можемо решити. Понекад нас само друга навика може ослободити одређеног начина понашања (39), а у крајњем случају човек се тек смрћу може ослободити неке лоше навике (42). Тако

се навика у оваквом виђењу намеће као велика људска слабост и то управо она која одузима слободу и смешта нас у своје окове:

(36) *L'abitudine è una tela di ragno che diventa una catena*.
Навика је као паукова мрежа која се у окове претвара.
(37) *L'abitudine è una seconda natura*[8].
Навика је друга природа.
(38) *Abito vecchio diventa natura*.
Старо одело постаје природа.
(39) *Il rimedio all'abitudine è un'altra abitudine*[9].
Лек против једне навике је друга навика.
(40) *Lunga abitudine diviene tiranno*.
Дуготрајна навика постаје тиранин.
(41) *L'abitudine è una camicia di ferro*.
Навика је као гвоздена кошуља.
(42) *La vecchia abitudine si lascia solo con la morte*.
Стара навика се само у смрти напушта.

4. *Друштвена слобода*

Ово је сасвим другачија слобода у односу на личну, јер сам појам друштва не садржи слободу, с обзиром на то да захтева прилагођавање друштвеним нормама и правилима понашања. У склопу друштвене теорије аустралијски социолог Ентони Елиот објашњава колико су за човека важни природа друштвеног живота, односи између појединца и друштва, структура друштвених институција, улоге у друштву, као и могућности спровођења друштвених промена (Elliot 2009: 6–9). Човек би ипак требало да негује своју слободу и независност од спољашњег притиска и силе, али и слободу у смислу активног друштвеног учествовања. У италијанским пословицама је у великој мери присутна идеја о важности слободе унутар породице, као најмање друштвене заједнице која може допринети ограничењу човекове личне слободе. Топао породични дом процењен је као место у којем се човек најбоље осећа и у којем може имати потпуну слободу деловања и понашања:

(43) *A casa propria ognuno è re*.
Свак је у својој кући краљ.
(44) *Ognuno a casa sua fa quel che vuole*.

[8] Ову изреку је још Аристотел приписао Евену (*Etica nicomachea* 7.10.4), а у употреби је чест и облик на латинском језику *Consuetudo est altera natura*, који је настао од адаптиране Цицеронова мисли из дела *De finibus* (5.25.74) – *Consuetudine quasi alteram quandam naturam effici* (Lapucci 2006: 4).

[9] Ова пословица је једна од варијанти чувене изреке *Chiodo schiaccia chiodo*, тј. „Клин се клином избија".

Свако у својој кући ради оно што жели.
(45) *Casa mia, casa mia, per piccina che tu sia, tu mi sembri una badia*.
Доме, слатки доме.
(Дословно: Кућо моја, кућо моја, колико год да си малена, изгледаш ми као дворац.)
(46) *Chi in casa d'altri sta, male sta*.
Лоше се пише ономе ко у туђој кући живи.
(47) *Focolare mio, tesoro mio*.
Моје огњиште је моје благо.
(48) *È meglio esser il primo a casa sua, che il secondo a casa d'altri.*
Боље је бити први у својој кући него други у туђој.

Друштво и окружење у великој мери утичу на човеково понашање, а некада тај утицај поприми такве размере да се појединац може описати на основу карактеристика особа са којима се дружи. У италијанским пословицама које описују овај феномен више је изражено усвајање негативних него позитивних особина. Стога се у метафоричким приказима ових пословица често појављују животиње, али махом у негативном светлу (51, 52, 55):

(49) *Dimmi chi pratichi (con chi vai) e ti dirò chi sei.*
Реци ми са ким се виђаш (са ким идеш) и рећи ћу ти ко си.
(50) *Chi pratica lo zoppo impara a zoppicare.*
Ко се виђа са шепавим, научи да шепа.
(51) *Chi va col lupo, impara a ululare.*
Ко иде са вуком, научи да завија.
(52) *Chi va a letto coi cani, si leva colle pulci.*
Ко иде на спавање са псима, устаје са бувама.
(53) *Praticando coi matti si rischia di ammattire*.
Ко се са лудима дружи, ризикује да и сам полуди.
(54) *Chi sta col gatto impara a arrampicarsi.*
Ко је са мачком, научи да се вере.
(55) *Chi va a dormire insieme ai gatti, si leva colle pulci*.
Ко иде на спавање са мачкама, устаје са бувама.

4.1 *Брачна институција у светлу негативне слободе*

Брак, као својевољно оформљена друштвена институција, је у италијанским пословицама приказан углавном у негативном светлу, као институција која везује мушкарца и жену и као један од начина губљења слободе, па чак и „робовања" (57). Поједине пословице истичу да само мушкарац губи слободу у браку, док је жена добија, при чему се највише мисли на важност женине улоге у домаћинству и неговању породице и породичних веза (58). Слобода мушкарца у браку може бити ограничена и

из материјалних разлога, те је тако богат женин мираз некада био разлог да се мушкарцу ускрати самовољно понашање (59):

(56) *Uomo sposato, mezzo inguaiato*.
Ожењен човек је човек у невољи.
(57) *Il primo anno da sposati, o ammalati o carcerati*.
У првој години брака човек се или разболи или зароби.
(58) *Il marito perde la libertà, la moglie l'acquista*.
У браку муж губи слободу а жена је добија.
(59) *Dove entra dote, esce libertà*.
Где мираз стиже, слобода одлази.

Улоге међу члановима породице су јасно подељене, при чему је мушкарац тај који одлучује и има слободу, док је то право ускраћено или дато у мањој мери жени и деци. У овој групи пословица, италијанска средина се показује као веома патријархална:

(60) *Non sei un uomo se non sai comandare*.
Ниси мушкарац ако не умеш заповедати.
(61) *Trist'è quella casa, dove gallina canta e gallo tace*.
Тужна је кућа у којој кокош пева а петао ћути[10].
(62) *Povero quell'uomo che si fa comandare dalla donna*.
Јадан онај човек коме жена командује.

Са друге стране, италијанске пословице истичу значај жене у вођењу домаћинства, у чему јој се признају добре управничке способности (63, 64, 65), док је мушкарац без способне жене изгубљен и неорганизован у слободи која му је дата (66):

(63) *La donna è la padrona della casa*.
Жена је газдарица у кући.
(64) *La donna è il timone della casa*.
Жена управља кућом.
(65) *Padroni di casa sono gli uomini, ma a comandare comandan le donne*.
Мушкарци су власници кућа, али жене командују.
(66) *Uomo senza moglie è mosca senza capo*.
Мушкарац без жене је као мува без главе.

[10] У овој пословици „кокош" метафорички представља жену, а „петао" мушкарца.

5. *Правна слобода*

Слобода је у још у време античких Грка и Римљана била привилегија мањег броја људи, јер је већина имала робовласнички статус, потпуно супротан основној идеји слободе. У то време је слобода била, у ствари, заштита од тираније политичких владара, па сходно таквом схватању човек не би смео да злоупотребљава власт; наиме, једнак је према другима када је сам на власти и када је под влашћу других (Mill 2001: 1–3). Правна и друштвена слобода се често преплићу, и то у смислу одговорности према дужностима, функцијама и друштвено-политичким положајима (67, 68). У практичном животу, међутим, управо овај сегмент политичке слободе често бива неостварен, на шта указују и бројне италијанске пословице.

За разлику од унутрашње слободе која почива у нама самима, односно у нашем уму, правна и политичка слобода су хетерономне, те нашу вољу одређују нечим што је изван нас, а то је обично неки закон. Многе пословице указују на проблеме са законима и новим властима, које грађанину суштински не обезбеђују већу правну слободу (69, 70). Наиме, примена закона је виђена као примена силе, самовоље и тираније (71, 72), а један од начина борбе против те појаве је кршење закона (75), нарочито ако то потреба оправдава (76, 77). Доношење закона је са друге стране условљено потребама друштва, које под одређеним околностима може да утиче на настанак нових закона. Наиме, пословица (78) истиче снагу обичаја који се временом институционализују и претварају у законе:

(67) *Chi ha gli stessi diritti ha gli stessi doveri*.
Ко има иста права има и исте дужности.
(68) *La legge è uguale per tutti*.
Закон је једнак за све.
(69) *La legge è diritta e storta*.
Закон је прав и крив.
(70) *La legge non è uguale per tutti*.
Закон није једнак за све.
(71) *Chi comanda fa legge*.
Ко влада, доноси законе.
(72) *Nuovo signore, nuovo tiranno*.
Нова власт, нов тиранин.
(73) *Padrone nuovo, legge nuova*.
Нов владар, нов закон.
(74) *Chi ha il mestolo in mano, fa la minestra a modo suo*.
Ко има кутлачу у руци, прави супу како њему одговара.
(75) *Fatta la legge, trovato l'inganno*.
Једни праве законе, други рупе у закону.
(76) *Si osserva una legge finché conviene*.

Закона се ваља придржавати док то одговара.
(77) *La necessità non ha legge*.
Потреба не зна за законе.
(78) *L'uso fa legge.*
Употреба чини закон.

Кратак, али моралан и достојан живот у којем човек има пуну слободу истиче се као значајнији од дугачког живота у којем човек има потчињену улогу. Велики број италијанских пословица истиче ову животну проблематику, са честом употребом метафоре и поређењем са начином живота разних животиња (81, 82):

(79) *È meglio morire in piedi che vivere inchinato*.
Боље је умрети на ногама него живети погнут.
(80) *È meglio essere un padrone magro che un servitore ricco.*
Боље је бити мршав господар него богат слуга.
(81) *Meglio vivere un giorno da leone che cent'anni da pecora*.
Боље је живети један дан као лав него стотину година као миш.
(82) *Sta meglio la talpa nel suo buco che la regina nel palazzo*.
Боље живи кртица у својој рупи него краљица на двору.

5.1 *Негативни ефекти правне слободе*

Правна слобода, као уосталом и друштвена, не може бити безгранична, јер је основни циљ закона преко којих се спроводи да ограничи и каналише слободу и самовољу грађана како би на тај начин обезбедили ред у друштвеним заједницама. Без владара као основног доносиоца и спроводника закона, у друштву се ствара неред и настаје општи хаос, што је фигуративно предочено у веома познатој изреци (84). Наиме, овде „мачка" представља владара, а „миш" припадника друштвене заједнице, који чим остане без владара преузима водећу улогу, коју спроводи на неспретан начин. Са друге стране, одсуство контроле у деловању и схватању сопствене слободе је у организованим људским заједницама најстроже кажњено (85):

(83) *Dove non c'è regola, non c'è frate*.
Где нема правила, нема фратра.
(84) *Quando non c'è il gatto i topi ballano*.
Тамо где нема мачке, мишеви коло воде.
(85) *I bei partiti fanno andare gli uomini in galera*.
Превелики планови људе у затвор одводе.

6. *Теолошко ограничење слободе*

Према схватању хришћанске теологије, човек ће у потпуности бити слободан тек када напусти овоземаљски свет и ослободи се робовања телесним страстима, које га иначе ограничавају у покушају да се разреши кривице и греха[11]. Током целог периода људског постојања присутна је идеја о постојању једног транседенталног творца Земље и човека, али исто тако и идеја о слабости људског рода, који у многим животним областима зависи од воље свог творца. Ђамбатиста Вико је у свом делу *De antiquissima Italorum sapientia* изнео веома занимљива запажања о односу човека и Бога закључујући да само Бог, као творац Земље и људи, поседује у потпуности теорију о знању, док је човеку омогућено само размишљање. За разлику од творевине Бога која је стварна, човекова је лажна и апстрактна, те самим тим он не може да има потпуно знање ни о свету ни о себи, при чему Вико највеће ограничење види на пољу знања. Оваквим ставом Вико се супротставља основној картезијанској филозофији „Мислим, дакле постојим“, јер свест о мишљењу не значи и познавање себе. Човеку, наиме, није дато да у потпуности познаје своје биће и бивствовање, јер је учесник природе коју је створио Бог. Тако и човеков ум као дело Бога има способност стварања у оним делима у којима подражава божији ум и божије идеје, метафизички учествујући у њима (Cristofolini 1971: 6). Стога Бог, као свевишњи и свезнајући, представља човеков лимит који је немогуће превазићи, а та проблематика је веома често заступљена у италијанским пословицама. Наиме, у пословицама је аутономно деловање човека ограничено на божју одлуку и божји суд, које човек беспоговорно прихвата. О значају Бога и човековим ограничењима постоји велики број италијанских пословица:

(86) *L'uomo propone e Dio dispone*.
Човек снује,а Бог кује.
(87) *Dio sa quel che fa*.
Бог зна шта ради.
(88) *Non cade foglia che Dio non voglia*.
Ни лист са дрвета не пада ако Бог то не жели.
(89) *Contra il ciel non val la difesa umana*.
Човек против Бога не може.
(90) *Non si fa cosa in terra che prima non sia scritta in cielo*.
Ништа се не дешава на земљи што на небу није записано.
(91) *Quando Dio non vuole, i santi non hanno potere.*
Кад Бог неће, светац не може.

[11]Човеков покушај ослобађања од грехова описао је свети Павле у свом најдужем писму у којем се обраћа Римљанима (San Paolo, *Lettera ai Romani* 7, 24–25).

Важна улога Бога приказана је у свакодневном животу, породичним и осталим важним социолошким везама, а пошто је у хришћанској култури присутна идеја о Богу као творцу, од њега се тражи и да „ослободи“ човека од лоших људи (93, 95–102) и негативних утицаја поднебља у којем живи (94). Постоје бројне пословице које указују на то да Бог треба да нас спаси људи са урођеним манама, иако је управо он тај који их је створио. И мушкарци и жене којих се треба чувати поседују одређене карактерне црте или физичке особине процењене као негативне. Интересантно је да је некада учена жена била сматрана великом претњом и опасношћу (95, 101), што је у потпуној супротности са савременим ставовима о обавезном образовању свих људи без обзира на пол. Веома честа структура у пословицама овакве садржине је *Dio ti (ci) liberi...* „Нека те (нас) Бог ослободи...“ или *Dio ti guardi* „Нека те Бог сачува (од)“:

(92) *Guardati dai segnati da Dio*.
Чувај се људи које је Бог обележио.
(93) *Dio ti liberi da vicini invidiosi e da figli piccosi*.
Нека те Бог ослободи комшијске зависти и хировите деце.
(94) *Dio ti liberi dal freddo di marina e dal caldo di montagna*.
Нека те Бог ослободи хладноће на мору и топлоте на планини.
(95) *Da donna vestita di berrettino Dio ci tenga liberati*.
Нека нас Бог ослободи учених жена.
(96) *Dio ti liberi dal cattivo vicino e da un principiante di violino*.
Нека те Бог ослободи злог комшије и почетника виолинисте.
(97) *Dio ti liberi dai falsi testimoni*.
Нека те Бог ослободи лажних сведока.
(98) *Dio ti guardi da un ricco impoverito e da un povero arricchito*.
Нека те Бог сачува осиромашеног богаташа и обогаћеног сиромаха.
(99) *Dio ti guardi da chi legge un libro solo*.
Нека те Бог сачува од оног ко је прочитао само једну књигу.
(100) *Dio ti guardi da donna due volte maritata*.
Нека те Бог сачува два пута венчане жене.
(101) *Dio ti liberi da uomo tappino (basso) e da donna che parla latino*.
Нека те Бог ослободи ниског мушкарца и жене која говори латински.
(102) *Dio ci liberi dal ramarro, dalla vipera e dalla donna che fischia*.
Нека нас бог ослободи зелембаћа (гуштера), змије отровнице и жене која звижди.

Закључак

На основу свега изложеног можемо закључити да је највећа управо лична слобода, јер је она унутрашња, па је човек може неговати у себи самом, независно од спољних утицаја и притисака. У овој врсти слободе

човек има најмање ограничења, али као што смо видели на примерима негативне слободе, човек није увек у стању да се избори са количином слободе која му је дата, па је сам себи ускраћује. Друштвена и правна слобода су међусобно уско повезане, а границе на које човек наилази у овом домену га на неки начин и штите од негативности карактеристичне за људски род. Посебна теолошка уверења, са друге стране, пребацују одговорност са човека као овоземаљског бића на једно трансцедентално створење које је човеков творац и судија. Тиме је човек, у ствари, ослобођен од доношења крајњих одлука и пресуда, али заузврат треба да их прихвати без поговора. Тако је свака врста спољне слободе (друштвена слобода, правна слобода, слобода условљена теолошким уверењем о човековом настанку) ограничавајућа, јер је човек својим делањем и друштвено-политичким ангажманом одговоран не само за себе, већ за читаво човечанство.

Извори

Белонци 2000: F. Bellonzi, *Proverbi toscani*, Firenze: Giunti Gruppo Editoriale.

Бођоне, Масобрио 2004: V. Boggione, L. Massobrio, *Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi*, Torino: UTET.

Гвацоти, Одера 2006: P. Guazzotti, M.F. Oddera, *Il grande dizionario dei proverbi italiani*, Bologna: Zanichelli Editore.

Лапучи 1984: C. Lapucci, *Modi di dire della lingua italiana*, Milano: Garzanti Editore.

Лапучи 2006: C. Lapucci, *Dizionario dei proverbi italiani*, Firenze: Le Monnier.

Питано[9] 2006 : G. Pittano, *Frase fatta capo ha. Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni*, Bologna: Zanichelli Editore.

Цингарели (a cura di)[12] 1997: N. Zingarelli, *Lo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli Editore.

Шваментал, Странијеро 1999: R. Schwamenthal, M. Straniero, *Dizionario dei proverbi italiani e dialettali*, Milano: Biblioteca Universale Rizzoli.

Литература

Аристотел 1971: Аристотел, *Метафизика*, Београд: Култура.

Басо 1999: M. L. Basso, *Karl Jaspers filosofo della libertà nel solco del kantismo (mit Kant, aber auch über Kant hinaus)*, Bologna: CLUEB.

Берлин 1992: I. Berlin, *Četiri ogleda o slobodi*, Beograd: Filip Višnjić.

Вико 1977: G. Vico, *La scienza nuova* (a cura di Paolo Rossi), Milano: Rizzoli.

Далфонсо 1995: A. D'Alfonso, „Metaphor and language learning: a Vichian perspective", in: M. Danesi (a cura di), *G.B. Vico and Anglo-American Science*, Berlin–New York, 51–61.

Елиот 2009: A. Elliott, *Contemporary Social Theory. An introduction*, London and New York: Routledge.

Жигманов 2001: Т. Жигманов, Проблеми и нарав утемељења морала у буњевачким народним пословицама и изрекама, У: (Иван Шестак ред.), *Обновљени живот* , Филозофско-теолошки Институт Дружбе Исусове Загреб, , вол. 56, бр. 3 (359–371).

Кристофолини 1971: P. Cristofolini (a cura di), Giambattista Vico, De antiquissima Italorum sapientia, in: *Opere filosofiche*, Firenze: Sansoni.

Мил 2001: J.S. Mill, *On Liberty. The Harward Classics*, Vol. XXV, Part 2, New York: P. F. Collier&Son, 1909–14, www.bertleby.com<25. 02. 1914.>

Нађ 2005: J. Nagy, „La filosofia del linguaggio di Vico: interpretazioni analitiche ed ermaneutiche“, in: A.D. Sciacovelli (a cura di), *Ambra, percorsi di italianistica* vol. VI, Szombathely: Dipartimento di Italianistica della Scuola di Studi Superiori, 182–193.

Филиповић 1984: V. Filipović (uredio), *Filozofijski rječnik*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Миланка Ј. Бабић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за српски језик и књижевност

DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152073B

Оригинални научни рад

ГАВРИЛО ПРИНЦИП У ПОЕЗИЈИ СРПСКИХ ПЈЕСНИКА**

1. Увод

Не зна се да ли је Гаврило Принцип познатији као поетска или историјска тема. Ријетко се, наиме, дешава да један историјски догађај изазове не само толике историјске расправе, до данас незавршене и нерије-шене, него и толика књижевна остварења, како прозна тако и поетска, која из различитих аспеката освјетљавају Гаврила и његов револуционарни чин, а која су тим чином инспирисана као вјековно актуелним.

Историја се сама у различитим ситуацијама потруди да дато дјело окарактерише, или као позитивно или као негативно, зависно од идеолошко-политичких премиса које не играју никакву улогу у пјесничкој визији и које због тога у тој визији морају бити не само игнорисане, него и осуђене, али на пјеснички начин. Зато се у анализи било које пјесме о Принципу мора имати у виду и друштвено-политички контекст, иманентан времену у коме је настала дата пјесма. Тако се у временима заноса уједињења и стварања прве заједничке државе Јужних Словена Принципов чин мора схватити као иманетна црта интегрализма, интегралног југословенства. Посматра се као ујединитељски чин, чин ослобођења земље од ропства. Тај такав чин је у интерпретацији других времена одјек, нпр. у комунизму је то слободарски чин, а не ујединитељски, а распадом комунистичког система, чин се растројава и посматра из различитих тачака гледишта и у њему се препознају два готово антонимијска виђења: из српске перспективе као ослободилачки, наставак српских слободарских традиција, а из антисрпске перспективе као терористички чин, као поглед на сродне српске реметилачке чинове у европској друштвеној и културној историји.

Пошто књижевност није слика стварнога живота, него је најмање двоструко виђење живота, стварнога живота као полазишне теме и фиктивне визије или фиктивног живота као умјетничке визије, онда се ни слике Гаврила Принципа у историјским и књижевним интерпретацијама чак не морају ни дотицати. Осим тога, пошто сваки књижевник има властиту визију поетске теме, ни слика Гаврила Принципа у визији српских пјесника нити је подударна нити је пјесничко-жанровски детерминисана.

* milanka.babic@ffuis.edu.ba

** Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта *Језичке и стилске карактеристике текстова о Великом рату*, који финансира Министарство науке и технологије Републике Српске.

То заправо значи да се Принцип и његов револуционарни чин у поезији српских пјесника остварују на најмање неколико начина, па анализу корпуса уопштавамо издвајајући у структури рада три аспекта која детерминишу различитост пјесничке интерпретације дате теме, а који условљавају и поткласификацију у оквиру доминантног жанра родољубиве поезије. Тако их уочавамо у:

а) поезији родољубиво-наративног карактера у којој се кроз пјеснички доживљај даје приказ самога Гавриловог чина,

б) социјално-родољубивој и родољубиво-рефлексивној поезији у којој се чин Гаврила Принципа смјешта у континуитет жртвених чинова српске историје, те у

в) индивидуално-родољубивој лирској визији Гавриловог чина, посматраној кроз лик самога Гаврила.

Анализа корпуса проводи се у складу са лингвостилистичким критеријумима анализе поетског текста који су засновани на семантичко-стилистичкој вриједности експресивних језичких јединица и/или конструкција. Корпус чине пјесаме српских пјесника о Гаврилу Принципу, сабране у двјема антологијама[1], у којима се уочавају наведени приступи у пјесничкој трансформацији тематско-мотивског склопа који се везује за Принципово име и његов друштвено-историјски контекст.

2. *Наративно-поетска интепретација Принципового револуционарног чина*

У такозваној наративној поезији, коју представљају пјесме *Принцип* Ђ. Сладоја (Хамовић, Димитријевић 2014: 57), *Извињење* М. Бећковића (исто: 63–66), *Венац за Гаврила* М. Ненадића (Стојичић 2014) и сл., кроз пјеснички доживљај даје се приказ самога Гавриловог чина или догађаја у вези са њим. Различите наративно-петске моделе, с обзиром на тачку гледишта, репрезентују пјесме *Аустроугарски престолонаследник* (Хамовић, Димитријевић 2014: 61–62) С. Раичковића и *Принцип* Ђ. Сладоја. У пјесми *Аустроугарски престолонаследник* дескриптивно-сликовито представљени су хронолошким редом бројни детаљи из престолонасљедниковог живота (лов, обилазак чешке грофовске тазбине), сам чин атентата у Сарајеву, дочек Фердинандових и Софијиних посмртних остатака „у царској престоници“, Гаврилово заточеништво и као епилог – његов пут „у светску историју“:

[1] Прва од њих јесте Хамовић, Димитријевић 2014: *Спомен Принципу: избор из поезије младобосанаца и српске поезије о Гаврилу Принципу,* приредили Драган Хамовић и Владимир Димитријевић, Београд: Наш печат. Друга је Стојичић 2014: *Побуњени анђео (Пјесме о Принципу)*, приредио Миленко Стојичић, Бања Лука (необјављена, за штампу приређена антологија).

Обилазећи царство // И враћајући се (као ловац – ветеран) / из своје Чешке грофовске тазбине / (од племена Хотекових) // Где је у замку код Конопишта / Славио свој полумилионити одстрел // (Рачунајући у ову цифру / Свакако // И дивљач која лети) // Наишао је славни Хабзбурговац // У босанскоме Сарајеву / На Миљацки // На цев // Једног ловца-почетника... // И док је тако у царској престолници лежао / на плишаном одру // Франц Фердинанд // (као да је тек закорачио у нека ноћна / а мека своја „вечна ловишта“) //Са целом својом царском инсигнијом / И „Златним руном“ / На црном ковчегу // (И док је тик уз њега у вечни сан тонула / и његова недужна грофица Софија Хотек // Са црном рукавицом / На позлаћеном покрову) // Негде / У даљини // У провинцији царства // За прозором / Иза решетака // Стајао је у тешким оковима / Голобради српски ђак Гаврило Принцип // Као беспомоћни / И уловљени соко у кавезу // (И не слутећи / Тог најтежег свог часа // Како проводи // Свој дан у светској историји)...

Доминантно средство фотографске сликовитости у овој пјесми – коју омогућава тачка гледишта лирског субјекта као репортерског наратора – јесте велики број атрибута, и неконгруентних и конгруентних, претежно конгруентних, међу којима су, уз квалификативне, доминантни и посесивни, којима се сугерише апсолутизам хабзбурговске монархистичке власти (*из своје Чешке грофовске тазбине*; *свој полумилионити одстрел*; *славни Хабзбурговац*; *У босанскоме Сарајеву*; *у царској престолници*; *у нека ноћна / а мека своја „вечна ловишта“*; *са целом својом царском инсигнијом*; *његова недужна грофица*; *на плишаном одру*; *на црном ковчегу* итд.). У пјесми је локализован и простор и вријеме. Простор је одређен сукцесивно, слиједом догађаја који подразумијевају полазак царског пара из Чешке у Сарајево, повратак њихових посмртних остатака у Беч и Гаврилово доспијевање у затвор, а изражен је низом локационих синтагми (*у замаку код Конопишта*, *у босанском Сарајеву*, *у царској престоници*, *у провинцији царства*, *за прозором*, *иза решетака*). Вријеме подразумијева и егзотерични временски оквир који је контекстуално одређен, као вријеме непосредно прије и послије Сарајевског атентата, а и езотерични, унутрашњи, приказан синтаксичким временским конструкцијама – двјема временским синтагмама са глаголским прилозима (*Обилазећи царство // И враћајући се (као ловац – ветеран) / из своје Чешке грофовске тазбине [...] Наишао је славни Хабзбурговац // У босанскоме Сарајеву / На Миљацки // На цев // Једног ловца-почетника...*) и двјема зависним временском клаузама (*И док је тако у царској престолници лежао / на плишаном одру // Франц Фердинанд [...] (И док је тик уз њега у вечни сан тонула / и његова недужна грофица Софија Хотек // Са црном рукавицом / На позлаћеном покрову) // Негде / У даљини // У провинцији царства // За прозором / Иза решетака // Стајао је у тешким оковима / Голобради српски ђак Гаврило Принцип*). Осликани су и ликови –

престолонасљедник Франц Фердинанд и његова супруга, грофица Софија Хотек, са свим сталешким карактеристикама, и Гаврило Принцип, одређен младошћу, припадношћу народу (*голобради српски ђак*) и положајем након атентата (*у тешким оковима; као беспомоћни и као уловљени соко у кавезу*). Ликови су повезани догађајима и њиховим посљедицама, индивидуално трагичним и за царски пар и за Принципа, а свевременски и симболично битним за Принципа, који је тим чином закорачио и борави *у светској историји*.

Наратив у Сладојевој пјесми *Принцип* у првом је лицу, односно лирски субјекат је идентификован са Принципом, који ретроспективно, на суђењу, оживљава догађаје чији је главни актер:

> *Не црном руком но вођен мишљу светом / Ја сам се дуго у сну рвао са том метом / И да сам промашио свеједно било би свету / Ал ја сам обећо сестри и зареко се кмету / Ја сам се Жерајићу заклео тврдом вером / И немам никакве везе с вашом свињском афером // Јесам злотвора гађо ал нисам пуцо у њу – / Смејо се мојој капи руго се моме гуњу /А могао је наћи неко сретније место / И тамо отићи мирно на излет са невестом // Прихватам вашу казну ал не могу да признам / Да је то просто злочин варварство тероризам / И да сам страшни повод и узрок светског бола – / Мене је водила рука што је аждаху збола // И сад кад наша драма скончава у водвиљу / Ја бих се судијо опет жртвово истом циљу*

Временски оквир нарације одређен је презентском ситуацијом у стиховима с краја пјесме (*Прихватам вашу казну ал не могу да признам*; *И сад кад наша драма скончава у водвиљу / Ја бих се судијо опет жртвово истом циљу*), у којој се изједначава тренутак говора у првом лицу са тренутком изрицања пресуде Принципу, након Сарајевског атентата. Ту ситуацију категоријално одређује и прилог *сад* као антецедент релативне временске реченице (*И сад кад наша драма скончава у водвиљу*). Прагматиком те ситуације (изрицање говорног чина *Прихватам вашу казну*) и елементима дијалога у којима се вокативом *судијо*, односно именицом из категорије nomina agentis, упућују на *судницу* – актуализују се семантичке компоненте које езотерично одређују простор. Други временски ток је детерминисан перфектом за прошле ситуације које су претходиле (*Ја сам се дуго у сну рвао са том метом*; *Ал ја сам обећо сестри и зареко се кмету*; *Ја сам се Жерајићу заклео тврдом вером*) или које су се реализовале у вријеме атентата (*Јесам злотвора гађо ал нисам пуцо у њу; Мене је водила рука што је аждаху збола*). Однос тих двију ситуација ретроспективног је карактера, али је њихов распоред у пјесми такав да се прво износе догађаји из прошлости, па се затим лирски субјекат „враћа“ у садашњост. Тиме се ствара привид хронолошке догађајности и у финалној, као јакој позицији текста, наглашава Принципов исказ о прихватању казне као израз пркосне увјерености у исправност сопствене жртве (*И сад кад наша драма скончава у водвиљу / Ја бих се судијо опет жртвово истом*

циљу) и светост циља да се уништи *аждаха* која симболизује тиранију аустроугарске власти.

Обје пјесме прате ток догађаја који претходе и слиједе Сарајевском атентату, као и тренутак његове реализације, али је различита тачка гледишта. У Раичковићевој пјесми однос лирског субјекта је скоро посматрачки неутралан, хетеродијегестчки – јер је „с друге стране, онај који није лик у ситуацијама које приповеда“ (Принс 2011: 38) – што му омогућије да „преприча“ догађај и околности које га прате. Наратор у Сладојевој пјесми аутодијегестички је субјективан, као протагониста догађаја које представља, и износи своје ставове и осјећања. Ставови доминирају, с обзиром да достојанствено и с поносом прихвата сутуацију у којој се нашао сопственом вољом и хтијењем и с обзиром да свој чин сматра чином ослободилачким (*Не црном руком но вођен мишљу светом; И немам никакве везе с вашом свињском афером; Јесам злотвора гађо ал нисам пуцо у њу; Прихватам вашу казну ал не могу да признам; Мене је водила рука што је аждаху збола*). Штура осјећања тичу се с једне стране борбе са сопственом савјешћу због убиства човјека, иако је он у његовој свијести *мета* (*Ја сам се дуго у сну рвао са том метом*) и осјећања одговорности за будућност породице и народа (*Ал ја сам обећо сестри и зареко се кмету*) и колективног заноса револуционарне омладине (*Ја сам се Жерајићу заклео тврдом вером*; *Ја бих се судијо опет жртвово истом циљу*).

3. Принципов жртвени чин у социјално-родољубивој поезији

У родољубиво-рефлексивној и поезији мотивисаној социјалном биједом српског народа под туђинском влашћу уочи Првог свјетског рата револуционарни чин Гаврила Принципа смјешта се у континуитет жртвених чинова српске историје, без обзира да ли се тај континуитет сматра позитивним – као што га види А. Шантић у пјесми *Гаврило Принцип* (Стојичић 2014) – или се на њ гледа из перспективе резигнације, као нпр. код М. Црњанског у пјесми *Спомен Принципу* (Хамовић, Димитријевић 2014: 45), код кога се позитивност датога чина супротставља недјелотворности еквивалентних чинова из српске историје, односно њеној привидној слави и сјају. Ни у једној ни у другој пјесми, осим у њиховим насловима, Принцип се експлицитно не помиње, односно поменут у самом наслову постаје тематска лексема са универзалним значењем које обликује сазначност пјесме као цјелине. Тиме се успостављају семантеме које детерминишу лично име Гаврило Принцип, односно и Гаврило и Принцип, а преко тих семантема асоцијативним везама, што је у основи поезије, твори се тематско-лирска структура пјесме. Зато је у анализи ових пјесама неопходно указати на антономазијске вриједности имена и презимена

ослободиоца или *терористе*, *убице* и *жртве*, зависно из које га перспективе ко посматра.

Поетска трансформација личног имена у неку конотативно-замјенску форму општег или уопштеног значења као и обрнут поступак употребе апелатива или перифразе умјесто личног имена – подразумијева *антономазију* као стилско средство (в. Ковачевић 2000: 77). Лично име нема семичку структуру, односно семантички је празно без обзира на могућу мотивисаност његове фонолошке структуре или степен етимолошке прозирности, јер семантичке компоненте коријенске морфеме не улазе у семантичку структуру личног имена, оне се у личном имену неутрализују. Уопштавање личног имена или његова супституција апелативом или перифразом засновани су стога на семантичком потенцијалу супституцијске лексеме или конструкције. Уопштавање личног имена подразумијева и његову семантизацију као нпр. *Обилић = јунак*, *Бранковић = издајица*, док је његова супституција заједничким именом или перифрастичном конструкцијом контекстуално, односно конситуацијски мотивисана неком од уобичајених или познатих карактеристика које се везују за носиоца датог личног имена, нпр. *предсједник* умјесто имена предсједника неке државе. Имена појединаца који се према сопственом доприносу истичу и памте у историји и култури друштва коме припадају неријетко се вежу као симболични синоними за семантички потенцијал категорије или категорија у којима се њихов значај манифестује. Њихова имена активирају конотативни потенцијал значења која евоцирају вријеме, контекст, особине од општедруштвеног значаја. Једно од таквих имена јесте и име Гаврила Принципа, које исијава богат асоцијативни потенцијал не само у национално-историјском него и у књижевном контексту родољубиве српске поезије. У складу са тим, у том контексту врло честе су и разноврсне његове антономазијске трансформације, као нпр. замјена његовог имена перифразом *сарајевски атентатор*. Тако се преноминација имена Гаврило Принцип остварује лексемама које се односе на *атентат* – и непосредно и посредно – што се показује у односу друштва према том чину – а лексеме тога типа јесу антонимијски пар *убица* и *жртва*, чија се значења не искључују него обједињују и уопштавају. Пјесма А. Шантића *Гаврило Принцип*, по принципу металепсе, јасно успоставља узрочно-посљедични оквир у коме се та трансформација нужно реализује (в. Лешић 2005: 286). Њена је и структура и изражајност заснована на фигуративности градиране текстуалне металепсе, а изражена средствима експресивне синтаксе. У њој прва строфа осликава стање безнадежности и страдања народа у коме је узрок будућих догађаја:

> *С бедема наших се вија тирана погани стег, / И смрти трубе се хоре; / Сврх нас је небо мрачно и хладно као снег - / Ми беле немамо зоре. / Наши су / Дани / Конопи стуб, / Магле / И врани, / И звери зуб.*

Друга строфа низом реторичких питања то стање климактерично појачава, водећи га ка преокрету разрјешења, приближивши га посљедици која мора доћи:

> *Па докле ћемо срамно сносити јарам црни / Неми и пусти кô пањ, / Гледати где нам родно огњиште хуља скврни / И ругло баца на њ? / Јесмо ли / Стока? / Јесмо ли црв? / Где је сев / Око?/ Где плам и крв?*

Питања реторичког карактера, дезактуализујући комуникативну вриједност питања, намећу садржај интерогативне пропозиције као констатацију, при чему чувају и семантичку компоненту зачудности и подстицајности која мотивише упитну језичку конструкцију. Та компонента је у Шантићевој слици поробљеног и обесправљеног народа врло подесна, јер је динамичког карактера, јер се огледа у директивној моћи питања као форме која активира саговорника, онога другог, коме је упућено и одражава интенцију лирског субјекта да утицајем на друге и дјеловањем промијени стање. Форма првог лица множине (*докле ћемо*; *јесмо ли* итд.) питањем задатој дјелатности даје инклузивни карактер – па лирски субјекат јесте множински глас народа у коме се сабира и сваки појединачни иницијативни чин који тражи промјене, кидање стега, *црног јарма*, очување *родног огњишта*, освајање достојанства (*Јесмо ли / Стока? / Јесмо ли црв? / Где је сев / Око?/ Где плам и крв?*). *Сев*, *плам* и *крв* лексеме су које супсумирају слику рата кроз бљесак плотуна и граната, кроз буктињу која све сагара, кроз крв која се нештедимице прољева да би се народу вратила слобода и достојанство. Значење тих трију лексема и асоцијативног потенцијала који оне отварају у овој Шантићевој пјесми сабира се у тематској ријечи сљедеће строфе – у лексеми *голгота* или страдање без граница, до пепела са згаришта живота, из кога се мора – према фенисовском мотиву – поново дићи из пепела, а у хришћанској слици свијета *васкрснути*. Зато је рат против Аустроугарске монархије, симбилично представљене синтагмом *жути хрти*, обиљежене и конотацијама глагола *липсати* које активирају слој нељудског, животињског у страдању које је она наметнула српском народу – и неизбјежан и нужан:

> *С бурама освете свете нек свети букне бој / И жути липсају хрти! / Са песмом царски и гордо упримо поглед свој / У очи студене смрти! / Нек пун / Лепоте / Сине кô мај / С наше / Голготе / Васкрсни сјај!*

Поред ексклмације као стилематичне форме бојног поклича и парадокс је у датим стиховима неизбјежно средство оштрог израза који се огледа у наглашеној противрјечности денотативно супротстављених садржаја *песма* и *смрт* (*Са песмом царски и гордо упримо поглед свој / У очи студене смрти!*), *лепота* и *голгота* (*Нек пун / Лепоте / Сине кô мај / С наше / Голготе / Васкрсни сјај!*) и њиховој конотативно и фигуративно усаглашеној семантици у којој се жртвовање представља као циљ коме и појединац и колектив свјесно теже, као чин заноса. Зато је сасвим

природно да се с пјесмом иде у смрт и да из голготе *васкрсне сјај* слободе као досегнутог циља. Тако је у Шантићевој пјесми, именом Гаврила Принципа, у његовом револуционарном чину васкрснуо и он и народ, подигавши се са згаришта срама, понижења и биједе недостојне човјека. А то је и један од идеала револуционарне омладине, атентатора који су мијењали свијет, раздрмавши тмину аустроугарског дремежа.

Док је жртвовање код Шантића колективни императив опстанка мотивисан Гавриловим чином, што је дато у парафрази, односно у стиховима *Са песмом царски и гордо упримо поглед свој У очи студене смрти!* – у пјесми *Спомен Принципу* Милоша Црњанског, у оштром контрасту слика богате традиције српске средњовјековне државности и биједе, сиромаштва, смрти и ропстава из времена пред Први свјетски рат, антономазијским трансфером апелатив *убица* упућује на Гаврила Принципа:

> *О Балши, и Душану Силном, да умукне крик. / Властела, војводе, деспоти, беху срам. / Хајдучкој крви нек се ори цик. / Убици диште Видовдански храм!*

Та веза, преко лексеме из истог творбеног гнијезда, дакле парегменонски[2], успоставља се и у посљедњем стиху треће строфе:

> *А ко нас воли, нек воли камен голи. / Нек пољуби мржњу и мртве. / Ископане очи, вино што се точи, / у славу убиства и жртве.*

Синтагма *у славу убиства и жртве* такође парадоксално, супротстављајући *убиство* и *жртву*, и симболично их обједињујући у историјском чину пуцања у монархију, сравњава славну прошлост са свакодневицом трагедије народа који робује и страда и који жртвеним чином изражава чин пркоса и прошлости и садашњости. Тако се ријеч *слава* у стиховима *Слави, и оклопницима, нек умукне пој* и */ у славу убиства и жртве* амфиболијски[3] полисемично раслојава, актуелизујући поред основног значења израженог у првом стиху, а које подразумијева „добар глас, углед, чувеност“ (Речник 2007: 1236) и значење прослављања бруталности коју носи рат, што изражавају стихови *А ко нас воли, нек воли камен голи. / Нек пољуби мржњу и мртве. / Ископане очи, вино што се точи, / у славу убиства и жртве*. У датим стиховима Црњански није могао избјећи иронију, којом се „кори хвалећи“ (Багић 2012: 158), јер хаос рата и освете представља деструкцију славних времена народне традиције и грађанског духа, над чиме ламентира, иако је Принципов чин условљен народном биједом и страдањем под туђинском влашћу, што се уочава и у сљедећим стиховима:

---

[2] Парегменон подразумијева употребу лексема истог творбеног гнијезда, са истом архисемом.

[3] Амфиболија – „Iskaz koji se može shvatiti dvojako zbog potenciranja višeznačnosti pojedine riječi ili izraza (polisemije) te zbog obličnog podudaranja riječi s posve različitim značenjima (homonimija) – (Багић 2012: 29).

Гладан и крвав је народ мој / А славна прошлост је лаж.

Тај дубоки јаз између прошлости и садашњости, између богате традиције српског племства и сиротињског јаука поробљеног народа не може зауставити бујицу „хајдучке крви“ атентатора која долазили „са такозваног дна народа“, како у напоменама уз ову своју пјесму написа Црњански (Црњански 1983: 133). Атентат као чин, како смо видјели у претходним стиховима, уводи у преноминацију антонимијски пар *убица* и *жртва*, чија се значења не искључују него обједињују, јер у контексту српске и историје и поезије Принцип јесте *убица* у име *жртве* – у име поробљеног народа који страда под туђинском влашћу – чиме је и сам *страдалник*, и сам је *жртва*. А српска родољубива поезија за то јасно успоставља узрочно-посљедични оквир у коме се та трансформација нужно реализује, што на друкчији начин показују и обје наведене пјесме. Док је Шантићева пјесма ода жртви индивидуалној и колективној, Милош Црњански у Гавриловом чину види чин пркоса који надилази историјско и културно ситуирање, који се као конкретан чин уопштава у свим апокалиптичним ситуацијама када славна, изгубљена прошлост бива потиснута *криком*, *јауком* и *циком* (а то су доминантне лексеме звука у овој пјесми) страдања, освете, мржње коју доноси биједа глади и обешчашћености и пониженост народа, као што показују завршни стихови пјесме:

Моја народ није стег царски што се вије, / Него мајка обешчашћена. / Зној и сиротиња и мржња што тиња / У стиду згаришта и стена.

Тиме и декадентни жал за славном прошлошћу бива потиснут на маргину суровости битисања, које мора буром коју свака револуција носи бити превазиђено.

У рефлексивно-родољубивој поезији о Гаврилу Принципу, поред антономазијске преноминације, није ријетка ни аноминација која се реализује по принципу антанаклазе, тј. повезивања властитог имена, по формално-фонолошкој структури подударног са општом именицом (Багић 2012: 43). Тако се ремотивацијом властитог имена успоставља веза са значењима хомонимно подударне заједничке именице и реконструише полисемијски однос презимена *Принцип* и заједничке именице *принцип*. Властито име, етикета без семантеме, поприма семантички потенцијал заједничке именице *принцип*, која подразумијева „правило, гесло [...] основно убјеђење, увјерење, назор“ (Речник 2007: 1045). Употребом у истом контексту те двије лексеме се прожимају тако што властито име ресемантизује садржај апелатива, као нпр. у пјесми *Слобода по Принципу* Д. Ерића (Стојичић 2014):

После Принципа коме певам оду / Срби из принципа гину за слободу...

Али Срби неће у гроб без медаља / док је тог принципа биће и Србаља.

Тиме се име Гаврила Принципа везује за значења – *принцип* као начело и *принцип* као реализација општих начела једног народа.

4. Гаврило Принцип у индивидуално-родољубивој поетској визији

Трећи вид поетске слике Гаврила Принципа саздан је у лирској визији Гавриловог чина посматраној кроз лик самога Гаврила, кроз судбину човјека урођеног у младалачке идеале са свим врлинама и манама које младост носи. Заправо то је чин који у први план ставља Гаврила човјека са свим особинама које позитивно одређују његово понашање, тако да се Гаврило јавља као универзални лик, потакнут младалачким полетом, а инспирисан завичајном и националном историјом као исходиштем и посљедицом свакога дјеловања. Тај аспект уочљив је у пјесмама *Гаврило Принцип* И. В. Лалића, *Ћелија Гаврила Принципа* Ђ. Стојичића и *Гаврил јеси, анђео на небеси* Д. Секулић (све три пјесме су наведене према Стојичић 2014). Пјеснику је у датим ситуацијама у првом плану човјек и његово дјело, а не његов значај за историју. То показују стихови из Стојичићеве пјесме *Ћелија Гаврила Принципа*:

> *Иако ниси стигао до свог пунолетства / твоје унутарње очи све су виделе, / твоје срце све је разумело / као читку азбуку љубави, / и смело си изабрао неминовност! // Заумним просторима светлео твој завичај / као дечје задивљене очи. / Твоја звезда остала на небу и када те нема, / Да те посведочи. // Храброст је твоје име и твој сан! / Још сија твоја мисао као светли дан! / Остао си запамћен и бесмртан!*

Стихови уводе Принципа у пјесму као саговорника коме се лирски субјект обраћа – што показује морфостилематична доминација форме другог лица – глагола у другом лицу једнине (*ниси стигао*, *си изабрао*, *остао си*) као и, уз један облик личне замјенице *ти* (*Да те посведочи*), полптотонска[4] презасићеност текста њој еквивалентном посесивном замјеницом (*твоје унутарње очи*, *твоје срце*, *твој завичај*, *твоја звезда*, *твоје име и твој сан*, *твоја мисао*). Друго лице у поезији средство је апострофе као фигуре под којом се подразумијева пјесниково обраћање „мртвим стварима и личностима, или апстрактним појмовима, или одсутним личностима као живим и присутним бићима, што оживљава песников однос према тим стварима и чини га блискијим, топлијим и непосреднијим“ (Живковић 1991: 78). Апострофа изражена другим лицем, без директног ословљавања и позивања саговорника у форми вокатива, у литератури се сматра имплицитном (Ковачевић 2006: 119–120), а њена функција јесте у привидној присутности апострофираног саговорника у имагинарном дијалогу, у коме се оживљава његово присуство. Та непосредност блискости и топлине проноси се кроз пјесму лексемама као што су *срце*, *љубав*, *завичај*, *звезда*,

[4] Огледа се у вишеструком понављању морфолошких облика исте лексеме.

којима су иманентне те компоненте значења, или конструкцијама којима се то значење топлине и позитивне семантике појачава (*светлео твој завичај као дечје задивљене очи*) и климактерично развија и уопштава у универзалној вриједности, наглашеној ексклaмацијом у завршним стиховима пјесме (*Храброст је твоје име и твој сан! / Још сија твоја мисао као светли дан! / Остао си запамћен и бесмртан!*). Тако је у пјесми Ђ. Стојичића, Гаврило Принцип симбол храбрости и слободе, симбол који свијетли бесмртношћу, као што свијетле звијезде које је досегао остварењем сна у који је преточио љубав и пожртвованост младости која је промијенила свијет.

Лирским тоном људске топлине и самилости прожета је и пјесма *Гаврило Принцип* Ивана В. Лалића:

> *Можда је детињство заплакало / У једном тренутку / Када се река причинила лепша / Него било која река, икада. / Можда су куће престале бити куће, / Макнуле се с места и отишле / Низ дугу, дугу улицу, / Да дечачко срце остане само, / Само међу одраслим људима, / И да се смртно уплаши. / Можда су руке, хладне и влажне / У џеповима црног капута, / Заželеле цвет, или оловку, / Или смеђу косу, / И грчиле се, у једном тренутку, / Као мали полип на острвима. / Можда су очи, у једном тренутку, / Постале тешке, уморне од пажње, / И заželеле лишће, тамнозелене, / У далекој, далекој шуми. / Не знам. // Био је Видовдан. И туђе заставе. / А он је скочио иза угла, брзо, / Као дете кад претрчава улицу / И пуцао.*

Лирски субјекат урања у Принципов чин емоционално, уносећи се у његов доживљајни свјет, претпостављајући га топлим (*Можда је детињство заплакало*), грчевито престрашеним (*Да дечачко срце остане само, / Само међу одраслим људима, / И да се смртно уплаши.*), испуњеним жељама младости које га вуку у недосањане свјетове за којим жуди и који се пред њим отварају (*Можда су руке, хладне и влажне / У џеповима црног капута, / Заželеле цвет, или оловку, / Или смеђу косу; Можда су очи, у једном тренутку / ... /Заželеле лишће, тамнозелене, / У далекој, далекој шуми*). Тај интимно-лични слој пјесме наглашено је модализован епистемичким ставом лирског субјекта, маркираним модалном ријечју *можда* која носи значење могућности. Вишеструким понављањем, могућност се разгранава и оживљава један осебујан свијет унутрашњих проживљавања пред одсудни тренутак самог атентата (*<u>Можда</u> је детињство заплакало*; *<u>Можда</u> су куће престале бити куће*; *<u>Можда</u> су руке, хладне и влажне*; *<u>Можда</u> су очи, у једном тренутку*). Тај свијет не искључује ни нагли обрт исказан кратким стихом *Не знам* – јер је и овај епистемички став лирског субјекта, према отвореним могућностима Принциповог емоционалног свијета, сагласан значењу модалне ријечи *можда*, јер *не знам* нити потврђује нити искључује могућност означену епистемичком семантиком коју носи лексема *можда*. У фиктивном свијету

човјекових неисказаних унутрашњих проживљавања, као и у имагинарној поетској представи о њима све је отворено и могуће. Тако обликованој поетској стварности супротстављена је фактографски позната догађајност, односно сам чин атентата (*Био је Видовдан. И туђе заставе. / А он је скочио иза угла, брзо, / Као дете кад претрчава улицу / И пуцао*). Тај садржај није експлицитно модализован ставом лирског субјекта, али имплицитно сав претходећи му садржај модализује га наглашеном емоционалношћу великих људских жртава, страдања и унапријед изгубљене пуноће индивидуалног свијета који се пред Гаврилом – још увијек дјечачки младим – тек отварао. Тај фиктивни свијет је мјера индивидуално изгубљеног, изгубљеног свјесно, без колебања, с циљем да се *на Видовдан* не би вијориле *туђе заставе* у његовом фактичком свијету и стварности народа коме припада.

Радикалном промјеном друштвених околности након слома југословенства, у коме су и Срби и с њима здружени народ његовали (скоро) идентичан и историјски и поетски однос према Принципу, тај однос се радикално мијења, односно тај чин се посматра из различитих – новоуспостављених тачака гледишта. Тако се у односу према Принципу препознају двије супротстављене тачке гледишта. У српској немодификованој историји и српској поезији то је ослободилачки чин, у духу српских слободарских традиција. У антисрпској перспективи проглашен је терористичким чином, основом за успостављање погледа на сродне српске реметилачке чинове у европској друштвеној и културној историји. Српски поетски одговор тој перспективи могућ је тек у лирској визији Гаврила Принципа и његовог револуционарног чина, кроз мисаони и емоционални однос према бившем и садашњем виђењу оних који су баштинили његове посљедице. А он је, без сумње, најбоље дат у лирској визији Даре Секулић у пјесми *Гаврил јеси, анђео на небеси*, визији која претходи грађанском рату у БиХ, готово призивајући вријеме Великог рата. Будући да су такве предратне атмосфере по правилу атмосфере преиспитивања дојучерашњих виђења са још неуспостављеним новим визијама, онда слика лебди између постојеће стварности која се негира и још неуспостављене стварности која је надилази, о чему свједоче Дарини стихови:

Нечујне чиним кораке, да не повредим / камен моста, којим су, залуд, име твоје /прекрили. Али ја видим и име / и лице твога имена, очи дјечака / у невјерици да чине што морају, / а што не би жељеле. / Ћутим, и бивам сретна, што ми је Бог / неговор подарио, а нисам нијема. / Јер, овдје је свака ријеч изговорена / неспоразум срчани. Речено се удаљава / и од тебе и од себе реченог. // Чујеш ли, како дишем на твоје стопе / наслоњена. Мостови љубави не могу / се срушити. Твој мост је љубичасти лук / дуге небесне. И ти се путањом / дуге успињеш, сањаш, како испод / претрчаваш и биваш ја, дјевојчица. // А Гаврило јеси, и анђео на небеси. // Гаврило, ја сам твоја улица, / улица Гаврила Принципа. / И, заувијек, сви ће знати / да су ме узалуд газили.

(Написано 28. јула 1991. године)

У поезији је ријеч основа експресивних значења, па њена семантема лако постаје тема, што показују лексеме Гаврил(о) и Принцип, преко чијих се асоцијативно и фигуративно успостављених семантичких мрежа твори структура бројних пјесама мотивисаних историјским чином Сарајевског атентата. Општедруштвена, културолошка и идеолошка вриједност Гавриловог имена извориште је семантичког потенцијала разноврсних антономазијских трансфера, поларизованих у постјугословенском контексту између значења ријечи *ослободиоца* и *терористе*, зависно из које га перспективе ко посматра. Притом се антономазија врло често, усложњена значењем и других фигура, реализује не само у чистим типовима него и у подтиповима, као што је нпр. метафорична антономазија у стуху Даре Секулић *А Гаврило јеси, и анђео на небеси* из пјесме са скоро идентичним насловом *Гаврил јеси, анђео на небеси*. У том стиху, замјена личног имена перифразом *анђео на небеси* успоставља се метафоричном везом имена Гаврило са именом небеског анђела, односно Арханђела Гаврила, чиме се обогаћује семантички потенцијал везан за име Гаврила Принципа и конотацијама светости жртвовања за надличне, колективне циљеве. Томе доприноси и трансформација имена у наслову, гдје је дато са апоком *Гаврил* која обухвата редукцију посљедњег вокала, чиме се остварује његов пренос из номинално-референцијалне у поетску функцију, а тиме и дистанцирање од свијета фактивне и ситуирање у свијету поетски фиктивне стварности. У том свијету извлачи из маглине давна времена и њихову традицију, укоријењујући се у њој, срастајући са народним православним духом, што наглашава и тематски оквир светачког жртвовања, предодређен конструкцијом наслова и наслову скоро идентичног осамостаљеног стиха испред посљедње строфе пјесме. Разлика између те двије конструкције само је у непостојању апокопе у стиху *А Гаврило јеси, и анђео на небеси*, који лирски субјекат не враћа случајно у неутралну форму, него њоме жели да нагласи да је не само у духовном него и у реалном друштвеном контексту Принцип за Србе и за патриоте свето име. Стих слиједи након дубоко проживљене интерпретације антисрпског односа према Гаврилу Принципу који се најбруталније манифестује у Сарајеву, на мјесту гдје су својевремено, у спомен на његов тада слободарски чин, на мјесту гдје је стајао када је пуцао, биле утиснуте његове стопе. И мост у близини носио је његово име, све до ревизионистичких трансформација антисрпски мотивисане историје. Саживљавајући се носталгично са Принципом, враћајући у сјећању аутентичност догађаја и његова уклоњена спомен-обиљежја, лирски субјекат тихује, као на гробу покојника, с поштовањем и пијететом, јер жели да оживи неприсутно. Ријечи тишине доминирају пјесмом (*нечујне чиним кораке*; *Ћутим, и бивам сретна, што ми је Бог / Неговор подарио, а нисам нијема*; *Јер, овдје је свака ријеч изговорена / неспоразум срчани*). У тишини се имплицитном апострофом, исказаном граматичким облицима

саговорничког другог лица једнине, призива и оживљава Гаврилово присуство (*А Гаврило јеси*; *име твоје прекрили*; *Али ја видим и име и лице твога имена*; *Чујеш ли, како дишем на твоје стопе наслоњена*; *Твој мост је љубичасти лук*; *И ти се путањом дуге успињеш, сањаш, како испод претрчаваш и биваш ја*; *ја сам твоја улица*), а на преименованом мосту пјесничком имагинацијом уздиже *мост љубави* као *љубичасти лук дуге небесне.* Мостови духовности мостови су оплемењења које је младић, који је *чинио што мора*, подарио покољењима и *не могу се срушити* ничим. Однос према Гаврилу у пјесми Даре Секулић обиљежен је љубављу, достојанством и нијемим пркосом чувања у памћењу исконских, светих вриједности које су Гаврила – човјека и његов херојски чин уздигле изнад дилема страха, изнад спутавајућих жеља младости и уписале га у вјечност.

5. Закључак

Слика Гаврила Принципа и његовог револуционарног чина у поезији српских пјесника детерминисана је и друштвено-историјским контекстом и индивидуалним пјесничким сензибилитетом, факторима који условљавају да се Принцип посматра и као *ослободилац* и као *теориста*, и као *убица* и као *жртва*, и као млади човјек – идеалиста, а атентат као жртвени чин српске историје или чин пркоса, а у антисрпским погледима као реметилачки чин у шире европском контексту. У српској поезији доминирају позитивно-патриотски ставови према догађају који је изњедрила сурова стварност српског народа у ропству и социјалној биједи у годинама аустроугарске власти. Такви ставови огледају се и у тзв. наративној поезији и у социјално-родољубивој, као и у поезији индивидуално-родољубивог карактера. Принцип и његов чин неодвојиво су јединство, па се неријетко антономазијским трансфером лично име преноминује лексемама које се узрочно-посљедично вежу за сам чин атентата, а најчешће су то антонимијске лексеме *убица* и *жртва*, чија се значења не искључују него парадоксално обједињују, јер у контексту српске и историје и поезије Принцип јесте *убица* у име *жртве* – у име поробљеног народа који страда под туђинском влашћу – чиме је и сам *страдалник*, и сам је *жртва*. У родољубиво-рефлексивној поезији та трансформација је скоро уобичајена, јер је самим атентатом отворена дилема статуса и атентатора и његовог чина. Историја угњетаваног народа који трпи туђинску власт понудила је подлогу тој херојско-жртвеној визији индивидуе у функцији општих начела и историјски задатих улога. У поезији у којој је у првом плану емоционалност идивидуалности, док се чин атентата посматра као околност, као узрок тога стања, долази у први план лирски субјекат који проживљава Принципов доживљајни свијет и стање његове свијести непосредно прије и након атентата. Поезија тога типа у временима која ниште и Принципа и његов чин, проживљава га с пијететом и носталгијом, пркосећи поетским записом затирању трагова о

њему, у чему се показује да људска страна односа према Принципу човјеку надилази његово историјско и културно ситуирање.

Извори

Стојичић 2014: Миленко Стојичић, *Побуњени анђео*, (*Пјесме о Гаврилу Принципу*), Бањалука, 2014. (необјављена, за штампу приређена антологија).

Хамовић, Димитријевић 2014: *Спомен Принципу: избор из поезије младобосанаца и српске поезије о Гаврилу Принципу,* приредили Драган Хамовић и Владимир Димитријевић, Београд: Наш печат.

Литература

Багић 2012: K. Bagić, *Rječnik stilskih figura*, Zagreb: Školska knjiga.

Живковић 1991: Д. Живковић, *Теорија књижевности са теоријом писмености*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2006: М. Ковачевић, *Списи о стилу и језику*, Бања Лука: Књижевна задруга.

Лешић 2005: Z. Lešić, *Teorija književnosti*, Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Принс 2011: Dž. Prins, *Naratološki rečnik*, Beograd: Službeni glasnik.

Речник 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица Српска.

Crnjanski 1983: M. Crnjanski, *Pesme*, Beograd: Nolit.

Милош М. Ковачевић[*]
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за српски језик и књижевност
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152089K
Оригинални научни рад

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА ЈЕДИНЕ ПРИНЦИПОВЕ ПЈЕСМЕ

У социјалистичком гласнику *Звоно*, за годину II, у броју 17, од 8. марта 1919. године, на првој страници, штампана је пјесма „Умирање“ Гаврила Принципа, са наднасловом „Урезано 1914. у сарајевском истражном затвору“, и са фуснотом (подножном напоменом): „Ову нам је пјесму послао један пријатељ из провинције, а писао ју је пок. Гавро Принцип на војничкој шаљици са ексером у сарајевском војничком гарнизону. Доносимо ју као умни продукт нашег Гавре, да се види његова храброст и неклонулост духом и после самога чина».

Према факсимилу штампане пјесме, што га доносе Хамовић и Димитријевић (2014: 41), ова једина Принципова пјесма, насловљена као «Умирање», гласи:

Тромо се време вуче
И ничег новог нема
Данас све к'о и јуче
Сутра се исто спрема

У место да смо у рату
Где бојне трубе јече
Ево нас у казамату
На нама ланци звече

Сваки дан исти живот
Погажен, згњечен и стрт
Ја нијесам идијот
Па то је за мене смрт

Ал' право је рекао пре
Жерајић соко сиви
Тко хоће да живи нек' мре
Тко хоће да мре нек живи.

Иако општепозната, прије свега због свог аутора[1], о самој пјесми није много писано. Више је спомињана као културноисторијска чињеница, не-

[*] milos.kovacevic@ffuis.edu.ba

[1] „Може бити да је Гаврило Принцип остваренији као песничка тема и симбол него као песник“ (Хамовић 2014: 82).

голи што је представљала озбиљан изазов (предмет) за подробнију књижевну или стилистичку (свеједно да ли књижевностилистичку или лингвостилистичку) анализу. А управо то јесте циљ нашега рада: извршити детаљну лингвостилистичку анализу ове Принципове пјесме, узимајући у обзир њена оба плана, и план стилематичности, тј. структурно-језичких карактеристика њених, и план стилогености, тј. умјетничког ефекта који ти структурно-језички „захвати“ њеног обликовања (творбе) изазивају.

Кратку, врло утемељену оцјену ове Принципове пјесме, с којом се тешко не сложити, дао је В. Димитријевић, написавши: „Дешава се да сав човек стане у једну песму; али, то онда није обична песма – то су оне хомеровске 'крилате речи' које, из века у век, сведоче о непропадљивости људскости и о жртви као темељу заједнице. Таква једна песма припада и Гаврилу Принципу. Сав живот тог тихог, скромног, из сиротињске куће, дечака врапца стао је у ту песму: безнађе једног, на први поглед узалудног доба; казамат и окови уместо бојног поља борбе за слободу; покушај окупатора (који је, како би се аустрохрваштином рекло, дошао да Босну и Херцеговину освоји у име 'уљудбе') да од окупираних начини идиоте, згњечених и сатрвених душа… И само на крају кликтај једног претходног сивог сокола српске историје – Богдана Жерајића, кликтај који јасно каже да је ропска свакодневица свагдашње умирање, а да је смрт за слободу капија живота“ (Димитријевић 2013).

Као основне (лингво)стилистичке карактеристике те Принципове пјесме, исписане хомеровским „крилатим речима“, могу се издвојити сљедеће.

Пјесма је изострофична: чине је четири катрена. Сви катрени, нису, међутим, изометрични. Изометрични су први и трећи катрен, јер су у њима сви стихови – седмерци. У другом и четвртом катрену строфе су хетерометричне, јер се у њима комбинују осмерци и седмерци. У другој строфи су, при том, правилно распоређени осмерци и седмерци: непарни су стихови (први и трећи) у осмерцима, а парни (други и четврти) у седмерцима. У посљедњем катрену тог паралелизма нема: само је други као комуникативно најзначајнији стих (*Жерајић соко сиви*) у седмерцу, док су преостала три стиха осмерци. Ако све строфе и нису изометричне, а очигледно је да у њима хетерометричност има и стилогену функцију, онда су све хоморимне: у катренима је досљедно реализована укрштена рима (*abab*). С обзиром на број слогова које захвата, рима у свим катренима Принципове пјесме није истоврсна. У првом и другом катрену остварена је права женска рима, која подразумијева подударност мјеста акцента и свих гласова почев од акцентованог вокала до краја стиха (в*уче* – ј*уче*; н*ема* – спр*ема* // р*ату* – казам*ату*; ј*ече* – зв*ече*). У трећем катрену остварена је нечиста, односно хетерофонична („нетачна“) мушка двофонемска рима, која не подразумијева чак ни подударност посљедњег слога двију ријечи, него само подударање двају завршних фонема римованих ријечи (жив*от* – идиј*от*; ст*рт* – см*рт*). Посљедњи катрен „интерферира“ типове праве и

неправе риме из претходних трију катрена: његови су парни стихови повезани правом женском римом (с*иви* – ж*иви*), док су непарни обједињени неправом мушком римом (п*ре* – м*ре*).

Наведени распоред рима по катренима очито није случајан. Он се чак може тумачити као једно од композиционих начела пјесме. Права женска рима у првим двама сонетима готово да је сагласна са развојем основне теме пјесме: урођености у бескрај „убијајућег“ тамничког времена. Нечиста, хетерофонична мушка рима у трећој строфи као да својом оштрином (посебно због римованог сазвучја са слоготворним *р* као носиоцем слога, а и због консонантског завршетка ријечи, тј. због затворене структуре завршног слога) сугерише протест, неслагање с тим неподношљивим трајањем. Зато је сасвим логично да четврта строфа има интерференцију праве и неправе, женске и мушке риме, јер она, будући завршна, треба да направи саоднос између неподношљиве учмалости и њеног превазилажења, да на неки начин нађе „рјешење“ тог непомирљивог конфликта. Типови риме и њихова дистрибуција у овој Принциповој пјесми тако имају врло значајну композициону улогу. Представљају битан елемент у композиционом структурисању пјесме.

Типови риме су, уз то, ухармонизовани и са тематском структуром пјесме. Због тога је потребно да се посветимо анализи те тематске структуре пјесме, почев од првога стиха првога катрена, тј. првога стиха пјесме: *Тромо се време вуче.* Стих је хипербатонски структурисан: глаголско-прилошка синтагма *тромо се вуче* разбијена је именицом *време.* Тиме је постигнута двострука стилогеност: интерпозицијски положај као да посебно истиче да основну тему – тему *времена* – носи управо дата именица. Интерпозиција именице одвојила је прилог од глагола као његовог синтаксичког упоришта, чиме су те лексеме добиле статус привидне невезаности једне за другу, постајући готово „осамостаљене“ и у посредну везу доведене именицом *време.* То хипербатонско онеобичајење врло је стилогено, има изразит естетски (умјетнички) ефекат. Јер, хипербатонски распоред три наведене лексеме међусобно уплиће тако што их упућује једна на другу, па оне почињу и семантички да интерферирају. Успоставља се, наиме, трострука синтаксичка, али и семантичка веза: најприје веза између именице *време* као субјеката и глагола *вући се* као предиката, затим веза између прилога *тромо* у функцији прилошке одредбе начина и глагола *вући се* као предиката, и на крају веза између лексеме *тромо*, сад као придјева у функцији конгруентног атрибута, и именице *време* као субјекта. На тај начин лексема *тромо* због свог положаја а захваљујући облику (који не диференцира начински прилог и придјев у средњем роду) добија двокатегоријални статус – статус и прилога и придјева – чиме постаје и синтаксичко-семантички двофункционална „наслањајући се“ и на именицу и на глагол. Тако се значењски први стих може читати као: *тромо време тромо се вуче*. Из тога проистиче да *тромо* као

обједињујућа постаје доминирајућа семантичка компонента првога стиха. Иако јој је ознака само једном експлицирана, њено је присуство још двапут имплицирано. Једном, како смо рекли, због синтаксичко-семантичке прекатегоризације прилога у конгруентни атрибут, чиме се значење сад приписује не само глаголу него и именици *време.* Другу импликацију ове семантичке компоненте носи семантема самога глагола *вући се*. А тај глагол значи „тешко, споро се кретати, пролазити“ (РМС, књ. 1, 1967, 453). Будући да *тромо* значи „споро, лењо“ (РМС, књ. 6, 1976, 303), види се да је *тромо* иманентна семантичка компонента глагола *вући се.* На тај је начин прилошко-глаголска веза *тромо се вуче* својеврсни плеоназам, али овдје у вриједности плеоназма као стилске фигуре наглашавања. Та семантичка компонента „споро“ у овако хипербатонски структурисаном стиху подразумијева троструко постојање у датоме стиху: једном лексички експлицитно, и двапут имплицирано због иманентне присутности у семантемама именице *време* и глагола *вући се.*

Компонента тромости као спорости као да наговјештава непромјењивост, односно више сталност него промјењивост времена, и стања за њ везаног. Преко те компоненте што спорост упућује на непромјењивост времена успоставља се и веза времена и негативне егзистенције – потпуног одсуства промјене. Зато се другим стихом, у форми синтаксички егзистенцијалне имперсоналне реченице, и констатује непостојања било какве промјене, готово прерастања спорости протицања времена у непромјењивост његовог „квалитета“: *И ничег новог нема.* Наредна два стиха као да, експлицирањем временски идентификационих прилога – *данас, јуче* и *сутра* – укидају временски оквир садашњости који подразумијева презентски облик глагола у предикату првога стиха, везујући и за прошлост, а ширећи и на будућност „егзистенцију“ таквога стања: *Данас све к'о и јуче / Сутра се исто спрема.* Из тога се онда јасно види да *тромо време* и *тромо протицање времена* не имплицирају нити могу имплицирати „досадност живљења“, него недвосмислено указују на неподношљивост „претрајавања“ као „живота“ у таквоме времену.

У другој строфи долази до повезивања тако осликане неподношљиво „трајне“ ситуације са њиховим доживљачима – множински израженим *ми*-пјесничким субјектом. Зато није ни чудо што први стих тог другог катрена почиње експективним иреалним везником *у место да*: којим се наглашава „изневјерено очекивање“, што се огледа у контрастирању жељене и „фактичке“ ситуације у којој се *ми* формом исказани пјеснички субјекат налази. С једне стране је неостваривост жеље учешћа у напољу буктећем рату, „где бојне трубе јече“[2], а с друге стварност умирања у „казамату“, гдје „на нама ланци звече“. Тако је друга строфа дводијелно контрастно структурисана: као супротност два двоклаузална дијела, које

[2] Интересантно је запажање да „Настасијевићева нечувена војничка труба која тужи за погинулима у вези је са оном, слично меланхоличном, из Гаврилове строфе“ (Блашковић 2014: 3).

репрезентују зависна клауза с експективним иреалним везником *у место да* (који као и сваки иреални везник упућује на немогућност реализације датог садржаја), и њој надређена, основа клауза што јој на почетку не случајно стоји презентатив *ево*, јер као и сви презентативи једнозначно упућује на стварност садашњости.

Првим стихом треће катренске строфе експлицитно се успоставља веза с првом строфом, у првом реду употребом итеративне временске генитивне синтагме *сваки дан*. Као да та синтагма уопштава, хабитализује вријеме идентификовано временским прилозима с краја прве строфе (данас, јуче, сутра). Само што сад временске јединице не служе за осликавање трајања општега стања времена, него осликавање живота у таквом времену. Неподношљивом времену сагласан је неподношљив „живот“, неподношљиво туробно вријеме које повезује прошлост, садашњост и будућност условљава трајање неподношљивог „живота“, који је „погажен, згњечен и стрт“, што ће рећи и физички и душевно сломљен и измучен, смрскан, обесправљен, па и осрамоћен. Управо због тога што доживљај таквога свакодневног живота може бити одлика само појединца, што до њеног уопштавања може доћи само кроз доживљај појединца, у овој строфи пјесничка *ми*-форма исказивања из претходне строфе нужно бива замијењена личном *ја*-формом пјесничког исказа. Зар такав живот приличи човјеку, њега животом прихватити може једино „идиот“ као кретен, глупак, малоумник? А пјесник себе експлицитно искључује из категорије „идиота“, која пориче све човјекове људске особине, стихом „ја нисам идиот“. Због тога ће пјесник такав живот, у посљедњем стиху трећега катрена, и изједначити са смрћу, прогласивши га властитом смрћу: „па то је за мене смрт“.

На почетку посљедње катренске строфе долази текстуални супротни конектор у апокопираној форми *ал′*. Тај у основном значењу супротни (контрастни) конектор као да најављује супротстављање садржаја посљедње претходној строфи. Али његова улога овдје није толико контрасна колико епанаторзичка, корективна. Циљ завршне строфе јесте искључење а самим тим и кориговање општег значења смрти, којим се завршава претпосљедња строфа. Свака смрт није смрт – суштинска је порука завршне строфе пјесме, а самим тим и пјесме у цјелини. Порука је то дубоко укоријењена у српској традицији, која сеже до Лазара и његовог опредјељења, које смрт као земаљску категорију преводи у вјечни живот као небеску категорију. Зато се суштина живота и исцрпљује «у спремности на ЖРТВУ, у ономе лазаревском 'умримо да свагда живи будемо', у ономе да је царство земаљско пролазно, а Царство Небеско вечно, у ономе да се не размишља против какве силе се иде, него каква се светиња брани, у најдубљој смелости да се искорачи из себе ка Вечном» (Димитријевић 2013). Много је таквих примјера у српској историји. Принцип ће се позвати на њему најближи, на примјер српскога „сивога сокола“ Богдана Жерајића, који је четири године прије него што је

Принцип убио Фердинанда, 15. јуна 1910. извршио на сарајевској улици атентат на генерала Маријана фон Варешанина, царског заступника, „али у намери није успео, иако је чак пет метака испалио у своју мету. Шестим метком је пресудио себи на лицу места“, и том „својом жртвом обавезао и остале своје истомишљенике“ (Димић 2014: 17-18). Припадници „Младе Босне“ тај Жерајићев поступак тумачили су као херојски чин „саможртвовања за велике националне циљеве“. А какав је однос према Жерајићу и његовом чину имао сам Принцип, најбоље потврђује забиљежено сјећање Принципове симпатије Јелене Милишић, рођене Јездимировић, која је свједочила послије рата да јој је Принцип „поверио једну своју тајну. Рекао је: 'Јелена, ја обожавам покојног Богдана Жерајића. Често одлазим на његов гроб, љубим његову крстачу и земљу под којим почива...'“ (Димитријевић 2014: 76).

Зар је онда чудо што ће Принцип управо Жерајићу приписати ријечи које чине два посљедња, најбисернија стиха пјесме: *Тко хоће да живи нек' мре / Тко хоће да мре нек живи.* Ти стихови су „чисти одјек исте оне лозинке што нам резонира у историјској свести од Патријарха Данила Трећег ('Умримо да свагда живи будемо') – написане непосредно по Лазаревом и Милошевом Видовдану – па до оног Његошевог 'позитивног нихилизма' у стиховима као што су 'Нека буде што бити не може' / или 'Воскресења не бива без смрти'“ (Хамовић 2014: 82-83), или пак до оних афористички срочених стихова Матије Бећковића: „А вазда смо гинули да не би умирали“.

И кад би се цијела Принципова пјесма само преко ових „стихова-лозинки“ вредновала, засигурно би заузела значајно мјесто у кругу српске поезије „у којој су две ствари биле нераскидиво спојене: метафизички песимизам и српски патриотизам“ (Димитријевић 2014: 70). На то упућују и подаци из Принципове биографије који указују на омиљене му стихове. Тако нам је из литературе познат податак да се у збирци Пандуревићевих стихова *Дани и ноћи* Принципу допадала песма „Данашњица“, у којој је био подвукао ове стихове:

И не створимо л ништа сами собом,
Завршићемо бар јад ових дана,
Бићемо, ипак, темељ својим гробом,
Новом животу без данашњих мана,
Бољем животу што бар нечем води,
Ако не часном миру, оно рату,
Ако не срећи, а оно слободи... (Димитријевић 2014:71).

Познато је такође да „у својим успоменама на сарајевске атентаторе, Доброслав Јевђевић каже за Принципа: 'Као да га сад гледам! Изненада би пребацио пелерину преко груди по маниру шпанских хиделга и пред неком мртвом кућом са спуштеним завесама почео да рецитује: 'Ноћас су нас походили мртви, / Нова гробља и векови стари, /Прилазили мени као жртви, / Као боји пролазности ствари.' Ту је песму необично волео'“

(Димитријевић 2014: 77). А и иначе, „'Нирвана' и песме из збирке *Ми чекамо цара* биле су омиљене песме Гаврилу Принципу, дечаку који није пуцао у Фрању Фердинанда, него у лаж једне епохе која је себе звала 'лепим добом'“ (Димитријевић 2014: 79).

Ако се узму у обзир околности у којима је ова једина Принципова пјесма настала – Гаврило Принцип ју је урезао «на војничкој шаљици са ексером у сарајевском војничком гарнизону» – онда бисмо се могли сложити са критичарем који каже да «формалне танчине губе на значају» (Хамовић 2014:83). Видјели смо, међутим, да је Принципова пјесма формално више него успјешно изведена: и у погледу структурисања строфа, и дистрибуције рима, и садржајно-тематске структуре. Можда би јој се приговор могао упутити због изневјеравања изометричности у свим стиховима. Али је очигледно да хетерометричност у пјесми није случајна, она има стилогену функцију. Једини формални приговор који би се могао Принциповој пјесми упутити везан је за неконзистентност употребе интерпункцијских и правописних знакова. У пјесми нема интерпункцијских знакова као знакова који се односе на структуру реченице и/или синтагме. У пјесми тако није употријебљена запета за апозицију (*Жерајић соко сиви*), нису наведени интерпункцијски знаци за управни говор у завршном катрену (ни двотачка, ни знаци навода). Сваки од стихова пјесме почиње великим словом, али се завршеци стихова интерпункцијски не обиљежавају. Изузетак је једино посљедњи стих пјесме, иза кога долази тачка, која очито нема функцију обиљежавања каденце, него функцију обиљежавања краја пјесме. Улога те тачке није, дакле, интонационо-синтаксичка него структурно композициона, боље рећи текстуална, јер тачка је показатељ завршетка текста пјесме у цјелини. Од правописних знакова, тј. знакова који се односе на структуру ријечи, Принцип је употријебио само апостроф, али и њега недосљедно: једном намјесто знака за контракцију (уп.: *к'о,* намјесто *кô*), а двапут исправно као знак апокопе настале изостављањем завршног вокала у двама везницима (уп.: *ал'* и *нек'*). Али ни апокопирање везника није досљедно спроведено јер се апокопирана форма везника *нек* једном јавља са апострофом, а други пут без апострофа (уп. у посљедња два стиха: *нек'* и *нек*). Ко зна, можда тих недосљедности није ни било код Принципа, него се у пјесми урезаној «на војничкој шаљици са ексером у сарајевском војничком гарнизону» и нису могли јасно уочити интерпункцијски и правописни знаци, или их «пријатељ из провинције» који је пјесму послао редакцији «Звона» није добро преписао.

Необичност неких особина српскога језика, присутних у Принциповој пјесми, одмах упада у очи. Српски језик у пјесми готово да је «интегралистичко» југословенски. Пјесма је, наиме, досљедно екавска, сем облика глагола «нијесам», употријебљеног из метричких разлога, због седмослоговне структуре стиха. Уз то су у позивању на Жерајићеву изјаву, којом се пјесма завршава, употријебљени западни облици односно-упитне

замјенице за лице: *тко,* умјесто код Срба и данас и тада једино обичног *ко*. Употреби тих облика може се подастријети двострука мотивација: «интерференција» и источних и западних особина српскога језика, али и пјеснички отклон од свакодневног говора, дакле употреба Србима мање својственог облика због наглашавања његове стилематичне функције.

И з в о р

Гаврило Принцип, *Умирање*, у: Спомен Принципу: избор из поезије младобосанаца и српске поезије о Гаврилу Принципу, приредили Драган Хамовић и Владимир Димитријевић, Београд: Наш печат, 2014, 41. [Факсимил штампане песме: Звоно, socijalistički glasnik, Год. II, бр. 17, Сарајево, 8. марта 1919, стр. 1.]

Л и т е р а т у р а

Блашковић 2014: Ласло Блашковић, «Настасијевићев Принцип», *Политика,* 12. 4. 2014, Културни додатак, стр. 3.

Грдинић 2007: Никола Грдинић, *Стални облици песме и строфе,* Београд: Народна књига, Алфа.

Димитријевић 2013: Владимир Димитријевић, *Gavrilo Princip i mladobosanci: ko hoće da živi, nek mre (na ponos i sećanje),* <http://udicazasrce.wordpress.com/2013/04/20/gavrilo-princip-i-mladobosanci-ko-hoce-da-zivi-nek-mre-na-ponos-i-secanje/comment-page-1> (приступ: 25. 12. 2013)

Димитријевић 2014: Владимир Димитријевић, «Гаврило Принцип и песничко поколење», у: *Спомен Принципу: избор из поезије младобосанаца и српске поезије о Гаврилу Принципу*, приредили Драган Хамовић и Владимир Димитријевић, Београд: Наш печат, 69-81.

Димић 2014: Љубодраг Димић, «Принцип је наш, Хитлер није», *Печат*, 7. 2. 2014, 17-19.

РМС 1967/1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 1 (1967), књ. 6 (1976), Нови Сад: Матица српска.

Ружић 2008: Žarko Ružić, *Enciklopedijski rečnik versifikacije*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Хамовић 2014: Драган Хамовић, «Песнички Принцип», у: *Спомен Принципу: избор из поезије младобосанаца и српске поезије о Гаврилу Принципу*, приредили Драган Хамовић и Владимир Димитријевић, Београд: Наш печат, 82-94.

Хамовић, Димитријевић 2014: *Спомен Принципу: избор из поезије младобосанаца и српске поезије о Гаврилу Принципу,* приредили Драган Хамовић и Владимир Димитријевић, Београд: Наш печат.

Илијана Р. Чутура [*]
Јелена Љ. Спасић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука Јагодина
Катедра за филолошке науке

DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152097C

Оригинални научни рад

ФИГУРЕ ПОНАВЉАЊА У ЗБИРЦИ *СТО ЈАДА* ЕМИРА КУСТУРИЦЕ

1. Предмет проучавања овог рада[1] су фигуре понављања у збирци *Сто јада*, другој књизи Емира Кустурице, како са аспекта њихове структуре, тако и са аспекта њихове стилогености. Понављања сагледавамо као једну од одлика опште уметничке поетике аутора. Пре саме анализе ексцерпираних фигура понављања изнећемо укратко њен садржај и сагледати је у светлу које на њу баца књижевна критика, али и у светлу креативних стратегија Кустуричине филмске поетике.

1.1. Насловна синтагма *сто јада* семантички је блиска фрази вајкања *јао мени* која се може трансформисати у тмезу *ја о мени*, што је несуђени наслов Кустуричиног првенца.[2] Иза симболичног наслова, чији смисао откривамо управо кроз вишеструко понављање насловне синтагме у тексту, крије се шест духовитих прича (*Сто јада*; *То ти је тако, па ти види*; *Олимпијски шампион*; *Пупак су врата људске душе*; *У змијском загрљају*; *Странац у браку*), чија је радња смештена у последње деценије пре распада Југославије. Све приче осим параболе *У змијском загрљају*, која је уједно и синопсис будућег филмског пројекта, могу се сврстати у *сарајевски циклус*.[3] Осим прве приче, по којој збирка носи наслов, и приче *У змијском загрљају*, којој ни по тематици ни по стилу није место у збирци, све преостале приче, које говоре о породици Калем, одликује ја-форма и, терминима Женетове наратологије речено, аутодијегетичко приповедање[4] са унутрашњом фокализацијом, јер је наратор, Алекса Калем, уједно и

---

[*] ilijana.cutura@gmail.com

[1] Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[2] „Они који прате локалну медијску индустрију и који имају добро памћење сјетиће се да је неколико мјесеци или година уочи изласка своје прве књиге Кустурица најављивао да ће се она звати *Јао мени* што се може читати и као *Ја о мени*." (Баздуљ 2013).

[3] Говор Саве Дамјанова на промоцији књиге Емира Кустурице *Сто јада*, одржаној 25.5.2013, у Матици српској, Нови Сад, http://www.youtube.com/watch?v=wJr6IQq4YU8, преузето 25.2.2014.

[4] „Аутодијегетичко приповедање – приповедање у првом лицу у коме је приповедач истовремено и протагонист или јунак; варијанта хомодијегетичког приповедања у коме је приповедач уједно и главни лик." (Принс 2011: под *аутодијегетичко приповедање*).

главни актер догађаја. У свакој од прича о Калемовима наративно је обликован појединачни доживљај или карактеристична ситуација виђена из угла малог Алексе Калема. Прича *У змијском загрљају* разбија наративни ток каже о породици Калем, у којој има елемената аутобиографског[5]. Тражећи жанровску одредницу за ово дело Александар Јерков га сврстава у категорију *неснимљених прича*, док Рајко Петров Ного сматра да се оно може *читати као роман о одрастању, као венац прича, као аутобиографија* (исто мишљење изречено је и поводом ауторовог књижевног првенца *Смрт је непровјерена гласина*), али и као епско-лирска кажа о породици, кажа о очинству и синству.[6] Збирку прича *Сто јада* одликује *ненаметљиво промишљање стварности*, односно *реалистичност на андрићевски начин*, која је спој хуморног, лирског, реалистичног и рефлексивног.[7] Кроз низ комичних ситуација наратер приказује уједно и своје сазревање.

1.2. Неколике креативне стратегије Кустуричине филмске поетике уједно су и одлика овог његовог књижевног остварења: носталгија типа *била једном једна земља, као доминантно сећање на одређено доба, културни простор*; интертекстуалност као често понављане и наглашене референце властитог рада, али и књижевности из доба комунизма; отворено дело, односно ирационални и непредвидљиви наративи какве налазимо у причи *У змијском загрљају* (Гоцић 2005: 294-295). Наративна пракса Емира Кустурице одликује се понављањима у приказивању линеарних збивања[8]. У раду ћемо показати како поновљени искази мењају своје значење у Кустуричиним причама, по принципу модулирања једне теме.

---

[5] На пример, мали Сарајлија има тетку у Београду која живи на Теразијама, али и *лајтмотива* ауторове (редитељске) поетике, као што су породични односи, пре свега однос са оцем и мајком, али и са рођацима, потом дечакова социјализација на улици и истовремено уживљавање у свет прочитаних књижевних дела.

[6] Промоција књиге Емира Кустурице *Сто јада*, одржаној 23.4.2013, http://www.youtube.com/watch?v=hVJocRdxM8k, преузето 25.2.2014.

[7] Говор Саве Дамјанова на промоцији књиге Емира Кустурице *Сто јада*, одржаној 25.5.2013, у Матици српској, Нови Сад, http://www.youtube.com/watch?v=wJr6IQq4YU8, преузето 25.2.2014.

[8] Када говоримо о понављањима у наративном дискурсу филмске приче, илустративна је реплика *Свакога дана у сваком погледу све више напредујем* из филма *Сећаш ли се Доли Бел*. Први пут употребљена она представља само реченицу коју младић наглас чита, вежбајући аутосугестију. При сваком понављању, током сазревања главног лика, она се испуњава значењем, да би се њеним узастопним понављањем затворила филмска нарација. Док замишљено изговара своју мантру, возећи се на камиону са браћом, сестром и мајком у нови стан, младић као да у глави премотава све оно што је допринело да свакога дана у сваком погледу све више напредује: прво љубавно искуство, батине које добија бранећи Доли Бел, очева болест и смрт.

1.3. Како *у књижевном делу није присутна само књижевност као књижевност*, већ *и сви облици живота и све његове области*, потребно је и те области, у овом конкретном случају филм, методски укључити у анализу (Константиновић 2001: 25). Проучавање односа филма и књижевности, као и повезивање лингвистичких теорија са тумачењем филмске поетике и филмске нарације није новина. Да подсетимо, модерна филмска теорија почиње семиотиком филма Кристијана Меца (1974), који је применио теорију Фердинанда де Сосира на филм и тако створио прву систематску филмску теорију која је успела да објасни енигму филмске фикције. И представници прашког структурализма дали су свој допринос овој врсти проучавања филма (Јакобсон, пионир структуралистичке филмске теорије, повезује знаковну суштину филмског звука с филмском сликом, Мукаржовски проучава филсмки простор и филмско време)[9], као и Јуриј Лотман, који на више места излаже своја запажања о филму.[10] Умберто Еко посматра филм као један од културних односно комуникацијских феномена, односно као систем знакова, артикулисан мноштвом кодова (Еко 1973). Дејвид Бордвел примењује теорију руских формалиста на филм и даје друкчије значење појму филмске нарације од својих претходника (Бордвел 2013). Он проучава *наратив као процес, активност одабирања, уређивања и излагања грађе на такав начин да се постигну специфична, временски условљена дејства на примаоца* (Бордвел 2013: 7). Он истражује како *филмска форма и стил функционишу у односу на наративне стратегије и циљеве*, при чему се *према нарацији односи као према процесу који по својим основним циљевима није специфичан ни за један медиј* (Бордвел 2013: 63). За разлику од оних филмских теоретичара који предност дају монтажи, Бордвел види развијање наративних образаца као *кључни део процеса разумевања филмова као мање или више кохерентних целина* (Бордвел 2013: 63). Бордвел користи термине *фабула* и *сиже* са суштински истим значењем које ови термини имају у терминологији Јурија Тињанова и Бориса Томашевског, при чему не ограничава ове појмове само на писани медиј.[11]

[9] Види чланке објављене у часопису *Филмске свеске, Чешка филмска теорија 1908-1937*, год. 1983, бр. 4:

Покушај структуралне анализе глумачке појаве: Чаплин и Светлости велеграда (Јан Мукаржовски); - Прилог естетици филма (Јан Мукаржовски); - Време у филму (Јан Мукаржовски); - Сумрак филма? (Роман Јакобсон).

[10] Види Јуриј Лотман, *Семиотика филма и проблеми филмске естетике,* Београд: Институт за филм, 1976, Јуриј Лотман, *Структура уметничког текста*, Београд: Нолит, као и његов прилог објављен у часопису *Филмске свеске, Путеви савремене филмске критике*, год. 1974, бр. 2.

[11] „Логички гледано, структурирање сижеа је независно од медија; иста структура сижеа може се наћи у роману, позоришном комаду или филму“ (Бордвел 2013: 64).

Размена идеја између теорије филма и лингвистике могућа је и у супротном смеру. Наративни поступак који се може назвати *кинематографско писање романа*, аналогно техници филмске монтаже није новина, јавља се још у српској авангардној прози, скоро читав век раније, налик на низање кратких неповезаних кадрова (Петровић 2006: 511). Лингвостилистичка анализа Кустуричиног књижевног првенца (Чутура 2013) указује на одлике које књижевна поетике Емира Кустурице позајмљује од његове филмске поетике.

1.4. Употребом дескриптивне научно-истраживачке методе и комбиновањем лингвостилистичких и функционалностилистичких критерија, у лингвостилистичкој анализи фигура понављања полазимо од плана стилематичности, с циљем указивања на њихову стилогеност, односно њихову функционалну вредност у књизи *Сто јада*. Секундарно указујемо на подударности и разлике између улога које понављања имају у књижевној и филмској фикцији Емира Кустурице, водећи се Лотмановом мишљу да се управо уочавањем ових релација могу открити дубинске закономерности сваког наративног текста.[12]

2. Стилску доминанту Кустуричине збирке прича представљају понављања, при чему не мислимо на она неизбежна понављања која се јављају у сваком тексту[13], већ вишеструка понављања исте језичке јединице, фразе или реченице, претежно у оквиру дијалога, која представљају својеврстан језички гег, вербални пандан геговима из Кустуричиних филмских остварења. Поновљивост елемената једна је од тенденција у филмском језику, којима се ствара систем очекивања код гледалаца.[14] Служећи се реторичком класификацијом фигура понављања *према типу језичке јединице која се понавља* на фонетска (фонолошка),

[12] „Филмско приповедање је пре свега приповедање. И мада то може да изгледа парадоксално, управо због тога што се прича у датом случају не гради од речи, већ од редоследа иконичких знакова, у њој се најизразитије откривају извесне дубинске закономерности *сваког* наративног текста. Чини нам се да би се многа питања опште теорије надреченичких структура, које данас толико узбуђују лингвисте, знатно разјаснила ако бисмо се апстраховали од представе о вербалној причи као једино могућој и окренули се ка теоријском осмишљавању наративног искуства филма. Међутим, филмско приповедање је приповедање средствима филма. Због тога се у свему одражавају не само општи закони сваког приповедања, већ и специфичне црте својствене управо приповедању средствима филма“ (Лотман 1976: 66).

[13] „Пошто сваки текст настаје као комбинација ограниченог броја елемената, у њему су понављања неизбежна“ (Лотман 1976: 155).

[14] „У филмском језику постоје две тенденције. Једна, која се заснива на поновљивости елемената, на животном или уметничком искуству гледалаца, задаје известан систем очекивања; друга нарушава у одређеним пунктовима овај систем очекивања (али га не руши до краја!) и издваја у тексту семантичке чворове. Према томе, у основи филмских значења лежи померање, деформација уобичајених редоследа, чињеница или облика ствари“ (Лотман 1973: 32).

морфемска, лексичка, синтаксичка понављања, као и понављања на текстуалном нивоу (Ковачевић 2000: 291), анализу ћемо ограничити на понављања на синтаксичком и текстуалном нивоу.

Све врсте понављања у уметничком тексту представљају допунска уређења текста која се заснивају на еквивалентности и подразумевају *односе међу једнаким елементима изван синтагматике текста* (Лотман 1976: 154). Ова допунска уређења наративне структуре збирке прича *Сто јада* Емира Кустурице могу се разврстати на унутареченична, реченична и надреченична понављања.

2.1. Унутареченична понављања у збирци прича *Сто јада* Емира Кустурице представљају пишчеву стратегију приповедања, кохезионе елементе прозног текста, блиске понављањима у филму. Централно место у филмској нарацији заузимају слике човека, а семиотика геста и мимике посебан је проблем семиотике филма (Лотман 1976: 45). Понављање идиолекатских црта налик је по својој функцији на употребу геста и мимике при грађењу филмског лика. Опетовани елемент, карактеристична фраза којом се врши карактеризација лика, постаје комуникативно и експресивно најзначајнији у дискурсу приче у којој се јавља. При том локализација поновљених елемента у реченици не игра никакву улогу, јер је њихов распоред у реченици слободан, али зато њихов распоред у наративној структури приче представља допунски смисаони капацитет.

Насловна синтагма се понавља унутар различитих реченица на неколико места у делу, у тренуцима који су важни за главног јунака:

а) док разочаран очевим рођенданским поклоном трчи кући из касарне:

− Живот не вриједи – мислио је он. – *Све је то сто јада*! (Кустурица 2013: 23);

б) када његова љубав, Милијана Гачић, због прекоманде оца напушта град:

И џаба ти све приче, оде његова љубав. *Живот је, ипак, сто јада*. Али овога пута знао је како да се одбрани јада (Кустурица 2013: 28);

в) када се Милијана Гачић након много година поново појављује у његовом животу:

Полако је гурао колица са ћерком која је и даље спавала. Сунце је светлуцало на крошњама стабала када је из неког аутомобила зачуо познат глас. *Сто јада*. Окренуо се и угледао како „бе-ем-ве“ кочи, отварају се врата и из кола излази Милијана Гачић (Кустурица 2013: 33).

У последњем од наведених примера елиптична реченица графички је истакнута белинама, јер сама чини пасус. Док као насловна синтагма *сто јада* представља само народну фразу вајкања[15], на том месту у причи она је

[15] Као што је на промоцији књиге рекао Сава Дамјанов, управо реченице које се понављају а звуче као народне изреке показују укорењеност у усмену народну традицију (Говор Саве Дамјанова на промоцији књиге Емира Кустурице *Сто јада*, одржаној 25.5.2013, у Матици српској, Нови Сад, http://www.youtube.com/watch?v=wJr6IQq4YU8, преузето 25. 2. 2014).

већ бременита значењем, јер асоцира на све ситуације из подрума у ком пише *Сто јада*, на његову изгубљену љубав и наговештава даљи расплет догађаја. Препознавши глас своје љубави, која му је спасила живот и којој је обећао да ће опет бити заједно, главни јунак, који у том тренутку шета своју ћерку опет се налази пред тешким избором. Мисао о *сто јада* наговештава напуштање породице, а управо је породица стожерни центар читаве збирке. Док Рајко Петров Ного примећује да је аутор насловом *призвао десетерачки стих, рецимо* „Од њега ће триста јада бити", *а можда и уобичајену фразу вајкања* „На сто сам јада ударио", сам аутор као извор насловне синтагме наводи изреку „Триста чуда, триста јада".[16] Позиције на којима се ова фраза јавља указују на кључне моменте у сазревању главног јунака, а грађење наративне структуре понављањем истог елемента који бива обремењен новим нијансама значења при сваком понављању води читаоца ка епизоди у којој љубавни *јади* главног јунака кулминирају. Осим тога, понављање елемената наративне структуре води већој повезаности те структуре и заједно са насловом уоквирује нарацију.

У причи *То ти је тако, па ти види* од првог пасуса понављањима унутарреченичног и реченичног нивоа плете се наративно ткиво текста. Једно од унутарреченичних понављања је дечакова мисао о претварању у воћку која ће се вратити у живот на пролеће и тако избећи зиму. Пратећи елементе који се варирају понављањем мисли о претварању у *шљиву, јабуку, крушку или барем трешњу* ми пратимо и дечаково сазревање:

Када сарајевску котлину зароби фебруарска зима, у школу идем са појачаном одјећом. [...] Мени дође да се *претворим у шљиву, крушку, јабуку или барем трешњу*. Да спаднем кô крушка с гране на траву, да ме ништа не боли и тако се спасем од зимске море. Па да се фино у живот вратим када се побољшају животни услови. Кад би то могло?! (Кустурица 2013: 25); Стигло је прољеће упркос Азрином увјерењу да Сарајевом већ влада ледено доба! То се видјело на крошњама испред наше куће. Оне су стидљиво позеленеле, а мене је прошла жеља да будем *шљива, јабука, крушка или барем трешња* (Кустурица 2013: 48); Откако је Азра у болници, ја не цвилим нити ми пада на памет да будем нешто друго. Посебно не оне глупости, *шљива, крушка или барем трешња*. Човек свашта прича кад је мали! (Кустурица 2013: 60).

Истом синтаксичком конструкцијом изриче се низ различитих значења: од искрене дечије жеље да се спасе смрзавања и зимске досаде, до исказивања негативног *наративног става* (вредносног суда о радњи приче (Бордвел 2013: 76)), у примеру *оне глупости, шљива, крушка или барем трешња*.

Композиционо јединство приче *Олимпијски шампион* огледа се у томе што она из перспективе аутодијегетичког приповедача прати један

[16] Промоција књиге Емира Кустурице *Сто јада*, одржана 23.4.2013, http://www.youtube.com/watch?v=hVJocRdxM8k, преузето 25. 2. 2014.

догађај чији је главни актер Рођо Калем, кога *су сви знали по томе што је и знанца и незнанца питао: – Очи моје треба ли ти шта?* (Кустурица 2013: 87). Управо је фраза *очи моје*, као најдоминантнија црта идиолекта овог лика вишеструко поновљена у причи, а ми наводимо само неке од њих:
Ево како то ради, *очи моје*! (Кустурица 2013: 89); – Јој, кад би ми погледо фен, нешто крчи кад ради! – Хоћу, *очи моје*, само реци шта ти треба (Кустурица 2013: 90); Зовите ако шта треба, *очи моје*! (Кустурица 2013: 90); Када смо га посјетили у градској болници, сав у завојима, непомичан, гледао је у нас и једва изустио: – *Очи моје, треба ли ти шта?* (Кустурица 2013: 98).

Последњи од наведених примера представља дословно понављање реченице са почетка приче, по којој сви знају Рођу Калема, који свакоме хоће да помогне, али је *суров према себи и властитој жени* (Кустурица 2013: 87).

Мозаички заплет (степенасту драматургију) Емира Кустурице, као и неких других прашких ђака, одликује *кумулативни развој радње, догађаји који употпуњују једни друге* (Имами 2000: 195). Такав кумулативни развој радње најочигледнији је у причи *То ти је тако, па ти види*, а један од централних мотива доводи се постепено у фокус читаоца унутарреченичним понављањем. Клауза *колика ти је плата* која се понавља унутар различитих комуникативних реченица истиче у први план *шекспировску дилему једне жене*[17] типичну за време и простор у који је смештена радња приче *То ти је тако, па ти види*. Тим понављањем се најављује скривање очеве плате, што је само једна од тајни које ће дечак чувати како би заштитио оба родитеља од непријатне истине. Мотив истакнут овим понављањем један је од централних мотива приче и око њега се ствара заплет. Навешћемо нека од понављања:

- Хоћете, него ти кријеш од мене *колика ти је плата*!
- Како кријем?
- Фино, *кол'ка ти је плата*?
- Довољна (Кустурица 2013: 37).
- Ти мене правиш будалом, помоћник министра има велику плату! Што ми једном ко човек не кажеш *колика ти је плата*?
- Толико нећу моћи да ти изађем у сусрет.

Ту је разговор престајао јер је свака нова ријеч могла да произведе свађу. Али, видјело се то по томе како гледа у свога мужа, Азра није одустајала од наде да ће једнога дана сазнати *колика је његова функционерска плата* (Кустурица 2013: 50).

- Када бих сутра умрла не бих знала *колика ти је плата*!
- Смрт ће доћи кад-тад, а висину моје плате нећеш знати никад! (Кустурица 2013: 54).

[17] Из изјаве аутора са промоције књиге, одржане 23.4.2013, http://www.youtube.com/watch?v=hVJocRdxM8k, преузето 25.2.2014.

Као што се из ексцерпираних примера види, ово унутарреченично понављање се јавља у оквиру дијалога између оца и мајке и представља извор хумора. Једино на једном месту се пребацивањем исказа из шаблона директног говора у шаблон индиректног говора он варира, иначе се он дословце понавља, јер представља једнолично женско звоцање. Мајчино звоцање се након *заплета који је режирао сам живот*[18] претвара у очево питање, које се такође јавља као унутарреченично понављање на крају ове приче, опет у оквиру дијалога, али сада у разговору оца и сина:

− Је ли, *гдје ми је плата*?

Ја гледам око себе. Задржим поглед на глупим јаблановима. Не знам да му одговорим, насмијем се.

− Је ли?! Она не зна *гдје ми је плата*?
− Наравно да не зна!
− Знаш када ћу ти рећи *гдје ми је плата*?
− Када?
− Када одрастеш!
− Шта си рекô?
− Тата, још си ти мали! Кад одрастеш, кашће ти се само! (Кустурица 2013: 86).

Последња реплика садржи још једно понављање, које се с минималним варијацијама јавља у изјавама ликова, најчешће као речи које отац упућује дечаку, да би се заменом говорних улога изазвао смех на крају приповетке. Како сам аутор наводи сиже је поставио сам живот, а понављање реченица налик на *Што ће то све теби?* није нимало случајно. Ту реченицу му је мати понављала, а први пут је изговорила кад га је у Великом парку упитала зашто жели да буде *паркаш*, односно *сметљар*, односно чувар парка, ког су управо видели током шетње. Емир Кустурица на промоцији своје књиге напомиње да је у прашкој школи учио како се припрема гег, како се људска свест премешта с једне тачке на другу, управо помоћу оваквих понављања.[19] Стилски поступци који су аутору на располагању приликом снимања филма (просторно-временска манипулација помоћу монтаже, могућност кадрирања и подешавања фокуса (Бордвел 2013: 313)) по својој природи се разликују од реченичних понављања у причи, јер говоримо о различитим системима кодова, али

[18] Из изјаве аутора са промоције књиге, одржане 23.4.2013, http://www.youtube.com/watch?v=hVJocRdxM8k, преузето 25.2.2014.

[19] „У школи у Прагу трудили смо се да научимо како се прави гег, како се људска свест преусмерава са једне тачке на другу и припрема смех. Сада кад кликнете на `Јутјуб`, отворите једно огромно поље гегова, после чега човек изгуби вољу да прави филмове“ (Стигло „Сто јада“ Емира Кустурице, http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:430856-Stiglo-Sto-jada-Emira-Kusturice, преузето 1.4.2014).

литерарност[20] Кустуричиних филмова у виду понављања филмских фраза и *филмичност* његових прича у виду анализом издвојених типова понављања указују на јединствене дубинске принципе који делују приликом кретања кроз наративно ткиво *сваког* текста. Ови принципи проистичу из ауторове интенције, из жеље да се нарација понављањима разграна, као дрво које стреми ка небу.[21] Ипак, постоје извесне разлике када је у питању сврха понављања у два различита знаковна система. Филмска нарација од простих елемената гради упечатљив низ варијанти (Бордвел 2013: 336). Она *захтева понављања да би учврстила претпоставке гледалаца и сигнализирала унутрашње норме које ће управљати делом*, али за разлику од књижевности та понављања превасходно *наглашавају информационе процесе сижеа а не скрећу пажњу на сам стил* (Бордвел 2013: 339).

Ситуационо понављање у коме мајка настоји да дође до информације о томе колика је плата њеног мужа и тиме узроковано контраедипално понашање малог Алексе Калема, који на разне начине скрива ту чињеницу док не западне у такве невоље да ситуација постаје све комичнија, достиже свој врхунац у тренутку када су му оба родитеља у болници, а он лаже и оца и мајку, јер *лаж делује љековитије од истине*. Управо то је тренутак његовог одрастања и тада изговара оно што му је отац често понављао, *Још си ти мали*, што опет изазива комичан ефекат. То је заправо један од реторских трикова, јер дечак побија противника у расправи враћајући му његове сопствене речи. На осам места у причи поновљена је иста мисао, с тим што се осим у говору оца јавља и у говору дечака или у оквиру његовог приповедања, па се из другог лица пребацује у прво или пак одзвања у дечаковој глави. Наводимо неке од примера:

- Немој то да причаш женама, помислиће да си шмокљан!
- *Још сам мали*, немам ја ништа с њима! (Кустурица 2013: 47).
- Није лоше кад твоја леђа издрже тежину твоје мајке – мислио сам носећи је поред Медицинског факултета. – Па нека и даље говоре: „*Још си ти мали!*“ (Кустурица 2013: 58).

Није ми било драго што остајем сам у кући. *Још сам био мали* (Кустурица 2013: 59). Не би ме пустили на главни улаз, *још сам мали*, немам личну (Кустурица 2013: 69).

Слично говору мале деце, аутодијегетички приповедач се бори с чињеницом да је још мали, али уједно и није више мали. Страх да ће изгубити родитеље и остајање у празној кући доприносе томе да преко ноћи порасте.

[20] Док је монтажа носилац чисто филмске наративности, филмска фраза и сиже блиски су *литерарности* у структури филмског текста (Лотман 1976: 70).

[21] „Желим да филм изгледа као дрво које се грана према небу а чији су корији моји снови (...)“ (Емир Кустурица, 1993, Ex Ponto Press, према Мунитић 2001: 9).

Стотину раних јада Алексе Калема фабулираних у жанру приче у центар приповедања ставља породицу, док је на периферију смештен културни миље који је прохујао са другом Титом. Афективно обојено понављање колоквијалног израза у говору лика јавља се у сцени у којој рођак Недо туче лопова, а лопов понавља заклетву:

> Недо му одвали шамар, овај покуша да му узврати, али попије још један шамар и смири се. – *Тите ми и моје фамилије*, ништа не знам о чему се ради! (Кустурица 2013: 78); Овај се, истина, опирао, али када му Недо опучи још један шамар, човјек на све пристаде. – *Тите ми и моје фамилије*, ништа не знам! (Кустурица 2013: 79); – *Тите ми и моје фамилије*, све ми Бимбо узô! (Кустурица 2013: 79).

Дијалекатска генитивна форма *Тите* у форми заклетве својим најмилијима коју лопов понавља у драматичној ситуацији изазива хумористичан ефекат. Коришћење сарајевског жаргона приближава игроказ о Калемовима раној Кустуричиној филмској поетици.[22] Као и многи други примери понављања и овај пример сведочи о колоквијалној наративности Кустуричине прозе, која је блиска *природном* изражавању натуршчика, које је као професор Филмске академије у Сарајеву заговарао међу својим студентима.[23] Кустуричин свет књижевне фикције и у оквиру понављања истиче оне елементе којима се истиче *реалност*, односно *конкретност у понашању*[24], вероватност времена, простора, догађаја. Као и у првим филмским остварењима Емира Кустурице и у његовим првим књижевним остварењима извор хумора је локални говор и гег, као све оно што сажима у себи превасходно усмену традицију вицева из једне *специфичне хуморне поетике* (Мунитић 2001: 24).

Карактеристичне фразе и синтагме које се понављају јављају се (осим у једном случају) у оквиру дијалошких делова прича. Како је управо дијалог, односно покретна тачка гледишта оно што филмску нарацију чини блиском роману[25], честа употреба шаблона директног говора једна је од

[22] Створени у духу *новог примитивизма*, филмови *Сећаш ли се Доли Бел* (1981) и *Отац на службеном путу* (1985) по много чему, па и по употреби локалног жаргона, слични су причи о Калемовима.

[23] „Док је радио као професор на Филмској академији у Сарајеву, место које је добио 1980, Кустурица се залагао за `природан` начин изражавања у стилу глумаца аматера његових филмова и наводно подстицао своју глумачку класу на култивисање говорних мана и коришћење локалног жаргона – чак и код интерпретација грчких трагедија. Уследила је инвазија геака на Филмску академију у Сарајеву – добро пародирана у култној представи АУДИЦИЈА“ (Гоцић 2005: 34).

[24] „Андре Базен је истицао такве аспекте уметничког филма када је хвалио неореалистичке филмове зато што користе натуршчике да би постигли конкретност у понашању“ (Бордвел 2013: 235).

[25] „У уметности новог времена тачка гледишта текста покретна је у вербалним делима (нарочито у романима) и релативно је стабилна у сликарству и позоришту. На филму (и у томе се испољава његова природа као приповедачког

карактеристика Кустуричине прозе која је чини *филмичном*, а често понављање говорном идиому блиских фраза подсећа на механизме вица.

2.2. Реченична понављања у збирци прича *Сто јада* Емира Кустурице представљају други тип опетовања исте језичке јединице којим се остварује поступак интензивирања и организује приповедање. Преобиље и прекомерност одлике су опште уметничке поетике аутора, који у филмовима настоји да накрца *свега још више* у кадар (Гоцић 2005: 318), док у својим причама мултиплицира исте реченице, синтагме и мотиве. Понављање истоветних реченица на различитим позицијама у оквиру наративне структуре појединачних прича истиче саме те позиције као структурне чворове и изазива разлику у тумачењу исте јединице текста.[26] У причи *Олимпијски шампион* реченично понављање остварује се понављањем реченице у оквиру директног говора, на почетку приче, у првом пасусу и у последњој реченици приче. Не само да ово понављање није *случајно у односу на структуру* (Лотман 1976: 156), већ се јавља на стилски маркираним позицијама почетка и краја, стварајући тако оквир приче о Роћи Калему, који чак и кад лежи непомичан у завојима свакога пита: – *Очи моје, треба ли ти шта?*

У причи „У змијском загрљају“ доминирају поновљени мотиви, а једина реченица која се дословце понавља је *Чудо невиђено!*, што кулминира јављањем ове реченице, претходно више пута поновљене у говору војника Косте, у говору магарца:

– Чекају да их нахранимо млијеком – рекао је магарцу.
– *Чудо невиђено!* – одговорио је магарац.
– Шта?! Јесам ли те добро чуо?
– Јеси!

Лако је Коста повјеровао да магарац с њим прича (Кустурица 2013: 122).

Заљубљени војник свира *Авенијом змија*, а дијалог с магарцем се понавља:

жанра) тачка гледишта није истог типа као у сликарству, позоришту или фотографији, већ је истог типа као у роману. При том, док је вербални дијалог на филму паралелан дијалогу у роману или драми, и у том смислу мање специфичан, дотле ће ауторском приповедању у роману бити у филму адекватна филмска прича која се ствара низом кадрова“ (Лотман 1976: 45).

[26] „Текстуално подударање разоткрива *позиционе* разлике. Различити положај текстуално једнаких елемената у структури условљава различите облике њихове корелативности са целином. А то изазива неизбежну разлику у тумачењу. И управо подударање свега осим структурне позиције активира позиционост као структурно, дистинктивно обележје. Тако произилази да `потпуно` понављање није потпуно ни на плану израза (разлика у позицији), ни, према томе, на плану садржаја (уп. оно што је раније речено о припеву)“ (Лотман 1976: 188).

Док је срећан замицао низ стрмину, учинило му се да змије нису више онако мале ако када им је први пут просипао млијеко:
– *Чудо невиђено!* – рекао је магарац.
– Шта си рекô?
– *Чудо невиђено!* (Кустурица 2013: 126).

Принцип монтаже схваћен код Лотмана као семиотичка композиција[27] исто функционише и на филму и у причи која ће свом свестраном аутору послужити као текстуални предложак, јер ће је даље развијати док не добије коначан облик филмске нарације.[28] Понављање исте реченице, која на крају вероватно одзвања у помућеној свести главног јунака представља дискретни елемент који сваким понављањем добија још једну нову нијансу значења, све док војник не добије *немушти језик*. Пошто први део триптиха говори о змији и уводи у причу библијску метафорику, тема *чуда* бива доведена у фокус читаочеве пажње да би касније прерасла у постмодернистички приказана чуда, типична за Кустуричину филмску поетику.[29] Ритмично одјекивање реченице узвичне интонације води пригушивању њеног референтног значења и осим што указује на афективну реакцију главног јунака, оно постаје носилац апстрактног, асоцијативног значења,[30] које читалац препознаје као још једну у низу одлика ауторове филмске поетике.

[27] Принцип монтаже као семиотичке композиције, како га схвата Јуриј Лотман у *Семиотици филма*, представља универзални принцип примењив на све уметничке системе знакова, метод организације којим се целовитост уметничке поруке остварује путем дискретних елемената (Лотман 1976).

[28] Овај стваралачки поступак редитељ објашњава у часопису *Синеаст* крајем 1981. године:

А сада схватам да филм постаје филмом и настаје као аутентично умјетничко дјело тек када га почнеш радити, кад га отргнеш од оног претходно замишљеног. Нешто што чини поставку цијеле ствари мора постојати, али мислим да тек на снимању, када машта ради, ако је човјек има, заправо настају праве ствари (...) (Мунитић 2001: 20).

[29] Војник Коста је нашавши се у змијском загрљају био спречен да се врати у село, па је избегао покољ; Млада је једина преживела спаљивање званица на свадби; уз помоћ животиња и биља њих двоје се заједно скривају од прогонилаца; монаху Кости се јављају визије након напорног верања уз стене.

[30] „Али филм има једно средство – управо зато што је он прича – које је уобичајено у вербалном тексту и јединствено у свету сликарства. То је понављање. Понављање једног истог предмета на екрану ствара известан ритмички низ и знак предмета почиње да се одвија од свог видљивог означеног. Ако природни облик предмета има усмереност или се истиче по обележјима `затвореност/отвореност`, `светлост/тама`, тада понављање пригушује предметна значења и подвлачи апстрактна – логичка или асоцијативна“ (Лотман 1976: 45).

У анегдоти о наратеровом другу Ћори у причи *Странац у браку* поновљена узвична реченица полако губи заповедни тон, чиме је дочаран страх директора школе пред *најјачим у раји*:

Он је био најјачи у раји, тукао се са старијима и први је обукао пантоле каро-дезена. Због тога су га наставници звали кловн.

– Ако сам ја кловн, ви сте онда, директоре, кловно!
– *Пази шта говориш!*
– Је ли Род Стјуарт кловн, и он носи ’ваке пантоле?
– *Пази шта говориш.*
– Човјек има пара да вас све купи заједно са читавом школом и том зборницом и дневником ђе нам закључујете кечеве!
– *Пази шта говориш!* – понављао је уплашени директор школе „Хасан Кикић“ (Кустурица 2013: 160).

Наведени пример на најочигледнији начин показује како сврха понављања истог елемента у уметничком тексту може бити приглушивање његове семантичке вредности, при чему наметљиво понављање води бесмислености (Лотман 1976: 132).

Реченична понављања јављају се у готово свим причама збирке *Сто јада* Емира Кустурице и везују се за ситуационо понављање и многобројне ликове. Како нису случајна у односу на наративну структуру појединачне приче, она стварају ритам који, као и у његовим филмовима,[31] ствара кривудаву структуру сачињену од успона и падова.[32]

Посебну групу примера чине реченична понављања која се осим у оквиру говора лика пренетог шаблоном директног говора понављају и у оквиру слободног неуправног говора. Крај једне и почетак друге целине у причи *Сто јада*, која је прва прича ове збирке означен је реченичним понављањем:

− *Само будалу може два пута угристи везан пас*! – рекао је капетан Славо. По повратку кући у Зекиној глави су одзвањале очеве ријечи: „*Само будалу може два пута угристи везан пас*“. Знао је да та реченица има још неко значење. Није ни покушавао да га открије, али му је било јасно да је баш

[31] „Прво, прича његових филмова (уколико се већ одлучимо да сложени сплет мотива назовемо `причом`) увек је наизглед ’расута’, што значи: састављена од многобројних ликова и подликова, тема и подтема, знакова и значења који међусобним односима склапају целину неуједначене фактуре, прилично удаљену од перфекције какву налазимо у дотераним и „угланцаним“ филмовима. Ритам Кустуричиних дела пење се и пада, опет се пење, опет се спушта, баш као што „прича“ кривуда, баш као што се све „причом“ обухваћено преплиће и прожима“ (Мунитић 2001: 38).

[32] Филмска нарација састоји се од успона и падова у виду наизменичног смењивања принципа одлагања у развоју фабуле и откривања кључних информација фабуле (Бордвел 2013: 72).

он, Драган Теофиловић, та будала и што је најгоре, тако мисли његов отац (Кустурица 2013: 24).

Први пут употребљена, ова реченица сумира догађај на повратку из касарне, где је капетан Славо приредио сину рођенданско изненађење у виду допуштења да притисне црвено дугме у тенку, на шта је дечак, разочаран, потрчао према кући, па га је успут угризао пас на дугачком ланцу. Други пут употребљена, она одзвања у глави рањивог дечака. Пренета шаблоном директног говора јавља се још једном у дечаковој исповести шарану, ког у кади у подруму зграде капетан тови за славу: „− *Само будалу може два пута угристи везан пас*, у праву је отац – рекао је шарану под водом и одлучио да се угуши“ (Кустурица 2013: 26).

Интернализовани ауторитет говори из дечака, па је адресат постао адресант. Поновљена реченица добија квалификацију истинитости додавањем клаузе *у праву је отац*. Ситуационо понављање и афективно обојено понављање истог питања које дечак себи понавља налазимо у причи *То ти је тако, па ти види*. Очеве аритмије након акције *тарли-тарли* (литар белог, литар киселе) дечак прати са страхом да ће се отац угушити:

− *Дише или не дише? Дише, не дише, дише, не дише...* Да ли ово мој отац издише? – првих неколико секунди пиљим у њега без осјећања (Кустурица 2013: 41); − *Да ли дише или не дише? Дише, не дише, дише, не дише* (...) – овога пута осјећања ме нису тјерала да скачем са столице, иако ми се на исти начин чинило да су очеве груди непомичне (Кустурица 2013: 45); Сједио сам на столици и гледао у његове груди. Неравномјерно су се дизале и спуштале, горе-доле. – *Дише или не дише? Дише или не дише?!* (Кустурица 2013: 65).

Наведена ситуациона понављања у оквиру којих се уједно јавља понављање исте клаузе подсећају на понављања у оквиру филмског сижеа, којима се у филму појачавају значајне информације и усмерава гледаочево разумевање сижеа (Бордвел 2013: 72), али се уједно њима ствара емфаза и сугерише емоционално стање јунака.

Кустурица режисер *свет око себе гледа кроз прсте намештене као кадар, који из целине пејзажа `изрезују` одређене комаде* (Лотман 2004: 11), а Кустурица писац ствара прозу у којој се ти изрезани комади стварности, у виду упечатљивих израза, реченица или тематских мотива понављају, стварајући чврсто наративно ткање збирке прича. Којим год се уметничким медијем служи, стваралац који *филмски мисли* одлучивањем о томе где постоји потреба за редундантношћу не само да обликује сижејне процесе, већ ствара и посебно стилско средство, са специфичним ефектом, најчешће хуморним (Бордвел 2013: 76). О рођаку Неду сазнајемо најпре да је шофер који се у слободно време бави вајарством, да воли жене, а одмах потом нас дечак, наратор, упознаје с његовим идиолектом: „Увијек је почињао или завршавао свој говор реченицом: *То ти је тако, па ти види*“

(Кустурица 2013: 47). Као и у другим причама ове збирке, поновљени елемент улази у наслов приче. Ова реченица карактеристична за говор рођака Неда понавља се у различитим контекстима кроз читаву причу осам пута. Наводимо неке од примера:

Одвео ме је на страну и рекао: Напуниш каду врућом водом, закључаш врата, легнеш у воду и *десанка шакић*! – Ја сам љевак! – био сам бијесан као рис. – *То ти је тако, па ти види!* (Кустурица 2013: 47); Напунио сам каду врућом водом и тако кренуо стопама рођака Недима. – Шта ће то бити да ти пуниш каду? – Ништа (...) *То ти је тако, па ти види!* (Кустурица 2013: 49); Не знам да ли је то био његов начин да започне „*то ти је тако, па ти види*“ са женом, али рођак Недо заурла као Тарзан и скочи у велику каду као да је на Бембаши (Кустурица 2013: 76); – Говори гдје су теткове паре! – Паре код Бимба, на Илиџанској цести! – *То ти је тако, па ти види!* (Кустурица 2013: 79).

Реченица *То ти је тако, па ти види* у говору самог рођака Недима представља семички испражњену формулу за започињање или затварање говорног дискурса, док у оквиру слободног неуправног говора бива испуњено значењем, што се најбоље види у примеру у ком се јавља као објекат у реченици наратера („то ти је тако, па ти види“ *са женом* (Кустурица 2013: 76)). И овде се понављањем реченице у слободном неуправном говору очитује преламање онога што фокализатор чује кроз дечију свест. Комедији својствено претеривање у опису пример је изразите редунданције која је жанровски мотивисана (Бордвел 2013: 193). У наведеном примеру претеривање у виду многоструког понављања исте реченице наликује на редунданцију филмске комедије Емира Кустурице, при чему се исти елемент варира у различитим ситуацијама, али и у зависности од тога да ли се јавља у оквиру директног говора или слободног неуправног говора.

3. Не само избором елемената који се понављају да би створили редунданцију, већ и одлучивањем о томе где у нарацији постоји потреба за редундантношћу Емир Кустурица обликује сижејне процесе, ствара тематски и кохезивно чврсто структурисану целину која у фокус читаочеве пажње доводи одређени мотив, али уједно и ствара посебно стилско средство, са специфичним ефектом, најчешће хуморним, које услед понављања његове употребе из приче у причу постаје једна од стилских доминанти збирке прича.

Емир Кустурица ствара живописан, шарени свет у коме одрастају Алекса Калем и Драган Теофиловић звани Зеко, прича нам о томе како је војник Коста постао монах, а све те приче налик су на низање филмских кадрова, при чему се одређени кадрови понављају на упоришним тачкама радње. Поновљени елементи носиоци су мотива окупљених око главних наративних токова појединачних прича. Ексцерпиране синтагме и реченице представљају идиолекатске црте, омиљене фразе ликова, поштапалице или формуле за отварање и затварање свакодневне

комуникације, које су најчешће представљене шаблоном директног говора, нешто ређе шаблоном слободног индиректног говора, у оквиру живих, врцавих, филмичних дијалога, тако да читалац готово да види пред својим очима аутентичне носиоце смешног.

Корпус

Кустурица 2013: Емир Кустурица, *Сто јада*, Београд: Вечерње новости.

Литература

Бордвел 2013: Дејвид Бордвел**,** *Нарација у играном филму*, Београд: Филмски центар Србије.

Гоцић 2005: Горан Гоцић, *Емир Кустурица. Култ маргине*, Београд: Студентски културни центар.

Еко 1973: Умберто Еко, *Култура, информација, комуникација*, Београд: Нолит.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Лотман 1976: Јури Лотман, *Семиотика филма и проблеми филмске естетике,* Београд: Институт за филм.

Лотман 2004: Јурij Лотман, *Семиосфера: у свету мишљења: човек, текст, семиосфера, историја*, Нови Сад, Светови.

Мец 1974: Christian Metz, *Film Language: A semiotic of the Cinema*, New York: Oxford University Press

Мунитић 2001: Ранко Мунитић, *Емир Кустурица*, Београд: Центар за филм и Призма.

Петровић 2006: Предраг Петровић, Кинематографско писање романа: („Крила“ Станислава Кракова), *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 54, св. 3, 513-526.

Принс 2011: Џералд Принс, *Наратолошки речник*, Београд: Службени гласник.

Чутура 2013: Илијана Чутура, О поредбеним конструкцијама у роману „Смрт је непровјерена гласина“ Емира Кустурице, *Филолошке науке: зборник радова са научног скупа*, Пале: Филозофски факултет, 40-54.

Електронски извори

Баздуљ 2013: Мухарем Баздуљ, Црна слова, бели папир, *Време*, бр. 1164-1165, 25.4.2013, http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1111952, преузето 1.4.2014.

Говор Саве Дамјанова на промоцији књиге Емира Кустурице „Сто јада“, одржаној 25.5.2013, у Матици српској, Нови Сад, http://www.youtube.com/watch?v=wJr6IQq4YU8, преузето 25. 2.2014.

Промоција књиге Емира Кустурице „Сто јада“ (видео-запис), одржана 23.4.2013, http://www.youtube.com/watch?v=hVJocRdxM8k, преузето 25.2.2014.

Стигло „Сто јада“ Емира Кустурице, *Новости*, 23.4.2013, http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:430856-Stiglo-Sto-jada-Emira-Kusturice, преузето 1. 4 .2014.

Јелена М. Стевановић*
Институт за педагошка истраживања
Београд

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152115S

Оригинални научни рад

БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ У РОМАНИМА БРАНКА ЋОПИЋА**

1. Уводне напомене

Општу и добро знану ознаку књижевноуметничког корпуса Бранка Ћопића представља и чињеница да се он сматра једним од најзначајнијих српских писаца друге половине 20. века. У науци о књижевности често је истицана лепота језика којим су његова дела писана, као и то да „језик има значајан удео у сугестивности Ћопићевог приповедања“ (Глигорић 1985: 272).

Према досадашњим, сада већ класичним, научним сазнањима језик књижевности може се схватити као књижевноуметнички функционални стил стандарднога језика, а у функционалностилској разградњи овај стил, према мишљењу Б. Тошовића, има „доминантну улогу и највише репрезентује лексички и граматички потенцијал језика“ (Тошовић 2002: 169). Стога, Ћопићеви романи, имеђу осталог, могу послужити као образац померања унутар самог књижевног језика и упутити на његове особености. Имајући у виду тему рада, карактеристике језика Ћопићевих дела разматраћемо са синтаксичког аспекта, односно анализа ће бити усмерена на синтаксу просте реченице.

У српском језику проста реченица се јавља у два различита модела: као двочлана или као једночлана реченица. Структура двочлане реченице садржи предикат и субјекат. Премда се субјекат у овом типу реченице може увек јавити, није нужно и да увек буде експлицитно изражен. Међутим, у једночланој реченици „никада се не отвара синтаксичка позиција субјекта“ (Танасић 1998: 87). Како истиче М. Стевановић, „реченице без субјекта су тек безличне реченице и, на свој начин, безличне конструкције“ (Стевановић 1974: 88).[1]

* jstevanovic@ipi.ac.rs

** Чланак представља резултат рада на пројекту *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије* (47008) и *Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву* (179034) чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2014).

[1] У оквиру опсежног разматрања проблема имперсоналних реченица, Танасић закључује да у нашој научној и стручној литератури два основна модела просте реченице нису подједнако описана и да је много више пажње посвећено двочланој реченици. С тим у вези, указује на чињеницу да су се само поједини аутори бавили објашњењем појма безличне реченице (Танасић 2005: 189–190). О имперсоналним реченицама писали су: С. Новаковић (1894), М. Ивић (1963), М.

Безличне (имперсоналне) реченице, као што је познато, јесу реченице код којих се не јавља синтаксички субјекат, односно, како истиче С. Танасић, реченице код којих не постоји синтаксичка позиција за овај реченични члан (Танасић 2010: 334). Свако одступање од стриктне граматичке конгруенције „обавезне за организацију реченице са експлицитно назначеним субјектом даје аутоматски реченици карактер `безличности`“ (Ивић 1963: 21). Мерило према коме се одређује да ли је реченица безлична или није представља могућност постојања субјекта у облику номинатива (Ивић 1965: 440; Стевановић 1974: 93). Од укупно 46 образаца једночланих реченица, према мишљењу П. Мразовић и З. Вукадиновић, трећина припада моделу једночлане, безсубјекатске реченице (Мразовић, Вукадиновић 1990: 473).[2] М. Ивић издваја два основна типа безличности: *слободан тип* који репрезентује сам предикатски облик, без других допуна и *везани тип* који репрезентује предикат само у споју са неком другом граматичком формом, с тим да ван тог споја предикат губи карактер безличности (Ивић 1963: 22).

Предмет анализе у овом раду представљају безличне реченице у романима Бранка Ћопића. Основни циљ рада јесте да се утврди која је функција овог типа реченице и које су подврсте безличне реченице најзаступљеније у Ћопићевој прози. Истраживачки корпус чине романи: *Не тугуј бронзана стражо*, *Пролом* и *Глуви барут*. Основни критеријум који је у анализи грађе примењен јесте функционални, а поткритеријум је синтаксички. Анализа је, дакле, првенствено семантичко-синтаксичка.

2. Семантички аспект употребе имперсоналности у романима Бранка Ћопића

Мада су најчешће у првом плану граматичке особености безличних реченица, за разматрање имперсоналности у Ћопићевим делима значајно је указати и на функционалну, односно семантичку употребу ових конструкција, што може помоћи при анализи мотива због којих је писац у језичком ткању својих романа повремено одступао од „стриктне граматичке конгруенције обавезне за образовање реченице са експлицитно назначеним субјектом“ (Ивић 1963: 21).

Стевановић (1974), Р. Симић (1977), Мразовић, Вукадиновић (1990), Станојчић, Поповић (2011).

[2] Мразовић и Вукадиновић наглашавају да је постојање толико реченичних образаца без субјекта довољно оправдање да се овом „реченичном делу“ одузме статус конститутивног елемента у реченици. Премда је „ова допуна – субјекат – једна од најчешћих“, и мада се она јавља код великог броја глагола, и она, као и све остале допуне, „зависи искључиво од валентности одређеног управног глагола у реченици“ (Мразовић, Вукадиновић 1990: 473).

Бранко Ћопић употребљава безличне реченице у управном говору[3] када тежи функционалностилској транспозицији административног дискурса. У пренесен туђи говор,[4] превасходно у говор политичких комесара и представника власти, Ћопић обликује имперсоналну конструкцију, што потврђују следећи примери:

- Нема друге, ваља га *постепено ломити* – изненада се огласи Урош (политички комесар) (Ћопић 1964а: 352).
- *Даће* вам *се* за то који вагон није греда (Ћопић 1960: 23).
- О Партији *се говори* (Ћопић 1964а: 360).

Премда језик поседује легитимна средства која омогућавају да оно што није релевантно може бити неизречено, у говору политичара та средства могу бити и злоупотребљена. Неименовање агенса, односно прећуткивање битног учесника у ситуацији ослобађа одговорности и замагљује реалност. Заправо, не зна се ко ће босанским берачима *дати* вагон када под присилом буду оставили зарађени кукуруз који превозе из Баната у Босну, ко ће *постепено ломити* Мрачајца да се приклони партизанима и да прихвати Партију, као и то ко по селима Подгорине *говори* о Партији и убеђује сељаке у снагу револуције. Употребљавајући безличне конструкције у пренесени туђи говор, Ћопић открива карактеристике језика политичке бирократије и изражава сумњу, како опажа Ј. Јовановић, „у исправност и животну снагу социјалистичке идеологије“ (Јовановић 2009: 109).

Изворна порука реченице донекле је трансформисана избором друкчије синтаксичке структуре, имперсоналне, у односу на уобичајене у којима је агенс исказан, и у реченицама у којима се у саставу предиката обавезно налази именска реч у дативу. Потврду налазимо у следећим примерима:

[3] Полазећи од става да „управни говор представља тачно наведен и под наводнике стављен говор неког лика у приповједном тексту”, као и да управни говор може бити у језичком дијалогу са ауторским говором (Ковачевић 2012: 314), или да се може јавити као управни монолошки говор, опажамо да је Ћопић у анализираним романима употребљавао безличне конструкције само у форми управног дијалошког говора када је тежио функционалностилској транспозицији административног дискурса.

[4] „У књижевноумјетничком тексту (недрамском) туђи говор је бинарна синтаксичка јединица, састављена од говора другога и ауторске дидаскалије помоћу које он успоставља везу с осталим ауторовим текстом (говором)“ (Ковачевић 2000: 259). Наиме, перципирање туђег говора неодвојиво је од контекста који га окружује. Тај говор се „доживљава као пренесен кроз свијест наратора, чиме се дезактуализује компонента његове аутентичне, а јача значење апликативне сликовитости говора уклопљеног у говор наратора“ (Бабић 2014: 149).

- Уљулале се мисли, *дријема се* човјеку, па не зна је ли све ово миран јесењи сан усред бијела дана, или је он заиста стигао, будан и присебан, у овај необични крај (Ћопић 1960: 58).
- Вири Јовандека из вагона, нујан је нешто, па нит му *се прича*, нит му је до икаква друштва (Ћопић 1960: 54).
- А дјечаку *се* због нечег *није играло* (Ћопић 1964а: 22).
- Ни дјечаку се није тих дана, особито јутром *излазило* напоље (Ћопић 1964а: 24).
- Није му *се* више ни *лежало* ни ма о чему маштало (Ћопић 1964а: 294).

Да би експлицирао важност радње или стања, односно у конструкцијама у којима је констатација радње или стања битнија од субјекта, Ћопић је реченицама давао безлични карактер представљајући анонимног агенса именском речју у дативу. Премда Ивић констатује да појава безличности реченице није семантички већ граматички појам (Ивић 1963: 21), при свакој измени реченичне структуре, како закључује Исаченко, долази до неког померања у њеном значењу, чак и ако је састав лексичких елемената један те исти" (Исаченко 1963: 64). Конструкције са дативом субјекта су стилски и семантички маркиране синтаксичке категорије у односу на оне са субјектом у номинативу, јер се конструкцијама са дативом субјекта сигнализира извесна његова дезак-тивизација при изражавању психолошких стања. Овај језички поступак писац употребљава да би показао да одређена психо-лошка стања пред-стављају за човека непознату и тајанствену силу на коју не може да утиче, што је посебно наглашено у ратним околностима.

У реченицама у којима је описивао унутрашњу борбу младих људи са сопственом сентименталношћу, што је превасходно изражено у романима *Пролом* и *Глуви барут*, Бранко Ћопић није обавезно означавао агенса, што показују наредни примери:

- А да није њега, како *би се живјело*?! (Ћопић 1964а: 528).
- Ишчаурио се, израстао некакав други Тодор, банда је томе Тодору убила његову Катицу, мило и једино створење, па ипак – *остаће се* опет *живо*, *савладаће се* једном и та туга (Ћопић 1964а: 595).
- Једино у овом кратком затишју *могло се* за тренутак *отворити* срце (Ћопић 1964а: 403).
- У ова времена кад се ратује и гине, *чинило се* неприлично да гласно помене ријеч љубав... (Ћопић 1964а: 493).

Љубав између двоје младих развија се у револуцији, са жељама и чежњама дубоко сакривеним у њима самима, пошто су времена тешка и крваве борбе су изнад свега. У овим синтаксичким структурама јавља се

облик без субјекта у номинативу јер писац наглашава, према речима М. Данојлића, „једноставну елементарност осећања у младима“ (Данојлић 1985: 269) и младост која је у овим околностима стављена између жеља и дужности. Дакле, мотив употребе оваквих конструкција је најпре *стилске природе* и повезан је са експлицирањем, односно резултатом поруке.

3. Синтаксички аспект употребе имперсоналности у романима Бранка Ћопића

Други аспект поимања категорије имперсоналности односи се на толико је овај модел реченице распрострањен у Ћопићевим романима и које врсте безличних реченица се ту јављају.

Најпознатије безличне реченице, констатује М. Стевановић, јесу оне које реферишу о неким природним, космичким или атмосферским појавама (Стевановић 1974: 88). У анализираном корпусу таквих је примера свега неколико:

- Шта је, *свануло*? (Ћопић 1964а: 8)
- Ето бјелана, *освануће* сјутра (Ћопић 1964а: 522).
- Кад *се* већ потпуно *смрачи*, пред капијом настаде нејасан жагор и бројне цокуле застругаше по утабану дворишту (Ћопић 1964а: 108).
- *Снијежило је* тако и сипало над читавом Подгорином, наводећи људе на прве зимске бриге: како ће нахранити стоку, привући дрва и самљети жито (Ћопић 1964а: 524).

Као општа карактеристика ових типичних безличних реченица, како их описује Стевановић, може се узети и то што се сваком од њих нешто констатује, сваком се изриче по једно суђење (Стевановић 1974: 89). У прва два примера безличном конструкцијом се најављује почетак дана, у наредном почетак вечери, док се у последњем примеру наговештава долазак зиме. Примери уводе читаоца у нове пасаже и ситуације у романима. Међутим, други пример *Освануће сјутра* може бити и вишезначан, јер не мора представљати само констатацију о појави у природи, већ може упућивати и на наду устаника да ће сутра бити боље.

Бројношћу примера издвојене су безличне реченице у којима се јављају глаголи *ваљати* и *требати* у сличном значењу:

- *Ваља* сјутра *поранити* (Ћопић 1964а: 76).
- Па *се ваљало чувати* и вјечито бити на опрезу (Ћопић 1964а: 77).
- *Ваља чекати* дан као још једини расплет и рјешење (Ћопић 1964а: 228).
- *Ваља се* најпре *разрачунати* на унутрашњем фронту, овдје код нас, ту је данас тежиште проблема (Ћопић 1964б: 39).

- Није друге, *ваља се примирити* и ћутати, да се несрћа изненада не пробуди и читаву кућу не испуни гласним јауком (Ћопић 1964б: 82).
- *Ваља пазити* ове дјечаке, а то је довољно да се може подносити властитта туга (Ћопић 1964а: 242).
- *Ваља се бранити*, не дати на се (Ћопић 1964а: 149).
- *Ваља ћутати* (Ћопић 1964а: 217).
- *Ваља се* ноћаске *припазити* (Ћопић 1964а: 321).
- Жао му је било овога тањушног неснлажљивог момчета, знао је како му је тешко живјети међу онима у мрачајској чети и он поново осјети ону своју стару самилосну жељу: *треба* човјека *заштитити* (Ћопић 1964а: 460).
- *Треба ићи* (Ћопић 1964а: 556).
- А исто тако *треба* потанко *промозгати* ко је први на реду за ликвидацију – тихо и разговијетно рече логорник и погледа у строго метално лице гвожђарског трговца (Ћопић 1964а: 67).
- Кроз ово *треба провести* борце, кроз ове глуве и немуште засједе из којих мами и шапуће њихово дјетињство (Ћопић 1964б: 234).
- *Требало је* дубоко пропасти, потонути у мрачну земљу гдје нема жива створа, али земља се није отварала и њезино скупљено тијело остајало је ту на површини, сваком изложено, видљиво и ничим незаштићено (Ћопић 1964б: 159).
- И сад *ваља приступити* ономе посљедњем, ономе што је вечерас до танчина расправљено – *треба поубијати* читаву ову гомилу (Ћопић 1964а: 119).

Глагол *требати* није ни приближно фреквентан као глагол *ваљати*, односно релативно је мали број примера реченица које садрже глагол *требати*.[5] Заправо, примери реченица које садрже глагол *ваљати* у анализираним Ћопићевим романима потпуније одражавају стање у савременом српском језику када се посматрају безличне реченице са датим глаголом. У последњем наведеном примеру опажамо да је писац желео у потпуности да избегне изрицање агенса, па је употребио и глагол *ваљати* и глагол *требати*.

Сличну констатацију у вези са заступљеношћу једног и другог глагола износи и С. Танасић анализирајући безличне реченице у приповеткама Милована Глишића што, према његовим речима, не одсликава у потпуности ситуацију која је карактеристична за савремени српски језик (Танасић 2010: 337).

[5] Разматрајући употребу глагола *требати*, Танасић закључује да је „ван спора, као регуларна, безлична употреба“ овог глагола. Међутим, још од настанка норме савременог књижевног српског језика „пракса врши снажан притисак да се глагол *требати* употребљава и у личној форми и кад тражи глаголску допуну“ (Танасић 2005: 60).

Безличне егзистенцијалне реченице појављају се у Ћопићевим романима релативно често:

- *Нема* момчине да се врати (Ћопић 1960: 131).
- Због, *нема* нас, отпутовали смо (Ћопић 1960: 181).
- Гле, па *нема* кише – обрадова се он и, опомињући се свог јучерашњег срећно завршена доживљаја, узе да се обазире по добро познатој собици (Ћопић 1964а: 57).
- *Нема* више њиховог пркосног мира (Ћопић 1964б: 209).
- Сад је већ знао да је с онима доље на цести прекинуо коначно и заувијек и да више *нема* на земљи те везе која ће их поново спојити (Ћопић 1964а: 151).
- Тога дана *не би* уобичајених посјета затвореницима (Ћопић 1964а: 93).
- Уз орање и бербу често га *не би било* (Ћопић 1964а: 293).

Најтипичнија структура егзистенцијалне реченице[6] у српскоме језику, како констатује М. Ковачевић, јесте имперсонална егзистенцијална реченица (Ковачевић 2005: 213) коју одликује суплетивизам временске парадигме: у садашњем времену појављају се облици *има* (варијанта са негацијом *нема*), у будућем времену *биће*, односно *неће бити* и у прошлом *било је* (*није било*). Како се из датих примера види, код Ћопића се безличне егзистенцијалне реченице јављају превасходно са одричним обликом глагола *имати*,[7] дакле у облику презента. Када је временски план прошлости у питању, запажамо такође само реченице у којима је предикат у одричној форми: *не би* и *не би било*. Говорећи о пунозначној и копулативној употреби глагола *бити*, Ковачевић наводи да „претерито *било је*, попут парадигматски суплетивног презента *има*/*нема* у егзистенцијалним имперсоналним реченицама има вредност пунозначног глагола постојања" (Исто: 213). Потврду да се постојање и поседовање исказује истим гаголом (Кордић 2002: 149) налазимо и у анализираном корпусу.

[6] У својој универзитетској синтакси Стевановић утврђује да се егзистенцијалним реченицама исказује присутност, односно одсутност и постојање чега и наводи следеће примере: *Неста блага неста пријатеља*. *Још увек има људи*. *Нема више таквијех јунака* и др. Стевановић сматра да би се именски облици за које је везан овакав обезличени глагол могли употребити и у облику номинатива, а да се смисао реченице не измени, али би престале бити безличне (Стевановић 1974: 91–92).

[7] Тврди се да је значење реченице са *има* првенствено одређено неглаголским делом (Кордић 2002: 151). С тим у вези, Ивић појашњава да глагол *имати* мења значење у зависности од типа објекатске допуне (Ивић 1995: 129).

Највећу фреквенцију у анализираном корпусу имају обезличене реченице.[8] Иако су у питању једночлане, безличне реченице, код њих се радња одвија уз обавезно учешће агенса, али се агенс у овим реченицама не исказује посебним граматичким средствима (Стевановић 1974: 94–95), односно тај појам се у обезличеним реченицама никада не исказује за то одређеном синтаксемом. Танасић закључује да се овај тип имперсоналне конструкције образује са факултативно прелазним и са непрелазним глаголима (Танасић 2012: 32). Обезличене реченице егземплификују следећи примери:

- *Чини се*, ова стаза заувијек одводи од усташа, од вароши, затвора и страшне погибије (Ћопић 1964а: 26).
- *Чинило се* да и сад, с напором и против своје воље, ревидира читав свој план који је уз пут припремио (Ћопић 1964а: 226).
- Тај гаров, и кад је спавао, *чинило се* да подозриво шкиљи на пролазнике (Ћопић 1964а: 20).
- *Чуло се* да је и Тигар погинуо тамо негдје иза Врановине у борби с четницима (Ћопић 1964б: 261).
- *Знало се* добро за ратно правило Шареног батаљона (Ћопић 1964а: 272).
- *Причало се* како је по њој крио шверцоване волове за вријеме прошлог рата (Ћопић 1964а: 382).
- *Осјећа се* да у штабу одреда нешто није у реду (Ћопић 1964б: 223).
- *Оре се, сије, путује се* као да никад ништа није било (Ћопић 1964а: 120).
- *Радило се, ишло, возило*, па опет ништа (Ћопић 1964а: 276).
- *Пило се* и *веселило* без паре и динара (Ћопић 1964а: 354).
- Нека *се* туде *ходало*, по сунцу, по трави, слободним путем, и за својим послом (Ћопић 1964а: 92).
- Нек *се иде* ма куд било, само даље одавде (Ћопић 1964а: 111).
- Лако *се корачало* и још лакше *дисало* (Ћопић 1964а: 157).
- Ето, *живи се, гази се* први снијег, па макар и далеко од Бање Луке (Ћопић 1964а: 523).

Неколико првих примера (три примера) илуструју обезличене реченице које имају у предикату сентенцијалнопрелазни глагол *чини се* и

[8] Обезличене реченице представљају посебан тип безличних реченица. Иако су у питању једночлане, безличне реченице, код њих се радња одвија уз обавезно учешће агенса, али се агенс у овим реченицама не исказује посебним граматичким средствима (Стевановић 1974: 94–95). „Реченице са безличном конструкцијом (обезличене реченице) не треба посматрати саме за себе, него у односу на одговарајуће субјекатско-предикатске реченице, јер су оне *обезличена варијанта* предикатских реченица са истим глаголом“ (Станојчић, Поповић 2011: 265).

овај модел безличне реченице Ћопић је у романима неретко употребљавао. Ове реченице немају синтаксичко *се* и садржај предиката се не приписује никоме. Сем тога, примери сведоче да се у обезличеним реченицама елемент *се* појављује једанпут и то као показатељ имперсоналности и повратног глагола: *пило се, веселило*; *радило се, ишло, возило*... Двоструко *се*, које је показатељ безличне реченице из суседних предиката, своди се у неким реченицама на једно *се* као у примеру *Пило се* и *веселило* без паре и динара. За обједињавање два *се* морају постојати исти услови. Наиме, поред јединственог уопштеног агенса, неопходно је да „све радње представљају јединствену ситуациону целину, што је један могући услов за елипсу глаголског СЕ (код повратних глагола)“ (Танасић 2012: 20). Сем тога, реченица – Нек *се иде* ма куд било, само даље одавде – илуструје да се синтаксичко *се* поред непрелазног глагола *ићи*, који у инфинитиву нема глаголско *се*, уводи како би се постигао имперсонални карактер реченице. Овај начин устројавања обезличене реченице није неуобичајен и често се јавља у савременом српском језику.

Запажамо да се у истој реченици јавља интранзитивни глагол *ићи* поред факултативно прелазног глагола *возити*. Такође, како примери у анализираним романима показују, у савременом српском језику јављају се обезличене реченице чији је предикат исказан непрелазним глаголима: *ходати, корачати*. Премда у већини примера неисказани агенс подразумева људе уопште, последња обезличена реченица занимљива је због тога што се њеним предикатом исказана радња везује за једно конкретно лице коме се заправо даје статус човека уопште. Дакле, у романима Бранка Ћопића реченице са безличном конструкцијом, односно обезличене реченице представљају најчешћи тип безличних реченица и устројене су и са непрелазним и са прелазним глаголима који припадају одређеним семантичким класама глагола. Како примери показују, за обезличавање реченице Ћопићу су били погодни глаголи говорења, мишљења, глаголи који означавају стање, односно расположење, као и поједини глаголи физичких радњи: *орати, сејати* и слично.

У синтаксичкој позицији предиката безличних реченица осим глагола *требати*,[9] могу се наћи и други модални глаголи. Такав модел

[9] Модални глагол *требати* не може бити употребљен у личним облицима. Стевановић констатује да „кад је *требати* глагол непотпуног значења, онда се он употребљава безлично, само у облику 3. л. једнине, ма у коме лицу и броју био глагол који га допуњава: *Треба* (а не *требате*) *да се заложите на послу*. *Треба да се залажу на послу ако мисле да свој план на време изврше*. *Ти треба* (а не *требаш*) *да дођеш*. *Треба* (а не *требате*) *да подигнете бедем да бисте обезбедили свој град од поплаве* итд. (Стевановић 1981: 348). О овом глаголу у србистичкој литератури доста је писано. Изузев Стевановића, питања која отвара глагол *требати* разматрали су, између осталих и: В. Ћукановић (1994), С. Танасић (1995/1996), С. Кордић (2002).

безличне реченице чине и оне са глаголом *морати*,[10] што илуструју следећи примери из Ћопићевих романа:

- Е, шта ћеш.... некако *се мора* живјети! (Ћопић 1964а: 127).
- Па шта ћеш, *мора се* некако сналазити, сила бога не моли (Ћопић 1960: 69).
- Ћутиш, па да? Видиш и сама да *се мора* поћи (Ћопић 1960: 38).
- Ту *се мора* борити и гурати напријед глуво, без одобравања и признања (Ћопић 1964б: 180).

У датим конструкцијама писац је употребио модализовану безличну реченицу када је желео да искаже неопходност ситуације. У свим примерима се уз овај глаголски облик не може експлицирати субјекат, а синтаксичко *се* и овом типу реченице омогућава имперсонални карактер.

На крају бисмо навели два примера за безличну реченицу са фазним глаголом у предикату:

- *Почело се* све јасније откривати да Подгорина, један од важних устаничких
  центара, по начину борбе постаје све мање партизанска (Ћопић 1964б: 23).
- *Почело се* све чешће зуцкати и набацивати: Подгорина води своју политику (Ћопић 1964б: 24).

Како се види, у овим реченицама у позицији предиката јавља се фазни глагол *почети* који означава почетак вршења неког процеса именованог допунским глаголима. На основу типа сложеног предиката са овим фазним глаголом можемо запазити да јављају глаголи којима се исказују извесне ситуације у чијем вршењу „обавезно учествује актант агенс“ (Танасић 2012: 45). Ове реченице би, стога, спадале у групу обезличених реченица, чиме се употпуњује број примера најзаступљенијег типа безличне реченице у романима Бранка Ћопића.

4. Закључак

Разматрајући употребу имперсоналности у романа Бранка Ћопића са семантичког и синтаксичког аспекта можемо закључити да се у његовој прози јављају различити модели безличне реченице који су карактеристични и за савремени српски језик. Анализа је показала да је категорија имперсоналности најучесталија када писац тежи

[10] „Глагол морати и у научној и у граматичкој и у лексикографској литератури одређује се као полисемичан глагол непотпуног значења“. Пошто увек изражава модалност, „без обзира да ли је она деонтичка или епистемичка – глагол *морати* је прави репрезент модалних глагола“ (Ковачевић 2009: 161).

функционалностилској транспозицији административног дискурса, када наглашава да је констатација радње или стања битнија од субјекта због чега употребљава конструкције са дативом субјекта које су стилски и семантички маркиране и када описује унутрашњу борбу младих људи са сопственом сентименталношћу у ратним околностима. Нафреквентније су безличне реченице у којима се појављује глагол *ваљати*, као и обезличене реченице. Нешто су мање заступљене имперсоналне егзистенцијалне реченице, док се најређе јављају типичне безличне реченице чији предикат упућује на збивања у природи.

Проведена анализа поткрепљује запажања у науци о књижевности о Ћопићевом делу (Деретић 2002: 1182) и упућује на чињеницу да Ћопић комбинује разноврсне могућности језичког израза и врло умешно обједињује различите језичке манифестације. На овај начин, с једне стране, Ћопић богати језички потенцијал читаоца, а са друге стране доприноси полифункционалности нашег стандардног језика.

Извори

Ћопић 1960: Бранко Ћопић, *Не тугуј бронзана стражо*, Сарајево: Свјетлост.

Ћопић 1964а: Бранко Ћопић, *Пролом*, Београд: Просвета.

Ћопић 1964б: Бранко Ћопић, *Глуви барут*, Београд: Просвета.

Литература

Бабић 2014: Миланка Бабић, Однос ауторског и туђег говора у роману „Босански џелат“ Ранка Рисојевића, у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и глобализација*, 8/1, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, 141–151.

Глигорић 1985: Велибор Глигорић, приповедач Бранко Ћопић, *у*: *Критика о дијелу Бранка Ћопића* (Зборник), Сарајево: Свјетлост, 261-272.

Данојлић 1985: Милован Данојлић, Најбољи Ћопић, *у*: *Критика о дијелу Бранка Ћопића* (Зборник), Сарајево: Свјетлост, 395–412.

Деретић 2002: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Просвета.

Ђукановић 1994: Владо Ђукановић, Глаголи *требати* и *ваљати* и њихова инфинитивно/презентска основа, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 22/2, 119–126.

Ивић 1963: Милка Ивић, Основне типолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице, *Књижевност и језик*, X/1, 18–24.

Ивић 1965: Милка Ивић, О неким проблемима структуре словенске просте реченице, *Slavia*, 34/3, Praha: Nakladatelstvi Československé akademie věd, 438–442.

Ивић 1995: Милка Ивић, *О зеленом коњу: нови лингвистички огледи*, Београд: Словограф.

Исаченко 1963: Александр Васильевич Исаченко., Трансформационный анализ кратких и полных прилагательных, у: Т. Н. Молошная, Д. М. Сегал, Т. М. Судник, В. Н. Топоров и С. М. Шур (ред.), *Исследования по структурной типологии*, Москва: Издательство Академии наук СССР, 106–121.

Јовановић 2009: Јелена Јовановић, *Писци и стил*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Граматика и стилистика стилских фигура*, Београд: DINEX.

Ковачевић 2005: Милош Ковачевић, Пунозначна и копулативна употреба глагола *бити*, *Српски језик*, X/1–2, 211–233.

Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: Српска књижевна задруга.

Кордић 2002: Snježana Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Мразовић, Вукадиновић 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

Новаковић 1894: Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија.

Симић 1977: Радоје Симић, О типолошким проблемима периферних структура словенске реченице, *Јужнословенски филолог*, XXXIII, 33–51.

Станојчић, Поповић 2011: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Стевановић 1974: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

Стевановић 1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I: Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научна књига.

Танасић 1995/1996: Срето Танасић, О употреби глагола *требати*, *Наш језик*, XXX/1–5, 44–52.

Танасић 1998: Срето Танасић, Један тип бесубјекатске реченице, *Јужнословенски филолог*, LIV 87–94.

Танасић 2005: Срето Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.

Танасић 2010: Срето Танасић, Безлична реченица у приповијеткама Милована Глишића, *Српски језик*, XV/1–2, 333–341.

Танасић 2012: Срето Танасић, *Из синтаксе српске реченице*, Београд: Службени гласник.
Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Ана М. Јањушевић Оливери*
Универзитет у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српски језик и књижевност
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152129J

Прегледни рад

ТИПОВИ ТУЂЕГ ГОВОРА У *БАШТИ СЉЕЗОВЕ БОЈЕ* БРАНКА ЋОПИЋА

0.1. Приче сабране у књизи *Башта сљезове боје*, као што је познато, подијељене су у два циклуса: „Јутра плавог сљеза“ и „Дани црвеног сљеза“, који се међусобно и тематски и структурно разликују. У првом циклусу у средишту је евокација догађаја и ликова који су обиљежили дјетињство дјечака Бранка, а које је „деда Раде згуснуо у целину“ (Михајловић 2006: 200), а у другом, мање компактном (или чак некомпактном) – дешавања и јунаци изникли у рату или поратном периоду. У овом раду ће бити испитивани типови туђег говора у десет прича из првог циклуса, објављених у брошираном издању Мале библиотеке Српске књижевне задруге.

0.2. Један од првих истраживача управног говора, Михаил Бахтин, туђи говор одређује као **„***govor u govoru, iskaz u iskazu“,* односно као „*govor o govoru, iskaz o iskazu*“ (Бахтин 1980: 128). „Туђи говор“, према ријечима М. Ковачевића, „представља сваки исказ некога лица који је укључен у ауторски текст“ (Ковачевић 2012а: 14). То значи да се туђи говор може окарактерисати као такав једино у односу на ауторски говор, те „istinski predmet istraživanja treba da bude upravo uzajamni dinamički odnos tih dveju veličina – prenošenog („tuđeg“) i prenosećeg („autorskog“) govora” (Бахтин 1980: 32). Стога ће и задатак овог рада бити да утврди начине преношења туђег говора као и међуоднос туђег говора са ауторским текстом. У анализу ће, поред доминантних граматичких (морфосинтаксичких, фонетских, па и ортографских) критеријума, бити укључени и стилистички, будући да је ријеч о тексту из књижевноумјетничког функционалног стила, у коме свако „онеобичавање” форме носи и изразиту стилогеност.

1.0. „Јутра плавог сљеза“, за разлику од циклуса „Дани црвеног сљеза“, испричовиједана су у цјелини у првом лицу, у тзв. *ја*-форми. С обзиром на то да је приповједно *ја* уједно и лик који учествује у дешавањима или их пак посматра, ријеч је о аутодијегетичком приповједачу (Принс 2011: 25). Међутим, у приповиједању се неријетко смјењују двије перспективе – ауторска, којом се са временске дистанце приповиједа о догађајима из дјетињства, и унутрашња перспектива аутора као дјечака, који је свједок или активни учесник дешавања о којима се приповиједа. Стога под ауторским говором овдје подразумијевамо ауторски говор у ширем смислу који би обухватао и ауторску перспективу

* anna.janjusevic@gmail.com

из које се приповиједају догађаји и доживљајно-коментаторску перспективу дјечака Бранка.

Премда *ја*-форма приповиједања није нарочито подесна за преношење фокализације[1] на лик изван наратора, у појединим причама (какве су на примјер „Млин поточар“ или „Коњска икона“), улогу фокализатора[2] аутор може додијелити и неком другом лику. Ове двије особине – приповиједање у првом лицу и могућност преношења фокализације на лик изван приповједача, као што ће се у анализи показати, умногоме предодређују и начине преношења туђег говора у анализираним причама.

1.1. И ауторски говор у ширем смислу и туђи говор припадају ијекавском изговору савременог српског језика, с тим што се ликовима оставља могућност и да се користе дијалекатским или мање обичним ијекавским формама. Тако се, на примјер, у управном говору могу наћи и облици са јотованим сугласником *д* – *ђед, ђе, ђевојка, виђех*, док се у ауторском говору појављује искључиво секвенца *дј*. То илуструју примјери:

> (1) – Та неће ваљда ићи да загледа *ђевојку* – какоће *дјед*. (БСБ: 15); – Е, брат Сава, тако ти сваке године, а ја тога твог Мађара још не *виђех* као ни своја леђа. (БСБ: 50); – *Ђеде* Петраче... – заустим ја кроз стегнуто грло [...] (БСБ: 23).

Посљедњи примјер показује да и приповједно *ја*, када учествује у дијалогу, мијења свој језички код и користи се формом са извршеним јекавским јотовањем дентала *д*, док у улози приповједача употребљава искључиво стандардну форму, нпр. какоће *дјед*.

Туђи говор (1а) се од ауторског (1б) разликује и према замјени јата у одричном презенту помоћног глагола *бити*:

> (1а) – Богами, ја *нијесам* ни чуо да бог има дјеце – извали најменик (...) (44); Одгунђа стриц како ни „мјесечари“ *нијесу* богзна колико паметнији од пијаница па се брзо некуд изгуби. (БСБ: 25);
>
> (1б) До дуго у ноћ сједили смо на млинском прагу и гледали у пун мјесец, нас двојица, велика и мала бена, а около су регатале жабе па уз ту крекетаљку *ниси* знао јеси

[1] Термин ’фокализација’ преузимамо од М. Бал, која појам фокализације одређује као „odnos između prezentovanih elemenata i vizije kroz koju su oni prezentovani“ (Бал 2000: 119).

[2] У наратолошкој теорији М. Бал фокализатор или субјекат фокализације јесте „tačka sa koje se elementi posmatraju“, при чему та тачка може бити везана за лик и представљати дио фабуле или се пак налазити изван ње (Бал 2000: 124).

> ли још на земљи или заједно с мјесецом рониш кроз расперјане навиљке облака. (БСБ: 12).

Други примјер под (1а) показује да се и приликом преношења туђих ријечи у виду дословног неуправног говора (в. т. 2.2.) задржава форма са двосложном замјеном *јата*.

1.2. Природно је очекивати да ауторски говор у краткој прози заузима највећи дио њеног текста, с обзиром на то да се приповједни дискурс одликује казивачким типом нарације (Принс 2011: 86). Међутим, Ћопић у многим својим причама настоји да „сценично“ прикаже ситуације, па пушта јунаке да сами говоре, а приповједачу притом додјељује улогу „уводничара**“**. Оваква организација приче условила је и маргинализацију неуправног говора у односу на управни у циклусу „Јутра плавог сљеза“.

2.0. Неуправни говор је инкорпориран у ткиво ауторског говора и представља „ауторски препричани, интерпретирани директни говор“ (Ковачевић 2012б: 313). Ауторски контекст, према ријечима Михаила Бахтина, „vodi ofanzivu protiv tuđeg iskaza“ (Бахтин 1980: 150) тако што „teži da razloži kompaktnost i zatvorenost tuđeg govora, teži da ga rastvori da mu izbriše granice“ (Бахтин 1980: 134).

2.1. У анализираним причама Ћопић ријетко посеже за овим типом преношења туђег говора. Забиљежили смо свега неколико примјера:

> (2а) Тога оскудног и никаквог пролећа, дједов рођак, „брат Сава“, пронесе по селу ону неслану причу *како је брат Раде фантазирао, па се код млина, све насједећке, прибогу као Турчин, поваздан моли богу и метанише*. (БСБ: 30);
>
> – Ехе, бог да је прости, веселницу! – одмахне дјед сјећајући се своје Милице, жестоке ракијашице. – Дешавало се, богами, кад коју више потегне, она ме напопасти корити *како је у своје вријеме могла да се уда за лугара и да данас буде госпоја лугаруша па да је види бог: увијек пуна боца уз кревет, а у орману начет пршут*. (БСБ: 53);
>
> Дани Десници је првом пало на ум да свом камарату предложи *како би добро било да једном, вала, обиђу и ту гласовиту Кечину џуру, Драгињу*. (БСБ: 59);
>
> (2б) *За младих дана*, причало се, *једном је, обноћ, спазио неког човјека како искаче кроз прозор од његове жене и надао је за њим грдну вику, јер је мислио да се ради о неком лопову.* (БСБ: 51);
>
> (...) пролазник се одмах досјећао да ће то бити онај слијепи Ћопића коњ кога су, прича се, *доводили чак и на славу, међу госте*. (БСБ: 73);

Дјед ме је, кажу, *на рукама однио у кревет* (каква брука за великог путника!). (БСБ: 24).

Примјери (2а), у којима је курзивом истакнут неуправни говор, показују да Ћопић бира форму изричне клаузе са субјунктором *како* за преношење туђег говора као неуправног који се у ауторски говор уводи преко у главној клаузи експлицираног перформативног глагола *корити*, односно *предложити* или пак преко идиома *пронијети причу*. У другом примјеру под (2а) туђи говор је пренесен као индиректни у склопу реплике једног од ликова.

Истакнути туђи говор у примјерима (2б) такође је неуправни, с тим што се од претходно анализираних примјера диференцира одсуством зависног везника, због чега се и сврстава у подтип индиректног говора за који М. Ковачевић предлаже термин *неконекторски неуправни говор* (Ковачевић 2012а: 25). Сва три примјера забиљежена у Ћопићевим причама илуструју преношење јукстапонираног неуправног говора лицâ чији идентитет приповједач не жели саопштити или чији идентитет није релевантан за ток приче, због чега аутор бира безличну форму (*кажу*, *прича се*), којом уводи индиректни говор.

2.2. Много су чешће и умјетнички успјелије у Ћопићевим причама хибридне конструкције преношења туђег говора, у којима се говор преноси као индиректан, с тим што се у структуру ауторски препричаног туђег говора уграђују и елементи изворног говора лика у виду цитата, који су у наредним примјерима истакнути курзивом:

(3) Уживајући у дједовој забуни, Вук настави да казује шта све „*паметан свијет*“ ради у млину и око млина (БСБ: 32);

Одгунђа стриц како ни „*мјесечари*“ нијесу богзна колико паметнији од пијаница па се брзо некуд изгуби (БСБ: 25);

Једини стриц Ниџо, који нит је шта видио ни чуо, нагазио је, онако мамуран, на оне моје грешне освајачке грабље, па се надовезао брондати, никако да сјаше: те ко оставља грабље гдје им није мјесто, те шта требају грабље око ракије, те знају ли *„они, расипници*“ (који то они?) како је тешко набавити добре грабље, те ова се кућа раскућава, те ово, те оно ... (БСБ: 24);

Докле год досеже вриједна рука љетописца-млинописца, ту ти је угљеном записано ко све „*тимари*“ кобилу или козу (магарица у нас нема!), па ко је гдје пољубио мачку и кују, па шта је тај и тај појео. (БСБ: 24);

За кратко вријеме стигао је да се попсује с кнезом, запео се за попа, дигао тољагу на изненађеног лугара и баш

> из чиста мира напао пред школом учитеља, и свашта изговорио и њему и „*ономе ко га плаћа*“. (БСБ: 66).

Овакав тип науправног говора у коме се у зависној клаузи цитира само дио говора лика назива се *дословним неуправним говором* (Ковачевић 2012а: 28). Уметањем неауторских цитата у структуру ауторски препричаног говора јунацима се „дозвољава“ да именују лица (*мјесечари*, *паметан свијет*, *расипници*) или радње (*тимари*) онако како их они доживљавају. У Ћопићевим причама у склопу препричаног говора наводницима су обиљежене именице и глаголи који су у реплици лика попримили пренесено значење (нпр. *мјесечари* су они који су ишли у поход на мјесец) или пак синтагме и клаузе које за локуторе имају нарочит значај (*паметан свијет; они, расипници; ономе ко га плаћа*). Посебно је у том смислу интересантан трећи примјер у коме након дословног неуправног говора „они расипници“ слиједи и ауторски коментар дат у парентези. Стиче се утисак да аутор не прибјегава овом типу преношења говора ликова само из жеље да буде аутентичан већ и због тога што се жели дистанцирати од говора лика.

3.0. Туђи говор се у анализираним причама из *Баште сљезове боје* ипак најчешће преноси у форми д и р е к т н о г г о в о р а *дијалошког типа*, што је у складу са Ћопићевим настојањем да што вјеродостојније представи своје јунаке, и то преко њиховог властитог говора. Ипак аутор ни при овом типу преношења туђег говора не остаје по страни – његове интервенције садржане су у конферансама или ауторским дидаскалијама[3].

3.1. Ћопићев приповједачки дискурс нарочито је карактеристичан у погледу избора глагола у конференси. Како је већ М. Ковачевић (2000: 255–258) примијетио, Ћопић у ауторским дидаскалијама користи тзв. прегнантне глаголе који не показују само којем лику припада реплика већ указују и на начин на који је реплика изговорена.

Наиме, у анализираним причама при преношењу туђег говора као директног врло ријетко се користе глаголи типа verba dicendi, већ се обично у конференси именује лик коме реплика припада и радња која је у односу на ону примарну говорну – пропратно-околносна, а уколико се ипак употријеби глагол говорења, он је обавезно праћен адвербијалом за пропратне околности. Притом ауторска дидаскалија – како показују наредни примјери у којима је курзивом истакнут глагол и адвербијал који га прати, а подвлачењем именица или замјеница која упућује на лик коме реплика припада – може бити у антепозицији (4а), постпозицији (4б) и, рјеђе, интерпозицији (4в):

[3] Конференса (Принс 2011: 89) или ауторска дидаскалија (Ковачевић 2000: 246) представља ауторски текст који прати туђи говор, било да је он пренесен директно или индиректно. У састав конферансе обично улази глагол типа verba dicendi или неки перформативни глагол и име лика који изговара реплику, а њена основна улога је да идентификује говорника или пак да окарактерише говорни чин.

(4а) Он је у мирна сунчана јутра зрачио тако повјерљиво и умиљато да то није могло измаћи чак ни дједову оку и он би *удобровољено гунђао* мајући се по дворишту:

– Пазидер га, сва се башта модри као чивит. (БСБ: 5);

Док дјед прича, он [Сава] ти га истом зачуђено *прекине*:

– Откуд лисица црвена, кад је жута! (БСБ: 5);

(4б) – Чекај ти само, отићи ће стари Петрак – *пријете* ми у кући кад већ сасвим прекардашим. (БСБ: 19);

– Хајде, кад си Јово, ваљда те сам драги бог шаље к мени – *мирољубиво је говорио* дјед, одмах готов да прими и тога стрмоглавца. (БСБ: 31);

(4в) – Ми се договорили! – *свечано објављује* старац. – Каже да је задовољан.

– Та неће ваљда ићи да загледа ђевојку – *какоће* дјед. – Још ћеш ту некаквој доконој парипини ићи угађати и табане му чешкати, а! (БСБ: 14).

3.2. Ауторска дидаскалија може бити изостављена када у дијалогу учествују два лица и када се говорна интеракција одвија по утврђеном распореду, према коме говорник из претходног говорног чина постаје саговорник у наредном. Такав подтип управног говора назива се *неуведеним управним говором* или *репликом дијалога* (Ковачевић 2012а: 18–19).

С обзиром на то да је Ћопићевом приповједачу важно не само да пренесе говор лика већ и да у конференси укаже на начин вршења говорне радње или пак на околности које је прате, у анализираним причама врло је риједак неуведени управни говор у свом основном облику. Обично се испред прве реплике појави ауторска дидаскалија или опис говорне ситуације са назнаком лица које преузима улогу првог говорника, а уз то се могу дати и информације о тону којим је изречена реплика или пак о пратећем гесту, као у примјеру (5):

(5) Одсједи старина седам дана у среској „бувари“, а кад се врати, ублиједио и мучаљив, он ми навече попријети прстом.

– А ти, језичко, нек те ја још једном чујем да блејиш какав је ко па ћу ти ја показати. Вук је зелен, хех! Шта те се тиче какав је вук.

– Па кад ме је она питала.

– Питала те, хм! Имао си да ћутиш па квит. (БСБ: 7).

3.3. Уколико је из контекста јасно ко су учесници говорног чина, конференса није обавезна при преношењу говора лика као управног, али је зато обавезно да се исказ пренесе дословно, онако како је изречен. Међутим, и при таквом преношењу туђег говора може се десити да неке појединости које су комуникативно ирелевантне буду препричане или, боље рећи, уопштене употребом редуплицираних деиктичких ријечи. Такав управни говор, који је назван *недословним управним говором* (Ковачевић 2012а: 21–22), у Ћопићевим причама није чест – забиљежена су свега два примјера, која и наводимо уз курзивно истицање недословно пренијетих ријечи лика:

> (6) Сјутрадан, пушући попут гуска, дјед је доперјао заједно са мном у школско двориште и пред свом дјечурлијом разгаламио се на учитељицу:
>
> – А је ли ти, шишкавицо, *оваква и онаква*, ти ми боље од мене знаш какав је вук, а! Није зелен? Пази ти ње! Ја се с вуцима родио и одрастао, читавог вијека с њима муку мучим, а она ти ту... По туру би тебе требало овим штапом па да се једном научиш памети. (БСБ: 7);
>
> – Па ето, рођени стриче – почиње најзад цура, све гледајући у ону испражњену шалицу као да из ње гата – они су ти поручили да код мене оставиш *толико и толико* дуката, а волове ћеш одмах наћи сјутрадан, везане тамо гдје ћу ти ја казати. (БСБ: 59).

У оба примјера изостављен је атрибут, с тим што је у другом примјеру ријеч о партитивном атрибуту. У првом примјеру уз апелатив не стоји редуплицирана деиктичка ријеч, већ проксимална и дистална придјевска замјеница (*оваква и онаква*), чиме се сугерише се да је особа о којој је ријеч квалификована помоћу више, по свој прилици пежоративних одлика, чије дословно навођење, с тачке гледишта аутора, није било неопходно.

3.4. Туђе ријечи се у *Баштиси сљезове боје* често преносе и тако што се комбинују одлике управног и неуправног говора. Такав говор има графичка обиљежја управног говора и, евентуално, ауторску дидаскалију у паратаксичком односу са преношеним ријечима, док је садржај туђег говора (или дио тог садржаја) у погледу глаголског и замјеничког лица прилагођен форми неуправног говора. За такав говор М. Ковачевић (2012а: 22) предлаже термин *неуправно-управни говор*, а у *Баштиси сљезове боје* потврђен је у примјерима наведеним под (7):

> (7) – *Рђак један* – корио га је дјед изболованим гласом – *шта <u>он</u> <u>зна</u> шта је своја мука. Предомишљао се*

драги бог би л' начинио говече ил чељаде, па тако испао брат Сава. (БСБ 30);

Дјед укоси очи као да од нечег зазире и кисело примијети:

– Па да, прави коњ, и то још дорат. *Толико заједно љеба изјести и ракије попити, па опет му његов побратим парипче.* Е, е, Петраче, лијепо ти мене јутрос накраси. (БСБ: 15);

– *Ево их, враћају се будалаши!* – дочекао нас је дјед Раде, чак нам и у сусрет излазећи као да стижемо богзна одакле, можда чак из Америке. – Шта је, дохватисте ли мјесец? (БСБ: 23–24).

У наведеним примјерима, у којима је дио неуправно-упорног говора истакнут курзивом, употребљено је треће лице (истакнуто подвлачењем) умјесто другог, тј. говорник се обраћа саговорнику као неприсутном лицу. С обзиром на то да су туђе ријечи пренесене онако како их је лик изговорио, дакле, без ауторске интервенције, овај тип говора заиста спада у управни говор, који је, додуше, стилистички и прагматички маркиран. У свим наведеним примјерима такво преношење туђих ријечи везано је за ситуације у којима говорник не одобрава тврдње или поступке саговорника, те да би исказао свој став, али и своју супериорност, саговорника не удостојава формално директног обраћања.

3.5. Како примјери (4–7) показују, управни говор је у *Башти сљезове боје* графички обиљежен цртом. Међутим, Ћопић се приликом преношења туђег говора као управног, али унутар ауторског текста користи наводницима, било да је ријеч о преношењу потпуног исказа (8а), било његовог дијела. Овај посљедњи тип преношења, познат као *фрагментарни цитат* или *фрагментарни управни говор* (Ковачевић 2012а: 21) илуструју примјери под (8б):

(8а) Његов спектар сводио се на свега четири основне боје, а оно остало – то није ни постојало или се сводило, у најмању руку (ако је чича добре воље!), на неки врло неодређен опис**:** „*Жуто је, а као и није жуто, него нешто онако – и јест и није.*“ (БСБ: 5)

(8б) Како је на овоме нашем шареном свијету већина створења и предмета обојена „*и јест и није*“ бојом, то је с мојим дједом око тога увијек долазило до неспоразума и неприлика. (БСБ: 5); Даље се или не може или се не иде, ако већ путник није будала и „*вантазија*“, што би казао мој дјед [...] (БСБ: 23); Није он џабе био онај дједов „*весели Ницо*“, од кога се увијек очекивала само каква неподопштина и замешатељство које ни сам ђаво није кадар да размрси.

(БСБ: 49); Тога оскудног и никаквог пролећа, дједов рођак, „*брат Сава*“, пронесе по селу ону неслану причу како је брат Раде фантазирао, па се код млина, све насједећке, прибогу као Турчин, поваздан моли богу и метанише. (БСБ: 30).

Курзивом истакнути фрагментарни цитат је, како показују примјери (8б), у „Јутрима плавог сљеза“ резервисан за укључивање у ауторски контекст карактеристичних ријечи и израза главног јунака, дједа Рада. У другом примјеру се чак уз фонолошки дијалектизам „вантазија“ у зависној клаузи експлицитно саопштава да такав начин именовања припада дједу – *што би казао мој дјед.*

3.6. Туђи говор се у *Башти сљезове боје* врло често преноси формом управног говора у којој је дат цјелокупан исказ лика, али којој недостају графички маркери, а каткад и велико почетно слово. Такав говор, обиљежен термином *слободни управни говор* (Ковачевић 2012а: 19) потврђују примјери 9а–б:

(9а) На крају Зекан признаде још нешто што је читаву кућу ожалостило: *дорат је у рату ослијепио*. (БСБ: 71);

– Да, да, само добар. У Подовима, крај саме Уне, има, на примјер, у једног домаћина коњ, Дорат, душа од коња. Чим га видим, а мени срце заигра: *ево га, пљунути Раде Ћопић! Ће си ми, Раде, побратиме мој!* (БСБ: 15);

– Сјећам се као да је вечерас било: помоли се мјесец над гајем, сто метара над нашом кућом, а мене ноге саме понесу к њему. *Куда*? – дрекне ћаћа па за машице, за камџију, за... не бира чиме ће. Затуче ме тако, утуца, изгубих душу још од малих ногу. А да сам се једном отео и пошао. Раде, брате мој... (БСБ: 21);

(9б) (...) или ће га, пак, домаћински поздравити обична гола ледина с пар доконе коњчади која изненађено буље у придошлицу: *канда није вук, а*? (БСБ: 34);

У љето, једне чисте ивањданске вечери, нашег коња нестаде с оближњег пашњака подно саме наше куће. У почетку се нико нарочито не забрину због тога, *наћи ће се негдје у комшилуку, ваљда су га дјечурлија у игри одвела*. (БСБ: 73);

Тек ми је пета година, а већ се свијет око мене почиње затварати и стезати. *Ово можеш, а оно не можеш, ово је добро, оно није, ово смијеш казати, оно не смијеш*. Ничу тако забране са свих страна, јато љутитих гусака, хоће и да ударе. (БСБ: 19);

Неки се наши гости због тога, накнадно, чак и увриједише.

Толики кумови, пријатељи и достови, а стари Раде отишао да с парипом славу слави и чаше испија. Пречи је њему дорат него ми сви. (БСБ: 73).

Туђи говор курзивно истакнут у примјерима (9а) праћен је конференсом (обиљежили смо је подвлачењем), због чега се и назива *уведеним слободним управним говором*. Ако се конференса налази у препозицији (први и други примјер), говор лика од ауторског говора интерпункцијски је одвојен двотачком, при чему туђи говор код Ћопића није маркиран и великим почетним словом. С друге стране, велико почетно слово је обавезно само ако се ауторска дидаскалија налази у постпозицији (посљедњи примјер).

Неуведени слободни управни говор, тј. слободни управни говор без ауторске дидаскалије (9б), у *Башти сљезове боје* може бити маркиран двотачком, запетом, али и тачком. Једино су у овом посљедњем случају туђе ријечи обиљежене великим почетним словом. Претпосљедњи примјер показује да Ћопић у начину преношења туђих ријечи често комбинује више модела. Тако се у овом примјеру унутар слободног управног говора јавља и недословни говор, па би се, евентуално, могло говорити о подмоделу *недословног слободног управног говора*.

3.6.1. Формом слободног управног говора Ћопић се много чешће користи него оном са графичким маркерима и при преношењу туђег помишљеног, неизреченог говора. Такав *помишљени слободни управни говор* потврђују примјери (10а–б):

(10а) Тако би, на примјер, неком косматом вучјем свецу утрапио у руке ловачку пушку или карабин умјесто крста. *Вјери неће нашкодити,* мислио је*, а на поручиоца оставља добар утисак: ваљда ће и помоћи кад је овако наоружан. Ако се вук не боји крста, пуцаљке се, бели, плаши*. (БСБ: 35);

Дјед само подиже руке задивљен овим блаженим говеђим незнањем. Ваљда је једино оно могло да сачува момка од свега што се види и не види, и од бога и од рога.

– О мој имењаче, невољо моја, а ја још мислио да те јутрос, у свету недјељу, пошаљем у цркву да се и ти зеричак богу помолиш. Аја, бо'ме, не смијем. Ти би се тамо бечио у светитеље к'о теле у шарена врата. И шта би ми онда казао драги бог, а*? Раде, Раде,* рекао би прекорно и дигао свој свети прст*, зар ти у мој дом шаљеш овако једно бесловесно бравче које ни бекнути не зна? Камо те да га научиш*

> *молитве, да га доведеш у ред, ти си га на душу узео?* (БСБ: 44);
>
> (10б) Гост је прошивао стељу од самара, а дјед је пажљиво гледао у његове руке. Њему, који под богом ништа није знао начинити, свака је мајсторија изгледала као недокучива премудрост пред којом би напречац занијемио. *Замисли, узмеш три-четири комада дрвета, стару врећу, сламу и – цап, цап! – ево га, готов самар! Е, мој брате...* (БСБ: 18).

Ауторске дидаскалије истакнуте подвлачењем у примјерима (10а) јасно указују на то да аутор слободним управним говором преноси ток мисли лика или пак претпостављену, замишљену реплику неког имагинарног саговорника, као што је то случај у другом примјеру, у коме је истакнут потенцијал *рекао би*.

Да курзивом истакнути дио у примјеру (10б) припада слободном управном говору лика, показују не само лични глаголски облици и личне замјенице него и узвици карактеристични за директни говор (*цап, цап, ево га, е, мој брате*). А сам контекст, у коме наилазимо на глагол *занијемити*, показује да је ријеч о помишљеном говору.

3.6.2. Слободни управни говор у Ћопићевим причама користи се и за преношење *управног монолошког говора*. У анализираним текстовима забиљежени су само случајеви неизреченог, унутрашњег монолога, који је тешко разграничљив од помишљеног управног говора:

> (11) Зурио је устакљено у напаст пред собом (*јесам ли ја ово опет болестан од „шпањолске“, шта ли је?!*), па тако није како треба ни дочуо Вукову измишљотину о томе како је чак и свети Игњатије Богоносац обдан преносио путнике преко ријеке, а обноћ се ваљао са женама по млину. (БСБ: 32–33);
>
> Сједи он тако на тврдој осунчаној ледини наспрам обијељена поточара, уздахне, а уздах се не чује, истог трена слије се с марљивим веселичастим зујањем жрвња и разиграна точка.
>
> *Е, мој драги, тако ти је то. Била је покојница, право да се каже, свакаква, то ја најбоље знам. И попити је вољела, бог јој душу простио, једном тако умало није кућу запалила. Па опет ми је жао, то само теби кажем. Жао добога.* (БСБ: 29).

У првом од наведених примјера неизречени говор лика интерферира са ауторским говором, од кога је одијељен парентезом, док се у другом примјеру такав говор одваја смјештањем у нови ред. Ауторским

текстом се описују видљиви поступци лика, као и спољашње околности које изазивају одговарајућу мисао (први примјер), или пак сјећање лика (други примјер).

Овај начин преношења туђег говора у вези је са премјештањем тачке гледишта, тј. са преласком са спољашње на унутрашњу перспективу, при чему приповједна инстанца саопштава шта мисли лик. Уколико се при таквом преношењу туђих мисли појаве и неусаглашени гласови унутар лика, помишљени говор прераста у *унутрашњи дијалог*, као у наредном примјеру:

> (11а) Није он џабе био онај дједов „весели Ниџо“, од кога се увијек очекивала само каква неподопштина и замешатељство које ни сам ђаво није кадар да размрси.
>
> *А шта је сад ово, најновије?*
>
> *Како шта је! Ама зар неко из поштене старе Ћопића куће има образа да јавно и отворено, пјесмом, помиње тамо некакву чупоглавицу, а овамо има поред себе живу-здраву своју вјенчану жену? То се, гласно, није чуло откад су Ћопићи на огњишту ватру пропирили. Пјевање је момачки посао, а ожењен човјек – јарам на врат па тегли и ћути*. (БСБ: 49–50).

У наведеном примјеру доминирају интерогативне и екскламативне реченице, а присуство деиксе *овамо*, партикуле *ама*, императива 2. лица једнине *тегли и ћути* – упућује на то да није увијек лако одвојити унутрашњи дијалог од слободног неуправног говора.

4.0. Избор наративног поступка са промјенљивом тачком гледишта аутору даје не само могућност да сагледа догађаје из туђег угла већ и да сагледа туђе мисли и саопшти их туђим ријечима и то у оквиру свог, ауторског, говора. Уколико при преношењу туђег говора, изреченог или помишљеног, дође до трансформације глаголског и замјеничког лица и туђе ријечи се „обуку“ у форму ауторског говора, онда добијамо слободни неуправни говор[4], у коме се „не преламају особине само управног и неуправног говора, него и говора наратора“ (Ковачевић 2012б: 331). У таквом говору долази до мијешања ауторског гласа и гласа лика, при чему „u njemu s apstraktno-gramatičke tačke gledišta – govori autor, dok s tačke gledišta stvarnog smisla celog konteksta – govori junak“ (Бахтин 1980: 164). Због тога је слободни неуправни говор увијек „доживљени говор, јер се њиме проповједач уживљава у говор јунака задржавајући своју граматичку позицију“ (Ковачевић 2012б: 322).

[4] Осим овог термина, користи се, нарочито у руској литератури, и термин ’неправи управни говор’ – в. Бахтин 1980.

Слободни неуправни говор „има граматичке особине неуправног говора (прије свега употребу глаголског и замјеничког лица као у неуправном говору), али га од модела неуправног говора строго диференцира непостојање ауторске дидаскалије (тј. управне клаузе) и непостојање везивног елемента“ (Ковачевић 2012а: 29).

Иако је слободни неуправни говор „суштинска привилегија романескне прозе“ (Ковачевић 2012б: 322), овај тип преношења туђег говора може се наћи и у другим типовима умјетничке прозе, што потврђују и анализиране приче, у којима смо забиљежили већи број примјера слободног неуправног говора. Чињеница да се приповиједање у *Башти сљезове боје* одвија у првом лицу, али да улогу фокализатора може преузети и неки други лик изван наратора, отворила је могућност употребе разноврсних форми у оквиру слободног неуправног говора.

4.1. Најприје наводимо примјере у којима је прво лице једнине из неизреченог управног говора замијењено трећим лицем једнине у слободном неуправном говору[5]:

> (12а) Скоро плачући отклипсао сам тога дана кући и шмрцајући испричао дједу све што се у школи догодило.
>
> Ни слутио нисам каква ће се бура око тога подићи.
>
> *Шта! Пред читавим разредом његовог унука [←мог унука], миљенца, теглити за уши, а уважену старину [←мене] поспрдно назвати мудрим, боље речено будалом! Дотле ли смо дошли? И још рећи да вук није зелен већ некакав ... хм! Е, то не може тек тако проћи.* (БСБ: 7);
>
> [...] остало ми је само да позорно слушам како се стриц Ниџо инати и одбија чак и да преговара с новаком.
>
> – Нећу, стриче Раде, ето га теби па разговарај, погађај се...
>
> *Зар да буде примљен тамо неко кога он, Ниџо,[←ја] није [←нисам] пронашао, омирисао га, погађао се с њим, свађао се, па тек онда га предочио дједу Ради да га и он види? Не иде то никако. Зар да падне тако с кишом, из облака, а ти с њим право у кућу?* (БСБ: 42–43)

Како показују наведени примјери, наратор се користи овим поступком при препричавању туђих мисли, насталих као реакција на неку за јунака неприхватљиву ситуацију, која је најприје испричана из угла наратора, да би потом, промјеном фокализације, било дозвољено и лику да искаже свој став. Посебно је интересантан други примјер под (12а),

[5] Слободни неуправни говор је обиљежен курзивом, а у угластим заградама са стрелицом је дата реконструкција конкурентног облика замјеничког или глаголског лица.

у коме се чује глас лика дат у виду управног говора – а потом се у слободном неуправном говору даје образложење те реплике.

4.2. У *Башти сљезове боје* регистрована је и форма првог лица, и то првог лица множине у слободном неуправном говору:

> (12б) Једини стриц Ницо, који нит је шта видио ни чуо, нагазио је, онако мамуран, на оне моје грешне освајачке грабље, па се надовезао брондати, никако да сјаше: те ко оставља грабље гдје им није мјесто, те шта требају грабље око ракије, те знају ли „они, расипници“ (који то они?) како је тешко набавити добре грабље, те ова се кућа раскућава, те ово, те оно ... Најзад је толико досадио својим звоцањем да је Петраку превршило и он, као гост и стар човјек, нађе се побуђен да га уружи:
>
> – Дај се већ једном смири, коњска муво! *Шта смо [←Шта сте] радили*? Скупљали мјесечину и дјели у стогове, ето шта смо. Могао си и ти с нама да се нијеси наљоскао. (БСБ: 24–25).

Наведени контекст показује да се слободни неуправни говор остварује у оквиру управног говора лика, у коме је препричано саговорниково питање које се односило на мноштво лица, због чега је и употријебљен плурал.

4.3. Ћопић се, међутим, користи и *ти*-формом слободног неуправног говора, који заправо представља препричани унутрашњи дијалог лика који преузима и улогу фокализатора. У таквом говору се, према ријечима М. Ковачевића, „*ја* граматички не супротставља свом другом *ја*, него се *ја* као говорник супротставља кореферентном *ти*-саговорнику” (Ковачевић 2012б: 345). У наредним примјерима (12в) двогласје се јавља у оквиру лика:

> (12в) Једног дана, неминовно, с ивице неког брежуљка, пред њим ће у низини празнички блеснути модра Уна, гранична ријека подгрмечког краја, а тамо с друге стране – *ехеј, мили мој! – и тамо, канда, има свијета, шупље је испод неба. Има, има...*
>
> *– Хоћемо ли доље?*
>
> *Пошло би се [←пошао бих], роде мој, али како ћеш [ћу] заборавити све оно што си [←сам] оставио широм подгрмечких села? Није лако окренути леђа овоме благодатном крају који си [←сам] населио толиким свецима, својом рођеном дјецом*. (БСБ: 34);
>
> С докрајченим даном погасио се и отпловио у таму и тај посљедњи кутак негдашњег дједовог свијета, однијеле га

> сутонске воде, као да је плутајућа млин-лађа са ријеке Уне који никад и није стајао на чврстој земљи. *Шта ћеш, прође тако читав живот, несигуран и заљуљан, текао и текао, а ти [←ја], бенашу један [←бенаш један] и говече божје, вјечито мислио да чврсто стојиш [←стоијим] на једном мјесту и да је све у твојим [←мојим] рукама. Најзад ће те [←ме], као за казну, на другу обалу пренијети некакав упреподобљени компањон Великог Јове, ноћна лија кокошарка, која се премондурила и прекрстила у богоносца.*
>
> *– Зашто баш Богоносац?*
>
> Нема одговора, канда нема ни излаза, а онда се, уз опрезну шкрипу, ипак отварају нека врата. (БСБ 33).

Други глас лика је, како показују оба примјера, графички маркиран цртом, а с обзиром на то да се у осталим причама црта јавља само за обиљежавања директног изреченог говора, претпостављамо да је у питању дио изговореног монолога лика. У првом од примјера графички обиљежени управни говор – *Хоћемо ли даље?* – прво лице множине уједињује и *ја*-говорника и кореферентног *ти*-саговорника, а на питање одговара *ја*-говорник обраћајући се себи, најприје безличном формом – *пошло би се*, након које слиједи вокатив *роде мој*, да би тек потом било уведено и друго лице – *али како ћеш [ћу] заборавити све оно што си [сам] оставио широм подгрмечких села.*

5.0. У склопу ауторског говора у анализираним причама изукрштано је више тачака гледишта. Доминира ауторска перспектива, коју некад и у истој реченици смјењује тачка гледишта аутора као дјечака кроз чију су визуру преломљени ликови и догађаји о којима се приповиједа. Осим тога, поједине епизоде сагледане су и из угла других јунака. Такав нараторски поступак омогућио је и разноврсност модела преношења туђег говора.

5.1. Преношење туђег говора као неуправног изузетно је ријетко у анализираним причама. Забиљежено је свега неколико примјера који илуструју употребу неуправног говора и његове варијанте неконекторског неуправног говора. Много се чешће неуправни говор преноси у склопу хибридних конструкција са дословним неуправним говором, у коме су међу наводнике стављени за одређеног јунака карактеристични поступци именовања лица и појава.

5.2 Туђи говор се у *Баштии сљезове боје* углавном преноси као директни дијалошки говор, који је графички најчешће обиљежен цртом, а поред најфреквентнијег основног модела, јавља се још у неколико варијанти: као реплика дијалога, недословни управни говор, неуправно-управни говор, фрагментарни цитат и слободни управни говор са подтиповима уведеним, недословним и помишљеним слободним управним

говором. Помишљени слободни управни говор резервисан је и за партитуре унутрашњег монолога или пак унутрашњег дијалога лика.

5.3. Ток мисли јунака у *Башти сљезове боје* преноси се и слободним неуправним говором, који носи и највећи степен стилогености. Овај вид преношења туђег говора јавља у све три форме – *ер*-форми, форми првог лица и *ду*-форми. *Он*-форма је забиљежена само у сингулару, форма првог лица у плуралу, и то у оквиру управног говора лика, а умјетнички најуспјелија форма *ти*-говора регистрована је у склопу унутрашњег дијалога јунака који је привремено добио улогу фокализатора.

Извор:

БСБ: Б. Ћопић, *Башта сљезове боје*, Београд: Српска књижевна задруга, 2009.

Литература

Бал 2000: M. Bal, *Naratologija: teorija priče i pripovedanja*, Beograd: Narodna knjiga–Alfa.

Бахтин 1980: M. Bahtin /V. N. Vološinov/, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2012а: М. Ковачевић, „О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора“, *Српски језик XVII*, 13–38.

Ковачевић 2012б: М. Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: Српска књижевна задруга.

Михајловић 2006: Б. Михајловић, „Бранко Ћопић у ‘Башти сљезове боје’“, у: Б. Ћопић, *Башта сљезове боје*, Београд: Драганић–БИГЗ, 193–202.

Принс 2011: Dž. Prins, *Naratološki rečnik*, Beograd: Službeni glasnik.

Вера С. Ћевриз-Нишић[*]
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за српски језик и књижевност

DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152145C

Оригинални научни рад

ЕКСПРЕСИВНОСТ СИНТАКСИЧКИХ НИЗОВА У ГЛОСИ ЈЕЧАМ И КАЛОПЕР *РАЈКА П. НОГА*

Књига *Јечам и калопер* представља жанровски јединствено остварење. Мада је ово дјело писано у прози, ријеч је заправо о једној „лирској приповијести“, или, друкчије, ријеч је о „једном пјеснички надахнуто писаном роману“ (в.: Делић 2007, Стојановић 2008: 14). Када се појавила, Ногова глоса оцијењена је као „песничко дело... оригиналног обличког устројства, што у српској поезији, у области песничких форми, вредна новост“ (Тешић 2006: 100). Литераризовани свијет Ногове приповијести у себи крије, како би рекао сам пјесник, својеврстан оксиморон – „споља прозни синтаксички низови, изнутра поезија. Јечам је жито, „семе племенито“, и од њега се живи; калопер је Богородични цвет породичне слоге, оно за шта се живи. Калопер расте и мирише око куће, нарочито кад куће нема. Јечам и калопер сећања. Успаванка прве среће и првог бола“ (Ного 2005: 99).

Употријебивши у поднаслову термин *Глоса*, Ного наглашава лирску природу свога дјела, односно упућује нас на сродност свог прозног првијенца са сталним пјесничким обликом[1]. У основу своје лирске и трагичне приповијести Ного је уградио казивање о оцу Петру и мајци Стани. Преко приповијести о родитељима, из позиције путника кроз сопствени завичај, наратор у глоси „понире у најзатамњенији, али и најтананији свет завичаја, уносећи се, кроз крхко памћење као једину узданицу, у његов географски лик и настањујући се у његовим бојама и звуковима“ (Тешић 2006: 103). Ного је своју поетску прозу подијелио у четири „строфе“ које се састоје од низа прозних фрагмената, међусобно одвојеним широким бјелинама, и зато су његове „строфе“ заправо поглавља књиге. Међутим, у глоси су присутни и елементи нарације, чак и сасвим наглашени, тако да се може издвојити приповједач или лирски субјект, прича, односно сижејни фрагменти, ликови, приповједно и доживљајно вријеме, простор (в.: Делић 2007: 324).

За основу текста који ће глосирати, односно објашњавати властитим интерпретацијама, Ного је, умјесто четири стиха, изабрао један „четвороставни“ прозни одломак из романа *Погледај дом свој, анђеле* Томаса Вулфа. А с обзиром да је глоса, како смо претходно поменули,

[*] vera.cevriz.nisic@ffuis.edu.ba

[1] Глоса је наиме стални пјеснички облик романског поријекла (в.: РКТ), а сам термин упућује на цитатност или аутоцитатност као неизоставни умјетнички поступак у грађењу умјетничког дјела (в.: Делић 2007: 317).

пјесничка форма, прије свега (РКТ: 222), разумљиво је што је Ного четири своја пјевања, од којих се свако завршава са четири „ретка“ у прози, назвао „строфама“ (в. Стојановић 2008: 13-14).

Посматрано из стилско-ритмичког угла, поетска проза *Јечам и калопер*, написана је или испјевана – у разноликим комбинацијама ритмички конструисаних реченица, тј. са реченицама разбијеним на дијелове, с јаким ритмичким паузама. Основни разлог за такав умјетнички поступак лежи у томе што „све што песник није могао сместити у свој високо естетизован и сажет (...) стих (...) све се то под притиском те неопеване или недопеване грађе, морало слободније и ритмички друкчије уобличити“ (Тешић 2006: 102). Ногова поетска приповијест прецизно је грађена као цјелина. А компактност књижевног текста, као што је познато (в. Мукаржовски 1986; Петковић 1996), непосредно зависи од његове унутарње рашчлањености. Наиме, рашчлањеност што је дубље проведена, идући од најкрупнијих ка све ситнијим јединицама, и што је регуларнија, утолико је и добијена текстовна целина компактнија, чвршће је уређена (в.: Петковић 1996: 138). А управо форма чини и суштину књижевног дјела као цјелине, „то јест начин на који материјал, било језички у дословном смислу, било тематски, бива истргнут из уобичајеног контекста да би постао предмет самосврховитог доживљавања, себе ради, као сврха (...) (в.: Мукаржовски 1986: 231). У Ноговом укрштању нарације – а којој су својствене прије свега стилске фигуре израза[2] – с ритмичко-пјесничким компоновањем, односно Ногово превођење реченица – као конструктивних прозних јединица – у конструктивне, ритмичко-интонационе јединице глосе, могу се издвојити два стилско-језичка доминантна (кључна) поступка. Први се односи на понављање као синтаксичкостилистички поступак (ријеч је о текстуалним и синтаксичким понављањима, која се често реализују јукстапонирањем[3] или узастопним присаједињавања јединица), а други поступак подразумијева преуређења синтаксичких низова ритмичким границама, и то оним које допунски сијеку низ, гдје су поједни реченични дијелови изоловани као засебне цјелине, и у разном степену осамостаљени.

У лингвостилистичкој анализи језичко-поетске грађе овом приликом усредсредићемо се на стилеме синтаксичког типа настале понављањем и/или интензивирањем синтаксички хомофункционалних јединица. Ритмизујући своју нарацију, тј. ритмизујући наративне одломке, Ного се у свом књижевном тексту – као стилски релевантнијим – користио формама интензификованих синтаксичких низова, међу којима су најрепрезентативнији епаналепсички и асиндетски низ.

[2] Поетској нарацији врло су својствене стилске фигуре израза, али не и тропи као фигуре садржаја (в. Ковачевић 2102: 144).

[3] Овдје се мисли на узастопно смјењивање јединица у јукстапозицији, насупрот синтаксичкоме уклапању, субординацији мањих јединица у веће цјелине (в.: Петковић 1996: 183).

Епаналепсичка понављања у Ноговом лирском роману честе су на мјестима гдје писац понавља и варира позајмљене Вулфове одломке из романа *Погледај дом свој, анђеле*, а који имају ритмичку, значењску и композицијску функцију лајтмотива (в. Делић 2007: 326). Као нпр.:

(1) *Неки* камен, *неки* лист, *нека* пронађена врата; *неког* камена, *неког* листа, *неких* врата. И свих заборављених лица. (Јечам и калопер, 22); *Неки* камен, *неки* лист, *нека* пронађена врата (...) (Јечам и калопер, 27).

Дати епаналепсички интензивирани низ има структуру усложене координиране синтаксичке конструкције, чија је форма настала изневјеравањем општедјелујућег правила брисања лексички и облички историодних дијелова двију или више дубинских реченица доведених у координирану везу[4]. У датом низу све синтагматске јединице обједињене су инваријантим конгруентним атрибутом *неки*: *неки* камен, *неки* лист, *нека* пронађена врата; *неког* камена, *неког* листа, *неких* врата (...). Будући да је посредством понављање замјеничког атрибута, оваквим се поступком на синтаксичко-ритмичком плану постиже висок степен формализације низа, јер се редуплицирањем замјеничког елемента појачава кохезија унутар његових јединица. Осим тога, редупликација истог атрибута указује на његову значењску посебност, па конструкција у цјелини постаје структурно и семантички амбигвална. Наиме, разнореферентне јединица у координираном низу – *камен, лист, врата* – хомолексичком јединицом растављене, семантички бивају јаче упућене једна на другу, па се тако уланчане не доживљавају појединачно, него свеобухватно, тако да се смисао кумулираних елемената своди у цјелину утиска. А оно што се датим поступком овдје наглашава јесте утисак хаотичности, гдје уланчани елементи треба да дочарају атмосферу људске изгубљености и дезоријентације, јер основна сижејна линија глосираног одломка Вулфовог романа јесте породична прича, а теме о којима се највише приповиједа јесу тема трагања и поријекла.

Епаналепсичко низање јавља се као доминантно и у фрагментима у којима се дочарава животопис пишчевих родитеља, оца Пеша и мајке Стане. Наиме, Ного је своју лирску приповијест „уметнички остварио као храм, задужбину рано изгубљеним родитељима“ (Летић 2008: 169), у чијој основи је лик оца Петра. Нпр.:

(2) *Несмиреник*, у најму код рођака, *несмиреник* у чикашким челичанама, *несмиреник* у туђој војни и туђим ратовима, *сужањ* у мађарском затвору, *пребјег* из аустријске у српску војску, *рањеник* и *инокосник*, тај се једино под својом јелом, у својој сиротињи смиривао. (Јечам и калопер, 18); Умка се *друкчије* облачила, *друкчије* говорила, *друкчије* ходала. (Јечам и калопер, 73).

[4]Епаналепса као фигура понављања подразумијева свјесно понављање истих језичких јединица у узастопним реченицама (в. Зима 1988: 299; Ковачевић 2000: 148).

И један и други примјер епаналепсичког низања реализован је у форми невезничких конструкција. Обједињени асиндетом, уланчани синтагматски садржаји са хомолексичким супстантивном (*несмиреник*) и адвербом (*друкчије*) истичу се као цјелина, па се садржај сваког од њих појачава у јединство различитости. Захваљујући асиндету нагомилани чланови задобијају „јединствен тонски акценат“ (Винавер 1952: 1984), појачавајући тиме, на семантичкој равни, своју индивидуалност. Хомолексичким понављањем у једном и у другом случају синтаксичка структура реченице постаје лабавија а њени дијелови независнији, а што допушта уношење већег броја разноликих детаља. Тако су се у првом наведеном низу нашли један поред другог апелативи: *несмиреник, сужања, пребјег, рањеник* и *инокосник*, па се добија утисак да се набрајање не завршава на својим границама, него се продужава. Дате супстантиве у кумулативном низу обједињује „контекстуална препознатљивост једнакости референта” (Ковачевић 2000: 154), па је у датом примјеру посриједи и синтаксичко-денотативни паралелизам, а захваљујући томе што дати нагомилани супстантивни појмови долазе и као супституенти за име (односно лик) оца Пеша, односно Петра, редуплицирана јединица у цјелини задобија вриједност метонимијске антономазије. Троструким понављањем издвојен из низа хомофункционалних елемената, апелатив *несмиреник* нужно задобија већи комуникативни значај, и бива готово емфатички фокусиран. Тиме пјесник као да упућује на сумпсумирање синтаксички једнаковриједних елемента под значаење епаналепсички организованог дијела реченице. Наиме, као да из *сужња, пребјега, рањеника* и *инокосника*, поново се јавља *несмиреник*, као да су му они нужна посљедица. Та новонастала веза као да у природност прелази, па се *наметнуто* не супротставља *иманентности*, оно прераста у иманентно, тако да се епаналепсичком јединицом разоткрива као главна – страдалничка – црта у очевом лику. Семантичком конкретизацијом пјесник овдје оживљава очев лик, осјетљава живот препун патњи, бојећи слику и карактерно и емотивно.

Ногов лирски запис, како смо већ поменули, засићен је асиндетским конструкцијама, будући да пјесник врло често жели да сугерише перцепцију цјелине. Док је полисиндетски низ, по природи аналитичан, асиндетски води према синтетичном опису, јер тежи да обухвати свој предмет и у њему опише што већи број појединости, које тако усаглашене дјелују као засебна цјелина. Асиндетским низањем пјесник се служи и кад гради слику завршног очевог портрета. Као нпр.:

(3) Испод састављених густих црних обрва, удесно накривљена, прогледује она иста *издужена, огуљена,* у патњи *смирена лобања*. (Јечам и калопер, 88); *Избријан, окупан, у мртвено рухо обучен*, у сандуку као у каквој лађи, наш је отац на дуго путовање кренуо. (Јечам и калопер, 87).

У кумулацијама у наведеним примјерима, асиндет је комбинован са кумулацијом синатроистичког типа, гдје су у хомофункционални низ доведени семантички разнородни, тј. разноденотативни адјективни елементи. Изостављањем везника, адјективни појмови *издужена, огуљена* и *смирена* нижу се бржим темпом, и остварују цјелину, јединство. Посједујући значењску независност, кумулирани атрибути изговарају се с јако израженом набрајајућом интонацијом и имају логички акценат на свакој ријечи. Асиндетским спајањем различитих адјективних појмова, тј. Особина, истичу се њихови допунски, конотативни садржаји, које задобијају у међусобној корелацији као јединице низа. Захваљујући томе атрибутски низ постаје „знак јединственог садржаја“ (в. Лотман 1976: 230), који одликује сређен, појмовно рашчлањен опис. Интонациони паралелизам овде постаје основ за јачу повезаност, тако да свака од поновљених јединица постаје нерашчлањивом јединицом низа као цјелине. Тако остварено интонационо јединство предодређује зближавање разноденотативних елемената: очев посмтрни лик тако свједочи припремљен (*у патњи смирена лобања*) одлазак на дуго путовање, тј. смрт (који уједно симболизује рај), а адјектив *огуљена* наглашава отворену, незараслу бол, рану и истовремено жал за прерано изгубљеном родитељем (родитељима). Помоћу асиндетског атрибутског низа евоцирана је нарочитост Пешових црта, па уланчани атрибути дају одраз посебности његове појаве. Низањем детаља очев лик као да се преображава, и истовремено сугерише његово уздизање ка небеском.

Лингвостилистичка анализа појединих типова синтаксичких низова у Ноговој глоси *Јечам и калопер* показује да је у структурисању наративних одломака и фрагмената проведен синтаксичко-стилистички поступак понављања, чија је поетска функција резултат хармоније стилематичног и стилогеног плана његових конститутивних јединица.

Извор

Јечам и калопер: Р. П. Ного, *Јечам и калопер*, Београд: СКЗ, 118 + 4.

Литература

Винавер 1952: С. Винавер*, Језик наш насушни. Прилог проучавању наше говорне мелодије и промене које су у њој настале*, Нови Сад: Матица српска.

Делић 2007: Јован Делић, „Интертекстуалност Ноговог лирског романа“, у: *Летопис Матице српске*, Нови Сад: Матица српска, 316-340.

Зима 1988: Luka Zima*, Figure u našem narodnom pjesništvu*, Zagreb: Globus.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: Српска књижевна задруга.

Летић 2008: Бранко Летић, „Ногова фреска завичаја“, у: *Зборник са скупа Сто двадесет пет година високог образовања у БиХ*, књ. 2/1, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 169-177.

Лотман 1976: Ј. М. Лотман, Структура уметничког текста, Београд: Нолит.

Мукаржовски 1986: Јан Мукаржовски, *Структура, функција, знак, вредност*, Београд: Нолит.

Петковић 1996: Новица Петковић, *Лирске епифаније Милоша Црњанског*, Београд: СКЗ.

РКТ: *Речник књижевних термина*, ур. Драгиша Живковић, Београд: Нолит.

Стојановић 2008: Бранко Стојановић, *Ногова жеравица речи. Нацрт за студију о књижевном делу Рајка Петрова Нога*, Београд: Вибрас.

Тешић 2006: Милосав Тешић, „Дотицај с почелом као вид канонизације једног драматичног певања“, поговор у: Р. П. Ного, *Јечам и калопер*, Београд: СКЗ, 99-115.

Тања Ј. Танасковић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик и књижевност
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152151T
Оригинални научни рад

РЕГИОНАЛНА ЛЕКСИКА У КРАТКОЈ ПРОЗИ *МОЈИ ЗЕМЉАЦИ* ЂУРЕ ДАМЈАНОВИЋА

1. Књига *Моји земљаци* представља збирку кратких повести о животу мештана планинских села у околини Бањалуке. Настала је у одабиру текстова из истоимене рубрике коју је Ђуро Дамјановић водио у магазину „Репортер“, а у којој је настојао „да каже [...] нешто и о људима и стварима о којима углавном нико никад ништа није писао“ (Дамјановић 1980: 146). И сам рођен у бањалучком селу Голеши, потакнут судбином обичног човека, писац неусиљеним изразом, уз мноштво језичких елемената из сопственог дијалекта[1], слика свет својих земљака. Књижевнојезички израз овога писца занимљив је првенствено са становишта стилистике, али је вредно проучавања и то на који начин писац користи регионалну лексику и са којим функционалним карактеристикама је уклапа са лексиком стандарднојезичког карактера, што је предмет овога рада.

У причама из ове збирке ликови проговарају о себи сопственим језиком, у спонтаном дијалогу са ауторским приповедачем, при чему ауторске реплике углавном изостају. Проза коју аутор одређује као „књиг[у] која није ни приповијетка ни запис, него и једно и друго у једном и другом“ (Дамјановић 1980: 146), најрепрезентативнија је потка за неусиљену реализацију дијалекатске лексичке грађе. Дијалекатска реч у форми записа усменог казивања, дакле усмена реч која се транспонује у књижевни, писани текст, јесте реч у свом најпунијем постојању, имајући у виду да је одмерена, процењена као типична и непатворена. Такво постојање омогућено је језичким правилима датог идиома, те нам колокативне спреге које она остварује у књижевном тексту омогућавају сазнање о томе како функционише у дијалекатском лексичком подсистему, тј. знање о *системском значењу*.[2]

Регионалну лексику Ђуро Дамјановић користи у толикој мери и на такав начин да се стиче утисак да он књижевни језик прилагођава

* takica_7@yahoo.com

[1] То су локални народи говори из круга западнобосанских ијекавских говора источнохерцеговачког дијалекта. Дијалекатски опис ових говора дао је М. Дешић, а један од пунктова из којих је забележена дијалекатска грађа јесте и Суботица (исп. Дешић 1976: 32), мање насељено место које административно припада Голешима.

[2] О системском значењу в. Прћић (1997: 28).

дијалекту. Не марећи за помодност међу многим савременим писцима који регионализме употребљавају шаблонизовано, са приближном денотативном вредношћу, неретко сведене само на форму која би требало да гарантује стилску дезаутоматизацију, Ђуро Дамјановић овакву лексику реализује на начин који је у складу са њеним употребним карактеристикама какве се непатворено остварују у народном говору. Он за залихама дијалекатске лексике посеже као нативни говорник, носилац локалног идиома, што у тексту омогућава семеме које су у домену неусиљеног, природног опсега реализованих лексичких јединица.

Дијалекатске лексеме у делу *Моји земљаци* функционишу у оквиру свог органског, дијалекатског система. Формалне варијације лексема у овом делу илустроване примерима *јопе*, *вако*, *море*, *војка*, *пожившчити*, *млацнути, ђагет*, *подумент, тугомента* ('документ'), *туј, мурови* ('мухур', 'мур') и др. разумемо само као дијалекатска обележја једног фонетско-фонолошког и граматичког система, те оне нису у сфери нашег интересовања. Међутим, лексичко-семантичким варијацијама, које могу бити праћене и формалним дијалекатским обележјима, типа *нађ*, *дишњача*, *љутика*, *пржина, гњака, гњачица, занапосан, укувати, одити, раскуђа* итд. приступамо са становишта анализе начина функционисања лексема у једном дијалекатском лексичком подсистему[3] и могућностима садејства са стандарднојезичком лексиком у књижевноуметничком тексту.

Регионална лексика коју користи Ђуро Дамјановић разноврсна је, и када је издвојена, сама по себи представља фактички дијалекатски материјал – приближно онакав какав доносе збирке речи, а оно што је квалификује да је непатворени, најбољи дијалекатски материјал, јесте њена адекватна употреба. Фиксација такве лексике у књижевноуметничком тексту открива њене могућности комбиновања на синтагматској равни и утврђује потпуну усклађеност са другим јединицама у контексу. Такво сагласје омогућава раздвозначавање и показује начин функционисања лексичке јединице у дијалекатском лексичком подсистему и њено место у систему језика уопште, а могуће га је постићи уколико се регионална лексика користи на начин који је пишчева репродукција оригиналнога.

2. Свеобухватна анализа лексике у језику овога писца показала би све карактеристике регионализама које он користи. На основу начина реализације било би могуће утврдити ширину употребе сваке од тих јединица и дефинисати њихову семантичку структуру. То би била својеврсна инвентаризација дијалекатске лексике и њена лексичко-семантичка обрада.

У овоме прилогу регионализмима у текстовима Ђуре Дамјановића приступамо на нешто другачији начин, јер се ограничавамо на анализу двају типова њиховог активног садејства у књижевноуметничком тексту са

[3] О семантичком варирању као основној критеријалној црти за одређивање регионалног статуса лексема види више у Рамић (2012: 309–311; уп.: и Рамић 2012а: 289–291).

лексиком која има стандарднојезички статус. Такво садејство омогућава да се испољи семантичка варијација која даје регионални идентитет лексемама. Наиме, у питању је моносемирање контекстом које је вршено (А) или употребом јединица које функционишу као контекстуални синоними са регионалном лексемом редуплицирајући семантичке компоненте садржане у њој, или (Б) избором лексема које се од стандарнојезичких разликују само по домену употребе као елементу лексичкога значења. Таква употреба регионализама писцу омогућава прецизирање значења, а истовремено показује како је сваки лексички систем и подсистем „јединствена погодност за самоизражавање и језичку креативност“ (Чуљак 1980: 21).

А. У следећим примерима прецизирање значења регионалне лексеме извршено је успостављањем сагласја са лексичким синонимима у контексту. Овакво сагласје омогућило је ауторово познавање семских структура основних значења и полисемантичких структура лексема, а самим тим и позицијâ лексема у лексичко-семантичким пољима.

А.1. Значење прве групе регионализама прецизира се основним лексичко-семантичким алолексама лексема истог категоријално-граматичког типа.

Нпр. синтагматско окружење придева *камена*[4] у примеру:

> (а) – Ће се, *јадна*, ће се, <u>камена</u>, ће се, *жалосна*, ће се роди горе у оним Вукајловићима! (МЗ, 7),[5]

показује да у дијалекту придев функционише са значењем 'јадан, бедан, несрећан'. Поред сема индуктора новог значења из семске структуре основног значења придева *камен*, наведену семему омогућило је контекстуално окружење, тј. употреба придева синонимних реализованој семеми – а то су придеви *јадна* и *жалосна*.

Покрајински придев *занапосан*[6], потврђен у РСАНУ у форми *напосан, -сна, -сно* са значењем ʼпосебан, особит, нарочитʼ у делу је фиксиран са значењем ʼкоји се истиче по злу, опакʼ, што се види успостављањем на синтагматској равни корелације са придевом *опак*:

> (б) – А била ми свекрветина ионако *опака*, покојна Валимпија, свему свијету <u>занапосна</u>, бог је, занапосну, у гробу наопако окренуо. (МЗ, 18).

[4] РСАНУ: *камен*, -а, -о 3. покр. *а. у експресивном изражавању, у клетвама: јадан, бедан, несрећан, жалостан.*

[5] Истицање речи у примерима из дела је наше.

[6] РГП: *напосе* прил. *одвојено, на посебан начин.*

А.2**.** Познавање структуре лексичко-семантичких поља омогућило је моносемирање регионалних лексема употребом хиперонима или хипонима у оптималном контексту.

А.2.1. Стандарднојезички хипероними у функцији контекстуалних синонима омогућавају конкретизацију значења регионалне лексеме одређујући њено архисемско својство, односно смештајући је у одговарајуће лексичко-семантичко поље. Такви су примери из књижевног текста у којима хипероним и хипоним почивају на односу таксономије.

Глагол *жмукати*[7] реализован је са значењем ʼхалапљиво пити, пити брзо, у великим количинамаʼ, захваљујући садејству са глаголом *пити* у реченици:

(в) –... Ал Бачвани и не *пију* млого воду, они само пиво жмукају.“ (МЗ, 50).

Или, именица *раскућа*[8] бележена у речницима са значењем ʼонај, она што упропашћује кућу, распикућа, расипник, расипницаʼ у *Мојим земљацима*, садејствујући са лексемом *кућа* у контексту, реализује значење ʼупропашћена, пропала кућаʼ.

На исти начин извршено је моносемирање у следећим примерима:

> (г) – Каже мени Новак Кићин, као, како смијеш Савка, бити у тој *кући*. ... не јуначим се ја и не правим се еројем, али морам нећу бити, а ћу ћу вем у овој својој, у овој раскући ничијој. (МЗ, 20);
> (д) наглаварка[9] ʼмарама повезачаʼ – Јопе, и ова *марама* наглаварка, и она смета. (МЗ, 7);
> (ђ) чауш[10] ʼкревет са механизмом на расклапање, каучʼ – Ћуро, брате, а што је чауш чудан *кревет*: кад лежем на чауш, он тоне, а кад устајем, устаје и он за мном. (МЗ, 40);
> (е) ђулан м ʼкоњ са белегомʼ – Седам *коња* у сватовима било, седам они вранаца и ђулана, цвијећем и прапорцима окићених, уздама и ђемовима зауздaних. (МЗ, 18);
> (ж) раколица[11] ʼврста кокошкеʼ – Дванест сам *кокошију* имала, ни једну више ни једну мање, тачно дванест онијех головрати раколица. (МЗ, 8).

[7] РСАНУ бележи *жмукљар*, -ара м покр. *тврдица, циција; похлепна, прождрљива особа* са потврдама из Лике, Баније, Босанске Крајине.

[8] РСАНУ: *раскућа* м и ж *онај, она што упропашћује кућу, распикућа, расипник, расипница.* РГП: *раскућавати* (се), -ућавам (се) несвр. *расипати, уништавати домаћинство*.

[9] РСАНУ не бележи је.

[10] РСАНУ не бележи ову лексему.

[11] П. Скок (I: 250, II: 17) помиње ономатопеју *раколити се*, којом се опонаша гласање кокошака уз синоним *кокодакати*, потврђен у Лици.

А.2.1.1**.** При употреби стандарднојезичких хиперонима за спецификацију значења често се у контекстуалном сагласју са регионализмом налази и лексема која представља његову спецификујућу семантичку компоненту у односу на општији хипероним. Тако је регионална лексема *гњачица* у непосредном контексту са хиперонимом *дијете*, који јој детерминише архисемско својство, али и са стандарднојезичком лексемом *сама* која спецификује значење регионализма у односу на хипероним. На тај начин дијалекатска реч *гњачица* реализује се са знаењем ʼдевојчица, нејака млада женска особа која треба зажитиʼ:

– И тако, дико, останем *сама*. А *дијете* била, гњачица (МЗ, 17).

По истом принципу регионализам *грешница* бива моносемиран са вредношћу ʼневина, неискусна, млада особаʼ, захваљујући садејству са хиперонимом *дијете* и детерминативом *млада* у примеру:

– ... био говорио да сам ја још *дијете, млада грешница*. (МЗ, 18).

Регионалне лексеме остварене у хармонији са стандарднојезичким јединицама постају средства за даљу спецификацију до тада нереализованих регионализама у књижевном тексту. Нпр. именица *неукица* употребљена у примеру:

– Их, што их је ружио прото Проканов, Ћоканов, што је набрајо гријехе божје да би заштитио мене *грешну, младу* неукицу. (МЗ, 18),

садејствује у контексту са претходно специфікованим регионализмом *грешна* (уп. *грешница*) и стандарднојезичком лексемом *млада*, реализујући значење ʼневина, неискусна, млада особаʼ, што је чини блискозначном са лексемом *грешница*. Овакво нагомилавање семантичких компонената садржаних у стандарднојезичким лексемама и регионализмима на свега једној страници текста изазива ефекат семантичке акумулације, омогућавајући речима да значење реализују тек у вези једних са другима. Са стилистичког становишта ефективност кумулације огледа се у постизању прецизности и нијансираности у описивању и приповедању.

А.2.2**.** Конкретизација значења регионалне лексике у причама Ђуре Дамјановића вршена је и навођењем хипонима уз регионализам, те регионална лексема у том низу представља својеврсно уопштавање.

Именица *мирођија*[12] употребљена у делу у примеру:

[12] РСАНУ *мирођија* ж 1. бот. а. *зељаста биљка* ... б. (обично у мн.) *уопште свака ароматична биљка која се ... додаје јелу или пићу ради бољег укуса.*

(з) – А вићела сам и чула, дико, ће има људи који цијели живот само жваћу: само *питу*, *печене батакове* и разну мирођију. (МЗ, 8),

реализује значење ћаконија, посластица' након наведених хипонима *питу*, *печене батакове*, што показује да у дијалекту функционише семема која је у општем језику у сфери лексичког потенцијала.

А.2.3. Значењска спецификација регионализама вршена је и навођењем кохипонима у ужем контексту, па се њиховом кумулацијом апстрахује интегрална сема, нпр.:

(и) жмаре 'чварак' – Нејам више своје крмке, нејам више своју *сланину*, нејам више своје жмаре ... (МЗ, 22); Планула *сланина*. Плануло *масло*. Плануле жмаре. (МЗ, 23),
(ј) кошаница[13] 'зграда од грања, испреплетаног прућа (обично облепљеног блатом) и другог материјала.' – Потрес ми развалио *свињац*, *кућу*, *зградицу*, кошаницу. ... (МЗ, 19).

А.3. Моносемирање регионализама у оптималном контексту вршено је не само лексичким јединицама, већ и јединицама већим од речи – синтагмама и реченицама. Притом, веза између синтаксичке јединице и лексеме базирана је или само на хомореференцијалности, или може почивати и на творбеној мотивисаности, те на дубинском плану синонимне јединице имају исту вредност.

У примеру

(к) – А *дванаест година дјечак*, дјечачић, клапузан. (МЗ, 106),

моносемирање лексеме клапузан[14] у значењу 'поодрастао дечак' омогућава не лексички синоним, већ именичка синтагма *дванаест година дјечак*. Хомореференцијалност синтагме и покрајинске лексеме учинила је ове две јединице различитог нивоа контекстуалним синонимима.

Исти је случај са односом *чауш ~ кревет с ведрима* у примеру:

(л) чауш – Видиш ти како се тај што је измислио чауш, како се он, јебо га миш, сјетио да начини *кревет с ведрима*. (МЗ, 41),

као и односом *сећија ~ лежећи намјешћај*:

[13] РСАНУ не бележи *кошаница*, али зато бележи *кошара* ж 2. *примитивна зграда од грања, испреплетаног прућа (обично облепљеног блатом) и другог материјала*.

[14] РСАНУ *клапузан*^{2} м покр. *поодрастао дечак, клапчина* (Лика).

(е) сећија[15] ˮниска обично дрвена клупа покривена душецима и ћилимима која је постављена уза зид и служи за лежање и седењеˮ – „*Лежећи намјешћај* им је само мадрац, само сећија. ...“ (МЗ, 51).

У творбеној су вези лексикализована јединица *распрут* са значењем ˮпрорез у пруту; прорез настао преплитањем прућаˮ и мотивна синтагма *расцијепљени прутић* у примеру:

(м) – На крају, поплете танким, *расцијепљеним прутићима* ... Подвлачи их под горњи уплетени распрут или чак под два. То му је поплет и крај. (МЗ, 59).

Лексема *немаништник* стоји у контекстуалном садејству са мотивном реченицом *Нема ништа:*

– Душан Ћутковић је немаништник. Нема. Ни краве, ни телета. Ни овце ни јагњета. ... *Нема ништа*, немаништник. (МЗ, 54).

Доста је сложеничких регионализама углавном оказионалног карактера у чијем се синтагматском окружењу не јављају мотивне синтагме/реченице са стандарднојезичким јединицама, али је формална веза са њима очигледна, што омогућавава једноставно дешифровање значења. Нпр. *празнорука ~ која је празних руку, нићеништна ~ која нема ниђе ничега, сверадник/сверадан ~ који све ради* итд.

– Ће се, суботна, ће се, чемерна, ће се, *празнорука*, ће се роди горе у Горњем Первану! (МЗ, 7); Самотна, суботна, чемерна и *нићеништна* сам. (МЗ, 9); – Код Лазара сам био плуг, коњ, магаре, водоноша, дрвоноша, *сверадник*. (МЗ, 12); – Купио би једно коњче, оно брдско, мало хране а *сверадно*. (МЗ, 61); – ... не знам с ким би говорила, не знам с ким би проријечила. (МЗ, 20); – ... слије се ту народ *сваоклен* ће је шупљо испод неба. (МЗ, 24).

Б. Друга скупина примера подразумева реализацију лексема чија је разликовност у односу на стандарднојезички систем условљена другачијим доменом примене, те сама реализација подразумева разлику у домена употребе лексеме. Тиме се домен примене, као компонента лексичкога значења, појављује као диференцијално дијалекатско обележје. То показује да дијалекатска реч која се уводи у уметнички текст може поседовати другачију семантичку структуру, иако је звуковно идентична ономе што функционише у стандарду.

[15] РСАНУ *сећија* ж тур. *поширока, ниска обично дрвена клупа покривена душецима и ћилимима која је постављена уза зид и служи за лежање и седење.*

Тако нпр. колокациони опсег глагола *обољети*[16] у примеру:

(н) – Моро би некуд са овијем слабим животом и обољелим *здрављем*. (МЗ, 21),

показује да у дијалекту метонимијска формула према којој се значење глагола преноси са *субјекта ком се глаголска радња* (добити болест, разболети се) *приписује* на *својство које тај субјект карактерише* (здравље) омогућава референцијалну вредност нарушити. Дакле, у контексту је фиксиран домен *обољело здравље*, што не значи да у дијалекатском систему не функционише и изворни домен *обољео човек,* те тако регионална семема представља ширење употребне вредности лексеме *обољети*.

Глагол *курталисати*[17] у општем језику реализује значење избавити, спасти, ослободити' (према РСАНУ I, РГП). У књижевном тексту, у примеру:

(њ) – ... ја сваке године фину кравицу морам продати да би курталисо порезне обавезе. (МЗ, 40),

курталисати се користи у дијалекатском значењу јер је активирана значењска нијанса, која се састоји у томе што је дошло до померања од ослободити некога уклањањем проблема ка уклонити, решити проблем.

Глагол *одити* у делу има значење походити, снаћи:

(о) – ... не знам с ким би говорила, не знам с ким би проријечила. Ћу, кока, ја те одила! (МЗ, 20),

према метонимијском моделу *ходати, ићи, кретати се ~ достићи кретањем*[18].

У примеру:

(п) – … већ трећи се котао наклада и трећа дволитра празни (МЗ, 45); ... у колико сати, минута и секунди је накладен котао, а у колико је испечен. (МЗ, 46),

[16] РСАНУ: *оболети* ијек. *обољети*, оболим 1. *добити болест, постати болестан, разболети се*.

[17] Према РСАНУ је *курталисати* -ишем свр. тур. *I избавити, спасти, ослободити.* РГП: *курталисати*, -ишем, свр. *ослободити, спасити од кога или чега.*

[18] РСАНУ: *одити,* -им несв. *в. ходити*; *ходити 1. а. ходати, ићи*. б. *бити, трајати*. ...

значење ʼналожити, заложити, потпалити (котао)ʼ такође, по метонимијском обрасцу, представља ширење домена употребе лексеме *накладити*[19] са ʼзаложити ватруʼ на ʼзаложити котао, шпоретʼ.

Глагол *дојавити* (р) илуструје семантичко померање од ʼдоставити вест, јавити, поручити новостʼ[20] ка ʼдоставити оног/оно у вези са чим је вест; довести некогʼ. Уз специфичан домен употребе прецизирање значења неретко је, као у овом примеру, помогнуто и навођењем контекстуалног синонима – овде глагола *довести*:

> (р)... кренућу да нађем што младе бабе. ... Ако одозго не дојавим што бабе, кренем у Бистрицу. ... Не дојавим ли ништа ни из Бистрице, мијењам маршруту. (МЗ, 117); А ако случајно, *доведем* што бабе, нећу јој дозволити да ми командује. Јер нема смисла да ми једна *дојављена* баба, поготово ако не буде имала пензију, командује једном Гојку Марићу, мајору. (МЗ, 118).

О овом моделу померања значења глагола *дојавити* у дијалекту сведочи и забележено значење *дојавит*, -авим свр. 2. ʼдотерати стадо с паше идући пред њимаʼ у РГСМ.

Реализација у књижевном тексту Ђуре Дамјановића показује да се глагол *укувати* у околини Бањалуке односи на другачији сегмент стварности у односу на општи језик. *Укувати*[21] је фиксирано са значењем ʼприпремити, испећи хлебʼ, што је уобичајено домен који покрива глагол *испећи*, а *укувати* се односи на припрему хране у кључалој води (*укувати кафу* и сл.). Таквих примера у Дамјановићевим текстовима је доста, чак и у једној реченици. У примеру:

> (с) – А укувати крушчић, запржити вариво, развити питу, испећи колачиће или преврту, и све друге оне кувајне, запржне и печејне послове ... (МЗ, 18),

можемо испоредити *укувати крушчић, запржити вариво, развити питу, испећи преврту,* у тим *кувајним, запржним* и *печејним пословима.* Такве колокативне спреге откривају могућности семантичког спајања на основу потпуног познавања семског потенцијала и семантичке структуре лесема и у стандарду и у дијалекту.

3. Ђуро Дамјановић не крши правила рестрикције и не спаја инкомпатибилна значења – како се то у циљу креативне употребе језика од

---

[19] РСАНУ *накладити* -им свр. покр. *1. а. наложити, заложити, потпалити (ватру).*

[20] РСАНУ: *дојавити,* дојавим свр. *а.* ***пријавити, доставити***; ***потказати. б. јавити, саопштити; поручити***.

[21] РСАНУ: *кувати* -ам несвр. *I 1. в. припремати хлеб, питу и сл., месити и пећи.*

стране многих савремених писаца чини, него *напротив* – он поштује селекциона ограничења, а уметнички ефекат постиже увођењем дијалектизама на начин на који се стиче утисак да су они у таквим контекстима незамењиви.

У систему владавине опресивних режима који не хају за судбину малог човека, све више расте занимање за оне области живота које су још очувале неки степен разиграности и слободе, као што је текстуалност, односно језик (уп. Иглтон 1997: 27). Отуда у епохи савремених писаца дискурс постаје онај простор у коме је могуће борити се за визију слободе. Приповедање Ђуре Дамјановића истовремено разграђује стандардно-језичку системност базирајући се увелико на дијалекту, али на тај начин да ипак остаје у границама система јер је дијалекат део општег језика и јер у тексту дијалекатске лексеме активно садејствују са стандарднојезичким елементима. Језик овог писца тако бива пример да се креативност и „језичка слобода“ не морају нужно постизати разградњом језичког знака и спајањем семантички инкомпатибилних елемената.

4. Регионализми као јединице које дуго превиру у дијалекатском систему, који је систем са природном саморегулативом, у ком заузимају стабилну позицију, самим тим представљају најпожељнији извор за богаћење националног језика. Због тога је и ово књижевно дело Ђуре Дамјановића уврштено у корпус извора језичке грађе за Речник САНУ. Управо динамика односа *дијалекат ~ стандардни језик* неутралише, како је истицао М. Пешикан, „малокрвност језичког израза, његово свођење на јадну, суху клишетирану фразу, лишену живости и звука, боје и шарма“ (Пешикан 1970: 185–187). Пешикан писцима и препоручује да уместо мање или више успешног прибегавања стварању кованица, више захватају у „постојећу језичку ризницу“ и систематски се упознају са оним што већ постоји. А Ђуро Дамјановић припада управо оној групи писаца који обилато захватају у постојећу дијалектаску ризницу, а у његовим уметничким текстовима дијалектизми постају закономерни структурни елемент.

5. Посезање за облицима који нису у складу са стандардом, доприноси уверљивости и непатворености ликова, збивања и средине о којој Ђуро Дамјановић пише, јер „што је личност објектнија, то је изразитија њена говорна физиономија“ (Бахтин 2000: 171). Са становишта стилистике то је пример превазилажења проблема недовољних могућности непосредне ауторове речи управо обраћањем некњижевним формама, јер, према Бахтину, „тамо где нема адекватне форме за непосредно изражавање ауторових мисли, прибегава се њиховом преламању у туђој речи“ (Бахтин 2000: 180–181). Специфични појмовни свет ликова једног поднебља не може се адекватно осликати стандардним језиком у ком одређени концепти или изостају, или нису распоређени на парадигматском нивоу на онај начин на који функционишу у датом дијалекту. Од начина сегментације изванјезичког света зависи и поредак концепата у појмовном свету. И у

обрнутом смеру посматрано: говорникова перцепција стварности детерминисана је концептима датог језика којим се служи. Теоријско образложење оваквог схватања дао је још Хумболт, конципирајући идеју да је поглед на свет људи у некој говорној заједници у нераздруживој вези са структурним особинама њиховог језика (према: Чуљак 1980: 15-35). Отуда је перцепцију света корисника одређеног идиома немогуће без губитака превести на стандарднојезички систем, што због тога што у општем језику не функционишу сви појмови који су функционални у дијалекту, тако и због тога што када и постоје, они не функционишу увек на исти начин. Адаптирање регионалне лексике у текст на оригиналан, непатворен начин, саобразно са њеном стварном семантичком структуром, омогућило је ефекат искреног уживљавања у мале судбине анонимних јунака.

6**.** У раду смо се бавили анализом активног садејства регионализама и стандарднојезичких лексема у краткој прози *Моји земљаци* Ђуре Дамјановића. Издвојили смо два типа таквог сагласја које омогућава моносемирање регионализама: А. моносемирање контекстом, које је вршено употребом јединица које функционишу као контекстуални синоними са регионалном лексемом редуплицирајући семантичке компоненте садржане у њојм и Б. избором лексема које се од стандарнојезичких разликују само по домену употребе као елементу лексичкога значења**.**

Закључили смо да Ђуро Дамјановић не крши правила рестрикције и не спаја инкомпатибилна значења, већ да поштује селекциона ограничења и да адаптира регионалну лексику у текст у складу са њеном стварном семантичком структуром. На тај начин писац показује да се језичка креативност не мора постизати разграђивањем језичког знака нарушавањем правила формалне и семантичке спојивости. Регионализми у књижевним делима писаца какав је Ђуро Дамјановић стога представљају најплодоноснију базу за богаћење националног језика, што нас посебно обавезује да језик таквих писаца проучавамо.

Са стилистичког становишта адаптирање регионалне лексике у текст на оригиналан, непатворен начин омогућило је ефекат искреног уживљавања у судбине анонимних јунака, јер само праћење закономерних структура дијалекта, који осликава начин виђења света његових говорника, ствара адекватну призму кроз коју се читалац саживљава са ликовима. Активним садејством регионалне и стандарднојезичке лексике остварује се прецизизност и нијансираност у приповедању и описивању.

Извор:

МЗ: Ђуро Дамјановић, *Моји земљаци*, Београд: Просвета, 1980.

Литература

Бахтин 2000: Михаил Бахтин, *Проблеми поетике Достојевског*, превела с руског Милица Николић, Београд: Zepter Book World.

Дешић 1976: Милорад Дешић, „Западнобосански ијекавски говори“, у: *Српски дијалектолошки зборник*: *расправе и грађа*, књига 21.

Дамјановић 1980: Ђуро Дамјановић, „Слово о постанку“, у: *Моји земљаци*, Београд: Просвета.

Иглтон 1997: Тери Иглтон, *Илузије постмодернизма*, превео Владимир Тасић, Нови Сад: Светови.

Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије.

Прћић 1997: Твртко Прћић, *Семантика и прагматика речи*, Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Рамић 2012: Никола Рамић, „Територијално раслојавање лексикона“, у: *Српски језик*, XVII, Београд, 305–316.

Рамић 2012а: Никола Рамић, „Опште карактеристике дијалекатске лексике“, у: *Српски језик, књижевност, уметност*, Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28-29. 10. 2011), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 289–297.

РГП: Стево Далмација, *Рјечник говора Поткозорја*, Бања Лука: Графика, 2004.

РГСМ: Милета Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: САНУ, 1959–2010.

Скок I: Петар Скок, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*, књига I (A–J), Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности, 1971.

Скок II: Петар Скок, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*, књига II (K – пони'), Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности, 1972.

Чуљак 1980: Милан Чуљак, „Лингвистички велтаншаунг Вилхелма фон Хумболта“, у: *Зборник за филологију и лингвистику XXIII/2*, Нови Сад: Матица српска, 1980, 15–35.

Бојана М. Вељовић[*]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152163V

Оригинални научни рад

УПОТРЕБА ИМПЕРФЕКТА И АОРИСТА У РОМАНУ *ПРЕОБРАЖЕЊЕ* ВОЈИСЛАВА ЛУБАРДЕ[**]

1. Увод

1.1. Предмет овога рада јесте анализа употребе имперфекта и аориста у роману *Преображење* Војислава Лубарде.

1.2. Имајући у виду синхрону ситуацију у стандардном српском језику, у коме је домен употребе ових двају претерита сужен до те мере да се у појединим његовим регистрима ови облици готово уопште и не користе, циљ нам је да утврдимо у којој мери, и под којим условима, описано стање важи за књижевно-уметнички функционални стил. При томе, од значаја нам је била чињеница да обим присуства аориста, а посебно имперфекта у делу једног писца најчешће зависи од стања присутног у дијалекту који стоји у основици његовог израза, односно идиома његових ликова. Ситуација у већем делу народних говора у вези са очуваношћу имперфекта и аориста углавном се слаже са оном у стандардном језику. Говори у којима су поменути претерити ишчезли или сведени на појединачне окамењене облике малог броја глагола заузимају широк ареал у оквиру српског етнојезичког простора. Реч је, поред тога, о процесу који је и даље у току, и који ће, што је вероватно, резултирати потпуном превлашћу перфекта као универзалног глаголског времена за казивање прошлих радњи.

Наш одабир романа *Преображење* мотивисан је чињеницом да је реч о делу писца са терена који се одликује релативно добром очуваношћу имперфекта и аориста (реч је о источнохерцеговачкој дијалекатској зони). Самим тим то би значило да поменуте облике аутор има у свом језичком осећању. Присуство већег броја имперфекатских и аористних облика у изразу ликова, који у роману проговарају локалним дијалектом, такође је очекивано.

Грађа ексцерпирана из романа *Преображење* поменуту претпоставку потврђује. Примери употребе имперфекта и аориста бројни су, а по учесталости, када је барем реч о говору ликова, не заостају за осталим глаголским облицима.

Међутим, осим утврђивања фреквентности поменутих облика, циљ овог рада јесте и издвајање њихових синтаксичко-семантичких особености.

---

[*] bojana1919@hotmail.com

[**] Рад је урађен у оквиру пројекта *178014: Динамика језичких структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Настојаћемо стога да утврдимо у којим синтаксичким условима се имперфекат и аорист употребљавају. Покушаћемо да издвојимо синтаксичко-семантичке типове, односно да увидимо које се значењске компоненте издвајају као доминантне у сваком од тих домена, те да ли се јављају ограничења у њиховој употреби. Имајући у виду да се на нивоу појединачне реченице аорист и имперфекат најчешће комбинују и узајамно, али и са другим глаголским облицима, покушаћемо да издвајањем таквих примера увидимо какви се ефекти тиме постижу како на синтаксичком, тако и на наративном плану. Најзад, ако се узме у обзир да, као што је већ поменуто, висока фреквентност ових облика проистиче из ситуације инхерентне дијалектаској бази на којој се заснива говор наратора, односно говор ликова, циљ нам је да утврдимо да ли се на синтаксичко-семантичком плану испољавају неке особине које су диференцијалне према стандарду. Присуство разликовних црта очекивано је будући да се употреба аориста и имперфекта на нивоу локалних говора неретко разликује од оне у стандардном језику. Ту убрајамо проширење домена употребе једног и другог облика, остваривање у синтаксичким позицијама у којима их у стандардном језику нема, улазак једног облика у сферу употребе другог и сл. Настојаћемо и да објаснимо разлоге евентуалних одступања.

Овде, такође, треба поменути да разлози употребе аориста и имперфекта у делу неког писца нису условљени само особеностима његовог израза у дијалекатском смислу, односно тога да писац (не)употребљава ове облике зато што их има или нема у језичком осећању, већ последица намере да на приповедном плану на различите начине искористи њихов стилски потенцијал.

2. *СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТИ УПОТРЕБЕ ИМПЕРФЕКТА И АОРИСТА*

2.1. *АОРИСТ*

2.1.1. У роману *Преображење* Војислава Лубарде аорист се употребљава у свим синтаксичким позицијама у којима га срећемо и у стандардном језику. Њиме се, наиме, казују претеритале радње које су се десиле у прошлости непосредно или знатно пре момента говорења о њима (в. Станојчић и Поповић 2005: 391; Танасић и др.: 423).

Непосредно прошле радње:

Бако, зашто ме ниси пробудила? – *јекнух*. (7)[1]; Преображење! – *рекох* јогунасто. (7); „Спас и мир оним које Власи искомадаше“, *шапну*. (59); Шаћирбег *кину*, мисао му се прекинула, али су његове уфитиљене очи

[1]Сви цитати преузети су из: Vojislav Lubarda, *Preobraženje*, Zagreb: Naprijed, 1979.

и даље гризле мразним сјајем […] (60); Курву ли ми нану, *искасапи* ме, сатра. Ко нико. Да ли је жив? *Пустише* га да умакне. (62).

При исказивању радњи које су се десиле знатно пре момента говорења, аорист најчешће уочавамо у ситуацијама опширних ((псеудо)историјских) сведочанства ликова, као непосредних учесника/очевидаца. Радње из далеке прошлости детерминисане су како посебним одредбама којима се указује на време њиховог (из)вршења, тако и језичком ситуацијом/контекстом:

Оно што се десило прије четири године, кад *погину* Стеван […] (14); „Једна таква, у длаку иста“, досјетио се Дедага, „отпослата је на дар фон Кришковићу када га оно, ћетрнаесте, *издигоше* на ћаст генерала.“ (132); *И том нареченом Хамзи по оцу званом Кукавица пошто се истакао у бoју са московим поведоше разрооку кћер сушичавог дефтедара Ђорића који убјеже из бијела града Будима. Коју не хтједе ниједан Салихбега Кулаша син*[2]. (23).

Тако и млади Хамза поста силан и моћан. Поста баш и бег и он ти бива из бијеса остаде да живи поред Кулаша. (23); *Допаде младом бегу тада цијели Гласинац* […] (24); […] *ама ко што нијесам заборавио сву чемер и поганлук који ме стрефи* […] (30).

2.1.2. Мада чешћи при исказивању референцијалних радњи, аорист бележимо и у ситуацијама казивања нереференцијалне прошлости:

Нереференцијалне радње:

И поново, ко зна по који пут, *надође* онај неразумни замајац – тако нечујно, а ипак јасно, ухватљиво, гамиже мирис страха. (73); Бојазан да се не уквасим поново ме, трећи или четврти пут тог јутра, *обрну* мислима на Тока. (81).

Референцијалне радње:

Паде и крв мога брата Стевана. (77); *Ту ме преоте и ослободи из турскије канџи хајдучки харамбаша речени Токо*. (92); *На кога се влаше жалиш упита њега зли.* (91); *У околним српским селима још дванаест набише*. (90); *Одједном чух како Токо цикну као гуја кад се на жеравицу меће.* (99); *Једноћ дваш га умало и не посекоше*. (99).

2.1.3. Аорист се, даље, употребљава за казивање радњи које су прошле у односу на моменат говора, када је посреди синтаксички индикатив, те за казивање радњи које су прошле у односу на неки други моменат, када је реч о синтаксичком релативу.

Индикатив:

И нареди момцима да за шију овом биједнику привежу кучку. (29); *Живот мене бедна превише намучи и понизи*. (89); *Тако наста изгор хајдучко стециште на домаку Чаршије око три сата хода на коњу јер*

[2]Примере који су у роману обележени курзивом и у раду наводимо италиком.

путева нема. (95); *Тако се заче и Токово хајдуковање.* (95); *И не знадох како да га сјетујем.* (100); *Настаде плач.* (102); Кргав и натечен, издуженух руку и кратка врата, хоћа *уприје* поглед према небу. (103); И бога ми, *накупи се* неких десетак комада. (131).

Релатив:

Не пробуди се два дана прије него што се пошљедњи гости румелијски бегови разиђоше кућама. (24); *Друге ноћи пре него што ће га ставити на муке Токо раскину везе око ногу и руку* […] (95);*Пете ноћи од како посече Мевлудина бејах тек заспао кад ли по мене Токо посла момка.* (99); *Би глад коју никo не упамти, помре млого народа а још више помори турскије огањ и мач који надође затим.* (88); *Исто вече не бесмо ни вечерали зовне мене Токо уз ватру и нареди ми да чатим.* (98); *виђег пуст како те салијећу ама не узмого стићи.* (148).

2.1.4. У роману *Преображење*, како то наративни режим казивања најчешће и захтева, аорист се унутар једне реченице или, шире, микротекста, најчешће комбинује са другим глаголским облицима којима се казују прошле радње. При комбиновању са претериталним или временски транспонованим глаголским облицима, успоставља се или однос сукцесивности или однос симултаности аористне и радње исказане неким другим обликом. На тај начин на наративном плану постиже се динамичност приповедања.

Бележени су случајеви комбинације са перфектом, и то обично они где је аорист у главној, а перфекат у зависној реченици. Притом, перфекат најчешће служи као догађајни оквир у који се смешта аористна радња:

Кад је поново отворио очи, миран и прибран, *угледа* уштагљеног муфтију, сједио је тик испред њега, скрштених ногу и руку […] (64); И кад му се учинило да свега нестаје, и његовог тијала и страха, који и није био страх већ истакање оног свица из очију, у свијест му, као прамен таме, опет *нагрнуше* нестварно нарасле главе гостију. (68); А кад је, тако зарадован, и сам кренуо у коло, *угледа* како се пред њим обрћу одрубљене главе четворице синова, једна поред друге [...] (137); *Међутим када је овај хериф и незналица на све стране видио око себе папире избезуми се.* (25); И док сам, и сам разуђен, занијет, све то сабирао и разлагао у себи, *закачи* ме далек и пјенушав врисак, да ли почетак пјесме или туче, а потом се *разли* и стишан прасак штуца, што ме *натјера* да нађулим уши, дрхтав; (14).Онако румен и танак, стриц *се* након тих ријечи *занесе* назад, као да је посрнуо, а онда *закорачи* према оцу и мени, раширивши руке, *да* се одмах иза тога пљоштимице *свали* испред постоља, прије него што је отац успио да прискочи. (48);

Мада има и друкчијих ситуација:

Са поља, преко ријеке, опет се извила пјесма, она што продире у врх мозга, а онда *прснуше* гласови младића који су долазили средином улице, од наше куће. (86); *Старац је стиго да удоми кћер али му не дадоше и да се провесели како доликује.* (24).

Аорист се често комбинује и са имперфектом:

И оприча мени јеромонах Игњацију душе праведне и брез једног ока које му турци ископаше шта аргијани чињаху српскоме роду у земљи Ерцеговој. (90); *А кад је не нађе крета̏ше у ноћ да са зверињем разговор води*. (101); *Синоћ касно дођоше јављајући нам да су безе стигли и мноштво других на гласинац и да пушке тамо од весеља пуцају и овнови се на ражњевима окретаху*. (102).

Аорист се на блиском одстојању комбинује и са презентом (при чему је аорист најчешће у главној а презент у зависној реченици):

Видјеше како се Шаћирова модра глава нагиње на лијеву страну, а рука сваљује низ миндерлук. (71); *Две ноћи и један дан слушасмо клети како зазива смрт и куне злу турску ћуд.* (90); *Дођох велемоћни судија не да се жалим већ да се пред вашим честитим лицем исплачем за муку и невољу која ме снашла*. (91); *убјеже јал од мене несрећнога јал од несреће наше љуцке да је не гледаш ко што и ја више не желим*. (147); *и онда се стрефи чудо божије са мевлудином а ти ме наобрази да чатим писмена и да иг ево и сам руком својом оцртавам на ћагету и тиме бол душе заклањам*. (148); *Граби што стигне ко и његов отац Симо што га се курталисасмо на једвите јаде*. (257); Видећи како се хоџа кисело осмјехује и сопће, муселим *појми* да је то обавезан знак жалости па се и сам *скруши* у лицу: савијајући се према мртвоме бегу *осјети* како га плави блажена сласт. (72).

Аорист се јавља још и уз плусквамперфекат: *Јуче тек што бесмо кренули стиже порука из Чаршије од Токина крвника Шаћира*. (102); *Исто вече не бесмо ни вечерали зовне мене Токо уз ватру и нареди ми да чатим.* (98); *И опоменусмо се речи којом нас беше заклињо дотле.* (102); и футур први: *Благом Аллаховом милошћу и нашом добром вољом ко што већ казах свим осталим изгорцима па и двојици преосталих Токинових синова поклонићу главе.* (56); *и сад ми је жа и прежалити нећу што и ја не остадог тамо на ономе црном биљегу.* (147).

Осим наведених, чести су и случајеви саопштавања прошлих догађаја искључиво употребом аориста, при чему се овај облик најчешће среће у низовима:

А онда и то *прође*, *расплину се*. (14); Ја *не познах* веће сласти, нити ме шта тако радосно *опијани* и тако високо *узнесе*, као њихов чудесни зов. (43); *Све живо замре. Осуши се летина и надође глад достојна плача* [...] (88); *Скупљах тамо дарове за цркву свете богородице у Чајничу који турци опљачкаше по трећи пут лањског лета и згазише свете иконе наше однесавши сребрена кандила и путире од жежена злата и све што њихове похлепне очи угледаше однесоше или уништише*. (89–90); *Кад лисје обујми шуму и вас Изгор обгрли божија благодет и Токо живну*. (101); Са црквеног звоника, изнад мене, *ударише* звона – њихов цилик *зајаши* у брда и поља, тамо се *згомила* и *сли* са распуклом сељачком пјесмом која га *врати* назад [...] (172).

2.1.5. Познато је да се у стандардном српском језику аорист гради готово искључиво од глагола свршенога вида (Станојчић и Поповић 2005: 392). Необичност аориста имперфективних глагола својствена је и већем делу народних говора. Стога, како наводи Ј. Вуковић, „код многих писаца који у свом говорном језику носе живо осећање за аорист свршених глагола, неће се јавити, или ће се ређе јавити, аорист од несвршених глагола“ (Вуковић 1967: 23). Источнохерцеговачку дијалекатску зону, чија основица према структурним особинама стоји у дијалекатској подлози говора ликова романа *Преображење,*у целини карактерише добро чување аориста и импефекта (Ивић 2001: 182). Наведено стање потврђују и подаци презентовани у студији *Говор источне Херцеговине* А. Пеца (1964: 174)[3]. Према новијим истраживањима, у сарајевском говору јављају се облици *пекоше, вукоше, стригоше*[4], што указује на то да на ширем ареалу аорист несвршених глагола није стран (Халиловић и др. 2009: 34).

Наведеним констатацијама одговара и стање запажено на материјалу ексцерпираном из романа *Преображење*. Наиме, аорист је високофреквентан глаголски облик, при чему је највећи број примера управо са перфективним глаголима:

Не часећи, бос и чупав, *стрчах* низ степенице […] (7); И за мог Јову, црва није згазио, а душмани га *одведоше*... (15); *Чудан земан <u>настаде</u>*. (19); *Нови бези <u>заокружише</u> око себе доњи шехер*. (23); […] *колико је дуката бачено фитмијама које први пут за ту прилику <u>домамише</u> у Чаршију. Ионако голем иметак млади Шаћир <u>удвостручи</u> стеченим миразом* […]; *Ма он не говорећи шта снује <u>доведе</u> дунђере из приморја*. (24); *Чувши то Шаћирбег са куле <u>посла</u> слугу да доведу несрећника.* (29); Онда ме из даљине, полако, *поче* да засијеца танак бол, а вилице *заиграше*. (50).

Незанемарљив је, међутим, и број примера аориста од несвршених глагола:

А иза куле заокружи се потом доњи шехер који му <u>служи</u> у свему а највише да проводи бијес. (24); Боже, да ми га је видјети, још једном у очи да му погледам, онако, јесу ли још гладне, ко прије четрес година кад му оно *гледах* зубе. (62); *ово <u>писа</u> лука којег ме назваше јоште токо о мукама утробе моје и несрећне судбине синова мојије које затрије турчин*. (145); *прође <u>грабише</u> од турчина што је и боже помози ама се пошљен наврзло и на свога па не гледа чије је* [...] (150); *Официр <u>слуша слуша</u> па се примаће*

[3] Село Изгор, за које се већим делом радња романа *Преображење* везује, у овој студији наводи се у списку истражених пунктова.

[4] Потврде за наведене облике аориста налазимо у студији *Говор града Сарајева и разговорни босански језик*, с напоменом да овде занемарујемо чињеницу да их аутори (погрешно) наводе као морфолошке пандане имперфектима: „говори се: они *пекоше, вукоше, стригоше* (не: *пецијаху, печаху, вуцијаху, стризијаху*...)“ (Халиловић и др. 2009: 34).

Рагибу и ондак му у лице. (389); *Данас ми приходи Сабетлија ко што ми приходи и мука која ме бијаше спопанула у Сарајеву*. (30); *И бејах већ у боју љутом и секох турке уз бок реченоме Току*. (87); *И од мене несрећног убежава*. (98)**;** *Клекнуше и људи и жене и деца и сви у један глас молисмо Тока док га и не умолисмо да не пушћа народ крвнику на милост у робље.* (102); *када те прошле године избависмо из руку турски и скидосмо синџире мишљадосмо да се пред нама налази дијете* […] (148); *Мишљадосмо да ће се као и увијек искијаметити између себе, ама се преварисмо*. (188).

У једном делу примера, услед морфолошког поклапања облика аориста и имперфекта (а изостанка супрасегментних обележја која би отклонила недоумицу), није могуће, без укључивања додатних критеријума, са сигурношћу устврдити који глаголски облик је посреди.Тако је у примерима: *Јесам слуга у беговића ама то не знаћи да сам изгубио и образ па болан не бијо зар не знаш да са вашијем Током пријатељевах кад оно ићасмо на косово.* (318); *и предје сте претили и доходили а ми чекасмо на своју земљу.* […] (57); *Узалуд се надах и да ће ми од људи злих и прзница помоћи перо свемоћи.* (19). Овде услед изостанка прозодијских обележја (*пријатељевах* : *пријатељевах*; *чекасмо* : *чекасмо* и сл.) није јасно о ком облику је реч. Да је вероватно посреди имперфекат, може се претпоставити на основу напоредности радње исказане поменутим глаголским формама са радњом исказаном другим облицима. Као могући критеријум разграничења у сличним ситуацијама, С. Танасић помиње и синтаксичко окружење, односно то да се обично узима као правило да је посреди онај глаголски облик који је у непосредном окружењу (Танасић и др. 2005: 426)[5].

У примерима: *И чекасмо два дана.* (102); *Бејах заборавио док се целог лета клах са турцима да срамоту своју оперем.* (92); услед присуства одредби које указују на ограниченост глаголске радње, могло би се претпоставити да је посреди аорист. Ипак, на материјалу из романа *Преображење* овај критеријум није применљив, будући да се, како ће се касније показати, у истим синтаксичким позицијама јављају и облици који су несумњиво имперфекатски.

2.1.6. Двовидски глаголи употребљени у аористу имају значење свршених:

Више не видесмо да се смеје. (98); […] *толико лице твоје бјеше умилно а очи сјетне ама се преобрази и виђесмо сви колико нас бјеше да јеси уман и наображен*. (148); [...] *не ћух*, бива, тачно шта ређе, ухватио ме зорли страх, на прилико то је дошо судњи ћас, ко и ћетрнесте. (199); „Треба ли ти нешта, о беже?“, *чу* оцин глас, здвојан, и умилност и подозрење. (63).

2.1.7. У студији *Синтакса глагола* Ј. Вуковић (Вуковић 1967) напомиње да посебну пажњу треба посветити глаголима *моћи, бити,*

[5]На основу наведеног, облик *пријатељевах* из првог примера био би имперфекат, будући да за њим следи *ићасмо*.

умети, хтети и сл. онда када су они употребљени у аористу. Наиме, како аутор наводи, назначени глаголи јесу имперфективни по виду, али се у оваквим ситуацијама њихова свршеност или несвршеност одређује према томе да ли наше језичко осећање глаголску радњу интерпретира временски димензијално, у једном замишљеном ограниченом или неограниченом току, или пунктуално, односно вршену у једном маху (Вуковић 1967: 314). Тако Јован Вуковић поводом глагола *хтети* наводи следеће: „Кад год аористом глагола *хтети* (а то се може применити на читаву групу глагола) није уско ограничено време на један моменат хтења, на одређени случај хтења, везан за само једну уско временски ограничену ситуацију, онда је његово видско значење имперфективности очувано; а кад год није могуће временско помицање хтења у границама јасно изражене димензијалности, лабилност аориста код оваквих глагола стања да очува своје видско значење јасно се очитује – и он се, по мом мишљењу, и ослобађа видског значења своје основе“ (Вуковић 1967: 330).

У роману *Преображење* налазимо потврду овакве тврдње у примерима у којима је употребљен управо глагол *хтети*: *И остали који не хтеше бити робље*. (96) *све разумједог исаило брате ама не разумијем зашто не шћеде цјеливати крст који ти бјеше скривен на грудима*. (148). У првом случају указује се на стање извесног (дужег) трајања, док је у другом посреди стање ограничено на један моменат.

Наведено се можда још боље очитује у примерима са глаголом *бити*:

И би гужва од речи казаних. (102); Ако је слушати што бјеху стари казивали, а што се прича или је било или ће бити, турбе *би* прекривено оловом шесте године након што се рахметли бег растави са душом, Алах му дао вјечни спас и мир. (212).

Ама би суђено да му ти папири дођу главе. (99); *Не би зло које турци не починише*. (88).

У првој групи примера глаголом *бити* саопштава се само један моменат у прошлости – нема, дакле, никаквог трајања. Управо због тога у примеру *И би гужва од речи казаних* (102); не би могао бити употребљен имперфекат глагола *бити* (‘*Бејаше* гужва...’ значило би нешто друго), већ је он овде заменљив аористом свршених глагола типа *постаде, настаде*. У примерима из друге групе таквог ограничења нема, те употреба имперфекта не би унела разлику у значењу: ‘*бејаше* суђено...’, ‘*не бејаше* зла...’ и сл[6].

[6]У осталим примерима са глаголима овога типа није, међутим, увек могуће разграничити да ли је посреди свршеност или несвршеност. Може се једино претпоставити, и то искључиво на основу критеријума који се у целини исцрпљује у појму језичког осећања, да у примерима: *Имадог срећу да се на почетку боја задесим уз вожда јер бијах дојавио вијести о злотворима.* (242); *ево имаде двадесет и четири љета господња како се гањам и прегањам са онијем некрстом из чаршије шаћиром и његовим слугама*. (145); *не умједог разабрати шта ми*

2.2. ИМПЕРФЕКАТ

2.2.1. Имперфекат је глаголски облик који се, према дефиницијама које се наводе у граматикама, употребљава да означи радњу која се вршила у одређено време у прошлости, и то напоредо са другом радњом (стањем или збивањем) означеном неким другим прошлим временом (в. Станојчић и Поповић 2005: 392). Притом, често се у традиционалној литератури наглашава и то да имперфекат сам по себи подразумева дуго трајање вршења глаголом означене радње (в. Вуковић 1967: 179). У новијим радовима из ове области, међутим, обе од наведених карактеристика (и напоредност и дуго трајање) доведене су у питање. Доказано је, наиме, да напоредност са неком другом радњом није нужно обележје имперфекта, већ да се њиме без икаквих додатних средстава може исказати појединачна прошла радња (в. Вуковић 1967: 175; Ивић 1953/54: 234–235; Јовић 1959: 120; Сладојевић 1953/54: 219). Такође, појам дугог трајања радње, према мишљењу Ј. Вуковића, треба заменити појмом неограниченост радње, будући да у примерима типа – *Шта рађаше он тамо? Читаше новине*. – нема никаквог истакнутог трајања, оно ничим није обележено и, уосталом, индиферентно је. Уколико утисак о дугом трајању ипак постоји, сматра аутор, њега носи или сама глаголска основа или контекст (Вуковић 1967: 180). Исто тврди и М. Стевановић (Стевановић1953/54: 43). Даље, П. Ивић истиче да значење дугог трајања не казује сам имперфекат већ његова веза са другим речима у реченици (Ивић 1953/54: 235). Поменуто на дијалекатском материјалу показује и Душан Јовић, који наводи да „у самом имперфекту нема неког истицања дугог трајања глаголске радње у прошлости. Трајност је условљена имперфективношћу самих глагола од којих се имперфекат искључиво гради“ (Јовић 1959: 127).

Све наведено потврђује и материјал из романа *Преображење*. Наиме, у примерима: *Куд би се човек мако <u>лежаху</u> мртци који нити <u>се копаху</u> нити <u>имађаше</u> ко.* (88); и: *У првом бесу Токо <u>шћаше</u> та ћагета заложити на ватру*. (98), употреба глаголских облика у имперфекту не

казујеш јербо <u>морадог</u> још двојицу да умирим прије него што бијаг стиго да те узмем на руке. (148); *<u>Не знадосмо</u> броја оним које беху поклали ко волове на мостарској чаршији*. (90); употребљени глаголи имају значење свршености.

У осталим примерима исказане радње, стања и збивања одликују се извесним, краћим или дужим трајањем:

Који <u>могаше</u> ти убежаше са ону страну реке Саве. Који <u>не могаше</u> ти платише јали главом јали образом својим. (88); Прими, синко, овог несмиреника који, вала, *умједе* да живи. (129); *<u>шћедог</u> живјети ко што бог и православна вјера налажу ама <u>не дадоше</u> губа иг ватала и на овоме и на ономе свијету ће бог боље види и брже суди.* (145); *<u>шћедог</u> ко и ти да ми крвници прекрате муке*. (147); *несрећа је моја и несрећа мојијег саплеменика што <u>морадосмо</u> да бранимо образ и тријебимо некрст мјесто да оремо поља и гојимо стоку ко други срећни људи у свијету* (145).

носи са собом неко дуже трајање него што би то био случај да је употребљен перфекат истих глагола (*Куд би се човек мако лежали су мртци који нити су се копали нити је имао ко,* и сл.). Дуже трајање, дакле, последица је саме имперфективности глагола, или га носи одредба: *Дан и ноћ мислим на њега и зло које чињасмо једни другима*. (100), односно контекст: *Ти бројни а безимени искушеници служаху Богу и вери, манастиру и цркви, а кад им молитва не би помогла и враг азијатски дошао да уништи и оно последње, Божије двери, кретаху попут просјака на пут да моле где се умолити могло или отму где је било за отимање.* (273).

Напоредност са другом радњом, иако је честа, као у примеру: *А кад је не нађе крешаше у ноћ да са зверињем разговор води*. (101), ипак није обавезна: *Људи јећаху ресу лескову.* (88); *Некоји јећаху псе и мачке.* (88); *И ја грешни Исаило мољах земљу да се распукне и мене несрећнога прими* [...] (89); *Мишљаше да ће своју хују олако расути*. (93).

2.2.2. У роману *Преображење* имперфект је бележен у свим синтаксичким функцијама у којима наступа и у стандардном језику. Њиме се казују прошле, како референцијално тако и нереференцијално конциповане радње:

Референцијалне радње:

Људи јећаху ресу лескову. (88); *Некоји јећаху псе и мачке.* (88); *Поступаху са мном ко са љутом звери или међедом*. (89); *И тераху мене до чарне горе романије и поља гласинца*. (92); Узаман *мољах* Јова да их се окане. (380); Рагиб *бјеше* стигао на два корака, али је и даље смишљао шта да каже – утроба му се извртала. (375); *Бијаше*, као и увјек, омеђен скрамом моје радости. (10); *Веле да тако хотијаше и сам дефтедар* […] (23)

Нереференцијалне радње:

Увек га хваташе бес и руке му се тресаху од јарости љуте. (94); *Стално се окреташе*. (97); *Често предвече умољаваше да изнова толкујем Мевлудиново записаније*. (99); Нијесам вољела те уклетнике који *долажаху* ноћу и *одлажаху* тако, ко вилењаци, да се и не виде и не чују. (380).

2.2.3. Бележени су примери са имперфектом и у синтаксичком индикативу и синтаксичком релативу.

Индикатив:

То *бијаше* уобичајени позив стараца, наших преображењских гостију […] (8); *Отац му бијаше сељак*. (26); *Само око паса имађаше један комад сукна*. (27); *Несрећни имађаше кућу са малом и пространу земљу*. (91); *За једног својега турци секаху десет нашавших срба.* (94); *Токо о томе не хођаше говорити*. (94); *Токо и Вук мораху тако даље*. (94); *Около тора пси рундови који скакаху за грло*. (95) ; *Држаху их у тору баш ко стоку.* (95); *И он ти љуто настојаше да се што пре затури* [...] (95); *Прављаху нове колибе*. (95); *Мишљах зло је*. (99).

Релатив:

Остало је да се прича је ли му нешто стављено у филџан кахфе или му од бога <u>бијаше</u> суђено да тако сконча. (24); *Али је и поред тога издао неколико фетви које <u>бијаху</u> без икаквог основа.* (25)*; <u>Мишљах</u> да ћу заборавити ако се измакнем* […] (30); *И ја грешни Исаило <u>мољах</u> земљу да се распукне и мене несрећнога прими* [...] (89); *Све немилосни <u>чињаху</u> да бише хришћани дрхтали од страха и да не осете у себи душу.* (90); *<u>Мишљаше</u> да ће своју хују олако расути*. (93); *Токо <u>ћуташе</u> верујући да ће га минути несрећа*. (94); *Кад бејах стигао у бој <u>крешаше</u> и по тридесет ножева*. (95); *Несрећа худа <u>хођаше</u> да се Токо у час измени*. (97).

Када се имперфектом казују радње које су се у прошлости понављале и постале трајно својство субјекта, односно када се њиме указује на одређене ситуације које имају трајни карактер, посреди је квалификативна употреба овог глаголског облика (в. Танасић и др. 2005: 430).

Луку називају Токо по токама које веселник више <u>не скидаше</u> са себе а другог Вук по томе што голим рукама <u>бејаше</u> пошао на вука. (94); *<u>Вољаше</u> више погинути са својима него да превери*. (95); *Увек <u>иђаше</u> неки белај за мном или ја може бити <u>иђах</u> за белајем.* (100).

2.2.4. Сви забележени примери имперфекта јесу они од несвршених глагола, будући да се имперфекат у српском језику гради искључиво од глагола имперфективног вида. Један је, међутим, забележени пример од глагола перфективног вида: *то нам све <u>учињаше</u> турци траг им се ископо*. (146)[7].

2.2.5. У реченицама са више предиката, а тако на плану микротекста, имперфекат најчешће служи као временски оквир у који се смештају радње исказане другим облицима:

аористом:

И кад се томе нико <u>не надаше</u> поче да зида кулу од девет метара са три боја и дванаест одаја. (24); *Токо <u>не имађаше</u> куд него сјаши ћутећи јербо оде им глава ако не послушају*. (93); *Токо <u>не имађаше</u> куд јер деце своје не хтеде остављати.* (94–95); *Не протече ни десет дана а он већ <u>памтијаше</u> сва слова и беше спреман да сам чита Мевлудиново*

[7]У начелу, појава имперфекта од свршених глагола могућа је, будући да се као такав среће у неким народним говорима. У призренском говору, на пример, бележене су форме: *забо̀л’ев* ги но́ге, *закла́в* ги Арнаўштије (Реметић 1996: 188). Међутим, како аутор наводи, реч је несумњиво о имперфекатским формама али са аористним значењем (Реметић 1996: 188).

Петар Сладојевић сматра да, иако се свршени глаголи по правилу не јављају у имперфекту, у случајевима када се употребе, они више нису перфективни него имперфектизовани, или им је значење померено у смислу модалности (Сладојевић 1953/54: 219). Облик *учињаше* из романа *Преображење* одговара овом тумачењу. Ипак, поуздане закључке о (не)постојању овог морфолошког типа у идиому ликова романа *Преображење* не можемо донети, имајући у виду да је забележен само један пример са перфективним глаголом.

записаније. (100); *брате Ристо ево среће да преоста премда ко и сви не жалијах главу заложити е да се јопет србско име слободом окити.* (242);

перфектом:

А кад је хоџа, затим, очима потражио комад какве чоје, да прекрију мртваца, соба *бијаше* празна. (71); Сабрана у тешку чалму памћења, казивања о Току и Изгору *бијаху* за мене, стога, час преголем жал и стид којем нисам могао да се одупрем, час гурави понос којим сам, некорисно, сузбијао тај стид. (83);

презентом:

виђу како се грчиш а неки свијетли осмијех прелазаше лицем твојим умрљаним. (148); *Имађаше и таквих дана да стане усред боја не гледајући ни турке ни нас*. (99); *И поручиваху ми оци наши да се вратим и књиге свете опет преписујем за службу деви Богородици*. (101); *Бијаху* изван мене и приче о дједу Јови и врба на којој је висио, смрт стрица Стевана и клетва баке Милице […] (49);

плусквамперфектом:

Устурио се беше на коњу и јахаше полако. (97); *Игњаџије побожни се куњаше да у мостарској чаршији на колац беху набили и поклали преко тисућу хришћана.* (90); *Дошла и јесен беше а ја не кретах даље нека ми опрости Велика Богородица Мајка Божија којој служах*. (92).

Као и у случају аориста, и у односу радњи казаних имперфектом, с једне, и другим глаголским облицима, с друге стране, успоставља се или однос сукцесивности или однос симултаности. Притом, увек доминира претеритална, имперфекатска временска линија.

Чести су случајеви када је имперфекат употребљен у низовима:

Некоји силни бегови из Румелије и Тесалије са големим брадама и крвавим очима, међу којима се истицаху два арапина црна ко чавке чије се очи превртаху попут филџана и неколицина високе господе из Стамбола врцкастије гузица и бијела лица ко у ханума. Двојица од тих стамболија дукатима мамљаху младиће у ћошкове и лугове искрај ријеке што умало не проли крв. (23); *Куд би се човек мако лежаху мртци који нити се копаху нити имађаше ко.* (88); *И гоњаху ме да играм и певам кад бише им приспело да се веселе и удараху ме шибама и канџијама коњским и терах у да клечим на једној нози а они се ваљаху на земљи баш као врази наказни*. (89); *Гледаху им зубе и опипаваху мишице*. (95)

2.2.6. Узимајући у обзир чињеницу да прошлост која се казује имперфектом није хомоген и недељив период, Ј. Вуковић у *Синтакси глагола* предлаже поделу семантичких типова имперфекта с обзиром на временску удаљеност у односу на моменат говора, односно садашњост. Тако се може говорити о следећим категоријама: а) имперфекат за блиску прошлост и имперфекат у обухватању садашњости; б) имперфекат за мало даљу и удаљенију прошлост; в) имперфекат за даљу и далеку прошлост; те о г) имперфекту за неодређену прошлост (в. Вуковић 1967: 108, 170).

Готово сви наведени типови, мада са неједнаким уделом, присутни су и у роману *Преображење*.

2.2.6.1. Имперфектом за блиску прошлост казују се радње за које се не може са сигурношћу тврдити да су разграничене са садашњошћу. Њиме се исказује радња у процесу, али таква да је говорно лице не прати даље од момента када ју је као очевидац доживело, па би се могло рећи да је радња прошла (*Малопре људи кошаху у ливади* – не значи да они не косе и у тренутку када говорно лице то саопштава, али је то евентуално вршење изван његовог опажаја и оно то не може са сигурношћу тврдити). Такође, у овај тип потпада и исказивање радњи чији прекид наступа самим моментом говора, чиме се оне као такве додирују са садашњошћу (*Шта радиш? Вала ништа, тек беспослен, па слушах како трава расте*) (в. Вуковић 1967: 108-126).

Имајући у виду да се у роману *Преображење* имперфекат у највећем броју случајева употребљава у ситуацијама када ликови у функцији сведока приповедају о далеким догађајима из локалне историје, примери имперфекта за блиску прошлост нису бројни.

Бележимо их у ситуацијама саопштавања непосредно уочених радњи, стања и збивања, у примерима типа: Између Шаћирбегова турбета и улаза у џамију *стајаше* група градских угледника. (103); „Нешта *смишљаху*“, сабра. (231); потом у питањима: Па, људи, ђе нам *бијаху* оћи? (132).

Ретки су примери када се на блиску прошлост упућује временском одредбом: Ријечи сад *бјеху* јасније, чистије, али нисам знао одакле истичу […] (82).

Примере за имперфекатску радњу којом је обухваћена садашњост (типа *Требаше ми двадесет динара* у значењу ‘треба ми’) нисмо бележили, што је и очекивано ако се има у виду да нису познати свим народним говорима.

2.2.6.2. Имперфектом за мало даљу и удаљенију прошлост казују се радње уз које не би могла стајати одредба ‘сад’ и ‘малопре’. Уколико је овај тип прошлости детерминисан посебним језичким средствима, она се јављају у виду прилошких речи и синтагми прилошког карактера по значењу: ‘јутрос’, ‘синоћ’, ‘јуче’, ‘пре неки дан’, ‘јесенас’, ‘лани’, ‘у недељу’, ‘пре две године’ и сл. У случајевима изостанка језичких маркера, овај тип прошлости детерминише се контекстом (Вуковић 1967: 143–154).

У нашем корпусу присутни су само примери који припадају другом наведеном типу: Људи и жене *стајаху* мирно да бише видјели како ће тек стасали Јово, упрепашћен као и сви, да удари булу ногом у тур и тиме довијека орезили и образ Беговића куће и Чаршије (343).

2.2.6.3. У односу на претходно наведене типове, имперфекат за даљу и далеку прошлост знатно је фреквентнији. Разлог упадљиво већег удела овог типа у односу на остале налазимо у томе да је употреба имперфекта у роману ограничена пре свега на дискурс обликован у виду

сведочанстава из домена народне историје о догађајима који су обележили период знатно удаљен од момента говора.

Далека прошлост у лингвистичком (временском) смислу значи прошлост у којој је говорно лице учествовало са својим сазнавањем ствари, узимајући је притом као временску сферу која се не може обележити са ‘јутрос’, ‘јесенас’, ‘пре две године’ и сл. При казивању овог типа прошлости као специфичније временске одредбе, узимају се: ‘једног дана’, ‘једне године’, ‘једном у турско доба’, затим: ‘кад ја чувах овце’, ‘кад ја идах у школу’. Прошлост може бити период девовања, младости, пребивања у неком другом месту и сл. (Вуковић 1967: 154-159).

Такви су следећи примери из романа *Преображење*:

Тог преображењског уранка *бијах* само дијете које је знатижеља привукла цркви […] (11); *Такви кажу бјеху и моји Радићи прије него што су се окренули правој вјери*. (31); У вријеме кад се у мени станило очево казивање о Току и чесми, на том мјесту *бијаху* џбунови јоргована и цвијећа […] (83); Са годинама, како сам растао, та су се казивања претварала у ритуал, у обред, у неумитно намицање кошуље живота, још увијек вруће од рана, али и нешто јаче, изван поимања, мистично: *бијаше* то и мржња и благодарност, и понос и зазор, и дивљење и жеља да заборавим […] (83); *Токо тог данане имађаше радости*. (98); *И захватаху мене грешног агријани кад бејах у светом намастиру Житомислићи подно града Мостара*. (90).

У ситуацијама изостанка језичких средстава детерминације, далека прошлост се препознаје на основу контекста (а већ је поменуто да је посреди историјски дискурс), као у примерима:

Сви очекиваху да млади Шаћир са богатом ханумом која бјеше упис од љепоте крене у свијет. (24); Само Токо *бјеше* осмјехнут: нијесам знао да ли зове или пријети. (51); Авај, јесте каурин, јесте душман, али *бијаше* човјек. (62); *Сам бејах и пуст, а време зимно и мрачно*. (87); *Сузе ме моје храњаху док мене грешног Исаила вођаху турци сапета и на улару.* (89); *Убежаваху овамо и жене и деца*. (96); *Стизаху одасвуд милина хин бијаше погледати онако гиздаве и поносне како се утркују на коњима, потцикују од превелика кувета, и попијевају ситно уз тамбурице.* (239);

2.2.6.4. Најзад, имперфекат за неодређену прошлост употребљава се онда када причалац наслања своје причање на доживљаје неког лица од кога је сазнао оно што ће саопштити, дакле, посредним путем (Вуковић 1967: 162). Такви су следећи примери забележени у роману *Преображење*:

Чули беху за велико поље Гласинац за које људи говораху да је широко и равно под гором романијом. (94); *Казиваху да једноћ прије но што стигох у ово гнијездо срама и свирепости на сваком колцу имађаше по једна одсјечена глава.* (27–28); *Казују да га зовљаху на све четири стране.* (24); Зли језици *говораху* да су неке Мађарице и распушћенице уз себе држали [...] (350); *Кулаша који казују бијаше висок и црн на арапина.* (21).

Имперфекат овога типа употребљава се и у ситуацијама када је предмет разговора општег карактера, посматран ван конкретних временских граница (Вуковић 1967: 163): *Бијаше* то устаљени обичај […] (44); Клетве којим ме дојила *бијаху* за баку Милицу сасвим мјерљиве […] (84); *Бјеше узалуд све што наши стари чињаху*. (188).

Овој категорији припада и посебно имперфекатско значење које би се могло назвати хабитуелним (када се имперфектом казује уобичајена радња субјекта, те је тако квалификативног карактера) (Вуковић 1967: 165). Тог типа је имперфекат у примерима:

Толико лагано иђаше да Тока његов ход беше наљутио. (97); *Не иђасмо у сече ни икуд*. (101); *Брез ножа и кубуре нигде не мицах нити су ме где брез ножа дочекивали*. (100); *Бројаше веселник и у рабош на догој пушци уцртаваше једино главе турскије бегова.* (96); *О красна ли мужа и велика заштитника вере православне и сиротиње наше која у њега налазаше уточишта и заштиту од турске погани и кнута*. (97); *Сви му се једнако покораваху: и богати и сиромашни, и учени и худи умом*. (214); Младићи *бијаху* спремни и да умру и да убију. (212); *не имађаше више од двадесет и два љета*. (148); *Камо среће да има више таквијех који убежаваху у шуму*. (101); *Току беше суђено да плаћа за стотину јер се издвајаше и лепотом и умом и снагом.* (101).

2.2.7. Једна од уочених особина имперфекта у роману *Преображење* захтева да се на њој задржи посебна пажња. Наиме, најбитније диференцијално својство имперфекта и аориста несвршених глагола (као облика који су се по семантичким особеностима у србистичкој науци доскора изједначавали) јесте, како наводи Ј. Вуковић, у томе да „имперфекат не може никад обележити радњу временски уоквирену и моментом њена почетка и њена прекида, не може, јасније да кажемо, дати радњу одређеног, јасно одређеног, временског трајања. Кад би имперфекат то могао обележити, онда он не би био у потпуности оно што јест, не би показивао радњу у самом њеном процесу него би давао и одређену целину радње, а то му није у природи“ (Вуковић 1967: 214–215). Према Ј. Вуковићу, „неће нико са добрим осећањем за имперфекат рећи: *Спремах испит из историје језика читаву годину па опет падох*“ (Вуковић 1967: 214), док је аорист у истој позицији сасвим уобичајен. Додаћемо још и то да се имперфекат не може комбиновати ни са оним језичким средствима која указују на било какву ограниченост, завршетак или дезактуализацију радње. Тако, нпр. можемо рећи *Читах књигу док он не дође* али не и *Читах књигу док он не дође*; исто тако и: *Марко писа рад до петка* : **Марко писаше рад до петка*.

Дакле, неограничљивост трајања глаголом означене радње, како се наводи у литератури, једно је од основних својстава српског имперфекта. Међутим, у роману *Преображење* наилазимо на незанемарљив број примера у којима се различитим временским одредбама имперфекатска

радња уоквирује. Тиме се, што није уобичајено за овај глаголски облик, јасно указује на моменат њеног прекида, односно на њене границе:

Шенлук и весеље трајаху пуне три недјеље […] (23); Тамо где су сада црква и чесма *бијаше* свратиште током неких двјеста година. (74); *Вођаху ме везана двадесет и два дана све од крше вите херцеговине а храма божијег Житомислићи.* (89); *И више дана свирепи не беху дозволили да се мрци сахране а потом бише натерали да се квазибаши дарује по десет и више дуката ради сахране мрца.* (90); *Удараху три на врата на изгор ама им узвратисмо да ће за веков памтити и ову годину и харамбаша Тока чији ме разговор и држи у Изгору*. (93); *Пет пута беху изгор спалили агријани које предводи речени бег Шаћир.* (96); *И целу ту ноћ Токо учаше слова и не заспасмо*. (100); *Два пута Токини момци одношаху дукате и путире које бејах скупио уз помоћ Токину.* (101); *И дуго смишљаше реч по реч*. (102); Радови на џамији *трајаху*, бива, три године. (211); Гомбе и прегоњења *трајаху* више од пет година, дан и ноћ. (215).

У свим овим примерима имперфекатска радња јасно је уоквирена помоћу одредби које указују на тачно време њеног трајања.

Осим наведених, бележени су и примери у којима се језичким средствима указује на моменат прекида вршења имперфекатске радње, односно, на њену десну границу на временској оси, чиме се радња дезактуализује: *Доскора за њим полажаху и у ватру и у воду.* (101); *Учах књигу и љубав божију а сад јесам худи хајдук који осветy жуди и за зло злим уздарјем враћа.* (87).

Сви наведени примери са имперфектом делују необично, а применом критеријума супституције, односно постављањем облика аориста несвршених глагола на место присутних имперфеката, уочавамо, на основу језичког осећања, да аорист делује природније и обичније. Иако употреба имперфекта у назначеним синтаксичким околностима одступа од уобичајеног и имперфекту својственог синтаксичко-семантичког домена примене, незанемарљив број потврда за такву употребу захтева да се ово питање додатно размотри.

У *Синтакси глагола* Ј. Вуковић истиче да су изрази типа *Ја рађах два сата* страни његовом језичком осећању, а исто важи и за израз Вука Караџића (Вуковић 1967: 293). Петар Сладојевић такође тврди да „о дужини трајања глаголске радње имперфекат не казује ништа“, а када се одредбе које указују на границе радње уз имперфекат јаве, онда оне „не значе границе саме радње, него или значе неки шири период који обухвата и вријеме радње, или се вршење радње протеже преко датих граница“ (Сладојевић 1953/54: 219). Има, међутим, и друкчијих тврдњи. Ј. Вуковић, на пример, као супротно наводи становиште Михаила Стевановића, који, водећи се такође сопственим језичким осећањем, сматра да не постоји ништа необично у примерима попут: *Онај у фесу... цео дан ходаше*, присутног у тексту Л. Лазаревића (Вуковић 1967: 293–295).

Не одбацујући у потпуности могућност остварења имперфекта у наведеним синтаксичким позицијама, Ј. Вуковић сматра да су вероватно посреди дијалекатске разлике. Тако аутор претпоставља да: а) (не)обичност имперфекта у описаним синтаксичким позицијама може зависити од тога да ли се на нивоу локалних говора домен употребе имперфекта проширио, будући да свакако није реч о изворној његовој особини; или да је б) реч о особини својственој говорима у којима се осећање за имперфекат губи. Ипак, наводи се и то да би се сигурнији закључци могли донети тек детаљнијим испитивањем стања у српским говорима (Вуковић 1967: 293–295).

Уколико консултујемо расположиву дијалекатску литературу, приметићемо да се стање у српским народним говорима заиста разликује (с тим да аутори не говоре посебно о овој појави, већ о њеном (не)постојању углавном сазнајемо прегледањем изложене грађе).

Тако нпр. у студији *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори* М. Пешикан наводи да је за његово језичко осећање необичан пример забележен у Љешкопољу: *стојасмо окошес мјесеца али седам* (Пешикан 1965: 199)[8]. Душан Јовић, поводом употребе имперфекта у говору околине Врњачке Бање, наводи да „ограничавање радње у прошлости каквом временском одредбом условљава могућност употребе аориста“ (Јовић 1959: 118). У призренском говору, међутим, у грађи коју је забележио Слободан Реметић, а реч је о зони са добро очуваним имперфектом, уочавамо следеће примере: *бл'ува* цеја дьн, три дьна *ткаја* нојну вуну, *в*^{ь}*ршесмо* цеја дьн, тамо се *гостесмо* три дьна и три ноч'а и сл. (Реметић 1996: 187). Слични су примери из говора понишавља: после ми *седемо* у тија љуђе четри дьна; једну ноч*врндеше* кола (Ћирић 1999: 136). Павле Ивић је у говору Галипољских Срба забележио пример: Це^{и}ли дан *стружаву* дасака (Ивић 1953/54: 235). За овај рад од значаја је и податак да су и у источној Херцеговини такође бележени импрефекти уз временску одредницу којом се ограничава трајање глаголске радње: Он *служаше* шес година; Читав дан *косаше* доље у пољу (Пецо 1964: 181).

Будући да се примери овога типа јављају и у говорима у којима је имперфекат добро очуван (какви су галипољски, призренски, говори понишавља), њихову појаву не можемо тумачити искључиво последицом губљења имперфекта, а самим тим и језичког осећања за његову употребу. Ипак, један од могућих разлога употребе имперфекатске уместо аористне форме у описаним језичким околностима може се наћи и у намери да се избегне употреба хомоморфних форми. Тиме би подстицај продора имперфекта у домен употребе несвршеног аориста могао доћи најпре из контекста типа: Он њему три године *служи* (где је облик аориста једнак

[8]Обиман материјал којим ми располажемо, прикупљен на територији Тутина и Новог Пазара (такође зетско-сјенички дијалекат), указује на немогућност употребе имперфекта уз одредбе којима се ограничава вршење радње. У овој зони ту функцију врши искључиво аорист несвршених глагола.

презентској форми), што је, свакако, морало бити подстакнуто и слабљењем језичког осећања за разликовање ова два глаголска облика.

Ограничавање имперфекта искључиво на несвршене глаголе а аориста на перфективне у немалом броју српских говора могло је такође утицати на то да имперфекат преузме оне функције које је некада вршио имперфективни аорист.

Мишљење Ј. Вуковића о проширењу домена употребе као могућој последици такође је прихватљиво. Аутор такав став наводи коментаришући пример из галипољског говора (који и ми наводимо), истичући да је то могуће будући да су у поменутом говору проширене и границе за субјективну прошлост у односу на наше југозападне говоре (Вуковић 1967: 216).

Потврда за други тип наших примера (попут наведеног *Доскора за њим полажаху и у ватру и у воду* (101)), такође има у народним говорима, али се ставови научника и овде разликују. За разлику од претходних, у оваквим језичким контекстима не даје се оквир глаголској радњи, већ само моменат прекида. Ј. Вуковић, поводом оваквих примера, тврди да имперфекатска радња не може бити прекинута моментом који јој ограничава трајање (Вуковић 1967: 296). Да они, међутим, нашим народним говорима нису страни, сведочи материјал из призренског говора (До пладне *уведувасмо* у разбој) (Реметић 1996: 187), потом материјал из Врњачке Бање (Ама до овог тренутка дете *трчадијаше* по соби, а сад одједном занеможе; Ја не знам шта јој би. Досад *певадијаше*, а сад неће ни да говори) (Јовић 1959: 120).

Објашњење за примере са одредбом која значи прекид имперфекатске радње, налазимо код П. Ивића у раду *Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба*. Аутор, наиме, наводи примере употребе имперфекта за означавање радње или стања чије је трајање прекинуто неком другом радњом: *Николко година* те^{и}рамо *адет, после га порасимо* (= држасмо се обичаја, после га остависмо); *Ину циглу дивојку* (= кћер) имаше, *умри* (= па јој је и та...); *Шо* имаше, *све попрдаја* (испродава) и сл. (Ивић 1953/54: 236). П. Ивић сматра да имперфекат у оваквим ситуацијама „не означава прекид радње, чак ни трајање *до* прекида, већ само трајање *пре* прекида“. Даље, „сам прекид обележен је обликом аориста у следећој реченици (*порасимо, умри, попрдаја*)“. Тако, „у већини примера имамо у ствари две временске ситуације: прву с којом је радња имперфекта паралелна и у којој она траје несвршено (*Николко година те^{и}рамо адет*) и другу у коју пада остварење радње изражено аористом (*после га порасимо*)“ (Ивић 1953/54: 236).

Примери употребе имперфекта уз одредбе које оцртавају оквире имперфекатске радње, као и оне који уз имперфекат имају и одредбу која значи њен прекид, забележени у роману *Преображење*, дакле, одступају од његове стандардне употребе. Имајући у виду то да су присутни у неким

српским говорима, њихова појава у роману објашњива је дијалекатском основицом на којој је базиран језик писца, односно његових ликова.

3. Закључак

Спроведена анализа показала је да се имперфекат и аорист у роману *Преображење* одликују знатном фреквентношћу. Примећено је да се употребљавају у свим синтаксичко-семантичким функцијама у којима се јављају и у стандардном језику. Појава већег броја примера аориста од несвршених глагола и имперфекта уз одредбе које указују на ограниченост глаголске радње указује, међутим, на то да постоје одступања од стандардноштокавског стања. У оваквим синтаксичким околностима имперфекат и аорист у књижевном су језику неуобичајени. Немали број потврда истога типа из народних говора, с друге стране, сведочи о томе да је реч о релативно широко присутној дијалекатској особини. Стога закључујемо да се њихова појава у роману може објаснити дијалекатском базом која се налази у основици говора ликова романа, односно самог аутора. И то, када је реч о имперфекту уз одредбу за ограничавање глаголске радње, највероватније тенденцијом ка брисању синтаксичких разлика између аориста несвршених глагола и имперфекта у изворном идиому.

Извор

Лубарда 1979: V. Lubarda, *Preobraženje*, Zagreb: Naprijed.

Литература

Вуковић 1967: J. Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Ивић 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 1953/54: Павле Ивић, „Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба“, *Лужнословенски филолог*, књига 1–4, Београд: САНУ.

Јовић 1959: Душан Јовић, „О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање“, *Зборник за филологију и лингвистику*, књига 26, свеска 2, Нови Сад: Матица српска.

Пецо 1964: Асим Пецо, „Говор источне Херцеговине“, *Српски дијалектолошки зборник*, књига 14, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Пешикан 1965: Митар Пешикан, „Староцрногорски средњокатунски и љешански говори“, *Српски дијалектолошки зборник*, књига 15, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Реметић 1996: Слободан Реметић, „Српски призренски говор I (гласови и облици)“, *Српски дијалектолошки зборник*, књига 52, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик.

Сладојевић 1953/54: Петар Сладојевић, „О имперфекту у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, књига 1–4, Београд: САНУ.

Станојчић и Поповић 2005: Ж. Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1953/54: Михаило Стевановић, „Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша“, *Јужнословенски филолог*, књига 1–4, Београд: САНУ

Танасић и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: Проста реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Ћирић 1999: Љубисав Ћирић, „Говори *понишав*ља“, *Српски дијалектолошки зборник*, књига 46, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Халиловић и др. 2009: Senahid Halilović, Ilijas Tanović, Amela Šehović, *Govor grada Sarajeva I razgovorni bosanski jezik,* Sarajevo: Slavistički komitet.

Саша М. Ђукић[*]
Универзитет у Источном Сарајеву
Педагошки факултет Бијељина

DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152183DJ

Оригинални научни рад

ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТ КАО УМЈЕТНИЧКИ ПОСТУПАК У ПУБЛИЦИСТИЧКОЈ ПРОЗИ ЖЕЉКА ГРУЈИЋА

1. *Увод*

Збирку *Крстоноше и сизифовци*[1], осим уводне посвете „Читаоцу“, чини тринаест прозних текстова распоређених у двије тематске цјелине: „Српски велики петак“ и „Верујy и дрхте“ које је Грујић, као новинар Српске новинске агенције, објављивао у периоду од 1992. до 1996. године у неколика медија: *Ослобођењу*, *Срна пресу*, *Српском прегледу*, *Огњиштима* и *Српској новинској агенцији (СРНИ)*.

Текстови по својој природи примарно припадају публицистичком функционалном стилу, а својом формом се налазе између коментара, у којима Грујић аналитички тумачи друштвене појаве износећи њихове узроке и упозоравајући на могуће посљедице, и чланка у којима обрада друштвених појава иде дубље и даље пружајући читаоцу свестранији увид у актуелно друштвено-политичко дешавање. Није изненађујуће, с обзиром на то да су у питању публицистички текстови, да се у својој збирци Грујић врло често (ин)директно позива на друге текстове или изворе информација и да они ступајући у контактни однос остварују на тај начин одређену интертекстуалност, односно нови текстуални квалитет који произлази из импликативног односа између манифестног[2] и референтног текста (Лахман 2009: 108).

Познато је да се свако позивање на други текст/исказ дефинише као цитирање[3] или навођење туђег говора, а под туђим говором треба се подразумијевати „укључење туђих ријечи у ауторски дискурс или текст, чији је резултат синтаксичка конструкција са туђим говором“ (Ковачевић 2012: 15). Преношење туђег говора остварује се кроз двије основне форме:

---

[*] djukic55@gmail.com

[1] Примјери за анализу узети су из збирке (КиС): Жељко Грујић, „Крстоноше и сизифовци“, Пале, СРНА, 1997.

[2] Појам манифестни текст означава аутентични, ауторов, текст у којем се као резултат селекције појављују појединачни елементи из различитих референтних текстова или подтекстова. Овом појму синонимично стоје и термини метатекст, прототекст, хипертекст. Референтни текст означава дио текста који постаје објекат преузимања или прераде у стварању метатекста. Његови синоними су интертекст, прототекст, хипотекст.

[3] Јулија Кристева има шире схватање цитирања и под њим подразумијева свако подсјећање на други текст. Д. Ораић-Толић (1990: 11) указује на цитирање као интертекстуални процес и разликује га од цитатности.

управног (директног) говора и неуправног (индиректног) говора. Све остале форме „само су варијације у оквиру наведених модела, или пак варијације настале комбиновањем црта модела управног и неуправног говора“ (ibidem).[4] Управни говор је дословно репродуковани говор неког лица и обиљежен је употребом конвенционалних маркера цитата или сигнала референце, односно графичким знацима који одвајају властити текст од дијела туђег текста, а у њих спадају: наводници, други тип слова – верзал или курзив, навођење наслова цитираног текста и локације унутар истога текста и сл. Осим конвенционалним показатељима, цитатност се може обиљежити и у форми неуправног говора, у којој репродуковани, неауторов, говор „има форму изричне зависне клаузе (у српском језику по правилу с везницима да и како), или пак форму зависно-упитне изричне клаузе са свим типовима упитних ријечи као везивним елементима“ (Ковачевић 2012: 17). Зависне клаузе овог типа носе дослован или парафразиран туђи говор омеђен ауторским ријечима које мање-више одређују аутора, односно извор, нпр. *према ријечима; рекао је ..., причали су...* и сл. Ипак, без обзира на потенцијане могућности, начин обиљежавања интертекстуалности, односно употреба наведених маркера није строго нормативна; моделски је релативна и зависи од типа текста[5] у коме се појављује.

Појава цитатности[6]/интертекстуалности може се посматрати двоаспектно: на неком ширем, теоретском, плану гдје влада опште мишљење да је текст – нарочито књижевни – непотпун, отворен и незавршен, да се не може интерпретирати изоловано јер је увијек пост-текст, као и пре-текст, да сваки текст ступа у интеракцију са традицијом, постојећом културном нормом, стилским и жанровским моделима и сл. Уже схватање интертекстуалности текст посматра кроз стварање међутекстуалних веза преко сигнала референце у одређену сврху, нпр.: за стилизацију (у карактеризацији ликова, стварању отклона, комичног ефекта итд.), аргументацију, илустрацију, дијалогичност текста итд. Наведене особине интертекстуалности се углавном односе на умјетничко-естетско разматрање цитирања и текстуалног надовезивања у књижевно-

[4] О типовима модела и подмоделима туђег говора детаљније видјети у Ковачевић (2012: 13-38), као и у Ковачевић (2000: 245-261).

[5] Врста маркера цитата и обим њиховог присуства усклађени су са функционалностилским нормама текста. Нпр. цитат у научном тексту биће прецизније маркиран и одвојен од ауторовог текста са детаљним референцама на његов извор, док употреба цитат у неком другом типу текста, рецимо умјетничком, биће много слободнија и флексибилнија, чак до те мјере да се графички неће ни разликовати од нецитираног текста.

[6] Д. Ораић-Толић (1990: 11) јасно разликује и указује на цитирање као интертекстуални процес и цитатност као својство инетертекстуалног надовезивања. Овако одређена цитатност је синонимна интертекстуалности и као таква биће коришћена у раду.

умјетничким текстовима који припадају књижевноумјетничком функционалном стилу. Међутим, иако је цитирање незаобилазно и у публицистичким текстовима, оно се функционално знатно разликује од цитирања у умјетничком обликовању текста. Зависно од врсте медија и облика новинарског изражавања, цитирање је повремено присутно. Углавном има информативну и(ли) аргументативну, као примарну фунцкију, али и стилизујућу када тексту треба „разбити" монотону структуру. За новински текст Д. Ђурић (2003: 467) каже да „ређе посеже за цитатима, али га наводи када уверљивије аргументује став, објашњење, као прилог потпунијем осветљењу неке теме". Текстовима новинских агенција „цитати дају боју извјештају и чине га увјерљивијим" (Јовановић, Лазаревић 2005: 85), а својим садржајем морају дословно преносити оно што је особа заиста рекла. Изразита цитатност присутна је у интервјуу, као дијалошкој форми изражавања, гдје се „ствара драмски сукоб произашао из супротности ставова који се смењују по одређеном ритму: питање – одговор" (Славковић 1981: 222).

У разматрању интертекстуалности, осим маркера цитата, потребно је дефинисати и остале релевантне елементе текстног надовезивања. То су: *манифестни текст* – ауторов текст који у себи садржи цитирани текст и маркере цитирања; *референтни текст* – фрагментарни или опширнији дио цитираног текста; и *маркери цитата* о којима је већ било говора. Осим ова три наведена елемента, манифестног и референтног текста и маркера цитирања, који представљају експлицитну страну цитирања, јавља се и четврта компонента као имплицитно својство цитирања, а то је *цитатност* која се развија у контакту, укрштању или преклапању манифестног и референтног текста, тј. у процесу *интертекстуалности* гдје се јављају сложени семантички односи који аутентичном тексту дају нову димензију смисла.[7]

Лахманова (2009: 106) разликује двије врсте интертекстуалности; експлицитну или манифестну интертекстуалност, која је обиљежена и која се на површини исказује у облику цитата, од латентне или имплицитне која не ремети површину манифестног текста, али одређује конструкцију смисла. Затим, ауторка наглашава да је битно разликовати продукцију интертекстуалности кроз њену експликацију од рецепције интертекстуалности која је предмет естетике рецепције.

Ако се посматра функционалност цитатности, нарочито са функционалностилског аспекта, у дискурсима публицистике може се закључити да манифестна интертекстуалност, углавном, има аргументативну и(ли) информативну вриједност, а да латентна интертекстуалност, која се више преферира у књижевноумјетничким текстовима, тежи естетизацији мани-

[7] Овако дефинисани термини биће и кориштени и употребљавани у наставку рада.

фестног текста, односно кроз разна прожимања текстова његовом умјетничком грађењу.

Из овог теоретског осврта на цитирање и цитатност, са посебним акцентом на диференцирање манифестне од латентне интертекстуалности и функционалностилске употребе цитата у публицистичком стилу (новинском подстилу), недвосмислено је да манифестни цитати у новинском тексту, ако су нормативно маркирани и јасно указују на свој изворник[8], имају информативну и(ли) аргументативну функцију. Али, оно што отвара проблематику је питање да ли се експлицитна интертекстуалност може употријебити и за естетизацију исказа. Ако се потврди да може, поставља се ново питање – да ли долази до пререгистрације дискурса, тј. да ли текстови из публицистичког стила (новинског подстила) прелазе у књижевноумјетнички стил (постмодернистички подстил) и, на крају, да ли нетипична употреба манифестне интертекстуалности у (новинском) публицистичком дискурсу, као што то чини Грујић, има стилистичко-стилематску функцију.

Постављене претпоставке граде хипотезу рада која би могла да се дефинише на слиједећи начин: с обзиром на то да је предмет анализе експлицитна интертекстуалност у Грујићевој публицистици, онда ће овај феномен бити разматран са аспекта естетске вриједности. Односно, да ли аутор у својој прози манифестну интертекстуалност, осим у информативно-аргументативну сврху, што и јесте својствено новинским текстовима, користи и у естетизацији израза што није својствено новинарском, већ књижевноумјетничом стваралаштву. Издвајајући експлицитне цитате биће анализирана њихова функционална вриједност, али и њихова стилогеност. Надаље, интересовање ће бити усмјерено и на интензитет њихове употребе, тј. колико је интертекстуалност постала пишчев стваралачки манир и идиолект.

Неопходно је нагласити и то да се у дискурсима преплићу оба типа међутекстовног надовезивања – манифестно и латентно – и да их је тешко апсолутно разграничити. Али, истовремена анализа латентне интертекстуалности би неминовно премашила оквире ширег чланка па се, стога, тренутно одустало од такве намјере. Ипак, неспорно је њено присуство у анализираном корпусу и било би пожељно о њеној умјетничкој вриједности говорити у посебном раду.

2. Манифестна (експлицитна) интертекстуалност

Већ је речено да је манифестна или експлицитна интертекстуалност обиљежена интегрисаним формама „туђег говора“ које су у тексту видљиво

[8] Под *изворником* се подразумијева сигналним референцама одређен текст или неки други извор/медији из којег је преузет референтни текст.

маркиране, прегнанто и дословно представљене и да се на површини манифестног текста исказују као конститутивни елементи. Оне могу да се појаве у разним позицијама структуре манифестног текста: у његовој унутрашњости, у наслову, поднаслову, уводу или на његовим маргинама. Зато се као критериј за анализу манифестне интертекстуалности узима постојање референтног текста у површинској структури манифестног текста, без обзира на то да ли се он јавља фрагментарно или опширно, маргинално или уткано у манифестни текст. Основна форма манифестне интертекстуалности је облик цитата, а преко њега, кроз разне варијације, могу да се појаве форме епиграфа и предлошка.

2.1 Цитат – управни (директни) говор

Једна од основних форми туђег говора је цитат или директно и дословно репродуковање говора неког лица које је обиљежено употребом конвенционалних маркера или сигнала референце. Гледано са дијахронијског аспекта употреба цитата је врло стара интертекстуална појава, много раније препозната и описана од увођења неологизма Кристеве (Јуван 2013: 22). Још од античких времена цитат је присутан у текстовима да би се обезбиједила аргументација кроз узорне ауторитете, остварила орнаментика која доказује пјесникову ерудицију и сл.

Цитат је типична одлика Грујићеве експлицитне интертекстуалности и репрезентативан је кроз цијелу збирку. Појављује се у различитом обиму; од цитатних фрагмената у виду (не)потпуне реченице [1], опширнијих секвенци до неколика реченица [2], па до цитираних текстова изјава или коментара војних или политичких актера [3]. Њиховом употребом аутор постиже различите функционалне вриједности: у духу новинарског изражавања, аргументује своја запажања градећи одређену дистанцу и објективност; своме тексту даје одређену информативност и износи мање познате чињенице, што опет потврђује његову новинарску ерудицију, и, на крају, присуством цитата разбија структурну монотонију и текст постаје примамљивији и читљивији, што је циљ сваког новинара, али и писца. У појединим случајевима, као што је то први примјер из [1][Б], цитатни фрагмент служи као „цитатна слика“[9] за латентну интертекстуалност.

[9] Цитатна слика има сличну функцију као што има пјесничка слика у поезији када асоцира различита осјећања која се сливају у јединствен доживљај. Она је значајнија за латентну интертекстуалност, јер својим асоцијацијама „обогаћује“ значење и стилистичку функцију цитата. Нпр., у чланку *Нови светски хаос* (59-64) аутор говори о погубности и апокалиптичности америчке политике. Тему и свој став аутор најављује интермедијалним мотивима: присјећањем на сцену вијетнамског села из Кополиног филма *Апокалипса данас* (алузија на страхоте америчке војске у вијетнамском рату), затим, навођењем Дисових стихова из пјесме *Можда спава* (алузија на невиност, али и на пјесникову животну

[1] Цитатни фрагменти представљају краће форме (не)потпуних реченица из текстова различитих стилова попраћених ауторском дидаскалијом [А], а врло често су то и стихови познатих пјесника [Б] или топоси, као општа мјеста чија се реферирајућа улога на референтни текст или извор може лако идентификовати [В].

Нпр.: [А] „Не волим и не поштујем зихерашке мудраце који 'говоре за сваки случај, а ћуте злу не требало', што би рекао Данојлић“ (КиС, 7); „...Јер ми ћемо се, после свих бивших и будућих балканских и белосветских трвљења, наћи на светлој страници трајања...'где се лепшом душом дубље јеца', како је говорио Андрић“ (КиС, 14); „'Господо, Бог је мртав!(...) Према томе, атеизам јесте хуманизам', ускликнуо је Сартр у Женеви, по свршетку Другог светског рата“ (КиС, 118); „'Расејани, не хајете за своја светилишта, људи овог доба, ви се подсмевате ономе што је учињено из доброте, и тражите поводе само да задовољите свој рационални и просвећени ум' (Елиот, „Стена“)“ (КиС, 118); „...господин Бил поткрепљује и оваквим запажањима: 'Док су хришћани прогресивни, поштени, хумани и радни – оснивају школе и унапређују пољопривреду, дотле су Турци – све обрнуто'“ (КиС, 29); „...писмо којим се председник Мировне конференције о Југославији лорд Карингтон обраћа Комисији за мишљење о следећем питању, које је поставила Србија:'Да ли српски народ из Хрватске и БиХ, као конституент Југославије, ужива право на самоопредељење?'“ (КиС, 22); „Кени потврђује Хачетове речи да су Американци прошлог лета ушли у отворени рат против Срба зато што су видели да Изетбеговић нема снаге, али и зато што је 'медијско и дипломатско блаћење српског народа постало нека врста мере за лични међународни ауторитет сваког западног лидера'“ (КиС, 114).

Још експресивније дјелује када аутор комбинује цитатне фрагменте различитих извора у једну разгранату реченичну структуру. Нпр.: „Ето, прошли смо тај пут од човекобога до човекомиша и натраг, политички, економски, књижевно, новинарски, прошли смо тај пут 'разорне произвољности', како би рекао мудри и честити Жарко Видовић, 'помереног имена и привременог презимена', и схватили да је 'човек дубљи од сваког страдања', али и да је 'зло у човеку много дубље него што то мисле наши социјалистички исцелитељи', како нас непрестано опомиње Достојевски“ (КиС, 119).

[Б] „...које почињу идиличним кадровима праскозорја у неком малом селу у вијетнамским шумама, које спава 'са очима изван сваког зла', што би

трагичност) појачава ефекат емотивне припреме све до саме кулминације у алузији на агресивне тактове Вагнерове музике, коју је волио и Хитлер. Поменути мотиви – цитатне слике из различитих умјетности – летентном интертекстуалношћу плету разгранату мрежу асоцијација које у читаоцу изазивају јединствен и дубок емотивни доживљај.

рекао Дис.“(КиС, 59); „... због којих ће главу погети 'далеки сунцокрети'“ (КиС, 7); „Знао сам да је народ коме је заповеђено: 'Нека буде што бити не може' и који је одговорио: „'И гробови наши бориће се с вама', чврсто наумио – или да нестане или да опстане до краја света и времена“ (КиС, 166). Осим појединачних стихова појављују се и везани стихови који су формом на граници цитатне секвенце. Нпр.: „Данојлић: 'Гаси се век. Одлази воз/ Замиру фанфаре и кудила/ Утекла риба омашио лоз/ У руци нам остало пола удила/ Све се сурвало, скроз-наскроз/ Гадост је себи пресудила/ И сад, пробуђени, видимо: БРОЗ/ Чудовиште из нашег тужног лудила'“ (КиС, 163).

[В] „...зар христолики у својој жртви не бејасмо пред јамама безданим, у Јасеновцу, у светом старцу Вукашину Јасеновачком ('Само ти синко ради свој посао'), деци козарачкој, крагујевачкој, у глувој смрти ђенерала Драже...“ (КиС, 14); „'Остатак закланог народа', како је песник назвао Србе изван Србије који су преживели усташки геноцид током Другог светског рата, једноставно није хтео да поново буде претворен у 'месо за Јованову пијацу'“ (КиС, 23). Посљедни примјери представљају цитатне фрагменте који су занимљиви због „ауторске трансформације“. Наиме, наведене синтагме, које је уобличио Бећковић у једној својој бесједи, временом су кроз колоквијални израз ушле у широку употребу и постале уобичајени искази чије се ауторско поријекло заборавља. Типолошки гледано, ови примјери су занимљив и раширен облик цитатности коју препознају само упућенији читаоци.

[2] Цитатне секвенце су цитати од неколика реченица. Грујић их користи као информацију на коју дограђује свој експлицитни или имплицитни коментар са стилском маркираношћу ироније, алузије, сарказма, огорчености и сл., а понекада имају и асоцијативну улогу за конфронтирање критичког и(ли) полемичког мишљења. Чак и када је наглашено одсуство коментара, као у првом примјеру, постигнут је стилски ефекат.

Нпр.:„По Мостару се тада лепе плакати следеће садржине: 'Грађани Мостара – снашло нас је зло које се зове Срби; игнорирајте Србе, на улици, на послу, у сусједству, у улазу; не пружајте никакве услуге Србима – псима (нек' опросте пси); вршите диверзију објеката и средстава који припадају Србима, боље и сами него с њима.' Овоме коментар није потребан“ (КиС, 26); „'У име каквог југословенства је српско име било потиснуто? Због чега се није смео употребљавати придев српски, именица Србин', питао се, помало фолирантски, 1989. године Антоније Исаковић, као да је 50 Брозових година провео на Марсу“ (КиС, 124); „Басара: 'Није по среди ни поетички ни политички сукоб; овде се ради о колизији двеју концепција живота: једна субурбана, трибалистичка, кетманска, идиопоклоничка, азијатска (претерао си, Светиславе, таман колико и Словенци у љубљанској кафани 'Мрак'), и друга чврсто опредељена за вредности хришћанске

традиције и европске културе...Е, онда човек не може да не осети задах мемле из хотела 'Лукс' и подрума Коминтерне'. (Мора се признати да Ћосићу нико није бацио овакву рукавицу у лице)“ (КиС, 135-136).

Цитатне секвенце Грујић користи и за развијање дијалогизма. Илустрације ради – у једном од примјера, разматрајући однос идеологије комунизма и југословенства према српству и српској националној политици, аутор заузима став да српство искључује комунизам и обрнуто и да идеолошки не могу коегзистирати у једној друштвеној заједници. Своје убјеђење аналитички износи чланку *Државно уједињење – императив века* (КиС, 37-47) кроз поглавља насловљена: *Или-или, Време за одлучан искорак, Сирће југословенства и вино српства, Српство искључује комунизам* и *Одговор.* Одлика сваког поглавља је интертекстуално преплитање, али у поглављу *Српство искључује комунизам* директним навођењем цитатних секвенци из књиге „Којим путем“ проф. др Слободана Драшковића манифестна интертекстуалност постаје доминантна. Овим поступком Грујић са потпуном „новинарском“ објективношћу потврђује да се о истој проблематици размишљало и писало и раније, јер је књига објављена 1976. године, на шта Грујић у своме тексту и указује; са истим дилемама јер „'не може [се] бити Србин и комуниста, ма шта ко причао и веровао'“ и са истим закључком „...'кад знамо ко смо и шта хоћемо, онда смо у стању да издржимо међународну борбу и будемо не пасивни посматрачи и предмет политике других у изграђивању новог света, него можемо у сваку комбинацију, коју оценимо повољну, да улазимо као активни учесници, који не само желе него и могу да утиче на догађаје и решења'“ (КиС, 44). И у наредном поглављу *Одговор* Грујић је склон директном навођењу туђег говора, додуше мањег интензитета, да би опет са одређене дистанце изградио објективност која потврђује његов рационални критизам изграђен у претходном дијелу чланка. Да би стилски био дјелотворнији и ефикаснији у форми цитатног фрагмента, наводи ријечи академика Милорада Павића „да је 'Југославија творница за производњу српске штете'“ и афоризам „да је 'свака Југославија, на крају крајева, предратна'“ (КиС, 45). Наводећи афористичку форму, Грујић свом изразу даје и комично-ироничну ноту, док у цитату Д. Ћосића „'Какав смо ми то народ, какви смо ми то људи, који у ратовима толико гину за слободу, да самим победама остану без ње?'“ (КиС, 82) ироничност прелази у озбиљан сарказам.

Врло ефектан начин исказивања ироничности је „комбинована“ цитатност у примјеру „Гинтер Грас, 'Из главе рођених', Графички завод Хрватске, 1983. Глава шеста: 'Први је свјетски рат, каже се, потпаљен у српском граду Сарајеву.' Потом, иста – 82. страна: Грас у једној реченици користи сажетији израз '...српско Сарајево'. (И то све у хрватском 'пријеводу'. Вреди напоменути и ово: 'Из главе' Грасове 'рођене' нашао сам у снегу поред контејнера у Петровачкој улици, на Врацама, 12. Марта 1996. године)“ (КиС, 73), гдје се цитатност развија у три релације. Прва,

експлицитна, односи се на извор информације, тачније на библиографску јединицу, и која треба да нагласи пишчеву непристрасност, односно хрватско издање књиге. Друга, са имплицитном конотацијом, етнички маркира припадност града – Српско Сарајево, и потенцира ироничности, јер га Срби морају напустити. Трећа релација није у форми цитата, али доприноси ироничности, је „парадокс сусрета“ са књигом.

[3] Потпуни цитати у обиму дискурса су знатно рјеђи и углавном су у форми изјаве или коментара. Такви примјери су изјаве: Момчила Крајишника (КиС, 78), Алексе Бухе (КиС, 79) и Радована Караџића (КиС, 89), а појављују се у чланку *Сарајевски егзодус* (КиС, 71-95) у којем Грујић жели да објективно представи озбиљност и политичку погубност по српску страну у рјешавању статуса зараћеног Сарајева, нарочито Сарајева без Срба. Подсјећајући на потписивање Дејтонског мировног споразума и политичке делегације, као представнике различитих страна које учествују у његовом креирању, Грујић директно наводи изјаве српских политичара. Оваквом формом „живе ријечи“ аутор себи омогућава „дистанцирање“ од личног огорчења и осјећања сопствене немоћи па кроз говор директних учесника објективно и суптилно приказује лицемјерје западних политичара у успостављању мировног споразума на „договору зараћених“ страна без пријетње бруталаном силом. Тако нпр., кроз изјаву тадашњег предсједника парламента М. Крајишника да је делегацији „'...Српске ускраћена могућност да види мапе све до десет минута пре почетка завршне церемоније, тако да нисмо учествовали у њиховој изради...'“ (КиС, 78), читалац сазнаје да се српски представници нису ни могли изјаснити о исцртаним мапама, или кроз изјаву шефа дипломатије А. Бухе да су „...'људска лаж, намера варања, метода свршеног чина и неопозиве преваре, што је лукавство, претварање, подмуклост, уцена...'“ (КиС, 79) главни епитети и квалификативи мировних преговора.

Сличан поступак – употреба туђе „живе ријечи“ за дистанцирање од теме ради објективног казивања, али и изношење одређене горчине која достиже саркастичност – у форми потпуног цитата, односно издвојеног подтекста у чланку *Може ли Велики Брат поразити историју* (КиС, 27-36), налази се *Писмо поглавице Сијетла* (КиС, 32-36). У разматрању које је претходило *Писму,* Грујић анализира геополитички однос САД према српском национу износећи став о скривеном америчком циљу: антисрпско расопложење и прикривена војно-политичка помоћ муслиманима у ратним сукобима у БиХ „измириће“ односе САД са исламским земљама и стећи ће њихову благонаклоност. Писац сматра да је таква америчка политика, која се представља у улози чувара људских права, потпуно лицемјерна, врло опасна и погубна, нарочито за Србе. Да чињенично употпуни свој став, али и да направи одређено поређење судбине индијанских племена са могућом судбином српског народа, наводи *Писмо* из чијег контекста избија идеја да губитак територије значи и губитак народа. Оно што је још потресније, што

Грујић жели и да нагласи наводећи *Писмо,* јесте крајње лицемјерје које избија из чињенице да „хипокризијом натопљене водеће међународне организације и институције које се баве правима човека [је] податак да се писмо поглавице Сијетла данас искључиво третира као еколошки документ, па је похрањено у УНЕП-у Програму УН за заштиту човекове околине. А реч је о класичном етничком чишћењу и расној дискриминацији“ (КиС, 33).

Иако се говори о експлицитној интертекстуалности *Писма*, битно је у овом контексту указати и на његову имплицитну, „скривену“, међутекстовност. Осим ефеката у површини текста, *Писмо* је остварило латентну симболику; постало је „цитатна слика“ за развијање низа емотивних асоцијација, као што су осуда окрутности и тираније, патриотизам – љубав према рођеној земљи, љубав према природи, животу и сл.

2.2 Епиграф (мото)

Један од стандардних поступака интертекстуалности је епиграф или мото који преноси сажету мисао или изреку на уводној маргини текста и стога представља референцу преко које се манифестни текст смјешта у контекст других текстова. Функција епиграфа је, прије свега, коментаторска и антиципацијска јер „читаоцу наговештава тему текста или поглавља, упозорава на изабрани значењски аспект, указује на контраст или аналогију – семантичку, симболну, стилску, структурну, фабулативну или функционалну – између новог књижевног дела и цитираног предлошка“ (Јуван 2013: 30), али и да укаже читаоцу на „смисао текста, ауторов *credo* који га је потакао на писање неког текста, често управо фокусиран у тој позицији“ (Катнић-Бакаршић 2001: 270).

Код Грујића налази се неколика епиграфа – два из *Библије* и један из народне традиције. Нема дилеме да њихову семантику писац користи да тематски најави чланак и да смисаоно одреди његову интерпретацију, али и да укаже на одређену аналогију. Па тако епиграф „'А кад зора забијеље, навалише анђели на Лота говорећи: устани, узми жену своју и двије кћери своје које су ту, да не погинеш у безакоњу града тога' - из Прве књиге Мојсијеве, гл. 19“ (КиС, 71) са почетка текста *Сарајевски егзодус* најављује пишчево разматрање исељавања Срба из Сарајева које би се могло интерпретирати и кроз „библијско страдање“. Идентична је функција и епиграфа у форми српске народне изреке из Боке Которске – „'У злу сте се мјесту задесили – међу Турке и међу Латине'“ (КиС, 11), с тим што се више претендује на индикацију незгодног и неповољног положаја Срба – не само географског и(ли) културног, већ и политичко-интересног.

2.3 Предлошци

Интертекстуално надовезивање може се градити и у интеракцији са другим текстом који служи као предложак, најчешће за имитацију или пародију. У улози предлошка могу се наћи: други текст, групе или низови текстова, жанровски, стилски и други означитељски системи, приповједни клишеи, стилови појединих праваца и сл. (Јуван 2013: 232).

У тексту *Како надокнадити душу* (КиС, 99-103) Грујић, као предложак за текстуално надовезивање, користи чланак Мирка Ковача, некадашњег београдског књижевника, „Шта значи бити жив“ који је објављен у „Тагесцајтунгу“, али не за имитацију или пародију, како је то уобичајено, већ га аутор дијалошки укључује у свој текст и он постаје сутекстом који преко цитатних секвенци егзистира паралелно са манифестним текстом.

Желећи да критикује и осуди лажни хуманизам поменутог књижевника, аутор наводи цитате из сутекста. Један од таквих навода је: „'То нису странци већ комшије, једноставни народ из наших кафана. Називали су се нашим пријатељима, сједили смо за истим столом и пили'“ (КиС, 101), у којем Грујић осуђује лажну патетику и антисрпство које избија из Ковачевог превејаног етикетирања Срба као носилаца „огрешене“ душе. Још жешћу горчину на поменутог писца, који користи књижевну фантазију да би афирмисао антисрпство, Грујић износи користећи сутекстни цитат „'све сами борци отпора и комшије у згради, људи који су одлучили да заједно умру са својим градом'“ (КиС, 100). Цитат је праћен Грујићевим коментаром који наглашава неутемељено и немогућно поређење мотива страдања древног јеврејског града Масаде и његових становника са Сарајевом. У овом примјеру се лако уочава Грујићева интертекстуална креативност јер навођењем сутекстног цитата, који је праћен коментаром и семантичком паралелом на други мотив, настаје интертекстуална слојевитост, тј. својеврсна стилематичност која отвара простор за сатиру, тематску пародију, иронију, критику и сл. Користећи потенцијале стилогености из интертекстуалне слојевитости Грујић наводи сутекстни цитат: „'унутар крваве балканске драме одиграва [се] још једна, у којој се ради о спасењу душе'“ (КиС, 100) пропраћен народном пословицом: „'Боље ти је изгубити главу, него своју огрешити душу'“ да би суптилно пародирао Ковачев морал. Потпуно идентична стилематичност и остварена стилогеност је забиљежена и у примјеру сутекстних цитата у којима Грујић, како сам каже новинарским жаргоном, Ковач износи „непровјерене информације“ за дискредитацију угледа познатих српских интелектуалаца, књижевника Мирослава Тохоља и универзитетског професора Војислава Максимовића. Цитате „затвара“ коментар са пословицом: „'Слага и остаде жив'“ (КиС, 102) која својом семантиком јасно показује о каквим коментарима је ријеч и какве су моралне вриједности писца тих цитата.

Ако се посматра форма цитата у интертекстуалном надовезивању у чланку *Како надокнадити душу*, онда се може рећи да Грујић користи форме и директног и индиректног говора. Чак су присутни и елементи типичног агенцијског подстила новинског изражавања као што је то у случају директног навођења са ауторском дидаскалијом у интерпозицији[10]: „'Моја ми познаница јавља', патетише даље Ковач 'да тај умјетник сада врши саслушавања затвореника у логору на Палама, и то са свом немилосрдношћу која се може наћи у том занату'“ (КиС, 101). У оваквом инкорпорирању туђег говора очитују се двије функционалне вриједности: смјењивањем модела туђег говора постигнута је динамика у стилизација текста, а друга вриједност се показује у објективности (могло би се рећи новинарској) да се аутор „огради“ од предлошка и да иронично изнесе свој став.

На крају разматрања о коришћеним облицима експлицитне интертекстуалности не би било згорег поменути и чињеницу да су референтни текстови не само тематски разноврсни, већ да припадају и различитим функционалним стиловима, подстиловима и жанровима. Нпр.: „'Тешко вама законици што узесте кључ од закона Сами не уђосте а који шћадијаху да уђу забранисте им“ (КиС, 5) цитат је из сакралног стила. Затим, уочени су и цитати из књижевноумјетничког стила: „…главу погети 'далеки сунцокрети'“ (КиС, 7) – завршни стих Миљковићевих пјесама *Реквијем* и *Последња песма* и „где се лепшом душом дубље јеца“ (КиС, 14) Андрићев запис, као и из административног стила „'...по важећем Уставу СФРЈ, у Члану 2, стоји да је СРБиХ само једна од шест република које сачињавају СФРЈ…“ (КиС, 21), или публицистичког – поздравни говор г. Далибора Брозовића о Хрватској до Дрине (КиС, 16) као једног од потписника *Прогласа грађанима и Сабору Хрватске* и сл. У корпусу се могу пронаћи и елементи разговорног стила који је по својим обиљежјима у опреци са поменутим стиловима. Несвојственим уплитањем елемената количвијалног израза постиже се афективна нијансираност, али не само афективна, већ и емфатичка обојеност текста. Нпр. „...што је Милован Јевтовић доживео као: 'Погинули, почивајте у миру који нема алтернативу'“ (КиС, 168).

[10] О значењу ауторске дидаскалије и њеног положаја детаљније в. у Ковачевић 2000: 245-261.

Закључак

Грујић у својим пубицистичким текстовима врло често користи туђи говор, и то у облику цитата, али са нетипичном формом за новински подстил. Наиме, цитат у новинском дискурсу има типичну форму – цитатним маркерима обиљежен текст који је пропраћен ауторском дидаскалијом или референцом на изворник, и функцију – информативну и(ли) аргументативну. Међутим, Грујић користи „непотпуну“ форму цитата (маркере и ауторску дидаскалију, а врло ријетко референцу на изворник), али приоритетно да би остварио естетску вриједност, па тек онда информативну и(ли) аргументативну. Његово цитирање не служи да би се „отворио пут“ протексту као извору информације, већ да би се створио простор иронији, сарказму, парадоксу и сл. Нетипична форма и функција цитата представљају стилску маркираност (отклон од правописне и функционалностилске норме) и једну од стилских особина Грујићеве креативности, која је нарочито репрезентативна у успостављању скале стилова по којој аутор вјешто клизи, досежући често чисте обрасце умјетничког казивања, чистог приповједног стила. Ова констатација би уједно била и одговор на проблем пререгистрације који је постављен у почетку рада.

Осим експлицитне интертекстуалности која се јавља у форми цитата директно укључених у манифестни текст или стављених као његов мото, Грујић нужно развија и имплицитну цитатност у облику алузије, ироније, сарказма, и сл. за чије је разумијевање и декодирање потребно литерарно знање и труд читаоца. Због своје заступљености у анализираном корпусу, имплицитна цитатност заслужује додатну пажњу и форму посебног рада.

Разматране текстове писац је стварао у публицистичке сврхе. Објављивао их је (писао) неколико година, да би их затим објединио „корицама“. Текстове не обједињују само корице, већ и дешавања, актери тих дешавања (актуелни домаћи и страни политичари, српски, муслимански и хрватски национ) и локалитет (БиХ – бивша Југославија). Тематска заокруженост и умјетнички начин обраде, чланке увелико приближава умјетничким текстовима са постмодернистичким цртама. Тако, Грујић постаје писац (новинар) који друштвено-политичке догађаје свога времена прелама кроз пјеснички доживљај свога бића спајајући на тај начин друштвено-политичку актуелност са естетским доживљајем.

Литература

Бабић 2012: М. Бабић, „Етнички маркиране језичке јединице у роману *Сила – пут у завичај* Бранка Брђанина“, *Наука и идентитет: зборник радова, филолошке науке* 6/1, Филозофски факултет Пале: 57-69.

Буржињска 2009: A. Buržinjska, M, P. Markovski, *Književne teorije XX veka,*.

Ђурић 2003: Д. Ђурић, *Новинарски лексикон,* Београд: YU Маркетинг Пресс, Вечерње новости.

Живковић 2010: Д. Живковић, „Појам интертекстуалности“, *Наслеђе,* бр. 16, Крагујевац: 267-287.

Јовановић, Лазаревић 2005: Н. Јовановић, Д. Лазаревић, *Агенцијско новинарство (минимум речи – максимум чињеница)*, Београд: Факултет политичких наука.

Јуван 2013: M. Juvan, *Intertekstualnost*, Novi Sad: Akademska knjiga, prevela Bojana Stojanović.

Катнић 2001: M. Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин, 3 допуњено и измјењено издање.

Ковачевић 2012: М. Ковачевић, „О граматичко-стилистичком терминостилему туђег говора“, *Српски језик*, XVII, Београд: 13-38.

Лахман 2009: R. Lahman, Intertekstualnost: pokušaji definisanja pojma, *Polja–časopis za književnost i teoriju* LIV /458, Novi Sad: Kulturni centar Novi Sad, 103-111.

Ораић-Толић 1990: D. OraićTolić, *Teorija citatnosti*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Принс 2011: Dž. Prins, *Naratološki rečnik*¸ Beograd: Službeni glasnik, prevela Brana Miladinov.

РКТ 2001: *Rječnik književnih termina (fototipsko izdanje)*, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Romanov, Banja Luka.

Славковић 1981: D. Slavković, *Biti novinar*, Beograd: Radnička štampa.

Ljiljana R. Marković*
Marko R. Božović
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152197M

Naučna kritika

FUKUZAVA JUKIĆI – ULOGA OBRAZOVANJA U MODERNOJ DRŽAVI

Uvod

Promene u obrazovnom sistemu u Japanu se mogu povezati sa kulturološkom i političkom situacijom, zavisno od perioda u kojem je do njih dolazilo. U zavisnosti od uslova u kojima se reforma razvijala, mogu se uočiti i različiti motivi za promene u pogledu na obrazovanje.

Obrazovanje predstavlja osnov svake moderne države i obrazovani sloj stanovništva je glavni oslonac državnog aparata u sprovođenju reformi u jednom društvu na prelasku ka modernom.

Sagledaćemo na koji način su Japanci reformisali svoj obrazovni sistem i sa kojim su se kulturološkim poteškoćama suočili na ovom putu. Pre svega ćemo videti šta o ulozi obrazovanja kaže Fukuzava Jukići, jedan od najvećih japanskih reformatora, a onda ćemo sagledati put reforme japanskog obrazovnog sistema.

Fukuzava Jukići

Fukuzava Jukići (1835-1901) jedan je od najvažnijih japanskih reformatora. Jedan je od prvih ličnosti koja se upoznala sa naukom na Zapadu, ali je u isto vreme poštovao i sopstvenu tradiciju. Shvatao je koliko je bilo bitno da se celokupno japansko društvo reformiše, ali je takođe verovao da ova reforma treba da bude duhovna i da sami Japanci moraju uvideti na koji način će uneti promene u svoje društvo, a da ne treba usvojiti sve u onakvom obliku kako nam dolazi sa Zapada.

U svom delu *Gakumon no susume* Fukuzava kritikuje japansko društvo i veruje da razlike ne treba da postoje u zavisnosti od nečijeg porekla ili društvenog statusa, već da je obrazovanje ono što razlikuje pojedince međusobno.

Uvodi koncept *praktičnog učenja podesnog svakodnevnim potrebama čoveka* (*jitsugaku*), koji naglašava potrebu poznavanja japanskog pisma, ali i osnovnih nauka kao što su geografija, fizika, istorija, ekonomija i etika. Smatrao je da su tadašnji obrazovni trendovi u Japanu bili zastareli i da je obrazovanje nepraktično. Pisao je govornim jezikom, razumljivim svima, što je u tom trenutku bio novitet. Dotadašnji tekstovi su najčešće bili pisani kineskim ideogramima i nisu svi bili u mogućnosti da ih pročitaju. Ovakav pristup nauci bio je nov i nepoznat u vreme Fukuzavinog stvaralaštva. Može se reći da su

* ljiljana.markovic@fil.bg.ac.rs

reforme obrazovnog sistema u Japanu prošle put koji je on predvideo da je potreban.

Kulturološka pozadina kroz periode kao jedan od faktora reforme obrazovanja

Od samog početka XVII veka, pa skoro do samog kraja XIX veka, Japan je bio u samoizolaciji. Ovaj period je poznat i kao period Tokugava (1603-1868) (po nazivu vladara ovog perioda), ili kao period Edo, po tadašnjoj prestonici (današnji Tokio).

U periodu Tokugava dolazi prvenstveno do širenja pismenosti. Za ovo je zaslužan dolazak štamparske prese u Japan iz Kine. Do ovog trenutka, obrazovanje je bilo dostupno uglavnom aristokratskoj klasi. Poznati su i primeri veoma obrazovanih pojedinaca koji nisu pripadali aristokratama, ali su ipak stekli visoko obrazovanje, ali njihov broj je zanemarljiv u odnosu na ukupan broj nepismenog stanovništva. Književnost pre dolaska prese za štampanje bila je namenjena aristokratskim krugovima takođe, jer su jedino oni bili pismeni. Sa širenjem pismenosti menjaju se i književni tokovi, odnosno teme su pristupačnije i prijemčljivije običnom narodu. Iz ovih činjenica se može vrlo lako napraviti paralela o pismenosti pre perioda Tokugava, kao i posle dolaska prese za štampanje i opismenjavanja naroda.

Kada je reč o naučnim tokovima, prvo što se mora napomenuti jeste upravo kulturološka pozadina datog perioda. Japan je bio u samoizolaciji. Nije dolazilo do razmene naučnika ili drugih visoko obrazovanih osoba između Japana i ostatka sveta, pa tako u Japan nisu ni dolazile sveže ideje. S druge strane, pošto se period Tokugava, za razliku od prethodnih perioda, smatra mirnim periodom u Japanu, bez ratovanja, samurajska klasa gubi bogatstvo i položaj koje je stekla ratujući ranije. Ovo je za njih problematična situacija, jer nemaju zaposlenje i bilo je potrebno veoma brzo pronaći rešenje za tu situaciju, pa se mnogi od njih okreću učenju i osposobljavanju za druge poslove. Kasnije, negde oko XVIII veka, samuraji se sve više ponovo okreću konfučijanskim vrednostima, koje prvenstveno naglašavaju potrebu za ličnim usavršavanjem i učenjem, pa tako kreću putem obrazovanja. Obrazovali su se u javnim institucijama (feudalnim školama), gde su se upoznavali sa kineskim klasicima (konfučijanskom doktrinom, kineskom književnošću i kineskom istorijom).

S druge strane, običan narod, obrazovanje je sticao u brojnim institucijama nazvnanim terakoja (*terakoya*, popularna mesta za učenje, odnosno, društveni centri za učenje), gde su se učili čitanje, pisanje i zanati. Takođe, odvojeno od feudalnih škola i terakoja, postojale su i privatne škole. Nastava se obično izvodila u kući učitelja i ovaj vid škola se razvijao nezavisno od društvenog položaja polaznika. Među trgovcima se razvio sistem organizovane nastave i obuke. Moraju se pomenuti i aspekti učenja o japanskoj kuturi kao što su čajna ceremonija, ikebana, sviranje na klasičnim instrumentima i druge tradicionalne umetnosti. Obrazovanje je imalo jak sekularni karakter i

tradicionalne religije kao što su budizam i šinto nisu imale svoje posebne obrazovne institucije.

Šogunat kao oblik feudalne vladavine je naglašavao klasnu raslojenost, što je moglo smanjiti sveopšti utisak društvenog jedinstva u Japanu. Međutim, na samom kraju šogunata Tokugava, nacija je upravo iskoristila obrazovanje kao faktor koji će ih ujediniti. Ukinut je klasni sistem, odnosno ukinuta je društvenat pozadina kao uslov za dobijanje obrazovanja. Pružena je jednaka prilika svima da se obrazuju.

Na samom kraju perioda Tokugava uvedena je nova praksa, ne samo kada je obrazovanje u pitanju. Tek 1905. godine obrazovanje postaje dostupno, odnosno i obavezno, svoj muškoj deci, a od 1910. godine i svoj ženskoj deci. Do ove prakse se postepeno došlo. Prve velike promene zapravo su nastale u oblasti politike zapošljavanja. S obzirom da je tokom perioda Tokugava već postojalo dosta obrazovanog stanovništva, vlada je mogla već tada polako da bira da zapošljava ljude na osnovu njihovih sposobnosti, a ne društvenog porekla ili statusa. Ovo je bio početak promena, odnosno poštovanja principa meritokratije. Kasnije se ovo proširilo na dostupnost obrazovanja svima.

Faktor koji je jako bitan kada je u pitanju obrazovanje (zajedno i sa nekim drugim kulturološkim aspektima) jeste izolovanost Japana. Izolacija dolazi do izražaja u smislu da Japan nije imao direktnog uticaja iz inostranstva kada je reč o reformi obrazovanja. Sve do kraja Drugog svetskog rata, Japan nije bio kolonizovan, tako da nije imao nasleđe u vidu stranog uticaja. Japanci jesu odabrali kasnije ono što im je odgovaralo iz inostranstva da primene u svom obrazovnom sistemu, ali to su uradili svojevoljno.

Vladu u novoj eri Meiđi formirali su samuraji niže klase, iz oblasti Sacuma (današnja prefektura Kagošima) i iz oblasti Ćošu (današnja prefektura Jamagući). Iz ovih oblasti krenuo je najveći podsticaj za promene i za zbacivanje vlasti šoguna i uspostavljanje nove vladavine. Slogani nove vlade su bili ”Civilizacija i prosvetljenje”, ”Obogatiti zemlju i ojačati vojsku”, kao i ”Industrijalizacija”. Nova vlada tražila je model u zapadnim zemljama. Uvođenjem novih modernih društvenih i ekonomskih sistema, podržavali su politiku koja će odbaciti stare zastarele ideje i pretvoriti Japan u modernu državu. U okviru ovih planova za reformama bilo je uključeno i obrazovanje.

Reforme obrazovnog sistema

Čak i u periodu vladavine Tokugava, obrazovanje koje se sticalo u Japanu nije bilo zanemarljivo. Proučavali su se kineski klasici, učila se kineska istorija, osnivale su se privatne ”akademije”, a pri kraju perioda Tokugava, u Japanu se uspostavljaju Holandske studije (*Rangaku*). Holandske škole su u Japan stigle preko Nagasakija u Kjušuu, gde je Holanđanima bilo dozvoljeno da pristanu. U ovom trenutku, ovo je bio jedini izvor znanja sa Zapada, koji se širio Japanom. Holandske škole nisu bile dostupne običnom svetu. Običan svet se obrazovao u terakojama, gde je sticao veštine koje su bile potrebne za što bolji svakodnevni život.

Ipak, sistem obrazovanja u ovom periodu imao je dosta mana. Obrazovanje nije bilo jedinstveno za sve. Čak nije ni trajalo isti period. Priliku da se najbolje obrazuju su imali oni koji su bili na višem društvenom položaju, pa je i njihovo obrazovanje najduže trajalo. Metode učenja takođe nisu bile jedinstvene, ali ni metod ispitivanja, a samim tim i napredovanja. Ovo su sve karakteristike koje bi se mogle naći u dobro osmišljenom modernom obrazovnom sistemu, ali su nedostajale japanskom obrazovnom sistemu.

Ono što je Japanu trebalo jeste organizovano sprovođenje nastave i donošenja odluka. Ovaj problem polako počinje da se rešava već na samom početku perioda Meiđi. Osniva se Ministarstvo za obrazovanje u okviru vlade (1871) i kreće se sa ispitivanjem stranih škola, da bi se na osnovu toga odlučilo šta će se prihvatiti u novom sistemu školovanja. Već naredne godine(1872) doneti su prvi propisi o sistematizaciji obrazovanja.

Školski sistem koji je formiran sastojao se od tri nivoa: osnovna škola, srednja škola i univerzitetsko obrazovanje. Amerika je bila model za ovaj školski sistem. Francuska je bila model za centralizovani sistem obrazovne administracije na oblasnom nivou.

Cela država je bila podeljena na 8 univerzitetskih oblasti, od kojih je svaka podeljena na 32 oblasti srednjih škola, a svaka ova oblast je bila dalje podeljena na 210 osnovnih škola. U svakoj oblasti je trebalo uspostaviti školu odgovarajućeg tipa. Na ovaj način, u Japanu je postojalo 8 univerziteta, 256 srednjih škola i preko 50.000 osnovnih škola. Ako se uzme u obzir vreme u kome je dolazilo do ovih reformi, ovo je bio veoma ambiciozan plan koji je trebalo ostvariti.

Osnovna škola se delila na dva perioda od po 4 godine (8 godina ukupno) i generalno, sva deca su bila u obavezi da prisustvuju nastavi, bez obzira na pol, porodično poreklo ili društveni status. Učitelji koji su radili u osnovnim školama su u velikom broju bili terakoja učitelji, ili privatni učitelji, koji su prelazili, po potrebi, da rade u ovim školama. Većina feudalnih škola bila je reorganizovana u državne osnovne škole.

Na samom početku perioda Meiđi, Japanci su imali dve politike: politiku zapošljavanja stranih predavača, koji su predavali na stranom jeziku, kao i slanja Japanaca koji bi se obrazovali u inostranstvu i koji bi po povratku u Japan, zamenili strane predavače. Ovo je bio veoma skup poduhvat, jer su plate stranih predavača bile jako visoke, pa se tako celokupna realizacija oslanjala na lolakalno finansiranje, porez stanovništva u školskim oblastima i na školarine.

Kada je reč o sadržini knjiga za osnovnu školu, na samom početku reformi, knjige su bile kopije američkih udžbenika. Ovo je predstavljalo problem, jer je narod već navikao na tradicionalne sadržaje terakoja škola, koji više nisu bili zastupljeni. Takođe, osnovno školovanje je sada trajalo 8 godina, što je znatno duže od prethodnog standarda trajanja obrazovanja oko 2 godine. Većina porodica se i dalje izdržavala od poljoprivrede, pa im je bila neophodna sva raspoloživa radna snaga u porodici. Vlada je pokušala da podstakne upisivanje u školu, uz objašnjenja dobrih strana obrazovanja, ali, 10 godina

nakon uvođenja novih propisa o obrazovanju (1883), zvanična stopa upisivanja je bila 47%. Ovo je u realnosti bilo još i niže, jer se, uprkos obaveznom obrazovanju za dečake i devojčice, upisivalo tek 30% devojčica. Takođe, veliki broj polaznika je odustajao pre nego što bi završio neophodnih 8 godina obrazovanja, a narod se bunio protiv poreza na školovanje.

Jedan od koraka u modernizovanju obrazovnog sistema bilo je pozajmljivanje metoda za organizovanje nastave iz Sjedinjenih Država. Vlada je pozvala 1872. godine, profesora Mariona Skota iz Sjedinjenih Država, kao stručnjaka za obrazovanje, čije su metode iskoristili za uređivanje osnovnih škola. U univerzitetskim gradovima su otvarane škole, koje su nudile obuku u trajanju od 1 do 3 meseca, gde su svi koji su završili osnovnu školu mogli da steknu uvid u nove metode predavanja. Na ovaj način, vlada je pokušala da se bori sa nedostatkom broja nastavnog kadra.

Ideje koje je vlada imala nameru da sprovede otvaranjem 8 univerziteta, u stvarnosti su teško mogle da se sprovedu. Do 1877. godine otvoren je samo jedan univerzitet – Univerzitet u Tokiju. Vlada je 1879. godine izdala novo naređenje o obrazovanju, koje je zamenilo prethodno. Po novim pravilima, organizovanje školstva prebačeno je na nadležnost opština (umesto dosadašnje oblasne nadležnosti) i data im je sloboda da kreiraju nastavni plan u skladu sa realnim potrebama u svojim opštinama. Vreme obaveznog školovanja se skratilo sa 8 godina na bar 16 meseci u toku celokupnog trajanja školovanja. Međutim, upisna dinamika se još više pogoršala, pa je tako vlada 1890. godine dopunila propis iz 1879. godine, kojim sada nalaže obavezno prisustvo tokom 16 ili više nedelja godišnje, u periodu od 3 godine.

Takođe, negde krajem 1870. godine, došlo je do sukoba ideologija. Naravno, postojale su dve struje. Oni koji su bili protiv modernizacije su isticali koliko je došlo do pada morala u Japanu i zalagali su se za tradicionalne vrednosti, čast i poštenje. S druge strane, oni koji su bili za modernizaciju države generalno, želeli su i moderni sistem obrazovanja, koji se više zasnivao na prosvećenoj politici, koja je i pokrenula restauraciju. Zagovornici obe ideologije su imali problema da se dogovore u kom pravcu će ići dalje obrazovanje.

U ovom periodu dolazi od organizovanih pokreta učitelja koji su se borili za svoje ideje i koji su smatrali da bi sistem obrazovanja trebalo osavremeniti. Oni su se takođe protivili jakom političkom monopolu i njihovom nametanju volje. Vlada je shvatila da bi ipak trebalo da ojača svoju kontrolu nad obrazovanjem i nad nastavnim sadržajem, kao i da uspostavi bolju kontrolu nad delima i rečima predavača; pa se tako u ovom trenutku priklonila konzervativnoj, konfučijanskoj ideologiji. Prema ovome, 1880. godine je izdato novo naređenje, po kome su moral, čitanje, pisanje, matematika, istorija i geografija određeni kao predmeti koji će se predavati u osnovnoj školi, gde će ”moral” kao predmet imati najvažniju poziciju.

U Japanu se 1885. godine, centralni birokratski sistem (čija je organizacija pozajmljena od Kine), menja sistemom kabineta, pa je tako Ito Hirobumi postavljen za prvog japanskog ministra. Kada je na red došlo

obrazovanje, Ito se nije okrenuo ka Velikoj Britaniji ili Francuskoj, već Pruskoj, za koju je smatrao da je u sličnoj poziciji kada je u pitanju reforma obrazovanja, ali i društva uopšteno gledano.

Kao prvi ministar obrazovanja imenovan je Mori Arinori, prosvećeni birokrata sa diplomatskim iskustvom iz Velike Britanije i iz Amerike. Upravo je on postavio nove okvire obrazovanja za koje je smatrao da predstavljaju osnov svakog uspešnog društva i bitan faktor razvoja. Po njegovim okvirima, školovanje je podeljeno u četiri faze: osnovna škola, srednja škola, klasična škola i univerzitet. Svaka ova faza je imala svoj zaseban cilj u zavisnosti od potreba društva i polaznika. Univerzitet je bio definisan kao mesto gde će se izučavati umetnost i nauka, koji su potrebni za društveni napredak. Univerzitet je imao dosta akademske slobode, jer je predstavljao instituciju gde će se takođe školovati kadrovi u skladu sa novim zahtevima i potrebama, kao i učitelji koji će dalje prenositi svoja znanja. Na Carskom univerzitetu su se izučavale nauke, odnosno formirali su se smerovi koji su u tom trenutku odgovarali ministarskim kabinetima. Tako su kreirani sledeći odseci, odnosno fakulteti: Pravni fakultet, Šumarski fakultet, Poljoprivredni fakultet, Trgovinski fakultet. Svi ovi fakulteti su imali odgovarajuća ministarstva (zbog čijih su potreba i nastali), a pripadali su Carskom univerzitetu.

Srednje škole su bile institucije u kojima je trebalo pripremiti učenike za Carski univezitet. S druge strane, osnovne škole su imale karakter obrazovnih ustanova koje su bile zadužene za podizanje dece i učenje da postanu lojalni podređenici cara. S organizacione tačke gledišta, osnova škola se delila u dva nivoa, gde su prve četiri godine bile nametnute kao obavezne svim građanima. Osnova škola, koja je sprovodila ovu nametnutu dužnost je prvi primer zakonskog obaveznog obrazovanja u Japanu. Međutim, ukoliko bi to uslovi nalagali, postojala je mogućnost odobravanja posebne dozvole za trogodišnje pojednostavljeno obavezno obrazovanje.

Ministar Mori je u obrazovanju u klasičnim školama takođe video priliku da se oblikuje japanski duh. Glavni moto koji je trebalo da predavači prenesu studentima je bio ”Poslušnost, poverenje, dostojanstvo”. Od njih se očekivala poslušnost, povinovanje nadređenom, ali predavači su takođe morali da pokazuju naklonost prema svom poslu i određenu naklonost prema studentima. Pored klasičnog učenja, oni su bili i fizički obučavani kroz razne programe vojnog tipa. Živeli su zajedno u studentskim domovima, što je podsticalo kolektivni duh. Dobijali su mnoge privilegije, uključujući oslobađanje vojne službe i besplatne školarine i besplatne hrane, a takođe su dobijali novac i za odeću i razne troškove i druge stvari. Zauzvrat, bili su u obavezi da rade kao učitelji određeni period odmah nakon diplomiranja. Ministar Mori je na ovaj način želeo da uradi dve stvari: da modernizuje japansko obrazovanje, s jedne strade, ali i da podstakne kolektivni duh i osećaj nacionalnog jedinstva, s druge strane.

Industrijski razvoj Japana još je jedan od faktora koji je uticao na oblikovanje obrazovanja. Sa sve većim napretkom, dolazilo je i do sve veće potrebe za kadrovima obrazovanim za rad u granama teške i lake industrije. Ovaj

problem je rešen uvođenjem dvojnog sistema obrazovanja. Naime, dok je Carski univerzitet i dalje ostao mesto gde su svi studenti dobijali potrebna obrazovanja iz društvenih i prirodnih nauka, otvarali su se fakulteti na kojima se moglo učiti i pravo, trgovina, medicina, farmacija, ali i gde su se osposobljavali budići tehnološki inženjeri. Spektar nauka bio je veoma širok, jer pored ispunjavanja potreba za tehnički obrazovanim kadrovima, Japan i dalje nastavlja politiku modernizovanja svoje države i uvođenja na svoje fakultete svih onih disciplina koje su bile popularne i na Zapadu. Ovakav vid obrazovanja (i na Carskom i na specijalizovanim fakultetima) regulisan je zakonskim aktom iz 1903. godine

Do 1880. godine, stopa upisa u škole nije bila znatno veća. Međutim, već 1890. godine, stopa polaznika u školu je negde oko 69%. Trogodišnje pojednostavljeno školovanje je ukinuto 1900. godine, a obavezno školovanje je produženo sa 4 na 6 godina. Ako se uzeme u obzir da je stopa upisa u školu i dalje rasla, dolazi se do zaključka da je već početkom dvadesetog veka stopa nepismenosti u Japanu skoro svedena na nulu.

Podstaknuti najnovijim ekonomsko-društvenim događanjima u svetu (Rusko-japanski rat, 1904-1905; Prvi svetski rat, 1914-1918), Japanci su počeli da organizuju svoje univerzitete još sistematičnije. Za razliku od dosadašnjih sveobuhvatnih sistema studiranja, počeli su da otvaraju unvierzitete i fakultete koji su se specijalizovali za neke određene predmete. Tako je otvoren prvi tokijski Trgovački fakultet, kao državna ustanova, zajedno sa univerzitetima Vaseda, Keio, Meiđi, Hosei i Sošiša. Njihov status se iz fakulteta promenio vrlo brzo u univerzitete.

Godina	Srednja škola (stari tip)	Ženske srednje škole	Zanatske škole	Klasične škole	Srednje škole (stari tip)	Specijalizovani fakulteti (stari tip)	Univerziteti (stari tip)
1886.	56	7	25	47 (1)	2	66	1
1890.	55	31	23	49 (2)	7	36	1
1895.	96	15	55	49 (2)	7	52	1
1900.	218	52	139	54 (2)	7	52	2
1905.	271	100	272	69 (3)	8	63	2
1910.	311	195	481	84 (4)	8	79	3
1915.	321	366	541	96 (4)	8	88	4
1920.	368	514	676	98 (4)	15	101	16
1925.	502	805	797	103 (4)	29	135	34
1930.	557	975	976	109 (4)	32	162	46
1935.	557	974	1,253	106 (4)	32	177	45
1940.	600	1,066	1,479	107 (4)	32	193	47
1945.	776	1,272	1,743	63 (7)	33	309	48

Izvor: Podaci japanskog Ministarstva za obrazovanje

U periodu Taišo (1912-1926) u Japan dolazi nova ideologija za obrazovanje. Ova ideologija u centar postavlja dete i razvijanje njegove ličnosti. Tako se uvode aktivnosti kao što su crtanje i dečija književnost (izložena u časopisu ”Crvena ptica”). Međutim, ovaj pokret nije toliko zaživeo u Japanu. Zapravo, zvanično nije bio usvojen na nacionalnom nivou, ali je bilo škola koje su pokušale da svoj način rada osveže ovim novim idejama (to su bile, na primer, privatne osnovne škole: Điju Gakuen, Mjođo Gakuen, Tamagava Gakuen i škola Seiđo).

Dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog veka na obrazovanje u Japanu uveliko utiče militarizam i struje koje se protive demokratskim trendovima. Dvadesetih godina u svetu dolazi od ekonomske krize, čije su se posledice osetile i u Japanu. Vlada zauzima veću kontrolu nad gradivom koje se uči u školama, osnovne škole postaju nacionalne škole (1941), a oslobađanje studenata od dužnosti vojnog roka se ukida. Militarizam je prisutan u svim nivoima obrazovanja, gde se studenti obučavaju ili da proizvode zalihe hrane ili da prave vojnu opremu.

Posle Drugog svetskog rata, Japan je primoran da zauzme drugačiji stav kada je u pitanju organizovanje obrazovnog sistema. Do ovoga dolazi iz dva razloga. Prvi je njihova, i dalje prisutna, želja da sustignu Zapad na svim frontovima. Drugi razlog je malo drugačije prirode i on uključuje američke okupacione snage u Japanu. Zajedno sa vojnim snagama, u Japan dolazi i američka obrazovna misija, koja zajedno sa japanskim stručnjacima preuređuje njihov sistem obrazovanja. Prve promene, koje su i najočiglednije, jesu ukidanje naziva ”nacionalne škole”, izbacivanje nacionalističkih i militarističkih tekstova iz udženika i sveobuhvatno prilagođavanje nastavnog plana sa planom na Zapadu. Ukinute su klasične škole. Uveden je sistem osnovne, više i niže srednje škole i fakulteta (6-3-3-4). Obavezno obrazovanje je takođe prošireno na 9 obaveznih godina. Osnovani su odbori na nivou prefektura i opština.

Zaključak

U ovom kratkom pregledu možemo videti kako može da se oblikuje obrazovni sistem jedne države i na koji način kulturološki trendovi mogu da utiču na formiranje nastavnog plana i, generalno, svesti o važnosti obrazovanja u jednoj državi. Obrazovanje predstavlja osnov svake moderne države, jer bez edukovanih i osposobljenih kadrova, nijedna država nije u prilici da iznese sve zahteve koji se nameću u modernizaciji i praćenju svetskih ekonomskih, privrednih i kulturoloških trendova.

Literatura

Duus 1988: Peter Duus, The Cambridge history of Japan, The Twentieth Century, Volume *6. Cambridge: Cambridge Uversity Press*.

Horio 2001: Teruhisa Horio, Steven Platzer (Ed), Educational Thought and Ideology in Modern Japan: State Authority and Intellectual Freedom, Tokyo: University of Tokyo Press.

Morišima 1986: Mićio Morišima, *Zašto je Japan uspeo?*, Beograd: Izdavačka radna organizacija "RAD".

Јелена М. Марковић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за енглески језик и књижевност
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152207M
Оригинални научни рад

МОДИФИКАЦИЈЕ ДИРЕКТНОГ ГОВОРА У АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ

1. Увод: дискурс универзитетског уџбеника и метадискурс

О интересовању које академски дискурс већ дуже време изазива у лингвистици сведоче бројна истраживања, научни радови и монографије. Термин *академски дискурс* (енг. academic discourse) најчешће дефинишемо као дискурс којим се служи шира академска заједница.[1] Сам термин порекло је из англистичке лингвистике, али све више се користи и у радовима на српском језику.[2] Иако се академски дискурс узима као типичан пример објективаности, не може се никако тврдити да је он у потпуности лишен субјективности, односно заступљености емоционално-експресивних средстава.[3]

Као најрепрезентативнији облик академског дискурса углавном се узима научни чланак (енг. research aricle).[4] Осим научног чланка, који нема првенствено педагошку намену, академски дискурс користи се и у педагошке сврхе. Као типични представник таквог диксурса углавном се помиње универзитетски уџбеник (енг. undergraduate textbook).[5]

* jelena.markovic@ffuis.edu.ba

[1] Благојевић (2012: 16-18) напомиње да је у опису академског дискурса данас доминантан социо-функционални лингвистички приступ, који је углавном заменио структурални приступ. У оквиру социо-функционалног приступа могу се препознати два различита угла гледања на академски дикурс: жанровски заснован приступ Џона Свејлза и дискурсно-прагматички приступ Грега Мајерса. Џон Свејлз утемељивач је анализе жанра. Са друге стране, Грег Мајерс усмерио се на академски дискурс из угла ауторових диксурсних и реторичких стратегија. Ова два приступа могу се сагледавати и као само два различита угла гледања на академски диксурс.

[2] У србистичкој и русистичкој традицији за приближно исти појам користи се термин *функционални стил научно-техничке литературе* (Благојевић 2012: 13), или термин *научни функционални стил* (Катнић-Бакаршић 1999: 26).

[3] Насупрот томе, његова само наизглед потпуна објективност пре је резултат намерног елиминисања већине емоционално-експресивних средстава (в. Катнић-Бакаршић 1999: 26).

[4] Катнић-Бакаршић користи термин *уско научни подстил*, а *изворни научни чланак* је једна од основних жанрова овог подстила (1999: 29).

[5] Овде Катнић-Бакаршић користи термин *научно-уџбенички подстил*, а *уџбеник* је један од основних жанрова овог подстила (1999: 30).

Универзитетски уџбеник представља теорије које су прихваћене у науци, односно актуелно стање у датој научној дисиплини које се узима као (једино) валидно и исправно. Сам дискурс универзитетког уџбеника најчешће се сагледава као монолошки: аутор га упућује читалачкој публици у датом облику.[6] Бахтин управо тако описује дискурс универзитетског уџбеника када користи термин *недијалошки дискурс* (енг. undialogized discourse) (Бахтин 1981: 427 у Хајленд 2005: 101).

Термин *метадискурс* (енг. metadiscourse) уско је повезан са истраживањима о академском дискурсу. Овај термин углавном се кратко дефинише као дискурс о дискурсу. Аутори се не слажу о бројним питањима у вези са метадискурсом, али се углавном слажу да је рефлексивност неопходан предуслов да одређену јединицу језика у дискурсу посматрамо као метадискурс. Другим речима, метадиксурс је у вези са самим дискурсом, а не у вези са спољним светом. У анализи метадискурса аутори најчешће и говоре о појединачним језичким средствима којима се постиже та рефлексивност текста и називају их *метадискурсним маркерима* (енг. metadisourse markers).

Једну од најзначајнијих класификација метадиксурсних маркера дао је Кен Хајленд (2005, 2009). Наиме, Хајленд даје општу поделу метадискурсних маркера на две велике групе: интерактивне (енг. interactive) и интеракционе (енг. interactional). Прва група углавном садржи средства која аутор користи с циљем тумачења саме материје, а друга група садржи средства којима аутор настоји да укључи читаоца у један академски дијалог, односно да га убеди у истинитост својих тврђења.

У академском дискурсу уопште, као и у енглеском академском дискурсу, уочава се разлика између диксурса научног чланка и дискурса универзитетског уџбеника: интерактивни маркери присутнији су у уџбенику, а интеракциони у научном чланку (Хајленд 2005). То је сасвим разумљиво уколико имамо у виду да се универзитетски уџбеник углавном и замишља као текст саопштавања валидних и истинитих тврђења. Уз то, неписана академска реторика подразумева релативно одсуство директног ауторовог присуства у тексту уџбеника, док то не мора бити правило код научног чланка. То је, опет, логична последица правца академске комуникације у уџбенику, а то је правац саопштавања на релацији аутор-читалац.

2. Ауторски говор и туђи говор

Рефлексивност језика јесте његова особина да се користи као систем комуникације о самом себи. Рефлексивност језика може се

[6] И дискурс научног чланка на основу формалних критеријума често се сагледавао као монолошки. Ипак, управо овај диксурс јесте добар пример интертекстуалности, која подразумева дијалошку, а не никако монолошку природу дискурса (в. Катнић-Бакаршић 1999: 27).

локализовати у оквиру једне граматичко-функционалне форме (нпр. реч, фраза, клауза) или у оквиру комплетног исказа.[7] Луси наводи да су следеће две форме рефлексивности најзаступљеније као предмет науке: размишљања и закључивања о самом језику (тј. о његовим правилима) и препричавање говора (в. Луси 1992: 10).

У комуникацији на матерњем језику препричавање говора заправо јесте једна од најзначајнијих и најзаступљенијих реализација рефлексивности језика. У писаном (књижевном) језику, препричавање говора одвија се кроз контраст *ауторски говор – туђи говор*.[8]

Под ауторским говором подразумева се све што се може директно приписати самом аутору. Са друге стране, под туђим или „неауторским" говором подразумевамо све оно што, наравно, наводи сам аутор, али као говор неког другог лица. Туђем говору, дакле, припада сваки исказ или део исказа који аутор жели да саопшти, тачније *преприча*, као говор неког другог лица.[9] Туђи говор заправо јесте *препричани говор* (енг. reported speech, represented speech). Он се саопштава углавном у два своја основна облика, директни (препричани) говор (енг. direct reported speech) и индиректни (препричани) говор (енг. indirect reported speech) (Хадлстон, Пулам 2002: 1023). Осим ових примарних облика, препознајемо и њихове модификације, слободни директни говор (енг. free direct speech) и слободни индиректни говор (енг. free indirect speech). Типови говора често се и даље преплићу, формирајући прелазне типове говора.[10]

Идентификација различитих типова говора најчешће се одвија на примерима уметничке прозе или новинског текста. Писани академски дискурс до сада ретко је проучаван из поменутог угла, првенствено због тога што типично не садржи довољно материјала за такве анализе.[11]

[7] О приступима рефлекивности у језику у оквиру лингвистике говори Луси (1992). Он их дели на логички приступ (енг. logico-linguistic approach), семиотичко-функционалне приступе (енг. semiotic-functional approaches) и литерарне приступе (енг. literary-performance approaches). Највећи значај може се приписати семиотичко-функционалним приступима.

[8] Иако корпус коришћен у овом раду припада академском дискурсу, овде морамо најпре дефинисати неке појмове карактеристичне за уметничку прозу.

[9] Другим речима, то није само говор у говору, већ и говор о говору (Бахтин 1980: 128 у Катнић-Бакаршић 1999: 39).

[10] Терминологија која се користи у означавању различитих прелазних облика између директног и индиректног говора није стандардизована и усаглашена.

[11] Многобројни примери који су дати у овом раду нису, првенствено функционално, типични примери директног говора (нпр. у поређењу са типичним примерима из уметничке прозе). Њихова функционална специфичност узрок је њихове формалне једнообразности.

2.1.Предмет рада

Тема овог рада јесте реализација туђег говора као директног говора у академском дискурсу, тачније - на тексту универзитетског уџбеника граматике савременог енглеског језика, (2005) *A Student's Introduction to English Grammar*, аутора Хадлстона и Пулама. Уџбеник је прилично иновативан по свом садржају, јер многе значајне теме из савременог енглеског језика решава значајно другачије од претходних традиционалнијих описа. У овом раду сам садржај овог универзитетског уџбеника није од значаја, тако да се и не одређујемо према самом садржају. Оно што је важно јесте да уџбеник обилује занимљивим и неуобичајеним компонентама дискурса и метадиксурса, од којих је једна карактеристика привукла нашу пажњу и постала тема овог рада. Наиме, уџбеник је намерно писан неформалним језиком, у веома „допадљивом" стилу, што је омогућило ауторима да, између осталог, у тексту понекад користе типичну особеност уметничке прозе – смењивање ауторског и туђег говора. Прецизније, предмет рада јесте метадискурсна употреба туђег говора у облику модификација директног говора у дискурсу уџбеника.

Теоријски оквир који даје Кен Хајленд (подела метадиксурсних маркера на интерактивне и интеракционе) извесно јесте од користи у анализи и класификацији модификација директног говора у метадискурсу академског дискурса. Осим одређивања према његовом теоријском моделу, овде можемо користити и теоријски оквир који даје Одел (2006: 60-61) у класификацији метадиксурсних маркера. Наиме, Одел користи функционалну поделу метадиксурсних маркера засновану на Јакобсоновом моделу језика, узимајући три функције језика (метајезичку, експресивну и директивну) као полазиште у идентификацији и класификацији метадискурсних маркера. Сходно томе, она дели маркере у маркере текста, маркере аутора и маркере читаоца. У маркерима читаоца помиње *замишљање догађаја* (енг. imagining scenarios).[12] Ови метадискурсни маркери дају у задатак читаоцу да сагледа одређени проблем из задате перспективе, која не припада главном наративном оквиру текста.

3. Основне карактеристике ауторског говора и туђег говора у корпусу

Универзитетски уџбеник о којем говоримо написала су два аутора, Родни Хадлстон и Џефри Пулам. Ауторски говор, разумљиво, заузима највећи простор у тексту. Најчешће је формално необележен:

(1) a. *The dog bit me.*
b. *I was bitten by a dog.*

[12] Нпр: *If you consider ___, you can perhaps imagine___; When you were that age ___.*

> The terms **active** and **passive** reflect the fact that in clauses describing an action the subject of the active version (in [a] *the dog*) denotes the active participant, the performer of the action, while the subject of the passive version (in [b] *I*) denotes the passive participant, the undergoer of the action (ЕГ 26)[13].

Формална маркираност ауторског говора у корпусу остварује се употребом ексклузивног *ми* (енг. exclusive *we*), које укључује најмање два аутора (collective *we*), али не и читаоца (в. Вејлз 1996 у Одел 2006: 30):

(2) What we're saying is that when there is a conflict between a proposed rule of grammar and the stable usage of millions of experienced speakers who say what they mean and mean what they say, it's got to be the proposed rule that's wrong, not the usage (ЕГ 5).

Заменица првог лица множине често означава значајно различите референте (Вејлз 1996: 58 у Одел 2006: 30). Тако, иста заменица се користи у корпусу као инклузивно ауторско *ми* (енг. inclusive authorial *we*) (Кверк и др. 1985: 350). У том случају аутори користе заменицу укључујући читаоце, односно говорнике енглеског језика уопште:

(3) *Sue mows the lawn.*
The natural interpretation, then, is an imperfective one: we take the sentence to describe a state of affairs where Sue regularly or habitually mows the lawn (ЕГ 45).

(4) *Sue loved Max.*
Max loved Sue.
Only the conventional English order of elements tells us that *Sue* is subject in [a], while *Max* is subject in [b] – and thus in [a] we are talking about Sue's feelings, and in [b] we are talking about Max's (ЕГ 67).

У неким примерима разлика између две поменуте функционалне вредности заменице *we* није јасна, али тада најчешће није ни од пресудне важности.[14]

Осим формално необележеног или обележеног ауторског говора, у тексту уџбеника јавља се препричани говор у форми директног говора.

4. Директни говор у уџбенику

У академском тексту научног чланка уопште директни говор користи се најчешће за цитирање других извора. Уколико је чланак лингвистичке оријентације, директни говор појављује се и у навођењу

[13] У даљем тексту рада користићемо скраћеницу ЕГ у означавању корпуса, *A Student's Introduction to English Grammar*, аутора Хадлстона и Пулама (2005).

[14] Са друге стране, употреба заменице првог лица у тексту овог уџбеника не означава ауторски говор, односно тврђења која аутори износе као своја. О томе ће бити више говора у централном делу рада.

примера језичке употребе, али ти примери су сасвим јасно формално одвојени од текста ауторског говора.

У нашем корпусу спорадични су примери цитирања других извора, јер се уџбеник заснива на постојећим изворима који су наведени са потребним објашњењима на крају уџбеника. Другим речима, дискурс овог универзитетског уџбеника садржи неке примере неодређених извора, као што је то чест случај са уџбеницима.

(5) We put it this way because it is important to see that these words do not in fact satisfy the definition that traditional grammar gives to the adverb category: 'An adverb is a word that modifies a verb, an adjective or another adverb' (ЕГ 131).

Док су примери цитирања извора ретки, примери употребе директног говора у навођењу примера језичке употребе веома су заступљени.[15] Овакви примери аутентичне језичке употребе увек су јасно формално обележени. Дају се у одвојеним целинама, обележени су одговарајућом вишеструком нумерацијом и дати у курзиву, што је и напоменуто на почетку уџбеника (курзив се увек користи само и једино за навођење примера).[16]

Примери директног говора садрже одређену циљну (најчешће граматичко-функционалну) јединицу језика, тако да служе контекстуализовању те јединице језика:

(6) ii b. *He is being very tactful.*
The progressive requires a dynamic component of meaning, and we interpret [iib] in terms of behavior rather than character: "He is behaving very tactfully".

У наведеном примеру наводницима је означен (неизречени) директни говор, а курзивом под нумерацијом директни препричани говор.[17]

Основна функција употребе директног препричаног говора јесте саопштавање или преношење нечијих речи/исказа у комуникацији. Ову употребу можемо назвати метајезичком у ширем смислу, али и метакомуникативном, будући да представља комуникацију о комуникацији. У типовима рефлексивности језика које наводи Јакобсон

[15] Примери језичке употребе у корпусу примери су изреченог директног говора.

[16] Хадлстон и Пулам (2002: 1753) у свом прегледу правила коришћења интерпункције у савременом енглеском језику, наводе да су знаци навода у употреби приликом означавања следећих функционалних улога: директног говора, цитата из писаних дела, одређених властитих имена, техничких термина или метајезичке употребе.

Аутори затим напомињу да се курзив често користи уместо наводника у неким од поменутих случајева (властита имена, технички термини или метајезичка употреба).

[17] Аутори на почетку уџбеника наглашавају да се наводни знаци користе за тумачење значења, односно за интерпретирање датих примера језичке употребе.

(Јакобсон 1971 у Луси 1992: 16), овај тип представља *поруке о порукама* (енг. messages about messages). Са друге стране, функција директног говора у аутентичним примерима језичке употребе у уџбенику је специфична. Можемо је одредити као метајезичку у ужем смислу, тако да првенствено означимо да је њена функција заправо усмереност на језички код у преношењу одређене поруке.

У уџбенику налазимо и примере попут следећег:

(7) One wouldn't say **I was finally finding my key*. Having blue eyes is a state – hence the striking peculiarity of **She is having blue eyes* (ЕГ 52).

У питању је ауторски говор у који је укључен директни говор, потпуно јасно означен курзивом, али у овом случају не само неизречени/замишљени, већ говор обележен као нестандардни. Аутори заправо употребом неизреченог директног говора илуструју примере који се не могу сматрати стандардним савременим енглеским језиком.

4.1. Слободни директни говор

Слободни директни говор (eng. free indirect speech) представља модификацију директног говора која даје неизмењен говор или мисли лика, „онако како их лик (по свој прилици) формулише" (Принс 2011: 217 у Ковачевић 2013: 74), али без карактеристика ортографске обележености. Слободни директни говор може се јављати у већем броју својих варијаната. Може бити потпуно формално неуведен, тако да формира свој наративни оквир, или уведен, тј. најављен најчешће употребом неког глагола говорења, али без наводних знакова. Оваквом модификацијом директног говора у потпуности се чувају и преносе сви емоционално-експресивни елементи оригиналног исказа, што и јесте његова основна вредност. Хадлстон и Пулам (2002: 1029) наводе да је појава слободног директног говора искључиво повезана са нарацијом, у писменој или усменој форми.[18]

У корпусу овог рада веома често се наилази на примере употребе који формално одговарају опису слободног директног говора. Погледајмо следећи навод из корпуса:

(8) i a. *I see my broker today.*
i b. *I'm seeing my broker today.*
Version [ia] is an ordinary futurate use of the present tense, and conveys that an appointment has been set up or is regularly scheduled, whereas [ib] may suggest simply that I intend to go and see my broker today (ЕГ 53)[19].

[18] Исто важи и за слободни индиректни говор.

[19] У примерима који следе у раду, а због ортографске необележености, делови реченице који се интерпретирају као слободни дирекни говор биће подвучени.

Аутори најпре дају директни говор као пример језичке употребе формално јасно издвојене и обележене као [ia] и [ib]. Даље у тексту следи формално необележен ауторски говор (*Version [ia] is an ordinary futurate use of the present tense, and conveys that an appointment has been set up or is regularly scheduled*), а у наставку реченице, у тумачењу значења реченице [ib] уметнута је зависна клауза коју „лично изговара" субјекат те реченице, тако да је заменица ***I*** овде у потпуности кореферентна са истом заменицом у реченици [ib], а не са ауторима. Тако ауторски говор представља почетак реченице, односно део реченице којим се објашњава први пример ([ia]), а слободни директни говор јавља се у наставку реченице. Део реченице који садржи слободни директни говор у потпуности је могуће заменити ауторским говором:

(9) Version [ia] is an ordinary futurate use of the present tense, and conveys that an appointment has been set up or is regularly scheduled, whereas [ib] may suggest simply that it is the speaker's intention to go and see the broker (ЕГ 53).

Стичемо утисак да аутори намерно користе форму слободног директног говора, приписујући га субјекту анализиране речнице, ради постизања јасноће и живописности тумачења значења речнице. Следи још пар примера:

(10) i a. *Go to bed.* b. *Sleep well.*
In [i] both are imperatives, but while [a] is a directive, [b] is not. When I say [ib] I'm not directing you to sleep well, I'm just wishing you a peaceful night (ЕГ 8).

(11) ii b. *Could you pass me the salt?*
But it is not being used to ask a question: if I say [iib], I'm not asking for an answer, I'm asking for the salt. So directives can be issued in other ways than by use of an imperative (ЕГ 8).

Овако употребљен слободни директни говор представља, дакле, начин разјашњавања и додатне интерпретације примера.

У корпусу налазимо и један пример где директни говор који се тумачи није дат претходно, већ у оквиру слободног директног говора:

(12) By a **past** tense we mean one whose most central use is to indicate past time. The preterite of ***take*** is *took*, and when I say *I took them to school* I am referring to some time in the past (ЕГ 30).

Директни говор формално је обележен у примеру, а слободни, наравно, није формално обележен. Анализирање ове речнице упућује на функционалну подударност форме слободног директног говора и безличне употребе заменице ***I***. Ипак, нагласићемо да се суштинска безличност употребе личне заменице може довести у питање: наиме, што боље покушавамо да проникнемо у значење безлично употребљене личне заменице, све више изгледа да она постаје заправо све личнија (в. Одел 2008: 36).

Често се у корпусу примери слободног директног говора јављају у низу:

(13) i a. *He must have overslept.*
ii a. *She may be ill.*
iii a. *The storm should be over soon.*
In [ia], I may not know that he overslept, but I'm inferring that he did. In [iia], I don't know that she's ill, but I also don't know that she isn't, and am countenancing it as a possibility. In [iiia], I don't know how long the storm will last, but the probability or expectation is that it will be over soon (ЕГ 54).

У претходном наводу дата су три примера слободног директног говора, тако да се заменица *I* јавља у кореференцији са говорником у, редом, првом, другом, а затим трећем примеру употребе језика. Са друге стране, то не значи да су заменице у примерима слободног директног говора међусобно кореферентне, мада та могућност није искључена.

Слично тумачење можемо дати и за следеће наводе из корпуса:

(14) i a. *It was a success. b. Sue thinks it was a success.*
ii a. *Was it a success? b. She didn't say whether it was a success.*
iii a. *How big a success was it? b. She wants to know how big a success it was.*
iv a. *What a success it was! b. He told me what a success it was.*
This further reinforces the need to distinguish between clause type and speech acts: by saying [ib] I don't claim it was a success, by saying [iib] or [iiib] I'm not asking questions about its success, and by uttering [ivb] I'm not making an exclamation about how successful it was (ЕГ 161).

(15) This is perhaps made clearer by examples contrasting a reference to one person with a reference to two:
i *Honestly, I felt a fool standing alone on the platform.* [*a fool*= PC]
ii *Suddenly, I felt a fool pushing in front of me on the platform*. [*a fool* = O^d]
The obvious meaning of [i] involves just me, feeling foolish alone on the platform; but [ii] refers to two people: me, and the fool I could fell pushing in front of me on the platform (ЕГ 74).

(16) [37] b. *It's you they think should leave.*
The effect of backgrounding is to present the information in question as a **presupposition** – information that is taken for granted. In [37ib] I take it for granted that they think someone should leave, and assert that you're the one they have in mind.

У већини претходних примера (осим нпр. (12)) слободни директни говор формално је уведен на неки начин. Најчешће се користи предлошка фраза (нпр. *in [iiia]*), којом аутори заправо „дају реч" субјекту назначене речнице, односно уводе слободни директни говор.

Слободни директни говор може се јавити и иницијално у сложеној реченици:

(17) …as in *Your mother said to meet her at two o'clock*. Here there is no syntactic determination: the understood subject is obtained from the context. You are to meet her, or we (you and I) are to meet her – it depends what the circumstances are (ЕГ 216).

(18) [25] ii *[The only language she spoke] was Tzotzil.*
You can see this limited kind of identifiability in [25ii] as well. The nominal *only language she spoke* must pick out a single language, so the question *Which only language she spoke?* would be nonsense. But of course I don't assume that you can name the language, since the whole point of the rest of the sentence is to tell you its name. The head nominal describes a unique entity, but at the moment when you hear the nominal you know very little about it (ЕГ 91)[20].

Можемо закључити да су примери слободног директног говора у корпусу углавном примери уведеног слободног директног говора.

Употребом слободног директног говора као метадиксурсног маркера може се дати више информација него што даје сам пример директног препричаног говора:

(19) [27] *I thought he was a friend of mine.*
In the second case, *a friend of mine* is specifying. Here I might be talking about someone who looked like my old friend Bob, so I gave him a big hug, and then realized that I was hugging a total stranger. The mistake was believing him to be Bob (ЕГ 77).

Овде је реченица *I thought he was a friend of mine* протумачена веома сликовито, а укључена је чак и једна нова личност (Bob). И следећи примери илуструју исто:

(20) ib. *Happily, they were playing outside.*
In [ib], however, where it is set apart at the beginning of the clause, it doesn't belong in any of the semantic types illustrated in [30], but gives the speaker's evaluation of the situation. The meaning in this case is much the same as that of *fortunately* – perhaps I was glad that they were playing outside as this enabled me to do something I didn't want them to know about (ЕГ 80).

(21) *I'd rather she arrived tomorrow.*
A lesser degree of modal remoteness is seen in [iib]: this does not imply that she definitely won't arrive tomorrow, but it suggests that it may well be that she won't (perhaps I'm proposing a change to current arrangements where she's arriving at some other time). In these two examples the modal preterite is grammatically obligatory, for wish

[20] У претходном примеру заменица *you* може се посматрати као заменица која у неким употребама означава читаоца, а у другим друго лице, односно учесника у замишљеном разговору.

requires a preterite form of the verb in a finite complement, and so does the idiom *would rather* (ЕГ 47).

4.2. Закључак

Основна функција директног говора уопште, као и слободног директног говора, јесте цитирање нечијих речи/исказа. Функција форме слободног директног говора овде у корпусу усмерења је ка самом језичком коду, односно његовом правилном интерпретирању и тумачењу. И овакву употребу морамо назвати метајезичком, али не и сагледавати је првенствено и примарно као метакомуникативну, већ као епистемичку. Другим речима, у типовима рефлексивности језика које наводи Јакобсон (в. Луси 1992: 16), овај тип је правилније представити као *поруке о језичком коду* (енг. messages about codes). У сваком случају, будући да се слободни директни говор овде користи као дискурс о дискурсу, он несумњиво представља елемент метадискурса текста, односно специфичан метадиксурсни маркер.

У подели коју Хајленд користи у свом моделу метадискурсних маркера, оваква функционална улога слободног директног говора заузима специфично место. Са једне стране, она представља парафразирање већ датог садржаја с циљем додатног објашњавања,[21] односно једну од реализација интерактивних маркера. Са друге стране, она укључује читаоца у диксусију, иако формално не користи заменичке облике који се односе на друго лице у комуникацији (енг. *you*), али извесно представља метадискурсне маркере који укључују читаоца, тако да, по том критеријуму, припада и групи интеракционих маркера.

Као што је у уводу наведено, овде можемо користити и теоријски оквир који даје Одел (2006: 60-61). У функционалној подели метадиксурсних маркера заснованој на Јакобсоновом моделу језика, она дели метадискурсне маркере на маркере текста, маркере аутора и маркере читаоца. У маркерима читаоца помиње *замишљање догађаја* (енг. Imagining scenarios).[22] Иако примери које ауторка наводи не укључују овакве примере употребе слободног директног говора, они се функционално могу довести у тесну везу. Наиме, замишљањем догађаја и њиховим описивањем из перспективе говорника/субјекта реченице, аутор заправо настоји да индиректно „укључи“ и самог читаоца, који може и сам да се нађе у улози и говорника/субјекта реченице и самог слободног директног говора.

Закључујемо да се у дискурсу универзитетског уџбеника, осим основног облика директног говора, користи и форма слободног директног говора у специфичној функцији. Наиме, овде, у корпусу, слободни директни говор дат је тако да он заправо представља укључивање

[21] Енг. *code glosses* (в. Хајленд 2007).

[22] Нпр: *If you consider ___, you can perhaps imagine___; When you were that age ___.*

говорника у текст академског дискурса, и то говорника коме приписујемо и претходно дати аутентични пример језичке употребе. Сада сам говорник додатно објашњава свој исказ, тако да читалац може да стекне јаснију слику о значењу или импликацијама датог примера. Аутори одмах настављају даље у облику ауторског текста, до наредног укључивања новог говорника, који опет, из свог сопственог угла говори о свом исказу, понекад и директно укључујући у говорну ситуацију и самог читаоца, нпр. у примерима (17) и (18). Функција слободног директног говора овде условљена је функцијом самог академског дискурса: он служи сликовитијем и јаснијем парафразирању примера основног облика директног говора. У суштини говоримо о епистемичкој употреби форме слободног директног говора.

Анализа примера показује да одабрани универзитетски уџбеник није пример употребе само и једино недијалошког дискурса. Наиме, овај типично „недијалошки дискурс“ може да усвоји и неке особености изразито дијалошког дискурса, као што је уметничка проза. На тај начин Бахтинови појмови о дискурсу романа макар делимично постају применљиви и у дискурсу универзитетског уџбеника.

5. Завршни коментари

На основу анализирања модификација директног говора у дискурсу одабраног универзитетског уџбеника, можемо закључити да се директни говор појављује у различитим функцијама. Примере директног говора налазимо у функцији цитирања извора или у навођењу примера језичке употребе, што је уобичајено. Са друге стране, налазимо и примере слободног директног говора, што је знатно мање уобичајено. Примери слободног директног говора показују своју функционалну флексибилност, јер се користе у академском тексту као епистемички изрази – можемо рећи да сам говорник, чија је реченица наведена као пример језичке употребе, додатно објашњава значење и импликације своје реченице.

Иако је анализа дискурса одабраног универзитетског уџбеника показала да се за различите модификације директног говора може наћи место у таквом тексту, закључак који се намеће знатно је шири. Наиме, на основу бројних реализација слободног директног говора можемо констатовати да се на одабраном корпусу уочава интердискурзивност, односно утицај уметничке прозе на академски диксурс. Наше запажање о интердискурзивности даље говори у прилог констатовању промена у академском диксурсу. Академски дискурс данас, у степену који не треба занемарити, поприма особености других типова дискурса, у овом случају уметничке прозе. Можемо констатовати да се академски дискурс приближава концепту који се у литератури означава термином *хибридни диксурс*. Овај термин сликовитије представља захтеве све шире и

разнородније диксурсне академске заједнице, која користи академски дискурс модификован у разним особеностима.

Библиографија

Бахтин 1980: M. Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.

Бахтин 1981: M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination* (ed. M. Holquist). Austin, TX: University of Texas Press.

Благојевић 2012: S. Blagojević, *O engleskom i srpskom akademskom diskursu*, Niš: Filozofski fakultet.

Гринбаум, Кверк 1990: Greenbaum, S. and R. Quirk, *A Student's Grammar of the English Language*. London: Longman.

Катнић-Бакаршић 1999: M. Katnić-Bakarčić, *Lingvistička stilistika,* Research Support Scheme (electronic publishing program): Budapest-Praha.

Ковачевић 2013: М. Ковачевић, О терминосистему туђег говора, у: *Лингвистика као србистика (Монографије и монографске студије, књига 1)*, Пале: Филозофски факултет, 67-99.

Луси 1993: J. Lucy, Reflexive Language and the human disciplines, in: J. Lucy (ed.) *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press, 9-32.

Одел 2006: A. Ädel, *Metadiscourse in L1 and L2 English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Compan.

Хадлстон и Пулам 2002: Huddleston, R. and G. K. Pullum, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Хадлстон, Пулам 2005: Huddleston, R. and G. K. Pullum, *A Student's Introduction to English Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.

Хајленд 2005: Hyland, K. *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*, London: Continuum.

Хајленд 2007: Hyland, K. Applying a Gloss: Exemplifying and Reformulating in Academic Discourse. *Applied Linguistics*, 28/2, 266-285.

Хајленд 2009: Hyland, K. *Academic Discourse: English in a Global Context*, London/New York: Continuum.

Маријана Г. Вучковић[*]
Жабари
Сандра Д. Чаушевић
Петровац на Млави

DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152221C

Кратко саопштење

ЕФИКАСНОСТ ОБЛИКА ПИСАНОГ ФИДБЕКА У ПИСАЊУ САСТАВА

1. *Увод*

У формалном окружењу какво је учионица, фидбек представља веома важну компоненту у процесу учења страног језика јер се захваљујући њему ученикова међујезик константно реорганизује и мења. Као што је природа писане продукције другачија у односу на усмену, тако се разликују и њихови начини упућивања и примања фидбека.

У овом раду ћемо се бавити ефикасношћу облика писаног фидбека. Најпре ћемо прегледом литературе видети који облици писаног фидбека постоје, који су се показали ефикасним у различитим истраживањима а затим ћемо представити истраживње мањег обима које смо спровели у једном одељењу основне и једном одељењу средње школе. Његов циљ је утврђивање најефикаснијег облика фидбека у писању састава, у два одељења, а затим и утврђивање сличности и разлика.

2. *Преглед литературе. Класификација и ефикасност различитих облика писаног фидбека*

За разлику од усмене интеракције наставник – ученик, где је утицај фидбека непосредно видљив кроз одговор ученика који следи након фидбека наставника, у писању је ефекат фидбека одложен. Писани фидбек је једносмеран (Насаји 2011: 317), иде од наставника ка ученку, и долази до ученика након одређеног временског периода када уочену грешку исправља или кроз писање нове верзије истог састава или кроз писање новог састава, где се најбоље показује усвојеност корекције.

Литература о писаном фидбеку је веома богата истраживањима која настоје да потврде позитиван утицај различитих облика фидбека на вештину писања и на тај начин оповргну тврдње Џона Траскота (1996) да писани фидбек нема никаквог утицаја на побољшање вештине писања и да у неким аспектима делује и штетно. У свом чланку против исправљања граматичких грешака[1], он каже да фидбек упућен од стране наставника може помоћи ученику да побољша наредну верзију тог истог састава али не и да те исте грешке избегне у писању новог састава. Разлог томе, сматра

[*] nottmarijana@yahoo.com

[1] The Case Against Grammar Correction in L2 Writing Classes

Траскот, је то што се учење одвија само у површинској структури (псеудоучење) и самим тим је краткорочно. Он свакако није против граматичке тачности у писању али сматра да фидбек може негативно утицати на мотивацију ученика подизањем афективног филтера и наводити ученика да избегава форму која се често исправља у његовом писању. Главни опонент оваквог става била је Ферисова (2004) која је својим прегледом великог броја урађених истраживања настојала да потврди да писани фидбек има позитивног утицаја.

Став од којег ми полазимо у овом прегледу литературе као и у истраживању које ћемо представити у посебном одељку је да фидбек у писању има позитивног утицаја. Наш циљ је да прегледем литературе и резултатима истраживања видимо који је облик писаног фидбека најефикаснији у писању састава. На ефикасност неког облика може утицати много фактора као што су индивидуалне карактеристике ученика, тренутни ниво знања, сама граматичка јединица која се исправља и други.

Облици писаног фидбека се могу класификовати на више начина. Критеријуми Елисове класификације (2009: 98–100), коју ћемо укратко представити, су директност и експлицитност фидбека[2]. По њему постоје директни, индиректни и металингвистички фидбек.

- Директни фидбек се састоји у томе да наставник подвуче или прецрта погрешну форму и изнад ње напише тачну. Другим речима, наставник упућује готову реформулацију.
- Индиректни фидбек се састоји у томе да наставник упути наговештај о томе да постоји грешка али не и тачан облик. Наговештај може бити у виду подвлачења погрешне форме (чиме се директно лоцира грешка) или писања симбола на маргинама. На овај начин, ученик сам долази до тачног решења.
- Металингвистички фидбек даје информацију о природи грешке, најчешће у виду скраћенице коју наставник пише изнад погрешне форме или на маргинама. Други вид овог фидбека, који је временски захтевнији, је писање краћег објашњења граматичке форме коју је ученик погрешно употребио у писању.

По Елису, сваки од ових облика има својих предности али и недостатака. Директан фидбек је погоднији за ученике који не могу сами да исправе грешке јер не поседују у довољној мери неопходно знање, али исто тако је погодан и за усвајање специфичних форми (као што су облици неправилних глагола у енглеском језику). Недостатак овог облика је што је ниво процесуирања информација веома низак у односу на индиректни фидбек где ученик сам мора да размисли, дође то тачног решења и на тај

[2] Сличну класификацију налазимо код Биченера и др. (2005: 193), с том разликом да је металингвистички фидбек подврста индиректног.

начин допринесе интернализацији научених форми (Елис и др. 2008: 355, 356). Опасност код металингвистичког облика је што подстиче експлицитно знање (исто), па ученик који не познаје металингвистичке термине неће моћи сам да коригује грешку.

У литератури постоји велики број истраживања која се баве упоређивањем ефикасности различитих облика фидбека, али су спроведена у различитим контекстима, коришћени су различити начини праћења и провере ефикасности и базирана су на различитим методолошким поставкама па је тешко њихове резултате упоредити и генерализовати (Ферис 2004: 51; Генет 2007: 50). Ипак, велики је број истраживања која предност дају директним облицима фидбека.

Једно такво истраживање је студија Чендлерове (2003) у којој се упоређује директан фидбек (*correction*) са индиректним облицима (подвлачење и опис грешке, само подвлачење и само опис). Ефикасност се мерила писањем нове верзије истог састава а затим и писањем новог, и у оба случаја је најбоље резултате остварила група са директним исправљањем. Ипак, у овом истраживању је јако тешко изоловати утицај само једног облика фидбека и утврдити његову ефикасност с обзиром да су и контролна и експериментална група добијале све облике фидбека током једног семестра. Шинова (2007) је у свом истражвању упоредила два облика директног фидбека са контролном групом која није добијала ни један облик фидбека и утврдила да је најбоље резултате остварила група у којој се директно исправљање комбинује са металингвистичким објашњењем. Ова група је такође забележила константо напредовање од првог теста до трећег (спроведеног 3–4 недеље након упућеног фидбека).

Џон Биченер у својим студијама (Биченер и др. 2005; Биченер и Нох 2008; Биченер 2008) иде и корак даље у испитивању ефикасности облика директног фидбека, настојећи да превазиђе методолошке недостатке претходних истраживања. У њима постоји већа издиференцираност облика па тако постоји, поред обавезне контролне групе, група са директним исправљањем, група са директним исправљањем у комбинацији са писаним металингвистичким објашњењем и посебна група која уз све то добија и усмено објашњење или учествује у кратким усменим сесијама. Све три студије су показале да је најефикаснија комбинација директног исправљања са писаним и усменим објашњењем, што се показало и путем одложеног тестирања које је уследило након најмање 4 недеље. Исто тако, показало се да ефикасност директног фидбека није иста код свих граматичких јединица. Наиме, док је група са директним исправљањем у комбинацији са писаним и усменим објашњењем напредовала у усвајању простог прошлог времена, чиме је овај облик фидбека потврдио своју

ефикасност, код усвајања предлога није било издвајања ни једног облика фидбека јер су све групе биле уједначене (Биченер и др. 2005: 198–200)[3].

С друге стране, резултати Лаландеовог (1982) истраживања показују да су индиректни облици фидбека у писању ефикаснији, што је показало такозвано „проблемско писање" (односно исправљање) састава где ученици самостално исправљају грешке на основу кодираних порука (исто: 141–143). Истраживања која такође иду у прилог индиректним облицима писаног фидбека су и истраживања Насајиа (2011) и Сторчеве и Виглзвортове (2010) иако су концепти тих истраживања другачији од до сада наведених јер се базирају на принципу дијалошке или групне сарадње и преговарања са циљем достизања зоне наредног развоја (*zone of proximal development*)[4]. Тако је Насаји (2011: 325, 326) показао да је најефикаснија она група у којој наставник наводи ученика на исправну форму корак по корак (*negotiation*) а најмање ефикасна група којој је упућена само готова реформулација.

На крају додајемо и често цитирано истраживање Роба *и др.* (1986) у коме постоји уједначеност директних и индиректних облика фидбека. Та уједначеност проистиче из чињенице да граматичка јединица која се испитивала није била изолована од осталих утицаја и инструкција у учионици па следи да њено познавање није било резултат само тестираних облика фидбека (исто: 90).

Као што можемо видети, истраживања су веома различита па се тешко могу упоредити. Оно што са сигурношћу можемо закључити је да новија истраживања често комбинују више техника у оквиру једног облика фидбека, а те технике врло често излазе из оквира само писаног фидбека и улазе у оквир усменог. Из тог разлога је тешко утврдити који је облик писаног фидбека најефикаснији. Контексти које смо имали у овом прегледу литературе су углавном везани за универзитете где студенти припадају најмање средњем нивоу познавања страног језика (углавном енглеског), па можемо претпоставити и да поседују у великој мери свест о значају фидбека. Ово нас је подстакло да слично истраживање спроведемо у једном новом контексту, контексту основне и средње школе, са циљем да утврдимо који су облици писаног фидбека најефикаснији у писању састава у једном одељењу основне и једном одељењу средње школе. Методологију истраживања и резултате представљамо у наредном поглављу.

3. *Методологија истраживања.*

[3] На ово је указала Ферисова (1999) када је све грешке поделила на *treatable* и *untreatable*, односно на оне које су базиране на правилима и зато се успешно могу кориговати и оне које синтетизују знање или нису базиране на правилима (нпр. предлози у енглеским језику).

[4] Принцип Виготског који су Аљафрех и Лантоф (1994) применили у свом истраживању.

3.1. *Циљ истраживања и учесници*

Ово истраживање је експлоративне природе и спроведено је у једном одељењу осмог разреда основне школе и у једном одељењу друге године средње школе (гимназије). Ученици оба одељења уче енглески језик као страни од првог разреда основне школе. Циљ истраживања је утврдити најефикаснији облик писаног фидбека у писању састава у оба одељења, а затим упоредити резултате и утврдити сличности и разлике.

Ученици у оба одељења су подељени у три групе које су садржале исти број ученика. Приликом расподеле ученика смо водили рачуна да у свакој групи буде приближан број петица, четворки и нижих оцена, с обзиром да су оба одељења веома хетерогена и између појединих ученика постоји велика разлика у нивоу знања. Споменуте три групе су контролна група и две експерименталне. У првој, контролној, групи су ученици добијали фидбек у виду подвлачења погрешних форми, без додатних објашњења, у другој групи су ученици добијали фидбек у виду готове реформулације (директни фидбек) а у трећој, назнаку у виду металингвистичког термина која описује природу грешке (облик индиректног фидбека). Као што се може приметити, контролна група није типична у смислу да ученици не добијају ниједан облик фидбека. Разлог томе је пре свега етички, јер ученици имају право да добију неку повратну информацију о томе да постоји грешка у њиховој формулацији, али и то што наш циљ није да утврдимо да ли писани фидбек има ефекта или не, већ ми полазимо од тога да било који облик писаног фидбека има позитивног утицаја.

3. 2. *Ток истраживања и резултати*

Граматичке јединице које смо одабрале да тестрамо кроз писање састава су просто прошло време (*past simple tense*) и садашњи перфекат (*present perfect tense*). Ова времена ученици уче почев од петог разреда, али им представља велику тешкоћу њихово разликовање, с обзиром да садашњи перфекат не постоји у српском језику. Тешкоће у употреби се настављају и на прелазу у средњу школу па смо ово искористиле како бисмо испитале утицај различитих облика писаног фидбека на употребу ових времена у писању састава. Наставни план и програм је у оба одељења захтевао обраду и вежбање поменутих времена управо у периоду пре тестирања.

Ефикасност облика писаног фидбека је испитана писањем три састава. Све три групе су писале саставе на исту тему у исто време а упућени облици фидбека су се разликовали. Насумично је одређено која група ће добити који облик фидбека. Први састав је носио назив *News this week* где се од ученика очекивало да опишу новости које су им биле упечатљиве те недеље из било које области која њих занима. Први састав је

истовремено био и оријентир о усвојености ових времена од којег смо и кренули. Недељу дана након писања овог првог састава, ученици су добили саставе са одређеним облицима фидбека који садрже инструкције како треба исправити састав (у контролној групи су погрешне форме само подвучене, групи са директним исправљањем су упућене исправне реформулације а групи са индиректним исправљањем су упућене металинвистичке назнаке о природи грешке уз подвучену погрешну форму). Ученици су на часу писали другу верзију тог истог састава пратећи дате инструкције. Након две недеље уследило је писање новог састава на тему *A letter to a friend* где је требало да другу/другарици напишу шта се све догодило од када су се последњи пут чули или видели. Оба састава су захтевала употребу оба времена. Важно је напоменути да је у саставима примењен фокусирани фидбек што значи да су наставници упућивали фидбек везан само за поменута времена, њихову употребу и творбу[5].

Број и квалитет грешака пратио се из састава у састав. Такође све грешке везане за просто прошло време и садашњи перфекат су класификоване у две групе, грешке у употреби времена и грешке везане за форму (које укључују погрешну форму прошлог партиципа или помоћног глагола, погрешан ред речи и сл.).

На графикону 1 приказан је тренд кретања грешака од првог до другог састава у осмом разреду. Као што можемо видети, први састав је показао да се највећи број грешака јавио у групи са директним исправљањем. Приликом писања друге верзије првог састава, ова група је исправила највише грешака, што је и очекивано с обзиром да је њима упућена директна реформулација. Број грешака се значајно смањио и у друге две групе.

[5] Елисова (2009: 102) класификација фидбека на фокусирани и нефокусирани.

Графикон 1: Тренд кретања броја грешака од првог до другог састава, по групама, у 8. разреду

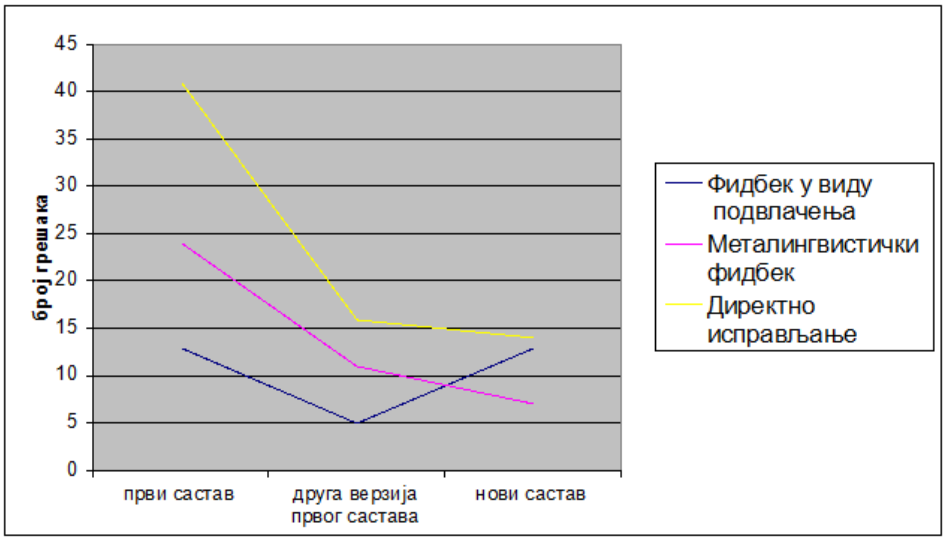

Други састав, написан након две недеље, показује да се број грешака у две експерименталне групе и даље смањује, док се у контролној групи (која је добила фидбек у виду подвлачења) повећава и долази до истог броја као и прилоком писања првог састава. Табела 1 даје детаљнији увид у кретање броја грешака по категоријама.

Табела 1: Број грешака по категоријама и групама, у првом и другом саставу, у 8. разреду.

Група	ПРВИ САСТАВ		ДРУГИ САСТАВ	
	Избор времена	Форма	Избор времена	Форма
Фидбек у виду подвлачења	11	2	9	4
Металинвистички фидбек	16	8	7	-
Директни фидбек	27	15	9	5

Број грешака у избору времена се у свим групама од првог до другог састава смањио, као и број грешака у форми у експерименталним групама. У контролној групи се број грешака у форми повећао.

Графикон 2 показује тренд кретања грешака од првог до другог састава по групама у одељењу другог разреда средње школе.

Графикон 2: Тренд кретања броја грешака од првог до другог састава, по групама, у 2. разреду средње школе

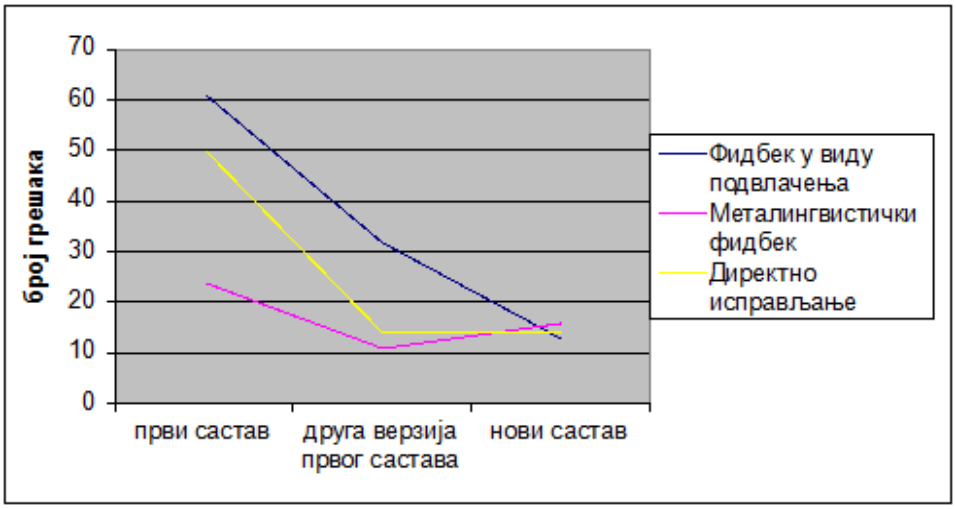

Први састав је показао да је највише грешака било у групи која је добијала фидбек у виду подвлачења. Приликом писања друге верзије истог састава, све три групе су значајно смањиле број грешака, а највише, као и у осмом разреду, група са директним исправљањем. Други састав је показао другачију слику у односу на одељење осмог разреда; овде је контролна група показала напредак јер је број грешака наставио тренд опадања. У групи са индиректним, металингвистичким исправљањем број грешака се повећао у односу на другу верзију првог састава. У групи са директним исправљањем је стање остало готово непромењено у односу на другу верзију првог састава.

Табела 2: Број грешака по категоријама и групама у првом и другом саставу, у 2. разреду средње школе.

Група	ПРВИ САСТАВ		ДРУГИ САСТАВ	
	Избор времена	Форма	Избор времена	Форма
Фидбек у виду подвлачења	43	18	12	1
Металинвистички фидбек	18	6	12	4
Директни фидбек	41	9	11	3

Детаљнијим увидом у број грешака по категоријама (табела 2) видимо да се и у експерименталним групама и у контролној број грешака смањио како у избору времена тако и у форми.

4. *Дискусија. Ефикасност облика писаног фидбека*

У претходном поглављу смо видели приказ кретања броја грешака по групама од првог састава, преко друге верзије истог до новог, другог састава. Циљ нашег истраживања је да на основу тих резултата утврдимо који је облик писаног фидбека најефикаснији. Као што смо и могли очекивати, друга верзија првог састава је значајно смањила број грешака у оба одељења, без обзира на врсту фидбека. Такође очекивано је и то да је овде најефикаснији облик било директно исправљање. Ученици су, користећи готове реформулације, успешно и лако урадили исправљену верзију истог састава. Дакле, ако би друга верзија истог састава била показатељ ефикасности, онда би у оба одељења најефикаснији облик фидбека било директно исправљање. Овакви резултати се подударају са резултатима истраживања Чендлерове (2003) која је такође утврдила да је у другој верзији истог састава најефикасније упућивање директне реформулације. Али, како смо видели у прегледу литературе, прави показатељ ефикасности једног облика фидбека је писање новог састава након одређеног временског периода.

У нашем случају, нови састав је уследио након две недеље. Пресек који је тада направљен у осмом разреду показује ефикасност обе експерименталне групе. Детаљнијом анализом грешака можемо видети да се значајно смањио број грешака и у избору времена и у творби, а посебно у групи са металингвистичким фидбеком где у другом саставу није било ниједне грешке у форми. На основу тога, можемо претпоставити да је овај облик фидбека подигао свест код ученика о творби, а код ученика који иначе поседују добро експлицитно знање, помогао да правила буду процедурализована. Ефикасност ове врсте индиректног фидбека се још јасније може уочити ако је контрастирамо са резултатима контролне групе која је и повећала број грешака у форми у односу на први састав. Дакле, на основу приказаних резултата можемо закључити да је металингвистички фидбек најефикаснији у одељењу осмог рареда.

Насупрот томе, металингвистички фидбек се у одељењу другог разреда средње школе показао најмање ефикасним у новом саставу. Ефикаснији облик фидбека је директно исправљање, а позитивно је и то да је у овој групи број грешака готово исти као и у другој верзији првог састава. Ипак, посматрано кроз дати временски период од исправљене верзије до новог састава, овај облик није забележио напредак. Најефикаснији облик фидбека у овом одељењу је фидбек у виду подвлачења, односно, највећи напредак је остварила контролна група, која бележи све

мањи број грешака од првог састава до другог и, посебно подвлачимо, од друге верзије првог састава до другог. Ту ефикасност потврђује и број грешака по категоријама у табели 2, када упоредмо први и други састав. Овакав резултат је донекле неочекиван јер ученици у овој групи нису сем подвлачења добили никакво објашњење о природи грешке нити исправну форму, али свакако, у литератури постоје истраживања која наводе ефикасност овог облика фидбека (код Чендлерове [2003] је други по ефикасности у писању новог састава; код Роба и др. [1986] је подједнако ефикасан као и други облици фидбека). Ипак, на овакав исход је утицала и расподела ученика по групама. Иако су групе садржавале уједначен број ученика са петицама, четворкама и нижим оценама, у овој групи су слабији ученици избегли у свом писању употребу очекиваних времена, па се њихови (нови) састави нису могли узети у разматрање. На тај начин остали су састави ученика којима је и подвлачење био довољан наговештај о грешкама које су исправили а затим то применили и у новом саставу.

Ако посматрамо табеле 1 и 2, приметићемо да је позитиван утицај било ког облика фидбека очигледан. Број грешака у вези с формом се у оба одељења смањио знатно, осим у другом саставу контролне групе у осмом разреду. Број грешака у вези с временом се такође редуковао али и даље примећујемо да постоји недоумица у избору правог времена. То потврђује и анализа састава у оба одељења где се просто прошло време употребљава и на местима где је обавезна употреба садашњег перфекта. Дакле, ученици су прибегавали употреби простог прошлог времена.

Такође, морамо узети у обзир да је на овакве резултате утицала и природа саме грешке. У оба времена се користе и правилни и неправилни глаголи. Творба правилних глагола је базирана на правилу додавања наставка *-ed/-d* (по Ферисовој [1999], грешке овог типа се релативно лако могу исправити) па можемо претпоставити да су овде индиректни облици фидбека могли бити успешни, укључујући и подвлачење. С друге стране, неправилни глаголи нису базирани на сличном правилу и готово да имају више лексичку природу него граматичку, па се отуда јавља и ефикасност директног исправљања, односно, готових реформулација (ово потврђују такође истраживања Насајиа [2011] и Биченера *и др.* [2005] у вези са предлозима у енглеском језику).

На крају морамо напоменути да је ово само тренутни пресек који обухвата један краћи временски период од 3 недеље па не можемо говорити о дугорочној ефикасности неког облика фидбека. Уколико бисмо наставили да датим групама упућујемо одређени фидбек и проверавамо њихову ефикасност након више недеља, добили бисмо потпунији увид и можда другачије резултате. Свакако, како се инструкција одвија у учионици где се поменуте граматичке јединице јављају и кроз вежбе слушања, у текстовима за читање и у граматичким вежбањима, тешко је говорити о изолованом утицају облика фидбека. Ипак, тај утицај је значајан и, како смо видели, веома позитиван.

Закључак

У овом раду смо се бавили утврђивањем најефикаснијег облика писаног фидбека у писању састава. Настојали смо да ову тему, о којој већ постоје бројна истраживања, истражимо у једном новом контексту, у одељењу основне и средње школе, и у томе одемо и корак даље упоређивањем ова два контекста. Упоређивали смо фидбек у виду подвлачења, металингвистички фидбек (врсте индиректног) и директни. Видели смо да се резултати истраживања подударају у писању друге верзије првог састава (у обе групе је најефикасније било директно исправљање) али не и у писању новог састава након две недеље, када је у одељењу осмог разреда најуспешнија била група са металингвистичким фидбеком, а у одељењу средње група са фидбеком у виду подвлачења. Број грешака се такође у оба одељења смањио, како у избору времена тако и у форми, што говори о позитивном утицају свих облика фидбека. Сазнање до којег смо такође дошли је да је на овакве резултате утицало више фактора, а међу њима и неадекватност свих облика фидбека свим грешкама као и свих облика фидбека свим ученицима. То нас наводи на закључак о потреби веће диференцијације облика фидбека као и веће индивидуализације у приступу.

Литература

Аљафрех и Лантоф 1994: A. Aljafreh and J. P. Lantof, "Negative Feedback as Regulation and Second Language Learning in the Zone of Proximal Development", *Modern Language Journal,* 78(4), 465–483.

Биченер 2008: J. Bitchener, "Evidence in Support of Written Corrective Feedback", *Journal of Second Language Writing*, 17(2), 102–118.

Биченер *и др*. 2005: J. Bitchener *et al*., "The Effect of Different Types of Corrective Feedback on ESL Student Writing", *Journal of Second Language Writing,* 14, 191–205.

Биченер и Нох 2008: J. Bitchener and U. Knoch, "The Value of Corrective Feedback for Migrant and International Students", *Language Teaching Research*, 12, 409–431.

Генет 2007: D. Guenette, "Is Feedback Pedagogically Correct? Research Design Issues in Studies of Feedback in Writing", *Journal of Second Language Writing,* 16, 40–53.

Елис *и др*. 2008: R. Ellis *et al*., "The Effects of Focused and Unfocused Written Corrective Feedback in an English as a Foreign Language Context", *System*, 36, 353–371.

Елис 2009: R. Ellis, "A Typology of Written Corrective Feedback Types", *ELT Journal*, 63(2), 97 –107.

Лаланде 1982: J. F. Lalande, "Reducing Composition Errors: an Experiment", *The Modern Language Journal*, 66(2), 140–149.

Насаји 2011: H. Nassaji, "Correcting Students' Written Grammatical Errors: the Effects of Negotiated versus Non-negotiated Feedback", *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 1(3), 315 –334.

Роб *и др*. 1986: T. Robb *et al*., "Salience of Feedback on Error and It's Effect on EFL Writing Quality", *TESOL Quarterly*, 20(1), 83–96.

Сторч и Виглзворт 2010: N. Storch and G. Wigglesworth, "Learners' Processing, Uptake and Retention of Corrective Feedback on Writing – Case Studies", *Studies in Second Language Acquisition*, 32, 303–334.

Траскот, 1996: J. Truscott, "The Case Against Grammar Correction", *Language Learning*, 46(2), 327–369.

Ферис 1995: D. Ferris, "Student Reactions to Teacher Response in Multiple-Draft Composition Classrooms", *TESOL Quarterly*, 29(1), 33–53.

Ферис 1999: D. Ferris, "The Case for Grammar Correction in L2 Writing Classes. A response to Truscott (1996)", *Journal of Second Language Writing*, 8, 1–10.

Чендлер 2003: J. Chandler, "The Efficacy of Various Kinds of Error Feedback for the Improvement in the Accuracy and Fluency of L2 Student Writing". *Journal of Second Language Writing*, 12, 267–296.

Шин 2007: Y. Sheen, "The Effect of Focused Written Corrective Feedback and Language Aptitude on ESL Learners' Acquisition of Articles", *TESOL Quarterly*, 41(2), 255–285.

Вера М. Вујевић[*]
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за енглески језик и књижевност
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152233V
Оригинални научни рад

ВЕРБАЛНА ЕЛИПСА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ

1. *Уводне напомене*

Под вербалном елипсом у раду подразумијевамо елипсу унутар глаголске фразе. Унутар глаголске фразе може доћи до брисања лексичког/главног глагола или помоћног глагола/оператора. Лексичке вербалне елипсе можемо једноставно окарактерисати као елипсе са десне стране: изостављен је лексички глагол и његове допуне или одредбе уколико постоје, а елидирана реченица састоји се од субјекта и оператора. Елипса оператора је нешто рјеђе заступљена у употреби од лексичке и она се може дефинисати кратко као елипса са лијеве стране. Изостављени су елементи који заузимају иницијалну позицију у реченици, а то су оператор са пратећим функционалним елементима, најчешће субјектом, дакле, сви елементи осим лексичког глагола.

Упоредимо најприје сљедеће примјере:

(1) MRS. HIGGINS. Oh! don't they? Small talk indeed! What about your large talk? Really, dear, you mustn't stay.
HIGGINS. I must $_{\Delta}$. I've a job for you. A phonetic job. (P, 63)
Δ↔ **stay**
/Гђа ХИГИНС: Ох, тако ти мислиш! Тричарије, гле молим те! А какав је то твој крупан разговор? Збиља, мили, не можеш да останеш овде.
ХИГИНС: Морам $_{\Delta}$. Имам за тебе један посао. Један фонетски посао./ (П, 49)

(2) THE PARLOR-MAID. They're using the telephone, mam. Telephoning to the police, I think. (P, 97)
Δ↔ **They're**
/СОБАРИЦА: Говоре на телефону, госпођо. Мислим да телефонирају полицији./ (П, 74)

У примјеру (1) имамо елипсу само лексичког глагола унутар глаголске фразе. Иако је у српском преводу дат и прилог *овде* у неелидираној реченици па елипса подразумијева и њега у елидираној, у енглеском оригиналу имамо само елипсу лексичког глагола. Овакав примјер брисања лексичког глагола из глаголске фразе представља

[*] vera.vujevic@ffuis.edu.ba

најјаснији примјер вербалне елипсе. Међутим, ријетки су примјери вербалне елипсе гдје су елидирани само лексички или само помоћни глагол из глаголске фразе. Елипса глаголске фразе најчешће „захвата“ и друге елементе клаузе, као што видимо у примјеру (2) гдје је уз помоћни глагол изостављен и субјекат реченице. Исто можемо уочити и у сљедећем примјеру (3), гдје елипса, поред лексичког глагола, обухвата објекат и адвербијал:

(3) WILLY: No, the windshields don't open on the new cars.
LINDA: But you opened it today.
WILLY: Me? I didn't $_{\Delta}$.(...) (DS, 13)
Δ↔ **open it today**.
/ВИЛИ: Не, на новим колима не може се отворити предње стакло.
ЛИНДА: Али ти си га данас отворио.
ВИЛИ: Ја? Нисам. (...)/ (СТП, 10)

Како свака вербална елипса „узима“ и по неки реченични члан клаузе, а свака клаузална елипса садржи неки облик вербалне елипсе, тако су њихова преклапања вишеструка па је просто немогуће ставити јасну линију раздвајања између њих, што ћемо заправо видјети из примјера. Једино што је могуће примијенити код класификације ових конструкција јесте различит аспект, односно угао, који узимамо као полазну тачку код посматрања елипсе у овим конструкцијама; тј. само глаголску фразу код вербалних, те цијелу клаузу код клаузалних елипси.

(4) LINDA: Why don't you tell those things to Howard, dear?
WILLY [*encouraged*]: I will $_{\Delta}$, I definitely will $_{\Delta}$. (DS, 10)
Δ↔ **tell those things to Howard**
/ЛИНДА: Зашто то не кажеш Хауарду, драги?
ВИЛИ *(охрабрен):* Рећи ћу му, све ћу му рећи. / (СТП, 7)

(5) JACK: (...) Can you forgive me?
GWENDOLEN: I can $_{\Delta}$. (IE, 67)
Δ↔ **forgive you**
/ЏЕК: Можеш ли ми опростити?
ГВЕНДОЛИН: Могу. (...)/ (ВЕ, 89)

У примјеру (4) Вилијев одговор садржи елипсу унутар глаголске фразе. Иако је преводилац код српске верзије избјегао елипсу, ради стилског ефекта, ова реченица је елиптична и на српском језику. Могао се Вилијев одговор превести и са: *Хоћу, дефинитивно хоћу*. Структурно видимо да је ово елипса лексичког глагола заједно са објектом унутар глаголске фразе. Елидирана реченица састоји се само од помоћног глагола,

а елидирани материјал могуће је реконструисати једноставно из претходне реченице, односно питања. Исто је и код примјера (5).

Као што смо видјели из примјера, елидирана вербална група претпоставља једну или више ријечи из глаголске фразе која јој претходи. Из примјера (6) видимо да глаголска фраза не садржи лексички глагол[1], што је сасвим довољан доказ да је реченица (6а) елиптична.

(6) BIFF: Yeah, but he doesn't mean anything to you. (6а) You could help him—I can't $_{\Delta}$.(...) (DS, 91)

Δ↔ help him

/БИФ: Да, али за тебе он не значи ништа. Ти би му могао помоћи – ја не могу! (...)/ (СТП, 70)

Свака глаголска фраза која не садржи лексички глагол је по правилу елиптична. На основу овога можемо разликовати један од два типа вербалних елипси у енглеском који ћемо звати лексичке елипсе према томе што је лексички глагол изостављен из глаголске фразе.

2. *Лексичке вербалне елипсе*

(7) THE FLOWER GIRL: I can't read that.

THE NOTE TAKER: I can. [Reads, reproducing her pronunciation exactly] (P, 14)

/ЦВЕЋАРКА: Ја то не умем да читам.

ЧОВЕК СА БЕЛЕЖНИЦОМ: Ја умем. (*Чита, репродукујући тачно њен изговор*.)/ (П, 10)

(8) DOOLITTLE (...) Won't you put on your hat, Liza, and come and see me turned off?

LIZA. If the Colonel says I must, I--I'll [almost sobbing] I'll demean myself. (...) (P, 114)

/ДУЛИТЛ (...) Како би било да метнеш шешир, Елиза, па да пођеш да видиш како ћу да се усрећим.

ЛИЗА: Ако пуковник каже да морам ... ја ћу (*безмало грца*) ... ја ћу да се изложим томе понижењу. (...)/ (П, 88)

Највећи број лексичких елипси након брисања остаје само са модалним глаголом, као што смо видјели у претходним примјерима (7) и (8). Оно што је заједничко модалним операторима у енглеском језику *can, could, will, would, shall, should, may, might, must, ought to* јесте чињеница да ниједан од њих не може имати функцију лексичког глагола. Стога, свака

[1] Ђорђевић 2007: 287, дефинише лексичке/главне глаголе као „садржајне речи које се употребљавају као носиоци лексичког значења."

глаголска фраза која се састоји искључиво од модалног оператора може одмах бити препозната као елиптична и сврстана међу лексичке елипсе:

(9) CECILY: Algy, could you wait for me till I was thirty-five?
ALGERNON: Of course I could $_{\Delta}$, Cecily. You know I could $_{\Delta}$. (IE, 61)
/СЕСИЛИ: Алџи, да ли би могао да ме чекаш до тридесет пете?
АЛЏЕРНОН: Наравно да бих $_{\Delta}$, Сесили. Знаш да бих $_{\Delta}$./ (ВЕ, 81)

(10) HIGGINS (...) Be sure you try on that small talk at the three at-homes. Don't be nervous about it. Pitch it in strong.
CLARA [all smiles] I will $_{\Delta}$. (...) (P, 76)
/ХИГИНС: (...) Не пропустите да окушате нови начин ћаскања на журевима. И немојте да се устручавате. Само распалите.
КЛАРА (сва у смеху): Хоћу $_{\Delta}$. (...)/ (П, 59)

(11) MRS. HIGGINS [shaking hands] Good-bye. Would you like to meet Miss Doolittle again?
FREDDY [eagerly] Yes, I should $_{\Delta}$, most awfully. (P, 76)
/Гђа ХИГИНС (рукујући се): Да ли бисте волели да опет видите госпођицу Дулитл?
ФРЕДИ (жарко): Бих $_{\Delta}$, врло, врло радо./ (П, 59)

(12) LIZA. (...) Have I said anything I oughtn't $_{\Delta}$? (P, 74)
/ЛИЗА: Јесам ли рекла нешто што није требало $_{\Delta}$?/ (П, 57)

Међутим када је ријеч о глаголима *do*, *be* и *have* у елиптичним реченицама ситуација је нешто сложенија. У првом реду зато што ови глаголи могу бити и лексички и помоћни у енглеском језику. Ако погледамо сљедеће примјере видјећемо да не можемо са сигурношћу рећи да ли су они елиптични или не.

(13) I saw that I <u>have</u> the same white streak in the front as my late father did $_{\Delta}$. (*The Guardian*, 3 August 2010)
/Видио сам да имам исти бијели прамен напријед, као мој покојни отац./

(14) The opening concluded with a display of flags from the 176 competing member associations that failed to <u>qualify</u>, surrounding those that did $_{\Delta}$, with voices of children sounding out the names of all the 32 qualifiers and then uniting to form a human version of the official tournament logo. (*The Independent*, 11 June 2010)
/Отварање је закључено са приказом застава свих 176 такмичарских удружења која нису успјела да се квалификују, а које су биле поређане око оних који јесу $_{\Delta}$, (...)./

У првом реду глаголи *be* и *have* у енглеском језику, као лексички глаголи, увијек захтијевају допуну. Уколико као правило узмемо сљедеће: код свих других глагола ако је комплемент изостављен тада и лексички глагол мора бити или изостављен или замијењен. Тада можемо рећи да неки обик елипсе мора постојати у реченици уколико је након глагола *be* и *have* изостављен комплемент. Када је ријеч о *do* он у енглеском језику може да функционише као помоћни глагол, као лексички глагол и као замјена за глаголску фразу код супституције. Као лексички глагол *do* захтијева комплемент, док као замјена не захтијева. Ту разлику можемо видјети у примјеру (13), гдје би пуна форма била *as my late father had* са *did* као замјена за *had*. Док би у примјеру (14) пуна форма била *... that failed to qualify, surrounding those that did qualify* гдје је јасно да је *did* елидирана форма која се може надопунити лексичким глаголом *qualify*. Овакви примјери преклапања могу само да се десе када се глаголска фраза састоји само од једне ријечи *do, did, does*. Узевши у обзир правило које смо претходно навели, сљедећи примјери су елиптични:

> (15) MRS. HIGGINS. (...) Colonel Pickering: don't you realize that when Eliza walked into Wimpole Street, something walked in with her?
> PICKERING. Her father did $_{\Delta}$. But Henry soon got rid of him.
> MRS. HIGGINS. It would have been more to the point if her mother had $_{\Delta}$. But as her mother didn't $_{\Delta}$ something else
> did $_{\Delta}$. (P, 82)
> /Гђа ХИГИНС: (...) Пуковниче Пикеринже: не схватате ли ви да је са Елизом, када је дошла у Улицу Вимпол, дошло још нешто.
> ПИКЕРИНГ: Дошао је њен отац. Али Хенри се њега брзо отарасио.
> Гђа ХИГИНС: Било би целисходније да је дошла њена мајка. Али како њена мајка није дошла, дошло је нешто друго./ (П, 63)

> (16) LADY BRACKNELL. (...) Prism! Where is that baby? [*A pause*.]
> MISS PRISM. Lady Bracknell, I admit with shame that I do not know. I only wish I did $_{\Delta}$.(...) (IE, 63)
> /ЛЕДИ БРЕКНЕЛ: (...) Призма! Где је та беба? (*Пауза.*)
> ГОСПОЂИЦА ПРИЗМА: Леди Брекнел, срамота ме је да признам да не знам. Волела бих да знам. (...)/ (ВЕ, 84)

Поларитет игра главну улогу у оваквим примјерима елипсе. Код негативних облика глагола *do* (било да су у садашњем или прошлом времену) нема никаквих двосмислености и недоумица да ли је реченица елиптична или не. Само помоћни глагол може имати облике *don't, doesn't* и *didn't*, те стога свака глаголска група која се састоји само из оваквих помоћних глагола мора бити елиптична у енглеском језику:

(17) MRS. HIGGINS. I'm sorry to say that my celebrated son has no manners. You mustn't mind him.
MISS EYNSFORD HILL [gaily] I don't $_{\Delta}$. (...) (P, 66)
/Гђа ХИГИНС: Жао ми је што морам рећи да мој славни син не уме да се понаша. Не смете му то замерити.
Гђица А. ХИЛ (весело): Ја му не замерам. (...)/ (П, 52)

(18) MRS. HIGGINS. I don't remember asking her.
HIGGINS. You didn't $_{\Delta}$. I asked her. (...) (P, 64)
/Гђа ХИГИНС: Ја се не сећам да сам је позвала.
ХИГИНС: Ти ниси. Ја сам је позвао. (...)/ (П, 50)

Из примјера примјећујемо да су лексичке елипсе, једноставно речено, елипсе са десне стране: увијек укључују брисање посљедње ријечи која је лексички глагол. У примјерима који слиједе изостављени су лексички глаголи, а елидирана клауза састоји се од помоћног глагола и заузима финалну позицију:

(19) LIZA. So you are a motor bus: all bounce and go, and no consideration for anyone. But I can do without you: don't think I can't $_{\Delta}$.
HIGGINS. I know you can $_{\Delta}$. I told you you could $_{\Delta}$. (P, 118)
/ЛИЗА: Ви јесте аутобус; само се трескате и гурате, и немате нимало обзира према ма коме. Али ја могу без вас; немојте мислити да не могу $_{\Delta}$.
ХИГИНС: Знам да можете $_{\Delta}$; казао сам вам да можете $_{\Delta}$./ (П, 91)

(20) THE SARCASTIC BYSTANDER: Do you know where I come from?
THE NOTE TAKER: Hoxton. (...)
THE SARCASTIC ONE [amazed] Well, who said I didn't $_{\Delta}$? (P, 16)
/САРКАСТИЧАР: А да ли ви знате одакле сам ја?
ЧОВЕК СА БЕЛЕЖНИЦОМ: Из Хокстона. (...)
САРКАСТИЧАР (*запањен*): Гле, ко је рекао да нисам?/ (П, 11)

Веома јасне примјере лексичких елипси налазимо код упитних привјесака[2] (енг. Tag Questions). Упитни привјесци су, једноставно речено,

[2] Кристал 1985: 293, „У граматичкој дескрипцији назив за упитну структуру (упитни привесак – tag question) која се обично састоји од помоћног глагола и заменице, а додаје се на крају неке изјавне реченице, да би изразила негативну или позитивну оријентацију. Може бити непроменљив, као у српско-хрватском (*зар не*), или промењљив, као у енглеском (*he's late, isn't he? „Он је закаснио, зар не"?*). У енглеском, осим тога, поларитет привеска обично је супротан ономе у главној клаузи: потврдна клауза добија одречни привесак и обрнуто, нпр. *He's coming, isn't he? или He isn't coming, is he.* "

кратка питања која се припајају крају реченице и својом структуром и интонацијом сугеришу очекивани одговор[3]:

(21) WILLY [*accusing, angered*]: You didn't see him, did you $_{\Lambda}$?
BIFF: I did see him!
WILLY: What'd you insult him or something? You insulted him, didn't you $_{\Lambda}$? (DS, 86)
/ВИЛИ (*оптужујући, разљућен*): Ниси говорио с њим, зар не?
БИФ: Говорио сам с њим!
ВИЛИ: Зар си га можда увриједио? Ти си га увриједио, зар не?/ (СТП, 66)

(22) LIZA. (...) Quite chilly this morning, isn't it $_{\Lambda}$? [She sits down on his left. He sits beside her]. (P, 109)
/ЛИЗА: (...) Јутрос је сасвим свеже, зар не? (*Седа лево од њега. Он седа поред ње*.)/ (П, 84)

Састоје се од помоћног глагола и субјекта, управо таквим редоследом (did you, is he, aren't you). Уколико постоји енклитички облик негације (n't) он се додаје помоћном глаголу. У формалном енглеском језику рјечца за негацију (not) налази се на мјесту иза замјенице. Упитним привјесцима избјегава се непотребно понављање лексичког глагола што одмах указује на њихову елиптичност.

(23) CECILY: [*To Gwendolen*.] That certainly seems a satisfactory explanation, does it not $_{\Lambda}$? (IE, 55)
/СЕСИЛИ (ГВЕНДОЛИН): Ово изгледа као сасвим задовољавајући одговор, зар не?/ (ВЕ, 73)

(24) LINDA: Then make Charley your father, Biff. You can't do that, can you $_{\Lambda}$? (DS, 44)
/ЛИНДА: Онда нека ти Чарли буде отац, Бифе. Али то не може бити, зар не?/ (СТП, 33)

Као што видимо из примјера сви упитни привјесци садрже потпуне лексичке елипсе, односно изостављен је финитни облик глагола и, уколико постоје, његове допуне. Елидирани елементи се могу допунити из глаголске фразе која им претходи. Када говоримо о структури упитних привјесака у енглеском језику требало би нагласити да је она промјењива у односу на српски језик. У српском језику упитни привјесци се углавном преводе са *зар не* мада преводиоци дају и нека друга, ништа мање срећна

[3] Пипер et al. 2005 за упитне привјеске користи термин „наводећа" питања. В. у *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, стр. 678-679.

рјешења, *је л' те, је л' тако, пази молим те, је ли* и њихова структура се не мијења без обзира на структуру реченице која им претходи.

(25) ALGERNON. How immensely you must amuse them! [*Goes over and takes sandwich*.] By the way, Shropshire is your county, is it not $_{\Lambda}$? (IE, 8)
/АЛЏЕРНОН: Како ли их само забављаш! (*Прилази и узима сендвич*.) Узгред, твој крај беше Шропшир, је ли?/ (ВЕ, 13)

(26) THE FLOWER GIRL [coming back to him, triumphant] (...) I thought you'd come off it when you saw a chance of getting back a bit of what you chucked at me last night. [Confidentially] You'd had a drop in, hadn't you $_{\Lambda}$? (P, 28)
/ЦВЕЋАРКА (*враћа се њему, победоносно*): (...) Знала сам ја да ћете ви да спустите дурбин кад вам се укаже згода да повратите мало оних пара што сте их ноћас бацили. (*Поверљиво*). Мало сте се били нацврцали, је л' те?/ (П, 22)

(27) DOOLITTLE: Listen here, Governor. You and me is men of the world, ain't we $_{\Lambda}$?
HIGGINS: Oh! Men of the world, are we $_{\Lambda}$? You'd better go, Mrs. Pearce. (P, 51)
/ДУЛИТЛ: – Чујте, шефе, ви и ја смо светски људи, је л' тако?
ХИГИНС: Ох! Ох! Светски људи, пази молим те! Боље ви изађите госпођо Пиерс./ (П, 40)

У енглеском језику то није тако. Ако је лексички глагол из неелидиране клаузе, која претходи упитном привјеску, у потврдном облику онда је помоћни глагол из привјесака у одричном облику и обрнуто.

(28) CHASUBLE: (...) Your brother was, I believe, unmarried, was he not?
JACK: Oh yes. (IE, 35)
/ЧЕЗЕБЛ: Ваш брат је верујем био нежења, зар не?
ЏЕК: О, да./ (ВЕ, 48)

(29) WILLY: Bernard is not well liked, is he $_{\Lambda}$? (DS, 25)
/ВИЛИ: Бернард није јако омиљен, зар не?/ (СТП, 19)

Помоћни глагол је исти у упитном привјеску као и у реченици која му претходи. Међутим, уколико неелидирана реченица не садржи помоћни глагол, дакле не ради се о сложеном глаголском времену, тада се у упитном

привјеску појављује глагол *do* у глаголском времену које одговора лексичком глаголу:

(30) CECILY: [*To Gwendolen*.] That certainly seems a satisfactory explanation, does it not? (IE, 55)
/СЕСИЛИ (ГВЕНДОЛИН): Ово изгледа као сасвим задовољавајући одговор, зар не?/(ВЕ, 73)

(31) JACK. (...) Lots of people die of apoplexy, quite suddenly, don't they $_{\Delta}$? (IE, 24)
/ЏЕК: (...) Многи људи су сасвим изненада умрли од апоплексије, зар не?/ (ВЕ, 33)

Упитни привјесци садрже максималну економичност израза, а уједно преносе пуну информацију већ познату из исказа који му претходи. Елипса упитног привјеска је само елипса лексичког глагола, или њега са свим његовим допунама и одредбама.

2.1. *Елипсе оператора*

Други тип вербалних елипси према мјесту брисања унутар глаголске фразе су, сасвим очекивано, елипсе оператора.[4] Ове елипсе можемо назвати елипсе оператора јер оне укључују изостављање оператора из глаголске фразе, док лексички глагол углавном остаје нетакнут.

Упоредимо најприје сљедеће примјере лексичке елипсе (32) и елипсе оператора (33):

(32) HAPPY: That's just it.You tell him something nice.
BIFF: I can't. (DS, 83)
Δ↔ tell him something nice
/ХЕПИ: То је баш оно. Реци му нешто лијепо.
БИФ: Не могу./ (СТП, 64)

(33) JACK: (…) Eating as usual, I see, Algy! (IE, 8)
Δ↔ You are
/ЏЕК: (...) Видим да једеш као и обично, Алџи!/ (ВЕ, 13)

У примјеру (32) уочавамо лексичку елипсу гдје након брисања у елидираној клаузи остаје само оператор глаголске фразе *can* у одричном облику. Елидирани су лексички глагол *tell* и његов индиректни објекат *him*

[4] Greenbaum and Quirk, 1990: 19, под термином „оператор" ова два аутора подразумијевају први или једини помоћни глагол у глаголској фрази.

и директни *something nice*. Испод примјера видимо могућу реконструкцију елидираног материјала. Примјер (33) садржи елипсу оператора. То значи да у елидираној клаузи након брисања остаје само лексички глагол, док су изостављени оператор и, у највећем броју случајева, субјекат. Елидирани елементи се могу надомјестити из претходног контекста, што, углавном, представља сусједни текст или постављено питање:

(34) PICKERING. We're always talking Eliza.
HIGGINS. Teaching Eliza.
PICKERING. Dressing Eliza.
MRS. HIGGINS. What!
HIGGINS. Inventing new Elizas. (P, 80)
/ПИКЕРИНГ: Ми увек говоримо о Елизи.
ХИГИНС: Учимо Елизу.
ПИКЕРИНГ: Облачимо Елизу.
Гђа ХИГИНС: Шта?
ХИГИНС: Проналазимо нове Елизе. (П, 62)

У српском језику елипсе оператора нису подударне са енглеским. Из свих наведених српских примјера, односно превода енглеских примјера, видимо да они уопште нису елиптични на српском језику. Разлог је једноставан: оно што у енглеском језику представља елипсу оператора не може бити тако у српском, јер се не ради о сложеном глаголском времену у српском језику као што је то случај са енглеским.

(35) BIFF: He’s off salary. My God, working on commission! (DS, 52)
/БИФ: Он је без плаће. Боже мој, он ради на постотак!/ (СТП, 39)

3. *Закључак о вербалној елипси*

Као што смо видјели вербалне елипсе, према мјесту брисања унутар глаголске фразе, могу бити лексичке и елипсе оператора. Једноставно речено, лексичке елипсе су елипсе са десне стране: изостављен је лексички глагол и његове допуне или одредбе уколико постоје, а елидирана реченица састоји се од субјекта и оператора:

(36) HIGGINS: Pickering: we have taken on a stiff job.
PICKERING: [with conviction] Higgins: we have Δ. (P, 60)
/ХИГИНС: Пикеринже: подухватили смо се мучног посла.
ПИКЕРИНГ (*са уверењем*): Јесмо, Хигинсе./ (П, 47)

Елипса оператора је нешто рјеђе заступљена у употреби од лексичке и она се може кратко дефинисати као елипса са лијеве стране.

Изостављени су елементи који заузимају иницијалну позицију у реченици, а то су оператор са пратећим функционалним елементима, најчешће субјектом, дакле, сви елементи осим лексичког глагола.

> (37) He gave us the bread basket — we all had just bread and champagne for four hours. So you can imagine how that ended up? ∧ Drunk, starving. (*The Times*, 12 June 2010)
> ∆↔ **We were**
> /Он нам је дао корпу са хљебом – имали смо само хљеб и шампањац за четири сата. Тако да можете замислити како се све завршило? Били смо пијани и изгладњели./

Анализирајући учесталост јављања вербалне елипсе у корпусу, лако можемо закључити да је вербална елипса својствена свим врстама текста и свим врстама регистра. Цијела клаузална елипса темељи се на испуштању неког дијела глаголске фразе. Много већу учесталост јављања у корпусу имају лексичке елипсе од елипси оператора, јер је елипса оператора везана углавном, мада не искључиво, за један тип секвенце питање – одговор, док лексичка елипса нема такву препреку. Ова чињеница указује на то да је елипса оператора више везана за књижевно-умјетнички регистар. Лексичке вербалне елипсе су, у највећем броју примјера, подударне у енглеском и српском језику. Брисање се остварује на истом мјесту у реченици и неизречени дијелови у оба језика обухватају исте елементе, познате из контекста. Из примјера се могло видјети да нема великих одступања када је у питању преводивост реченица на српски језик које садрже ову врсту вербалне елипсе. Осим мањих стилских нијанси, сви издвојени примјери у енглеском језику су, преведени на српски, јасно осликавали вербалну елипсу једног или више дијелова глаголске фразе. Елидирана клауза се у српском језику, као у енглеском, састоји од помоћног глагола, док је лексички глагол са својим допунама или одредбама остао неизречен. Све ово намеће закључак да се употреба и јављање лексичке вербалне елипсе у енглеском и српском језику у структурном и значењском смислу суштински не разликује.

С друге стране, елипсе оператора унутар глаголске фразе карактеристичне су само за енглески језик. У српском језику неизреченост субјекта са оператором не можемо сматрати елипсом, најприје из разлога што се употреба таквих реченица у српском језику сматра стандардном језичком нормом. Потом, када говоримо о елипси оператора у енглеском језику ту одмах подразумијевамо сложена глаголска времена (садашња или прошла) која нису облички подударна са српским, те стога, елипса оператора није остварива у српском као у енглеском.

Примјери преузети из:

The Independent – www.independent.co.uk
The Guardian – www.guardian.co.uk
The Times – www.thetimes.co.uk
Shaw, G. B. (1912) *Pygmalion*, New York: Simon & Schuster, Reprint edition, Inc. / *Пигмалион* (превео Боривоје Недић), Београд: Издавачко предузеће „Рад“, 1964.
Wilde, O. (1895) *The Importance of Being Earnest*, Penguin Books, London. / *Важно је бити Ернест* (превео Владимир Петровић), Београд: „Теаграф“, 2001.
Miller, A. (1949) *Death of a Salesman*, Penguin Books, London. / *Смрт трговачког путника* (превео Иво Јуриша), Београд: Издавачко предузеће „Рад“, 1969.

Литература

Ален 1975: W. S. Allen, *Living English Structure*, London: Longman Group Limited.
Белић 2000: А. Белић, О сложеним реченицама и сродним појавама, у: *Изабрана дела Александра Белића*, књ. 13, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Билбија 2001: S. Bilbija, *Introducing Semantics*, Banja Luka: Komunikološki fakultet.
Бошковић 2002: Ž. Bošković, On multiple wh-fronting, *Linguistic Inquiry* 33, 351-383. Преузето са: <http://egg.auf.net/05/docs/articles/franks-1/boskovic_wh.pdf > 08.07.2009.
Бредфорд 1997: R. Bradford, *Stylistics: The New Critical Idiom*, London: Routledge.
Винклер 2005: S. Winkler, *Ellipsis and Focus in Generative Grammar*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
Гринбаум, Кверк 1990: S. Greenbaum and R. Quirk, *A Student's Grammar of the English Language*, Harlow: Longman.
Ђорђевић 2007: R. Đorđević, *Gramatika engleskog jezika*, Beograd: Čigoja štampa.
Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Граматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга.
Кристал 1985: Д. Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.
Мекшејн 2005: M. J. McShane, *A Theory of Ellipsis*, New York: Oxford University Press.

Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Прањковић 1996: I. Pranjković, Funkcionalni stilovi i sintaksa, *Suvremena lingvistika*, Svezak 22, Br. 41, Zagreb: Filozofski fakultet.

Драгица Д. Жугић*
Универзитет „Медитеран“
Факултет за стране језике Подгорица
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152247Z
Кратко саопштење

АНГЛИЦИЗМИ У НОВИНСКОМ РЕКЛАМНОМ ОГЛАШАВАЊУ

1. Увод

Тема овог рада јесу англицизми или англизми, тј. лексеме под којима се подразумијева општа ријеч или везана морфема (тј. префикс или суфикс) из енглеског језика која се употребљава у српском, с различитим степеном интегрисаности у његов систем (Клајн и Шипка 2006: 114). Оваквих елемената има у скоро свим областима човјековог дјеловања, међу којима се најистакнутијима чине: забава (музика, филм, телевизија и радио), мода, спорт, туризам, исхрана, умјетност, наука и технологија, рачунарство и интернет, трговина, привреда, банкарство, политика, образовање. За потребе овог рада корпус је ограничен на оне енглеске елементе који се у великом броју користе у популарним новинским рекламним огласима будући да је рекламирање као домен под великим утицајем англоамеричких трендова. У првом дијелу рада фокусираћемо се на опште дефиниције, анализу, врсте, преузимање, оправданост и статус англицизама у српском језику, док ћемо у другом дијелу анализирати заступљеност англицизама у рекламама у српским издањима часописа: *Cosmopolitan, Elle, Grazia, Lisa* (лиценцирана издања страних часописа за српско тржиште) и *Gloria* (хрватски недјељник који има и своје српско издање), установити у којим дјеловима рекламних порука најчешће срећемо англицизме, подијелити их према врсти обличке реализације, начину преузимања, оправданости њихове употребе, статусу одомаћености и одредити којим семантичким пољима припадају. У закључку ћемо навести разлоге употребе англицизама у рекламама као и могуће учинке које та употреба има.

2. Англицизми: дефиниција и анализа

Врло детаљан преглед ових ријечи уз описе њиховог поријекла, развоја и значења дао је Рудолф Филиповић у књизи *Англицизми у хрватском или српском језику* (1990: 17), који дефинише англицизме на сљедећи начин: „Англицизам је свака ријеч преузета из енглеског језика која означава неки предмет, идеју или појам као суставне дијелове енглеске цивилизације; она не мора бити енглеског поријекла, али мора бити адаптирана према суставу енглеског језика и интегрирана у енглески вокабулар“.

* dragica.zugic@unimediteran.net

Другу скупину чине ријечи које Филиповић (1990: 23) назива секундарним англицизмима или псеудоанглицизмима док Сочанац (1994: 225-228) користи термине лажни англицизам, гдје убраја и такозване лажне американизме. Без обзира на називе, ове јединице нијесу преузете из енглеског језика јер у таквом облику у њему и не постоје, већ у језику примаоцу, у нашем случају – српском, и могу настати на три начина:

а) *Композицијом* - они су сложенице од којих је први елемент неки англицизам, а други је елемент ријеч *man* (нпр. ријеч *голман* у српском);

б) *Деривацијом* - они су изведенице које се формирају помоћу неког англицизма и суфикса *-er*, који је најчешћи показатељ псеудоанглицизма (нпр. *аутостопер, џезер, тенисер*).

ц) *Елипсом* - испуштањем суфикса *-ing* у енглеским изразима.

Када је ријеч о анализи англицизама, Филиповић (1990: 33) и Бајић (2009: 331-346) описују три нивоа на којима се она врши: на фонолошком, морфолошком и на семантичком. Већина лингвиста се слаже у томе да се процес језичког посуђивања одвија на овим основним нивоима, иако у неким језицима адаптација укључује посебно ортографију као четврти ниво, на примјер у пољском и руском (Сочанац 1994: 225-228).

За потребе нашег истраживања, анализу ћемо спровести не на основу њихове адаптације према нивоима, коју је Филиповић описао, већ према оквиру Тврткa Прћића који у чланку *О англицизмима из четири различита али међуповезана угла* (2004: 113) приказује англицизме у српском језику, сагледане из четири различита, али међуповезана угла: (1) према врсти, с успостављеним контрастом између очигледних, скривених и сирових англицизама, (2) према настанку, с успостављеним контрастом између преобликованих, преведених и мјешовитих англицизама, (3) према оправданости, с успостављеним контрастом између сасвим оправданих, условно оправданих, неоправданих и сасвим неоправданих англицизама и (4) према статусу, с успостављеним контрастом између потпуно одомаћених, дјелимично одомаћених и неодомаћених англицизама.

3. Врсте англицизама: очигледни, скривени и сирови англицизми

Фекете (Фекете, Ћупић и Терзић 2005:28) дијели англицизме на 3 групе: у првој групи су они који су данас уобичајени, разумљиви, неопходни; у другој групи су ријечи које публика не разумије, било зато што су уско стручне природе или што тек улазе у језик, а значење им није популарно и трећа група ријечи чија погрешна употреба изазива с разлогом оправдано негодовање.

4. Преузимање англицизама

Прћић (2004: 115) у свом чланку објашњава да преузимање лексичких или синтактичких јединица из језика-даваоца у језик-примаоца

претпоставља њихово прилагођавање систему језика-примаоца — или на нивоу облика, што се врши преобликовањем и тиче се очигледних англицизама, или на нивоу садржине, што се врши превођењем и тиче се скривених англицизама, или мјешовито, што се врши комбиновањем преобликовања и превођења. На тај начин, у српском језику настају англицизми, који могу бити преобликовани, преведени или мјешовити.

5. Оправданост англицизама

Без обзира на то како су настали, сви англицизми у српском језику нијесу и подједнако оправдани. Појам оправданости — или тачније, комуникативне оправданости испољава се с различитим интензитетом, па га је због тога најбоље замислити и представити као скалу која се, како Прћић (2004: 120) приказује, састоји од пет степенова, наведених од ниске ка високој, уз пратећа одређења, илустрације и објашњења.

А) Англицизам је сасвим неоправдан уколико већ постоји домаћа или одомаћена ријеч или израз за дати страни садржај (*имплементација, хармонизација, ауторизовани дилер, кастинг*);

Б) Англицизам је неоправдан уколико постоји могућност превођења страног садржаја, примјеном продуктивних морфосинтактичких и семантичких средстава српског језика. Такви су: *билборд, спејс-шатл; принтер; air bag; non-stick.*

Ц) Англицизам је условно оправдан уколико нуди могућност упадљивије краћег и економичнијег изражавања новог или постојећег садржаја од домаће или одомаћене ријечи или израза. Такви су: *ПР*, пошто је краће и економичније од домаћег (а) *служба за односе с јавношћу*, (б) *особа задужена за односе с јавношћу*; *афтершејв* према *лосион после бријања*.

Д) Англицизам је оправдан уколико уводи нову нијансу значења у систем српског језика. Такви су: *бе(ј)биситер(ка)*, пошто се и значењски и суштински разликује од домаће ријечи *дадиља*; *хамбургер* према *пљескавица*; *дил* према *договор* или *споразум*; *дисплеј* према *екран*.

Е) Англицизам је сасвим оправдан уколико уноси сасвим ново значење у систем српског језика и тиме попуњава неку лексичку и/или појмовну празнину. Такви су: *милкшејк, фишбургер, џетсет, таблоид, модем, скенер, реповати, џогирати.*

6. Степен одомаћености англицизама

Степен интегрисаности и одомаћености неког англицизма зависи од тога на ком је плану и у ком обиму извршена адаптација. Да би се ово јасније сагледало, Прћић (2004: 124) је предложио скалу одомаћености англицизама гдје је у обзир узео све досад помињане аспекте адаптације, и то у облику шест параметара: употреба и значење у оквиру садржинске

адаптације, писање, изговор, граматика и творба у оквиру обличке адаптације.

Што је већи број параметара код датог англицизма заступљен, утолико је он у српском језику у већој мјери одомаћен. Према томе, могуће је разликовати три типа англицизама: потпуно одомаћене, дјелимично одомаћене и неодомаћене.

7. Рекламни дискурс

Како смо на почетку у уводу рекли један од разлога зашто смо се опредијелили за рекламне огласе јесте чињеница да је рекламирање под великим утицајем англоамеричких трендова и да се не може замислити реклама без језичког позајмљивања, тј. енглеских елемената што доприноси већој занимљивости, читаности или гледаности истих.

Твичел је (Twitchell 2004: 50) рекао: „Рекламирање није дио владајуће културе. Оно јесте владајућа култура", а циљ рекламирања јесте да скрене пажњу на производ и да потрошача наведе на куповину, тако што ће му при самом обраћању „продати" представу о роби, робној марки или о њему самом. Тако данас робу више продају полисемија и богатство значења створеног система вредности, него употребна вриједност, њена намјена или функција. Самим тим рекламне поруке и медији битно су промијенили човјекове навике у куповини и његов однос према производима, тј. објектима који се купују.

Када је ријеч о рекламирању и рекламном дискурсу, оно носи битну препознатљивост у међусобном испреплетању вербалних, визуалних и аудитивних кодова док је језик рекламних порука својим језичким и фигуративним обиљежјима постао дио препознатљивог мултимедијалног дискурса који показује изузетну флексибилност јер се његов дискурс стално обогаћује новим димензијама. У стварању рекламе стално се подстиче оригиналност, домишљатост, духовитост, што резултира неисцрпним начинима и употребом различитих визуалних и аудитивних кодова, на којима се гради поетика рекламе, док језичка анализа реклама показује како се језик рекламе ствара помоћу великог броја стилских фигура или стилских поступака у форми питања, у понављању, императивном исказу, суперлативној форми, употреба метафора, парафраза, на играма ријечи и фразеолошким играма. Оно што је у посљедње вријеме каракатеристично јесте све већа употреба страних реченица или ријечи, при чему је доминација енглескога језика очигледна: *It wasn't me?*; *Beautiful stranger*. *Top ten! Style for less*. Социолингвисти тумаче ову појаву као одраз прихватања глобалног тренда који се огледа у све већој доминацији енглеског језика.

8. Анализа англицизама у новинском рекламном оглашавању

За потребе овог истраживања корпус смо ограничили на часописе *Cosmopolitan, Elle, Grazia, Lisa* и *Gloria* за јун и јул 2010. године. У њима смо пронашли бројне рекламе познатих компанија – рекламне огласе у којима се истичу добра својства робе и услуга како би се придобили потрошачи, подстакли на куповину одређених производа или коришћење одређених услуга.

Да бисмо увидјели у којој су мјери англицизми заступљени у српским рекламама, спровели смо истраживање којим смо обухватили све рекламне огласе у горепоменутим часописима (укупно 497 рекламних огласа), а које смо даље у анализи подијелили, према језику, на 5 типова:

А) на енглеском језику:
Davidoff Cool Water – The power of cool!
Diesel – Human after all!
B.U. Rockmantic - New Female Fragrance!
Б) с енглеским елементима, тј. англицизмима:
Natuzzi – It's how you live! Prepustite se čarima zadnjih novosti italijanskog dizajna!
Novi Nivea Visage Young: Be beautiful! Čini tvoju kožu savršeno glatkom.
Zadivljujuće precizan: novi Mastertouch korektor. The make-up of make-up artists.
Audi – ... exclusive stilski paket u crnoj boji... dnevna svetla sa senzorom za kišu i coming/leaving home funkcijom.
В) на српском језику:
Минерална вода Књаз Милош - снага минерала вулканског порекла!
Отвори Цоцкту и на свом си терену. Увек прави избор.
Волим те лудо! Као Смоки Чоколаду!
Г) без текста (само име произвођача/производа):
Versus Versace
Calzedonia
Д) на неком трећем језику (француски, италијански...):
Lacoste – un peu d'air sur terre.
Pompea – E tu, di che colore sei?
Податке које смо добили анализом приказали смо помоћу два графикона и табеле.

9. Резултати анализе

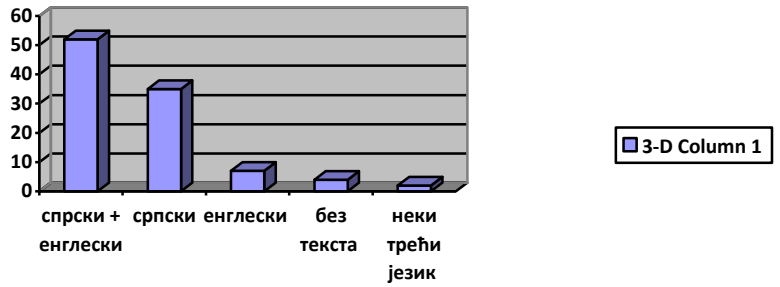

Графикон 1. Подјела реклама и проценат њихове заступљености у часописима

У горе приказаном графикону 1 стоје подаци које смо добили након груписања реклама према језичким типовима. Као што се може видјети, највећи проценат, тј. 52% анализираних реклама комбинује елементе српског и енглеског језика. Примјери:

- *Kako postići novi Orijent? Abu Dabi – grad koji je uvek asocijacija na over the top. Ekstravagantne haljine, štikle, nesvakidašnji aksesoari…*
- *Zaronite u raskošni buket ruža Givenchy Very Irresistible Rose Centifolia mirisa iz limited edition Harvest i ovo će biti vaše leto!*
- *Somatoline Cosmetic Total Body Gel Za Vitkije Telo zahvaljujući Bio-sculpt-complex učvršćuje i preoblikuje figuru...*

Даље, слиједе рекламе на српском језику са 35% заступљености. Примјери:

- *Не пропустите!!!! Средом увече - Тренутак истине – Најконтроверзнији формат икада! Најшокантнија признања!!!*
- *Scholl! За вас смо спојили лепо и удобно!*
- *МАМА парк и овог лета са вама! Магазин МАМА позива све родитеље и децу да нам се придруже и да током лета уживају у забавним и едукативним активностима.*

Са само 7% заступљености у овим часописима присутне су рекламе на енглеском језику. Примјери:

- *Oriflame: North For Men – Arctic Defence*
- *I Love Just Cavalli For Him*
- *Adidas Celebrity Originality*

На самом крају, имамо 4% реклама које се објављују без икаквог пропратног текста само име производа или произвођача (врло често се даје адреса гдје се могу купити ти производи: пр. *Yamamay Summer 2010*, Zira Centar, Delta City, Robne kuće Beograd; *Cartier – La Gatta* – Optical Stores Belgrade, Cara Lazara 15 …). Када се ради о неком трећем језику, имамо свега 2% реклама углавном на италијанском или француском језику. Примјери:

- *Acqua di Gioia – Giorgio Armani*
- *Clarins – Multi-Active Nuit – Crème confort vitalitè jeunesse*

На основу добијених података, можемо закључити да не постоји рекламни садржај који не посједује бар једну ријеч на енглеском језику, било да се ради о неком нашем домаћем производу као на примјер *Smoki-Party Pack* или *Dahlia-Universal Cream* или страном као *Pronađite svoju idealnu telesnu težinu za 14 dana uz Nestle Fitness 14 days program*!

Све енглеске елементе из реклама даље смо анализирали и сврстали их у три групе према Прћићевој подјели англицизама на очигледне, скривене и сирове (табела 1). На основу степена њихове интеграције у систему српског језика, наши англицизми у највећем броју припадају сировим англицизмима који се преузимају директно из енглеског језика, без икаквог прилагођавања њиховог писања српском језику.

Очигледни англицизми	*синергија, кул, патентирани, винтиџ, аутфит, бронзер, пудер, видео-бим, емулзија, лосион, гел, спреј, модни асесоар/аксесоар, ретро изглед, плејлиста, фенси, пирсинг, стајлинг, букинг, имиџ, урбани изглед, фул ЛЕД квалитет…*
Скривени англицизми	*ограничена колекција/издање, флексибилни ролер апликатор, фитнесс тренинг, оригиналан, самопотамњивање, пена-парти, аутоматски дефлектор, оптички зум, детекција умора, ретро изглед, морате имати, модна воћна салата …*
Сирови англицизми	*spray za kosu, ultra-black pigment, youth-preserve linija, anti-age krema/centar, new collection, push-up brushalter, sexy look, vintage dizajn, catwalk, in/out, wellness/beauty center, all-inclusive aranžman, bowling centre, bronzing puder, jazzy-swing prizvuk, body balance-čas u pokretu, workwear haljina, street fashion letnje noći, by the way, appetite suppression capsule, air-bag, challenger, roaming, prepaid, postpaid, twist-off…*

Табела 1. Врсте англицизама према обличкој реализацији

Поменули смо да се путем преобликовања, превођења и њиховим комбиновањем врши преузимање лексичких или синтаксичких јединица из језика-даваоца у језик-прималац, и на тај начин, у српском језику настају англицизми, који могу бити преобликовани, преведени или мјешовити. Наше истраживање је показало да су у већини случајева сви пронађени англицизми преобликовани као обличко-садржинске иновације или са нултим ортографским преобликовањем, док је врло мало преведених и мјешовитих.

Преобликовани англицизми јесу сви горенаведени из табеле 1 очигледни англицизми, као и сирови англицизми, са нултим ортографским преобликовањем.

Преобликовани англицизми	*сви очигледни и сирови англицизми из табеле 1.*
Преведени англицизми	*позивни центар, центар за уљепшавање, ваздушна врећа, одбојка на плажи, рекламни пано, тренинг, модни детаљи, лосион за бријање, затезање лица, смањење масти, стручњаци за шминкање, ограничено издање, ротирајућа глава, стилизовање косе, самопотамњивање, унапређени систем гријача...*
Мјешовити англицизми	*shopping centar, fresh-fioka, urbani look, beauty centar/stručnjak/ekspert, anti-age centar/serum/efekt, press-centar, slimming kompleks, hair-lift sistem, seksi push-up brushalter, pop-up ljetnja kolekcija, spot control funkcija, anti-wrinkle krema, instant preplanulost, velika akcija makeover-a...*

Табела 2. Врсте англицизама према начину преузимања

Кад је у питању комуникативна оправданост англицизама и потреба за уношењем нових било да се ради о субјективној (условљена ванјезичким чиниоцима: социолингвистичким, психолингвистичким или прагматичким) или објективној (условљена језичким чиниоцима: лингвистичким и семантичким) потреби, све пронађене англицизме представили смо у скали од пет степенова. Можемо закључити да је највећи број англицизама које смо обухватили истраживањем сасвим неоправдан, неоправдан и условно оправдан, што значи да је њихова потреба субјективне природе али, као што смо видјели, све нападније коришћење ових облика узима све више маха, и тако умногоме доприноси даљој хибридизацији српског језика и учвршћивању једне нове и врло посебне врсте српског језика који одступа од својих норми и бива употребљиван према нормама енглеског језика (тај хибрид српског и енглеског Прћић назива англосрпски).

Сасвим неоправдан	*autorizovani diler, catwalk, energy drink, kasting, fan, rafting, pasvord, fensi, trendi, hair-lift sistem, shopping cartica, shopping night, gipsy, out, in, oil-free, must have, revitalizacija, anti-wrinkle, casual, shooting, bowling centar, natural ukus, aksesoari, over the top, look, workwear haljina, skinny jeans, fejslifting, anti-age centar, style for less, …*
Неоправдан	*air-bag, press konferencija, all-inclusive, billboard, open-day, bronzing puder, e-banking, slimming efekat, vintidž dizajn, deflector za vjetar AIRCAP…*
Условно оправдан	*wakeboard, piling, liposukcija, wellness paket, PR, mejkover, bandžidžamping, horor, afteršejv, bičvolej, talk show, marketing…*
Оправдан	*laptop, pirsing, tender, bronzer, anti-frizz…*
Сасвим оправдан	*tabloid, mikrotalasna, toner, korektor, leasing, milkšejk, fišburger, bestseller, modem, džogirati, evergrin, instant kafa, tinejdžer…*

Табела 3. Скала оправданости англицизама у новинском рекламном оглашавању

Процес адаптације англицизама никада не дјелују тренутно, већ се ради о процесима који су понекад врло дуготрајни, и тако англицизми нијесу у подједнакој мјери интегрисани у систем српског језика, и самим тим, у њему одомаћени. Поред тога, процес прилагођавања некада не мора бити у потпуности спроведен па тако у српском језику постоје англицизми без устаљеног писаног облика, устаљеног изговорног облика, као и без граматичке промјене. Већина англицизама које смо пронашли у часописима јесу неодомаћени и дјелимично одомаћени, на путу да буду потпуно интегрисани и прилагођени у наш језик.

Потпуно одомаћени	*онлајн, бекстеџ, синергија, кул, патентирани, аутфит, видео-бим, емулзија, лосион, гел, спреј, модни асесоар/аксесоар, позивни центар, центар за уљепшавање, ваздушна врећа, одбојка на плажи, рекламни пано, тренинг, пирсинг, ограничено издање, пјесмарица, картица за куповину, коктел изненађења, унапређени систем гријача, степенаста позајмица, боемска фаза, улична мода…*
Дјелимично одомаћени	*retro cool naočari, shopping centar, beauty centar/stručnjak/ekspert, wellness ponuda, anti-age centar/serum/efekt, press-centar, seksi push-up brushalter, bronzing puder, all-inclusive aranžman,*

	pop-up ljetnja kolekcija, urbani look, spot control funkcija, velika akcija makeover-a, fresh-fioka, relaxing proizvodi…
Неодомаћени	*by the way, by default, style for less, family news, reviving proizvodi, energy drink, hair-lift sistem, gipsy, oil-free, must have, skinny jeans, shooting, rehidratacija, anti-age centar, animal print, military look, ultra-black, youth preserve linija, weight loss program, trening body definition, wind surf, kite surf, appetite suppression tablet, songbook …*

Табела 4. Скала одомаћености англицизама у новинском рекламном оглашавању

При крају истраживања, када смо прегледали све текстуалне садржаје реклама, дошли смо до закључка да се англицизам не појављује увијек у истом дијелу рекламног текста, већ да његова позиција варира, најчешће је у називу производа а најрјеђе у тексту или обавјештењу. У графикону 2 приказали смо заступљеност англицизама у садржајима анализираних реклама.

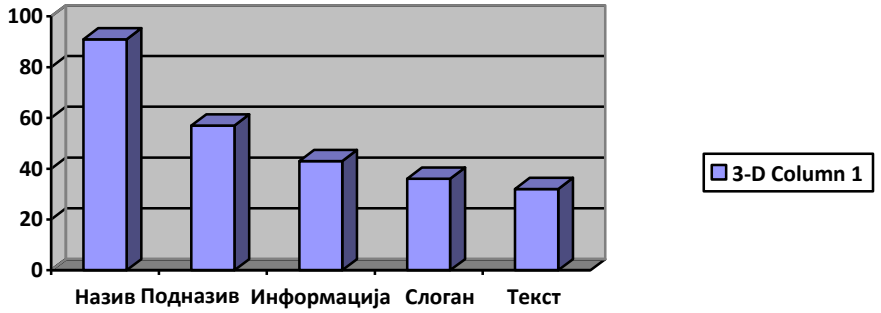

Графикон 2. Заступљеност англицизама у рекламним садржајима

Као што се може примијетити, увијек је у називу производа/услуге тај елемент на енглеском језику, што потврђује 91 (од укупно 259) анализирани рекламни садржај. Будући да су то најчешће страни производи и произвођачи, наши новинари уобичајено преносе цијеле називе комбинујући их са нашим језиком, занемарујући чињеницу да читалац можда неће бити у стању да поруку протумачи на одговарајући начин. Примјери:

- *Nivea For Men Silver Protect Skin perfection-afteršejv obnavlja kožu, ne isušuje je i čisti sve pore!*

- *Braun je dizajnirao novi Silk-épil Xpressive Wet&Dry epilator koji deluje u mokrim uslovima... Patentirani Braun HairLift sistem i rotirajuća glava ...*
- *Spyder RS-S Roadster je pravi ljetnji fashion izazov kada je prevozno sredstvo u pitanju!*

Затим слиједи употреба англицизама у подназиву укупно 57 реклама. Примјери:

- *Fun&Fit jutro! Choco Crunchy Muesli, Honey Crunchy Muesli, Fruit Crunchy Muesli – puckav krckasto vrckav, hrskavo frckav kao kad ti glava pucka od vrckavog ritma!*
- *Imlek Fit Beauty Jogurt – Ukus lepote – Skin perfection Formula: ovaj fenomenalan saveznik naše lepote prisutan je u dva ukusa, natural i višnja-nar!*

Када су у питању информације које се путем реклама читаоцима саопштавају, у 43 рекламна обавјештења пронашли смо англицизме. Оно што је занимљиво јесте да се врло често тај назив и информација о производу, услузи или нечем другом преписује, а потом одмах иза њих слиједи превод истог. Можемо рећи да се ради о непотребном нагомилавању текста што се неријетко дешава будући да се многи часописи добрим дијелом ослањају на стране изворе, јер су лиценцна издања, па су новинари истовремено и преводиоци, а лектори се не ангажују или због штедње у буџету или због тога што су конзервативни у схватању језика.

- *ELLE zoom! Retro cool naočare možete pronaći u njihovom oficijelnom Ray Ban shopu, jedinoj radnji u Srbiji profilisanoj za prodaju Ray Ban naočara. Uz svaki kupljeni par dobijate specijalni RB gift!*
- *Cosmopolitan Fun! Video Bim, Jun, Kolosej Delta City! Dođite u Kolosej na II sprat Delta Cityja i uživajte u sportskim dešavanjima.*
- *Grazia beauty! Maska za negu kose i lakše raščešljavanje, L'Oréal Professionnel, Serie Expert Volume Expand Mineral Light Nourishing Masque for Fine Hair!*

Врло је честа употреба англицизама у рекламним слоганима. У нашем корпусу пронашли смо их 36 са порукама на енглеском језику.

- *Enjoy the summer! Doncafe Ice in 1 Cool Instant Coffee idealan napitak za vrele dane!*
- *FordFiesta 1.25/82KS/16V sa klimom i bogatom opremom! Feel the difference! FORD!*

- *ELLE zvuk leta! Go extreme! Wakeboard, paraglajding, skijanje na pesku, vožnja Quadova, kite surf, wind surf, BMX... odaberite svoj ekstremni sport za leto i dozvolite da vam poraste adrenalin!*
- *Panasonic – Ideas for life – Sa novim Lumix TZ10 spremni ste za svaki izazov... 12 puta optički zum približava Vas bez gubitka ijednog detalja...*

Када уз рекламни садржај иде дужи текст о производу или догађају, ту су англицизми најмање заступљени (32 рекламе). У овом дијелу рекламе иду објашњења везана за начин употребе, па је из тог разлога њихов број много мањи. Примјери:

- *Shiseido Daily Bronze Moisturizing Emulsion - emulzija za postepeno samopotamnjivanje za dnevnu upotrebu daje bronzanu preplanulost, blistavu i prirodnu boju!*
- *Shiseido Body Creator Abdomen Toning Gel - redukuje nagomilane masti na kukovima i abdomen, stimuliše mikrocirkulaciju i otklanja nagomilanu tečnost, daje prijatan osjećaj svežine!*

Сви ови подаци које смо добили када је у питању заступљеност енглеских ријечи у новинским рекламама, према нашем мишљењу, говоре да се значење које новинар при уобличавању поруке жели да пренесе, не поклапа са оним које читалац при интерпретирању поруке успије да протумачи. И да је забрињавајуће то што новинар често не употребљава језичка средства која су читаоцу доступна без улагања знатнијег напора при интерпретацији и не прибјегава језичком исказу који одговара способностима и знању особе којој се својим текстом обраћа. Тиме се одаје утисак незаинтересованости за крајњи исход процеса комуникације, занемарујући чињеницу да читалац можда неће бити у стању да поруку протумачи на одговарајући начин.

10. Семантичка поља

У финалном дијелу истраживања, пажњу смо усмјерили на синтаксичко-творбени аспекат српско-енглеских додира у рекламама и установили да се ради у највећем броју случајева о јукстапозицији двију или више именица, гдје прва именица атрибутивно одређује другу и не склања се, на примјер: *beauty-trendovi, shoe shop, shopping centar, wellness paket, peeling rukavica, bronzing puder, Disney proizvodi, Nivea Body gel, Fit Beauty Jogurt, itd.* Такође, све пронађене англицизме сврстали смо према области којој значењски припадају, и тако добили 10 семантичких поља, како је у табели 5 приказано. Као што се може видјети, козметички производи имају највећу рекламу, са 41% од свих прикупљених у поменутим часописима, док гардероба, модне куће и стилови 2 и по пута мање, са 18%. Рекламирање хране и пића око 11, 5%, а технологија 9, 5%.

Сви остали садржаји испод 10%, нијесу медијски заступљени у рекламном оглашавању као горепоменути, али то не значи да су мање ослобођени утицаја енглеског језика, већ да се ради о типу часописа који је намијењен једној врсти читалачке публике – савременим женама, гдје се производи намијењени њима управо ту и највише рекламирају.

	Проценат заступљен-ости	Примјери:
Економија	2%	*biznis, brend, broker, diler, tender, holding kompanija, konsalting, leasing kompanija, logo, marketing, resurs, sponzor*
Филм	1%	*blokbaster, horor, rimejk, triler*
Музика & плес	4%	*andergraund scena, bend, singl,brejkdens, portal, di-džej/DJ, folk, frontmen, hard rok, hiphop, pank, rep, unplugged izdanje*
Козметика	41%	*bronzer, sprej, anti-age, afteršejv, mejkap, mejkover, fejslifting, lifting, pirsing, roler-aplikator, beauty-majstor, peeling*
Мода	18%	*kardigan, capri, animal print, autfit, stajling, trendseter, autfit, kežual, fešn wik, aksesoar, vintidž stil, nude-luk, skinny-jeans*
Медији	5%	*intervju, kviz, lajfstajl magazin, rialiti šou, šou biznis, tabloid, jutarnji-show, šoutajm, šoumen*
Храна & пиће	11,5%	*energy drink, fit beauty jogurt, skin-perfection formula, natural ukus, light kafa, light sladoled, fat-free jogurt, crunchy musli, bake rolls-krekeri, Dolcela kroasani, čizkejk ukus*
Компјутери & ауто технологија	9,5%	*ful oprema, ADSL, blekberi, chat, chat soba, sajt, čip, četovanje, desktop, surfer, downloadovati, e-mail, Internet, klik, laptop, noutbuk, erbeg, tač-skrin, deflektor, hands-free sistem*
Спорт	2%	*gren slem, ol star meč, singl, training, bodibilding, top score, dabl, bičvolej, kite-surfovanje, wind-surfovanje, go extreme*
Савремени стилови живота	6%	*fan, luzer, wellness/spa centar, stres, šoping mol, parti, gej ikona, gift šop, fitness centar, jackpot, body painting, celebrity*

Табела 5. Семантичка поља анализираних англицизама

11. Разлози и учинци употребе англицизама у рекламном оглашавању

Било да су преведени, мјешовити, сирови, очигледни, неодомаћени или оправдани, англицизми преплављују лексику нашег језика, а међу бројним разлозима зашто је то тако, наши лингвисти истичу и сљедеће:

(1) Проширеност енглеског језика и његова лака аудио-визуелна доступност, уз помоћ све савршенијих технолошких средстава, нарочито сателитске и кабловске телевизије и радија, филма, те компјутера и интернета (Панић-Кавгић 2006: 36).

(2) Његов интернационални статус; конотације модерног, престижног, привлачног и потребног. Управо та статусна употреба англицизама објашњава феномен језичке англоглобализације – веома великом утицају енглеског на српски језик. Наше млађе генерације све се више образују у западним земљама и они своје знање енглеског језика сматрају статусним симболом. Повремено или стално коришћење англицизама у говору и писању, сасвим неутемељено, за неке људе представља модерније, отменије и елегантније изражавање, јер ствара утисак припадности надмоћнијој англофоној култури и језику, на првом мјесту америчкој као најпожељнијој.

Такође се сматра да оваква статусна употреба англицизама представља резултат помодарства и егзотике, јер људи осећају како је професионалније и боље када нешто кажу на англосрпском и тиме осигуравају свој положај као елитистички у односу на већину која не познаје енглески довољно или га познаје таман у толикој мери да оно мало значења које виде у поменутим изразима служи само даљем мистификовању датих појмова - колико боље звучи *тендер* наспрам *јавна продаја, агитација* наспрам *напад, транзиција* умјесто *промјене, техникалије* умјесто *детаљи, физибилити студија* умјесто *студија о изводљивости*; *транспарентно* умјесто *јавно*, итд. (Панић-Кавгић 2006: 39).

(3) Економичност и прецизност израза енглеског поријекла свакако је један од разлога што се у рекламама више користе англицизми. У настојањима да се што економичније и прецизније изразе и привуку пажњу читалаца а самим тим потрошача, све више стручњака из готово свих области, у овом случају новинара, вјерује да су у данашње вријеме једино термини из енглеског језика они који на прави, аутентичан начин изражавају одређено стручно значење, док се постојеће домаће ријечи игноришу или заборављају.

(4) Глобализација – глокализација *Мисли глобално, дјелуј локално*, користи се у рекламама. За двоструки процес који се збива око нас постоји име – глокализација, дакле и глобализација и локализација истовремено. Према Милардовићу (2004: 302), глокализација означава интеракцију великог свијета на локалну културу и локалне културе, на глобус. Ријеч је о новој интеракцији под утицајем глобализације и нових информативних технологија, што се манифестује како у другим језицима, као што су шпански, индијски, мађарски (отуда постоје мјешавине: *Spanglish, Hinglish, Hunglish*...) тако и у нашем језику.

(5) Један од мотива преузимања англицизама понекад може бити и линија мањег отпора, односно врло распрострањена духовна лијеност и конформизам, интелектуална тромост, инертност, али и неукост (Марковић 2008: 749).

Наше истраживање је потврдило да употребом англицизама долази до опуштеније и неформалније комуникације са потрошачима. Како се рекламама жели што прије доћи до потрошача и освојити тржиште, тако се и адвертајзинг стручњаци опредјељују за англицизме јер се помоћу њих, на неупадљив и ненаметљив начин, ствара једна „cool" атмосфера, која треба да освоји потенцијалног потрошача. Такође, помоћу англицизама у рекламама можемо постићи већу језичку креативност, живост, разноврсност, коју енглески језик иначе посједује и испољава кроз веома продуктивне процесе грађења ријечи.

Још један од закључака јесте да данашња читалачка публика мора посједовати бар трећи степен знања енглеског језика како би могла разумјети сав рекламни материјал који се нуди читаоцу.

На крају, требало би нагласити да се у српском језику никако не заступа језички пуризам нити ксенофобичан став према свему страном и непознатом. Напротив, англицизми су добродошли у српски језик, али тако да не доводе до шума у комуникацији. Са јаким културолошким утицајем и прихватањем сада већ глобалне англокултуре, логично је да се и наш језик мијења, али језик треба да се мијења тако да се ипак углавном сви разумијемо, а то значи да морамо да очувамо наш језички систем.

Литература:

Бајић 2009: С. Бајић, „Настанак правописне псеудонорме под утицајем енглеског језика", *Српски језик – студије српске и словенске*, 14 (1-2), 331-346.

Клајн и Шипка 2006: И. Клајн и М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Марковић 2008: М. Марковић, „Српски језик у „фиоци", *Педагошка стварност*, LIV, 747-752.

Милардовић 2004: A. Milardović, *Pod globalnim šeširom*, Zagreb: CPI.

Панић-Кавгић 2006: О. Панић-Кавгић, *Колико разумемо нове англицизме*, Нови Сад: Змај.

Прћић 2004: Т. Прћић, „О англицизмима из четири различита али међуповезана угла", *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, (47), Нови Сад: Матица српска, 113-129.

Сочанац 1994: L. Sočanac, „O nekim anglicizmima i pseudoanglicizmima u rječnicima hrvatskoga književnog jezika", *Filologija*, (22), 225-228.

Твичел 2004: J. Twitchell, *Budućnost Adculta – kulta oglašivanja,* Libra libera, 14: 49-57.

Фекете, Чупић и Терзић 2005: Е. Фекете, Д. Чупић и Б. Терзић, *Српски језички саветник*, Београд.

Филиповић 1990: P. Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku - porijeklo, razvoj, značenje*, Zagreb: JAZU, Školska knjiga.

Аница В. Глођовић*
Универзитет у Крагујевцу
Природно-математички факултет
Катедра за општеобразовне предмете
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152263G
Оригинални научни рад

ЈЕДАН ОСВРТ НА ПРЕФИКСЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: КОРЕЛАЦИЈА СА ЕНГЛЕСКОМ ПАРТИКУЛОМ OUT

1. *Увод*

Анализирајући утицај адвербијалних партикула на глаголе у енглеском језику запазили смо да оне не маркирају перфективни (нити било који) глаголски вид, већ теличност (својство типа глаголске ситуације). Уочили смо, такође, и да је такво маркирање ограничено специфичним синтаксичким модификацијама, нарочито утицајем објекта на тип глаголске ситуације јер у енглеском језику тип глаголске ситуације фразних глагола није коначно одређен на лексичком нивоу.

У овом раду представљен је утицај одређених морфолошких процеса у српским преводним еквивалентима фразних глагола са партикулом *out* на промену глаголског вида и типа глаголске ситуације. Прелиминарна истраживања показала су да су преводни еквиваленти фразних глагола већински префиксирани глаголи, те се као предмет изучавања наметнула функција префикса у српском језику као потенцијалних перфективизатора и/или маркера теличности.

Истраживање полази од корпуса савременог енглеског језика на основу којег је обављено вредновање партикуле *out* као маркера глаголског вида или теличности, а затим је проучено конципирање српских преводних еквивалената. Као језички узорак за испитивање послужила су дела савремене британске књижевности и њихови преводи на српски језик – шест романа Џулијана Барнса објављених у периоду од 1986. до 2008. године. Енглески део корпуса састоји се од 165 реченичних примера у којима се појављују фразни глаголи са партикулом *out* у финитним глаголским облицима. Одељак ИЗВОРИ у завршном прилогу овог рада даје списак референци из којих је прикупљен корпус. С обзиром да се у корпусу појављује више случајева различитих употреба и форми истог фразног глагола, таква разноликост означена је супскриптом иза наведених фразних глагола (нпр. *pull up*$_{3}$, *pick up*$_{10}$).

Пре излагања резултата истраживања треба изнети којим схватањима глаголског вида и типа глаголске ситуације смо се руководили у циљу контрастивног проучавања ових категорија у енглеском и српском језику (а кроз поређење адвербијалне партикуле *out* у енглеском и њених потенцијалних префикса-аналога у српском језику), као и кратке закључке о испитаним функцијама партикуле *out*.

* glodjovicanica@yahoo.com

1.1. *Глаголски вид и тип глаголске ситуације*

У овој студији пошло се од опште дефиниције глаголског вида коју даје Комри (а која се среће и код других аутора, уп. Маслов 1962; Ријановић 1976). Наиме, Комри полази од дефиниције глаголског вида као начина посматрања унутрашње временске структуре неке ситуације (Комри 1976: 3). Постоје два начина посматрања: сагледавање ситуације као целине (перфективни вид), дакле посматрање са „спољашње" стране, без наглашавања унутрашњих сегмената ситуације, и сагледавање ситуације као структуре (имперфективни вид), дакле посматрање „изнутра", уз наглашавање сегмената ситуације (Комри 1976: 4). Овакав приступ потврђује постојање заједничких елемената те тиме оправдава оквир на основу којег се може извршити поређење енглеских и српских глаголских лексема.

Тип глаголске ситуације дефинише се као лексичка категорија која се односи на начин реализације глаголске ситуације, на природу те ситуације, и представља њене објективне карактеристике. У литератури се најчешће помиње Вендлерова класификација (Вендлер 1967) која узима у обзир одређене опште компоненте из семантичке структуре глагола, а већ је примењена на српски језик (Кокрин 1978). Вендлерова класификација коришћена у овом раду допуњена је класом семелфактивних глагола на основу неких каснијих типологија (Смит 1991: 3, 20). Наиме, типови глаголске ситуације дефинишу се помоћу општих дистинктивних обележја (+/- стативност, +/- трајање и +/-циљ), а комбинације таквих дистинктивних обележја одређују тип глаголске ситуације. Сваки тип глаголске ситуације (активности, стања, остварења, достигнућа, семелфактивност) одликује се тачно одређеном комбинацијом три микрообележја са одговарајућим предзнаком +/-, и истовремено он индикује одговарајуће синтаксичко-семантичко понашање глаголских лексема. Из тога следи да је тип глаголске ситуације проверљив уз помоћ одговарајућих синтаксичко-семантичких тестова. Семантичка обележја као што су, на пример, итеративност, деминутивност, аугментативност, пејоративност, сативност и слично, нису се показала као дистинктивна, већ имају статус додатних семантичких обележја.

1.2. *Утицај партикуле out на глаголски вид и тип глаголске ситуације*

Истраживање на већ описаном корпусу (Глођовић 2013б) илуструје најразличитија значења која партикула *out* приписује лексичким глаголима. Доминантне значењске компоненте које партикула *out* приписује лексичким глаголима јесу значење просторног раздвајања, уклањања, искључивања и спречавања (18,5%) и значење одласка (12,7%). Запажени су и примери са значењем потпуне извршености глаголске ситуације

(11,5%), значењем завршетка радње и нестајања (10,8%), значењем стварања и производње (9,6%), тражења, проналажења и набављања (9,6%), дистрибуције, селекције и дељења (6,4%), повећања величине, обима и простирања (5,7%), локације изван и далеко од дома (3,8%), трајања и опирања (3,8%), појављивања (3,2%), обраћања пажње и свесности (1,9%), подршке и помоћи (1,9%) и остала значења (0,6%).

Као и остале партикуле, и партикула *out* може унети мању семантичку модификацију у лексички глагол или му може потпуно променити значење.

У погледу типа глаголске ситуације, лексички глаголи већином су активности (68,6%), а у мањем броју достигнућа (15,1%), глаголи неодређеног типа (6,1%), семелфактивни глаголи (6,1%) те глаголи остварења (4,8%). Као што се може видети из Табеле 1, ако су основни глаголи активности, партикула *out* им углавном (у 91,2% случајева) мења обележје -циљ у обележје +циљ, градећи тако достигнућа и остварења. Само у 8,8% случајева глаголи активности задржавају основна својства и након додавања партикуле *out*. Наведени свеоукупни подаци потврђују преовлађујућу теличну природу ове енглеске партикуле, односно глаголима са обележјем -циљ партикула *out* у већини случајева (91,2%) мења то обележје у обележје +циљ. Што се тиче семелфактивних глагола, додавањем партикуле *out* семелфактивни глаголи постају глаголи достигнућа; дакле ова адвербијална партикула претвара ателичне ситуације (семелфактивни глаголи) у теличне (достигнућа) потврђујући тиме функцију ове партикуле као маркера теличности. Када су лексички глаголи остварења или достигнућа (укупно 19,9%), истраживање је показало да партикула *out* само служи да нагласи завршни сегмент већ теличне ситуације не пружајући никакве информације о достизању или реализовању циља.

OUT	Ател.→Ател. 6,4%	Телично→Телично 21,2%	Ател.→Телично 72,4%
Активност → Остварење Активност → Достигнуће			103
Активност → Активност	10		
Достигнуће → Достигнуће Остварење → Остварење		33	

Семелфактивни глаголи → Достигнуће			10
Укупно	10	33	113

Табела 1. Утицај партикуле *out* на својство теличности

На основу ових резултата закључили смо да је телична функција партикуле *out* доминантна – фразни глаголи са партикулом *out* већински су телични (93,6%). Њихова теличност постигнута је додавањем партикуле *out* на ателичне лексичке глаголе (72,4%) или је већ постојећа теличност задржана уз додатну интензификацију глаголске ситуације (21,2%).

У проучавању оваквих функција партикуле *out* искрсло је и питање: да ли се тип глаголске ситуације може повезати с могућношћу да се ситуација представи као целина (перфективно) или структура (имперфективно), односно да се повеже с глаголским видом. Чињеница да је телична партикула *out* компатибилна са имперфективним глаголским видом иде у прилог тврдњи (Бринтон 1985: 160) да партикуле у енглеском језику нису маркери перфективног вида. Примери фразних глагола са партикулом *out* у свим глаголским видовима (перфективном, перфекатском и имперфективном) негирају традиционални став да партикуле маркирају перфективни вид и потврђују да се функција партикуле *out* не може директно повезивати са категоријом глаголског вида.

Међутим, веза између ове две глаголске категорије свакако постоји. Наиме, глаголски вид значајно утиче на интерпретацију функције партикуле *out* у фразним глаголима. Партикула *out* већински маркира теличност (износећи само присуство циља као део лексичког значења), а глаголски вид је тај који тврди да је циљ достигнут (са перфективним или перфекатским видом) или означава да су ситуације у току и да су несвршене не износећи ништа о достизању циља (са имперфективним видом).

На основу свега изложеног закључили смо да партикула *out* не маркира перфективни (нити било који) глаголски вид већ телични Aktionsart. Међутим, такво маркирање ограничено је специфичним синтаксичким модификацијама, нарочито утицајем контекста на тип глаголске ситуације јер у енглеском језику тип глаголске ситуације није коначно одређен на лексичком нивоу.

1.3. *Утицај морфолошких процеса на глаголски вид и тип глаголске ситуације у српском језику*

Производња нових глаголских лексема од глагола у српском језику обухвата неколико процеса, од којих неки утичу и на глаголски вид и на

тип глаголске ситуације. Такви морфолошки процеси првенствено обухватају префиксацију, суфиксацију и комбинацију префиксације и суфиксације. При томе, изведене лексеме разликују се од основних „с обзиром на вид, начин вршења глаголске радње или и једно и друго“ (Бабић 1988: 459). Уз то, поједине разлике у значењу у односу на основне лексеме могу да се изразе и инфиксацијом или „унутрашњом творбом“ (Бабић 1988: 461). С обзиром да су прелиминарна истраживања показала да су српски преводни еквиваленти из корпуса већинских настали префиксацијом или комбинацијом префиксације и суфиксације, основна пажња у наставку рада биће посвећена овим процесима и њиховим утицајем на (промену) категорије глаголског вида и типа глаголске ситуације. У овом раду, ипак, будући да му је предмет утицај префикса на глаголски вид и тип глаголске ситуације основног глагола, процес разликовања значења појединих префикса користићемо само у сврху евентуалног подударања са значењем енглеске адвербијалне партикуле *out*; дакле значење префикса биће посматрано као пропратио својство јер, као што ћемо видети, бројне су модификације коју префикс доноси основном глаголу.

Када се ради о глаголским префиксима, једнојезични речници српског језика по правилу бележе свако појединачно значење које дати префикс може да има у споју с појединим глаголима (Новаков 2005: 64). Промене у семантици глагола доводе и до промена у типу глаголске ситуације. Дакле, префиксација се може повезати с типом глаголске ситуације, јер се основни глаголи на које се додају префикси и у готово свим случајевима по типу ситуације разликују од изведеница. У наредном одељку испитаћемо какве то промене у типу ситуације доносе префикси и тестираћемо прелиминарне резултате који тврде да када се ради о префиксацији, глаголи на које се додају префикси већином су активности, уз известан број стања и достигнућа, али ћемо проучити и случајеве у којима су лексички глаголи достигнућа и остварења, као и утицај префикса на такве глаголе.

Прелиминарна истраживања такође су показала да додавање суфикса на глагол с префиксом има друкчију функцију: на тај начин се од остварења и достигнућа граде активности које често, у зависности од значења глагола, имају и импликацију понављања (на пример, *одбацити – одбацивати, отписати – отписивати*). Само постојање таквог процеса аргумент је и за претпоставку да префикси мењају и семантику глагола. Наиме, када би се суфиксацијом градиле лексеме потпуно исте по значењу, виду и типу ситуације као и код основног глагола, тада би цео тај процес био редундантан – било би једноставније користити основну лексему него лексему с префиксом и суфиксом.

2. *Дискусија*

Дакле, већ на почетку треба упозорити да фразни глаголи са адвербијалном партикулом *out* имају српске преводне еквиваленте, а не српске формалне кореспонденте. Дакле, српски преводни еквиваленти фразних глагола са адвербијалном партикулом *out* нису искључиво финитни глаголски облици, већ се неки од њих испољавају као изрази које није могуће ни лексички ни видски интерпретирати те су ове преводне форме у оквиру студије укључене само у основну статистику. На пример, глаголи у фразеолошким изразима не могу бити видски нити лексички тумачени јер значење фразеологизма не представља прост збир значења његових саставних делова. У анализу нису укључени ни српски преводи представљени копулативним аналитичким предикатима, тј. оним предикатима који у глаголском делу имају помоћни глагол *бити* у улози копуле и код којих се као допуне најчешће срећу прилошки детерминатори чија је синтаксичка реализација обавезна јер је копулативни глагол значењски неоформљен. Декомпоновани или перифрастични предикати такође нису укључени у анализу услед зависности њихових елемената. Дакле, око 5,5% преводних еквивалената фразних глагола са овом партикулом није укључено у анализу.

Од осталих анализираних примера око 62,8% фразних глагола са партикулом *out* из корпуса за свој преводни еквивалент у српском имају глаголе са префиксима. Табела 2 показује да од свих префиксираних глагола 85,7% припада перфективном глаголском виду, а 14,3% имперфективном.

Префикс / Гл. вид	ИЗ-	ОД-	ПО-	У-	С(А)-/ПРЕ-/РАЗ-	ЗА-/НА--	0-/ПРО-/ОБ-	УЗ-	ДО-	УКУПНО
Перфективни глаголи	37,7%	9,1%	6%	4,1%	4,1%	3,1%	3,1%	1%	0%	85,7%
Имперфективни глаголи	7,1%	0%	1%	2,1%	0%	1%	0%	0%	2,1%	14,3%

Табела 2. Учесталост префикса и корелација са глаголским видом

Најзаступљенији префикс код перфективних глагола је префикс *из*(*а*)- (у 44% случајева). Префикс *из*-, са аломорфима *ис*-, *иш*-, *иж*-, *и*- и *иза*- (Клајн 2002: 254), у комбинацији са основним глаголом подразумева неколико група значења од којих су најзаступљеније три. У корпусу смо

најпре запазили групу изведених глагола који чувају основно просторно значење предлога *из*: *избацити* (*cut out*$_3$, *stick out*$_2$, *throw out*$_1$), *извадити* (*pull out*$_2$), *изјурити* (*shoot out*$_2$), *исклепетати* (*clack out*), *ископати* (*dig out*), *излетети* (*fly out*), *испасти* (*fall out*$_2$), *истурити* (*stick out*$_2$), *истргнути* (*rip out, tear out*), *ишчепркати* (*flip out*) и чије се значење поклапа са основним значењем које партикула *out* уноси енглеским фразним глаголима, а то је значење просторног раздвајања и значење одласка (око 31,2%). Као семантичку поткласу ове скупине можемо означити глаголе са префиксом *из-* који значе издвајање из већег скупа бића или предмета (*изабрати – pick out, изоставити – leave out*). Другу групу чине сативни глаголи, односно они који значе извршење радње у довољној мери; дакле, радња се врши у потпуности, колико год је могуће, до испуњења одређеног циља (*иселити се* (*move out*), *испарити* (*run out*$_2$), *исписати* (*make out*), *испитати* (*sound out*), *исплатити* (*pay out*), *испружити* (*hold out*$_2$), *истрошити* (*wear out*), *извајати* (*carve out*), *изродити* (*spit out*)), а ово значење поклапа се са значењем потпуне извршености глаголске ситуације (11,5%) и значењем завршетка радње (10,8%) које партикула *out* уноси у енглеске фразне глаголе. Као подгрупа ове скупине могу се издвојити глаголи са дистрибутивним значењем (када радњу врши већи број субјеката, обично један за другим, на пример, *изумрети – die out*$_2$). Трећу групу чине глаголи са префиксом *из-* чију функцију Клајн назива „чиста перфективизација“ (Клајн 2002: 255), а примери које смо запазили у корпусу су: *испалити* (*chuck out*$_1$), *истрпети* (*draw out*), *изгребати* (*scratch out*). У ову трећу групу могли бисмо сврстати и изведенице са префиксом *из-* код којих он значи давање нечему особину означену придевом у основу, *издубити* (*chip out*) и *изравнати* (*level out*).

Основни глаголи у корпусу уз префикс *из-* су активности (75,7% – *вадити*, *вајати*, *вући*, *гребати*, *дубити*, *јурити*, *клепетати*, *копати*, *летети*, *палити*, *парити*, *писати*, *равнати*, *селити се*, *трошити* итд.), а 24,3% су достигнућа (*бацити*, *пасти*, *платити*, *пружити, пустити*, *родити*, *тргнути*). Након префиксације, достигнућа не мењају тип ситуације, а активности постају остварења или достигнућа (трајање или тренутност у зависности од споне префикса и глагола). На такве закључке упућују следећи тестови:

(1) а) *Колико дуго је пружио (нешто)?
б) За колико дуго је пружио (нешто)?
в) *За колико дуго је (нешто) испружио?
г) За колико дуго је (нешто) испружио?

У овим примерима глагол достигнућа *пружити* не мења синтаксичко понашање ни након префиксације (глагол *испружити*), што показује да се тип ситуације није променио.

Након додавања префикса *из-*, активности могу да означавају или процес који траје онолико дуго колико је назначено прилошком одредбом

(и тада су остварења, као на пример *издубити*) или тренутне ситуације (када су достигнућа и у том случају прилошка одредба означава период до почетка реализације ситуације, као на пример *изјурити*) што илуструју следећи тестови:

(2) а) Тесар је дубио себи скровиште на броду неколико дана / *за неколико дана.
б) Тесар је издубио себи скровиште на броду за неколико дана / *неколико дана.

(3) а) Јурила је *за десет минута / десет минута.
б) Изјурила је за три минута / *три минута.

Од активности као основних глагола граде се и изведенице с префиксом *из-* које подразумевају понављање (на пример, *исклепетати*, *истрошити*, *изгребати*, *ишчепркати*). У корпусу, ови глаголи чине око 10,8% укупног броја глагола с префиксом *из-*, а итеративност у овом случају значи да се известан број појединачних ситуација реализује све до последње, једна по једна, након чега се целокупан скуп понављања завршава. Тестови указују на то да глаголи с овим значењем спадају у остварења, на пример:

(4) а) *Колико дуго их је све изгребао?
б) За колико дуго их је све изгребао?
в) Све их је изгребао за неколико минута / *неколико минута.

У овом случају, прилошка одредба *за неколико минута* означава период у коме се ситуација понављала, а не период протекао пре почетка ситуације, па се може рећи да је глагол *изгребати* остварење. На такав закључак указује и тест са изразом (*за*) *колико дуго*, пошто је реченица граматична само ако питање подразумева и достизање циља (*за колико дуго*), а није граматична ако се питање односи само на временски оквир, без назнаке о достизању циља (*колико дуго*).

Дакле, резултати засновани на корпусу показују да најчешћи префикс *из-* код перфективних глагола мења обележје -циљ основног глагола у обележје +циљ (у 75,7%) или у 24,3% наглашава теличност глагола који већ садрже дистинктивно обележје +циљ понашајући се дакле као маркер теличности.

И код осталих фреквентних префикса из корпуса који формирају перфективне глаголе бележимо исто понашање: *од-* (10,7%) и *по-* (7,1%) претварају активности у достигнућа (*одсећи*, *отићи*, *открити*, *откупити*, *положити*) и остварења (*одиграти*, *покосити*, *послати*), а задржавају обележја основних глагола достигнућа (*отиснути*, *отпустити*, *покупити*, *понестати*, *поступити*).

Анализа је показала да је 35% имперфективних глагола настало префиксацијом, а као што показује Табела 3, најзаступљенији је префикс *из-*: *испраћати* (*show out*), *испробавати* (*try out*$_1$, *try out*$_2$), *испловљавати* (*sail out*), *истицати се* (*stand out*$_1$), *избацивати* (*throw out*$_2$), *извлачити* (*take out*$_3$), *издисати* (*breathe out*), *изумирати (die out*$_4$).

Префикс	Префиксални имперфективни глаголи Број примера / Број примера у процентима
ИЗ-	7 / 50%
ДО-	2 / 14,3%
У-	2 / 14,3%
ЗА-	1 / 7,15%
НА-	1 / 7,15%
ПО-	1 / 7,15%
Укупно	14 / 100%

Табела 3. Учесталост префикса код префиксираних имперфективних глагола као преводних еквивалената фразних глагола са партикулом *out*

Половина укупног броја имперфективних глагола (тачније 43,8%) настала је суфиксацијом перфективних глагола са префиксима, а тај процес не утиче на промену типа глаголске ситуације основних глагола активности. Наиме, имперфективни префиксални глаголи као што су последњи елементи низова *бацати – избацити – избацивати*, *брзати – убрзати – убрзавати*, *вући – извући – извлачити*, *маглити – замаглити – замагљивати*, *пловити – испловити – испловљавати*, *пратити – испратити – испраћати*, *пробати – испробати – испробавати*, *тискати – потискати – потискивати*, садрже перфективне префиксе *из-*, *за-*, *по-* и *у-*, али су настали суфиксацијом перфективних глагола са префиксима. Радња ових глагола перципира се као прогресивна и итеративна. Дакле, префикси у српском не могу се комбиновати са имперфективним глаголским видом, осим у случају глаголских облика насталих модификацијом глаголског облика.

Поменути глаголи понашају се исто као и основни глаголи из којих су изведени (*бацати*, *брзати*, *вући*, *маглити*, *пловити*, *правити*, *пробати*, *тискати*) – као активности, као тип ситуације с обележјем -циљ. На такав закључак указали су следећи тестови:

(5) а) Колико дуго су они убрзавали / испловљавали / замагљивали (нешто)?

б) За колико дуго су они убрзавали / испловљавали / замагљивали (нешто)?

в) Они су намерно / споро убрзавали / испловљавали.

Тестови из примера (5) показују да се глаголи са префиксом и суфиксом понашају исто као и основни глаголи из којих су изведени (*брзати*, *маглити*, *пловити*), односно као ателични, док су глаголи који имају само префикс – *испловити*, *замаглити*, *убрзати* – телични. Као и код осталих активности, пример (5б) је могућ само у значењу уобичајене активности, односно понављања перфективног сегмента без постављања границе за целокупно понављање. Да ови глаголи с префиксом и суфиксом нису стања показује чињеница да се могу јавити с прилозима типа *намерно*, *споро*.

Следећи примери такође показују да су глаголи с префиксом и суфиксом активности:

(6) а) Они су убрзавали / испловљавали / замагљивали (нешто) пет минута.

б) Они су убрзавали / испловљавали / замагљивали (нешто) за пет минута.

Пример (6б) означава уобичајену ситуацију, па прилошка одредба *за пет минута* показује колико је времена трајала свака таква појединачна ситуација, а не колико је трајало целокупно понављање. Према томе, суфиксација у примеру (6б) указује на понављање или тренутка реализације дате ситуације (ако је глагол с префиксом достигнуће) или понављање целог процеса (ако је глагол с префиксом остварење). Тако глагол с префиксом и суфиксом може да указује на понављање ситуације означене глаголима *убрзати*, *испловити* и *замаглити* при чему прилошка одредба *за Х минута* одређује трајање једног циклуса ситуације. Пример (6а), за разлику од примера (6б), показује трајање целокупне, појединачне ситуације, што је карактеристика активности.

И наредни тест такође доказује да се ради о активностима, на пример:

(7) Ако неко стане са убрзавањем / испловљавањем / замагљивањем он јесте убрзавао / испловљавао / замагљивао (нешто).

Наиме, глаголи из примера (7) не садрже завршни сегмент који би означио циљ, па су сви сегменти ситуације исти те се радња може прекинути и представити било којим сегментом.

Наведени резултати повезују префиксацију, пре свега, с типом глаголске ситуације, јер додавањем префикса активности постају достигнућа или остварења. Достигнућа, међутим, након префиксације остају достигнућа, а стичу само нека од додатних семантичких обележја. Суфиксацијом већ префиксираних глагола, по правилу, долази до промене типа глаголске ситуације тих префиксираних глагола, па остварења и

достигнућа постају активности, при том често са додатним обележјем понављања.

Представљајући резултате истраживања односа глаголског вида и типа глаголске ситуације, Табела 4 показује да се као преводи фразних глагола са партикулом *out*, активности и стања јављају само у имперфективном, а остварења, достигнућа и семелфактивни глаголи само у перфективном виду.

Преводни еквиваленти *OUT*	Активности	Стања	Остварења	Достигнућа	Семелф.	Укупно
Перфективни 70,3%	0 0%	0 0%	40 34,5%	64 55,2%	12 10,3%	116 100%
Имперфективни 24,2%	39 97,5%	1 2,5%	0 0%	0 0%	0 0%	40 100%
Изрази 5,5%	-	-	-	-	-	9
100%	39	1	40	64	12	165

Табела 4. Однос глаголског вида и типа глаголске ситуације преводних еквивалената фразних глагола са партикулом *out*

Дакле, телична ситуација је у перфективном глаголском виду, а ателична у имперфективном те се на тај начин дефинише однос лексичког обележја циљ и глаголског вида. У српском језику префикси маркирају обележје теличности и то од 62,8% српских преводних еквивалената фразних глагола са префиксом *out* који су настали префиксацијом, у 85,7% ти префикси маркирају теличност. Такође смо запазили да постоји и значајна повезаност између префиксације и глаголског вида у српском језику која се огледа у постојању видских парова (структура – целина) глагола са истом основом, а који се разликују само по присуству или одсуству префикса. Утврђујемо да се сличност између партикуле *out* и префикса који учествују у грађењу перфективних преводних еквивалената фразних глагола са партикулом *out* састоји у томе што оба маркирају обележје теличности. Разлика између њих лежи у томе што префикси тиме посредно маркирају и перфективни вид, док то не важи за енглеску адвербијалну партикулу *out*.

3. *Закључак*

Проучавањем префиксације у примерима из корпуса (као процеса којим настаје већина преводних еквивалената фразних глагола са партикулом *out*) потврдили смо раније наведену тврдњу да префиксација у српском језику има и лексичку и граматичку функцију, односно да утиче и

на глаголску семантику и на глаголски вид, а да се веза између типа глаголске ситуације и глаголског вида остварује преко дистинктивног обележја циљ. Наиме, по фреквенцији употребе префикса у перфективним глаголима у корпусу значајно предњачи префикс *из(а)-* чије се значење већински поклапа са најзаступљенијим значењем партикуле *out* у фразним глаголима из корпуса (значење просторног раздвајања и значење одласка као и значење потпуне извршености глаголске ситуације и значење завршетка радње). Резултати показују да префикс *из(а)-* перфективних глагола мења обележје -циљ основног глагола у обележје +циљ (у 75,7%) или у 24,3% наглашава теличност глагола који већ садрже дистинктивно обележје +циљ понашајући се дакле као маркер теличности. Слично се понашају и остали фреквентни префикси из корпуса који формирају перфективе глаголе, *од-* (10,7%) и *по-* (7,1%). Наведени подаци показују да се префиксација повезује пре свега с типом глаголске ситуације, јер се додавањем префикса у готово свим случајевима најпре мења тип глаголске ситуације у односу на основни глагол. Већи број префиксираних имперфективних глагола (57,2%) настаје суфиксацијом глагола с префиксима. Суфиксацијом већ префиксираних глагола долази до промене типа глаголске ситуације па остварења и достигнућа постају активности, при том често са додатним обележјем понављања. Дакле, префикси у српском не могу се комбиновати са имперфективним глаголским видом, осим у случају глагола насталих модификацијом основног глаголског облика.

На основу корпусно проверених података да се преводни еквиваленти фразних глагола са партикулом *out* који поседују лексичке карактеристике активности и стања јављају само у имперфективном, а остварења, достигнућа и семелфактивни глаголи само у перфективном виду, закључујемо да у српском језику обележје циљ блокира представљање ситуације као структуре, односно њену употребу у имперфективном облику (структура) док непостојање циља омогућава да се ситуација представи као структура. Одатле следи да су српски глаголски префикси маркери теличности, а тиме и (посредно) перфективног глаголског вида.

Према томе, префикси у српском језику имају двоструку улогу: они мењају тип глаголске ситуације и, посредно, глаголски вид. Дакле, сличност између партикуле *out* и префикса који учествују у грађењу перфективних преводних еквивалената фразних глагола са овом партикулом огледа се у томе што оба маркирају обележје теличности, односно заједнички именитељ ове две језичке компоненете (енглеске партикуле и српских префикса) налази се у пољу типа глаголске ситуације, али не и глаголског вида. Када говоримо о овој врсти маркирања свакако треба поновити и то да су у глаголском систему српског језика тип глаголске ситуације и глаголски вид одређени већ на лексичком нивоу тј. морфолошки те је маркирање теличности префиксима коначно детерминисано већ у лексикону док је у енглеском језику поменуто

маркирање теличности адвербијалним партикулама ограничено специфичним синтаксичким модификацијама, нарочито утицајем контекста јер у енглеском језику тип глаголске ситуације није коначно одређен на лексичком нивоу.

Извори

Барнс 1986: J. Barnes, *Before She Met Me*, London: Picador.
Барнс 1992: J. Barnes, *Talking It Over*, London: Picador.
Барнс 1995: J. Barnes, *A History of the World in 10 ½ Chapters*, Cambridge: Cambridge University Press.
Барнс 2000: J. Barnes, *Love*, etc., London: Jonathan Cape.
Барнс 2005: J. Barnes, *Arthur & George*, London: Jonathan Cape.
Барнс 2008: J. Barnes, *Nothing To Be Frightened Of*, London: Jonathan Cape.
Барнс 2002: Џ. Барнс, *Историја света у 10 ½ поглавља*, Београд: Геопоетика (превод на српски Ивана Ђорђевић и Срђан Вујица).
Барнс 2002: Џ. Барнс, *Пре но што ме је срела*, Београд: Геопоетика (превод на српски Зоран Пауновић).
Барнс 2002: Џ. Барнс, *Троје*, Београд: Геопоетика (превод на српски Ивана Ђурић- Пауновић).
Барнс 2002: Џ. Барнс, *Љубав*, итд., Београд: Геопоетика (превод на српски Ивана Ђурић-Пауновић).
Барнс 2006: Џ. Барнс, *Артур & Џорџ*, Београд: Геопоетика (превод на српски Ивана Ђурић-Пауновић).
Барнс 2008: Џ. Барнс, *Није то ништа страшно*, Београд: Геопоетика (превод на српски Иван Филиповић).

Литература

Бабић 1988: С. Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб: ЈАЗУ/Глобус.
Бринтон 1985: L. Brinton, Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart?, *Studia Linguistica*, 39,157-168.
Глођовић 2013а: А. Глођовић, Партикуле у енглеском и префикси у српском језику: сличности и разлике, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LVI/1, Нови Сад, 181-195.
Глођовић 2013б: A. Glođović, Particles in English phrasal verbs: the case of UP, Thessaloniki: 21st International Symposium of Theoretical & Applied Linguistics (ISTAL 21) (у штампи).
Кокрин 1978: N. Cochrane, Some Problems in the Representation of Verbal Aspect Pairs in the Lexicon, у: Р. Филиповић (ур.), *Контрастивна анализа енглеског и хрватског или српског језика*, књ. I, Загреб:

Завод за лингвистику Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, 101-139.

Комри 1976: B. Comrie, *Aspect: an Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge: Cambridge University Press.

Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, први део, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства / Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, други део, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства / Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Маслов 1962: S. Maslov, (ed.) *Voprosy glagol'nogo vida*, Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj Literatury.

Новаков 2005: P. Novakov, *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Futura publikacije.

Рићановић 1976: M. Ridjanovic, *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*, Cambridge, Mass: Slavica.

Смит 1991: C. S. Smith, *The Parameter of Aspect*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Вендлер 1967: Z. Vendler, *Linguistics in Philosophy*, Ithaca: Cornell University Press.

Даница М. Јеротијевић Тишма*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Департман за англистику

DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152277J

Оригинални научни рад

СЛОБОДНЕ СТРУКТУРЕ ТУЂЕГ ГОВОРА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ НОВИНСКОМ ДИСКУРСУ

1. *Увод*

Имајући за циљ објективност при преношењу информација, публицистички стил се свакако разилази са књижевноуметничким стилом нарочито када је у питању преношење туђих исказа, пре свега јер се у случају новина ради о реално постојећим изговореним речима и реченицама. Стога је логично што је директно цитирање један од најчешћих видова преношења туђих речи у новинама, како би дати чланак добио на легитимитету. Директни говор сматра се ефектним и економичним средством за пружање доказа у разговору, па саговорник може да сведочи догађају, чиме читав опис догађаја добија на објективности, повезаности и непосредног учешћа (Холт 1996), што се поклапа са Бахтиновим добро познатим ставом да линеарни стил указује на важност аутентичности пренете поруке, за разлику од сликарског стила који се стапа са дискурсом и омогућава већу манипулацију значењем (Бахтин 1986). Ипак, индиректни говор не заостаје пуно у погледу фрекветности употребе, доприносећи мултифункционалности туђег говора у новинском дискурсу.

Међутим, ми ћемо се осврнути на структуре туђег говора нетипичне за дискурс штампаних медија, односно, у раду ћемо покушати да анализирамо сличности и разлике слободних структура туђег говора у енглеским и српским дневним новинама. У раду се превасходно концентришемо на слободни управни и слободни неуправни говор (Смирнова 2009; Лампропоулоу 2009). Кроз пажљиво одабране примере из корпуса упоредићемо њихов формални аспект као и функције које различите форме туђег говора могу имати у поменута два језика у текстовима писаних медија. Корпус је сачињен од примера слободног управног и неуправног говора из најчитанијих српских, британских и америчких електронских издања дневних новина. Када су у питању функције туђег говора, фокусираћемо се на сличности и разлике у енглеском и српском језику а такође ћемо, на основу примера, покушати да проширимо постојеће листе функција понуђене у претходним радовима (Винсент, Перин 1999).

* danicajerotijevic@gmail.com

2. *Туђи говор и новински дискурс*

Најчешћи типови преношења туђих исказа у говорном или писаном дискурсу јесу директни, индиректни и слободни индиректни говор, а сваки се од њих одликује сопственим специфичним карактеристикама, мада лингвисти неретко поричу постојање јасно одређених граница међу поменутим типовима, те чешће говоре о међуформама или комбинованим структурама (Редекер 1995). Традиционално се прави индиректни и директни говор сматрају важним доказним материјалом у новинским чланцима, тј. представљају својеврсни показатељ евиденцијалности, јер се информације прикупљају из једног или више извора (Берглер 1992). Читалац мора проћи више нивоа, најпре, треба разумети садржај исказаног, тј. пренети туђи говор, и проценити додатне информације које даје аутор текста како би реконструисао изворни говорни чин, самим тим и изворну ситуацију не би ли је коначно на свој начин интерпретирао. Неки аутори посматрају функцију директног и индиректног говора истоветном, а разлику виде само у буквалној преписци оригиналног исказа у случају директног, и резимираној интерпретацији у случају индиректног говора (Крестел и др. 2007). Директни говор, дакле, не преноси семантички и прагматички садржај оригиналног исказа слободно, већ што приближније оригиналу и по форми и по значењу (Луси 1993: 95). Комуникација у основи не зависи од садржаја самог цитата, већ од оних метадискурсних елемената који му претходе, прекидају га или му следе (Перин 1994). Према Спербер и Вилсон, ниједан исказ који представља репродукцију туђе мисли или исказа се не може схватити као буквална репродукција оригинала, већ се само може претпоставити да му наликује у аспектима који су битни за дати контекст (Спербер, Вилсон 1995). Следећи Бахтина у погледу дијалошке природе сваког исказа, тј. хетероглосије (Бахтин 1986), многи аутори довели су у питање прецизност и поузданост директног говора, јер говор поновљен у другом контексту нужно је измењен колико га год тачно пренели, те представља конструисани дијалог (Тенен 1986; Мејз 1990).

Функционална сличност индиректног са претходно поменутим типом туђег говора огледа се у постојању истог циља, а то је преношење туђих речи или мисли. Поред самог неуправног говора, неретко се чланак обогаћује информацијама везаним за околности догађаја како би се додатно описао контекст у коме је настао оригинални исказ. Употребом директног цитата, аутор новинског текста није одговоран за истинитост пренетих речи, сва одговорност је на изворном говорнику, док коришћење индиректног говора указује на то да је аутор проценио ситуацију у којој је изговорен исказ и, ма колико желео, није више неутралан већ себе посматра у односу на истинитосну вредност исказане пропозиције (Ли 1986). Стога се сматра да индиректна конструкција са собом носи додатне

нијансе значења попут ауторског става, премда је то непрепоручљиво нарочито у новинском извештавању које треба тежити објективности.

Посматрајући са аспекта Теорије учтивости, управни говор представља позитивну стратегију којом се привлачи пажња слушаоца или читаоца, а говорник не додаје никаква тумачења израза или имена, минимално уносећи сопствено гледиште. Неуправни говор носилац је негативне стратегије учтивости, јер се изменама у изворном исказу говорник и слушалац дистанцирају (Браун, Левинсон 1987).

Поједине студије употребе туђег говора у новинском дискурсу дошле су до закључка да директни говор може послужити за дистанцирање, потврђивање пренетих речи као непорециве чињенице, као и за обогаћивање вести живописношћу и инсистирање на ауторитету извора (Обејдет 2006: 275). Индиректни говор, са друге стране, осликава субјективну перспективу извештача, а може указати и на предрасуде или политичку пристрасност истог.

Граматичка модификација одређеног дела пренесеног туђег говора нужна је последица интеграције мање у већу структурну јединицу, а пренета и преносећа конструкција налазе се у односу међусобне зависности (Ван дер Вурф 1996). Изворни исказ је тако морфосинтаксички измењен, али се његов пропозициони садржај чува. Претпоставља се да сваки језик поседује граматички механизам да пренесе туђе речи кроз директни говор, што се не може рећи и за индиректну конструкцију, те у неким језицима ни не постоји граматичко решење за преношење туђег говора (Ли 1986: 30), а неретко се налазе и језици у којима директни и индиректни говор нису јасно разлучени (Хироус 1995: 223).

У енглеском језику долази до тзв. слагања времена, тј. време из пренесене клаузе мора бити у истој временској равни са временом преносеће клаузе, а такође долази до промена у заменичким облицима и прилошким одредбама за место и време (Комри 1985). Неки аутори сматрају да је семантика енглеских глаголских времена сложенија од проблема слагања времена, односно да енглески има два прошла времена: апсолутну прошлост, пре тренутка говора, и релативну прошлост, истовремену са неким другим прошлим временом из датог контекста (Деклерк 1991). У српском нема слагања времена, али долази до адекватних промена у заменичким облицима. Интересантно је напоменути да у новије време, нарочито у новинском дискурсу, где је циљ што пре пренети информације, тј. брже од конкуренције, чак и у енглеском времена у пренесеној клаузи остају оригинална и не долази до тзв. „враћања за једно време уназад“ (Блинова 2012). Разлог за то није само брзина преношења информација, већ прецизно пренети туђи говор има функцију јасног изражавања и наглашавања става говорника, нарочито када су у питању политичари.

3. *Досадашња истраживања слободних структура туђег говора*

Бахтинов допринос проучавању „говора о говору“ и „говора у говору“ утрео је пут бројним истраживањима датог феномена са синтаксичких, семантичких и прагматичких аспеката, при чему је у центру пажње доминантно била опозиција директни-индиректни говор, а нешто мање слободни директни и индиректни говор (Бертолет 1990; Бејнхам 1996). У поменутим истраживањима наглашавана је наративна функција туђег говора, која текст води хронолошки, а која се, иако можда најраспрострањенија и најприроднија, ипак не може сматрати свеобухватном, јер, како сматрају поједини аутори, туђи говор има потенцијал да у тексту врши много шири спектар функција (Authier-Revuz 1995; Перин 1996; Бејнхам 1996). Аутори Винсент и Перин предлажу тако три додатне функције: ауторитативну, када говорник или писац лично саопштава оно што је изражено у цитату, функцију изражавања става, која доноси друкчије гледиште како би се нагласио догађај из оригиналног исказа, и функцију подршке, када туђи говор треба да илуструје метадискурсне компоненте коментара говорника (Винсент, Перин 1999).

Слободне структуре туђег говора одликују се одсуством преносеће клаузе, као и одсуством наводника у случају слободног директног говора. Слободни индиректни говор показује промене у заменичким облицима и у временима (у случају енглеског), али задржава неке особине директног говора (Мекартур 1998). Са проучавањем слободних структура туђег говора озбиљније је започето тек почетком 20. века међу француским (Баји 1912) и немачким лингвистима (Лерх 1914). Англосаксонски лингвисти поменутом темом почели су се бавити нешто касније, тачније шездесетих година прошлог века. Прошло време слободног индиректног говора спаја догађај о коме се говори са садашњим тренутком исказа, те су га називали „двојним гласом“ (Паскал 1977) или чак „неизрецивим“, јер нема реално постојећег говорника (Бенфилд 1982). Слободни индиректни говор као „двојни глас“ наишао је на критику, јер је за поједине лингвисте један језик увек језик тренутног говорника или аутора текста, без обзира да ли се ради о слободним формама туђег говора или не (Фладерник 1993: 432).

Слободне форме директног и индиректног говора по правилу се везују за књижевност и функцију изражавања тока свести, поигравања са различитим ставовима јунака, откривања одређених карактерних особина или постизања ефекта ироније, саосећања или исмевања (Vejlz 2001). Формално се одликују превасходно одсуством уводног глагола, односно читаве клаузе која уводи пренети туђи говор (Лескив 2009). У слободним формама туђег говора користе се изрази и конструкције који су „оријентисани око говорника“, нпр. експресивни придеви, тако да се од читаоца очекује да препозна ауторов лик кроз говорника (Потс 2007). Број функција које слободни индиректни и директни говор могу вршити у литерарном тексту јесте неограничен: од преношења емпатије и тока

свести, до снова, халуцинација до описа менталних стања уопште (Алман 1957: 110-113). У књижевном делу слободне структуре туђег говора могу бити изречене или неизречене, тј. могу припадати имплицираном, току мисли нереализованом речима, или експлицираном дискурсу, слушаоцу или читаоцу чулно доступном.

У лингвистичкој литератури је познато да је нарочито за северноамеричку новинарску традицију карактеристична употреба цитата или неуправног говора као експлицитног приказа извора информације, и да је готово немогуће пронаћи неки други тип преношења туђег говора, а поузданост информација се различито процењује у зависности од читалачке публике (Берглер 2005). Слободне структуре готово су потпуно одсутне из северноамеричких штампаних медија, како поједини лингвисти тврде, за разлику од нпр. немачких новина, где су релативно честе (Берглер 1995). Лингвистичка анализа слободног директног и индиректног говора сасвим је уобичајена када корпус чине Џојсова, Хемингвејева или дела Џејн Остин и Вирџиније Вулф, али је много мањи број радова који се баве анализом слободних структура у језику новина, но, није и непостојећи. Поједини холандски спортски новинари користе слободни неуправни говор како би допринели драматичности и документарности извештавања, тј. како би избрисали границу између сопствених коментара и извештаја оригиналних учесника у неком спортском догађају (Редекер 1991). За наш рад од посебне је важности истраживање Олге Блинове која је указала на учесталост употребе слободног индиректног говора у дискурсу енглеских новина и подвукла значајну разлику поменутог типа туђег говора у односу на традиционалну књижевноуметничку употребу, а то је недостатак слагања времена (Блинова 2012: 370). Према овој ауторки, у новинским чланцима има мање слагања времена из разлога што је намера аутора текста да повеже садржај са садашњим тренутком, не враћајући га у прошлост. Све остале промене, попут измена заменичких облика, користе се подједнако као у књижевности.

У једном претходном раду дошли смо до закључка да се у српским штампаним медијима могу наћи примери слободног директног и индиректног говора (Јеротијевић 2011), стога смо сада хтели да проверимо да ли се слична ситуација може пронаћи у британским и америчким дневним листовима, те постоје ли сличности у форми и функцијама поменутих структура.

4. *Методологија*

4.1 *Циљ истраживања*

Рад има за циљ наставак истраживања слободног директног и слободног индиректног говора у српским (Јеротијевић 2011), али и енглеским дневним новинама. Желели смо да утврдимо да ли се у

енглеској, као и у српској штампи појављују примери употребе поменутих типова туђег говора и са којим циљем, те постоје ли формалне и функционалне сличности и разлике у два наведена језика.

4.2 *Истраживачка питања*

У истраживању смо пошли од претпоставке да у енглеским и српским новинским чланцима нема честих примера слободних структура туђег говора, и да, ако их има, оне врше посебну функцију. Стога смо поставили следећа истраживачка питања:

- Да ли се у енглеским и српским дневним новинама појављују слободне структуре туђег говора?
- Које функције врше поменути типови туђег говора?
- Има ли сличности и разлика у употреби слободних структура туђег говора у датим језицима?
- Има ли сличности и разлика у употреби датих структура у двема најпознатијим варијантама енглеског језика?

4.3 *Прикупљање корпуса*

Корпус је сачињен од примера слободног индиректног и слободног директног говора из електронских издања најчитанијих и најпознатијих српских, британских и америчких дневних новина, међу којима су *Политика, Новости, Блиц* на српском, и *The Daily Mail, The Daily Express, The Independent, The Telegraph, The Mirror, The New York Times, The Washington Post, The L.A. Times* и *The N.Y. Daily News* на енглеском језику.

5. *Анализа примера*

Ради боље прегледности, приказаћемо најпре примере слободних структура у српском корпусу, затим у британском, па у америчком, а уз сваки пример биће дат нешто шири контекст како би се прецизно уочило о ком типу туђег говора је реч. Део примера са слободном структуром туђег говора биће подвучен и означен курзивом. За презентовање у раду бирани су примери најскоријег датума.

5.1 *Слободни индиректни говор*

У српским примерима слободног индиректног говора формално нема одступања од уобичајених карактеристика: нема уводне клаузе нити ауторског коментара и долази до промене заменичких и деиктичких облика. Ауторски коментари који уводе туђи говор обично претходе или следе примерима са слободним индиректним говором у корпусу на српском језику. За разлику од прилично униформног формалног аспекта,

примери слободног индиректног говора показују знатно већи број различитих функција које врше у датом контексту.

У примеру (1), да је у питању слободни индиректни говор видимо по самом почетку и модалној речци „нажалост“, чиме се настављају говорникове речи из претходног дела текста. Дати пример врши функцију наглашавања, скретања пажње на значај информације која се налази у оквиру слободне структуре.

(1)Што се тиче саме трансплантације срца, проф. др Миљко Ристић, кардиоваскуларни хирург и генерални директор Клиничког центра Србије, истиче да је његова установа потпуно оспособљена и организационо, и стручно, да уради број трансплантација које по неким нормама следују Србији – то је око 40 годишње. *Нажалост, урадили су само 10 трансплантација.*

Политика, 10.11. 2014, „Наши параграфи не знају за другарство“

У наредном примеру (2) слободни индиректни говор указује на говорникова сећања, успомене, истичући призвук носталгичности. Дати пример подсећа на књижевноуметничку употребу поменутог типа туђег говора, иако је реч о новинском интервјуу.

(2) – Е кад би овај сто причати знао – каже наша саговорница присећајући се прошлих времена. *Сећа се познатих људи са којима су се дружили. Са Добрицом Ћосићем и Божицом били су велики пријатељи. У Небојшиној су њих четворо проводили дивне вечери причајући, па настављали дружења у дому Ћосићевих, на Дедињу. Добрица је правио кајгану, а Божица пројо, пили су вино и јели љуте папричице.*

Политика, 10.11. 2014, „Била је привилегија живети с Момом“

Пример (3) илуструје употребу слободног индиректног говора у сврху описивања, тј. додатног појашњавања говорникових речи датих у правом директном говору. Дакле, даје се додатна информација, проширује се знање о некој теми, и то на веродостојан начин јер сам говорник додатно описује своју активност.

(3) - Променила се само форма и мој начин изражавања, али не и емоције. Верујем да је човек одређен самим рођењем, после се само „клеше“.

Његова инспирација је љубав према женама, пријатељима, породици и животу уопште.

Новости, 21.11. 2014, „Објављена збирка песама Радета Дакића“

Следећа три примера представљају употребу слободног индиректног говора да изрази говорникова размишљања, жеље и осећања, али међу њима има разлике. Наиме, пример (4) без обзира што говори о негативном сећању, има оптимистичан тон, док у наредна два примера (5) и (6) доминира осећај жаљења и туге.

(4) - Тада кујем тајне планове, испитујем шта тај неко воли и шта ће га највише обрадовати. То ми причињава огромно задовољство и увек се радујем као мало дете - каже Брена.
Ову годину памтиће и по незгоди на одмору у Хрватској, када је повредила руке. Зато је себи за рођендан, пре свега, пожелела добро здравље.
Блиц, 20.10. 2014, „Лепа Брена: Рођендан славим на два континента“

(5) Ханка додаје како је покушала да буде строга, али и то јој није помогло. Што год да је радила, каже, до Мирзе није могла да допре. *Жели да поновно оде на лечење, али он одбија.*
Новости, 23.11. 2014. „Ханка Палдум избацила сина из куће: Због њега ме боли душа“

(6) *Породица Ивковића још не верује да Марка више нема.* Објашњавају да је на пут у Истанбул отишао расположен и усхићен због предстојеће утакмице Звезде и турског Галатасараја и да нико није ни помислио да ће му та утакмица бити последња.
Блиц, 23.11. 2014, „Убијени навијач – Звезда му је била живот“

Примере слободног индиректног говора пронашли смо и у британском и у америчком енглеском корпусу, где су примећене разлике од очекиваних формалних карактеристика које се наводе у традиционалној граматичкој литератури. Наиме, као што ћемо видети на основу примера, у појединим случајевима долази до слагања времена, а у неким не. Уводна клауза недостаје, али примере слободних структура назначава ауторски коментар из претходног дела текста, употребљен у правим типовима директног или индиректног говора. И у енглеском корпусу, поменути тип туђег говора показује шароликост функција, које ће подробније бити објашњене уз одговарајуће примере.

У наредна два примера (7) и (8) из британског корпуса формално гледано долази до слагања времена и заменичких облика, а занимљиво је да у оба случаја слободни индиректни говор има наративну функцију, функцију хронолошког ређања догађаја и то нарочито у првом случају, док је у другом израженија и додатна функција – изражавање говорникових размишљања и планова. Дакле, када слободни индиректни говор врши функцију уобичајену за прави индиректни говор и новински дискурс, тј. наративну функцију, у примерима долази до слагања времена.

(7) Recalling the incident, Mr Haines, a family advocate, described how the police officers 'gave him all sorts of grief' during the encounter on Evesham High Street in Worcestershire.

He had stopped at the chemist on the way back from a school-run as the family had run out of Calpol medicine.

The Daily Mail, 23.11.2014, „Dad left daughter, two, in car for 10 minutes and it nearly cost him his family"

(8) Kellie says she scoured the world before turning to a world-renowned surgeon in Antwerp to carry out the major facial surgery. *She had planned to have a long list of work on her face to give her a softer, more womanly profile.*

The Mirror, 22.11. 2014, „Kellie Maloney: Surgery nearly killed me and turned me into a monster"

У примеру (9) потенцирају се говорникова осећања, унутрашњи немир и нема слагања времена, већ се користи просто садашње време.

(9) He tells me he has always appreciated his success – with the Pythons, with the travelogues, with several very good (but now rather neglected) film roles. *But something drives him on, perhaps a flicker of insecurity.*

The Telegraph, 23.11. 2014, „Michael Palin: There is a danger of falling into old age"

Говорникови лични ставови и погледи на дату тему осликани су у примеру (10), где се користи просто прошло време, али нема слагања времена.

(10) Perry argued that artists were key when creating a culture within an area as they are „experimental humans…always willing to try things out". However, *he felt the rising house prices in London meant that young, aspiring artists could simply not afford to live there.*

The Independent, 21.11. 2014, „Grayson Perry: London needs affordable housing because 'rich people don't create culture'"

Изражавање става и перспективе се такође приказује у примеру (11), али је разлика што су у питању становишта веће групе људи, тј. општа размишљања. Нема слагања времена, али се употребом модалног глагола значење реченице нијансира наглашавањем управо тог „личног".

(11) The voters of Rochester would have said, 'I told you so'. *They would see these incidents as part and parcel of the problem with modern politics, that the leadership of all the main parties are aloof, out of touch and have little interest in ordinary people.*

The Daily Mail, 23.11.2014, „We're aloof and out of touch, says senior Tory MP David Davis"

У наставку рада представљени су примери из америчког енглеског корпуса, где слагање времена изостаје сасвим, али слободни индиректни говор није ни вршио функцију хронолошког низања догађаја, већ су доминантно наглашавана говорникова осећања и мишљења. Чињеница је да примера нема много, али се примећује да се у појединим новинама чешће појављују, као што је то у нашем случају *The New York Times*.

Кроз пример (12) наглашава се надање и мисли, али је уместо личне заменице употребљено властито име говорника.

(12) „Bob says it's going to happen," Roach said of the fight.
Roach is hoping for the best. He said Sunday he's started to review Mayweather film again.

The L.A. Times, 23.11.2014, "Freddie Roach put Pacquiao-Mayweather talks in motion"

И у следећем примеру (13) подвлаче се сећања и успомене говорника, дакле, функција приближнија књижевноуметничком стилу, него публицистичком у коме је употребљена.

(13) *But he remembers well the feeling of sharing a tiny room with bunk beds, of waiting on tables and doing data entry, of trying to find work just as the Sept. 11 attacks battered the downtown theater scene.*

The N.Y. Times, 21.11.2014, „Sometimes, Old-Fashioned Pays Off"

У примеру 14 употребљен је модални глагол са перфективним инфинитивом како означио прошло време, а слободни индиректни говор указује на говорникова размишљања и унутрашње дилеме у датом тренутку у прошлости.

(14) In the midst of all that, Traitz said, Cosby chatted her up one day at his restaurant and offered a ride home. *She could not have imagined saying anything but yes.*

The Washington Post, 22.11. 2014, „Bill Cosby's legacy, recast: Accusers speak in detail about sexual-assault allegations"

Пример (15) нарочито је занимљив јер у њему слободни индиректни говор има наративну функцију, јер се хронолошки нижу говорникови планови, али нема слагања времена вероватно јер доминира лично размишљање над самим ређањем догађаја.

(15) On his website this year, he announced that his 2015-16 tour would be his last round of salsa-based performing. *After that he plans to work with a small group exploring a "musical fusion," and to return to political life in Panama.*

The N.Y. Times, 14.11.2014, „A Latin Musician Translates a Meeting of Cultures"

У наредном примеру (16) се такође осликава личност говорника, из прве руке се сазнаје према чему осећа наклоност и шта га интересује.

(16) *Such details are as familiar to him as air. He is intimately involved in the research, writing and editing of every script.*

The N.Y. Times, 25.11.2014, „For the Love of Old Films"

5.2 *Слободни директни говор*

Слободни директни говор у правом облику је готово немогуће пронаћи у новинском дискурсу, бар колико је нама познато из анализираног корпуса. У српском пронашли смо један пример (17), где се слободни директни говор јавља у форми реторског питања, где се наглашава говорниково разочарење, осећање туге и безизлазности. Аутор текста можда жели читаоцу да пренесе управо та осећања изворно и аутентично, како би изазвао конкретну реакцију, односно жељу за помоћи.

(17) *Какве жеље могу да имају деца која немају своје кревете?* Боље и да их немају, каже Душко, кад знају да им их нико не може остварити.

Политика, 2.11. 2014, „Малени цвет, а велика душа"

Занимљиво је да смо два примера поменутог типа туђег говора пронашли у америчком корпусу, за који се тврди да не садржи слободне структуре (Берглер 1995). У примеру (18) слободни директни говор служи за скретање са теме разговора, аутор текста наводи туђе речи којима се скреће с нежељене теме.

(18) But he is 82, though he hardly looks it, and the channel's executives would prefer to change the subject — *Hey, December is Cary Grant month!* —

than discuss a post-Osborne era, so completely does the man personify the TCM brand.

The N.Y. Times, 25.11. 2014, „For the Love of Old Films"

Пример 19 је посебно интересантан јер аутор текста користи речи свог саговорника као својеврсну крилатицу кроз читав чланак, без уводне клаузе и знака навода. Аутор текста понавља дате речи да би нагласио значај свог саговорника и да би му одао признање на несвакидашњи начин.

(19) Other movies follow: „Northwest Passage." „Touch of Evil." „Psycho." „Topper." „House of Wax." „The Naked Spur."
Hi, I'm Robert Osborne.

The N.Y. Times, 25.11. 2014, „For the Love of Old Films"

За разлику од претходних, правих примера слободног директног говора, које је било готово немогуће пронаћи у нашем корпусу, наредни примери су чести, али се не разликују много од директних цитата. Одликују се одсуством наводника, али се ауторски коментар налази у претпозицији ии постпозицији. У наставку рада наводимо само понеки пример ради илустрације.

(20) *Имао сам прилике да радим са њим и високо га ценим, премда не припада мојој политичкој опцији*, рекао је председник ЕП, који је за разлику од конзервативног Туска, социјалдемократа.

Блиц, 30.8.2014, „„Шулц: Ратови бесне на ободима Европе"

(21) *Плаовић је један од великана који су нам оставили нешто у наслеђе, зато осећам обавезу и одговорност према новој плејади младих уметника, која је стигла, а нема где да каже шта мисли и осећа*, указала је она.

Политика, 22.11. 2014, „Награда Раша Плаовић и друга признања за Дан Народног позоришта"

(22) *Нећемо имати прилику да се дружимо, живимо и радимо са позоришним уметником сличним њему,* рекао је Савин.

Политика, 16.11. 2014, „Одлазак великана модерног театра"

(23) *This technique will not cause any damage to the skin and is less painful than squeezing the pimple*, he claims.

The Daily Express, 14.11.2014, „Stomach-churning video of man squeezing 20-year-old spot"

(24) *He and Mr Street are content to have a relationship that does not involve such intimacy,* he says.

The Daily Mail, 22.11. 2014, „Hugs with the John Lewis boss and Bromance with Gove - is anything off limits for our most un-PC MP?"

(25) *The driver that hit the animal fled the scene*, Parks said.
The L.A. Times, 22.11.2014, „Bighorn sheep that escaped from zoo struck by hit-and-run driver"

(26) *Students at UC Santa Cruz and UC Davis are also planning walkouts on Monday*, Berkman said.
The L.A. Times, 24.11.2014, „UC students plan walkouts as tuition hike looms"

Из претходно представљених примера могли смо видети да у функционалном погледу постоје бројне сличности у употреби слободних структура туђег говора у српском и енглеском језику. У оба језика је нешто учесталији слободни индиректни говор од слободног директног, кога уопште нисмо пронашли у нама доступном британском корпусу. Чињеница је да слободне форме туђег говора нису свакидашњи начин преношења туђих исказа у новинском дискурсу, али је значајно истаћи да се оне ипак могу срести и то са сврсисходном функцијом. У британској и америчкој варијанти енглеског језика има сличности, нарочито у погледу функција које врше поменуте структуре, једино има благих разлика у формалном погледу јер у британском енглеском долази до слагања времена када слободни индиректни говор врши наративну функцију. Друга је разлика што у британском уопште није пронађен слободни директни говор, док у америчком јесте, мада је зато слободни индиректни говор пронађен у више различитих британских новина, тј. није доминантан у једном дневном листу у односу на друге, као у случају америчког *The New York Times*.

6. *Закључак*

На основу примера из корпуса нашег истраживања могли смо видети да се слободне форме туђег говора не морају нужно везивати само за књижевноуметнички функционални стил, већ да се могу, и то прилично често, наћи и у публицистичком стилу. Слободни индиректни говор користи се подједнако у српском, британском и америчком новинском дискурсу, док смо за прави слободни директни говор један пример пронашли у српском, и пар примера употребе у америчком енглеском корпусу, што је посебно изненађујуће, јер нама позната лингвистичка литература пориче могућност налажења датог типа туђег говора у северноамеричким штампаним медијима (Берглер 1995).

Формално гледано, у слободним структурама туђег говора у српском и у енглеском долази до промена у заменичким облицима и недостаје уводна клауза. Занимљиво је да у енглеском изостаје уобичајено слагање

времена у слободном индиректном говору у већини случајева, чиме се потврђују резултати претходних студија (Блинова 2012). Међутим, за разлику од поменутог истраживања ми смо пронашли примере где долази до слагања времена, а ипак се ради о слободном индиректном говору. Уочена разлика лежи у функцији који врши поменути тип слободне структуре, тј. примери са наративном функцијом у британском енглеском показују тенденцију ка слагању времена, за разлику од осталих примера где се наглашавају лични ставови, осећања и размишљања говорника, где изостаје слагање времена.

Када су у питању функције, у сва три језика слободне структуре туђег говора служе аутору текста да нагласи лична осећања и размишљања говорника, како би читаоцу на што вернији начин приказао атмосферу разговора, ако је нпр. у питању интервју, или у њему изазвао жељену реакцију. Такође, чини се да је намера аутора текста да употребом слободних форми на веродостојан начин пренесе схватања и осећања свог саговорника, а за то су најбољи опис управо размишљања, сећања, жеље, страхови и недоумице самог говорника. На тај начин новински чланак истовремено губи и добија на објективности – губи јер аутор текста покушава да у читаоцу изазове одређено осећање, а добија јер нема прецизнијег преношења информација о размишљањима, осећањима и ставовима до приказа њих самих.

Мешање правог и слободног индиректног и директног говора са покојим коментаром самог аутора текста, а све то у циљу изазивања реакције код читаоца, само је још једна потврда непорециве дијалошке природе сваког текста, неизбежног Бахтиновог вишегласја.

Извори

Политика, http://www.politika.rs
Блиц, http://www.blic.rs
Новости, http://www.novosti.rs
The Independent, http://www.independent.co.uk
The Daily Mail, http://www.dailymail.co.uk
The Daily Express, http://www.express.co.uk
The Telegraph, http://www.telegraph.co.uk
The Mirror, http://www.mirror.co.uk
The New York Times, http://www.nytimes.com
The Los Angeles Times, http://www.latimes.com
The New York Daily News, http://www.nydailynews.com
The Washington Post, http://www.washingtonpost.com

Литература

Алман 1957: S. Ullman, „Reported speech and internal monologue in Flaubert", in: *Style in the French Novel*, Cambridge UP, 94–120.

Баји 1912: Ch. Bally, „Le style indirect libre en français moderne", *Germanisch Romanische Monatschrift*, No. 4.

Бахтин 1986: M. M. Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin: University of Texas Press.

Бејнхам 1996: M. Baynham, „Direct speech: What's it doing in non-narrative discourse?". *Journal of Pragmatics* 25: 61-81.

Бенфилд 1982: Ann Banfield, *Unspeakable Sentences. Narration and Representation in the Language of Fiction.* Routledge & Kegan Paul, Boston.

Берглер 1992: Sabine Bergler, *The Evidential Analysis of Reported Speech*. Ph.D. thesis, Brandeis University, Massachusetts, USA.

Берглер 1995: Sabine Bergler, „Generative lexicon principles for machine translation: A case for meta-lexical structure". *Journal of Machine Translation*, 9(3).

Бертолет 1990: Rod Bertolet, *What is Said. A Theory of Indirect Speech Reports*, Boston: Kluwer Academic Publishers.

Блинова 2012: Olga Blinova, „The Notion Of Free Indirect Discourse And Its Use In Contemporary Journalism", *Humanities and Social Sciences Review*, CD-ROM. ISSN: 2165-6258: 01(02):365–371.

Браун, Левинсон 1987: P. Brown, S. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ван дер Вурф 1996: Van der Wurff , *Reported speech: forms and functions of the verb,* John Benjamins Amsterdam.

Вејлз 2001: Katie Wales, *A Dictionary of Stylistics*, Harlow: Longman/Pearson Education Limited.

Винсент, Перин 1999: D. Vincent, L. Perrin, „On the narrative vs non-narrative functions of reported speech: a socio-pragmatic study", *Journal of Sociolinguistics*, 3: 291–313.

Деклерк 1991: R. Declerck, *Tense in English: its structure and use in discourse,* London: Routledge.

Јеротијевић 2011: Даница Јеротијевић, „Типови и функције туђег говора у језику српских писаних медија", *Радови Филозофског факултета*, бр. 13, књига 1, Филозофски факултет Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, 645-660.

Комри 1985: B. Comrie, *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.

Крестел и др. 2007: Ralf restel, René Witte, Sabine Bergler, „Processing of Beliefs Extracted from Reported Speech in Newspaper Articles", *International Conference on Recent Advances in Natural Language Processing (RANLP 2007)*, Bulgaria.

Лампропоулоу 2009: S. Lampropoulou, „Forms and functions of speech representation in Greek adolescents' narratives", *Proceedings of the 8th International Greek Linguistics Conference,* 30 August-2 September 2005, University of Ioannina, Greece, 248-260.

Лерх 1914: E. Lerch „Die stilistische Bedeutung des Imperfektums der Rede („style indirect libre")", *Germanisch-Romanische Monatschrift*, No.6.

Лескив 2009: Alina Leskiv, „The Literary Phenomenon of Free Indirect Speech", *Studia Anglica Resoviensia* 6: 51-58.

Ли 1986: CL. Li, „Direct and indirect speech", in Coulmas F (ed.) *Direct and indirect speech* Mouton de Gruyter Berlin: 29-45.

Луси 1993: JA Lucy, „Metapragmatic presentationals: reporting speech with quotatives in Yucatec Maya", in Lucy JA (ed.) *Reflexive language-reported speech and metapragmatics,* Cambridge University Press Cambridge: 91-124.

Мејз 1990: P. Mayes, „Quotation in Spoken English", *Studies in Language* 14(2): 325–63.

Мекартур 1998: T. McArthur, *Concise Oxford Companion to the English Language.* http://www.encyclopedia.com/doc/1O29-directandindirectspeech.html. Датум преузимања: 15.10.2014.

Обејдет 2006: N. Obeidat, „The pragma-ideological implications of using reported speech: The case of Al-Aqsa intifada", *Pragmatics* 16 **(**2/3): 275-304.

Отир-Ревуз: J. Authier-Revuz, *Ces mots qui ne vont pas de soi: Boucles réflexives et noncoïncidences du dire*, Editions Larousse, Paris (2 vol).

Паскал 1977: R. Pascal, *The Dual Voice,* Manchester: Manchester University Press.

Перин 1994: Laurent Perrin, „Mots et énoncés mentionnés dans le discours", *Cahiers de linguistique française* 15, Université de Genève. 217-248.

Перин 1996: Laurent Perrin, „De la structure énonciative et de l'organisation polyphonique d'un échange épistolaire", *Cahiers de linguistique française*, 18. 129-156.

Потс 2007: C. Potts, „The dimensions of quotation", In Barker, C., Jacobson, P., eds.: *Direct Compositionality,* Oxford University Press. 405-431.

Редекер 1991: G. Redeker, „Quotation in discourse", in R. van Hout and E. Huls, eds., *Artikelen van de eerste Sociolinguïstische Conferentie*, Eburon, Delft.

Редекер 1995: G. Redeker, „Voices in journalistic discourse", Invited plenary talk at the Fourth International Cognitive Linguistics Conference, Albuquerque, NM, July 16-21.

Смирнова 2009: Alla Vitaljevna Smirnova, „Reported speech as an element of argumentative newspaper discourse", *Discourse & Communication* 3: 79, London: SAGE Publications.

Спербер, Вилсон 1995: D. Sperber, D. Wilson, *Relevance*, Oxford: Blackwell.

Тенен 1986: D. Tannen, „Introducing Constructed Dialogue in Greek and American Conversational and Literary Narrative", in F. Coulmas (ed.) *Direct and Indirect Speech*, pp. 311–32. Berlin: Mouton de Gruyter.

Фладерник 1993: M. Fludernik, *The fictions of language and the languages of fiction: The linguistic representation of speech and consciousness*, Routledge, London.

Хироус 1995: Yukio Hirose, „Direct and indirect speech as quotations of public and private expression", *Lingua* 95, 223-238.

Холт 1996: E. Holt, „Reporting on Talk: The Use of Direct Reported Speech in Conversation", *Research on Language and Social Interaction* 29(3): 219–45.

Јелица Р. Стојановић[*]
Универзитет Црне Горе
Филозофски факултет Никшић
Студијски програм за српски језик и књижевност

DOI 10.7251/ ZRNDSFFP09152295S

Прегледни рад

ПРВИ СВЈЕТСКИ РАТ – ОДНОС ПРЕМА ЋИРИЛИЦИ И ДРУГИМ СРПСКИМ НАЦИОНАЛНИМ СИМБОЛИМА

1. Познато је, мада само донекле и начелно (јер томе ни издалека није посвећена довољна пажња), какав је био однос Аустроугарске (и Аустрије, и савезника, као дијела једне исте политике) у Првом свјетском рату према многим српским културним и националним обиљежјима, према српском етносу, духовности, што се нарочито манифестовало у односу према српској ћирилици и језику. Међутим, ова дјеловања су за вријеме Првог свјетског рата (само) добила на интензитету, а започета су (и појављивала се, кад је и колико било могуће), много раније. Оно што се дешавало за вријеме Првог свјетског рата само је отворенија манифестација већ раније започињаних (и, на тај начин, планираних) процеса, који су имали исти циљ – сузбијање и(ли) сужавање српског етничког простора, као и националних, историјски утемељених обиљежја и симбола; историјског културног насљеђа.

2. На рубним просторима које је држала у власти Аустроугарска најчешће су, као први корак, док су им Срби били неопходни за чување граница од Турака, Срби плански насељавани, даване им привилегије и обећавана права у заштити вјере, језика, писма. Привилегија се односила и на Србе који су били укључени у систем Војне границе.[1] Срби граничару су поред права која су им пружале привилегије, а уз бројне и тешке обавезе, које су проистицале из граничарске службе, уживали посебан статус, чему је допринијело и то што су дуго успјели да очувају своју локалну кнежинску самоуправу (Крестић 1995: 90). Укидање права Србима рано се испољило на простору Војне Крајине.[2] Срби су насељавани као живи

[*] jelicast@yahoo.com

[1] „Дворске и војне власти Аустрије радо су прихватале Србе стога што су у њима стицали јефтину војну силу. Њих су насељавали на становништвом проређена или опустела подручја земље која се постепено изузимали из надлежности Хрватског сабора и хрватског бана и претворили је у посебну територију познату под именом Војне границе или Војне крајине.

Становници Крајине, како православни тако и католици, који су били укључени у војногранични систем са задатком да спречавају даљи продор Турака ка Средњој и Западној Европи, стицали су одређене повластице, али и знатне војне и друге обавезе...“ (Крестић 1994: 229).

[2] “Царска привилегија насељеним Србима, Statuta Villachorum из 1630. године, којом аустријски цар Фердинанд II гарантује Србима сва верска и друга права, представљају први прави акт ове врсте, у којем се новом етничком елементу

штит, тако да су Срби „до половине 18. века чинили апсолутну већину становништва Војне Крајине. Хабзбуршка монархија и Бановина Хрватска, којима је запретила реална опасност ’од ширења српског етничког простора’ (уз релативно брз узлет осамостаљене државе Србије), примењује притиске нарочито код појединих раније загарантованих права. Тако је забрањено коришћење календара православне цркве (јулијанског), употреба ћирилице у богослужбеним и верским књигама, просветни школски програми за српску децу и сл. Темељни ’граничарски закони’ од августа 1807. и маја 1850. завршавају реорганиазцију Војне Крајине, из које проистиче и њено укидање 1881. године, те припајање Цивилној Хрватској“ (Гароња-Радованац 2008: 239).

3. Аутономија коју су добили Срби у Угарској позната је под именом црквено-народне и народно-црквене аутономије, а она им је гарантовала и вјерску и личну и имовинску сигурност. Царске привилегије издао је Леополд I крајем XVII вијека, а Срби су их добили у вријеме „тзв. Великог или Бечког рата (1683-1699), када се Аустрија са династијом Хабзбурга у појединим моментима налазила у великој кризи и опасности“ (Крестић 1994: 88). Али, чим би се смањила или престала опасност од Турака, Аустроугарска се „трудила“ да Србима укине најсуштинскија права. „Привилегија и њима стеченим самоуправним и аутономним правима били су обухваћени сви Срби на аустријској и угарској државној територији, па, разумљиво, и они Срби који су живели на територији Хрватске и Славоније“ (Крестић 1994: 90). Срби су се током 18. вијека трудили да добију и задрже загарантована права и привилегије и од Мађарског сабора и од католичке цркве, док су се ови трудили „да привилегије униште или им умање значај. Те тежње мађарских сталежа и Католичке цркве подударале су се са апсолутистичким и централистичким настојањима Двора, који је посебним декретима из 1729, 1732. и 1734. године регулисао српско питање.. Ови царски декрети стварно су уништили српске привилегије...“ (Крестић 1994: 90). Године 1770. Двор издаје Регламент којим су смањена одређена вјерска права (митрополиту се укида свјетовна

у аустријским ’доњим земљама‘ – српском становништву, гарантују сва верска и национална права, али су прецизиране и њихове обавезе као граничара према аустријском двору... Граничари-крајишници су били обавезни да бране државну границу Хабзбуршке монархије (о свом трошку су набављали униформе, оружје и храну), а заузврат су имали право на насеобину и уживање земље без пореза и других државних дажбина, ослобођени од свих феудалних обавеза према (углавном хрватско-угарском) племству, са слободним исповедањем православне вере, на чему су посебно инсистирали.

Када војничке историјске услуге граничара нису биле од толиког значаја, посебно након одлучног потискивања Отоманске империје из средње Европе, приступило се непопуларним мерама попут разграничења цивилне (аутоматски прелазак у кметско поданство) од војничке управе, што је током 18. века изазвало неретке и масовне крајишке побуне, угушене у крви“ (Гароња-Радованац 2008: 20).

власт, смањује се број црквених празника, вршене су неке реформе у старом календару...).

Школским уставом из 1777. године, реформисане су српске школе, чиме су лишене „дотадашњег утицаја свештенства и претворене у државне установе... Радикално и коначно потчињавање аутономне Српске цркве и српског народа централним властима извршено је 1779. године доношењем тзв. Декларације... Декларацијом и Школским уставом уместо политичке аутономије, коју је народ стално тражио, дата је Србима само црквено-школска аутономија“ (Крестић 1995: 93). Истовремено, све вријеме, радило се на томе да се Србима не призна национално име, мађарски сталежи на Сабору 1791. доносе закон на коме су и „грко-несаједињени“ признати за грађане Угарске.[3] Дакле, као што се види Срби нијесу признати за посебну нацију, нити као Срби, него само као припадници једне конфесије, као „грко-несаједињени“ (Крестић 1995: 95-96).

У цвјетно доба српске аутономије у Угарској спада вријеме од револуције 1848/9. (слом Баховог апсолутизма) до свршетка источне кризе 1878, откада почиње опадање српске снаге и улоге,[4] а догађаји на Балкану (херцеговачки устанак, српско-турски рат и окупација БиХ) допринијели су да мађарска влада почне још јаче да притиска Србе у Угарској и спроводи „државни надзор“ над српском аутономијом (Крестић 1994: 102-105).

Бечки двор и мађарске владе су аутономију почетком XX вијека свели на врло уске оквире, који су се сводили на вјерску и школску самоуправу. И тако скучена аутономија сметала је Бечу и Будимпешти, па је, на предлог мађарске владе, Фрањо Јосиф 1912. године сасвим укинуо и суспендовао аутономију (Крестић 1994: 105). Тиме је укинута народно-црквена аутономија, иако то формално није учињено, а аутономија је сасвим укинута непосредно уочи балканских ратова и пред избијање Првог свјетског рата, када су у Бечу већ увелико били спремни за обрачун са Србијом (Исто).

4. **У** вези са споровима Срба и Хрвата, пресудно је утицала политика заснована на хрватском државном и историјском праву, које полазе од претпоставки да на хрватској државној територији постоји само један –

[3] „Дозвољено им је да могу слободно исповедати своју веру, да могу имати своје цркве, фондове и школе, да могу бити државни чиновници итд. У завршној одредби тога закона додата је клаузула у којој је речено: уколико све то не буде стајало у опреци са постојећим државним законима“ (Крестић 1995: 95).

[4] Војводина проглашена на Мајској скупштини 1848. била је кратког вијека, признао ју је Хрватски сабор, али не и Беч. Када је Аустрија у рату са Италијом и Француском 1859. претрпјела пораз, дошао је крај и Војводству Србије, одлука о укидању донијета је 1860. године... Године 1868. Мађари доносе закон којим је признато право Србима да могу имати своју српску народну аутономију за црквене, фондовске и школске ствари, признат је национални карактер српске цркве у Угарској (Крестић 1994: 102).

хрватски „политички“, односно „дипломатски“, или како би се данас рекло, конститутивни народ: „Хрватско државно и историјско право је увек било, а и сада је, полазна основа сваке великохрватске политике којој је циљ да створи велику, етнички чисту и верски – католички јединствену Хрватску... Хрватски политичари и хрватске политичке странке признавале су физичко постојање Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији, али су одбијали да признају њихову политичку индивидуалност, њихову конститутивност, па су их третирали као ’православне Хрвате‘. С намером да их асимилују..., брисали су њихово српско име, не само кад су означавали њихову нацију и њихов језик, већ и онда када су означавали њихове установе, посебно њихову Српско-православну цркву“ (Крестић 1995: 231). Слично је било и са означавањем језика, народа, свуда се избјегавао придјев српски. „Тај придев није коришћен ни у имену Српске православне цркве, чији службени назив је био ‘грчко-источна’, ‘грчко-несједињена’ и ‘хрватска православна црква’“ (Крестић 1995: 231-232).

4.1. Питање језика и његовог имена у Хрватској увијек је било у најтешњој вези са питањем признавања или непризнавања националне посебности Срба у Хрватској. „Само изузетно, у кризним политичким тренуцима, када су хрватска државност и хрватска национална будућност били угрожени, у Хрватској је званично признавано постојање како српског народа тако и српског језика“ (Крестић 1995: 227).[5]

Што се назива језика тиче, поред званичног назива „земаљски језик“ у употреби је био и назив „хрватско-илирски“ и „хрватски“ за латиничке и „српско-илирски“, тј. „српски“ за ћириличне текстове... (Крестић 1994: 196)… Ћирилица, као српско писмо, на разне начине биће потискивана, а српска застава и српски грб, као национални симболи, биће забрањивани (Крестић 1995: 204).

4.2. После аустро-пруског рата 1866. године, када су пропале наде о преуређењу Аустрије на основама федерализма и постало је јасно да су водећу улогу добили Њемци и Мађари, а не Словени, када су Срби постали неопходни због пријетње од мађаризације и германизације, Хрватски сабор је 11. маја 1867. године свечано изјавио „*да тројединa краљевина признаје народ српски који у њој станује као народ са хрватским народом истовјетан и равноправан*“, а што се тиче питања језика Сабор је почетком јануара 1867. године донио одлуку и „*хрватски или српски језик*“ прогласио за службени. „Ово су били први јасни знаци попуштања према Србима“ (Кресић 1995: 207).[6] Међутим, Скупштина се

[5] Континуитет овога налазимо и за вријеме Првог свјетског рата: у листу рођења нема података о језику и националности, само подаци о вјери и у тим рубрикама пише једино – istočno pravoslavna; сви подаци попуњени су латиницом, образац је на њемачком и српском језику (ћирилицим), (Архив Србије: http://velikirat.nb.rs/kolekcije).

[6] „Кад се критички осмотре сви неспоразуми и сукоби који су до слома апсолутизма 1860. до 1867. године избијали око назива језика и питања

није држала одлуке Хрватског сабора из 1867. године, већ је закључила: „Сва обука у народној школи има бити искључиво у језику хрватског народа, нити се у народној школи има икакав други језик учити, до само хрватски...“ (Крестић 211).

4.3. Непризнавања се настављају, опет у складу са тренутним политичким потребама, притом су Срби, кад год се указала прилика, истицали захтјеве за признањем имена народа, језика и ћирилице, што је резултирало тиме да одређен круг Срба, заступника у Хрватском сабору, упути 5. децембра 1887. године меморандум највишим властима Хрватске којим је, између осталог, тражио да се параграф 11. школског закона 1874. „*допуни тим, да је наставни језик у пучким школама хрватски или српски*“. Том њиховом захтјеву изашао је у сусрет Куен Хедервари и Хрватски сабор из 1888. године па је ’хрватски или српски‘ проглашен за наставни предмет у школама Тројединe краљевине (Крестић 1995: 216).

Што се тиче назива службеног језика, он је и даље остао непромијењен. На снази је била наредба изречена у Хрватско-угарској наредби из 1868. године по којој је званични језик у Тројединој краљевини био хрватски (Крестић 1995: 216).

Споразум између Хрвата и Срба, који је остварен на темељима потпуне равноправности Хрватско-српском коалицијом из 1905. године, донио је текст споразума на Далматинском сабору 1905. у којем се каже да се „наш заједнички језик називље хрватским или српским“ (Крестић 1995: 219).

Након анексије БиХ, у Бечу и Будимпешти, у тежњи да се разбије Хрватско-српска коалиција, истовремено се ослањајући на Чисту странку права Јосипа Франка, води се тзв. Велеиздајнички процес против Срба: „Под оптужбом да шире српство, да истичу српске заставе, да се служе ћирилицом, да оснивају организације Српске самосталне странке, стварају соколска друштва, подижу новчане заводе, украшавају разне предмете српским грбом и слично започели су масовно да хапсе истакнутије српске грађане. Почетком јануара 1909. године подигнута је и оптужница због велеиздаје против 53 ухапшена Србина. *Једна од инкриминација била је да ’грчко-источни народ‘како су Срби називани у оптужници, шире уверење да је језик тог народа српски*... Слепо се придржавајући хрватског државног права, по којем у Хрватској и нема Срба, па не може бити ни

признавања српске националне посебности, недвосмислено се намеће закључак да је у основи свих обострано штетних сучељавања било хрватско државно и историјско право, из којих су произлазиле великохрватске амбиције и асимилационе тежње, којима се стремило етнички чистој хрватској држави.... Добро обавештени Јован Ристић 11. новембра 1868. године о томе је написао: *Хрвати не хтедоше прије признати ни да има у Хрватској Срба, и кад их Мађари до дувара притискоше, онда се они и према Србима разњежише. И они хтедоше да нас у своју борбу с Мацарима увуку, па кад се нашом помоћу спасу, да и даље продуже одрицати биће Срба*“ (Крестић 1995: 209).

њиховог језика, оптужницом је тврђено да је великосрпска пропаганда, подстакнута из Србије, унела у Хрватску српско име, ћирилицу, заставу, грб и друга национална знамења“ (Крстић 1995: 223). И овај процес је пропао (Крестић 1995: 226).

5. Анексиона криза промијенила је status quo на Балкану, када је Аустроугарска у октобру 1908. године, „кршећи одредбе Берлинског конгреса и равнотежу снага у Европи, прогласила анексију Босне и Херцеговине...“ (Радојевић, Димић 2014: 57). Политика расрбљавања добила је на замаху, само се чекао погодан тренутак: „О потреби Беча да води рационалну политику говорило је и писмо престолонаследника Франца Фердинанда мајору Брошу фон Арену... у коме се каже: ’Задржавајте, молим вас, Конрада. Треба да престане са својом ратничком грозницом. Било би дивно и врло пријатно самлети те Србе и Црногорце. Али чему јефтино стечене ловорике ако треба да их платимо европском кризом..., борбом на два или три фронта...’“ (Радојевић, Димић 2014: 60).

Погодан тренутак настао је након атентата на Франца Фердинанда: када је објављена мобилизација, распуштена су сва српска друштва у Босни и Херцеговини, или им је, у блажим случајевима, обустављено свако дјеловање. Разрушене су штампарије опозиционих листова те су престали да излазе и српски листови. Одмах са почетком мобилизације затворене су све српске школе у Босни и Херцеговини, Хрватској и Славонији, „а српски учитељи говотово бачени на улицу... Забрањена је српска застава. Наредбом од 26. јула изричито су укинуте и крсне славе у дотадашњој традицији. Чак је објавом владиног повереника у Сарајеву од 6. августа 1915. године забрањено и ношење ’српијанске‘ шубаре, што има мотиве ‘bez dvojbe političke naravi’“ (Ћоровић 1996: 151-152).

6. О плановима и према српском народу, а и према Србији, говори и став њемачког цара Вилхелм II, изречен у јесен 1913. године, у сусрету са Францом Фердинандом и министром спољних послова Леополдом фон Берхтолдом, у којем стоји: „’Словени нису рођени да владају већ да служе‘, закључивао је да ’са Србијом не може за Аустро-Угарску бити другог одношаја, него што је одношај зависности мањег према већем по систему планета‘. У случају да Србија одбије покорност, сматрао је да је на то треба натерати. Порука коју је дао Бечу била је сажета у следећим речима: ’Кад Његово величанство цар Франц Јосиф нешто тражи, српска се влада мора покорити; а ако то не учини онда треба Београд бомбардовати и држати га толико поседнутог док се не испуни воља Његовог Величанства...’“ (Радојевић, Димић 2014: 46-47). Такође, Вилхелм II у данима побједе наглашава како Србија „мора сасвим да нестане“. „У круговима блиским Фрањи Јосифу били су одлучни у ставу да не треба допустити ’да било шта остане од суверене Србије’“ (Радојевић, Димић 2014: 199). Према ратном прогласу Фрање Јосифа, пропаганда која је пратила његову објаву била је у знаку пароле: „Србија мора да цркне!“ (Радојевић, Димић 2014: 106), како

се показује „...рат се није водио само против Србије као државе, него и против целог српског народа“ (Радојевић, Димић 2014: 128).

У окупираном подручју одмах су све националне институције укинуте: „Званична преписка са окупаторским властима вршена је искључиво латиницом, а у званичним актима, наредбама, решењима, прописима, објавама и преписци спровођена је кроатизација српског језика. Чиновништву је у упутствима налагано да поступа сурово, 'како би Српство било сломљено и његова снага била уништена за што дуже време'... У исто време радило се на инкорпорирању Црне Горе у састав Монархије“ (Радојевић, Димић 2014: 202). Нарочито је упоран и гласан био Потјорек, који је „тражио од бечке владе да затвори све банкарске и просветне установе Срба, сва културна српска друштва, да се укине црквено-школска аутономија...“ (Радојевић, Димић 2014: 81). За извршиоце своје политике Аустроугарска је тражила највеће и доказане противнике српства: „Положај генералног гувернера намењен је озлоглашеном генералу Стјепану племенитом Саркотићу, познатом по непријатељству према Србима“ (Радојевић, Димић 2014: 125).

7. Као препознатљиви знак српског националног идентитета, називана као таква српским именом, ћирилица се прва нашла на удару. Многи владари су у различитом епохама покушавали да забране употребу ћирилице Србима. Српску ћирилицу су забрањивали Марија Терезија, Фрањо Јосиф, Бењамин Калај, Анте Павелић, и други.

Прва званична забрана употребе ћирилице везана је за име царице Марије Терезије 1779. године (мада је примјера, и намјера, било и раније). Под наговором римских првосвештеника издата је наредба да се ћирилица укине изван цркве, и да се у школе под морање уведе „простонародни језик илирски и латиница“. Сви Срби у данашњој Војводини, заједно са митрополитом и епископима, устали су против такве наредбе, тако да је наредба повучена.

Након смрти Марије Терезије, њен син цар Фрањо Јосиф II обновио је ову наредбу 3. фебруара 1781. године и „позвао администратора српске Карловачке митрополије Мојсија Путника, да све српске епископе и свештенство опомене, да се нипошто не усуде сметати увођењу латинице у српске народне основне школе”. На овакву одлуку услиједило је жестоко одупирања епископа, школске управе и народа, усљед чега је цар морао пувући наредбу.

У *Цетињском вјеснику* од 27. фебруара 1910. пише у чланку *Ћирилица*: „За вријеме бановања Раухова у Хрватској и Славонији је над Србима чињен велики притисак, па је, крај осталог, прогоњена и ћирилица. Њу су били избацили из школе и њоме службено није смио нико да пише.“ Раух је 1869. издејствовао да Хрватски сабор изгласа закон против

употребе ћирилице као званичног писма у Срему.[7] Доласком др Н. Томашевића на банску столицу ћирилица је поново сада добила пуну равноправност. „Њу ће моћи од сада свако слободно употребљавати у преписци са властима. Она ће се поново увести и у школама. Ћирилица ће се предавати упоредо са латиницом, те ће и школски уџбеници бити њоме штампани као што су сад латиницом“ (Јовановић 1989: 45). Али, као и у другим сегментима, који се тичу српског етно-културног и духовног миљеа, и ово ће бити само одлука у једном времену. Чим настане повољнија ситуација, са забранама и прогоном ће се наставити.

Процес забране ћирилице се наставио, и појачао, што се употребе силе тиче.[8] У Босни и Хецеговини, почев од окупације 1877. године, забиљежени су многи случајеви прогона ћирилице (Збиљић 2005: 11). „Odmah na početku svoje vladavine Austrijanci su prohrvatski djelovali: 6. januara 1879. određeno je da *hrvatski jezik* bude oficijelni jezik u Bosni i Hercegovini. Time je ukinut naziv *bosanski jezik* koga su se turske vlasti striktno pridržavale, a koji Srbi i Hrvati nijesu prihvatili, nego svoj jezik nazivali nacionalnim imenima, *srpskim* i *hrvatskim*“ (Окука 2006: 83). Ова одлука није дуго остала на снази, свега неколико мјесеци, тако да се назив у службеној употреби уопштава: српско-хрватски, хрватско-српски, док се у неким сферама сретају и другачија наименовања.[9]

[7] Историчари биљеже да је „први хрватски нагодбени бан, барон Левин Раух у свом антисрпству 1869. издејствовао да Хрватски сабор изгласа закон против употребе ћирилице као званичног писма у Срему. Када је због тога Светозар Милетић у својој *Застави* написао један оштар, подругљив и увредљив текст против Рауха и његовог сабора, морао је по судској пресуди више месеци да одлежи у затвору. И после ове забране, ћирилица је била под сталним ударима хрватских власти“ (Крестић 2013: 29, у Ковачевић 2014).

[8] Ова појава „је жешће импулсе добила од половине прошлог века, посебно пошто је Аустрија истерана из Италије и упућена на то да тамошње губитке надокнади на Балкану“ (Петровић 2005: 11).

[9] „Ova prva odluka austrougarskih vlasti o jeziku bila je, međutim, kratkog daha. Naredbom od 26. avgusta iste godine u Sarajevu se jezik naziva *zemaljskim* za dva tečaja, a *bosanskim zemaljskim jezikom* u novonastaloj realnoj gimnaziji. U popisu predmeta koji su se u njoj izučavali stoji, međutim, nešto drugo: *zemaljski jezik (hrvatski, srpski)*. U provizornom poslovniku za organe vlasti u Bosni i Hercegovini od 16. avgusta 1879. godine upotrebljava se oznaka *srpsko-hrvatski jezik*, a u naredbi Zemaljske vlade od 17. jula 1879. godine jezik se naziva istovremeno *srpsko-hrvatski* i *hrvatsko-srpski*. Godine 1880. ministar Slavi izjavljuje u austrijskoj delegaciji da je nastavni jezik u školama Bosne i Hercegovine ’*bosanki ili srpskohrvatski zemaljski jezik*‘, a službeni jezik nižih komunalnih vlasti u komunikaciji s pukom je ’*isključivo hrvatski*‘. Provizorni poslovnik vlasti od 16. 2. 1879. odredio je da se službena korespodencija koja ide iz okruga nadolje i koja se odvija između Zemaljske vlade i kotorskih vlasti i gradskih magistrata odvija na *srpsko-hrvatskom jeziku*, a ona koja ide od okruga naviše na njemačkom jeziku. I djelovodni protokoli vladinih i upravnih nadleštava – izuzev prezedijalnog biroa – trebali su se voditi na *srpsko-hrvatskom* jeziku“ (Окука 2006: 83).

Ипак, горе од именовања језика, прошла је ћирилица: „Посебно је ћирилица била на удару у БиХ након аустроугарске окупације. Наиме, одмах након окупације у вријеме прохрватског режима Јосипа Филиповића, у једној наредби из 1879. године, везаној за оснивање 'два учевна течаја у сврху читања и писања хрватскога језика, латинскими писмени' прописана је употреба само латинице" (Станчић 1991:122).

Трајање назива српско-хрватски није било дугог вијека. Аустро-Угарске власти су пројекат босанског језика, као „земаљског" (тј. државног) језика на простору Босне и Херцеговине започеле свом снагом у тзв. Калајево вријеме. „Ubrzo su austrougarsake vlasti, dolaskom na vlast novog 'Vrhovnog poglavara' Bosne i Hercegovine, Benjamina Kalaja (1883-1903), ustanovile ciljnu, konzistentnu jezičku politiku u svojoj novoj pokrajini: odlučno insistiranje na njegovanju i podsticanju bosanskog patriotizma, bosanske svijesti, bosanskog imena u svim dokumentima, tj. zvanično inaugurisanje nove bosanske nacije. U skladu s tim, austrougarska uprava je svjesno i planski izgrađivala jezičku politiku u Bosni i Hercegovini i djelovala na njenom prevođenju u praksi. Tako je godine 1890. i zvanično ustoličen i sankcionisan naziv – bosanski jezik" (Окука 2006: 83).

Подршку за пројекат „босанског језика" нашли су (не у Миклошичу) него у хрватском лингвисти Ватрославу Јагићу, који је и сам касније, на неки начин, признао своју грешку. „Izložen napadima sa svih strana Kalaj, stari prepredeni političar, vukao je tihe i mudre poteze... Mnoge stvari su mu išle na ruku, tako i činjenica da je odnedavno Vatroslav Jagić, naučnik svjetskog autoriteta, postao Miklošičev nasljednik na Bečkoj slavistici. Kalajev pokušaj da se Miklošič uvuče u njegovu politiku bosanstva i bosanskog jezika završio je fijaskom..." (Окука 2006: 83-87). Јагићев млађи колега на бечкој катедри, Милан Решетар (Србин католик из Дубровника), остао је привржен научној истини. Наиме, Решетар је послан да прикупи дијалекатски материјал из БиХ, али му није било допуштено да презентује и употријеби сакупљени материјал, и то „зато што се није сложио с мишљењем владиног саветника Хоровица да се дијалекат у тој области разликује од дијалеката у другим крајевима" (Ивић 2001: 274-275). Након неуспјеха своје политике, Калај је 1901. године изјавио да се неће више упуштати „u staru prepirku, kako treba da se zove jezik zemaljski, da li srpski ili hrvatski, ili srpskohrvatski" (Окука 2006: 91), тако да је официјелно установљен термин српско-хрватски у БиХ, убрзо, 1907. године.[10]

Забрана ћирилице је актуелна и за вријеме анексионе кризе 1908. и 1909. године, када је ћирилица потпуно избачена из јавне употребе.[11]

[10] „Jednim drugim aktom iste godine Vlada je dozvolila Muslimanima i dalje da mogu svoj jezik nazivati bosanskim u službenim spisima, školskim svjedočanstvima itd." (Окука 2006: 93).

[11] „У посебно тешком положају нашли су се Срби због коришћења ћирилице у вријеме Анексионе кризе 1908. до 1909. године, када је против њих поведен Загребачки велеиздајнички процес. 'Ћирилица је тада означена као

Пред Први свјетски рат опет се у БиХ у Сабору водила расправа око усвајања Закона о уређењу званичног и наставног језика у Босни и Херцеговини, који је предвиђао употребу српско-хрватског језика као званичног (Окука 2006: 95). „Osobito je kamen smutnje bio nacrt Vladine Naredbe uz Zakon, u kojem je bilo predviđeno da je 'kod zemaljskih željeznica... u unutrašnjem saobraćaju zvanični jezik njemački' te odredbe o pismu" (Окука 2006: 95). Званично је закон прокламовао равноправност ћирилице и латинице, али у пракси се све чинило да се ћирилица потисне. Осим тога забрањивано је све што је имало везе са српским националним бићем (забрањене су српске организације, часописи, и сл.).

Као што се и из ових примјера види, забране симболā српског националног идентитета, од старне Аустроугарске, претходиле су скоро 150 година Првом свјетском рату и атентату на Франца Фердинанда. Непосредно прије и за вријеме Првог свјетског рата добијају на интензитету и бескрупулозности.

8. Дакле, све оно што се манифестовало за вријеме Првог свјетског рата имало је своје коријене много раније, испољавајући се, са мање или више интензитета, кроз цијели 18, а нарочито 19. вијек. Политика је била усмјерена против српског имена, против народносног, језичког, црквеног права; испољена у забранама ћирилице и других симбола српског идентиттета (имена, заставе, ношње...). Све ово само добија на јачини и искључивости у оном моменту када су се стекли нови (не)повољни услови, након окупације разних територија за вријеме Првог свјетског рата.

9. У вријеме Првог свјетског рата ћирилица је била званично забрањена у Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији. На простору Хрватске, почев од октобра 1914. године, могла се употребљавати само у вјеронауци, док је у јавном животу била забрањена (Радојевић, Димић 2014: 135).[12] Хрватски сабор је 13. октобра 1914. године донио

пропагандно средство увезено из Србије, којом је ширена српска државна и политичка мисао'. Због тога је с више страна захтевано да се она забрани. Том захтеву изашао је у сусрет хрватски бан Павао барон Раух, син већ поменутог бана Левина Рауха. Његова влада је 8. децембра 1908. године 'ставила изван промета пучко школске тисканице штампане ћирилицом' и наредила да се убудуће у свима школама, па и у српским вероисповедним, употребљавају 'само тисканице штампане латиницом'. У складу с тим, ни печати нису смели да буду исписани ћирилицом. Према наредби владе од 5. јануара 1909. године, ћирилица је избачена из јавне употребе. Њу су могли користити само родитељи ученика у саобраћају с вероисповедним и школским одборима приликом писања појединих приватних молби, пријава, оправдања и сличних поднесака" (Крестић 2013: 29, у Ковачевић 2014).

[12] „I prije ovih mjera u Hrvatskoj antisrpsko raspoloženje dobijalo je sve zvaničnije obrise ne samo u praktičnom djelovanju vlasti nego i u težnjama da se ono i sankcioniše putem jezika i u odredbama o jeziku. To je djelovanje vlasti išlo u tri pravca: a) zabranom rada i ukidanjem srpskih konfesionalnih škola; b) zabranom ćirilice; c) zahtjevima za ukidanjem naziva srpsko-hrvatski jezik" (Окука 2006: 95-96).

одлуку о забрани ћирилице у Хрватској: „Tako je već 3. oktobra 1914. Zemaljska vlada u Hrvatskoj ukinula naziv *hrvatki ili srpski jezik* i promijenila ga u *hrvatski*. Naziv *hrvatski ili srpski jezik* za Vladu je odjedanput postao opasnost po 'državno-pravni značaj hrvatskog jezika'. Novom naredbom Vlade od 3. januara 1915. u Hrvatskoj je ćirilica ukinuta i u radu administracija" (Окука 2006: 95).[13] Године 1914, 3. октобра, бр. 25826, забранила је хрватска влада ћирилицу у основним школама, 13. октобра укинута је ћирилица и у средњим школама (Ћоровић 1996: 152).

Забрана о употреби ћирилице пренесена је и на Босну и Херцеговину. У Босни и Херцеговини издата је наредба тек 11. новембра 1915. године; њом је ћирилица била потпуно искључена из службеног саобраћаја (Ћоровић 1996: 152). Врховни поглавар Босне и Херцеговине генерал Оскар Потјорек је у октобру 1914. затражио од Беча уклањање српских конфесионалних школа, што је убрзо учињено, након чега је на ред дошла ћирилица (Окука 2006: 96).[14] Захтјев за избацање назива српско-хрватски није имао успјеха, али је ћирилица забрањена и избачена 1915. године из Босне и Херцеговине. Године 1915, 10. новембра, Земаљска влада за Босну и Херцеговину донијела је наредбу о употреби ћирилице у свим сферама: у писаном саобраћају и у школи (*Glasnik zakona i naredba za Bosnu i Hercegovinu,* XLIX, 11. novembar 1915. godine)[15], а Босанки сабор је

[13] Слично налазимо и код Ћоровића: „Наредбом хрватске владе од 5. новембра 1914. године, бр. 28428, замијењен је дотадашњи назив матерњег језика 'хрватски или српски' у само 'хрватски'. Најзад је 3. јануара 1915. банском наредбом, бр. 8422, укинута ћирилица код свих земаљских области и уреда" (Ћоровић 1996: 152).

[14] Таj посао наставили су генерал Стјепан Саркотић и његов замјеник Никола Мандић: „Mandić je smatrao da Srbe treba asimilirati sa državi 'vjernim slojevima društva'… On je (тј. Саркотић, J. C.) ćirilicu posmatrao 'kao važno borbeno sredstvo'…: Ako mi pristupimo sada da tu vezu onemogućimo i učinimo to borbeno sredstvo neupotrebljivim, mišljenja sam da se to može učiniti sa izgledom na potpun uspjeh tako, ako ćirilicu uklonimo iz javnog života i oduzmemo joj srpski nacionalni karakter'… 'Ako u našoj upravi nestane ćirilice kao srpskog narodnog pisma, mora ona i iz škole biti izbačena'…

General Sarkotić i ministar rata Korbatin bili su uporni u nastojanju da ubijede Beč o potrebi zabrane ćirilice u Bosni i Hercegovini. Korbatin je u septembru 1915. tražio da se zabrani ne samo ćirilica nego i dalja upotreba naziva *srpsko-hrvatski* te da se ponovo uvede raniji naziv *zemaljski jezik.* Za njega je naziv *srpski,* u bilo kojoj kombinaciji upotrijebljen, *veleizdajnički*. I pošto je 'po shvatanju južnoslovenskih naroda ćirilično pismo izraz srpskog jezika', onda je i ćirilica veleizdajnička pa zato mora biti protjerana. Korbatin je predlagao da se za onoga ko se ogriješi o zabranu ćirilice predvidi novčana kazna u iznosu od 50 do 1000 kuna" (Окука 2006: 96-97).

[15] „U njoj je, između ostalog, stajalo i sljedeće:

a) 'Sve bosanskohercegvočke vlasti: uredi i zavodi upotrebljavaće u pisanom srpsko-hrvatskom saobraćaju samo latinicu.'

b) 'U svim zemaljskim nastavnim zavodima sa srpsko-hrvatskim nastavnim jezikom, upotrebljavaće se samo latinica.'

донио одлуку о забрани ћирилице. Том приликом Стјепан Саркотић, земаљски поглавар БиХ, је у Сабору рекао да „Срби у БиХ са својим ћириличним писмом представљају непријатељско тијело истока у борбеној зони запада" (Окука 2006: 98).

Уз забрану ћирилице, ишло је и све остало. Одмах послије атентата у Сарајеву, почео је прогон Срба у Аустроугарској, демолирање и пљачка имовине, затварање истакнутих личности, убијање, стријељање и вјешање. Наредбом Земаљске владе од 13/26. октобра 1914. све српске школе у БиХ су затворене, а учитељи похапшени или протјерани у своја родна мјеста. Забрањен је рад свих српских националних удружења, политичких и вјерских установа, укинуте су славе, забрањено је чак и ношење „србијанске" шубаре, конфискована је имовина породицама које су се „придружиле непријатељу". Власти су се биле особито окомиле на интелигенцију, посебно свештенике и учитеље (Радић, Исић 2014: 14-15). Земаљска влада БиХ увела је право надзора над црквеном управом, а 8. јуна 1916. забранила је „ходочашћа" и свако сакупљање већег броја људи" (Радић, Исић 2014: 16).

10. Прогон и забрана ћирилице пренијала се и на Србију и Црну Гору. Ћирилица је у Србији забрањена у јавној употреби одмах по окупацији почетком 1916, а исте (1916) године и у Црној Гори. Између осталог, поскидане су табле са ћириличним натписима на јавним мјестима. Забрана употребе ћирилице трајала је све до ослобођења 1918. године.

Уз ћирилицу, ишло је и све остало: са подручја Србије и Црне Горе хиљаде становника одведене су у интернацију у логоре на тлу Аустроугарске и Бугарске. Укинути су ћирилица у јавној употреби и српски уџбеници за школе, које су замијенили хрватски, довеђени су и наставници из Хрватске. Бугарска је почела да убија или интернира српске свештенике и уводи своју школу (Илић-Марковић 2014: 80). „За 'школно – обавезну' децу отворене су школе у којима предају хрватски учитељи ослобођени војне службе", стоји у *Српском гласнику* (бр.78: 2).

10.1.а) На простору Србије, окупаторска власт је ишла најдаље у репресалијама: како што се тиче односа према народу и њиховим животима, тако и што се тиче писма и језика, просвјетно-културне дјелатности, националних обиљежја у цјелини. „Да би заплашиле народ, Немци су у прво време поубијали силан свет. Кад им је и то било мало, отерали су у прогонство у Аустрију и Немачку све мушко становништво од 15 до 50 година. Ја вам кажем, господине: Србија је данас земља жена и нејаке деце. Људи – људи нема!

---

c) 'Knjige u Narodnim osnovnim školama štampane ćirilicom, imaju se odmah zamijeniti knjigama štampanim latinicom.'

d) Učenici srpsko-pravoslavne vjere prvog razreda 'odmah moraju da prestanu da uče ćirilicu'. Učenici ćirilicu mogu 'upotreblajvati samo u nastavi vjeronauke, a učenje toga pisma prepušta se nastavnicima vjeronauke'" (Окука 2006: 98).

Да не би земља остала необрађена, Немци су довели у Србију на пољске радове заробљене Русе. Не зна се тачно колики је њихов број, али мислим да није испод 70.000.

Све свештенике интернирали су у Бугарској или Аустрији. Најнужније обреде ако је коме и стало до њих, врше војни свештеници аустријских Срба...“ (*Српски гласник*, 5. маја 1916: 3).

Један сарадник листа „Журнал де Женев“ овако описује тадашње стање у Србији:

„Оно мало вести што стижу из Србије, врло су очајне. У Београду излази један лист латиницом, три пута недељно, и објављује становништву победе немачке и турске војске. Тај лист покушава својим чланцима да увери становништво, бачено у пакао најцрњег ропства, да више нема чему да се нада...

Победиоци отварају школе, али забрањују све српске књиге, као што су забранили и све свете српске традиције. Додајте овим моралним мукама и сву физичку беду становништва које умире од глади: одузели су му све намирнице, отерали су га из кућа из којих су однели намештај, кревете, покриваче и т. д.“ (Српске новине, број 126, 1916: 2).

10.2. За почетак су забрањене све новине и листови који су излазиле на простору Србије (неке су наставиле да излазе у иностранству), а аустроугарка власт је почела са издавањем Beogradskih novina, које су имале за циљ да врше пропаганду у Србији у корист Аустроугарске. Први број је изашао 15. децембра 1915. године (Uredništvo, uprava i tiskara, Beograd, Vuka Karadžića br. 26), писане ијекавицом са лексиком, те хиперијекавицом, која доминира на простору Хрватске.

У вези са тим у *Српском гласнику* налазимо: „’Београдске Новости’ су једини лист који излази у Београду. Штампа се на хрватском и немачком језику. Он је пун грдњи против владе српске и препун лажи и клевете... Оне су успеле протурити у народ, са осталим агентима, да је Краљ Петар умро, да је влада побијена, да је војска сва заробљена, да се нико није спасао...

Да би показали како је народ задовољан новим стањем у Србији, војне и цивилне власти добиле су налог да организују митинге по унутрашњости и шаљу изјаве захвалности цивилном гувернеру у Београду. Све те изјаве, склопљене по једном калупу, хвале ново уређење у Србији, манифестују своје задовољство, шаљу молитве Богу за здравље ћесарево и проклетство на владу Краљевине Србије, која им је све зло и донела…

Писане једним ужасним ’хрватским језиком’, немогућим, а за онај свет неразумљивим, оне се одштампавају у званичним ’Београдским Новостима’, да се после преводе и прештампавају по немачкој штампи и сервирају страном свету да покажу култур-трегерску улогу новога режима.

…Све новине, све хартије отимају се на граници. Тако, ни једна глас, ни с које стране не може допрети у Србију... (*Српски гласник* 1916/114: 2).

10.1.б) Тако је и на простору Црне Горе, која је почетком јануара 1916. године капитулирала и била принуђена да потпише безусловни мир (онако како га је понудила Аустроугарска). Престали су да излазе сви листови (раније штампани ћирилицом, наставио је са излажењем *Глас Црногорца*, ћирилицом, у илегали, у Неји крај Париза, потом у Риму). Наспрам ранијих часописа појавили су се окупаторски листови: *Cetinjske novine* (почеле се да излазе 7. септембра 1916, а престале да излазе 19. октобра 1918), *Ilustrovane cetinjske novine* (књижевни додатак *Cetinjskim novinama*), *Vijesnik naredaba, Najnovije vijesti*, сви, од првог до посљедњег броја, до посљедњег слова, штампани латиницом (на Цетињу у штампарији Војног генералног гувернерства за Црну Гору).[16] Једино је *Vijesnik naredaba* / *Вијесник наредаба* 1916. године изашао двоазбучно (на лијевој страни листа латиницом, на десној – ћирилицом), али већ у јануару 1917. само у латиничном издању. Што се тиче лексике, у употреби се уопштава она која је у употреби на хрватском подручју (*zaklad, šport, športne zabave, obznana, vijećnik*), до „сијечња“ 1917. у *Cetinjskim novinama* употребљавају се и називи за мјесеце *rujan, listopad*, итд. Укидају се многе српске, док се отварају „арбанашке“ школе (Глас Црногорца 1917/16: 3)[17].

10.2. У документу (на њемачком језику, који овдје дајемо у преводу на српски) о укидању ћирилице на простору Србије стоји:

К. у. к. (Царски и краљевски) Војни генерални гувернманат у Србији
Одељ. 8 бр. 597 Рес. 1916.

Предмет:
Укидање Ћирилице

За

Београд, 12. јун 1916.

АОК (Армијска Врховна Команда) намерава да овим у потпуности укине модерну Ћирилицу у службеном и јавном животу у Војном генералном гувернманату у Србији, евентуално већ од 1. јануара 1917. године.

Од почетка нове школске године ће се, отуда, у свим школама учити једино Латиница.

Старословенско црквено писмо у Православној цркви и православној веронауци ће се, насупрот томе, као што је и досад било уређено обавезно задржати.

Окружне команде и мостобранска команда Београд имају да до 15 октобра ове године известе о томе, да ли је укидање модерне Ћирилице до

[16] „Vojno guverenstvo redakciju ovih listova nije povjeravalo nikom izvan svojih oružanih snaga“ (Martinović 1965: 207).

[17] Под насловом: *Новине на Цетињу*, у *Великој Србији* читамо: „На Цетињу такође издају аустриске војне власти новине ’Црногорски Гласник‘ који се штампао пре шест месеци пола латиниицом, а пола ћирилицом, а сада само латиницом. Главни му је уредник Хрват др. Јурај Кумичић“ (*Велика Србија*, бр. 29: 2).

наведеног рока, с обзиром на прилике у земљи практично изводљиво, као и да ли би са политичке тачке гледишта, у погледу расположења становништва то било прикладно.

Упућује се свим окружним командама, мостобранској команди Београд и окружној команди Београда-града. У име гувернмана: Потпис...".

(Документ о укидању ћирилице налази се у: Архив Србије, фонд Војни генерални гуверман Србије 1915–1918, Политичко одељење – 8, свеска II, документ 38, скраћено Архив Србије, фонд ВГГ 1915–1918, ПО – 8, св. II, 38).

Нова власт је мијењала и ћириличне натписе и називе улица (чак и неких градова).[18] У дневнику Ј. Миодраговића (штампаном 1915. године) стоји: „Једнога дана дође у општину оваква наредба: да се имена свима улицама испишу латиницом. Навели су за разлог што њихови војници не умеју да читају ћирилицу" (Миодраговић 1915: 70-71). Дакле, аустријске власти су и за вријеме најкраће окупације Београда одмах покушале да изопште ћирилицу. За вријеме окупације ишло се све грубље и даље: „'Берлински Тагблат' јавља да су улице у Смедереву добиле друге, немачке називе, као Гетеова улица, Штетинска улица, Бранденбуршка улица, итд." (Српски гласник 1916/2: 2); хотел „Пошта" прије се звао „Србија" (*Велика Србија*, бр. 29: 2); Хотел Солун у непосредној близини жељезничке станице добија нови назив „Hotel Wien" (*Beogradske novine*, 23. januar 1917, br. 41: 4).

Много је потресних свједочења о укидању ћирилице. У биљешкама Луке Лазаревић[19] читамо: „Нема више ћирилице. Мржња према Србима и свему што је српско одредила је Аустријанце да одмах, чим су ушли у Београд, збришу ћирилицу. Нигде се није трпео никакав натпис, никаква фирма. Наређено је да се излупају све плоче на којима су исписана била имена улица варошких. Са зграде Универзитета скинут је натпис 'Миша Анастасијевић свом Отечеству'. Све трговачке фирме морале су бити замењене другим, латиницом исписаним. [...] Ко је имао, с улице, на својој кући какав год натпис ћирилицом, морао га је уништити.

[18] У *Српском гласнику* (30. јул 1916, бр. 197: 2) у чланку *Стање у Србији*, стоји: „Букурешки дописник енглеског листа 'Ближи Исток' описује стање у завојеваној Србији према причању једног Румуна који је недавно приспео из Србије у Букурешт: 'Београд је у неколико добио свој ранији изглед, и ако су у њему непријатељске трупе. Аустријанци су се постарали да му даду извесну нову боју, и да се лише непријатности што ће на сваком кораку сретати српска обележја. Зато су наредили да се преправе фирме на радњама, да хотели добију друге називе, и т. д. Тако, на пример, кафана 'Руски цар' сада се зове 'Сала Цара Фрања Јосифа', и све тако".

[19] Лука Лазаревић (1857-1936), историчар и филолог, професор и директор у гимназијама у Србији, председник српског Удружења наставника, аутор више књига, објавио је своје записе 1919. године, непосредно након рата (према: Гордана Илић Марковић).

Пели су се на врх зграде Росије, да би уништили натпис на њој...

Латиница у канцеларијама, у школама, на пошти и телеграфу – свуда. Нигде се не прима никакав напис ћирилицом. Посмртне листе штамапне су латиницом..." (Лазаревић 2010: 127).

У *Српском гласнику* у вези са забраном ћирилице налазимо: „По бечких листова сазнајемо да су Аустријанци у Србији забранили употребу ћирилице. Исто тако је забрањено поштом слати штампане ствари ћирилским словима. Огрешење о ову наредбу кажњава се затвором од 1 до 5 година, на основу закона од 5 маја 1869 године (*Српски гласник* 1916/54: 3).

Beogradske novine извјештавају 7. марта 1916. године о Otvaranju privatnog poštanskog saobraćaja, при чему се ћирилица изричито забрањује: „Jučer se je u ponedjeljak desio važan dogagjaj. Kao što već javljamo na drugome mjestu, carsko i kraljevske vojne pošte I. razreda, u posjednutim krajevima, otvorene su sada i za privatan saobraćaj... Adresa mora biti napisana na njemačkom, hrvatsko-srpskom ili magjarskom jeziku. Ć i r i l i c a j e z a b r a n j e n a" (*Beogradske novine* 1916/29: 3).

Код Луке Лазаревића, у прилогу *Називи улица*, пише: „С пуно поуздања у своју снагу да ће одржати што су једном заузели, уверени да ће Београд свакојако, а могуће и још један део Србије остати у њиховим рукама – Аустро-Мађари стижу да чак и улицам београдским одузму њихова имена... Па бар да је тај посао узео на се какав паметан човек, већ га дали неком заврзану. Избор уличних имена таман одговара бистрини кумове памети. Карађорђева улица названа је *Доња*. Улица Краља Петра добила је назив *Саборна*. Васе Чарапића улица названа *Ватрогасна*. Вазнесенска улица доби име *Старoцрквена*.

Равна улица Ломина названа је – Бог би га знао по чему – Бреговита. Молерова улица постаје – *Вртљанска* (шта ли му је ово?). Тргу престолонаследника Александра враћено је име Теразије.

Једна је улица добила име *Шљиварска* (а тамо нема баш ни једне шљиве). Друга нека названа је *Слепа улица*. Једну улицу назваше *Тамна*.

На угловима улица исписана су (наравно, латиницом), на зиду, црном бојом, имена улица, а понегде плавим плајвазом. Како су онакажена имена многим улицама! Онај Маџар, или Немац, који је исписивао имена, писао их је погрешно, онако како их погрешно и изговара" (Лазаревић 2010: 117).

10.3. Након окупације Црне Горе 1916. године, аустријска власт, наредбом генералног гувернера Виктора Вебера (Бр. Е 1873 ех 16. Ž. K.) од 18. септембра 1916. године (према: Брајовић 2005: 171), забрањује употребу ћирилице у школама, установама и поштанском саобраћају, а из школских програма искључује народне епске и патриотске пјесме, као и предмет Српска историја (Матовић 2014: 26). Школска документација, јавна преписка, са незнатним изузецима, одвија се на латиници: латиницом су писана школска свједочанства, школски програми, прављени разни

спискови, издавана акта; чак се и црквена коресподенција одвија на латиници; па и црквени поглавари (епископ Кирил, нпр.) пишу (и потписују) писма латиницом (Архива Будимљанко-никшићке епархије, према увидима у Архиву које нам је омогућио проф. Веселин Матовић).[20]

О школству и писму у Црној Гори у *Beogradskim novinama*, које су на њемачком језику излазиле у Бечу, стоји да је назив језика у Црној Гори – хрватски: „Već u proleće su izrađeni novi udžbenici i nastavni plan po uzoru na austrijski i u septembru se moglo u svom osnovnim školama početi sa nastavom. U Staroj Crnoj Gori su postavljeni crnogorski, a u Novoj Crnoj Gori austrijski i mađarski nastavnici **hrvatskog jezika** (Истицање наше!). [...] Ćirilica će biti zadržana samo u nastavi religije, a u ostalim predmetima je latinica“ (iz: Reichpost, Wien, 8.11.1916, str.15; Pester Lloyd, Budapest, 5.11.1916, str. 8).[21]

У *Beogradskim novinama*, у вези са ситуацијом у Црној Гори, такође налазимо: „Novine na Cetinju. Javlja se iz stana ratne štampe: Na Cetinju će početi kroz koji dan izlaziti novine, čiji će cijelj biti, da obavijesti tamošnje stanovništvo o tačnim odnosima na svim bojnim mjestima i postepeno objasniti uredjenje u Austro-Ugarskoj kao i u okupiranim oblastima; drugim dijelom, da obavijesti javnost u Monarhiji i neutralnim državama o odnosima u Crnoj Gori. Istovremeno će ovaj list biti za učenje latinice, koja je u zemlji vrlo malo poznata. Glavni urednik ovih novina je dr. Juraj Kumičić. Novine će izlaziti **na hrvatskom jeziku** (Истицање наше!), najprije dva stupca; jedan će stupac biti štampan latinski, drugi ćirilskim pismenima. Poslije šest mjeseci će list biti štampan samo latinom, našto se čitaoci još u uglednom broju novina upozoravaju. Novine će primati i oglase“ (*Beogradske novine*, 12. 03. 1916: 2).

Однос према српском језику и ћирилици нашао је посебну примјену у школском систему. У школама је забрањена ћирилица. Поред коришћења латинице, постало је обавезно учење њемачког и мађарског језика. Наставнички кадар је замијењен, у понеким случајевима чак аустроугарским подофицирима (капларима) (Радојевић, Димић 2014: 199).

[20] Школски програми су приближени, или преузети, из Хрватске; на Цетињу се одржавају књижевне вечери најчешће у вези са хрватским писцима. Позоришни и музички репертоар је углавном са садржајима из Аустроугарске и „савезника“. Свакодневно се у Цетињским новинама објављују програми и ниједном нијесмо пронашли српске (у склопу тога и Црногорске) садржаје: нема на репертоару ни једне гусларске вечери (можемо мислити колико су Цетињани уживали у таквом програму)... Службена исправа (Увјерење Петра Радовића, општина Цетиње, нпр.) из времена аустроугарске окупације 1916. године, издата од војног гуверенства у Црној Гори: народност и вјера – српска, православна (Srbin pravoslavne vjere), све писано латиницом, наметнутом од аустроугаркске окупационе власти (*Црногорац* 38: 5).

[21] Ову информацију, цитат из новина, послала нам је колегиница Гордана Илић-Марковић, која је имала увид у *Beogradske novine* које су излазиле на њемачком језику у Бечу. Осим на уступљеном податку, дугујемо јој захвалност и за превод са њемачког на српски.

Наредбу о обавезној употреби латинице умјесто ћирилице гувернер је образложио потребом да се, на обострану корист, олакша комуникација између окупатора и поробљеног народа. Наводно, „непознавање писма аустријским органима отежавало је рад, а тиме и рјешавање молби и других питања грађана“ (Ракочевић 1997: 1250). [22]

Поштански саобраћај такође је био обавезан на латиници. О томе у Vjesniku naredaba налазимо: „Podjedno se naredjuje, da su prometu sa Njemačkom i generalnim guvernerstvom u Varšavi – do daljnjega – samo u njemačkom jeziku dopisivati smije. C. i K. vrhovno vojno zapovjedništvo“ (*Vjesnik naredaba*, 8. januara 1917)... Потом: „Za poštanske pošiljke iz Crne Gore u inozemstvo pripušta se od sada i madjarski jezik. C. i K. vrhovno vojno zapovjedništvo“ (*Vjesnik naredaba*, 13. marta 1917)... И на крају: „Pripušta se samo upotreba njemačkog, madjarskog, bugarskog, turskog i francuskog jezika. Pismena natpisa moraju biti njemačka ili latinicom (*Vjesnik naredaba* od maja 1917. godine glede pripuštanja poštanskog prometa. Tačka 6, str. 14). И у Србији је учињено исто, са закључком: забрањује се употреба ћирилице (*Beogradske novine* 1916: 3).

На просторима које је окупирала Бугарска, поступано је на исти начин, само, рекло би се, још неумољивије и са већом жестином: „На челу окупациних области које је формирала Бугарска био је војни гувернер, а власт су имали искључиво Бугари. Целокупан чиновнички апарат је доведен из Бугарске... са задатком да спроводе бугаризацију доведени су бугарски учитељи. У школама која је била обавезна за српску децу, настава је извођена искључиво на бугарском језику. Бугарској пропаганди била је подређена и настава историје и географије. Научници су добили задатак да ’докажу‘ етничку, језичку, историјску и географску припадност ’бугарског Поморавља‘ и Македоније матици Бугарској. На удару је била национална свест и идентитет српског народа. Како би српска интелигенција била уништена, похапшени су многи наставници и професори, свештеници, чиновници и политичари...

Употреба српских личних имена, натписа и језика, забрањена је, а уџбеници на српском језику систематски су уништавани. Срби су добијали

[22] Против овог побунило се 13 учитеља подношењем отказа на службу, због чега су убрзо ухапшени и стављени под војни суд. Оставке су потписали појединачно у војној команди у Даниловграду, 19. октобра 1916. (Матовић 34). „У образложењу, неки учитељи су истакли да је главни разлог њихове оставке неслагање са новим програмом: ’јер је ћирилица и српска историја артерија – аорта српског национализма и да смо се спремали да будемо само српски учитељи а нећемо да будемо анационални’. Учитељи су похапшени, спроведени у подгорички затвор и стављени под војни суд. Са учитељима су окривљена и три правника као њихови саучесници... Након два мјесеца истраге, изречене су им полицијске казне од три до пет мјесеци затвора. Остатак казне издражли су у затвору на Цетињу, а потом су интернирани (STAW, Генерално гувернерство Врховној команди, 6. XI 1916)“ (Ракочевић 1997: 251).

нова презимена, а новорођена деца бугарска имена. Српске цркве су најпре скрнављене, да би потом у њих били доведени бугарски свештеници. Прослава крсне славе је забрањена“ (Радојевић, Димић 2014: 205).

11. У отварању школа и организовању школског система, окупатор се такође трудио да ништа не препусти случају и све стави у службу аустроугарске политике.

11.1. „Школски систем који је постојао у Гувернману разрађен је у документу *Основни принципи за оснивање основних и средњих школа у окупираној области Србије*, у коме су прецизно одређени наставни програм, састав наставног особља и наставни језик. Српски учитељи и професори нису се могли запослити у овим школама. Једино су веронауку, наставу о моралу и црквено певање предавали српски свештеници, а надзорни орган били су војни свештеници аустроугарских трупа. Половином јануара 1916. израдила је окупациона власт један школски план за отварање основних и средњих школа у Србији. Наставним програмом употреба ћирилице била је забрањена, што је изазвало оскудицу уџбеника јер се чак ни српски уџбеници из Војводине, писани ћирилицом и одобрени на подручју Монархије, нису допуштали у Србији“ (Радић, Исић 2014: 87).

Школе су отваране са циљем да преваспитавају српску дјецу, али и да се одаље од српских националних симбола. То се најбоље види из образложења окупационих власти које је објављено у *Beogradskim novinama*:

„Otvorene prve osnovne škole u Beogradu. Deseti će dan mjeseca februara biti zapisan zlatnim pismenima u kulturnoj povijesti Beograda. Taj je dan u prisustvu preuzvišenog gospodina vojnog generalnog gouvernera grofa Salis-Seewisa svečano otvorena prva osnovna škola u Beogradu.

Nije taj dan toliko značajan i važan, što je nakon dugog prekida u Beogradu opet otvorena prva osnovna škola nakon okupacije, nego što je otvorena škola, kojoj je zadaća pružati djeci pravo znanje, pravu kulturu. Ovu zadaću srpsko školstvo, osobito za vladavine Petra Karagjorgjevića, nije pravo shvatilo.

U Srbiji je sve, pa i škola, stavljena u službu politike. Učitelji nijesu bili odgojitelji djece, nego politički agitatori, koji su trovali nezrele i lako prihvatljive mlade duše povjerene im djece, jednako kao su Petar Karagjogjević i njegovi ministri zatrovali cijeli narod i doveli ga na put propasti čitave zemlje. Na uvodnom je mjestu bilo govora o ovoj agitaciji, ovdje je spominjemo jedino radi saveza.

Nitko ne može srpskom učiteljstvu poreći efektvno znanje, ali njihovo je djelovanje od prvog početka bilo skučeno, jer je sljedovalo samo određene političke ciljeve. Samo da navedemo jedna primjer: u srpskim je školama učena bezdušno iskrivljena povijest, uslijed čega su djeca dobila skroz krive pojmove o misiji svoje domovine i raznih mogućnosti, koje bi mogle nastupiti. Na ovakvom zemljištu uspijevali su samo drugovi jednog Principa ili Čubrilovića. Naravno, da je kraj ovakvog posla preostalo malo vremena za pravi kulturni rad. Pošto su

srpski moćnici imali novca za sve drugo prije li nego za škole, ostalo je školstvo daleko, daleko iza onog u susjednoj Monarkiji“ (*Beogradske novine*, 13.februara, 1916, br.19: 1).

Међутим, праву слику о отварању школа у Србији налазимо у *Српском гласнику*: „…приступљено је отварању школа. Издата је наредба да сва деца из основних школа морају походити школу. У тим школама предају хрватски учитељи који су извукли из војске и употребили да предају хрватски језик, са хрватским уџбеницима. И по неким местима у унутрашњости школе су отворене. Свуда хратски замењује српски језик. Поред хрватског предаје се напоредо и немачки језик као обавезни предмет. У гимназијама је наређено да се поред горња два уведе и мађарски као обавезан“ (*Српски гласник* 1916/114: 2). Слично налазимо и код Луке Лазаревића: “Основне школе. За наставнике није узет ниједан од пређашњих београдских учитеља, иако их је било тада у Београду, и старијих и млађих, више од двадесет… Довели су неки шкарт учитељски – а ко зна да ли су то и били наставници! – из разних места у Хрватској и Мађарској“ (Лазаревић 2010: 114).

Податке о школовању у служби Аустроугарске, избацивању свих националних обиљежја, злоупотреби школе и дјеце, налазимо на многим другим мјестима. У књизи *Школовање у Србији* (Општинска „Реална Гимназија“ у Крагујевцу), између осталог, налазимо: „Од уласка непријатеља у Крагујевац 18./31. октобра 1915. године, настало је страшно и црно доба за наш град... Српска интелигенција, српска омладина, после изгубљене слободе, после најлепших и најдивнијих момената народнога херојства у великом делу, стицајем прилика, остала је у земљи, где је непријатељ почео да суди, влада и господари по своме плану, систему, уверењу и убеђењу... Непријатељ је… српску омладину сматрао за бунтовничку, њене наставнике и васпитаче за највеће пропагаторе српских идеала и с тога се увек трудио, да омладину што више угњетава, да је од својих наставника, који остадоше на своме огњишту, што више отуђи, и да васпитачима забрани сваки додир, сваки састанак с њим. Било је више места у Србији, где се тако вршио грозан притисак на душу наше деце. У таква места спадао је и Крагујевац....

Још само њен лепи натпис ћирилицом: ’Гимназија’, који мрски непријатељ није могао избрисати подсећао је на драге школске часове, у којима онако сретно и слободно васпитавасмо нашу омладину, чији се родитељи и браћа још непрестано туку за слободу Отаџбине“ (*Школовање у Србији* 1916: 167, 168).[23]

[23] Забрањиван је упис Срба у Аустрији: „Србима из иностранства забрањен упис на Бечки универзитет. На Бечком универзитету је у току акција која има за циљ да се Србима из иностранства не дозволи упис. У току јучерашњег дана у ректорату поднета молба коју су потписали бројни професори (Deutsches Volksblatt, 12. јули 1914, 4)...

У *Српском гласнику*, забиљежено је: „Приступљено је отварању школа. Издата је наредба да сва деца из основних школа морају походити школу. У тим школама предају хрватски учитељи које су извукли из војске и употребили да предају хрватски језик, са хрватским уџбеницима. И по неким местима у унутрашњости школе су отворене. Свуда хратски замењује српски језик. Поред хрватског предаје се напоредо и немачки језик као обавезни предмет. У гимназијама је наређено да се поред горња два уведе и маџарски као обавезан“ (*Српски гласник*, број 114, 5. маја 1916: 2).

На исти начин, као према српској школи, манифествовао се однос окупатора и према српској књизи. У чланку *Српска књига* Лука Лазаревић пише: „Српска књига. Српска књига била је окупаторским властима опасна исто тако као и ватрено оружје. Још првих дана по уласку њихову у Београд, све су књижарске радње затворене. По добивеној концесији, могао је један по једна књижар отворити радњу, али је морао одмах поднети тачан списак књига које има у радњи. Комисије су прегледале књигу по књигу. Све српске књиге, све ћирилицом штампане, однесене су. Ваљда се и оне рачунају у ратни плен. Изреком је забрањено било књижарима да иједну књигу, ћирилицом написану, држе у излогу....

Одузети су уџбеници наши. Није слободно било продавати ни речнике за српске школе.

Прописи, прописнице, вежбанке – све је извучено из књижара и уништено. У српским књижарама у Београду могли сте купити немачку и маџарску књигу, хрватске уџбенике, издања разних друштава и установа хрватских, само нисте могли добити никакву српску књигу...“ (Лазаревић 2010: 74).[24]

Тако је и са штампаријама: „Затворене су одмах све штампарске радње. Државна штампарија опљачкана је до последње стварчице...

Сва ћирилична слова из свију штампарија су уништена“ (Лазаревић 2010: 75).

11.2. Тако је било и у Црној Гори. Школство је било стриктно подређено аустроугарским политичко-идеолошким циљевима, регулисано

Једна луда ствар. Беч, 29. јуна. На бечком Универзитету учињен је покрет, да српски ђаци буду искључени са даљих предавања на овоме Универзитету. Како ’Дојчес Фолксблат‘ тврди, потписало је више универзитетских професора молбу у овоме смислу и предало ректорату (Политика, 4./14. јул, 2)“, (Илић-Марковић 2014: 112).

[24] „Листа уџбеника за београдску гимназију за време окупације – за предмете Српски и Историја – Maretić: Hrvatska gramatika, Divković: Rečenica; Bogdanović: Pregled hrvatske književnosti; Klajić: Atlas za hrvatsku istoriju; Petračić: Hrvatska čitanka; Broz-Boranić: Hrvatski pravopis; Šurmin-Bosanac: Čitanka; Drehsler: Hrvatska čitanka za više razrede; Šišić: Povjest Hrvatske; Srkulj: Izvori za hrvatsku povjesnicu (Кангра, Јован / М. Костић (прир.): Наставник, 150f.)“ (Илић Марковић 2014: 183).

и усмјеровано строгим прописима и мјерама: „За мјеродавне факторе Аустро-Угарске заинтересоване за Црну Гору, школство је било не само културно-просвјетно него првенствено политичко питање…

Школе у Црној Гори престале су да раде у октобру 1915. године, када су због ратне ситуације учитељи и професори упућени у војне јединице. По наредби Генералног гувернерства, основне школе су поново отворене у марту 1916. године, али само у цетињском и барском округу…. Нормалан рад у свим школама на подручју Црне Горе отпочео је септембра 1916.“[25]

Све је било под јаком контролом: „Учитељи који су прихватили службу морали су претходно да потпишу свечану изјаву да ће се покоравати свим заповијестима војне управе, да се неће бавити ни у школи ни ван ње политиком, да противу војних власти неће ни сами мржњу подстицати, нити трпљети да се она развија, нити било шта предузети да се мржња противу војне силе аустроугарске државе шири, него се обавезује да ће омладину одгајати ’за поштене, радне и својим дужностима одане људе‘ (АЦГ, ф. окупација, округ Цетиње, школска акта 1916. и 1918. год.)“ (Ракочевић 1997: 248). Службеници су се, као што се види, или обавезивали да раде у складу са окупаторским наредбама, или су довођени учитељи са таквим опредјељењем: „Генерално гувернерство је настојало да извјестан број учитеља доведе са осталог српскохрватског подручја, нарочито из Хрватске“ (Ракочевић 1997: 249).

За основне школе прописан је нови програм, који је ступио на снагу 1916/17. године.[26] По овом програму уведена је латиница у школама, а из програма је одстрањено све што се односило на Србију, историја, јуначке и друге патриотске пјесме. „Програм основних школа био је донекле прилагођен програму основних школа у Хрватској“ (Ракочевић 1997: 251).

„Аустроугарске власти поклониле су нарочиту пажњу школовању муслиманске и албанске дјеце.“[27] У вези са тим у *Гласу Црногорца*

[25] И даље: „Генерално гувернерство издало је 29. маја 1916. објаву да се сва учитељска мјеста у земљи имају сматрати од 15. јуна упражњеним, а учитељи школа и забавишта стављају се на располагање. Учитељима који су намјеравали да и даље остану у служби скренута је пажња да до 15. јуна морају поднијети молбу надлежној окружној команди и навести мјесто у којем желе службовати. У противном, онај ко се не буде јавио до одређеног рока биће сматран као да се одрекао учитељске службе...“ (Ракочевић 1997: 248).

[26] „У основним школама били су заступљени ови предмети: наука хришћанска, читање, матерњи језик, рачун, земљопис, историја, биологија (комбинована са привредом, хемијом, ботаником, хигијеном, и пољопривредом)“ (Ракочевић 1997: 250).

[27] „Албанске школе су отворене на више мјеста у Метохији, затим у Плаву, Гусињу, Улцињу. Албанска школа у Плаву отворена је 30. 4. 1917. У тим школама настава је извођена на албанском језику, али, с бзиром на услове, то није било могуће одмах спровести...

налазимо: „Са Цетиња јављају да су војне власти отпочеле да отварају у Црној Гори арбанашке школе! Поред неколико школа, отворених у новим крајевима, Плаву, Плевљима и т. д. отворене су арбанашке школе и у старим крајевима, у Подгорици, Бару и Колашину, иако за толику српску дјецу у цијелој земљи нема ни једна средња школа, као што у свијем тим нашим мјестима нема ни једне једине арбанашке породице“ (Глас Црногорца 1917: 4).

Аустроугарска није отварала средње школе: „Црна Гора је од средњих школа пред рат имала шест гимназија и учитељско-богословску школу. Под окупацијом није била отворена ниједна средња школа“ (Ракочевић 1997: 255). Зато се до детаља пазило ко ће се, гдје и на који начин школовати, са прецизираном и планираном политичко-идеолошком профилацијом ученика (нарочито оних школованих у Србији које је требало „преваспитати”) и школа (школовање је углавном настављано у Аустро-Угарској). [28]

12. И друга су национална обиљежја забрањивана.

12.1.а) Забрањена је српска (и црногорска) плаво-црвено-бијала застава: „Dozvoljene zastave u Crnoj Gori. Na području c. i k. generalnog vojnog guvernerstva u Crnoj Gori smiju se pri svečanim zgodama izvjesiti zastave u austrijskim i ugarskim (hrvatskim) državnim i zemaljskim bojama.

I prigodno izvješivanje zastave s nama saveznih država je dozvoljeno i zastava albanskih boja (crno-crvene); naprotiv su bezuslovno zabranjene zastave svih država, koje se nalaze u ratnom stanju s austro-ugarskom monarhijom ili s njezinim saveznicima.

Осим албанских, постојале су и католичке – вјерске школе, које су, по ријечима аустроугарске Врховне команде Конрада, осим културно-просвјетне имале и пропагандну мисију...“ (Ракочевић 1997:252, 253).

[28] „Већ у априлу 1916. године командујући генерал Босне и Херцегвоине Саркотић извјештава Врховну команду да у Црној Гори има неколико стотина студената-ђака, који су се већином школовали у Србији па су усљед рата морали прекинути школовање. Према његовом мишљењу, овим ђацима-студентима требало је омогућити да продуже школовање у монархији, јер би се тим начином најбоље утицало на њихов одгој, што би условило и њихово ослобођење од великосрпске идеје. Средства за њихово школовање не би смјела доћи у питање, по мишљењу Саркотића, јер би се она исплатила интересима Монархије (STAW, Саркотић Шефу врховне команде, бр. 1185, 27. IV 1916)“ (Ракочевић 1997: 256).

„Врховна команда је дала сагласност да могу црногорски студенти и средњошколци продужити школовање на факултетима и средњим школама у Аустро-Угарској, али смао они ’без политичке замјерке’ (АЦГ ГГ, Турн Буријану, 31. 10. 1916)... Првенство су имали они кандидати који су према оцјени власти били политички незамјерени, као и дјеца оних родитеља који су се налазили у служби окупаторских органа власти или оних за које су за окружне команде дале мишљење да су лојални према Монархији“ (Ракочевић 1997: 259).

Prema tome su zabranjene i srpske narodne boje (crveno-plavo-bijelo); naprotiv nema se ništa protiv upotrebe starocrnogorskih zastava (crvena sa bijelim rubom i s bijelim krstom u sredini).

Lojalno crnogorsko pučanstvo znat će sigurno dostojno ocijeniti ovaj obzir prema svojoj vlastitoj historijskoj zastavi te će istu pri iskazivanju lojalnih nazora rado upotrebiti“ (Cetinjske novine 1917: 2).

12.1.б) Тако је и у Србији. Након краткотрајног заузимања Београда 1915. године, власт је одмах замијенила српску заставу: „Црно-жута застава. Онога дана кад је аустријска војска ушла у напуштени Београд, у среду новембра 1914, прва им је брига била, да заузму Двор и да на њему истакну своју заставу...

Морао је, дакле, српски мајстор са српског Двора скинути српску заставу а попети аустријску. А ми смо сви то морали да гледамо и да трпимо. До мрака су Аустријанци истакли још две: мађарску и некаву хрватску. (За знак ваљда, да су те три нације: аустријска, мађарска и хрватска овладале Србијом?). Сутрадан је г. ђенерал са свом помпом војничком истакао ове заставе и на Граду...

И тако смо ми сами истакли и пуних тринаест дана гледали ово знамење свога ропства и своје потчињености...“ (Миодраговић 1915: 95-101).

Након окупације, наравно, све српске заставе су замијењене.

12.2. Спаљивање српских књига није потпуно ново у овом посљедњем рату, српске књиге су спаљиване и у Првом свјетском рату: „У Велесу у колико су старији и озбиљнији људи били резервисани и мало одушевљени доласком Бугара, у толико је одушевљенија младеж, нарочито дечурлија.

Иницијативом дечурлије, а подстрекавањем бугарских власти одржан је митинг пред зградом среских власти у Велесу. На митинг је сваки донео српске уџбенике и књиге које је имао, и после неколико одушевљених говора противу Србије и српског режима у Македонији, почело је паљење српских књига. Почетак је дао, кажу ’околиски начелник’ који је митинг и отворио подужим говором. По целом Велесу тога дана носиле су се српске књиге и палиле, с повицима погрде на адресу Срба“ (*Српски гласник* 1916/24: 1).

13. Такође је пљачкано и одношено и културно и умјетничко благо, пљачкани су музеји, библиотеке, галерије од стране разних окупатора: „Извештени смо да је до сада из похаране ’Народне Библиотеке’ из Србије пренесено у Софију 140.000 свезака“ (*Српски гласник* 1916/90: 2). Слично се десило и са Народним музејем: „Сазнајемо да су Аустријанци, кад су решили да присвоје Народни Музеј у Београду, одлучили да здипе и све остале музеје и архиве. Тај частан посао био је повјерен једној комисији, чији је председник био Кршњави, за кога кажу да је познат аустријски војни историчар, ако то није онај злогласни Исо Кршњави, 6. хрватски министар просвете. У комисији је, између осталих, био и бивши консул

Владислав Ђерђеј, који сада у Београду представља аустриско министарство спољњих послова код војних власти. Комисија је претходно саставила један инвентар ових за пљачку одређених предмета и тада их распоредила по њиховом пореклу и односу према Аустрији, Угарској, Хрватској и Босни“ (*Српски гласник* 1916/26: 2). И не само то: „’Obzor’ јавља да су аустроугарске власти у окупираној Србији наредиле да се покупе сви српски грбови и штембиљи“ (*Српске новине* 1916/87: 2).[29]

Арчибалд Рајс је посебну пажњу скретао на бомбардовање Универзитета, музеја и болница „подсећајући да су установе науке, уметности и културе биле заштићене хашком конвенцијом. Универзитетске библиотеке су похаране, а друга универзитетска учила такође однета, као и све заостале службене архиве владиних установа, министарстава и политичких странака“ (Радојевић, Димић 2014: 60, 190).

14. Уведен је грегоријански календар. „ВГГ је 20. маја 1916. објавио наредбу од 5. маја о увођењу Грегоријанског календара на простору Србије под аустроугарском окупацијом“ (Радић, Исић 2014; 91)[30]. Податке о томе налазимо и у *Beogradskim novinama*: „Proklamacija. Zavogjenje gregorijanskog kalendara. Od dana proglašenja ove naredbe ima se u cjelokupnom zvaničnom i javnom saobraćaju računati vrijeme isključivo i jedino po gregorijanskom kalendaru. Neobdržavanje ove naredbe tvori policijski prestup. Grof Salis-Seewis v. r. podmaršal” (1916/21: 1).

15. Цркве и манастири су паљени, уништавани, пљачкани, скрнављени. „Осим што је поједине цркве, црквене и манастирске зграде, разарао и палио..., непријатељ је неке цркве претварао у штале, коначишта и магацине“ (Радић, Исић 2014: 28). За вријеме Првог свјетског рата 51% свештеника и монаха су трпјели директне посљедице рата (убијени, интернирани, затварани, таоци), дакле од 3326 лица, 1702 је на неки од ових начина страдало (Радић, Исић 2014: 149).[31]

И црквена служба је контролисана. Главна војна губернија, прописује обавезе и наредбе свештеника, па под тачком 3 стоји: „Сваки је свештеник дужан у свим црквеним и молитвеним књигама и т. д., које

[29] „Бугари се диче стварима украденим из Србије. „Бержевија Вједоместа“ од 4. новембра имају ову депешу из Букурешта: У Софији је ових дана на свечан начин прослављено отварање Етнографског и Географско-Историјског Музеја. Готово сви предмети, који красе музеј, опљачкани су из Србије“ (*Српски гласник*: 6. 1. 1917, број 358: 2).

[30] Zbornik zakona i naredaba C[Carske] i K[Kraljevske] vojne uprave u Srbiji = Зборник закона и наредаба Ц[Царске] и К[Краљевске] војне управе у Србији, Београд, 1916-1918, 1916, 1-11 (према Радић – Исић 2014: 91).

[31] „Опљачкане цркве. Однели су из свију београдских цркава све ствари од вредности (небо, епископске митре, сребрне светњаке, путире итд.); поскидали су с торњева сва звона и однели их. Само је једно једино звоно остало у Београду (у Вазнесенској цркви).

Бакрен кров скинули су са Саборне цркве...“ (Лазаревић 2010: 45).

употребљава, избрисати уобичајене молитве за краља и његову династију, исто тако и за руског цара као наводног протектора источне цркве“ (у: Радић, Исић 2014: 92)… О овоме пише и Лука Лазаревић: „На литургији. Забрањено је било молити се на литургији за живот и здравље српског краља, забрањено је било помињати којег било српског архијереја. Забранили су да се помиње и ’воинство‘ наше“ (Лазаревић 2010: 116).

16. Ловћен и сва симболика коју носи, били су посебно третирани од старне непријатеља. Напад на Ловћен пропраћен је са великом пажњом, а у *Beogradskim novinama* о нападу, између осталог, читамо: „...Napad je bio u najboljem i za nas najpovoljnijem toku, kada je od jednom nastupila promjena vremena. Nebo se naoblačilo, vrhovi Lovćena sve su više nestajali u oblacima i brzo se počela da spušta gusta magla na bojno polje. Uzalud je pl. Sarkotić svojim oštrim sokolovim očima pogledao golo stijenje, njega je nemilostivo pokrivala gusta magla, kao da ga je htjela u zaštitu od naših topova“ (*Beogradske novine*, 2, 1916: 1).

Beogradske novine у другом броју преносе утиске из других страних часописа. У чланку, између осталог налазимо: „Pad Lovćena. Utisak u Beču. Sa radosnim zadovoljstvom govore listovi o političkom i vojničkom značaju osvajanja Lovćena, koje označavaju kao najogromnije djelo ovog rata“ (13. 1. 2016, br. 6: 2). „’Frmdenblatt‘ piše: Naši su osvojili g r u d o b r a n... ’Neues Wiener Tagblatt‘ veli: Naše trupe izvršile su jedno junačko djelo, kakvo su oni u toku rata u ravnoj veličini možda i na drugim frontovima već i postigli, ali pouzdano n i j e j o š n i g d j e n a d m a š e n o. Ako je igde za jedno odbrambenoi mjesto bila umjesna riječ, ’neosvojiv‘... ’Reichspost‘ piše: Osvajanjem Lovćena, tog stjenovitog grudobrana Crne Gore, izvršeno je najsjajnije vojničko djelo, koje je do sad postignuto. Padom Lovćena razgoliti ćemo srce Crne Gore...“ (16. januar 1916, br. 7. godište II, 1: 1).

17. Као што конкретни догађаји недвосмислено показују, циљ аустроугарске политике био је уништавање, сузбијање и(ли) сужавања српског етноса и свих национално-идентитетских особености српског народа, као и историјско-културног насљеђа. Ови процеси, започети много прије Првог свјетског рата, снажан замах (под изговором одмазде за атентат) добили су за вријеме Првог свјетског рата. За отприлике двије године окупације Аустроугарска је успјела да створи формалне услове за готово потпуну промјену идентитета која је спровођена у свим сегментима на формалном плану, што је имало за циљ суштинске промјене.

Цитирана литература

Брајовић 2005: Милан Мишо Брајовић, *Племе Бјелопавлићи*, Подгорица: Културно просвјетна заједница.

Галоња-Радованац 2008: Славица Гароња-Радованац, *Српско усмено поетско наслеђе Војне Крајине. У записима 18, 19. и 20. вијека*, Београд: Чигоја штампа.

Илић Марковић 2014: Гордана Илић Марковић, *Дневник Великог рата. Први светски рат у огледалу српске књижевности и штампе*, Београд: Самиздат Б92.

Јовановић 1989: Батрић Јовановић, *Црногорци о себи (од владике Данила до 1941)*, Београд: Слобода.

Ковачевић 2014: *Аустроугарске забране српског језика и ћирилице као посљедица сарајевског атентата*, рад је изложен на скупу „Ћоровићеви дани“ у Гацку (зборник са скупа је у штампи, проф. Ковачевић ми је свој рад послао и тиме омогућио увид прије штампања зборника).

Крестић 1994: Василије Ђ. Крестић, *Из историје Срба и српско-хрватских односа*, Београд: Београдски издавачко-графички завод. Књига I (1848-1883).

Крестић 1995: Василије Ђ. Крестић, *Грађа о Србима у Хрватској и Славонији (1848-1914)*, Београд: Београдски издавачко-графички завод. Књига I (1848-1883).

Лазаревић 2010: Лука Лазаревић, *Белешке из окупираног Београда (1915-1918)*, (Прво издање, 1919, Београд), Београд: Јасен.

Миодраговић 1915: Јован Миодраговић, *Трагични дани Београда. Белешке из тринаестодневне владавине аустријске у Београду*, од Ј. Миодраговића, С. Б. Цвијановића, "Правда" Драг. Петровића и комп., Београд.

Матовић 2013: Веселин Матовић, *Ћирилица и латиногорица*, Подгорица – Никшић: Књижевна задруга Српског народног вијећа.

Окука 2006: Miloš Okuka, *Srpski na kriznom putu*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Радић, Исић 2014: Радмила Радић, Момчило Исић, *Српска црква у Великом рату 1914-1918. Прва свеобухватна историографска студија о страдању српске цркве у Првом светском рату*, Београд – Гацко: Филип Вишњић, СПКД Просвјета.

Радојевић, Димић 2014: Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918. Кратка историја*, Београд: Српска књижевна задруга, Београдски форум за свет равноправних.

Ракочевић 1997: Др Новица Ракочевић, Црна Гора у Првом свјетском рату 1914-1918, фототипско издање, Подгорица: ИТП „УНИРЕКС“.

Станчић 1991: Ljiljana Stančić, „Nominacija grafija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave“, u: *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austorougarske vladavine,* priredili Miloš Okuka i Ljiljana Stančić, München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 120-132.

Стојановић 2011: Јелица Стојановић, *Путевима српског језиак и ћирилице*, Никшић: Издавачко центар Матице српске Друштва чланова у Црној Гори.

Ћоровић 1996: Владимир Ћоровић, *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцегвоине за време Светског рата 1914-1918*, Београд: Удружење ратних добровољаца 1912-1918. године, њихових потомака и поштовалаца, (Књига је први пут издата 1920. године).

Шипка 2006: Милан Шипка, *Језик и политика*, Београд: Београдска књига.

Извори

Beogradske novine.

Reichpost, Wien, 8.11.1916, str.15; Pester Lloyd, Budapest, 5.11.1916, str. 8.

Велика Србија (http://velikirat.nb.rs/collections/show/).

Vjesnik naredaba 1917/1: Vjesnik naredaba. C i K. vojne uprave u Crnoj Gori. Broj I (novo izdanje. Izdan i razaslan 8. januara 1917. I. Službeni dio. 41.

Vjesnik naredaba 1917/2: Vjesnik naredaba. C i K. vojne uprave u Crnoj Gori. Broj III. Izdan i razaslan 13. marta 1917. I. Službeni dio. 7.

Глас Црногорца 1917: Глас Црногорца. У Нељи код Париза, 10. јуни 1917. 45. година. – Број 16.

Српски гласник, http://velikirat.nb.rs/collections/show.

Српске новине.

Cetinjske novine.

Школовање у Србији 1916.

http://velikirat.nb.rs/kolekcije

Биљана С. Самарџић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за српски језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152323S

Оригинални научни рад

ОДНОС СРПСКОГ НАРОДА И ЊЕГОВОГ ЈЕЗИКА ДО ПРЕДСТАНДАРДНИХ ИДИОМА

Развој српског језика неодвојиво је везан за историју српског народа, другим ријечима – пратећи историјски пут српског народа пратимо и историјски пут српскога језика. Српски језик са својим дијалектима централни је јужнословенски језик, на основу којег је Вук Стефановић Караџић кодификовао српски књижевни (савремени) језик. Општи став је да се култура, као народ, одређује према језику, а не према вјери и то становиште није својствено само Вуковом времену, већ је то становиште кога се и данас придржавају европски народи.

Од мисије свете браће –Ћирила и Методија – почиње континуирана христијанизација словенске писмености. У том погледу у раду ћемо пратити однос српски народ – српски језик од појаве писмености до предстандардних идиома, односно до Вуковог књижевног језика.

Старословенски језик, као први писани или књижевни језик словенски, који се тада називао словенски, јесте општесловенски црквени и књижевни језик. Срби су изузетно значајни насљедници ћирилиметодијевске традиције. „Удио српског језика у старословенском је велик, а српска редакција старословенског језика једна је од најстаријих, најпрепознатљивијих, утемељених и веома богатих“ (Стојановић 2014: 18). Анализирајући споменике српске писмености, јасно се уочава да се кроз историју, на просторима докле је допирао утицај српскога народа, језик називао – српским, а писмо (ћирилица) – српским писмом. Многобројни су докази, и то са подручја Рашке, Зете, Боке, Хума, Босне, Дубровника, Славоније, затим на млетачком, турском, аустријском двору […] у којима се јасно именује српски језик и српско писмо. Тако нпр. Ђовани Пасквали (1645) предлаже Конгрегацији из Котора да упуте калуђере који морају научити говорити *српски* и писати *српским словима Св. Ћирила* (Костић 1999: 20). Такође, 1517. године потврђује млетачки дужд Л. Лоредан тестамент Ђурђа Црнојевића, на молбу његове жене Јелисавете (преведен на латински), и ту стоји: „руком истог господина Ђурђа, на језику и словима српским написан и потписан“ (Милошевић 1994: 53).

Неодвојиви дио српске књижевности су и славонска, приморска, дубровачка (далматинска) штокавска књижевност – као и књижевност фрањеваца у Босни и Славонији, који су, дакле, писани српским језиком.

* biljana.samardzic@ffuis.edu.ba

Са распадом српске државе и продором Турака, настају тешки услови за развој српске културе. И поред великих таласа миграције и помјерања становништва, ипак ће се у истом периоду остварити значајне новине у српској култури – основаће се прве српске штампарије (Цетињска и Горажданска), и излазе из штампе прве књиге – Октоих првогласник 1494. године (Цетињска штампарија) и Служабник 1519. године (Горажданска штампарија). Другим ријечима, српскословенски језик је преко ових и других штампарија (у Рујну, Грачаници, Милешеви, Београду, Мркшиној цркви) као службени језик „доживио" своју штампану верзију, а то се касније никада више није поновило. Наиме, српско штампарство остварило се поново у другој половини 18. вијека, али на рускословенском и славеносрпском (рускословенском ћирилицом и руском грађанском ћирилицом). Дакле, језик штампаних књига са нашег простора од 15. до 17/18. вијека јесте српскословенски, али се у многим споменицима помиње и термин српски језик. Божидар Вуковић (1521) пише да је видјевши да други народи штампају *света писанија* пожелио да штампа и *наша српска а такође и бугарска.* У документима везаним за дјелатност његове штампарије, језик тих књига искључиво се наводи као српски (Јовановић 1994: 53). И Вићенцо Вуковић тражио је дозволу да штампа *in lingua et caractere serviano*, ради опште добробити народа и језика српског.

Овом приликом посебно ћемо именовати двије епохе српске историје кроз призму српског језичког насљеђа, а у контексту борбе за српски језик.

1) Однос према језику и књижевности Дубровника

Од најранијих познатих времена у Дубровачкој републици живјело је и словенско становништво, „па је несумњиво да је дубровачки говорни језик био хумски, зетски и требињски, тј. источнохерцеговачки" (Милановић 2004: 66). Један дио становништва у Дубровачку републику досељен је из херцеговачког залеђа, са црногорског приморја и из Србије, тј. Рашке. Другим ријечима, многе дубровачке грађанске породице биле су поријеклом из Србије. „У време ширења ренесансне књижевности, житељи Дубровачке републике говорили су штокавским источнохерцеговачким дијалектом (и)јекавског изговора и у објављеним књигама и различитим писаним документима свој матерњи језик називали српски (*lingua serviana*) […] У Дубровнику је постојао и канцелар 'језика српскога' или 'језика словинскога', што су били и писци Паскоје Примовић и Антун Кастратовић" (Милановић 2004: 67). Данас се оспорава постојање српског језика и ћирилице у Дубровнику.

Рвање са хрватским лингвистима посебно је истакнуто у именовању језика и писма у средњовјековном Дубровнику и његовој ближој околини. У том смислу можда је најбоље приказати језик дубровачке

поезије и прозе кроз мисао Милана Решетара, Србина католика из Дубровника, и најбољег познаваоца језичких прилика у Дубровнику. Милан Решетар проучио је највећи број дубровачких докумената, књижевних дјела и споменичке грађе и на основу тога изводио језичке и филолошке закључке. Његов став је јасан: Дубровник је одувијек био штокавско-јекавски, а никада чакавско-икавски. Тако и у језику пјесника и прије Гундулића, а нарочито код њега, већ имамо штокавско-јекавске црте, док су чакавске особине код ових пјесника посљедица имитирања далматинских пјесника, који су писали чакавски. Другим ријечима, чакавске црте нису одраз говора, тј. нису у складу са говором Дубровника. Решетар то поткрепљује помоћу језичких карактеристика *Лекционара* Никше Рањина, дубровачког властелина и преписивача *Лекционара*, у којем Рањина чакавске облике врло често замјењује штокавским [...] „Зато сам налазио да је Рањина одличан и одлучан свједок како се је у Дубровнику говорило у вријеме првих пјесника, јер иако се је он сам родио тек око г. 1495, или можда и нешто раније, његови су родитељи били баш вршњаци обојице првих пјесника, па није никако могуће да је међу Рањином и његовим родитељима била у језику толика разлика колико је међу њим и пјесницима“ (Решетар 1952: 7–8). Најстарији споменици сачувани у Дубровнику су са краја 12. и почетка 13. вијека. То су највише официјелни списи (повеље) о односима Дубровника са сусједном српском господом, који су редовно писани и састављани у дубровачкој државној канцеларији, али их има и оних који су састављани изван Дубровника, а у њему су само преписивани (Решетар 1951). Свакако је најпознатија и најстарија *Повеља Кулина бана* из 1189. године, писана двојезички – на латинском и на српском народном језику, ћирилично. О овој повељи, односно о њеном језику и писму данас постоје попречна гледишта од стране хрватских и бошњачких филолога (више о томе: Самарџић 2012). Решетар истиче да је била жива преписивачка дјелатност са Турцима, такође на српском језику: „Али већ су од Бајазита 2 (г. 1481–1512) почеле долазити у Дубровник царске заповиједи и на турском језику са српским пријеводом, а послије Сулејмана 2. чини се да је сасвим престала српска коресподенција с турским царевима“ (Решетар 1951: 3). У истом раду (*Најстарији дубровачки говор*) Решетар прецизно каже да је „српски језик дошао у негда романски Дубровник из старога Захумља и старе Травуније, гдје се је увијек само штокавски говорило“ (1951: 8). Милан Решетар никада није употребљавао у својим радовима одредницу „хрватски“ за језик споменичке грађе коју је повезивао са изворним говором Дубровника. Његов однос према језику Дубровника и његовом писму најбоље се види у посљедњем пасусу у приступној *Академској бесједи* (16. 2. 1940. године) приликом пријема у САНУ за редовног члана. Будући да није био присутан, његову бесједу представио је Белић. У *Годишњаку* из 1940. (објављен 1941. године) Белић парафразира Решетарово становиште: „Он (тј. Решетар) прати дубровачки језик од почетка XIII века све до данашњег

дана и налази да је разговорни језик дубровачки одувек био херцеговачки. То је – народни српски дијалекат, ако ко дели српски језик од хрватског, или дијалекат српскохрватски за свакога кому су Срби и Хрвати један народ под два имена“ (*Годишњак* 1941: 188).

И у многим споменицима (документима) из 15. и 16. вијека, које је објавио Решетар, јасно налазимо одредницу српски језик. Ту спада и споменик из 1512. године, штампан ћирилицом, који је према Решетару „најстарија српска књига штампана ћирилицом“ (*in littera et idiomate serviano*), а према садашњим хрватским лингвистима *Дубровачки ћирилски молитвеник* из 1512. је *прва хрватска тискана књига*, те славе њену *обљетницу* у Загребу 2012. на скупу „Хрватска ћирилска баштина“. Дакле, поред писама и нотарских аката, из овог циклуса остало је и неколико обимнијих ћириличких побожних састава, као што је и поменути молитвеник. Дакле, негирањем постојања српског језика и писма у Дубровнику брише се цијела једна историјска слика српског народа, односно Дубровник са околином поприма нову историјску димензију, која је Хрватима потребна у обликовању свога националнога језичког корпуса.

2) Књижевни језик код Срба у вријеме ратова (Рат између Аустрије и Османског царства [1683–1699], Велика сеоба Срба [1690]) – језички плурализам на врхунцу

Велики бечки рат између Аустрије и Османског царства утицао је и на судбину српског народа и српског језика у 18. вијеку. Послије неуспјешне опсаде Беча, Аустријанци су кренули у снажан противнапад, који је Србе охрабрио да се укључе у борбу против Турака. Међутим, реорганизовани Турци почињу наново освајати изгубљене територије, тако да је патријарх Арсеније III Црнојевић (односно Чарнојевић), бојећи се турске одмазде, повео 60.000–70.000 Срба у Велику сеобу у предјеле сјеверно од Саве и Дунава, односно на територију јужне Угарске у Хабзбуршкој монархији. Међутим, дио Срба преведен је у католичку вјеру, а бечка власт наметала је Србима у официјелној комуникацији употребу народног језика и латинице, чиме се припремао терен за неометано унијаћење (Миланович 2004: 77). „Аустријска држава, врло брзо по преузимању власти у Србији, својим конкретним поступцима везаним за унијаћење Срба запретила је опстанку православља код нас и непосредно угрозила с верске и националне стране Србе као православни народ. Такав негативно активан став католичких свештеника према Србима није само разочарао митрополита Мојсија већ га је усмерио да приступи решењу које му је тада једино преостајало: да се обрати за помоћ словенској, православној и ћириличкој Русији, европској сили“ (Младеновић 2008: 176–177). Цар Петар Велики шаље руске учитеље: прво Максима Суворова 1726. године; а затим и Емануила Козачинскога 1733. године. У основаним школама (*Славјанска школа* и *Латинска школа*) српски ђаци, али и ђакони,

монаси, свештеници [...]; образовали су се из руских књига на рускословенском језику. На тај начин се рускословенски почео одомаћивати у српским школама. Односно, диглосија са којом су Срби ушли и 18. вијек само је промијенила један дио: умјесто српскословенског језика, сада се уз српски народни језик, у функцији књижевног језика, јавља рускословенски. „Рускословенски језик је заправо пандан српскословенском. То је руска редакција црквенословенског, настала врло рано приликом стабилизовања словенског црквеног језика у руској средини“ (Ивић 1998: 117). Међутим, рускословенски језик наметао је претијесан оквир српској књижевности. Другим ријечима, имао је ограничене комуникативне могућности, будући да га није добро схватао шири круг људи; рускословенски је на тај начин био осуђен на неуспјех у нашем народу. Посрбљавањем рускословенског, те упливима српскословенског и руског књижевног језика, настала је мјешавина која се назвала славеносрпски језик. Посрбљавање рускословенског одвијало се уз благослов аустријске власти. Наиме, бечки двор је у стварању новог типа књижевног језика код Срба видио и нову шансу за удаљавање војвођанских Срба од православне Русије. Другим ријечима, још једном су историјске околности утицале на историју српског језика и преусмјеравале га на сасвим нови пут. Са друге стране, „мотивација српске интелигенције за такво писање била (је) сасвим другачије природе: језички приближити дела народу и тиме утицати на демократизацију културе“ (Милановић 2004: 94). Међутим, славеносрпски језик није имао граматике, односно недостајала су правила о томе које језичке елементе треба узимати из једног извора, а које из другог или трећег. Такође, нико није написао ни рјечник ни правопис славеносрпског језика. На тај начин овај језик није могао дуго ни опстати. Деветнаести вијек затекао је Србе с неријешеним питањем књижевног језика.

Закључак

Српски језик се на структурном плану изграђивао и функционалностилски раслојавао попут свих развијених књижевних језика; али су његову „спољашњу историју“ готово од самог почетка карактерисали дезинтеграциони процеси. „Ко вреба на међи језика и народа? И да ли та међа ишта међи? Како се бранити“, поставља питање М. Шћепановић и одговара: „Чини нам се овако: ако је знање – треба зазнати. Ако се не зна – ваља научити. Онда: казати, појати, орити и оратити, светосавословити, глагољати, роморанку роморити, усхвалити, попјевати, коледати, лазарити – појати без престанка, док се срушеном ћириличном храму не сагради сљеме, усљед бесмисла који сјећање брише. Ако треба – поново научити сопствени српски језик у његовом ћириличном писму и ту (про)наћи своје избављење“ (2013: 200).

Литература

Ивић 1998: П. Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић 1994: Г. Јовановић, О језику старих српских књига, у: *Пет векова српског штампарства 1494-1994*, Београд: ЦАНУ, 52–60.

Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици,* Београд: СКЗ, БИГЗ.

Костић 1999: Л. М. Костић, *О српском језику*. *Вук и Немци*, Нови Сад.

Милановић 2004: А. Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милошевић 1994: М. Милошевић, *Тестамент Ђурђа Црнојевића*, Подгорица–Цетиње.

Младеновић 2008: А. Младеновић, *Историја српског језика,* Београд: Чигоја штампа.

Решетар 1940: М. Решетар, *Рукопис Академске бесједе*, Годишњак L, СКА, Београд.

Решетар 1952: М. Решетар, *Најстарија дубровачка проза*, Глас Српске академије наука CCI, Одељење литературе и језика, Нова серија 1, Београд.

Решетар 1951: М. Решетар, *Најстарији дубровачки говор*, Глас Српске академије наука CCI, Одељење литературе и језика, Нова серија 1, Београд.

Стојановић 2014: Ј. Стојановић, Српска ћирилица у вјековној историји и данас, *Прилози настави српског језика и књижевности*, година II, број 2, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.

Самарџић 2012: Биљана С. Самарџић, Повеља бана Кулина у идентитету српског језика, научни скуп *Наука и идентитет,* књига 6/1, Пале, 33–42. Рад је поновно штампан у: Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске I, 2012, Пале: Филозофски факултет, 347–363.

Ћорић 2011: *Повеља бана Кулина* (графика, фонемика, морфемика), Београд: Чигоја штампа.

Шћепановић 2013: М. Шћепановић, Ћирилица под повезачом тавнила, у: *У одбрану српске ћирилице*, хрестоматија, уредник М. Ковачевић, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „ПРОСВЈЕТА“, 197–200.

Нина С. Ћеклић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Педагошки факултет Бијељина

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152329C

Оригинални научни рад

ТИПОВИ СИНТАКСОСТИЛЕМА РЕДА РИЈЕЧИ ОФОРМЉЕНИ УПОТРЕБОМ ЦРТЕ КАО ПОСТИНИЦИЈАЛНЕ ПАУЗЕ У РОМАНУ *ТОП ЈЕ БИО ВРЕО* ВЛАДИМИРА КЕЦМАНОВИЋА

О роману *Топ је био врео* Владимира Кецмановића најприје су писали књижевни критичари (В. Арсенић 2008, С. Ћирић 2009, Т. Брајовић 2009, Б. Босиљчић 2008, М. Цревар 2008). Казивали су нам о ратним страхотама фактографски и фотографски низаним у роману, опажаним из перспективе једанаестогодишњег дјечака занијемјелог од праска гранате која му је убила родитеље и отупјелог од непрестаног страха; о жртвама и злочинцима, начину приповиједања, структури реченице и текста, драматичности фабуле; еуфорично су га величали, или неоправдано умањивали његову вриједност. А потом, са научног, лингвостилистичког становишта о роману су писали и лингвисти. М. Ковачевић, тако, издваја неке од најбитнијих стилско-језичких карактеристика овога романа: „начине структурисања реченице; начине преношења туђег говора; начине (етно)језичке диференцијације носилаца управног говора и начине графостилемских онеобичајења текста“ (Ковачевић 2012: 276), док С. Миловановић (2012) анализира типове и функције елипсе у овом Кецмановићевом роману. Од доминантних структурно-стилских карактеристика у дјелу издваја се још и поступак осамостаљивања постиницијалном паузом којим се творе синтаксостилемске структуре чију ћемо стилематичност и стилогеност проучавати у овом раду.

Лингвостилистичким поступком осамостаљивања творе се и синтак-состилемске структуре у којима се постиницијалном употребом црте као експресивне паузе информативно и стилистички издвајају и наглашавају дијелови реченице наведени иза ње. По дефиницији се може рећи да су ове структуре дијелом настале и поступком интензивирања јер се код њих „употребом посебних формално-граматичких средстава, један или више реченичних чланова истиче (наглашава) и смисаоно и емфатички“ (Ковачевић 2000: 325). Сви уочени примјери оформљени овим поступцима утемељени су на антепонирању везника или везничко-интензификаторских конструкција који су или раздвојени употребом црте или је црта позиционирана иза њих. Консултована литература у вези са овом темом упућује само на мишљење Љубомира Поповића, који у поглављу о распоређивању помоћних ријечи у складу са граматичко-семантичким распоредом ријечи у српском језику, укратко наводи да

* ninaceklic@yahoo.com

„антепозиција функтора у односу на пуновредни део реченице, односно њихова иницијална позиција у реченици, омогућава да се употребом експресивне паузе иза зависног функтора поентира пуновредни део. Но експресивна пауза се може употребити и испред зависног функтора – за истицање зависне реченице у целини“ (Поповић 2004: 241). Поповић, међутим, не објашњава који се синтаксички члан тачно наглашава употребом црте као постиницијалне паузе. У овом раду издвајамо сљедеће типове отклона, најприје, у зависности од врсте иницијално осамостаљеног везика и везничко-интензификаторских спојева, а потом и на основу граматичко-семантичких односа између везника и других чланова реченице:

– Структуре изведене употребом црте као експресивне паузе иза саставног везника *и* осложене парцелацијом, гдје везник *и* спаја реченице (1) или синтагме (1.1.):

Лежао сам под снијегом. И снијег је био хладан. И бољеле су ме уши. И трнули су ми зуби. *И – почео сам да се гушим. И – у очима су ми сијевале мује.* (В. Кецмановић, ТЈБВ, 25) и За њима је ушао још један човјек. У шареној униформи. *И – са дужом машинком* (Кецмановић, ТЈБВ, 66).

– Структуре оформљене употребом црте као експресивне паузе која је постпонована супротним везницима *али* и *него*, те додатно осложена парцелацијом (2):

И не малтретирају народ. *Него – праве посао*. (Кецмановић, ТЈБВ, 105).

– Спојеви настали постиницијализацијом експресивне паузе која уједно кида везе између помоћног и пунозначног глагола (3):

И Велики Ахмо није Салкану одрезао главу. *Него је – приредио велико славље.* Код Салкана. (Кецмановић, ТЈБВ, 139).

– Конструкције настале употребом црте иза везника на почетку реченице и његовог наставка у саставу везничко-интензификаторских спојева (4):

Па мајка почне да псује. Али тихо. Себи у њедра. Мировне преговоре. *Али – и пјесме о браниоцима града.* (Кецмановић, ТЈБВ, 16).

– Конструкције настале употребом црте иза антепонираног везника и везничког споја *као да* (5):

И она је уз јецаје почела да се смије. Али не на силу. *Него – као да* је изгубила разум. (Кецмановић, ТЈБВ, 13);

– Структуре у којима је зависна реченица у инверзији омеђена цртама, при чему је, уједно, и иницијални везник и главна реченица одвојена од зависне (6), те структуре у којима су адвербијалне одредбе, такође, издвојене цртама (6. 1.):

Али – <u>кад сам подигао капке</u> – снијег ми није упао у очи. И – није мирисало на креч и прашину. (Кецмановић, ТЈБВ, 108) и И – *<u>саплићући се о спуштене панталоне</u>* – за њима потрчао. И – *<u>трчећи</u>* – викао [...] (Кецмановић, ТЈБВ, 138).

Први тип онеобичајења у реду ријечи настао постиницијалном употребом стилске паузе, и то иза саставног везника *и*, карактерише информативна наглашеност садржаја наведеног иза паузе, а биљежимо га у сљедећим примјерима:

(1) Тада је мајка увукла рамена. И погнула главу. *И – стварно заћутала*. (Кецмановић, ТЈБВ, 99); Ја сам остао у ходнику. И гледао их. *И – нисам знао шта да радим*. (Кецмановић, ТЈБВ, 11); Лежао сам под снијегом. И снијег је био хладан. И бољеле су ме уши. И трнули су ми зуби. *И – почео сам да се гушим. И – у очима су ми сијевале муње.* (Кецмановић, ТЈБВ, 25); Онда сам примијетио гомиле сунђера. Који је излетио из кауча. И претворио се у безобличну гомилу. *И – више није могао да се препозна.* (Кецмановић, ТЈБВ, 28); Говорио је јасно и полако. *И – све сам разумио.* (Кецмановић, ТЈБВ, 36); Мајка и отац су се правили паметни. [...] *И – заборавили да се никад не зна с које стране ће да запуца.* (Кецмановић, ТЈБВ, 40); Одскочио сам од кауча. И готово га ударио челом у нос. *И – у грлу ми је закркљало.* (Кецмановић, ТЈБВ, 56); А када је прочитала реченицу у којој тетка пита за мене – почела је да рида. *И – није могла да заврши читање.* (Кецмановић, ТЈБВ, 58); Већ је била зима. И било је јутро. *И – није пуцало*. (Кецмановић, ТЈБВ, 65); И дружила се са комшиницом Шевалом. *И – почела да облачи одјећу моје мајке.* (Кецмановић, ТЈБВ, 81); И тихо се спуштао у фотељу на развлачење, поред Кенановог кревета. *И – падао у сан*. (Кецмановић, ТЈБВ, 83); И био је огроман. И глават. *И – жестоко је потегао из боце.* (Кецмановић, ТЈБВ, 96); Амер је подигао боцу. Потегао. *И – опет ми је пружио*. (Кецмановић, ТЈБВ, 101); И – опет сам почео да се гушим. *И – у очима су ми опет сијевале муње.* (Вецмановић, ТЈБВ, 108); Кенан је сједио у фотељи. *И – играо видео игрицу*. (Кецмановић, ТЈБВ, 111); У писмима су се комшиници Тиџи по сто пута захваљивале. А мене – грлиле и љубиле. *И – преклињале комшиницу Тиџу да ме, како зна и умије – пошаље за Београд.* (Кецмановић, ТЈБВ, 129); Скочио је са столице. Кенан. Којем је досадило да чека шта ће да се деси. И који се – још прије него што је напунио осамнаест – отргнуо. *И – напустио подрум.* И стан. И зграду. И парк испред зграде. (Кецмановић, ТЈБВ, 149); Онда је Милан нагло устао од стола. И отишао у собу са ормаром. И легао у кревет. *И – покрио се по глави.* (Кецмановић, ТЈБВ, 157); И онда ме је загрлио рукама које дрхте. *И – почео да рида.* (Кецмановић, ТЈБВ, 189); Успут сам покупио неколико заборављених гранчица. *И – стигао кући на вријеме*. (Кецмановић, ТЈБВ, 195); И даље је била приљубљена уза зид. *И – очи су јој и даље биле затворене.* (Кецмановић, ТЈБВ, 202).

Наведени примјери указују на иницијализацију саставног везника *и*, и то у парцелацијом исцјепканим реченичним структурама[1], тако да се парцелат, који почиње везником *и*, директно наставља на претходну реченицу. Везник *и* као и остале координиране везнике убрајамо у граматичке конекторе. Ови везници у тексту имају двије улоге – они и повезују и развијају[2] (Силић 1984: 111). С обзиром да је у ексцерпираним примјерима употреба овога везника условљена реченичном парцелацијом, везник и повезује парцелисане реченице. Карактеристика свих наведених потврда овога (1) типа јесте посебна, стилистички маркирана, зачудна употреба језика. У Кецмановићевом роману у коме је наратор или, боље речено, перцептор догађаја ратом уплашени дјечак, низови оваквих реченица испрекиданог даха у сагласју су са његовим страхом од рата и осјећајем безнађа. Структуре са везником смјештеним на почетак реченице долазе као надинформација, као још једна болна спознаја. Постиницијалном паузом ремети се природан начин излагања, прави се неприродна пауза, застаје, у ишчекивању нове информације. Овај тип реченица у Кецмановићевом дјелу одзвања као рафал, потреса мисли. Или их бар тако доживљава читалац. Наративни поступак за који се писац одлучио могао би се означити као кинематографски, а приказане сцене су лишене било каквог уплива емоционалности (Ћирић 2009). Дјечак је „нијеми, објективни посматрач који је успоставио својеврсну емоционалну дистанцу према свему што га окружује, готово се препуштајући токовима судбине“ (Ковачевић 2012: 285). Његов говор није маркиран „специфично тинејџерским језичким карактеристикама“ (Ковачевић 2012: 282). За то постоји више разлога, а сви су, опет, у вези са тако честом употребом црте у постиницијалној позицији и испрекиданом, парцелисаном реченичном структуром. Уколико пођемо од Витгенштајнове пропозиције да језик преодијева мисао „и то тако да се по спољашњој форми одјеће не може закључити о форми одјевене мисли; јер је спољашња форма одјеће направљена с посве друкчијим намјерама, а не ради тога да покаже форму тијела“ (Л. Витгенштајн 1987: 63), јасно нам је да језичке структуре,

[1] О парцелацији као начину структурисања реченице писао је М. Ковачевић у раду „Језичка слика рата у роману *Топ је био врео* Владимира Кецмановића“ гдје наводи да су парцелисане реченице неупоредиво бројније од непарцелисаних у овом Кецмановићевом роману. „Парцелацијом су тако захваћени и субјекат, и објекат (прави и неправи), и атрибут (конгруентни и неконгруентни), и апозиција, и предикатски апозитив, и сви семантички типови адвербијалних одредби и допуна. Па тако, и готово сви типови независних и зависних клауза“ (Ковачевић 2012: 278).

[2] Ј. Силић објашњава ову двојаку улогу граматичког конектора *и*. Он повезују реченице уколико их чини и смисаоно независним, односно уколико и једна и друга развијају главну тему. Овај конектор може имати и искључиво стилистичку функцију и онда као везно средство није релевантан. „Такви *и*“, каже Силић, „називамо стилистичкорепризним *и*“.

заправо, представљају пресликане слике објективне стварности које нису повезане по принципу узрочности, већ заједничког афекта. Елементи слике као „модела стварности“[3] представљају елементе реченице, па су реченице заправо конекторима увезане слике. Везник *и* је формална спона између слика/реченица која им не дозвољава им да се распу и покидају. Те слике су збијене, сажете, исцјепкане, оне су често представе временски и просторно неспојивих догађаја и предмета који се доводе у непосредну везу.

Да бисмо могли сагледати информативне вриједности, односно одредити информативно тежиште у овим синтаксостилемама, морали смо обухватити цијели контекст, па смо у анализу укључили и све претходне реченице које се нижу и везују за посљедњу која почиње везником иза кога слиједи експресивна пауза. Установили смо да је у већини случајева фокус на цијелој цртом издвојеној реченици, а рематски дио увијек исказан предикатом, изузев у структурама у којима је дио рематског језгра поновљен у парцелату, те представља тематски дио у саставу линеарне реченичне структуре. Нпр:

> Па ми се у води нашло читаво тијело. *И – читаво тијело је почело да ме боли*. (Кецмановић, ТЈБВ, 207); Паркет је мирисао на креч и прашину. *И – био је прекривен прашином и кречом.* (Кецмановић, ТЈБВ, 26); Полугола дјевојка имала је смеђе очи. *И – њене очи нису биле зачуђене*. (Кецмановић, ТЈБВ, 180).

Структуре изведене употребом црте као експресивне паузе иза саставног везника *и* осложене парцелацијом, гдје везник *и* спаја чланове синтагми (1.1) а не реченице, налазимо у наредним примјерима:

> (1.1) Слушао сам експлозије. И замишљао зидове који се руше. Прашину. И малтер. *И – крв.* (Кецмановић, ТЈБВ, 153); И обукли ми војничке гаће и поткошуљу. И дуге војничке гаће. *И – војнички џемпер. И – шарену униформу.* (Кецмановић, ТЈБВ, 213); За њима је ушао још један човјек. У шареној униформи. *И – са дужом машинком*. (Кецмановић, ТЈБВ, 66).

Парцелисани дијелови и у овим структурама наглашавају испрекидан ток мисли, с тим што у овим спојевима кидају синтагматске везе. Наравно, информативни акценат почива на парцелисаном и цртом осамостаљеном атрибуту. Ријеч је, дакле, о двоструком поступку осамостаљивања.[4]

---

[3] Л. Витгенштајн у *Трактату логичко-филозофском* наводи сљедеће ставове у вези са појмом *слике*: „Слика представља стање ствари у логичком простору, постојање и непостојање стања ствари. Слика је модел стварности. На слици предметима одговарају елементи слике. [...] Слика је чињеница“ (Витгенштајн 1987: 35).

[4] Онеобичајене структуре настале употребом постиницијалне паузе уочили смо и у дјелима Д. Михаиловић (*Кад су цветале тикве*) и М. Лалића (*Зло пролеће*). Овај тип стилистички маркираних структура унеколико се разликује од претходна

Потврде типа (2) истовјетне су и по својим информативним, али и стилистичким вриједностима потврдама типа (1) јер су једнако оформљене, двама поступцима осамостаљивања, с тим што их разликује употреба другог везника, *али* и *него*. На примјер:

(1) *Али – нисам био на душеку. Него – поред душека*. На паркету. (Кецмановић, ТЈБВ, 26); И – прво у устима и грлу, а онда и у грудима и стомаку – почело је опасно да ме пече. *Али – нисам се загрцнуо*. (Кецмановић, ТЈБВ, 100); И не малтретирају народ. *Него – праве посао*. (Кецмановић, ТЈБВ, 105); Ни комшиница Муневера ништа није рекла. *Али – није ни јела*. (Кецмановић, ТЈБВ, 61).

Спојеви настали постиницијализацијом експресивне паузе која уједно кида везе између помоћног и пунозначног глагола (3) издвајају се од претходних по друкчијој употреби стилске паузе. Наиме, у ранијим примјерима, пауза је слиједила непосредно иза везника, док у примјерима овога типа она раздваја помоћни глагол и пуновриједни глагол, тако да директно утиче на кидање веза у саставу предикатских структура, што сложених, што простих насталих од сложених глаголских облика. То описују наредни примјери:

(2) Сада, у стану – у својој кући и на свом каучу – мајка у дланове ништа није прошаптала. *Него је – почела да јеца.* (Кецмановић, ТЈБВ, 11); *Па сам – почео да излазим напоље.* У почетку – само испред улаза у зграду. (Кецмановић, ТЈБВ, 81); Комшија Хасан није знао да пушим. *Или је – глумио да не зна.* (Кецмановић, ТЈБВ, 131); И Велики Ахмо није Салкану одрезао главу. *Него је – приредио велико славље.* Код Салкана. (Кецмановић, ТЈБВ, 139); И сваки пут се враћао све мршавији. *Али је – и долазио и*

два јер није осложен парцелацијом, која директно утиче на информативну битност појединих синтаксичких јединица. То доказују сљедећи примјери: А онда наиђе на целу групу, заједно с Апашем – *и* никога и не пипне. (Михаиловић, КСЦТ, 58); Одмакнем се ја сада *и* – клима је већ друга. (Михаиловић, КСЦТ, 39); Дунух сукљај дима према Мању, управо према Вилујевом колу наврх њега, *и* – не знам шта ми би да баш то упитам [...] (Лалић, ЗП, 17); Плаћају чланарине, дају прилоге, купују хартију за штампање летака, а пуше из туђих кутија и носе продрте ципеле *и* – једва чекају шта ће коме поклонити. (Лалић, ЗП, 45); Долази и пролази и мијења облике *и* – љепота зато не може бити трајнија, а успомена је да нас мучи све док се не спусти лијени спокој и погаси све од чега видљивост долази. (Лалић, ЗП, 45). Наиме, у описаним структурама, информативни акценат, а и експресивни био је на свим елементима цртом осамостаљене и постпоноване структуре, док је у примјерима овога типа, информативно тежиште управо на ријечи која је смјештена иза експресивне паузе, без обзира коју она синтаксичку функцију врши у реченици.

одлазио – са осмијехом. (Кецмановић, ТЈБВ, 172); Али, више није стајала. *Него је – сједила*. (Кецмановић, ТЈБВ, 202).

Дакле, овакве стилематичне структуре наглашене су промјеном и падом интонације иза помоћног глагола, што ремети структуру цијеле реченице. Посебно упечатљив примјер, изражајан и у семантичком смислу, посљедњи је наведени. Садржај прве реченице са глаголом *стајати* контрастован је иницијалном употребом супротног везника *него* и паузом између енклитике *је*, и глагола *сједити*. Глагол *сједити* уједно је и финално позициониран, те тиме још више интензификован. Постиницијалном паузом појачано је антонимно значење глагола *стајати* и *сједити*.

Употреба паузе која кида јединице у везничко-интензификаторским спојевима описана је у потврдама типа (4):

(4) Па мајка почне да псује. Али тихо. Себи у њедра. Мировне преговоре. *Али – и пјесме о браниоцима града.* (Кецмановић, ТЈБВ, 16); А оца – оца би требало да буде срамота. Не само зато што је неспособан. *Него – и* зато што лаже. (Кецмановић, ТЈБВ, 19); Иза затворених врата чуло се како шапућу. *Али – не и шта шапућу*. (Кецмановић, ТЈБВ, 62).

У примјерима овога типа наглашена је пауза између везника (најчешће *али*) и интензификатора *и* чиме се још више истиче интензификатор и лексеме које су њиме наглашене.

Постоје и везнички спојеви који не одређују врсту дате реченице, него се по својим функцијама приближавају модалним рјечцама. „Такви везници, за разлику од осталих, обично стоје непосредно испред глагола и онда када глаголу претходе оквирни невербални реченични чланови, што указује на то да они нису толико везани за реченицу као целину колико за глагол у личном облику“ (Поповић 2004: 250). У вези са постиницијалним осамостаљивањем код кога се цртом раздвајају јединице у везничко-интензификаторским конструкцијама, у чијем саставу се налази и везник *као да*, издвајамо сљедеће уочене примјере:

(5) Као да није жена браниоца града. *Него – као да* је посљедња. (Кецмановић, ТЈБВ, 123); А онда се тргао. Као да је чуо некакав шум. *Или – као да* се пренуо из сна. (Кецмановић, ТЈБВ, 188); И она је уз јецаје почела да се смије. Али не на силу. *Него – као да* је изгубила разум. (Кецмановић, ТЈБВ, 13);

Иако је много обичније да се спој *као да* реализује послије антевербалног дијела а испред глагола, у наведеним примјерима биљежимо иницијалну употребу овога везника, с тим што је тематски дио реченице већ наведен у претходној, па је и контекстуално условљен са наредном реченицом. У свим структурама које посједују везник *као да* установили смо да он најчешће упућује на нешто недоречено или дјелимично нејасно, или је „употребљен да означи да се ради о утиску или нечем неизвесном, привидном или нестварном“ (Поповић 2004: 250).

Напосљетку наводимо и структуре типа (6) у којима је цртама одвојена зависна реченица у инверзији, и од иницијалног везника, и од главне реченице:

(6) *Али* – *<u>кад сам подигао капке</u>* – снијег ми није упао у очи. И – није мирисало на креч и прашину. (Кецмановић, ТЈБВ, 108); *И* – *<u>мада је и даље пекло</u>* – више се нисам осјећао непријатно. (Кецмановић, ТЈБВ, 102); *И* – *<u>иако није било пуцњаве са брда</u>* – у читавој згради до јутра нико није могао да спава. (Кецмановић, ТЈБВ, 140); И – *<u>само што сам се попео</u>* – зачуо како неко виче. (Кецмановић, ТЈБВ, 208); И – *<u>када је изгледало како ће заједно са столицом да падне</u>* – некако је успио да сачува равнотежу и сјео. (Кецмановић, ТЈБВ, 198); И – *<u>када би дошли до пољског клозета</u>* – углавном су ћутали. (Кецмановић, ТЈБВ, 190); И – *<u>да је нисам видио на вратима њеног стана</u>* – ни је је не бих препознао. (Кецмановић, ТЈБВ, 155); И – *<u>ако би се нашао у близини</u>* – Један је заводио ред. (Кецмановић, ТЈБВ, 142); И – *<u>када су они отишли</u>* – Фиђо је почео да претјерује. (Кецмановић, ТЈБВ, 137).

Овом типу припадају и структуре са (6. 1) осамостаљеним адвербијалним одредбама:

(6. 1) И – *<u>саплићући се о спуштене панталоне</u>* – за њима је потрчао. И – *<u>трчећи</u>* – викао [...] (Кецмановић, ТЈБВ, 138); И – *<u>одмахујући главом</u>* – наставио да вози. (Кецмановић, ТЈБВ, 219); И – *<u>иза заклона</u>* – *<u>у полумраку</u>* – угледао двојицу људи. (Кецмановић, ТЈБВ, 209); И – *<u>по обичају</u>* – углавном је ћутала. (Кецмановић, ТЈБВ, 186).

Типове синтаксостилема оформљених употребом постиницијалне паузе класификовали смо у шест група у зависности од врста структура и типова независних везника који су обухваћене овим поступком. Типови (1) и (1.1) односе се на структуре са везником *и*, па тако издвајамо: структуре изведене употребом црте као експресивне паузе иза саставног везника *и* осложене парцелацијом, гдје везник *и* спаја реченице (1) или синтагме (1.1). Потом слиједе спојеви са супротним везницима *али* и *него* у структурама оформљеним употребом црте као експресивне паузе која је постпонована супротним везницима *али* и *него*, те додатно осложена парцелацијом (2). Постиницијална употреба паузе својствена је и спојевима насталим постиницијализацијом експресивне паузе која уједно кида везе између помоћног и пунозначног глагола (3), затим конструкцијама посталим употребом црте иза везника на почетку реченице и његовог наставка у саставу везничко-интензификаторских спојева (4). Тип (5) карактерише употреба црте иза антепонираног везника и везничког споја *као да*, док шесту групу одликује употреба црта испред и иза зависне реченице у инверзији, односно, иза иницијално распоређеног везника, а испред главне реченице; и у структурама у којима је цртама осамостаљена адвербијална одредба (6. 1).

Сви класификовани типови синтаксостилема оформљени употребом постиницијалне паузе показују структуре са нетипичном интонацијом и реченичним ритмом. Остваривањем пауза „нелогичних“ за ток реченице, усмјерава се пажња на битне реченичне елементе. Закључићемо да је Владимир Кецмановић језичко-стилским поступком осамостаљивања и наглашавања употребом постиницијалне паузе, уосталом, као и свим другим структурно-семантичким особинама романа показао, не само сав ратни хаос, растурене породице, покидане удове и животне нити, него је дословно, онеобичајеним језичким изразом, представио и окамењени унутрашњи свијет једанаестогодишњег дјечака. Са становишта реда ријечи, а уједно и актуелног реченичног рашчлањивања, ова стилистичка употреба црте у постиницијалној позицији директно утиче на распоређивање информативног тежишта, које је најчешће позиционирано непосредно иза ње, без обзира о ком синтаксичком конституенту је ријеч.

Литература

Антонијевић, Љ. Ерић, М. Игњатовић и др. 1985: Miroslav Antonijević i dr, *Psihijatrija*, Beograd, Zagreb, Medicinska knjiga.

Арсенић 2008: V. Arsenić, *Preigravanje proseka (Vladimir Kecmanović, Top je bio vreo; Via print, 2008)*, Danas, dodatak Knjiga, 14. 11. 2008. *novosti-iz-bkd.blogspot.com/.../proza-danas-vladimir-kecmanovi-top-je.html*

Босиљчић 2008: Б. Босиљчић, *Валтер на губитку (О роману Топ је био врео Владимира Кецмановића)*, Градина, 27/2008. (XLIV), стр. 251–253, <http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/Gradina/XLIV_27/52/show_download?stdlang=dk>.10. 8. 2012.

Брајовић 2009: Т. Брајовић, *Одјеци и шапутања (Владимир Кецмановић, Топ је био врео, Виа Принт, 2008)*, НИН, 12. 2. 2009, бр. 3033, стр. 57–58.

Витгенштајн 1987: L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Psiholosophicus*; s uvodom Bertranda Russella, Sarajevo: Veselin Masleša.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2012: М. Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: Српска књижевна задруга.

Миловановић 2013: С. Миловановић, *Типови и функције елипсе у роману Топ је био врео Владимира Кецмановића*, <http://www.ffuis.edu.ba/media/publikacije/radovi/2013/06/03/41_Sonja_Milovanovic.pdf>.

Поповић 2004: Љ. Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I/II*, Zagreb: Matica hrvatska.

Ћирић 2009: Saša Ćirić, Topovsko meso, *Danas,* dodatak Beton, br. 63, 27. 1. 2009.

Цревар 2008: М. Цревар, *Наративне и језичке одлике, (О роману Топ је био врео Владимира Кецмановића)*, Градина, 27/2008 (XLIV), 254–257, <http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/Gradina/XLIV_27/index_html?stdlang=dk>. 10. 8. 2012.

Драга И. Бојовић[*]
Универзитет Црне Горе
Филозофски факултет Никшић
Студијски програм за српски језик

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152339B

Прегледни рад

ОБИЉЕЖЈА РОДА И 'ПОЛА' КОД ИМЕНИЦА КАО МОРФОЛОШКЕ И СЕМАНТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(проблем 'родно-сензитивних' форми)

0. *Граматичка, морфолошка и семантичка обиљежја рода и 'пола'*

0.1. *Логички аспект*

0.1.1. *Род* у граматици не значи пол: *пол* се тиче биолошких (физичких) разлика између јединки исте врсте, што је разлика коју исказују атрибутивни опозити *мушко-женско* (или *мушкарац — жена*, *мужјак — женка*), док је *род* у језику уочен и издвојен граматичком анализом. По роду се разликују све именице, а именице се тичу разнородних „предмета", а не само оних који познају разлику *мушко-женско.* Род се, дакле, узима као основ за класификацију именица (*предмет*; *земља*, *ствар*; *небо*) и облика именских ријечи (*диван*, -(*н)а*, -(*н)о*) и подразумијева се да су термини *мушки*, *женски*, *средњи* род условни. Природа ријечи не може бити повезана са природом именованих ствари јер су ријечима несвојствене особине било које ствари.

Род именица не подудара се са полом живих створења: 1. три су именичка рода, а два пола; 2. атрибутивни називи мушких особа по карактеристици која је само њима својствена, по правилу су уобличени као именице женског рода (*брка,бркајлија, нежења, мушкарчина...*); 3. атрибутивни називи за женску особу не морају бити женског рода (*цуретак,дјевојчурак, женскаћ, бабац...*), 4. називи примјењиви на одрасло лице се уобличавају и као именице средњег рода (*женско, мушко, момче, дјевојче, пискарало, зановетало...*) (Белић 1999: 212).

0.2. Логичко-граматички аспект

0.2.1. Род, дакле, представља једну формалну категорију када се одређује промјеном или наставцима (*добар, добра*, *добро*), а у ствари постоје два природна рода; према томе средњи род представља само формалну категорију.

а) Има доста имена мушког рода на -а: *Андрија*, *Илија*...

б) Има, такође, велики број именица на -*а* које значе занимање и које су у једнини мушког граматичког (али и женског), а у множини женског рода: *слуга*, *војвода*, *старјешина*, *вођа*... Некада су оне биле и у једнини женског рода: О, Мурате, *српска харамбашо,* Голубане, *моја вјерна слуго*. Од давнина се ове именице осјећају као именице мушког рода у једнини: наш *књигоноша*, *водоноша*... Некада су овај посао обављала

[*] dragabojovic@t-com.me

претежно лица мушког пола. Данас готово да нема именице *књигоноша,* али има нпр. *водоноша*, којом се означавају лица мушког, женског и средњег рода.

Уопште, именице на -а употребљавају се уз именице мушког рода када се њима означава извјесна *особина*, исто онако као што се њима раније обиљежавала извјесна *радња* (*слуга*). Доцније је облик са -а остао, а такве су именице почеле означавати носиоце какве осо-бине или носиоце какве радње. Тада су именице ове врсте почеле према именицама на -а, добивати у једнини мушки род; али се тај процес није завршио, и међу именицама које значе носиоца какве особине има много именица које означавају и лице женског рода (*пијаница*, *пијандура*, *убица, убојица, бимбаша*).

У већини словенских језика род се у овим случајевима управља према природном роду. Обично је женски род у једнини у стсл. (Супр.: *слоуга деснаю* и сл.).

ц) Има у српском језику именица које могу имати *два рода* и двије промјене (*глад*, *звер*, х*рид*) ... Код њих се то обично тумачи старим општесловенским приликама и промјенама у нашем језику које су изазвале прелаз из једне категорије у другу (Белић 1999: 212–213).

1. Историјска перспектива мовираних femininuma

Како се ниједан језички феномен не може у цијелости саг-ледати без историјског контекста и упоредне анализе, потребно је и овдје дати општи поглед на питање моционих односа у словенским језицима. Из области грађења мовираних фемининумима са разли-читим значењима издвајамо један од најпродуктивнијих, помоћу наставака: *–ка*, *–ица.*

1.1. Сви западни и источни словенски језици праве femininum *од именица сагрђених наставцима ачь і арь* помоћу наставка *ка*, за употребу наставка *іса* они не знају у овом контексту. Јужно-словенски се језици разликују од њих у овом погледу употребом и једнога и другога наставка, а српски је у погледу употребе наставка најдаље отишао (од именица на *ар* гради се *фемининум* помоћу наставка *ка* и *ица*, док именице сагрђене наставком *–ач* граде фемининум само наставком *ица* (Бошковић 1978: 56).

1.2. Наставци групе *–аča,-а*r̂*а,-љја* настали су додавањем наставка *а* као наставка за *nomina agentis maskulini* већ готовим именицама мушког рода (*ачь, а*r̂*ь і љі*), што није само специјално јужнословенска црта (јужнословенска је само веза наставака). Много важнија је моциона трансформација нових наставака *–аča, -а*r̂*а и љја*, њихов улазак у категорију наставака женског рода, развитак значења *раднице* код њих и диференцирање на тај начин првих двају наставака од напоредних наставака *ачь* і *арь* за masculinum. На овај је начин у јужнословенским језицима створена нарочита категорија „феминалних“ наставака: добивени су наставци који су носиоци женског рода у категорији живих бића и само у односу *према основним ријечима* (Бошковић 1978: 58).

1.3. Поставља се питање — шта значи обиљежавање моције рода код именица наставцима за грађење ријечи: да ли је оно дошло због тога што су сами наставци узели ту службу или због тога што је стари моциони однос сам био суфиксног карактера?

1.3.1. Ако пођемо од старог односа *vьlkъ — *vьlči*, који је као степен развоја именица могао добити ширу примјену у језичким фактима само као *суфиксни* однос, увиђамо да он (тј. „однос“) у *еволутивном* погледу представља ипак крајњи резултат моције рода код неизведених именица: он у себи садржи све материјалне елементе које је могао добити у свом развитку. Шта одавде произлази? Прво, то није био никакав однос у језику, а друго да је наставак *ka* и дошао само зато да би веза ових двију именица добила везу *суфиксног* односа у језику. Јасно је, из овога, да *i* није имало природу наставка за грађење ријечи, и да се не може говорити о некаквој *функционалној супституцији* наставака *i* і *ka*; однос *vьlkъ — *vьlčika* није могао понићи као резултат функционалног појачања завршетка *i моционим ka*. Природно је, онда, да и разлоге који су довели до употребе наставка *ka* код старих именица na *i* ваља тражити у *граматичкој еволуцији* ових именица (Бошковић 1978: 61).

1.3.2. Како можемо разумјети граматичку природу ових именица када су проширене наставком *–ка*?

Ово нас упућује на једну ствар: да је именица на *–i* у прасловенском језику било од двије врсте: од именичких и од придјевских општих дијелова: *vьlkъ — *vьlči*: *čьrnъ — čьrni*; и код једних и код других у исто је вријеме сграђен наставак *іса*: први је случај у даљој еволуцији дао наставку *-ица моционо значење,* а други *граматичку* функцију. Да бисмо то показали, узећемо два моциона односа у српском језику: један *именичке моције* и један *суплетивне* моције.

а) Однос *вук — вучица* значи прављење f*emininuma* од *maskulinuma* гдје се не мијења граматичка категорија и у којем *моциони* однос ствара моциона употреба наставка *-ица*;

б) Однос *старац — старица* није израз моционе употребе наставка *-ица;* он сам даје наставку *-ица* моционо значење. У овом односу остварена је веза са придјевским општим дијелом, а њу је немогуће разумјети ако се пође од односа *вук — вучица.*

Из овога произлази да *моциона употреба* наставка *-ица* не може довести до његове *граматичке* употребе, тј. до његове употребе прављења именица од придјева. Ако се посматра употреба наставка *–ица* код ријечи сграђених наставком *–ар,* који стоји у функционалном континуитету са старим, основним моционим прасловенским *–іса*, то се може показати. Однос *арица : ар* могао је првобитно значити само однос *femininuma* према *masculinumu*; све ријечи на *–арица* могле су првобитно значити само оно што значе ријечи на *–ар,* са промјеном наравно рода. Међутим, данас однос *арица : ар* није увијек такве природе: *овчарица* (masc. *овчар*) не значи женску која чува овце, већ и *колибу* за овце, итд..., *житарица* пак само

лаћу за жито, итд... Значи да поједине ријечи из ове категорије не значе само *femininum* према *masculinum* на *-ар*, неке то не значе уопште, већ и *мјесто* на којему је што или на којему се нешто израђује и *предмет* који стоји у извјесном односу према ономе што основна ријеч значи. Нова значења су продукт секундарних односа морфолошких елемената код појединих именица. Док год је језичка анализа код именица *овчарица, козарица* издвајала као морфолошке елемете masculinum на *-ар* + наставак *-ица,* дотле је моционо значење код њих било једино. Чим су, међутим, ове именице доведене у везу са основним ријечима од којих су именице на *-ар* сграђене *овца, коза*, њихова морфолошка структура добила је други вид. Перинтеграцијом је добивена нова подјела морфолошких елементета: *овч+арица, коз+арица* (Бошковић 1978: 64).

Одавде се види да сам *морфолошки* склоп ријечи на *-ица* даје могућност да овај наставак поред моционог развија и многа друга значења, чак и значења *опште природе.*

Из овога проистичу три ствари:

а) да је *моционо значење*, дијахроно гледано, примарно, б) да су остала значења секундарна, в) те да савремено стање у српском језику у вези са мовираним femininumima није у складу са основним језичким законитостима и да тенденциозно грађење femininuma може нарушити природни језички ток, удаљавајући се значењски од основне намјене.

2. *Савремено стање*

2.1. *Идеологија у језику*

Данас је, нарочито у средствима масовног информисања, присутна својеврсна најезда „родно-сензитивног језика“ који нема упоришта у самом језику, већ у изванјезичким, социолошким, психо-лошким и друштвеним односима и у име тзв „родне равноп-равности“ као социолошко-идеолошког пројекта разних феминис-тичких покрета.

За језичке стручњаке проблем практично не постоји будући да системска лингвистика казује сљедеће: називи типа *доцент, стручњак, граматичар, уредник, спикер, историчар, социолог, педагог, адвокат* итд., *нијесу маркирани*, неутрални су у погледу пола, и не могу као такви бити потврда језичке дискриминације (како им се приписује), тј. ти називи имају *генеричку* функцију (имплицирају и мушко и женско) у исто вријеме (Ћорић 2008: 204).

2.1.1. Спорност квантитативне примене моционих творбених модела

Није спорно да српски језик (као и сви други словенски језици) посједује творбене могућности за прављење полно маркираних именичких форми, није спорно ни то да су у разним функционалним стиловима те форме јако присутне (рецимо у разговорном стилу), али је спорна *квантитативна страна примене моционих творбених модела.* Не може се

довести у питање и предност форме у *maskulinumu* па чак и онда кад имамо облички форму у женском роду (нпр. *судија*, *архитекта, старјешина*).

Неке именице као мовирани *femininumi* удаљавају се од примарног значења звања, занимања и сл., или захтијевају контекстуално објашњење; другима је непрозирна творбена семантика; а треће „пружају“ различите моделе мовирања, чиме се уноси конфузија у значење; неке добијају „општа“значења.

а) теоретичар: теоретичарка; *критичар*: *критичарк*а; *министар*: *министарка* (и *министрица)*; *историчар: историчарка (у жаргону наставница историје); адвокатица, представница (висока представница?)...*; *грађанин: грађанка...*;

б) старјешина: старјешинка; *борац: боркиња, судија: суткиња* (непрозирна творбена семантика);

в) педагог: педагогица/ педагогиња/; *психолог: пскихолошкиња/ психологиња/ психологица*, (**психоложица*) (исп.: *бог* - *божи*ца - аломорфна основа и *–ица* које има и деминутивно значење) *(филолог, кардиолог...*)*; логопед...*;

г) *водич: водичкиња?*, *гонич: гоничкиња: возач: возачица; писац, купац, свирац /писац : пис + ица > писица > ???; /* или */ пис + ка >писка > ???/* или */пис + иња> ???* или *пис + к + иња > ????*;

д) ронилац, *носилац, прегалац...(*ронилица, *носилица,*прегалица ?)*;

ђ) шофер, *пилот... 'пиар': 'пиарка'?*.

2.2. *Ограничења језичке природе*

2.2.1. *Лексикализација генеричке форме*

а) *секретар* - *секретарица/секретарка*; *професор* (звање) – *професорица*/*професорка* (женска особа која држи предавање).

Назив *секретар* је немаркиран у односу на пол (нпр. секретар универзитета, државни секретар, секретар редакције...), то занимање (или дужност) обављају лица мушког и женског пола, и принципијелно тешко се изводи именица женског рода, односно, мовирање је проблематично. Било је, додуше, покушаја да се прихвати изведеница *секретарка*, али је одзив био слаб. Међутим, она је ипак данас присутна у средствима масовног информисања.

Именица *секретарица*, иако творбено провидна, није семантички мотивисана именицом *секретар*. Она доследно има суфикс *–ица* , за разлику од других именица са завршетком *–ар* , које, по правилу, имају суфикс *–ка* (*контролорка*, *млинарка*) односно дублетне форме, што је потврда својеврсне *лексикализације* генеричке форме *секретар.* На тај начин смо у овом односу добили *семантичку асиметрију* „истокорених формација насталу под утицајем ванјезичких фактора '(секретар факултета: секретарица декана)'“ (Ћорић 2008: 205).

Асиметрија се може уочити и код односа *чистач* (особа које чисти јавне површине, али и машина која чисти снијег) и *чистачица* (женска особа која ради у установама и кућама).

Именица *нарикача* и нема према себи мовирани maskulinum (**нарикач*). *Горштак* нема према себи одговарајућу именицу женског рода (**горштакиња*).

2.2.2. Семантички опсег генеричке форме

Нема сумње да су femininumi *учитељиц*а, *професорица*, *глумица* и сличне форме веома раширене у говору, да имају висок степен узуализације, и да само донекле могу *замјењивати генеричку форму*.

Може се, наравно, одржати избор за најбољу *глумицу*, може се прогласити најбоља *учитељица*, али је тада избор сужен на особе женског пола. Једино избор најбољег *глумца,* и најбољег *учитељ*а обухвата *све актере* такмичења недиференциране у погледу пола (Ћорић 2008: 205).

2.2.3. *Гласовна структура изведеница*

а) *Неологизми:* (*'боркиња* и *стручњакиња за људска права'*). Овај творбени модел није обичан у српском језику.

б) *Сугласничка група тешка за изговор* (*архитекткиња*, *психолошкиња...*) и мовирани femininum добија инфериоран статус у односу на генеричку форму.

2.2.4. *Појава хомонимије*

а) *посланица* - „службена порука владара или црквених поглавара“ и све до недавно није прављен мовирани лик са значењем *жена-посланик*.

б) *тренерка (тренерица) - одјећа*; *замјеница (и врста ријечи)*, *саобраћајка* (и незгода), *говорница* (мјесто са којег се говори)...

2.2.5. Двозначност деривата

Министарка (супруга министра), *генералица (супруга генерала* и *жена генерал...)...*

2.2.6. Неекономичност

У новије вријеме у законским актима форсира се примјена „родно-сензитивног језика“: *члан/чланица, декан/деканица...*; *рекао/-ла...*, па чак су предвиђене и казне за оне који не буду користили тај „језик“.[1]

Истраживања су показала да се међу факторима који начелно не утичу на фреквенцију „женских“ форми налазе *ниво образовања говорника, њихов узраст* и *пол*.

Фактори који јачају ову тенденцију јесу , условно речено, побољшан

[1] Министарство за људска и мањинска права у Црној Гори припремило је измјене *Закона о родној равноправности*, а у случају његовог кршења, предвиђене су новчане казне од 500 до 20 000 евра. Предвиђено је да се стриктно примјењује у документима о заснивању радног односа, уговорима о раду, актима о изборима, именовању и постављењу, у називима свих радних мјеста, занимања, звања и функција. У Регистру занимања тако су се нашла звања у женском роду: *свештеница, уролошкиња, стаклорезачица, падобранка*...У Скупштини ЦГ тај предлог још није озваничен.

друштвени статус жена, а тек онда *социокултурна* средина, *језичка политика, врста штампе* и *говорна ситуација*.

3. Закључак

Настанак мовираних femininuma у српском језику разјашњен је са становишта његове историје и на нивоу граматике и на нивоу семантике, што никако не значи да се од свих именица мушког рода могу извести именице женског рода, а да се тиме не наруши језички систем.

У циљу „рӧдне равноправности“ (треба рӧдне, ако је уопште ријеч о њој) заборавља се да мушка форма, системски гледано, не постоји, јер у сфери *именовања звања, занимања*, *титула*, итд., постоји велики број именица које су, граматички гледано, мушког рода, али нијесу полно маркиране. Оне су просто *име* неког звања и занимања, и мушког и женског. Управо употреба именица граматичког женског рода указује на дискриминацију.

Литература

Белић 1999: А. Белић, *Историја српског језика,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бошковић 1978: Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе,* Титоград: ЦАНУ.

Ћорић 2008: Б. Ћорић, *Творба именица у српском језику,* Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Ћорић 2008: Б. Ћорић, *Творба именица у српском језику,* Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Стефан Д. Тодоровић[*]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Докторске студије из језика
Нина Ж. Манојловић[**]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за енглески језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152347T

Оригинални научни рад

У ПОТРАЗИ ЗА ВРШИОЦЕМ РАДЊЕ – НОМИНАЛИЗАЦИОНИ ПРОЦЕСИ КАО СРЕДСТВО ОБЕЗЛИЧАВАЊА У ЈЕЗИКУ ЈАВНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ (АДМИНИСТРАЦИЈА И МЕДИЈИ)[**]

1. Увод

Језик је једно од најмоћнијих оруђа које омогућава контролу човекове слободе кроз контролисање његових права и обавеза. Онај ко производи текст може манипулисати информацијама, па и утицати на саговорника/читаоца, избором речи и њихових односа у тексту; може манипулисати процесима и њиховим учесницима и на тај начин бирати које информације ставља у први план, а које склања у сенку (Ферклаф 1996). У овом раду фокус је на језику јавне комуникације, и то у оквиру административног и публицистичког стила. Наиме, одређене синтаксичке конструкције које су карактеристичне за дате функционалне стилове, омогућавају манипулацију информацијама, као што је избегавање навођења вршиоца радње, и ограничавање права прималаца текста (Кликовац 2008). Циљ рада је да се најпре опишу типови који подлежу номинализационим процесима, а потом да се испитају и разлози и оправданост употребе номинализованих и декомпонованих конструкција, експлицитне категоризације (Радовановић 1990, 2004, 2006; Кликовац 2008; Ивић 1988) у текстовима правне и новинарске струке, као и које су последице на права и слободе које имају читаоци као примаоци текстова јавне комуникације. Посебан ће задатак бити испитивање трансфера („замене кода“, Радовановић 1986; „монолингвално пребацивање“, Тошовић 2002) ових конструкција административног дискурса у медије, пошто се административни стил јавља на новинским страницама у два основна вида: као преузети текстови у виду решења и обавештења државних установа, привредних фирми итд., којима ове објављују своје одлуке и извештаје,

[*] stodorovic@rocketmail.com.
[**] manojlovic.nina@gmail.com

[**] Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

или као саопштења из истих извора о којима новине пишу по сопственој иницијативи као о предмету извештавања шире јавности (Јовановић 2010).

Административни стил је језички стил јавне комуникације, а примарни облик комуникације јесте писмена форма, док је усмена секундарни. Овај стил одликују стандардизација и унификација, дуже и компликованије реченице (Кликовац 2008: 165), сиромашна лексика, непотребно гомилање речи, декомпоноване конструкције, слабо присуство глагола, деперсонализовани облици итд. Често се наглашава да литература није поклонила довољно пажње изучавању лингвистичког аспекта правних аката, упркос чињеници да је језик један од примарних инструмената нормативне технике (Јелић 1986: 97) и да се језиком права више баве правници него лингвисти (Луковић 1994: 3). Међутим, у последњим деценијама, све више пажње се поклања бирократском стилу (Кликовац 2008) јер има велики утицај на језик медија, па и на свакодневни разговорни стил. Са друге стране налази се публицистички стил. С обзиром на то да се он одликује стилском поливалентношћу, посматрање његових језичко-стилских особености подразумева и оперисање другим функционалним стиловима, односно регистрима.[1] Медијуми публицистичког стила представљају најјаче инструменте пропаганде, што намеће новинару посебну одговорност: преношење, објашњавање и тумаче догађаје и појаве у друштву, а тиме и утицај на свест маса и формулисање специфичног јавног мњења. Врло често између ова два стила долази до трансфера одређених језичко-стилских карактеристика. Иако сваки од њих има свој избор јединица, начин организовања, циљ, сврсисходност, ефицијентност, контекст и сл., на њихова преклапања утиче управо парцелисаност друштвених активности, као и јединице које њих морају номиновати, условљавајући да дође до њиховог прелажења из једног система у други. Са стране комуникацијске употребе језика, овакво мешање може бити корисно, јер ствара унификацију и лакши продор информације и с обзиром на ограничења која сваки функционални стил има, пожељно је преузимање одређених јединица зарад лакшег функционисања.[2]

За потребе овог рада, биће представљени номинализациони процеси везани за глаголе, именице, придеве и прилоге, који се јављају у овим стиловима. Грађа која се анализира преузета је из неколико различитих области права (уставно право, наследно право и право интелектуалне својине, Статут Универзитета у Крагујевцу). Када је реч о публицистичклом стилу, анализирани су само писани медији, где је посебан акценат стављен на то да у корпусу буду заступљени примери из

[1] „Једно је сигурно: то је најотворенији систем, односно функционални стил који је највише подложан утицајима из најразличитијих области друштвеног и јавног деловања“ (Петровић 1989: 25).

[2] Са друге стране, самим ‘пребацивањем’ ништи се основна карактеристика стандардног језика – полифункционалност, на шта упућује литература (в. Силић 2006).

разноврсних новинарских жанрова и из различитих врста штампе, најпре дневних и недељних новина (Политика, Вечерње новости, Курир, Прес, Данас и сл.).[3] Грађи се приступа структурно-синтаксички – разматра се који све номинализациони процеси утичу на оформљавање посебних језичких структуа у споменутим стиловима, а потом и функционалностилистички и прагматички – представљају се неки од разлога употребе који утичу на обезличавање дискурса.

2. Номинализација у административном стилу

Да административни стил одликује номинални стил и велико присуство номинализационих структура познато је у функционалностилистичкој литератури (Тошовић 2002, Симић, Јовановић 2002, Кликовац 2008, Силић 2006). Наиме, у језику администрације чешће се каже да одређено тело или орган *доноси одлуки* него да *одлучује*, јер ова појава за последицу има високу фреквентност употребе именичке синтагме *доношење одлуке* (Манојловић 2013: 240) Настанак оваквих декомпонованих глагола последица је номинализационих процеса у језику. Посматране синтаксички, то су формализације чији су конститутивни делови глаголски и именички елемент. Долази до двоструког деривационог процеса: с једне стране, *екстракције* вербалног дела у виду копуле или различитих семикопулативних глагола и, с друге стране, *номинализације* семантичког дела у виду девербативне именице. (Радовановић 1977, 1990, 2004б). У административном стилу најфреквентнији у употреби свакако су глаголи типа *донети, вршити, извршити* и сл. глаголи, у функцији семикопулативних глагола, који означавају вербални део декомпоноване јединице, често уз именице које упућују на неки званични документ или одредбу (*одлука, избор, решење, допис, исплата, наредба* итд.). У том случају, више се може говорити о правим перифрастичким конструкцијама, с обзиром на то да ове структуре нису сводиве увек на једнолексемску јединицу.

> Надлежни орган дужан је да *донесе решење* (...) (ЗАСП, чнал 160); Савет *врши контролу* (...) (ЗАСП: члан 164); Ако *се искоришћавање ауторских дела врши* (...) (ЗАСП: члан 172); Надзор над радом организације врши надлежни орган (...) (ЗАСП: члан 188); *Надзор* над вођењем електронске евиденције *врши* Републичка радиодифузна агенција (...) (ЗАСП: члан 201д); (...) да им *изврши исплату* (...) (ЗН: члан 232); (...) наследник коме се *врши урачунавање* (...) (ЗН: члан 69); Ако Социјално-економски савет *не донесе одлуку* (...) (ЗР: члан 112); Ако суд донесе *правноснажну одлуку* (...) (ЗР: члан 191); *Надзор* над применом овог закона (...) *врши* инспекција рада (...) (ЗР: члан 268); (...) ако (...) запосленом *не*

[3] Списак извора дат је на крају рада.

извршити исплату свих доспелих зарада (...) (ЗР: члан 273); (...) да *извршити прерасподелу* радног времена (...) (ЗР: члан 57); (...) кад врше јавна овлашћења (...) (ЗСУЈП: члан 2).

Док декомпоновани глагол нужно имплицира постојање недекомпонованог, једнолексемског глагола из којег се деривира декомпоновани, као његова функционална варијанта без разлике у значењу, код перифрастичког израза таква могућност не постоји и имплицира се значење двоелементне глаголско-именске конструкције дескриптивног карактера јер глагол на одређени начин модификује дати израз уносећи у њега различите семантичке компоненте (в. Тополињска 1982 и Мршевић Радовић 1987). Ако се претпостави да је у примеру *донети одлуку* ʻодлукаʼ важни акт донет од стране институције, па доиста и представља важно решење, она престаје бити само екстраховани део из ранијег једнолексемског глагола *донети*. Друкчије речено, долази до извесне лексикализације, па се добија спој глагола и именице. У административном стилу глаголи типа *донети* везују се и за друге именице уз које сада само привидно може деловати да се ради о декомпоновању (што може нагнати поједине тумачи и да негативно оцене статус оваквих конструкција): Савет је дужан да *донесе правилник* о свом раду (ЗАСП: члан 164); (...) *правилник* о раду *доноси* послодавац (...) (ЗР: члан 3); (...) да *донесе програм* решавања вишка запослених (ЗР: члан 153); Програм доноси управни одбор (...) (ЗР: члан 155).

Процесом номинализације настале су и именичке синтагме са девербативном и деадјективном именицом (Ковачевић 1992: 13). Глаголске именице често се могу наћи у синтагмама у правничком језику (исп. Манојловић 2013).

приликом објављивања дела (ЗАСП, члан 9); приликом сваког јавног саопштавања дела (ЗАСП, члан 15); до објављивања дела (ЗАСП, члан 16); пуштање програма у рад (ЗАСП, члан 20); стављање у промет (ЗАСП, члан 21); давање оригинала (ЗАСП, члан 22); одвојене радње искоришћавања дела (ЗАСП, члан 28); у случају давања на послугу оригинала (ЗАСП, члан 40); остваривање права (СУК, члан 61), одлучивање о прихватању пројекта (СУК, члан 7), извођење појединих облика студија (СУК, члан 35), усвајање студијских програма (СУК, члан 36), стицање заједничке дипломе (СУК, члан 40), продужење рока за одбрану дисертације (СУК, члан 49); дужину трајања усвојења (ЗН, члан 38); за побијање бесплатних располагања (ЗН, члан 190); ради заступања, представљања, унапређења (ЗР, члан 6); коришћење личног имена (ЗСУЈП, члан 18); утврђивање језика (ЗСУЈП, члан 13); начин утврђивања језика поступка (ЗСУЈП, члан 13); друге облике обављања делатности (ЗСУЈП, члан 20); на дан ступања на снагу овог закона (ЗСУЈП, члан 28); спровођење мера (ЗАСП, члан 191); рок за отклањање неправилности (ЗАСП, члан 191); у циљу

прибављања имовинске користи (ЗАСП, члан 215); дужину трајања заједнице живота оставиоца и брачног друга (ЗН, члан 23).

Није необично наићи и на негиране глаголске именице: *бележење (снимање) своје неснимљене интерпретације* (ЗАСП, члан 116), *неплаћање накнаде прописане овим законом* (ЗАСП, члан 204), *неуписивања школске године* (СУК, члан 151). Појава глаголских именица представља тенденцију да се глаголи у личном глаголском облику ретко користе јер се тежи анонимности и безличности при састављању правних аката и докумената, а избегавањем употребе глагола може се избећи и именовање вршиоца радње. Независно од тога да ли је вршилац радње (не)одређен/ (не)познат, чини се да постоји тежња ка неутрализацији било каквог субјекта. Поред претходних примера, као што је *доношење одлуке* – где је именица *одлучивање*, које представља девербативну именицу, даље декомпонована – може се наћи мноштво других примера који представљају двоструко номинализоване исказе (в. Радовановић 2004, Манојловић 2013) – али и више од тога, именице у гентиву могу се и даље уланчавати па се могу добијати (теоријски неограничени) низови глаголских именица:

обављање (свих) изборних радњи (СУК, члан 72); утврђивање предлога за избор ректора (СУК, члан 74); складиштење примерака дела ради стављања у промет (ЗАСП, члан 21); у сврху остваривања непосредне или посредне имовинске користи (ЗАСП, члан 22); преношење извођења или представљања свог дела (ЗАСП, члан 27); пренос одређеног права на искоришћавање дела (ЗАСП, члан 68); решењем о издавању дозволе за обављање делатности (ЗАСП, члан 160); у намери спречавања оставиочеве последње воље; о законску обавезу издржавања оставиоца; (ЗН, члан 4); пре остварења права на повећање наследног дела (ЗН, члан 24); пре давања изјаве о избору (ЗН, члан 28); пре остварења права на повећање наследног дела (ЗН, члан 33); после окончања поступка за расправљање заоставштине (ЗН, члан 29); вршењу јавних овлашћења (ЗСУЈП, члан 6); за утврђивање износа накнада (ЗАСП, члан 153); за остваривање ауторског права и преношење тог права (ЗАСП, члан 10); губитак способности за расуђивање после сачињеног завештања (ЗН, члан 80); овлашћена лица за поступање при сачињавању међународног завештања (ЗН, члан 95); од интереса за остваривање законом утврђених права (ЗСУЈП, члан 18).

Неки од наведених примера илуструју употребу глаголских именица које се даље декомпонују употребом друге именице, која по правилу има апстрактније значење, што утиче на то да синтагма добије општије и неодређеније значење. Опште значење које овакве структуре добијају могу се односити на било кога (било шта), што отвара могућност читања (ишчитавања), односно тумачења правничких докумената, стварајући читав низ прагматичких могућности.

Декомпоновање није резервисано само за категорију глагола, већ долази и до декомпоновања именица, придева и прилога (Радовановић 2004: 208), а све у сврху обезличавања текстова администрације. Д. Кликовац је декомповање извесне групе именица назвала својеврсном *експлицитном категоризацијом појмова*. Кренувши најпре од декомпоновања глагола, ауторка каже да је у том процесу присутна „jedna vrsta eksplicitne kategorizacije na nivou višem od osnovnog“, односно да је радњама *анализирати, уплаћивати, пописивати* заједничко то што се све оне *врше* (*вршити анализу/ уплату/ попис*), дакле „eksplicitno se imenuje kategorija koja im je nadređena“ (2008: 37), и даље, да је у питању „eksplicitna kategorizacija na višem nivou, jer se istovremeno imenuje i kategorija osnovnog nivoa (glagolskom imenicom) i viša kategorija (glagolom opšteg značenja)“ (2008: 59). Сходно томе, Д. Кликовац (2008: 37) посматра и друге врсте речи као својеврсне продукте овог процеса, па тако уочава да се код именица „iz jednog imeničkog pojma izvodi njemu nadređen (viši) pojam i imenuje imenicom, a prvobitna imenica postaje njena odredba“. М. Радовановић (2004: 210) допуњује да се и код експлицитне категоризације именица дешава извесна екстракција некаквог вишег, општијег, инхерентног својства појма. Да је ова чињеница постојана, говори управо велики број примера који не морају бити изоловани, већ се групишу (нпр. *простор, период, радови, добро, поступак* и сл.) (Кликовац 2008: 40–41).

Некада се прибегава експлицитној категоризацији именичких јединица како би се избегло прецизно навођење појмова нижег реда и оставило места тумачењу подразумеваног опсега употребљеног израза, а некада постоји и слаба разлика у значењу између краћег облика и декомпонованог (Манојловић 2013: 241), као што се види у следећим примерима: *мандатни период* [← *мандат*] (СУК, члан 83); *средства за обављање своје делатности* [← *новац*] (СУК, члан 117); *наставни процес* [← *настава*] (СУК, члан 125к); *радни процес* [← *рад*] (СУК, члан 33) и сл. Овако употребљена синтагма са декомпоновањем *наставни процес* добија општији карактер тиме што она више не реферише само о настави у смислу одржавања конкретне наставе, већ се оваквом јединицом упућује на све оно што настава као процес подразумева (нпр. припрема наставе, само одржавање наставе, извештај о настави, учесници у настави итд.). Тиме се на известан начин губи и примеса индивидуалног или појединачног, што заједно утиче на то да се о субјекту више не говори као јединки унутар наставе, већ ова структура има уопштенији карактер подразумевајући све чиниоце тог процеса.

С друге стране, употребом општије именице често се може постићи економичност у изражавању, јер није потребно наводити све појмове нижег реда који су таквим изразом обухваћени: *наставно особље* [← *наставници Универзитета*]), *ненаставно особље* [наспрам набрајања многобројних радних позиција као што су *дактилографи, правници, записничари, чистачице, возачи* итд.] (СУК, члан 125).

Један од видова номинализације јесте и замена придева и прилога (предлошко-)падежним конструкцијама (Кликовац 2008: 55). При декомпоновању придевских лексема, лексема која се декомпонује не мења своју придевску функцију, већ се то инхерентно својство квалитета исказује експлицитном именичком лексемом (Радовановић 2004: 212).

> *округлог облика* [← *округли*]**,** *правоугаоног облика* [← *правоугаони*] (СУК: члан 25); *друга питања од значаја* [← *значајна*] (СУК: члан 35)**;** *на пројектима од значаја* [← *значајним*] (СУК: члан 39)**,** *који су од значаја* [← *значајни*] (ЗАСП: члан 153); *друга питања од значаја* [← *значајна*] (ЗР: члан 131); *који су од значаја* [← *значајни*] (ЗР: члан 141).

Експлицитну категоризацију код прилога треба посматрати приближно оном како то чини Д. Кликовац, у контексту бирократизације језика: као употребу одређених формулација зарад друштвене утилитарности, али и за сваки тип манипулације, пропаганде, агитације и сл. У таквим примерима именица је носилац интегралног својства радње (*живети добро – живети у добрим условима*), и свака тако декомпонована лексема има неко спецификовано значење, за разлику од правих прилошких израза насталих декомпоновањем, где именица носи категоријалну сему (*начин, време, место* и сл.) уз коју екстраховано прилошко значење често стоји као детерминативна заменица или придев. У првом случају, то су више функционално-стилске варијанте: повезана *родбинским или другим личним везама* (...) (ЗАСП: члан члан 7); да се супротставља *у измењеној или непотпуној форми* (ЗАСП: члан 17); *у неизмењеном облику и у целости* саопшти (ЗАСП: члан 29); *жичним или бежичним путем* (ЗАСП: члан 30). У процесу декомпоновања прилога долази до екстракције општег својства, при чему прилошка лексема (која се декомпонује) губи статус прилога и постаје придев (опет уз именицу у одговарајућем падежу, која је, по правилу, апстрактна).

> на *квалитетан, рационалан* и *ефикасан* начин (СУК: члан члан 125б); на *било који* начин (ЗАСП: члан 7); на *уобичајен* начин (ЗАСП: члан члан 9); на *било који* трајни или *привремени, посредни* или *непосредни* начин. (ЗАСП: члан 20); на *уобичајени* начин (ЗАСП: члан 35); на *овај* начин (ЗАСП: члан 39); на *законит* начин (ЗАСП: члан 47); на *други* начин (ЗАСП: члан 47); на *законит* начин (ЗАСП: члан 47); *ма* на *који* начин (ЗН: члан 48); на *несумњив* начин (ЗН: члан 62); на *неки други* начин (ЗН: члан 94); на *тај* начин (ЗР: члан 41); на *други* начин (ЗР: члан 56); на *други* начин (ЗР: члан 188).

Уместо прилога употребљена је предлошко-падежна конструкција *на Х начин*, која садржи апстракту именицу *начин*, са декомпонованом прилошком лексемом у форми придева. Ови спојеви чине текстове административног стила институционализованијим, упркос томе што

својом синтаксичком усложњеношћу понекада оптерећују текст науштрб оних информација које су битне.

3. Номинализација у публицистичком стилу

Новинарска струка, као што је било речи, поприма утицаје других регистара. Она, наиме, често представља спој двају дијаметралних језичких регистара: разговорног и административног стила (в. Тошовић 2002, Силић 2006, Петровић 1989, Младенов 1980, Јовановић 2010). С обзиром на саму испарцелисаност овог система, очекиван је уплив како једних, тако и других карактеристика, али и својеврсно мешање и прелажење у разнородне дискурсе. Врло често могуће је на страницама новина прочитати и конструкције преузете из администрације баш на оним местима где су најмање очекиване, што већина лингвиста сматра било као клише, лош манир/ стил, сензационализам или сл. (исп. Јовановић 2010, Младенов 1980).

Пубицистички стил показује усложњену ситуацију када је у питању декомпоновање глагола. Уопштено гледано, декомпоновање глагола најприсутније је управо у оним текстовима који сублимирају језичко-стилске и тематске особености администрације, а то су, заправо сви они текстови који се односе на друштвене, политичке, економске теме, као и сви они текстови који представљају већ изграђене текстове администрације (као што су оглашавања, тендери и сл.). У таквим текстовима оно што је естраховано глаголском именицом представља неки факт (нпр. *донети одлуку*) и званичну информацију коју су медији дужни да пренесу, за разлику од свих осталих тематских текстова новинарства, где овакви предикати имају слободнију дистрибуцију. Они су врло учестали у различитим културним и спортским рубрикама, рубрикама са занимљивостима, хороскопом, у тзв. ‘женској’ штампи и сл.

> Марко Пантелић је упркос повреди *дао велики допринос* [← *веома допринео*] (СЖ, 14–15.4.2012, 15). U poziciji ste da *delite savete* [← *саветујете*] (ПР, 24.3.2012, 38); (...) *постигли изванредан успех* [← *успели су*] (...) (ПО, 4.5.2012, 5); (...) da *napravite grešku* [← *погрешите*] (...) (А, 30.1.2012, 5.); (...) хтели из приватизације да *извуку неку корист* [← *се окористе*] (ПО, 16.11.2009, 12); Iz ankete se može *izvući zaključak* [← *закључити*] (...) (ПР, 25.4.2012, 7). Možete vrlo lako *ući u sukob* [← *сукоби се*] (...) (А, 14.5.2012, 12); (...) da *donese zaključak* [← *закључи*] (...) (К, 27.10.2011, 14); (...) ne *donosi racionalne odluke* [← *рационално одлучује*] (...) (ПР, 25.4.2012, 22); Tek sreda vam *donosi olakšanja* [← *олакшава*] (...) (А, 30.1.2012, 13).

Употребом оваквих склопова не постиже се пасивизација и прикривање субјекта текста у општем смислу, већ се остваривањем извесне псеудоинтелектуализације језика вршиоци ових радњи (иднивидуе)

стављају у ранг озбиљних институција (треба напоменути да се овде ради о рубрикама спорта, хороскопа и естраде.). За рубрике хороскопа то је још очигледније јер се употребом оваквих глаголских јединица манипулише просечним читаоцима, па карактер саветодавности које ове рубрике имају добија још озбиљнију, тиме и више убеђивачку контуру.

Са друге стране, постоји читав низ јединица које се користе у истој функцији као и у административном стилу: естрахована именица тада означава неки факт, односно документ, па у том случају не може се више говорити о правим декомпонованим јединицама. Осим тога, у неким ситуацијама немогуће је реконструисати једнолексемски глагол, стога је сад већ перифрастички склоп неопходан (типа *изјавити саучешће*).

> Treba da *obavljate važne razgovore* [← **важно разговарате*] (...) (К, 19.5.2012, 35), (...) а последњи тренинзи *даће одговор* [← *одговориће*] (...) (ПО, 4.5.2012, 31); (...) da *napravite pozitivan pomak* [← **позитивно се помакли*] (...) (Д, 20.4.2012, 29); (...) da *napravite eksperiment* (...) (Л, 18.6.2009, 24); (...) koji je protekle nedalje *napravio čak četiri saobraćajna prekršaja* (...) (А, 14.5.2012, 8); (...) da *naprave proračun* [← **прорачунате*] (...) (Д, 20.4.2012, 4); (...) da zbog mračne prošlosti *da ostavku* [← **остави*] (...) (Б, 21.4.2012., 4); *Разговори* са представницима ММф-а *вођени су* (...) [← *разговарало се*]. (ПО, 16.11.2009, 8). (...) неће *дати сагласност* [← *се сагласити*]. (ПО, 30.1.2012, 7); (...) pa je *izdao saopštenje* [← *саопштио*] (...) (Б, 11.4.2012, 48); (...) prijatelji (...) odmah *izjavili saučešće* (А, 20.4.2012, 12); (...) da je *podneo ostavku* [← **оставља*] (...) (А, 6.4.2012, 2); (...) da *podnese ostavku* (...) (Д, 3.2.2012, 13); Ми смо зато Министарству рада и социјалне политике *поднели иницијативу* [← *иницирали*] (...) (ПО, 16.11.2009, 11).

Може се приметити да постоји преко 70 глагола[4] који учествују у творењу декомпонованог предиката, где се велики број реализује као чисти декомпоновани предикат и може се заменити једнолексемским глаголом (*извести, привести, провести, увести, делити, задржати, изазвати, извући, изразити, истаћи, ићи* и сл.), док се с друге стране, добар део глагола врло често односи на званичне радње које спроводи нека институуција, али врло често користи се и у неформалном дискурсу (*спровести, водити, дати (давати), издати, постићи, донети, изнети, износити* и сл), па, на пример, *процену ради* неко од државних тела, док човек може *проценити своје могућности* (в. Тодоровић 2012). Оваквом употребом, у контексту инситуција очигледан је аспект моћи. Друкчије речено, институцијама се овде даје право да сачувају своју моћ на тај начин што ће себе сакрити иза самог дискурса у којем прокламују. Ово је један од најјачих оруђа институционализације у контексту новинарства и може се

[4] Подробнији списак глаголских лексема и конструкција у овој функцији обрађен је у Тодоровић 2012. Такође, шири списак глагола као и предлог за њихову лексикографску обраду може се наћи у раду Лазић Коњак 2006.

свакако назвати идеолошким обележјем. Њих одликују не само лингвистички већ и нелингвистички фактори: сликовитост, еуфемизација, економичност и сл. (в. Радовановић 2006). Осим овог, може постојати и неки од синтаксичко-семантичких разлога због чега не може да се замени: *остварити добар пласман* јасно је као и *добро се пласирати*, али *висок пласман* не може се заменити са *високо се пласирати*, или, *нанети штету* исто је што и *оштетити*, али *нанети велику материјалну штету*, не може се баш изрећи неперифрастичним *веома материјално оштетити*.

Овде треба напоменути и глагол *бити*, који се обично јавља у конструкцији са девербативном именицом у некој (предлошко-)падежној конструкцији. Неке од наведених конструкција, чак мењају и пасивну дијатезу.

> ***у + Л***: Potraga za izgrednikom *je u toku* [← *тече*] (...) (Б, 22.4.2012, 15); (...) da *je u vlasništvu* [← *власништво*] pripadnika zemunskog klana (Б, 11.4.2012, 18); (...) da je verovatno SNS *u blagoj prednosti* [← *има благу предност*] (...) (ПР, 25.4.2012, 18); (...) улазнице *неће бити у слободној продаји* [← *неће се продавати*] (СЖ, 8.4.2012, 16); (...) već *su u prodaji* [← *се продају*] (...) (Б, 11.4.2012, 40);
>
> ***на + L***: (...) jer *smo* napokon svi *na okupu* [← *се окупили*] (Д, 20.4.2012, 24); (...) trenutno *na privremenom radu* [← *привремено ради*] (...) (К, 15.12.2011, 10); (...) da *bude na vlasti* [← *влада*] (...) (Д, 3.2.2012, 3); (...) *biće na gubitku* [← *губиће*] (ПР, 17.5.2011, 6); (...) da je *bio na gubitku* [← *губио*] (ПР, 19.5.2012, 21); (...) *био на лечењу* [← *се лечио*] (...) (ПО, 16.11.2009, 3); (...) *био на разговору* [← *разговарао*] у Пореској управи (...) (ПД, 25.4.2012, 18); Јапанска аутоиндустрија *је на великим мукама* [←*веома се мучи*] (...) (ВН, 11.2.2010., 16); (...) tako *su* na neki način *svi na 'dobitku'* [← *добијају*]. (Л, 5.11.2009, 32);
>
> **беспредлошки G**: Holandija *je stava* [← *има став*] (...) (Б, 7.12.2009, 3) и сл.

Приликом декомпоновања именица у публицистичком стилу, разлаже се велики број лексема из различитих сегмената. Међу занимањима људи, друштвеним делатностима, областима културе експлицитној категоризацији подлежу следеће лексеме: *здравство, школа, војска, полиција, службеник, новинар* итд. Из домена политике, најчешће именица *влада/ власт* подлеже овом процесу уз именицу *структура* као носиоцем семантике. Ова именица може рашчлањивати још неке лексеме (*криминал, руководство, држава*):

> (...) очитавају *владајућој структури* [← *власт*] (ПО, 17.2.2012, 2); (...) da preko svojih *kriminalnih struktura* izazove nemire [← *криминал*]... (К, 19.5.2012, 6); (...) sarađivao sa *špijunskim strukturama* [← *шпијуни*] (ПР, 27.4.2012, 11); Budući da su *rukovodeće strukture* [← *руководство*] (...) (ПР, 8.9.2009, 37); (...) да добију посао у *државним структурама* [← *држава*] (...) (ПО, 17.2.2012, 4).

Сличан карактер имају све номинације са значењем ‘домен’, па се тако разне апстрактне лексеме (*живот, економија, јавност* и сл.) разлажу именицама опште семантике: *амбијент, домен, јавност, миље, оквир* и сл. Али не само те већ и многе друге именице из различитих сегмената: живота, друштва, спорта, моде, уметности, културе. Једно од најзанимљивијих, конструисано по узору на језик администрације, свакако јесте екстраховање ‘процесуалности’, па се оперише лексемама *процес* и *поступак*:

> (...) da pomaže u samom *procesu proizvodnje* [← *производњи*] (...) (А, 20.4.2012, 6); (...) ubrzaju *proces regeneracije* [← *регенерацију*] (БЖ, 24–30.1.2011, 12); (...) u *procesu nastajanja* [← *настајању*]…(Д, 20.4.2012, 19); (...) usporavaju *proces starenja* [← *старење*] (Л, 18.6.2009, 48); (...) u *postupku vršenja inspekcijskog nadzora* [← *поступак инспекцијског надзора* ← *инспекцијски надзор*] (...) (Б, 21.4.2012, 22); *Postupak izdavanja* [← *издавање*] (...) (Б, 7.12.2009, 16); Они су у *поступку решавања* [← *решавању* ← *решавају*] (...) (ВН, 15.2.2010, 38); (...) још четири установе у *поступку акредитације* [← *акредитацији*] (ВН, 12.2.2010, 4).

Као и код административног стила, и у публицистици долази до уланчавања именица у генитиву или уопште уланчавање глаголских именица, што опет теоријски може достићи неограничени низ, о чему сведоче претходни примери: *они су у поступку вршења инспекцијског надзора* [← *у вршењу инспекцијскког надзора* ← *они врше инспекцијског надзора* ← **они надзиру инспекцијски*] или *Они су* у *поступку решавања* [← *решавању* ← *решавају*].

При декомпоновању придева може се такође наћи неколико конструкција које су учестале и чини се да су оне у публицистици бројније него кад је у питању административни стил. Најпрепознатљивије јесу рубрике са женском тематиком (мода, здравље, лепота и сл.), па се тако често придеви у значењу ‘боје’ декомпонују, обично лексемом *боја* у конструкцији ***у* + L** и **беспредлошком G** (уз лексеме типа *тон, нијанса, варијанта*). За неке од ових конструкција треба наћи оправдање, с обзиром на то да је реч о типовима боја који се заиста не могу друкчије именовати (нпр. *у боји вишње*). Међутим, када је реч о бојама које имају утврђен назив ради се о простом декомпоновању, па је то само једна функционално-стилска варијанта и више представља манир дискурса женског новинарства (по угледу на административне текстове и њима сличне текстове у публицистици) неголи заиста потребу да се тако именује: (...) tepih (...) *u braon i bež boji* [← *браон и беж*] (БЖ, 24–30.1.2011, 50); (...) cirkona *boje srebra i zlata* [← *златних и сребрних*] (...) (Л, 5.11.2009, 12); (...) fleke *crvene ili smeđe boje* [← *црвене или смеђе*] (...) (ЛЗ, 5. 2012, 161); (...) olovku *u sivosmeđoj boji* [← *смеђесиве*] (...) (ЛЗ, 5, 2012, 49). Када се употребљавају друге именице које носе категоријалну семантику (*тонови, варијанта* и сл.), оне се често користе у множинским облицима, стога оваква употреба

јесте ефикаснија и економичнија, јер се управо множинским облицима постиже апстрактније значења: друкчије речено, одређени денотати посматрају се као скуп предмета/ особина, а не појединачни (некада једна боја има неколико нијанси): (...) jastuk *u plavim nijansama* [← *плави*] (...) (Л, 18.6.2009, 60); (...) a sve *je u belim, bež i zlatnim tonovima* [← *бело, беж и златно*] (БЖ, 26.4–2.5.2010, 30); (...) narukvicama *u srebrnim i zlatnim varijantama* [← *сребрним и златним*] (...) (Б, 22.4.2012, 21). Наравно, и други типови подлежу експлицитној категоризацији, слично административном стилу у коме и треба тражити њихово порекло, а то је декомпоновање придева конструкцијом *од + значаја*: (...) погодио тројку *од виталног значаја* (...) (С, 27.4.2012, 16); (...) koji se bave *poslom od javnog značaja* [← *јавним*] (...) (Б, 7.12.2009, 17) итд.

Коначно, декомпоновање прилога настаје на сличан начин као у административном стилу, где опет треба тражити извор оваквим конструкцијама. Код ових прилошких израза постоји синтагма у којој је носилац категоријалне семе именица, а диференцијалне придев, најчешће у функцији конгруентног атрибута уз наведену именицу (в. Ковачевић 2000: 169). Дакле, прилог се декомпонује тако „да се његова архисемска и све диференцијалне лексичке и лексичко-граматичке семе лексички осамостаљују постајући семантемама“ (Ковачевић 2007: 21).[5] Међу прилошким лексемама које се најчешће декомпонују најширу употребу има начинско значење, потом временско, месно, количинско и узрочно. Као и када је реч о административном стилу, овде ће бити наведени примери начинских прилошких израза, који су у оба стила најбројнији:

> (...) proceniš *na koji način* [←*како*] ćeš mu prići (...) (Б, 11.4.2012, 9); (...) и *на који начин* [←*како*] организују (...). (С, 27.4.2012, 20); (...) *ni na koji način* [←*никако*] ne deluje (...) (ЛЗ, 5.2012, 135); *Na taj način* [← *тако*] građanin je siguran (...) (Б, 7.12.2009, 16); (...) što se *na taj način* [← *тако*] radi (...) (Б, 11.4.2012, 13); (...) *te na taj način* [← *тако*] izjednačili(...) (А, 20.4.2012, 2); (...) ne dolazi *na takav način* [← *тако*] do svojih birača. (ПР , 27.4.2012, 19); (...)*na takav način* [← *тако*] gaziti (...) (Д, 9.5.2012, 10); Na *ovaj način* [← *овако*] se tradicionalno obeležava (...) (Б, 22.4.2012, 6); (...) на *овакав начин* [← *овако*] будете сигурни (...) (ВН, 12.2.2010, 25); Да ли ће *на било какав начин* [← *икако*] бити кажњен (...) (СЖ, 31.1.2012, 12); (...)узвратио буквално *на исти начин* [← *исто*] (СЖ, 24.4.2012, 18); *На сличан начин* [← *слично*] црвено-бели су изгубили (...) (ВН, 21.12.2009, 25); (...) što su *već na brilijantan način* [← *брилијантно*] rekli (...) (Д, 9.5.2012, 17); (...)ubijena *na brutalan način* [← *брутално*] (...) (А, 20.4.2012, 24); (...) да *на адекватан начин* [←

[5] Тако *лексикализована архисема* заузима позицију надређеног члана синтагме, потом лексикализована *диференцијална лексичка сема* позицију конгруентног атрибута као неиспустивог детерминатора, а *диференцијална лексичко-граматичка сема* позицију предлога (експлицираног или нултог).

адекватно] одговори (...) (ВН, 30.9.2011, 6), (...) добијен *на законит начин* [← *законито*]... (ПД, 27.4.2012, 16).

Публицистички стил показује сложенију ситуацију и када је експлицитна категоризација придјева у питању. Овим поступком добија се неколико конструкција са начинским значењем превасходно, које се могу груписати у различите (предлошко-)падежне конструкције: почев од генитивних и акузативних, до инструменталних и локативних конструкција, где су именице добијене неким од процеса преноса, обично уносећи неку семантичку нијансу (по чему их и треба разликовати од декомпоновања прилога).[6]

(...) *teška srca* [← *тешко*] odlazi (...) (Л, 18.6.2009, 50); (...) уђемо *хладне главе* [← *хладно*]. (ВН, 12.2.2010, 45); (...) posmatrajući stvari *sa neurofiziološkog aspekta* [← *неурофизиолошки*]. (Б, 21.4.2012, 8); (...) прилазио *с филозофске стране* [← *филозофски*] (...) (ВН, 21.12.2009, 25); (...) *moralnog ili socijalnog aspekta* [← *морално и социјално*] problematične (Д, 9.5.2012, 20); (...) анализира *из овог или оног угла* [← *овако или онако*] (...) (СЖ, 31.1.2012, 6); (...) види *из најбољег угла* [← *најбоље*] (СЖ, 24.4.2012, 2); (...) *na prvi pogled* [← *испрва*] (Д, 3.2.2012, 22); (...) odisati *starinskim šarmom* [← *старински*] (...) (БЖ, 31.5–6.6.2010, 32); (...) *varvarskim metodama* [← *варварски*] hoće da naplati (...) (К, 15.12.2011, 10); (...) *званичним* и *писаним путем* [← *званично или писано*] признала (...) (ПО, 16.11.2009, 10); (...) јурну *пуним гасом* [← *јако*] (...) (ВН, 28.1.2012, 44); (...) dobija se *polnim putem* [← *полно*] (...) (БЖ, 24–30.1.2011, 31); (...) da rade *s više pažnje* [← *пажљивије*] (...) (Л, 18.6.2009, 29); (...) *с миром* [← *мирно*] гледа (...) (ПД, 27.4.2012, 4); (...) *са великим нестрпљењем* [← *веома нестрпљиво*] очекују (...) (СЖ, 31.1.2012, 23); (...) приказао *у лепом светлу* [← *лепо*] (...) (С, 11.4.2012, 16); (...) štititi *u najstriktnijem maniru* [← *најстриктније*] (...) (Д, 20.4.2012, 20); (...) *u bukvalnom smislu* [← *буквално*] pretukao (...) (А, 6.4.2012, 11); (...) *на врхунском нивоу* [← *врхунски*] (...) (С, 11.4.2012, 16); (...) *на психолошком пољу* [← *психолошки*] (...) (СЖ, 3.5.2012, 25); (...) *по повољним ценама* [← *повољно*]. (ПО, 4.5.2012, 4); (...) ради посао *по слову закона* [← *законски*] (...) (ПД, 27.4.2012, 27); (...) изјасни *по хитном поступку* [← *хитно*] (...) (ВН, 30.9.2011, 12); (...) *po hitnom postupku* isporuči (...) (Л, 5.11.2009, 44).

Неке од конструкција које су честе у публицистици, као што је нпр. *по хитном поступку* и *по повољним ценама*, представљају преузете моделе из административних текстова.

[6] У овом раду наводи се само опште стање када је реч о прилошким изразима и декомпоновању прилога. Подробнију класификацију не само начина већ и других категорија (време, место итд.) в. Тодоровић 2012.

4. Закључно разматрање: номинализациони процеси као средства обезличавања

Не тако давно примећено је да декомпоноване конструкције нису одлика само административног и публицистичког стила, а ни само српског језика, већ да је то глобална појава која захвата многе језике у свету. Друкчије речено, то је „сразмерно универзална појава која прати неке темељне цивилизацијске токове (какви су интелектуализованост, генерализованост, апстрактност, анонимност, имперсоналност, атемпоралност, и тако даље)“ (Радовановић 2006: 214), позната како модерним језицима, тако и класичним. Радовановић (2006: 214) истиче да је то израз европеизације и једна врста ‘културе у контакту’.

У литератури је добро позната и проучена већина лингвистичких и нелингвистичких фактора који утичу да се одређена јединица декомпонује.[7] Већина лингвиста који се баве овом тематиком сматра да је главни окидач тежња за деперсонализацијом текста и избегавањем изрицања вршиоца радње. Према речима Д. Кликовац (2008: 66), бирократски језик прећуткује учеснике одређених ситуација, кад и како то одговара онима који се њиме служе, а то се најбоље постиже номинализацијом и употребом безличних конструкција. Требало би истаћи да језик администрације има особености које су се развијале временом и под утицајем разних струја, као и да се тај језик развијао у смеру који одговара циљевима и намени правних докумената, те није необично што га одликује безличност у обраћању и концизност у изражавању (в. и Манојловић 2013: 244). Могло би се отићи и корак даље од тога па рећи да постојеће декомпоноване конструкције у језику администрација представљају пре инхерентно обележје овог функционалног стила неголи само језичко средство у употреби. На тај начин, декомпоноване јединице постају маркерима распознавања овог стила и многих његових жанрова у односу на друге функционалне стилове (гледано у овом смислу о коме се тренутно говори).[8] Мора се признати да номинализациони процеси често чине текст правног акта економичнијим и краћим, иако безличнијим, апстрактнијим и, каткад, тежим за разумевање. У том смислу довољно је погледати члан 34 из Закона о наслеђивању у којем се каже: „Усвојеник из потпуног усвојења, његови потомци и његови усвојеници из потпуног усвојења и њихови потомци наслеђују усвојиоца и његове сроднике исто као што деца и њихови потомци наслеђују своје родитеље и њихове сроднике.“ Ако се

[7] Овде су наведени само неки од радова: Ивић 1988, 2000; Кликовац 2008; Лазић Коњик 2006; Радовановић 1977, 1986, 1990, 2004, 2006; Тополињска 1982. Након првих радова М.Радовановића (1977), М. Ивић (1988) је дала узроке настанка, у свом скоријем раду и Радовановић (2006) даје најбитније узроке.

[8] Научни стил такође представља подложно тло за развој ових конструкција карактеристичних за језик администрације, поготово у његовим научно-техничким жанровима.

претпостави да функционални стилови чине свеобухватни стандардни језик, треба рећи да ове јединице и нису најприступачније сваком читаоцу. Међутим, управо та полифункционалност стандарда и могућност да се расцепкава у различите језичке подсистем дају за право да се овакви изрази не негирају тек тако. Маркирајући ове дискурсе, они доводе до појаве тзв. ʻјезика струкеʼ, а никако не треба заборавити да стручњак „мора говорити другачије, да би се већ самим својим језиком легитимисао као стручњак“ (Кликовац 2008: 32), као што жаргон/ сленг чини специфичном групу младих људи.

Онај који се користи номиналним стилом тежи да у свом изражавању буде неодређен, безличан, уопштен и тежак за разумевање (Кликовац 2008: 22), што често води и ка укидању самог вршиоца радње. Декомпоновани глагол може некад бити и прецизнији од глагола у личном глаголском облику (Кликовац 2008: 13), као у примерима: [Савет] *врши избор* екстерног ревизора (...) (СУК, члан 56), *Надзор* над вођењем електронске евиденције *врши* Републичка радиодифузна агенција (...) (ЗАСП: члан 201д), Савет *врши контролу* (...) (ЗАСП: члан 164), где је наглашено да само надлежни орган може *вршити избор (контролу/ надзор)*, чиме је фокус на институционализованости саме радње која постаје искључиво везана за друштвене институције и њихову надлежност. У неким друкчијим дискурзивним околностима, као што је разговорни језик, декомпонована јединица не би била пожељна (нпр. купац *бира* робу, а не *врши избор робе*)

Као што се може видели из спроведене анализе, административни стил одликује се номинализационим процесима и обезличавањем текста, што за последицу има имперсоналност, стога и врло чести нестанак субјекатске инстанце. Иако описано стање узрокује двосмисленост и тешко разумевање текста, у контексту администрације, ови текстови обилују наведеним конструкцијама. Већина закона, иако написана готово ʻнеразумнимʼ језиком управо гомилањем декомпонованих јединица представља баш погодно тло за разноврсна прагматичка ʻишчитавњаʼ (боље рећи ʻдочитавањаʼ/ ʻучитавањаʼ), јер то и јесте главна сврха ових текстова: иако на папиру они представљају текстове са ограниченим информацијама везаним за агенса, контекстуално укључени дозвољавају разноврсна тумачења и упућивања онога који те текстове користи и чита. Посматрајући тренутно стање у администрацији, не може се очекивати скори крај доминације именица над глаголима, пре свега из разлога што су анонимност, апстрактност, економичност и имперсонализованост главне карактеристике овог стила (Радовановић 2004: 206). Ако је битно раздвојити административни стил и не дозволити уплив дискурса као што је разговорни, овакво стање у администрацији треба сматрати оправданим, чак и пожељним, јер је институционализација оно што одваја ове стилове. Неприкладно би било користити свакодневне речи и конструкције у правним документима, а у неким случајевима би то довело и до гомилања

информација које се подразумевају, те изостављају из текста (као што је случај са изостављањем вршиоца радње када се неизоставно зна о ком је органу или институцији реч).

Публицистика показује релативно друкчију ситуацију. Када се говори о њој, мора се у виду имати превасходно жанровска испарцелисаност новинарства, с обзиром на то да је, како је било речи, публицистички стил поливалентан па сублимира и крактеристике административног у оним доменима у којим он служи као јавно гласило администрације. Иако се у контексту публицистике овде може говорити о идеологији и моћи, мора се истаћи да и у овим доменима номинализоване структуре често бивају ефикасније, економичније и утичу на институционализованост језика. Проблем се пре овде тиче тога што оне улазе у дискурс често заједно са јединицама других система (нпр. разговорног стила). Ако се посматрају са аспекта оних новинских жанрова који превасходно не припадају типовима администрације, у којима се тематика не односи на политичке и економске теме, свакако је излишно оправдавати њихову функцију: оне служе као манир, често само створене по угледу на друге текстове и саму администрацију, чиме утичу на свеприсутну клишеизираност и стереотипност у новинарском стилу (нпр: декомпоноване јединица употребљена у субјекатско-предикатској вези *донећете неке важне одлуке*, толико честе у колумнама хороскопа, само су једна врста манира и директне манипулације читаоца; или ако новинар истакне да *је* фолк звезда *направила избор својих песама*, он конструише псеудоинституционализаовани језик, ако се у обзир узме чињеница да текстови ʻжуте’ штампе врве од позајмљеница, жаргонских и колоквијалних речи, неретко и вулгарне лексике).

Може се закључити да разлози за декомпоновање лексема у језику права и новинарства нису само језичке природе, већ су повезани са потребама струке и осликавају једну општу тенденцију, не само у овим стиловима и не само у српском језику, већ промену на глобалном нивоу. Међутим, док код језика администрације тај процес траје већ дуже време и ове конструкције постају одликама овог стила, када је реч о новинарству треба добро обратити пажњу на то у каквим се дискурзивним случајевима ове конструкције употребљавају. Стандардизација језика новинарства из ове перспективе не делује тренутно само несавладиво, већ готово и немогуће, ако се у обзир узме експанзија интернета и интернет портала који се етикетирају као део медијског дискурса. У добром делу ових дискурса номинализациони процеси немају ону функцију какву имају у администрацији или у делу новинарства који је на (ин)директан начин повезан са њом. Они представљају извесне клишее и језичке шаблоне лошег и непримереног стила, са привидном функцијом ефектнијег и транспарентнијег изражавања, али у својој суштини они постижу само један вид псеудоинституционализације језика новинарства, уз посебан вид моћи и идеолошког, врло често пример ʻфарбања читалаца’.

Извори

а) административни стил:
ЗСУЈП – Закон о службеној употреби језика и писма („Сл. гласник РС“, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – др. закон и 30/2010).
ЗН – Закон о наслеђивању („Сл. гласник РС“, бр. 46/95 и 101/2003 – одлука УСРС).
ЗАСП – Закон о ауторском и сродним правима („Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012).
ЗР – Закон о раду („Сл. гласник, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013).
СУК – Статут Универзитета у Крагујевцу.

б) публицистички стил:
А – *Alo!*, дневне новине
Б – *Blic*, дневне новине
БЖ – *Blic žena*, недељне новине
ВН – *Вечерње новости*, дневне новине
Д – *Danas*, дневне новине
К – *Kurir*, дневне новине
Л – *Lisa*, недељни часопис
ЛЗ – *Lepota & zdravlje*, месечни часопис
ПД – *Правда*, дневне новине
ПО – *Политика*, дневне новине
ПР – *Press*, дневне новине
С – *Спорт*, дневне спортске новине
СЖ – *Спортски журнал*, дневне спортске новине

Литература

Ивић 1988: М. Ивић, „Још о декомпоновању предиката“, *Јужнословенски филолог*, XLIV, Београд, 1–5.
Јелић 1986: З. И. Јелић, *Основи нормативне технике – увод у савремену науку о методама стварања и разумевања права*, Београд: Економика.
Јовановић 2010: Ј. Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског умећа*, Београд: Јасен.
Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: Biblioteka XX vek.
Ковачевић 1992: М. Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице,* Сарајево: Свјетлост.
Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
Ковачевић 2007: М. Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: ФИЛУМ, 11–48.

Лазић Коњак 2006: И. Лазић Коњак, „Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичких предиката (на примерима из дневне штампе)“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 49, Нови Сад, 219–304.

Луковић 1994: М. Луковић, *Развој српскога правног стила – прилог историји језика и права у Србији*, Београд: Службени гласник.

Манојловић 2013: Н. Манојловић, „Беспредлошке и предлошко-падежне именичке синтагме у законодавно-правном функционалном стилу на примеру Статута Универзитета у Крагујевцу“, *Радови Филозофског факултета*,15/ 1, Пале, 235–247.

Младенов 1980: M. Mladenov, *Novinarska stilistika*, Beograd: Beogradska knjiga.

Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Петровић 1989: В. Петровић, *Новинска фразеологија*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Радовановић 1977: М. Радовановић, „Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)“, *Јужнословенски филолог*, XXXIII, Београд, 53–80.

Радовановић 1986: M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.

Радовановић 1990: M. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Novi Sad/ Sremski Karlovci: Dobra vest/ Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Радовановић 2004: M. Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci/ Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Радовановић 2006: М. Радовановић, „О ‘именичком стилу’ у уму и језику“, у: П. Пипер (ред.): *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 221–229.

Силић 2006: J. Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.

Симић, Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Тодоровић 2012: С. Тодоровић, *Типови перифразе у публицистичком стилу српског језика*: мастер рад, Крагујевац: ФИЛУМ.

Тополињска 1982: З. Тополињска, „Перифрастички предикатски изрази на међусловенским релацијама“, *Јужнословенски филолог*, 37, Београд, 35–49.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Ферклаф 1996: N. Fairclough, *Language and Power*, New York: Longman Inc.

Бојана С . Павловић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за кинески и енглески језик и књижевности

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152365P

Прегледни рад

СЕМАНТИКА ПРИЈЕДЛОГА У КИНЕСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Увод

Приједлози се у кинеском језику сврставају у граматичке, односно, функционалне ријечи које одређују везе, као и природу тих веза, међу појмовима у реченици. „Језик, као средство мишљења и комуникације, мора бити у могућности да, одговарајућом врстом ријечи, изрази објективну везу међу појмовима у датој реченици, а ту функцију, у кинеском језику, имају управо приједлози“ (Ма Беи Ђиа 2002: 1). Као такви, приједлози у кинеској реченици имају веома важну улогу, што се, такође, може видјети и кроз проучавање и анализу приједлога у различитим периодима историје кинеског језика.

Анализа значења приједлога, њиховог поријекла, развоја, промјена значења, функције у реченици, као и подјела приједлога само су нека од питања која су у кинеској лингвистици (и историјској лингвистици) изучавана, било да се радило о класичном или модерном кинеском језику. Фактори промјена приједлога, међу којима је и граматикализација (у кинеском језику је то процес који је ишао од глагола ка приједлозима), веома су разнолики, а такође су и предмет многих анализа. Сама граматикализација условљена је многим факторима и механизмима који на тај процес утичу. Овим питањем у кинеској историјској лингвистици први се бавио Ву Фу Сјанг (2006).[1]

Кинески језик има изузетно дугу историју, током које је претрпио многе промјене. Оне су имале одређене узроке и дешавале су се по одређеним механизмима. Ово се, наравно, односи и на приједлоге. Кинески језик се, у својој историји и развоју, може подијелити на четири главна

* bojana.pavlovic@ffuis.edu.ba

[1] Ради се о монографијама Ву Фу Сјанга, којих је он самостални аутор:
1.吴福祥.2003.《敦煌变文12种语法研究》.郑州：河南大学出版社
2.吴福祥.1996.《敦煌变文语法研究》，长沙：岳麓书社
3.吴福祥.2006.《语法化与汉语历史语法研究，合肥：安徽教育出版社
Као и оним монографијама код којих је коаутор:
1.吴福祥，洪波.2003.《语法化与语法研究》（一，北京：商务印书馆
2.吴福祥，沈家煊，马贝加.2005.《语法化与语法研究》（二，北京：商务印书馆
3.吴福祥，沈家煊，李宗江.2007.《语法化与语法研究》（三，北京：商务印书馆
4.吴福祥，崔希亮.2008.语法化与语法研究》（四）北京：商务印书馆

периода (Ванг 1989: 1): класични кинески старијег (до 3.в. п.н.е.), средњег (од 3.в. п.н.е. до 12.в. н.е.) и новијег периода (тзв. предмодерни период, од 12. до 19.в.), те модерни кинески (од Покрета 4. маја 1919. надаље). У кинеској историјској лингвистици предмодерни кинески се посебно изучава као важан период, који директно претходи модерном кинеском језику, и у којем су формиране многе карактеристике модерног кинеског језика. То је случај и са приједлозима, чије су се многе особине као врсте ријечи формирале баш у предмодерном кинеском.

Предмодерни кинески језик представља веома важан период у историји кинеског језика, а то се посебно односи на период династија Минг и Ћинг који представљају завршне периоде предмодерног кинеског и оне који директно претходе модерном кинеском језику (говоримо о периоду од 14. в. наовамо). Поменути периоди посебно су занимљиви, јер представљају прелаз између предмодерног и модерног кинеског. Тада се формирају, настају или се мијењају многе особине кинеског језика (карактеристичне и за модерни кинески), па је за разумијевање тих особина неопходно познавање језика овог периода, као и разјашњавање (идентификовање, анализа, дефиниција) промјена које су се у језику десиле. Такође је важно установити правила карактеристична за те промјене, као и узрока који су довели до њиховог настанка. Пошто се у кинеској историјској лингвистици период предмодерног и модерног кинеског језика традиционално строго одвајају, важно је напоменути да тек ако се језик периода династија Минг и Ћинг, заједно са модерним кинеским, сажму у једну цјелину и посматрају као један период у историји кинеског језика, могуће је појаснити и анализирати поменуте проблеме. Ово се, такође, односи на процес граматикализације и многе семантичке промјене које су се десиле баш у овом периоду (Ћианг Шао Ју 2005: 3-10).

2. Преглед досадашњих истраживања о приједлозима (историјско-лингвистичка перспектива)

У кинеском је језику много приједлога, као и карактеристика приједлога (као врсте), настало у периоду предмодерног кинеског језика, односно баш током династија Минг и Ћинг. Настанак, историја и промјене приједлога почели су у кинеској лингвистици да се изучавају релативно касно, за шта постоје многи разлози. Историја и развој приједлога, као и многе промјене које су се са приједлозима у кинеском језику десиле кроз разне периоде су, баш из тог разлога, предмет изучавања и анализа. Анализе такође обухватајући и семантичку, синтаксичку и прагматичку функцију приједлога у кинеском језику. Промјене које су се десиле са приједлозима, биле су тешко видљиве. На овај проблем указали су многи

каснији кинески лингвисти[2]. Разлог томе је што су приједлози, као врста ријечи, подложни честим и веома брзим промјенама, па су оне тешко уочљиве и њихова је анализа тиме отежана. Те промјене, које су се дешавале како се језик кроз историју мијењао, било је веома тешко пратити, или се позабавити њиховим правилима, механизмима и узроцима.

Приједлози се од почетака кинеске историјске лингвистике наводе у кинеским граматикама и рјечницима: ту можемо издвојити старије *Ар ја*(尔雅), *Шуо вен ђе з*(说文解字), *Гуанг ја* (广雅), као и нешто касније настале *Ђинг њиен ш вен* (经典释文), *Џу ју ц* (助语辞), итд. Приједлози су у датим изворима најчешће сврставани у функционалне ријечи, заједно са везницима, рјечцама, ономатопејама итд. Међутим, како се историјска лингвистика у Кини традиционално није бавила систематизацијом ријечи у врсте (и постављањем граматике као система уопште), изостала је и анализа приједлога, њихова подјела, као и семантичка, морфолошко-синтаксичка, прагматичка анализа и сл. (ово је тек почетком 20. в. преузето од западних граматичара).

Тек је Ма Ђиен Џонг (马建忠: 1898) дао анализу граматике кинеског језика по узору на западне граматике, са јасном подјелом ријечи на врсте, а такође је уведен и термин приједлози, те је дата јасна дефиниција приједлога као врсте ријечи, која повезује праве ријечи у реченици. Ма Ђиен Џонг, такође, даје прву детаљну анализу појединих приједлога у класичном кинеском језику, њихових значења, употребе у реченици, са многобројним примјерима из језичких материјала. Касније лингвисти проширују ову традицију, те се баве приједлозима у модерном кинеском језику, њиховим поријеклом, формирањем итд. Идући корак била је анализа приједлога у одређеном периоду, односно предмодерном кинеском. Ма Беи Ђиа (马贝加: 2002) даје детаљну анализу приједлога предмодерног кинеског језика и њихове употребе, те класификацију њихових семантичких функција, користећи тзв. „теорију три аспекта језика“ (семантички, синтаксички и прагматички). Чен Ченг Лаи (陈昌来: 2002) даје детаљну подјелу приједлога у модерном кинеском језику, засновану на Филморовој теорији дубинских падежа (Fillmore 1968), и први издваја промјену позиције глагола у реченици као фактор граматикализације глагола у приједлоге. Када говоримо о процесу граматикализације у кинеском језику, ту треба издвојити Ву Фу Сјанга (吴福祥: 2006)[3]који први кроз конкретне примјере анализира процес граматикализације правих у неправе ријечи, као и њене разлоге и механизме. Ву Фу Сјанг поставио је темеље изучавању овог проблема у кинеском језику.[4] Касније Ма Беи Ђиа (马贝加2003) даје преглед и анализу

[2] Овај проблем износе и Ву Фу Сјанг (吴福祥), и Ванг Ли(王力), Ма Беи Ђиа(马贝加), те Фенг Чун Тиан(冯春天) у више својих радова.

[3] Ву Фу Сјанг(吴福祥1996: 185).

[4] Ради се о монографијама Ву Фу Сјанга, којих је он самостални аутор:

приједлога у предмодерном кинеском и издваја факторе који су утицали на промјене приједлога (као што је процес граматикализације приједлога, или процес смањења обима семантичких функција приједлога итд.), међу којима издваја семантички, синтаксички и когнитивни фактор. Ш Ју Ц (石毓2001: 379) издваја и тзв. ванјезичке мехнизме и факторе промјена у значењима приједлога, као што је једнодимензионалност времена као фактор граматикализације.

Овако настају прве основе за анализу и систематизацију приједлога, изучавање њиховог поријекла и развоја, као и узроке и механизме ових промјена, те факторе који су на њих утицали. Ова врста анализе постаје веома живо питање у кинеској историјској лингвистици. Овдје је битно напоменути да је тек након постављања теоријских основа могуће извршити анализу и класификацију приједлога, те представити употребе појединачних приједлога, као и употребу приједлога као врсте ријечи, обухватајући различите периоде у историји кинеског језика, да би се могло приступити анализи промјена које су се са приједлозима десиле. Тек тада можемо приступити анализи правила и законитости тих промјена. Ово су све разлози који су овакву врсту анализе раније учинили готово немогућом, као и разлози зашто је она тек посљедњих година постала актуелна.

3. Промјене приједлога, механизми и узроци промјена. Фактори промјене приједлога

У овом раду даћемо кратак преглед анализа семантике приједлога у кинеском језику из перспективе историјске лингвистике. Прецизније дефинисано, бавићемо се семантичким факторима промјена приједлога (оне обухватају и процес граматикализације, али и промјене семантичких функција приједлога), а то су „апстракција значења приједлога“ и „ланчана промјена“ (када говоримо о граматикализацији приједлога), те смањење и повећање обима, када се ради о семантичким функцијама приједлога.

Граматикализација (процес којим су приједлози настали од глагола у кинеском језику, мијењајући се од правих у функционалне, односно, неправе ријечи) је, у кинеској историјској лингвистици, ново, али веома популарно подручје истраживања. „У кинеском језику, већина је приједлога настала директно од глагола, процесом граматикализације. Мали је број оних приједлога који је настао од других врста ријечи, а у том случају

1.吴福祥2003.《敦煌变文12种语法研究》.郑州：河南大学出版社
2.吴福祥1996.《敦煌变文语法研究》，长沙：岳麓书社
3.吴福祥2006.《语法化与汉语历史语法研究》，合肥：安徽教育出版社
Као и оним монографијама код којих је коаутор:
1.吴福祥，洪波2003.《语法化与语法研究》（一），北京：商务印书馆
2.吴福祥，沈家煊，马贝加2005.《语法化与语法研究》（二），北京：商务印书馆
3.吴福祥，沈家煊，李宗江2007.《语法化与语法研究》（三），北京：商务印书馆
4.吴福祥，崔希亮2008.语法化与语法研究》（四）北京：商务印书馆

те ријечи су настале од глагола.“ Када говоримо о самом процесу граматикализације ријечи, она треба да користи семантику да би објаснила своју основу, а синтаксу да би објаснила пут и начин. Ријеч, на свом путу граматикализације од правих ка неправим ријечима, најчешће подлијеже одређеним правилима, као што је промјена функције ријечи у реченици. Многи лингвисти такође истичу да су семантика и синтакса објашњење за граматикализацију, формулишући то кроз факторе граматикализације, као што су значење ријечи и функција ријечи у реченици итд.

4. Семантички фактор граматикализације и промјене приједлога

Граматикализација је у кинеској историјској лингвистици посљедњих година веома честа и заступљена тема, а то се посебно односи на граматикализацију приједлога. Од многих фактора граматикализације и промјене семантичких функција приједлога у периоду династија Минг и Ћинг, те модерном кинеском језику, издвајамо: семантички, синтаксички и когнитивни фактор. У кинеској историјској лингвистици истиче се принцип по којем се граматикализација дешава, а то семантика као основа, а синтакса као пут и начин. Од поменутих фактора, семантички је фактор тај којим ћемо се ближе позабавити у овом раду.

Гледано из перспективе историјске лингвистике, семантичка промјена увијек долази уз смањење или повећање обима значења једне категорије ријечи. Овај фактор обухвата два аспекта промјене: апстракцију значења ријечи и тзв. ланчану промјену. Апстракција ријечи односи се на процес мијењања њеног значења из конкретног у апстрактно, чиме се обим њених значења проширује. Промјена у значењу једне ријечи може довести до синтаксичке промјене када говоримо о функцији ријечи у реченици. Синтаксичка промјена затим доводи до појаве нове врсте ријечи. Примјер за то је „乘着“ који се у периоду династије Јуен као глагол+аспектуална рјечца налазио уз именице и именичке ријечи. Примјер:

(1.) **乘着**月色(Си ћу сјао шуо ћуан си сјанг ћи књига четврта, стр.48).

За династије Минг „乘着“ се већ граматикализује, што видимо по примјерима гдје друга ријеч има примарно глаголско значење, а „乘着“ са временским ријечима, и именицама када изражава разлог и основу. Процес граматикализације овдје слиједи процес апстракције значења и на тај начин, „乘着“ из примарне функције у реченици прелази у секундарну и добија предлошко значење, као у примјеру:

(2.)正好**乘着**冷静时去看一看 (*Ћинг Ш тонг Јен* свезак једанаести, стр.84).

Ланчана промјена односи се на граматикализацију и промјену семантичких функција већег броја ријечи сличних карактеристика (нпр. значења) под утицајем прве (најраније) граматикализоване ријечи.

„Проширење значења једне ријечи увијек са собом доноси повећање обима употребе ријечи, што утиче да се обим сличних, или са датом ријечи на одређен начин повезаних ријечи, такође повећава, али, исто тако, да се ријечи које са датом рјечју у одређеним, устаљеним конструкцијама у реченици често долазе заједно, односно након дате ријечи, такође мијењају, тј. да им се обим употребе повећава, а значење проширује“. Код приједлога је ова промјена међусобно условљена, као што је то случај са приједлогом „照“ (са значењем „на основу“) који је настао ланчаном промјеном, под утицајем настанка једног другог приједлога, односно, „按“ (исто значење као „照“). Ова два приједлога настала су од глагола и оба су у глаголском облику имала значење „按照, 依照“, односно „чинити основу, бити основа (нечега)“. Као резултат синтаксичких промјена у реченици, „按“ се граматикализовао у приједлог са значењем „на основу, по“, у периоду Сјеверних династија:

(3.)如**按** 方投药治病, 以冷热相救 (*Ђин Шу*, или *Записи династије Ђин,* стр. 2477). С обзиром на то да су се и семантичко значење, као и функције глагола „照“ поклапале са глаголом „按“, као резултат тога, и глагол „照“ се граматикализовао у приједлог, као што можемо видјети у примјеру:

(4.) **案**名捕捉 (*Чу ке паи ан ђинг ћи* или *Први случај који је задивио свијет*, стр. 420).

Анализом најфрекевентнијих приједлога у периоду династија Минг и Ћинг, као и модерном кинеском језику (Павловић 2011), могли смо уочити да од 34 једносложних и 18 двосложних приједлога обухваћених овом анализом (приједлога у периоду династија Минг и Ћинг, као и модерном кинеском језику), издвајају се промјене код 19 појединачних приједлога, од којих се 7 односи на промјене у обиму семантичких функција: повећање (као код приједлога „赶,打,依“), односно смањење обима семантичких функција (приједлози,„把,替,自,和“), као и групе од 5 приједлога које настају ланчаном промјеном (тзв. „х着“и „х了“ приједлози, односно приједлози са суфиксима„着“и „了“: „乘着,朝着,照着,朝了,依了“). Ланчани настанак серије двосложних приједлога (процесом граматикализације глагола), тзв. „х着“ и „х了“, са различитим семантичким функцијама, можемо примијетити већ од династије Минг (на основу језичких извора можемо видјети да су доста њих у периоду династије Јуен још имали функцију глагола, и да се већина њих граматикализује у приједлоге од династије Минг).

Када говоримо о обиму семантичких функција приједлога, он се у највећем броју случајева повећава и та подјела приједлога по семантичким функцијама је све сложенија али и јаснија, прецизнија. Током династије Ћинг не долази до већих промјена, али настају неки нови приједлози, као што су „对于“,“赶到“ итд. а неки приједлози губе предлошка значења

(„吃“). Обим семантичких функција се, такође, додатно мијења, било да се повећава (као што је случај са приједлогом „在“) или смањује (као код приједлога „把“). Такође се повећава учесталост употребе неких приједлога, нпр. „照“, „照着“ итд. У модерном кинеском настаје још нових приједлога, као што су:“等,自打“итд. Неке, попут“除是、照依、去“ нестају(као приједлози), обим семантичких функција се додатно проширује, као што је случај са приједлогом“在“, док се код неких обим семантичких функција смањује(„替,把,打,自“ итд).

5. *Закључак*

Узроци промјена језика у историји и развоју (ово се, наравно, односи и на приједлоге), веома су разнолики и многобројни, а такав је случај и са граматикализацијом приједлога, која подилази, и одвија се под утицајем одређених механизама и правила, и условљена је одређеним узроцима. По датим се примјерима може видјети како се одвијала та промјена, односно, граматикализација приједлога у реченици и којим механизмом је била условљена та промјена. Такође се могу уочити фактори који су утицали на промјену приједлога, а ту се семантички фактори нарочито истичу јер су послужили као прва основа промјене приједлога. Ово су начини како су настали приједлози који се користе и у модерном кинеском. Овакве анализе, којих је у кинеској историјској лингвистици полако све више доприносе систематизацији и анализи поријекла и развоја језика, његових промјена, као и законитости под којима су се оне десиле, те фактора који су на њих утицали. Оне нам помажу да схватимо како и зашто су формирани одређени језички феномени, уопште, као и код самих приједлога. Такође помоћу ових објашњења, можемо видјети каква је употреба приједлога у модерном кинеском.

Извори

Фенг Менг Лонг 2009:冯梦龙.*警世通言*.北京：中华书局
Суи Шу Лин 1986: 隋树森 编.*全元散曲*.北京：中华书局
Линг Фенг Чу 2009:凌梦初 编著.*初刻拍案惊奇*.北京：中华书局
Суи Шу Лин隋树森 编 1986:*全元散曲*.北京：中华书局
Туо Туо Денг 1975:脱脱等 撰.*金史*.北京：中华书局

Литература

Чен Ченг Лаи 2002 :陈昌来,介词与介引功能.第1版.合肥：安徽教育出版社.
Фенг Чун Тиан 2000: 冯春田,近代汉语语法研究.济南:山东教育出版社.

Ђианг Шао Ју 2005: 蒋绍愚,近代汉语研究概要.北京：北京大学出版社.
Ђие Хуи Ћуан 1987:
解惠全,谈实词的虚化.语言研究论丛.第四辑.南开大学出版社.
Ма Беи Ђиа 2002: 马贝加,近代汉语介词.第1版.北京：中华书局.
Ма Ђиен Џонг 1983: 马建忠,马氏文通.北京:上午印书馆.
Ши Ју Џ Ли Не 2001:
石毓智， 李讷,汉语语法化的历程.北京：北京大学出版社.
Ванг Ли 1989: 王力,汉语语法史.北京：商务印书馆.
Ву Фу Сјанг 2006:
吴福祥,语法化与汉语历史语法研究.合肥：安徽教育出版社.

Маја М. Жарковић*
Универзитета у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за енглески језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152373Z

Оригинални научни рад

ОДНОС ФОРМЕ АТРИБУТИВНИХ ИМЕНИЦА И ЗНАЧЕЊА ИМЕНИЧКЕ ФРАЗЕ – ПРИМЈЕР ПРОСТИХ И СЛОЖЕНИХ ИМЕНИЦА

1. *Увод*

Рјечник енглеског језика јесте листа која се непрекидно мијења. Многе ријечи својим постојањем осликавају различите културне, социјалне, политичке као и многе друге промјене које понекад објашњавају и поријекло самих ријечи. Зато анализа ријечи може да се обави из много различитих углова (фонолошког, морфолошког, синтаксичког, семантичког, итд.), што је чини често сложеном и широком темом. Наша анализа ријечи концентрише се на морфолошку класификацију именица у функцији атрибута и одговара на питање на који начин форма именица може да помогне у откривању значења фразе као и да ли постоји одређена повезаност између формалног и значењског.

Корпус у раду представљаће примјери именичке фразе са именицама као атрибутима који су се појавили у енглеском новинском регистру[1] у периоду од маја до јула 2010. године. Корпус је прикупљен из сљедећих дневних новина: *The Times, The Guardian, The New York Times*[2], које су у поменутом периоду објављене на интернету јер је до штампаних верзија било јако тешко доћи. У истраживање смо укључили тематски разноврсне чланке из секције Вијести (*News*), јер ова секција и нуди разноврсне теме - политичке, културне, социјалне, економске, кулинарске, спортске, забавне итд.

2. Морфолошка класификација атрибутивних именица и могуће семантичке везе између управне ријечи и атрибутивне именице

Постоје многобројне дефиниције именица као врсте ријечи, али се већина слаже да именице именују различите ствари: људе, предмете, мјеста, врсту занимања, неку врлину (Александер 1988: 34), животиње, супстанце, али и неке апстрактне појмове (Хадлстон и Пулум 2005: 83). Према морфолошкој структури, именице можемо подијелити у три групе:

* maja.zarkovic@ffuis.edu.ba

[1] Термин *регистар* односи се на језичке разлике чије карактеристичне лексичко-граматичке особине зависе од ситуације у којој се употребљавају (Бајбер 2006: 11).

[2] У даљем раду називе датих новина наводићемо скраћено, то јесте *TT* за *The Times, TG* за *The Guardian, NYT* за *The New York Times.*

просте *(simple nouns)* (нпр. *book, home, glass*), сложене *(compound nouns)* (нпр. *homework, rainbow, armchair*) и изведене именице *(derived nouns)* (нпр. *reader, greatness, childhood*) (Благање и Конте 1979: 40). У раду ћемо се концентрисати само на прве двије групе, јер представљају према својој морфолошкој структури двије потпуно различите стране, што мислимо да би за нашу анализу било интересантно.

2.1. *Просте атрибутивне именице*

Просте именице описују се као ријечи које се обично састоје од једног слога и у својој основи немају деривационе наставке[3], нпр. (Благање и Конте 1979: 40) *wheat, tooth.* Просте врсте ријечи могу да се изједначе са морфолошки једноставним коријеном, то јесте коријеном који не може да се разложи на мање смисаоне цјелине[4] (Метјуз 1974: 40). Овакво изједначавање користићемо као најважнији критеријум при класификацији простих именица.

2.2. *Сложене атрибутивне именице*

Већина сложеница у енглеском језику јесу именске (Бауер 1983: 202). Код већине сложених именица посљедњи дио сложенице, онај који врши функцију управне ријечи[5] (енг. *head*), даје значење цијелој сложеници. Све остало има функцију атрибута, нпр. *travel guide* врста је водича, *pop group* врста је групе (Гринбаум 1996: 462). Овакве сложенице зову се ендоцентричне сложенице (*endocentric*). Ипак, не можемо увијек на сличан начин објаснити значење свих сложених именица у енглеском језику јер понекад сложеница нема управну ријеч на већ објашњен начин, нпр. *loudmouth* јесте особа која пуно прича (Гринбаум 1996: 463) и управна ријеч се, семантички посматрано, не налази у сложеници. Овакве сложенице се зове егзоцентричне сложенице (*exocentric*).

Бауер (1983) и Бринтон (2000) објашњавају различите шаблоне који се користе за настајање сложених именица. Почињемо шаблоном именица + именица (*airplane, granny glasses).* Бауер и Бринтон се разилазе код овог шаблона. Бауер сматра да сложене именице које настају према овом шаблону имају једну подгрупу коју чине сложенице код којих се

[3] „Derivaciona morfologija, [...], proučava načela koja upravljaju građenjem novih reči, bez obzira na specifičnu gramatičku ulogu koju bi neka reč mogla imati u rečenici“ (Кристал 1987: 90).

[4] Станојчић и Поповић наводе да је коријен (коријенска морфема) „[...] најмања језичка јединица која је носилац појединачног (лексичког) значења, недељива на мање делове који би имали значење [...]“ (1994: 64).

[5] Термин „управна ријеч“ користићемо у раду како бисмо означили најважнији дио фразе, али и најважнији дио сложених језичких конструкција као што су сложенице.

примјењује шаблон герунд[6] + именица, и онда наводи да герунд може да се посматра као именица, нпр. *sleeping sickness* или као глагол, нпр. *holding pattern* (1983: 203-204). Ипак, закључује да се због семантичке повезаности дати елементи посматрају као именица, а не као глагол. Бринтон такве облике представља посебним шаблоном, који има сљедећу структуру: глагол + *-ing* + именица, нпр. *spending money, closing times* (2000: 95), који искључује семантичку класификацију и одговара формалној класификацији ове подгрупе.[7] Најучесталији шаблони јесу: глагол + именица (*cut-throat, leap frog*), придјев + именица (*madman, fastfood*), приједлог + именица (*afterheat, outcast*), глагол + приједлог (*put-down, lockout*), именица + глагол (*bloodshed, sunrise*)[8]. Бауер сматра да се овај посљедњи шаблон не може узети као продуктиван зато што се обично глагол дефинише као именица (1983: 205).

2.2. *Могуће семантичке везе између управне ријечи и атрибутивне именице*

Морфолошка класификација именица треба да покаже колико је лако или тешко схватити поруку фразе. Морфолошки простије именице постављају мањи терет на оне који поруку фразе треба да схвате, чиме је логичност везе између атрибутивне именице и управне ријечи присутнија, али не и до краја једноставна за разумијевање, јер атрибутивне именице и управна ријеч остварују широк спектар логичких веза. Те везе говоре о различитим односима који се формирају, а од којих су најзначајнији (Жарковић 2012: 329-330)[9]:

- *садржај* (управна ријеч се састоји од или се бави/говори о атрибутивној именици);
- *сврха* (управна ријеч служи или се користи у сврху атрибутивне именице);

[6] Герунд има исти облик као *-ing* партицип и може да обавља различите функције: да буде субјекат у реченици, да се појављује иза приједлога, одређених глагола и у сложеним именицама (Томпсон и Марине 1969: 158).

[7] Водећи се чињеницом да -ing партицип са својом структуром глагол + -ing формално има исти облик као герунд, ми ћемо слична семантичка разврставања оставити по страни и у раду ћемо све сличне случајеве наводити у оквиру шаблона глагол + именица.

[8] Бринтон поменути шаблон представља још као именица+глагол+*-ing* (*handmaking, housekeeping*) (2000: 95).

[9] Везе које ћемо користити за анализу наших примјера преузете су из *Longman Grammar of Written and Spoken English* (Бајбер и др. 1999: 590-591). Првобитна је листа веза коју су Бајбер и група сарадника предложили измијењена на тај начин што смо *састав* и *садржај* подвели под један термин (*сарджај*), а *извор* изједначили са *локацијским типом 1* због сличних односа које остварују, чиме смо добили листу која је представљена у Жарковић (2012).

- *идентитет* (управна ријеч се односи на исти појам као и атрибутивна именица, али додаје још један појам већ постојећем);
- *објекатски тип 1* (атрибутивна именица је објекат у процесу који је представљен управном ријечју);
- *објекатски тип 2* (управна ријеч је објекат у процесу који представља атрибутивна именица);
- *субјекатски тип 1* (атрибутивна именица је субјекат процеса који представља управна ријеч);
- *субјекатски тип 2* (управна ријеч је субјекат процеса који представља атрибутивна именица);[10]
- *вријеме* (значење управне ријечи може да се пронађе само у временском интервалу који је представљен атрибутивном именицом);
- *локацијски тип 1* (значење управне ријечи се одвија или потиче са мјеста које је представљено атрибутивном именицом);
- *локацијски тип 2* (значење атрибутивне именице се везује за мјесто које је представљено управном ријечју);
- *институција* (управна ријеч даје институцијске оквире атрибутивној именици);
- *дио* (управна ријеч одређује дио атрибутивне именице);
- *специјализација* (атрибутивна именица одређује специјалистичку област за особу или занимање те особе која је представљена управном ријечју; зато је управна ријеч увијек живо биће).

Широк спектар веза који смо представили, опет, не објашњава значење свих именичких фраза у енглеском језику, које имају именицу као атрибут јер понекад фразе не само да својим значењем могу да остваре два или више поменутих односа него могу да имају и значење које се не може пронаћи на поменутој листи. Значење таквих фраза може да се схвати тек кроз парафразирање (Бајбер и др. 1999: 591).

3. *Анализа корпуса*

Прије него што приступимо анализирању односа који се остварују у фразама са атрибутивним именицама, прво представљамо статистичку заступљеност морфолошки класификованих именица, која изгледа овако:

[10] У корпусу нисмо пронашли ниједан примјер са значењем *субјекатског типа 2*, али га наводимо као могућ, што ће можда нека будућа истраживања сличног проблема моћи да искористе.

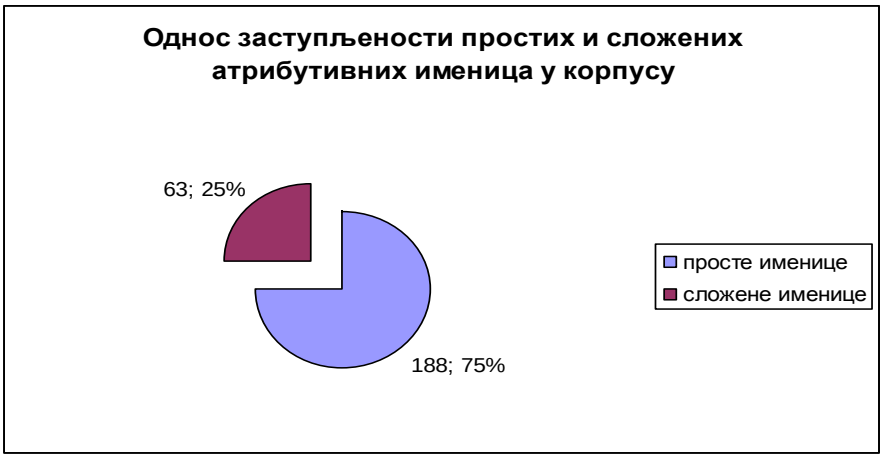

Графикон показује да су просте атрибутивне именице далеко продуктивније у односу на сложене, што се може приписати чињеници да је поруку фразе лакше одгонетнути када су атрибути морфолошки простији, па овакав однос уопште не чуди.

3.1. *Просте атрибутивне именице*

Анализа пронађених примјера показује да просте атрибутивне именице остварују широк спектар различитих семантичких односа са управном ријечју именичке фразе. Нашу анализу простих атрибутивних именица започињемо властитим именицама[11]. Помислили бисмо да властите именице, с обзиром на чињеницу да означавају одређене особе, мјеста итд., имају већ унапријед одређено значење, али властите именице као атрибути остварују семантички комплексан однос са управном ријечју фразе, па могу да имају различита значења:

(1) Lord Renfrew, a *Cambridge archaeologist,* described the handling[12]... (*TG* 11.4[13])

(2) It sounded like a *Frederick Forsyth plot* transplanted to South... (*TG* 11.4)

[11] Властите именице именују одређене људе, институције, мјеста, доба године итд., и увијек се пишу великим словом, нпр. (Гринбаум 1996: 97) *Bill Clinton, Jerusalem, Christmas, December*.

[12] У раду ћемо наводити по неколико примјера, јер би детаљно навођење свих пронађених примјера изашло из оквира овог рада.

[13] Наведеним бројевима означаваћемо датуме када су текстови са наведеним примјером објављени на интернету.

(3) The *Bilderberg protesters*, sure that they can smell a good... (*TT* 3.6)

Из оваквих фраза можемо да сазнамо, захваљујући атрибутивној именице, гдје је неко студирао или гдје неко ради (1) (*локацијски тип 1*), ко је субјекат процеса који се означава управном ријечју (2) (*субјекатски тип 1*) или које је специјалистичко поље дјеловања за управну ријеч (3) (*специјализација*).

Заједничке именице, које су уједно просте према својој морфолошкој структури и обављају функцију атрибута у именичкој фрази, показале су се као веома продуктивна група именица. Пронађено је укупно 172 примјера, за разлику од властитих именица, гдје смо пронашли 16 примјера. Анализирајући фразе са поменутим атрибутивним именицама, уочавамо сав распон именичке премодификације и листу са неколико поменутих значења која смо анализирали код властитих именица, проналазимо опет и допуњавамо са значењима као што су *идентитет* (4), *институција* (5), *локацијски тип 2* (6), *садржај* (7), *сврха* (8), *објекатски тип 1* (9), *вријеме* (10) , *дио* (11):

(4) We are really nor trying to get them to find a *miracle solution*; ... (*TG* 10.6.)

(5) It would be nice one day to have the media examine a *coal company*... (*TG* 11.4)

(6) ... kidnapped Chinese masseuses, raided *music stores* and took... (*NYT* 22.6)

(7) The *refugee camps* in Uzbekistan are filled with anxious women... (*NYT* 21.6)

(8) ..., but describe *espionage methods* little changed... (*TT* 29.6)

(9) „Our aim with St James is a *love reformation*“ he said... (*TG* 6.6)

(10) ... is escalating significantly as *summer temperatures* climb past 110... (*NYT* 19.6)

(11) ... to all apart from ticket holders and *team staff* as part of the... (*TT* 12.6)

За примјере (6) и (7) можемо да кажемо да су фразе које истовремено остварују по два значења, што је честа појава не само код простих атрибутивних именица него атрибутивних именица уопште. Како продавница у примјеру (6) може да буде локација гдје се музика продаје

(*локацијски тип 2*), исто тако продавница може да постави и институцијске оквире атрибутивној именици (*институција*). У фрази *refugee camps* (7), поред значења *садржаја,* остварује се и значење *сврхе* јер камп може да буде за избјеглице (*сврха*) исто као што се може бавити избјегличким питањима (*садржај*).

Није пронађено пуно примјера (укупно 10) чије значење не можемо да смјестимо у неку од наведених семантичких група, али њихово постојање ипак потврђује комлексност семантичких веза које се формирају у фрази са атрибутивним именицама. Да бисмо схватили значење сљедећих примјера, парафразирали смо их:

(12) Panahi had said he would not end his *hunger strike* until he was allowed to have access... (*TG* 25.5) (*strike that involves hunger, sustaining from food)*

(13) ... a pistol and a *hand grenade***.** (*TT* 20.6) (*grenade that can be activated by hand*)

(14) The town's combative mayor, Umberto Buratti, is reserving space next to *luxury villas* with *sea views* for new homes... (*TG* 4.7) (*villas with many luxurious things*)

(*views on the sea*)

(15) ... accusation that was raised against the researchers, the *Russell panel* did find some cause for complaint,... (*NYT* 7.7), (a *panel named after Russell*)

(16) ... names at the *Yad Vashem memorial*, there are many different nationalities**.** (*TG* 11.4), (*memorial built to honour Yad Vashem*)

3.2. *Сложене атрибутивне именице*

Разумијевање односа који се формира у фрази са сложеном атрибутивном именицом условљен је разумијевањем односа који се формира између саставних дијелова сложене именице. Сложенице, према своме значењу, могу да буду ендоцентричне (подсјећају на фразе јер је други елемент сложенице управна ријеч, на исти начин на који се то остварује у фрази, док први елемент има модификаторску функцију) и егзоцентричне (гдје ниједан елемент сложенице не остварује улогу управне ријечи или модификатора, него је значење таквих сложеница метафорично, што значи да се семантичка управна ријеч налази ван сложенице) (Бауер 1983: 30). Егзоцентричне сложенице показале су се као мање продуктивна група значења (пронашли смо укупно 12 примјера) без обзира да ли се

радило о типу сложенице гдје су саставни дијелови двије именице (17, 18), придјев и именица (19) или глагол и приједлог (20):

(17) ... when a farmer who sets *roadside bombs* at night may be a target. (*NYT* 2.6)

(18) … mayor and *newspaper journalist* who started the site in 2003. (*NYT* 20.6)

(19) ..., when Jobs delivers his *keynote address* at its ... (*TG* 2.6)

(20) *Countdown clocks* have been ticking down in cities from east to west... (*TT* 30.4)

Да бисмо могли да схватимо какав се однос формира између управне ријечи и ових атрибутивних именица, неопходно је прво знати значење сложенице. Све наведене сложенице су, као што смо већ рекли, егзоцентричне према своме значењу, са семантичком главом ван сложенице. То значи да је *roadside* дио пута, *newspaper* новина, *keynote* кључни дио а *countdown* одбројавање, што су све значења која се не могу предвидјети на основу саставних дијелова.

Познајући значење сложених именица, можемо да анализирамо однос који се формира у оквиру фразе између њих и управне ријечи. Знајући да је *roadside* дио пута, фраза *roadside bombs* остварује значење које зовемо *локацијски тип 1*, што значи да се ради о бомбама (*bombs*) које се налазе на одређеној локацији (*roadside*). Значење *специјализације* остварује фраза *newspaper journalist*. У овом значењу важно је да управна ријеч буде живо биће јер тек тада атрибутивна именица може да одреди специјалистичко поље или занимање дате особе. Значење *идентитета*, гдје се и атрибут и управна ријеч односе на исти појам, јесте значење које се остварује у фрази *keynote address* (*address which is also a keynote*). Пошто је основна сврха сатове у примјеру (20) одбројавање, фраза остварује значење *сврхе*.

Да су сложене именице које према своме значењу спадају у групу ендоцентричних продуктивнија група, потврђују многобројни примјери пронађени у корпусу, тачније 51 примјер. Најбројнији примјери укључују сложенице са двије именице (21, 22, 23) и са придјевом и именицом (24), али проналазимо и примјере гдје саставне дијелове сложенице чине глагол и именица (25) или приједлог и именица (26):

(21) ... the *coastguard chief* discharged his secret weapon: statistics. (*TG* 27.5)

(22) *Bullring doctors* operated on the 34-year-old Tomas immediately... (*NYT* 25.4)

(23) ... the United States was not slated to give up *wartime control* of South Korean... (*NYT* 26.6)

(24) ... and *mainland companies* may collude to ignore laws and ensure... (*NYT* 20.6)

(25) "That made his *drinking water system* freeze up and worse of all... (*NYT* 8.7)

(26) ..."We are all being used by an *outlaw industry* and corrupt... (*TG* 11.4)

Основна карактеристика свих наведених сложених именица јесте да се на основу именица које су саставни дијелови може предвидјети значење сложенице. Значења која се остварују између наведених атрибутивних именица и управне ријечи у фразама јесу: *специјализација* (*coastguard chief*), *локацијски тип 1* (*bullring doctors, mainland companies*), *вријеме* (*wartime control*), *сврха* (*drinking water system*) и *институција* (*outlaw industry*).

4. *Закључак*

Морфолошка класификација коју смо примијенили приликом анализе атрибутивних именица доводи нас до неколико закључака. Свјесни чињенице да атрибутивне именице, без обзира на своју морфолошку структуру, остварују различите односе са управном ријечју у фрази, жељели смо да те односе откријемо и утврдимо колико њихово разумијевање морфолошка структура може да олакша или отежа.

Анализу смо започели властитим именицама, које су просте према својој морфолошкој структури. Властите именице именују одређене особе, мјеста, институције итд., и по правилу немају број, осим када се неким именом не означава једна одређена особа, него више особа истог имена (Гринбаум 1996: 97). Због ових чињеница властите атрибутивне именице спадају у категорију која не би требало да остварује пуно семантичких веза у оквиру фразе. Анализа наших примјера потврђује потпуно супротно и наводи нас на закључак да властите именице, иако означавају одређене и конкретне особе, мјеста итд., у фрази могу да стоје уз друге именице и остварују различите семантичке односе, на примјер однос који зовемо *локацијски тип 1* (*Cambridge archaeologist*), *субјекатски тип 1* (*Frederick Forsyth plot*) или *специјализација* (*Bilderberg protesters*). Просте заједничке именице јесу бројнија група именица, а нека од значења која су се остварила у фразама јесу: *идентитет* (*miracle solution*), *сврха* (*espionage*

method), *објекатски тип 1* (*love reformation*)*, институција* (*coal companies*), па чак и више од два односа у оквиру једне фразе: однос *локацијског типа 2* и *институција* (*music stores*) итд.

Сложене именице, према своме значењу, могу да буду ендоцентричне, и тада подсјећају на фразе јер је други елемент сложенице управна ријеч на исти начин на који се то остварује у фрази, док први елемент има модификаторску функцију, и егзоцентричне, гдје ниједан елемент сложенице не остварује улогу управне ријечи или модификатора, што значи да се семантичка управна ријеч налази ван сложенице. Интерпретирање значења фразе, наравно, није се могло извести без разумијевања значења самих атрибутивних сложеница. Понекад су саставни дијелови сложеница тај дио посла олакшавали (у примјерима ендоцентричних сложеница) јер смо одмах знали значење атрибутивне сложенице и одмах смо могли приступати интерпретирању значења фразе, али то уједно није значило да је значење фразе униформно, што потврђују најразличитији односи који су остварени: *сврха* (*drinking-water system*), *локацијски тип 1* (*bullring doctors*), итд. Код егзоцентричних сложеница, прво се, и то не захваљујући саставним дијеловима, морало доћи до значења сложенице да бисмо интерпретирали значења фразе, која су и у овој групи најразличитија: *идентитет* (*keynote address*), *newspaper journalist* (*специјализација*), итд.

Да понекад и познавање значења атрибутивне именице не доводи до јасног убацивања фразе у неки од понуђених семантичких шаблона, показују примјери простих атрибутивних именица, који заједно са управном ријечју остварују значење које се мора парафразирати да бисмо га могли правилно схватити. Такви су примјери: *hunger strike* (*strike that involves hunger, sustaining from food)* или *luxury villas* (*villas with many luxurious things*), итд.

Први циљ који смо поставили у раду био је класификовати атрибутивне именице према њиховој морфолошкој структури, а уједно смо жељели и приказати и њихову заступљеност у корпусу. Морфолошка класификација именица показала нам је да не постоји чврста веза између форме атрибута и значења које остварује са управном ријечју у фрази. Код атрибутивних именица, без обзира да ли се ради о истим или различитим морфолошким структурама, могући су различити семантички односи. Анализом примјера дошли смо до закључка да је интерпретирање тих односа лакше у фразама у којима морфолошки простије именице врше функцију атрибута, јер у таквим фразама није потребно атрибут додатно рашчланити. Код сложених именица такво нешто је у већини случајева неопходно да бисмо до краја били у стању схватити однос који је остварен са управном ријечју. То је уједно и главни разлог зашто су се просте именице издвојиле као много продуктивнија врста атрибутивних именица у нашем корпусу.

Извори

TT – www.thetimes.co.uk, преузето: мај-јул 2010.
TG – www.theguardian. co.uk, преузето: мај-јул 2010.
NYT – www.nytimes.com, преузето: мај-јул 2010.

Литература

Александер 1988: L. G. Alexander, *Longman English Grammar*, Harlow: Longman.

Бајбер 2006: D. Biber, *University Language – A corpus-based study of spoken and written registers*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Бајбер и др. 1999: D. Biber *et al.*, *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Harlow: Pearson Education Limited.

Бауер 1983: L. Bauer, *English Word-formation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Благање, Конте 1979: D. Blaganje, I. Konte, *Modern English Grammar*, Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Бринтон 2000: L. J. Brinton, *The Structure of Modern English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Гринбаум 1996: S. Greenbaum, *Oxford English Grammar*, New York: Oxford University Press Inc.

Жарковић 2012: М. Жарковић, „Атрибутивне именице и семантички односи са управном ријечју именичке фразе“, у: М. Ковачевић (ур.) *Радови Филозофског факултета*, XIV/1, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 327-336.

Кристал 1987: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike, drugo izdanje*, prevod Klajn, I., Hlebec, B., Beograd: Nolit.

Метјуз 1974: P. H. Matthews, *Morphology – An Introduction to the theory of word-structure*, London: Cambridge University Press.

Станојчић, Поповић 1994: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Томпсон, Мартине 1969: A. J. Thompson, A.V. Martinet, *A Practical English Grammar. Second Edition*, Oxford: Oxford University Press.

Хадлстон, Пулум 2005: R. Huddleston, G. K. Pullum, *A Student's Intorduction to English Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.

Жана Г. Гавриловић[*]
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за енглески језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152385G

Оригинални научни рад

ТЕМПОРАЛНА АНТЕРИОРНОСТ ИЗРАЖЕНА КЛАУЗАМА УВЕДЕНИМ ВЕЗНИКОМ „*AFTER*”

0. Област темпоралности припада семантичком домену грматикализованости, тј. обавезности реченичног значења, а може бити изражена у реченичном контексту разним функционалним елементима и врло слојевито, мада примарно најчешће самим предикатом (Пипер и др. 2005: 745). У овом раду посматра се предикатска темпоралност на нивоу просте реченице, а затим се даје посебан осврт на један њен (факултативни) сегмент значења или темпоралну релацију антериорности, која се остварује у оквиру зависносложене реченице са адвербијалном темпоралном клаузом, релацијом субординиране клаузе према главној. Темпорална антериорност одређује се у оквиру темпоралне детерминације и то релативне, а за реализацију овог темпоралног значења неопходан је шири реченични контекст или зависносложена реченица.[1]

Одређивање значења темпоралности адвербијалном клаузом подразумијева синтаксичко-семантички однос субординације. Синтаксички однос субординације у контексту може бити назначен одређеним везником субординатором, а семантички као подређена структура, тј. структура која додатно, секундарно, у овом раду темпорално одређује главну клаузу. Релативна темпорална детерминација подразумијева међусобну релацију већ граматикализованих глаголских лексема у појединачним клаузама, апсолутно темпорално спецификованих деиктичком референцијом. Овај облик темпоралног одређивања унутар сложених реченичних структуа подразумијева и недеиктичку референцију, односно узимање у обзир неког другог момента у времену, у односу на који се глаголска ситуација у субординираној или главној клаузи темпорално идентификује.

Најјаснији принцип темпоралне спецификације глаголских ситуација, односно догађаја у времену, понудио је логичар Ханс Рајхенбах, узимајући у обзир три темпорална момента, а то су: а) *моменат говора* (енг. *speech time*) - мјесто на временској оси у односу на које је смјештена

[*] zana.gavrilovic@ffuis.edu.ba

[1] Поред основне подјеле енглеске реченице на просту, независносложену и зависносложену, Едгренова наводи још један тип реченице а то је независно-зависносложена (*compound-complex sentence*), која се састоји из двије независне клаузе и најмање једне зависне (Едгрен 1971: 181). У овом раду се првенствено анализира темпорална релација међу клаузама у оквиру зависносложене реченичне структуре.

глаголска ситуација – деиктички центар (*now*), *б) моменат догађаја (event time)* - мјесто на временској оси у којем је смјештена глаголска ситуација, те *в)моменат референције (reference time)*, мјесто на временској оси у односу на које се одређује глаголска ситуација (Рајхенбах 1947: 297).[2] Глаголске ситуације се, према томе, могу одређивати деиктички, при чему се за референцијалну тачку увијек узима садашњи тренутак, и недеиктички, када се за референцијалну тачку узима у обзир нека друга глаголска ситуација у сложеној реченичној структури. С обзиром да апсолутна темпорална детерминација не представља примарни предмет анализе у овом раду, иако је у свакој реченици инхерентна, осврнућемо се на релативну детерминацију, а апсолутну помињати тамо гдје то буде неопходно ради схватања темпоралне релације антериорности, коју анализирамо.

1. Према Ивани Антонић, темпорална детерминација се у српском језику може посматрати у оквиру појмова *темпоралне локације* и *темпоралне квантификације* (Антонић 2001: 45). Иако је истраживање у оквиру овога рада ограничено на енглеску сложену реченицу, наведени параметри темпоралног значења релевантни за анализу српске реченице могу представљати поуздану полазну основу за тумачење значења темпоралне клаузе у односу на главну и у енглеском језику.

Темпорална локација представља идентификовање одсјека (различите вриједности) на временској оси у који је смјештена глаголска ситуација (Антонић 2001: 45). Тај одсјек може имати различиту вриједност, у зависности од дужине трајања глаголске ситуације која се идентификује у времену, па се према томе ситуације могу идентификовати као тренутне, привремене или (релативно) трајне. Темпорално лоцирање глаголске ситуације остварује се већ на нивоу просте реченице, и то референцијом на деиктички центар - садашњи моменат, енг. *now*, који представља тачку преламања темпоралних сфера прошлости и будућности.

На основу претходно поменутог, темпорална се локација може одредити као апсолутна или као релативна. У линеарном концепту категорије времена апсолутна темпорална детерминација (локација) представља идентификовање глаголске ситуације у односу на деиктички центар, гдје се једна глаголска ситуација посматра или као ситуација која претходи центру (прошла глаголска ситуација), или се са центром подудара (садашња ситуација), или му слиједи (будућа ситуација).

Са друге стране, релативна темпорална детерминација представља једну апстрактнију категорију и подразумијева зависносложену реченичну

[2] Поред наведена три темпорална момента, Хадлстон и Пулам уводе и четврти, врло користан моменат: тзв. *вријеме цијеле глаголске ситуације* (енг. *time of whole situation*), које је потребно разликовати од момента (сегмента) глаголске ситуације израженог предикатом, поготово код глагола стативног значења или прогресивног глаголског облика (Хадлстон, Пулам 2002: 124-125).

структуру, у којој се глаголска ситуација изражена зависном, темпорланом клаузом посматра као референцијална тачка за темпорално лоцирање ситуације у главној клаузи. На основу тога већ претходно апсолутно одређена ситуација у главној клаузи може се одредити као антериорна, постериорна или симултана са ситуацијом у главној клаузи. Како наводи Комри (Комри 1985), овај сегмент темпоралног одређивања ограничен је на зависносложену реченицу са субординираном темпоралном клаузом, тј. увијек подразумијева субординацију. У овом раду се посматра темпорална релација антериорности, изражена наведеним структурно-семантичким типом клаузе.

Темпорална квантификација подразумијева утврђивање количине времена коју заузима глаголска ситуација у идентификованом темпоралном домену (Антонић 2001: 45). Ова категорија може имати различите вриједности, у зависности од трајања идентификоване глаголске ситуације изражене предикатом. На вриједност темпоралне квантификације утичу лексичко-аспектна својства глаголске лексеме у предикату и граматичка категорија глаголског вида у којем се глагол налази (назначавајући перфективност или имперфективност глагоских ситуација чија се квантификација утврђује).

2. У овом раду анализирамо два основна средства реализације темпоралне детерминације и назначавања темпоралне релације у контексту зависносложене реченице са адвербијалном темпоралном клаузом – глагол у предикату и темпорални везник[3]. Једна се клауза може одредити као темпорална на основу формалног и сематичког критеријума. Формално, треба да испуни три услова: а) да садржи субјекат и предикат, б) да буде уведена везником субординатором и в) да не врши функцију субјекта или објекта глагола главне клаузе (Форд 1993: 23). Према семантичком критеријуму, ова структура се одређује у односу на чињеницу да ли модификује значење главне клаузе одговарајући на питање *када*, односно, посматра се као темпорална уколико представља временски оријентир за ситуацију из главне клаузе (Милер 2002: 67). Као што је већ поменуто, временско-видски облик глагола у предикату условљава апсолутну детерминацију, док се на основу значења темпоралног везника може утврдити вриједност релативне детерминације већ апсолутно одређених ситуација у клаузама, односно може се утврдити темпорална релација међу њима.

У овом истраживању полазимо од претпоставке да се темпорална релација антериорности у контексту са клаузом уведеном везником „*after*“ може реализовати првенствено значењем везника, па тек онда одређеним, у смислу назначавања темпоралне релације недвосмисленим обликом

[3] Или, прецизније, везник субординатор који уводи адвербијалну клаузу са темпоралним значењем.

глагола у темпорланој клаузи. Дакле, претпостављамо да сам везник у финитној адвербијалној клаузи коју уводи представља централно средство назначавања темпоралне релације антериорности, а облик глагола у предикату помоћно средство, док, код нефинитних клауза овог типа које се јављају без везника, облик глагола у предикату у том смислу ипак има примат.

3. Примарна функција сваког темпоралног везника, па тако и везника „*after*", јесте формирање одређене темпоралне релације између главне и субординиране (или субординираних) клаузе у зависносложеној реченици, како би на тај начин главна клауза могла бити прецизније темпорално детерминисана субординираном темпоралном клаузом коју уводи сам везник. Могло би се констатовати да је темпорално значење везника „*after*" недвосмислено, тј. да се њиме ситуација из клаузе коју уводи представља као ситуација која се десила прије ситуације изражене главном клаузом, тј. као антериорна и ограничена са лијеве стране на временској оси (ингресивнолимитативна). Недвосмислен темпорални однос изражен овим везником могућ је због стабилног лексичког језгра самога везника, тј. његове способности да сам по себи назначи темпорални однос, без обавезног учешћа осталих функционалних елемената у контексту (Едгрен 1971: 209-210).

Још једна претпоставка, чију ћемо вјеродостојност настојати испитати у овом раду, јесте и да клаузе уведене везником „*after*" могу изразити само темпорално значење, тако да би немогућност изражавања додатних, нетемпоралних значења овим типом клаузе била обрнуто пропорционална стабилном лексичком језгру њиховог везника. У анализи ће бити дат осврт на одређене подтипове ове клаузе класификоване на основу критеријума темпоралног домена у којем се јавља, различитог глаголског облика у предикату који садржи, те граматичког значења финитности или нефинитности саме темпоралне клаузе.

3.1. Финитне клаузе уведене везником „*after*". У оквиру темпоралног домена прошлости првенствено су пронађени примјери овог типа клузе са предикатом у простом прошлом времену и прошлом перфекту. Неки од карактеристичних примјера јављања ове клаузе у простом прошлом времену јесу сљедећи:

1) After I got home the duplicate parrots continued to flutter in my mind: one of them amiable and straightforward, the other cocky and interrogatory (FP 15)[4].

[4] Уз сваки наведени примјер у овом раду налази се шифра која представља скраћеницу назива књижевног дјела из којег је преузет, као и број стране на којој се налази, а чији су пуни подаци наведени на крају рада, у *Изворима*.

2) I can't remember him ever speaking after they moved to that frightful bungalow, and I had imagined that he had forgotten how to be amusing (NF 210).

3) After she began to get exam results, the situation, as she had foreseen, worsened (RT 4).

4) This had occured a couple of weeks after she was moved from hispital into a residental home (NF 10).

У наведеним примјерима темпорална клауза служи као референцијална тачка у односу на коју се ситуација из главне клаузе темпорално идентификује као припадник прошлости, и то сфере прошлости ближе садашњости, или сегмента прошлости послије дешавања ситуације из темпоралне клаузе, па се може констатовати да је темпорална релација субординиране клаузе у односу на главну у датим примјерима антериорност. На тумачење глаголске ситуације у темпоралној клаузи као референцијалног момента утиче и контекстуално нестабилни перфекатски облик у главној клаузи (примјери 2, 3). Темпорална квантификација у прва два примјера има нижу вриједност, у трећем примјеру је присутна катенативна конструкција која назначава почетак једног процеса те има вишу вриједност, док је вриједност квантификације у посљедњем примјеру такође ниска, будући да је изражена пасивном конструкцијом којом се исказује један догађај релативно кратког трајања.

Примјери темпоралне клаузе уведене везником „*after*" која садржи предикат изражен прошлим перфектом имају нешто сложенију структуру:

5) After she had gone, my mother spoke with concentrated and sharply expressed distaste of the vulgarity and unnecessary extravagance of the silly presents (SG 223).

6) After Peter had gone, Josephine continued to accommodate temporary Lost Boys (TC 149).

7) Some years after Bovary had been cleared, Pinard was discovered to be the anonymous author of the collection of priapic verses (FP 72).

Глаголска ситуација изражена прошлим перфектом у зависносложеној реченици посматра се као темпорално субординирана, тј. везана у односу на ситуацију која је неперфекатска. Темпорално се идентификује на основу деиктичког центра и референцијалне тачке која је изражена неперфекатским, контекстуално стабилним глаголским обликом, у односу на који остварује одређену темпоралну релацију, у овом случају антериорност. Семантичке карактеристике глагола у предикату у прва два

примјера (5, 6) назначавају нижу вриједност темпоралне квантификације у односу на посљедњи наведени примјер (7).

Такође, употреба перфекатског облика са овим везником с циљем назначавања темпоралне релације може се посматрати као редундантна, плеонастична, јер се значење „прошлости дубље у прошлости" двоструко остварује: и кроз перфекатски облик и кроз значење и функцију самога везника. Ипак, овакви примјери са везником „*after*" у корпусу нису били ријетки, а може се констатовати и да је перфекатски облик у оваквим конструкцијама стилски маркиран, гдје, уз везник, додатно наглашава темпоралну релацију.

У корпусу су пронађени примјери употребе овог типа темпоралне клаузе у оквиру темпоралног домена садашњости, и то са предикатом у простом садашњем времену или садашњем перфекту у субординираној и простом садашњем времену у главној клаузи:

8) After we die, the hair and fingernails continue spookily to grow for a while (NF 209).

9) After things have happened, when we have taken a breath and a look, we begin to know what they are and were, we begin to tell them to ourselves (SG 248).

10) I had assumed that my parents, in a last controlling act, would determine my end; but you can't always rely on your parents, especially after they're dead (NF 226).

Оно што је веома битно напоменути, поготово када се ради о употреби стативног глагола у предикату темпоралних клауза овог типа, јесте чињеница да се овим везником изражава антериорност, али не обавезно и непосредна антериорност која је увијек таква код, рецимо, клауза уведених везником „*when*". Везник „*when*" назначава имедијативност, непосредност дешавања ситуације из главне клаузе послије ситуације из темпоралне, што није случај у зависносложеној реченици са темпоралном клаузом уведеном везником „*after*". Доказ за ову тврдњу може бити и правило да се везник „*when*", уз сложени везник „*as soon as*", употребљава у темпоралним клаузама са садашњим перфектом за ситуације које треба да се десе у блиској будућности, нпр. *I will join you as soon as/when I have finished my homework.*

Сљедећи примјер би се могао убројити у наративне клаузе уведене везником „*after*", јер функција везничког израза „*after a time*" у субординираној клаузи није примарно темпорална, већ служи за повезивање ситуација у нарацији (заједно са везником „*and*") и има одређен степен самосталности.

11) We did not go there often, and after a time my grandmother died, and then my grandfather, who could not, my mother said, live without her (SG 246).

3.2. Нефинитне клаузе везничког типа „*after*”. Нефинитне клаузе увијек се јављају у субординираној позицији и, за разлику од финитних, могу остварити мањи број синтаксичких функција и значења. Представљају стилистички маркиране дијелове контекста. Како наводе Гринбаум и Кверк, „одређен тип нефинитних клауза посебно налази примјену у писаној прози, гдје писац има ширину да ревидира текст с циљем постизања компактности” (Гринбаум, Кверк 1990: 286-287).[5]

У корпусу коришћеном за ово истраживање пронађени су примјери нефинитне клаузе овог структурно-семантичког подтипа клаузе са везником и без везника. Карактеристични примјери јављања овог типа клаузе са везником „*after*” јесу сљедећи:

12) By the end of the month he was writing to his niece that his sole distraction (thirty-six years after casting his arms round Mme Schlesinger's Newfoundland) was to embrace his 'pauvre chien' (FP 65).

13) He had collapsed in court in Naples, in 1944, after eating lobster, and had developed huge hives on the bench in Hull, twelve years later, after a prawn cocktail (SG 239).

14) You only get down to bone after rotting through time; and when you do, one skull is much like another (NF 235).

Посматрајући темпоралну релацију нефинитне клаузе према главној у наведеним примјерима, може се увидјети да се цио нефинитни израз односи на временски период који је претходио глаголској ситуацији у главној клаузи. У прва два наведена примјера нефинитна клауза се односи на темпорални домен прошлости, док се у трећем примјеру односи на домен садашњости; у сваком случају изражава завршетак ситуације коју назначава прије него што се деси ситуација из главне клаузе, што значи да је њена темпорална релација антериорност. Овдје је битно напоменути и да нефинитне клаузе имају примарну функцију код темпоралне идентификације.

Могућност јављања овог подтипа нефинитне клаузе без везника представља још једну потврду стабилног лексичког језгра везника „*after*”. Посматрајући нефинитне клаузе овог типа које се у контексту

[5] Гринбаум и Кверк, 1990, 286-287: 'Certain kinds of non-finite clauses are particularly favoured in written prose, where the writer has the leisure to revise for compactness.'

зависносложене реченице налазе без везника, може се уочити њихова сложена синтаксичко-семантичка структура. Наиме, ове клаузе састоје се из перфекатског прогресивног нефинитног облика или *перфекатског партиципа*, који подразумијева прогресиван облик помоћног глагола *have* и *-ed* партицип главнога глагола. Присуство перфекатског облика (нефинитног) наводи на закључак да цијела конструкција изражава ситуацију смјештену дубље у прошлост, прије референцијалне такче изражене неперфекатским обликом глагола. Самим тим, темпорална релација нефинитних клауза овог подтипа према главној клаузи може се посматрати као антериорност, односно изражавање ситуационог контекста који претходи ситуацији из главне клаузе. Наведена конструкција може се препознати на сљедећим примјерима:

15) Then, having come full circle, having thought her way through the planning, from link to link back to the original perception of linking that had started it all, she got up, and went out of the Library, and walked (ED 133).

15.a[6] Then, after she had come full circle, after she had thought her way through the planning, from link to link back to the original perception of linking that had started it all, she got up, and went out of the Library, and walked.

16) Turgenev, having just turned sixty, wrote to Flaubert: 'This is the start of the tail-end of life (NF 174).

17) Having had 1848, do we need 1870 as well? (FP 136).

Као нефинитне клаузе могу се јавити само са везником који има способност стварања јасне темпоралне релације унутар сложене реченице, при чему је у том смислу везник „*after*" недвосмислен. Та способност везника посебно се огледа у контексту гдје се исти тип нефинитне клаузе јавља без везника, при чему функцију везника преузима перфекатски облик, с циљем назначавања темпоралне релације антериорности нефинитне клаузе. Дакле, сама нефинитна структура својим обликом назначава и перфекатско значење темпоралне клаузе, што наводи на закључак да се темпорално везује за већ успостављен референцијални моменат у главној клаузи, према којој остварује темпоралну релацију антериорности.[7] Будући

[6] Овај примјер представљао би наш пилот примјер реконструкције дате нефинитне клаузе у финитну, који наводимо ради илустрације припадности ове структуре везнику „*after*".

[7] Иако смо претходно изразили претпоставку да везник „*after*" има стабилно лексичко језгро, што би значило да може изразити само темпорална значења клузе коју уводи, субординирана структура у примјеру (17) може се

да је структурно сложенији, може се констатовати да овај подтип нефинитне темпоралне клаузе представља карактеристику изузетно рафинираног стила врхунског писца.

4. Овај рад представљао је покушај да се да мали допринос систематичнијем сагледавању темпоралне релације антериорности унутар зависносложене енглеске реченице са субирдинираном клаузом уведеном везником „*after*”. Може се констатовати да је анализа релевантног језичког материјала показала да се темпорална антериорност може остварити финитним и нефинитним клаузама овог везничког типа, као и да су темпоралне клаузе овог везничког типа изражавале само темпорална значења.

Финитне темпоралне клаузе уведене везником „*after*” назначавају недвосмислену темпоралну структуру зависносложене реченице: значење темпоралне клаузе увијек је антериорност, која најчешће није непосредна. У зависносложеној реченици са овим везником, у појединачним клаузама дозвољена је употреба глаголских облика у оквиру истог темпоралног домена, а различите видске структуре: у темпоралној клаузи се може јавити и перфекатски облик, или с циљем додатног наглашавања темпоралне релације, или из стилских разлога. Међутим, за тумачење саме темпоралне релације субординиране клаузе према главној, уз обавезан везник довољна је употреба простих, неперфекатских непрогресивних глаголских облика.

Нефинитне клаузе везничког типа „*after*” јављале су се са везником и без везника. Клаузе са везником изражавале су темпоралну релацију антериорности, при чему је сам везник недвосмислено назначавао дату релацију. С обзиром на чињеницу да се нефинитне клаузе не јављају са сваким темпоралним везником, може се закључити да је њихова употреба најчешће могућа са везничким типом темпоралне клаузе који назначава недвосмислену темпоралну структуру реченице; отуда и способност овог типа клаузе да се у контексту нађе без везника.

Нефинитне клаузе овог везничког типа које су се јављале без везника налазиле су се у облику перфекатског партиципа, што представља још један доказ њиховог значења антериорности у темпоралном домену прошлости и садашњости. Такав глаголски облик у нефинитној клаузи коришћеној за анализу у овом раду назначавао је темпоралну сферу прошлости и представљао је примарно средство назначавања антериорности. У перспективи, корисно би било испитати степен учесталости јављања темпоралне клаузе овог везничког типа у неком другом варијетету енглеског језика, првенствено америчком.

тумачити и као клауза примарно каузалног значења. Ова тврдња може да говори у прилог примату и универзалнијој природи калузалног принципа у односу на темпорални.

Извори

(RT) Бајат 1995: A. S. Byatt, Racine and the Tablecloth, у: *Sugar and Other Stories*, London: Vintage.
(SG) Бајат 1995: A. S. Byatt, Sugar, у: *Sugar and Other Stories*. London: Vintage.
(ED) Бајат 1995: A. S. Byatt, On the Day That E. M. Forster Died, у: *Sugar and Other Stories*, London: Vintage.
(TC) Бајат 1995: A. S. Byatt, The Changeling, у: *Sugar and Other Stories*, London: Vintage.
(FP) Барнс 1984: J. Barnes, *Flaubert's Parrot*, London: Picador.
(NF) Барнс 2009: J. Barnes, *Nothing To Be Frightened of*, London: Vintage.

Литература

Антонић 2001: И. Антонић, *Временска реченица*, Сремски Карловци/Нови Сад: Издравачка књижарница Зорана Стојановића.
Гринбаум, Кверк 1990: Greenbaum S. and R. Quirk, *A Student's Grammar of the English Language*, London: Longman.
Едгрен 1971: E. Edgren, *Temporal Clauses in English*, Uppsala: Almquist and Wiksells Boktryckeri AB.
Комри 1985: B. Comrie, *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.
Милер 2002: *An Introduction to English Syntax*, Edinburg: Edinburg University Press.
Пипер и др. 2005: П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ/Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
Рајхенбах 1947: H. Raichenbach, 'The Tenses of Verbs', у: *Elements of Symbolic Logics*, 287-298, New York: The Macmillan Company.
Форд 1993: C. Ford, *Grammar in Interaction (Adverbial Clauses in American English Conversations)*, Cambridge: Cambridge University Press.
Хадлстон, Пулам 2002: Huddleston, R. and G. Pullum, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Јелена М. Симуновић Полуга*
Универзитет „Медитеран“
Факултет за стране језике Подгорица
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152395S
Оригинални научни рад

ЈЕЗИЧКЕ ПРОМЈЕНЕ ПОД УТИЦАЈЕМ ПРЕВОДА И ИДЕОЛОГИЈЕ ПОПУЛАРНИХ ПСИХОЛОШКИХ КЊИГА – ЈЕЗИЧКА СЛОБОДА ИЛИ КОЛОНИЗАЦИЈА

1. *Увод*

Језичке промјене данас представљају неизбјежан и сталан процес у сваком живом језику, имајући у виду да говорници језик обликују на основу својих потреба које све више расту под утицајем глобализације и сталних технолошких напредовања. Језичке промјене обично изучавају у оквиру варијационистичке социолингвистике ,што је у складу са њиховом дефиницијом:

> Свака језичка промена почиње као једна од бројних варијација у језику (индивидуална или групна), али само неке од њих се устале захваљујући интерним потребама језичког система или одређеним социјалним условима (ставовима, идеологијама и сл.) говорне заједнице (Филиповић 2009: 25).

Имајући у виду да овакве промјене могу да буду описане дијахронијски и синхронијски, у оквиру овога рада посматраћемо „синхрохијску слику варијације (варијација у једном временском периоду)” и социјалне факторе који су утицали на њихово стварање (Мејерхоф 2006: 130). Поред тога, варијационистичка социолингвистика представља дио микросоциолингвистике а за циљ има да укаже на везе између језичких и друштвених варијација. Стога, у оквиру овога рада, анализирамо могуће језичке промјене у току њиховог трајања.

Промјене које ће бити обрађене у оквиру овога рада настају у контакту енглеског и српског језика, тј. приликом превођења. У преводима које ћемо наводити увидјећемо да у оваквим ситуацијама често долази до наметања страних језичких структура и идеологија у језику превода и да се у таквим околностима занемарују културне и језичке норме језика циља. Преводи су заправо погодно мјесто за стварање нових идеологија, како оних прожетих кроз оригинални текст тако и језичких. Наиме, утицаји стране културе неизбјежни су самим превођењем стране литературе, али начин на који је текст преведен може се окарактерисати доминацијом страних језичких структура, што доводи до настајања језичких промјена. Стога сматрамо да се овдје не ради само о стилским разликама већ о

* jsimunovic@tfc.edu

језичким промјенама у настанку као појавама стимулисаним ванјезичким факторима. Служећи се преводима књига популарне психологије, уочили смо нарочито тенденције да до промјена дође у овом регистру, а посебно ћемо обрадити примјере из превода бестселера „Како размишљају милионери" аутора Т. Харва Екера, као и из кратких садржаја на предњој страни или полеђини других књига овога жанра.

Пошто превод текста сам по себи подразумијева стварање текста, исто тако ће се створити нове идеологије или „друштвени конструкти који нам помажу да створимо (културну, политичку, лингвистичку и сл.) слику свега који нас окружује" (Филиповић 2009: 19). У поменутом корпусу нарочито ће се истаћи ставови у вези са стварањем богатства, стабилности и самопоуздања, па ће то окарактеристати социолингвистички стил и регистар. Такође ћемо се, како бисмо имали разнолику грађу у оквиру корпуса, осврнути на нека претходна истраживања идеолошки обојеног дискурса. Главна метода којом ћемо се служити подразумијева критичку анализу дискурса имајући у виду социолингвистички стил и регистар, а користећи се приступом језика у употреби, увидјећемо да језичке промјене увелико настају под утицајем превода, идеологија и популарних културних трендова. Поред тога, видјећемо како су претходна истраживања функционалних стилова и језичког раслојавања и настанка супстандарда окарактерисала сличне промјене и „утицања нејезичких најчешће културних и друштвених појава на језичке, и њихове међусобне повезаности" (Радовановић 1979: 63)[1].

2. *Теоријске основе*

Као што смо већ поменули, варијационистичка социолингвистика бави се прије свега језичким промјенама, а наш циљ у овом раду јесте да сагледамо неке промјене у току њиховог стварања и трајања. Тема језичких промјена може бити широка и подразумијевати сваки аспекат језика. Као што Лабов (2013: 556 - 560) наводи, историјска лингвистика бори се са овим проблемом посматрајући претходне промјене, док се новија истраживања баве промјенама које су у току и које се дешавају свуда око нас. Осим овога приступа, у овом раду осврнућемо се на ванјезичке утицаје на језичке промјене и универзалне тенденције језика ка промјенама, које су основ јединствене теорије језичких промјена (в. Филиповић 1999: 59-68). Међутим, обим овог истраживања ограничен је корпусом.

Имајући у виду да је Лабов један од зачетника варијационистичке социолингвистике, за ово истраживања важан је и његов термин *привидно вријеме* (енгл. *apparent time*), у складу са којим се могу посматрати језичке промјене (Филиповић 2009: 17). Стога ћемо се користити концептом

[1] Међу претходним истраживањима ауторке јесте рад „Culturally marked lexis – translation as a mode of colonization" (2014: 183-192).

синхронијске варијације, „која је често коријен дијахронијске промјене (промјене током времена)" (Мајерхоф 2006: 22). Имајући у виду да је главни дио корпуса обука преточена у књигу, ово нам даје основ да посматрамо дискурс који је изговорен и написан у једном појединачном временском периоду.

У складу са лингвистичком анализом текста бавићемо се и другим дисциплинама, попут анализе дикурса, која ће послужити као средство за прикупљање података у вези са језичким промјенама. Међутим, ова студија ће подразумијевати и сагледавање језичког понашања и ставова у складу са макросоциолингвистичким приступом имајући у виду посебно утицаје језичких промјена на језичке идеологије, као и идеолошке основе језика превода.

Како би се оријентисали на неки простор између микро и макросоциолингвистике, бавићемо се критичким приступом социолингвистици, па ће улога језика зависити од друштвених фактора, а све у циљу превазилажења друштвених и културних разлика и доминације. Наша је претпоставка да су језичке промјене које ћемо анализирати настале под утицајем оваквих разлика, али и доминантних идеологија, које су довеле до усвајања појединих преводних рјешења.

Поред овога, свако истраживање дискурса подразумијева истраживање контекста, па не смијемо занемарити његову улогу како у преводу тако у језику уопште. Пошто се бавимо језичким варијететом, видјећемо да у контексту нашег корпуса имамо мјешавину формалног и неформалног стила, тј. такозваних социолингвистичких стилова. Ови стилови често су мотивисани намјером говорника, тј. писца, а ми ћемо овдје настојати да уочимо како је преводилац прихватио и примијенио стил оригинала у преведеном тексту. Ову појаву можемо повезати са социолингвистичком компетенцијом која подразумијева „адекватност употребе језика у складу са друштвеном ситуацијом и околностима интеракције" (Филиповић 2009: 48). Дакле, наша је намјера да, поредећи социолингвистички стил и компетенцију преводиоца, дођемо до закључка о преведеном тексту и могућим промјенама насталим у језику циљу.

Приступ овом проблему биће заснован на језику у употреби (енгл. *usage-based approach*), тј. „битна важност је посвећена стварној употреби лингвистичког система и говорниковом познавању ове употребе" (Ланакер 2005: 494). Једна од студија језичких промјена у њемачком језику концентрише управо на овај приступ и говори о ефектима фреквентности промјена у граматичком систему: „Граматички модели засновани на употреби (Барлоу и Кемер 2000, Бајби и Хопер 2001) показали су да ефекат фреквентности продире у сваку област граматике" (Хилперт 2008: 1). У свом раду у коме се бави функционалном лингвистиком, Батлер (2009: 36) такође даје преглед овога приступа у раду Барлоу и Кремера:

поглед на лингвистичке репрезентације док настају а не као фиксне; важност у теоријском и описном смислу података изведених из стварне употребе; близак однос између употребе, синхронијске варијације и дијахронијске промјене и повезаност лингвистичког система са другим когнитивним системима.

Према томе, лингвистичке репрезентације у оквиру овога рада биће анализиране са разматрањем да је могуће да се ради о новонасталим појавама у језику, имајући у виду да је већина корпуса заправо семинар који је претоčен у књигу. Већ смо поменули како синхронијска варијација може да остави трага на дијахронијску, а главно средство на основу кога се могу доносити овакви закључци тражимо у самој употреби лингвистичких приказа. Поред тога, у оквиру корпуса од великог значаја биће разматрање стилова (формалних и неформалних), као и функционалних стилова како би се увидјела могућа пресликавања доминантног изворног језика. Овакав приступ помоћи ће да се кроз употребу језика у преводу увиде могуће прмјене које по својој природи теже да пресликају, не само стил страног језика већ по својој струкури имитарају његове конструкције. Стога ће бити важно да увидимо да се не ради само о пословном регистру, већ да уочимо и неформалне свакодневне изразе и начин како су преведене у оквиру корпуса. Такође, можемо претпоставити да ће фреквентност употребе оваквих лингвистичких репрезентација оставити трага, што ћемо размотрити гледајући друге књиге из популарне психологије.

У основи овога рада јесте трансдисциплинарно истраживање које тежи да обухвати друштвене процесе (попут раширивања идеологија о новцу на основу жанра популарне психологије, процеса превођења, као и превођење књига које су бестселери, тј. продате у највећем броју примјерака), као и језичке промјене (које су повезане са друштвеним дешавањима и често настају под њиховим утицајем). О сличном аспекту истраживања (али на много сложенимјем нивоу) пише Ферклоф (2003), у својим радовима о дискурсу и друштвеним истраживањима.

Зато ће овдје, узимајући у обзир природу истраживања као и одабрани корпус, методолошка основа бити прије свега критичка анализа дискурса, коју схватамо као „тип аналитичког истраживања које се прије свега бави начином на који се кроз текст и говор у друштвеном и политичком контексту остварује, репродукује и пружа отпор злоупотреби моћи, доминације и неједнакости" (Ван Дејк 2001: 352). Осим тога, Ван Дејк (2001: 256, 352) истиче да критичка анализа дискурса настоји не само да опише дискурсне структуре већ и да их објасни у свјетлу карактеристика друштвене интеракције и друштвене структуре. Поред тога, он сматра да је циљ да се увиди како су дискурсне структуре употријебљене у контексту друштвене доминације, а као главне термине које користе истраживачи у овој области, између осталог, наводи идеологије, односе моћи и доминацију. Имајући све ово у виду, примјери које ћемо

анализирати вјероватно представљају језичке структуре настале под неким од ових утицаја.

Како бисмо одабрали материјал погодан за анализу, служили смо се методом повратног превода. Како Хлебец (2009: 16) наводи, то је „један од начина провере ваљаности преводилачког поступка". Циљ је био да се провјери прије свега да ли се превод удаљио од оригинала или му је исувише сличан и да брже увидимо шта је била језичка порука онога што се преводи.

Наиме, у читању дјела популарне психологије издвојили смо разне структуре гдје смо приликом повратног превода одмах увидјели да се ради о дословном преводу, тј. како га Хлебец назива, „доследно дословном" (енгл. *word-for-word translation*). Касније ћемо видјети да се у оквиру корпуса јавља управо један од примјера које Хлебец (2009: 16-23) наводи у вјежбама, гдје је потребно да студенти поправе преводна решења[2]. Даљом анализом овако уочених примјера увидјели смо да су то обично доминантне конструкције, или су у сталној употреби у изворном језику, као и да подразумијевају одређене идеологије (рецимо, размишљање о „прављењу" новца).

Такође, ослањајући се на принципе приступа језику у употреби, видјећемо да се пронађени примјери враћају на сасвим просте и свакодневне конструкције у изворном језику, док су њихови преводи пресликане структуре или су дословног призвука. Према томе, први корак је сакупити све овакве примјере, затим их анализирати и класификовати, а након тога објаснити да ли и на који начин представљају синхронијске језичке промјене. Иако ће анализа бити у мањој мјери квантитативна, а углавном квалитативна, циљ је да се укаже на идеологије које воде објављивању оваквих превода и преводних решења. Оваквим критичким приступом покушаћемо да образложимо појаву језичких промјена кроз објашњења у контексту прихваћених и објављених превода.

3. *Идентификација и анализа језичких промјена*

Као што смо раније нагласили, свака језичка варијација може постати дио будуће језичке промјене (Филиповић 2009: 25). Како овдје сагледавамо синхронијску слику, не можемо у потпуности донијети суд о томе да ли ће се ове промјене усталити и бити у потпуности прихваћене. Међутим, ове нове конструкције нас наводе да уочимо еквивалентан стил, па и превод који подстиче истицање таквог стила и преводних рјешења. Још једна интересантна чињеница јесте да у енглеском ове структуре могу да имају сасвим уобичајену употребу, док у српском језику карактеришу језички варијетет и веома су примјетне. Како бисмо нагласили фреквентност нових доминантних структура, сви примјери приказани у

[2] Види табелу 4, посљедњи примјер.

табелама 1, 2, 3, 4 и 5 издвојени су са првих педесет страна књиге која представља главни дио корпуса. Међутим, сличне примјере можемо наћи на насловницама или полеђинама других књига овога регистра, па ће и о њима бити ријечи. Ови ће примјери бити дати из више извора како би се указало на ширење језичких промјена у оквиру овог регистра. Прије свега, анализираћемо текстове који чине корпус тако што ћемо уочити поједине стилове, као и цјелокупан стил превода. Корпус карактерише и формални стил писања, на шта указују и сљедећи примјери:

Having said that
In Part I of this book, we will explain
revising our mental money blueprint
achieved powerful results
investments and business ventures
motivation for acquiring money or success
money in the stock market or in real estate.[3]

Како се да лако уочити, у примјерима формалног стила налазимо референце, деиксе, друго лице множине, комплексније глаголе и фразе и пословни регистар. Међутим, у оквиру ове књиге јавља се и неформални стил, као у примјерима:

Don't believe a word I say
I worked my butt off
with a confidence of a mush ball
Enough yakking about it
What the heck
Spend like crazy.

У наведеним примјерима очигледне су и одлике неформалног стила, попут употребе првог лица једнине, скраћених облика глагола, колоквијалног говора, сленга и сл. Ипак, највећи проблем настаје када је у питању начин преношења оваквих фраза у језику превода. Сматрамо да је преводилац, у тежњи да постигне еквивалентан ефекат оригинала, сами превод у некој мјери отуђио (енгл. *foreignising*). Посматрајући овај проблем, уочили смо и примјере који свједоче о наметању потпуно нових конструкција и фраза које су реплика страних. Овдје ћемо поменути само неке:

Where do I come from?[4] у преводу: *Одакле ја долазим?* (у овом примјеру контекст није питање о поријеклу особе о којој се говори, већ

[3] Сви примјери цитирани су из књиге Т. Харв Екера (*The Secrets of a Milionaire's Mind: mastering the inner game of wealth*, Харпер Колинс Инц. 2005)

питање о претходним искуствима у вези са новцем, у смислу: *Из какве средине/породице долазим када је у питању располагање новцем?*)

If I just get into the right business – ако бих само ушао у прави посао;
frickin' freezing – проклето смрзавају;
You could have two people sitting side by side – можете да имате двоје људи који сједе једно поред другог;
outline four key strategies – дађемо вам контуре за четири кључне стратегије.

Иако наш главни циљ није да коментаришемо адекватност превода, ови примјери могу да представљају дословно дослован превод, који се може користити у неким ситуацијама, али увијек подразумијева промјене у поруци пренесеној у језик превода.

Класификација језичких промјена забиљежених у оквиру анализе направљена је на основу најчешће кориштених страних конструкција у преводу, као и на основу претходних истраживања о језичким промјенама. Стога су примјери у оквиру анализе груписани у пасивне конструкције (које се чешће користе у енглеском језику у односу на српски), фразе под утицајем доминантног (тј. изворног) језика и стране структуре, директни преводи (слични онима у преукључивању кодова у енглеско-српској говорној заједници на основу истраживања Савић (1995: 475-492)), номинализације и декомповани предикати (примјери дати на основу истраживања Радовановић (1979: 61- 93)). Поред тога, у анализи битно мјесто ће имати и посматрање примјера у свјетлу препознавања језичких тенденција у функционалним стиловима и стварање језичких супстандарда.

Пошто смо идентификовали примере, свака од наведених група биће посебно анализирана, а преводна решења која су кориштена биће коментарисана заједно са идеологијама које су у основи таквог превода. У оквиру сваке од група указаћемо и на остале преводилачке технике које би за резултат имале прецизнији превод, који је културно и контекстуално прикладан.

У свим групама примера уочили смо да осликавају структуре енглеског језика, тј. у овом случају доминантног језика. Ова чињеница је потврђена истраживањем прекључивања кодова у енглеско-српској говорној заједници међу билингвалима који живе у САД „гдје говорници прихватају Л2 као доминантни језик" (Савић 1995: 478). Такође, као што ћемо видјети у првој групи примера (табела бр. 1), јавља се честа употреба пасива у српском језику, што би значило да није примјењивана транспозиција, преводна техника која се обично користи у оваквим случајевима

[4] У примјерима су подвучени елементи који указују на спорне елементе у преводним рјешењима из корпуса.

(Ивир 1985: 139). То чини језичке промјене у оквиру ових примера показатељима не само нових усвојених структура већ и удаљавање од уобичајене праксе:

Фраза на изворном језику	Превод	Нови предлог превода
if you want it to be read by thousands	*ако желиш да будеш читан од стране хиљада*	*ако желиш да имаш на хиљаде читалаца*
problem cannot be changed	*проблем не може бити промијењен*	*проблем се не може промијенити*
how is your money blueprint formed	*како је схематски план вашег новца створен*	*како стварате нацрт за располагање новцем*

Табела 1. Примјери пасивних конструкција

Једно од основних питања језичких контаката и промјена коју је изнио Ричард Г. Такер, јесу и „питања појединачних говорника или корисника језика и динамичких начина на који они додају, одржавају и одузимају кодове из својих личних репертоара“ (Такер 2003: 243). Он такође пише о „’добровољном’ губитку језика и ’добродошлици’ хегемонији енглеског“ (2003: 245). До сад смо у првој групи увидјели наметање пасива тамо гдје је актив уобичајенији у српском језику. У оваквим случајевима Ивир (1985: 137) пажљиво објашњава услове под којима пасив може да се преведе пасивом и активом. Он тврди да се анализом мора подробно објаснити свако решење. Осим тога, морамо се запитати каква је мотивација и интенција преводиоца да задржи пасив у горе наведеним примјерима. Један од очигледних узрока може бити утицај интерференције на „ уреднике, власнике бизниса, новинарство и владу“ да одлуче да ли је нека структура прикладна језичка промјена (Саур 2010: 2). Ово нас мора навести на размишљање да ли је ово добровољна језичка промјена и шта одговорне институције раде о том питању.

У оквиру друге групе покривени су примјери који у највећој мјери прихватају, имитирају и задржавају структуру страног језика видну у циљном језику. Ова група обухвата структуралне промјене унутар фраза било да се ради о промјени врсте ријечи, интерференцији структура или избору лексике. Неки од примјера су суптилни и представљају само наглашене стране сруктуре када је у питању избор глаголских облика (као први примјер у табели). Предложени превод за ову фазу јесте „тко види, тај вјерује“ (Бујас 2001: 791). Имајући у виду да је преводилац овдје изабрао нефинитне глаголске облике, интересантно је да је фразу *monkey see, monkey do* превео *мајмун ради шта мајмун види* користећи дужу фразу од уобичајене уочене у другим преводима *мајмун види, мајмун ради*.

Међутим, у односу на ове, постоје примјери гдје су страни елементи у конструкцијама много очигледнији:

Фраза на изворном језику	Превод	Нови приједлог превода
seeing is believing	*видјети значи вјеровати*	*кад видим, вјероваћу; вјерујем у оно што видим*
thought of the week	*„мисао недјеље“*	*најупечативљија мисао у седмици/недјељи; мисао која је обиљежила седмицу/недјељу*
the flip side of the coin	*друга страна новчића*	*друга страна медаље /приче*
dug a little deeper	*заграбили мало дубље*	*отишли мало дубље*

Табела 2. Примјери страних структура

Дакле, друга група се састоји од примјера и фраза које су карактеристичне за америчку културу а преведене су дословно на српски, без осврта на структуру и начине на који су конструкције намјерно или ненамјерно пресликане и непромијењене. У оквиру предложених превода такође се не удаљавамо превише од изворног језика, већ мијењамо структуру фразе и замјењујемо је оном коју сматрамо природнијом и у духу српског језика. Предложени је поступак стога супротан дословно дословном преводу, тј. превођењу ријеч по ријеч дословно. Овај поступак Биљана Ћорић-Француски (2009: 261) у оквиру својих истраживања о књижевном превођењу назива површинским преводом и тврди да се ради о преводним рјешењима која „у неким случајевима бивају постепено прихваћена од стране наших говорника и постају одомаћена“.

Осим тога, поново се морамо запитати зашто се јављају дословна преводна рјешења и зашто је преводилац изабрао да задржи структру страних фраза. Када су у питању фразе попут *the flip side of the coin* и *dug a little deeper* предлажемо чак сличну структуру, али и фразе које су чешће у употреби у српском језику. Према мишљењу Марије Тимочко, која пише о значајном утицају превода на њихова друштва „превод се схвата као етичка, политичка и идеолошка активност а не само механичка лингвистичка вјежба“ (2006: 443). Тимочко (2006: 445) даље тврди да су питања у вези са преводом сада усмјерена не само на то да ли је нешто преведено на тачан начин већ „перцепције о разликама и њихову саморефлексивност, које се тичу природе и улоге превода у различитим културолошким контекстима“. Према томе, с обзиром на издвојене примјере не сматрамо дати превод нетачним, већ сматрамо да не указује на природу и понашање језика циља, чиме га на неки начин маргинализује.

Примјери сљедеће групе указују на директне преводе, тј. дословне преводе али они обухватају не само дослован превод неке фразе већ дословно преведене синтаксичке конструкције (в. Хлебец 2009: 18).

Фраза на изворном језику	Превод	Нови приједлог превода
the inner game	*унутрашња игра*	*оно што се дешава унутра/у теби*
bad luck	*лоша срећа*	*немаш среће*
frickin' freezing	*проклето смрзавају*	*страшно смрзавају*
way of being in relation to money	*начин да будете у вези с новцем*	*начин да знате шта се дешава са вашим новцем*
profoundly powerful	*дубоко моћни*	*веома/истински моћни*
by virtue of law of intention	*по врлини закона намере*	*на темељу закона намјере*
number one cause	*разлог број један*	*први разлог*

Табела 3. Примјери директних превода

Имајући у виду да је ова група примјера слична претходној, у анализи ћемо се концентрисати на њихове синтаксичке структуре и сличне феномене попут прекључивања кодова у оквиру билингвалних заједница (Савић 1995: 475-492). Пажљивом анализом примјера можемо да уочимо именице које модификују друге именице у енглеском језику (*number one cause*), или друге ријечи које одређују именице а које би у преводу требало да се воде колокацијама природним за српски језик (*bad luck- немаш среће*). Такође, у дословним преводима придјева или фраза видимо колико оне пресликавају синтаксичку структуру страног језика (*по врлини закона намере*). Наведени преводи представљају посљедице интерференције или су наметнуте као конструкције модерног стила једног бестселера, а питање које је битно је да ли указују на будуће језичке промјене. Лоренс Венути (1998: 124) даје одличан опис идеолошких аспеката превођења бестселера: „Приступ издавача страном тексту, у овом случају, углавном је комерцијалне, чак империјалистичке природе, истраживање вођено процјеном домаћег тржишта". Он такође истражује главну функцију бестселера, имајући у виду да овакав превод досеже масе читалаца и тврди да „приступ који нуди превод неког бестселера мора бити разумљив међу различитим, могуће и супротним кодовима и идеологијама које карактеришу то читалаштво". Како примјери свједоче, овакав превод заиста не прати идеологију новца као ни језичке идеологије заступљене у српском друштву.

Четврта група примјера тиче се номинализације, која је обично одлика дисциплинарних функционалних стилова, а овдје је примијећена „у употреби глаголских именица у различитим падежним конструкцијама,

или сличних језичких средстава, уместо одговарајућих предиката са финитном глаголском формом“ (Радовановић 1987: 68).

Фраза на изворном језику	Превод	Нови приједлог превода
money management	*управљање новцем*	*располагање/ начин на који располажемо новцем*
to undertake a particular course of action	*активно прихватање намјере да се предузме одређена радња*	*преузимање/ да преузмемо посебне мјере/активности*
for acquiring money	*за прављење новца*	*За стицање (новца)/да бисмо стицали новац*

Табела 4. Примјери номинализације

Иако су ови примјери суптилнији у односу на оне које наводи Радовановић (1979: 68) и квантитативно представљају мању групу у односу на остале, нијесу дио једног функционалног стила као у Радовановићевим истраживањима, па могу да представљају радикалније примјене. Глаголске именице у енглеском језику, које су некада превођене глаголима, сада су чешће преведене глаголским именицама у нашем језику, па је за неке говорнике (ово аутор закључује и из сопствених контаката и друштвених односа) уобичајено рећи *прављење новца*, као што је наведено у једном од примјера. Овај примјер односи се на финансијски регистар, али свакако не можемо само да га подразумијевамо дијелом функционалног стила, јер утиче на све сфере живота. Иако Радовановић (1979: 70) сматра да су номинализације дистинктивно обиљежје стила, тј. за његову прихватљиву карактеристику, морамо имати у виду да се језик у међувремену мијењао. Ипак, већина наведених примера у овој групи односе се на новац. Поред тога, можда постоје посебне претензије да фразе у регистру финансија буду богате номинализацијама. Све ово се може позитивно или негативно одразити на језичке промјене у дијахронијском смислу.

У оквиру дискусије о функционалним стиловима, Радовановић (1987) такође говори о појави и употреби декомпонованих предиката, тј. предиката који је двочлан умјесто једночлан, као у сљедећим примјерима:

Фраза на изворном језику	Превод	Нови приједлог превода
making a positive contribution	*прављење позитивног доприноса*	*доприноси позитивно*
had some deep-rooted	*имао дубоко*	*јако се бринуо/био јако*

worries	*укоријењене бриге*	*забринут*
create freedom	*стварање слободе*	*ослободити се*

Табела 5. Примјери декомпонованих предиката

Коначно, ова група садржи примјере који се понављају касније у оквиру корпуса а принципи употребе везани за претходно објашњене примјере номинализације слични су и овдје. Морамо се сложити са Радовановићем (1979: 67-70) у његовом закључку да је начин да се објасни универзалност ових структура то што се не ради о језичким појавама проузрокованим језичким разлозима. Ипак, управо чињеница да се ради о нејезичким разлозима води нас ка закључцима о језичким и друштвеним идеологијама које доводе до могућих језичких промјена. Као што Вулард и Шифелин (1994: 55) то дефинишу, „идеологије језика су значајне како за анализу друштва тако и за лингвистичку анализу због тога што нијесу све о језику". Вулардова и Шифелин (1994: 57) такође наводе да „неки истраживачи могу да доносе закључке о лингвистичкој идеологији из лингвистичке употребе". Међутим, у примјерима језичке употребе датих у претходним табелама уочавамо потребу за јаснијим стандардом и његовом примјеном како би се могле предвидјети, оспорити или прихватити одређене језичке промјене.

У досадашњим примјерима интересантно је запазити да, иако смо указали на мијешање стилова, све фразе теже ка одржавању стране структуре и увођењу нових конструкција. Како би ова студија имала већи опсег и провјерљивост, упоредили смо примјере из корпуса са осталим књигама из жанра популарне психологије. Прегледањем насловних страна и полеђине, углавном бестселера, дошли смо до сљедећих примјера:

Само ЈЕДНО је битно: Невјероватно једноставна истина <u>иза</u> врхунских резултата (наслов књиге у преводу)
The ONE Thing: The Surprisingly Simple Truth Behind Extraordinary Results (наслов оригинала)

унутрашњи механизам за достизање;
ослободити ваш пун потенцијал;
да постанете и останете срећни, заувек;
програм управљања умом (дословно преведене фразе у поднасловима и прегледима више књига);

пружате и примате позитивне утицаје;
достижу успјех;
досегнемо виши степен свијести;

може да има утицај[5] (декомпоновани предикати).

Иако постоји још много примјера дословних превода, задржавања пасивних и страних конструкција у великој мјери, номинализација и декомпонованих предиката, ми ћемо се због обима ове студије задржати на наведеним. Из онога што смо истражили како у наведеним примјерима тако и у примјерима које смо уочили јесу појаве нових колокација када је у питању финансијски регистар, као и све чешћа употреба декомпонованих предиката са именицама *утицај* и *успјех* умјесто употребе глагола *утицати* и *успјети*. Такође се именице *стицање, постизање* па и *прављење* користе у претежно дословним преводима и страним конструкцијама које нијесу у духу нашег језика. Све је ово карактеристично за жанр популарне психологије па нас наводи да мислимо да су ови утицаји изражени само у оквиру овога регистра. Говорећи о номинализацијама и декомпонованим предикатима, Радовановић (1979: 70) тврди да појаве о којима је ријеч не би улазиле у састав језичког супстандарада „све док се крећу у границама стилова чије су обележје, односно све док не дође до замене кода, тј. до стилске интерференције у овом погледу (најчешће због неразрађених или ненаучених правила језичке употребе)“.

Међутим, разлози због којих ове појаве улазе и у разговорни стил јесу ванјезички. Они се тичу идеолошких аспеката превођења и објављивања превода књига популарне психологије, као и њиховог ефикасног пласирања на тржиште. Због тога што овај жанр читају разне генерације и разни слојеви друштва, језик заступљен у њима утиче на шире кругове. Можда управо због тога Венути (1998) упозорава јавност на превођење бестселера уопште независно од жанра.

4. *Закључак*

У овом раду истраживали смо примјере превода који нам говоре много о језичким промјенама, функционалним стиловима, као и језичким и преводилачким идеологијама. Главно питање приказано кроз овај рад тиче се структура наметнутих под утицајем изворног доминантног језика током процеса превођења. Ове новонастале структуре не само да представљају нови варијетет српског језика већ имају велики утицај на посматрање функције и природе језика у друштву. Како бисмо спровели ово истраживање, идентификовали смо примјере и категорисали их да би могли бити посебно анализирани и упоређени на нивоу једног жанра (популарна психологија). У том процесу видјели смо да преводи не само да осликавају стране структуре већ често и стил, било да је формалан или

[5] Сви примјери ван основног корпуса преузети су са: http://www.laguna.rs/z39_zanr_popularna_psihologija_laguna.html> и http://www.carobnaknjiga.rs/samousavr%C5%A1avanje-popularna-psihologija.

неформалан. Сматрамо да се такви преводи концентришу на постизање еквивалентног ефекта у односу на оригинални текст, при том занемарујући стране конструкције које су наметнуте у језику циљу. Такође смо уочили да су природа и фреквентност датих примера такви у односу на приступ језику у употреби. Често ови примјери постају свакодневне конструкције и фразе и представљају саставни дио више функционалних стилова.

Осим тога, сматрамо да издвојени примјери представљају аспекте језичке промјене јер у српски језик уводе сасвим нове праксе. Дискутујући о језичким и преводилачким ставовима, утицајима интерференције и идеолошкој основи оваквих примјера, схватили смо да дати примјери не представљају само дистинктивна обиљежја функционалног стила већ појаву језичке промјене. Према томе, анализа је показала да током превода литературе популарне психологије долази до језичких промјена под утицајем популарних трендова и „добровољног“ губитка језика, као и немарности када је у питању начин на који ови преводи утичу на језик и друштво.

Литература:

Батлер 2009: C. S. Butler, „Criteria of adequacy in functional linguistics“, *Folia Linguistica*, 43 (1), 1-66.

Буjac 1999: Ž. Bujas, *Veliki englesko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Ван Дејк 2001: T. A. Van Dijk, „Critical Discourse Analysis“ Deborah Tannen, Deborah Schiffrin & Heidi Hamilton (Eds.), *Handbook of Discourse Analysis*, 352-371.

Вулард, Шифелин 1994: K. A. Woolard, Bambi B. Schieffelin, „Language Ideology”, *Annual Review of Anthropology*, 23, 55-82.

Екер 2005: T. H. Eker, *Secrets of the millionaire mind: mastering the inner game of wealth*, Harper Collins Publishers Inc.

Екер 2006: T. H. Eker, *Kako razmišljaju milioneri*: *ovladajte unutrašnjom logikom bogatstva*, prevod Nikola Petaković, Beograd: Čarobna knjiga.

Филиповић 2009: J. Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.

Хилперт 2008: M. Hilpert, *Germanic Future Constructions : A Usage-based Approach to Language Change in Constructional approaches to language*, John Benjamins Publishing Co. 7, 1573-1594.

Хлебец 2009: Б. Хлебец, *Преводилачке технике и поступци (енглески језик),* Београд: EBG.

Ивир 1985: V. Ivir, *Teorija i tehnika prevođenja*, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.

Лабов 2012: W. Labov, *Dialect Diversity in America: The Politics of Language Change*. Charlottesville, Virginia: University of Virginia Press.

Ланакер 2005: R. W. Langacker, *Foundations of cognitive grammar/ 1, Theoretical prerequisites,* Stanford: Stanford University Press.

Мејерхоф 2006: M. Meyerhoff, *Introducing sociolinguistics*, London and New York: Routledge.

Радовановић 1979: M. Radovanović, *Sociolingvistika,* Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Саур 2010: P. S. Saur, „Purism Versus Corruption and Other Linguistic Battles", *Vocabula Review*, 12, 1-10.

Савић 1995: J. M. Savić, „Structural Convergence and Language Change: Evidence from Serbian/English Code-Switching", *Language in Society*, Cambridge University Press, 24(4), 475-492.

Такер 2003: R. G. Tucker, „Language contact and change: Summary observations", *Annual Review of Applied Linguistics*, Cambridge University Press, 23, 243-249.

Тимочко 2006: M. Tymoczko, „Translation: Ethics, Ideology, Action", *Massachusetts Review*, 47, 442-461.

Ћорић-Француски 2009: Б. Ћорић-Француски, „Површинско превођење као један одн начина хибридизације српског и одмаћивање англосрпског језика", *у*: В. Половина, ур., *Анали Филолошког факултета* Београд: Филолошки факултет, књига 22, 261-276.

Veran J. Stanojević[*]
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Katedra za romanistiku

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152411S

Originalni naučni rad

JEDAN NEORAJHENBAHOVSKI PRISTUP FRANCUSKIM GLAGOLSKIM VREMENIMA[**]

1. *Uvod*

Poznato je da se opštelingvistički, tj. teorijski zasnovani pristupi jezičkim fenomenima, često moraju modifikovati kako bi se postigla veća deskriptivna adekvatnost teorijskih modela u okviru kojih se analiziraju i objašnjavaju konkretne jezičke činjenice. Polazeći od ograničenja klasičnog Rajhenbahovog pristupa (Rajhenbah 1947) značenju finitnih glagolskih oblika u francuskom, pokazaćemo da se uz određene modifikacije može dobiti ne samo deskriptivno adekvatniji sistem nego i pristup koji je dovoljno jednostavan da bi mogao poslužiti i kao osnova za nastavu francuskih glagolskih vremena na univerzitetskom nivou.

Školske gramatike francuskog jezika – bilo da su u pitanju tradicionalne gramatike kao što je *Le Bon Usage* (Grevisse, Goosse 1988), ili pak one savremenije, kao što je *Grammaire méthodique du français* (Riegel et al. 1994) – daju manje više iscrpne liste upotreba glagolskih oblika ilustrujući ih na primerima, što je svakako korisno iz perspektive globalnog uvida u upotrebne mogućnosti, ali i nedovoljno da se steknu dublji uvidi u mehanizme koji upravljaju konkretnim upotrebama. Za razliku od gramatičarskih, lingvistički pristupi tragaju za opštim principima i jasnim kriterijumima koji, dosledno primenjeni na jezičku građu, omogućavaju da se naučno objasne mogućnosti i restrikcije u upotrebi finitnih glagolskih oblika.

Ovo istraživanje bazirano je ne samo na našim hipotezama o najoptimalnijem teorijskom okviru u proučavanju francuskog temporalnog sistema, zasnovanog na Rajhenbahovoj teoriji, nego i na našem dugogodišnjem pedagoškom iskustvu koje pokazuje da implementacija jednog na Rajhenbahovim idejama koncipiranog modela u univerzitetskoj nastavi može biti više nego plodonosna. Kako je kontrastivan momenat u nastavi stranih jezika ne samo poželjan, nego i nezaobilazan, smatramo da bi model koji ćemo predstaviti u ovome radu mogao, uz određene modifikacije i prilagođavanje potrebama studenata, poslužiti i u nastavi glagolskih vremena u srpskom jeziku, a samim tim i pri poređenju temporalnih sistema francuskog i srpskog jezika. U radu, međutim, usled prostornog ograničenja, kao i potrebe da detaljnije razmotrimo

[*] veranva@gmail.com

[**] Ovaj rad nastao je u okviru projekta br. 178014, *Dinamika struktura savremenog srpskog jezika*, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

relevantne aspekte temporalne semantike francuskog jezika, nećemo ispitivati primenjivost ovog modela na opis glagolskih oblika u srpskom jeziku. Takvo jedno istraživanje moglo bi biti predmet zasebnog rada.

2. *Klasičan rajhenbahovski pristup glagolskim vremenima*

Od Rajhenbahove teorije (Reichenbach 1947), lingvistički pristupi finitnim glagolskim oblicima usmereni su ka eksplicitnom definisanju njihovog značenja na osnovu relevantnih parametara, tj. vremenskih koordinata, i njihovih relacija. U Rajhenbahovom sistemu, pored momenta govora (S) i momenta događanja (E), postulira se i tzv. referencijalni momenat (R), čije je uvođenje nametnuto potrebom da se definišu glagolski oblici koji sobom označenu radnju (E) ne lokalizuju direktno u odnosu na S, nego indirektno, tj. posredstvom nekog drugog momenta, koji Rajhenbah zove referencijalnom tačkom R. Po Rajehnbahu su, naime, relevantna dva tipa vremenskih relacija. Prvi tip čine relacije između koordinata S i R, i to: simultanost (S,R), anteriornost R u odnosu na S (R-S) i posteriornost R u odnosu na S (tj. S-R). Drugi tip čine relacije između R i E: E,R, zatim E-R i R-E. Kombinovanjem ovih relacija dobijamo ukupno 9 mogućnosti za definisanje glagolskih oblika u prirodnim jezicima, što se vidi iz sledeće tabele u kojoj predstavljamo definicije francuskih vremenskih glagolskih vremena:

Tabela 1.

	R-S	**R,S**	**S-R**
-R	1. Plus-que-parfait (E-R-S)	2. Passé composé (E-R,S)	3. Futur antérieur (E-S-R ili E,S-R ili S-E-R)
,R	4. Passé simple, imparfait (E,R-S)	5. Présent (E,R,S)	6. Futur simple (S-R,E)
-E	7. Conditionnel présent (R-E-S ili R-S,E ili R-S-E)	8. Futur périphrastique (S,R-E)	9. ------- (S-R-E)

Odnos između R i S definiše vremensku perspektivu, tj. poziciju iz koje se posmatra glagolska radnja: iz momenta govora (R,S), iz nekog momenta u prošlosti (R-S) ili iz nekog momenta budućnosti (S-R). S druge strane, odnos između E i R definiše vremensku lokalizaciju, tj. mesto glagolske radnje u odnosu na momenat R iz kojeg se radnja posmatra: anteriornost (E-R), simultanost R (E,R) i posteriornost (R-E).

Na nedostatke Rajhenbahovog sistema, barem kad je njegova primena na francuski temporalni sistem u pitanju, često je ukazivano u literaturi (Vet 1983, Veters 1996, Verkaul i dr. 2004, Stanojević i Ašić 2008, itd.). Ovde ćemo samo ukratko ukazati na neke od njih. Najpre, sistem predviđa definiciju S-R-E (u Tabeli 1, pod 9) sa značenjem posteriornosti u budućnosti, koju, međutim, nema nijedan glagolski oblik u francuskom, a najverovatnije nema ga ni u drugim prirodnim jezicima. U francuskom se značenje posteriornosti u budućnosti izražava već postojećim prostim futurom (npr. *Il dira qu'il arrivera en retard.*). Zatim, dok su neke forme jednoznačne (tj. imaju tačno jednu definiciju), kao što su pluskvamperfekat, prezent, perfekat (passé composé), neke druge su naizgled višeznačne (npr. kondicional prezenta i anteriorni futur – u Tabeli 1, pod 3 i 7), budući da imaju više od jedne definicije. Za višeznačnost ovih poslednjih nema empirijskog opravdanja, budući da se, recimo, u slučaju vremenskih upotreba kondicionala uvek izražava posteriornost glagolske radnje u odnosu na neki momenat u prošlosti (tj. uvek su na snazi relacije R-S i R-E, a to je zajedničko svim trima definicijama kondicionala u gornjoj tabeli). I najzad, ali ne manje bitno, neke definicije važe za više od jednog glagolskog vremena, što je slučaj sa aoristom (passé simple) i imperfektom (u Tabeli 1, pod 4). Ono što treba imati na umu kad se kritikuje Rajhenbahov sistem, jeste činjenica da se u njemu definiše isključivo temporalna semantika glagolskih oblika, ali ne i aspekatska značenja. A razlike između aorista i imperfekta u francuskom pre svega su aspekatske, mada se, kako su to pokazali Kamp i Rorer (1983), ne svode isključivo na njih.[1]

I pored svojih nedostataka, klasična verzija Rajhenbahove teorije može se uspešno primenjivati u nastavi francuskih glagolskih vremena na višim nivoima učenja. Čak se i neki teorijski nedostaci mogu iskoristiti u didaktičke svrhe, a pre svega kada je reč o onim upotrebnim mogućnostima glagolskih oblika na koje školske gramatike po pravilu ne ukazuju. Tako bi, recimo, trostruki semantizam kondicionala u vremenskim upotrebama trebalo tretirati kao odraz intuicije izvornih govornika da kondicionalom označene radnje mogu stajati u bilo kojem temporalnom odnosu prema momentu govora, na šta ukazuje mogućnost upotrebe ovog oblika uz deiktičke adverbe *maintenant, hier* ili *demain*:

1) Il a dit qu'elle *viendrait* hier.
2) Il a dit qu'elle *viendrait* maintenant.
3) Il a dit qu'elle *viendrait* demain.

Projekcija buduće radnje iz nekog prošlog momenta t_i u neki drugi prošli momenat t_j tako da $t_i<t_j$ (kao u primeru 1 gde je t_j uveden oblikom *hier*) moguća

[1] Naime, aorist i imperfekat se razlikuju i po svojim diskurzivnim instrukcijama. Aoristom se vreme priče pomera unapred, a imperfektom vreme kao da se zaustavlja. To aorist čini vremenom naracije, a imperfekat vremenom deskripcije (Kamp i Rorer 1983).

je zato što je kod kondicionala odnos između S i E nedeterminisan[2], tako da E može ostati u prošlosti, ali pod uslovom da je i R u prošlosti (tj. R-S). Za razliku od kondicionala, futurom se, izvan tzv. istorijskih upotreba (Stanojević i Ašić 2008), ne može označiti budućnost u prošlosti (tj. relacija R-E-S) na šta ukazuje agramatični primer pod br. 4). To, međutim, ne znači da se futurom ne mogu označavati buduće radnje u odnosu na neki momenat u prošlosti, ali pod uslovom da su one posteriorne i odnosu na S (kao u primeru 5):

4) *Il a dit qu'il *viendra* hier.
5) Il a dit qu'il *viendra* demain.

Ova poslednja mogućnost sa prostim futurom može se u nastavi na višim nivoima iskoristiti i kao ilustracija jednog od slučajeva u kojima se, pod određenim uslovima, može odstupiti od pravila slaganja vremena u francuskom (up. Stanojević 2011).[3] Ovde se logično postavlja pitanje šta u primeru 5) funkcioniše kao tačka R. Da li je to momenat uveden glagolom glavne rečenice (*il a dit*) ili je to momenat označen adverbom *demain*. Sledeći Rajhenbaha, to bi trebalo da bude ovaj poslednji momenat (tj. *demain*), ali onda bi trebalo objasniti kako to da se futurom buduće radnje mogu projektovati i iz nekog prošlog momenta (u ovom slučaju momenta uvedenog perfektom glavne klauze), kao i to koji status u sistemu ima taj prošli momenat. Ovo pitanje ostavljamo za sada otvorenim.

Još jedna prednost Rajhenbahovog sistema, koja se može eksploatisati u nastavi, jeste mogućnost da se objasni razlika između tzv. prostog i tzv. perifrastičnog futura. Sistem predviđa da se perifrastičnim futurom označava budućnost koja je u nekoj vezi sa momentom govora, na šta ukazuje definicija ovog oblika iz Tabele 1 u gornjem tekstu (S,R-E). Da je pomenutu vezu sa prostim futurom teže uspostaviti, pokazuje neprihvatljiv primer 7), u kojem se buduća radnja inferira polazeći od stanja stvari opisanog prethodnom rečenicom, koje je aktuelno u momentu govora. Drugim rečima, za buduće radnje koje se mogu predvideti na osnovu nekog stanja stvari aktuelnog u momentu govora, moguće je upotrebiti isključivo perifrastični futur, kao u primeru 6):

6) Le ciel s'est couvert. Il *va pleuvoir*.
7) Le ciel s'est couvert. *Il *pleuvra*.

[2] A nedeterminisan je zato što kondicional, sam po sebi, ne nameće niti isključuje bilo koju relaciju između S i E. Koja će od tri moguće relacije između S i E biti na snazi zavisi isključivo od konteksta.

[3] Ovaj primer pokazuje da se prost futur može naći i u tzv. apsolutno-relativnim upotrebama, kod kojih se glagolska radnja postavlja istovremeno u odnos prema S i prema nekom drugom, u ovom slučaju prošlom momentu. Ovde treba, međutim, istaći činjenicu da Rajhenbahov sistem na daje predikcije u pogledu opozicije apsolutna (indikativna) – relativna temporalnost.

Međutim, Rajhenbahov sistem ne predviđa da u nekim slučajevima dve futuralne forme mogu alternirati, kao u primerima: *Il se mariera/va se marier dans deux ans*. Ova mogućnost sugeriše da bi za perifrastični futur, pored semantizma S,R-E, trebalo pretpostaviti i semantizam S-E,R kojim se po Rajhenbahu definiše prosti futur, što bi bio svojevrstan oblik gramatičke polisemije. Međutim, u nastavi je dovoljno konstatovati ovu činjenicu, uz naznaku da ona pokazuje da perifrastični futur ima daleko širi opseg upotreba od slučajeva koje ilustruju primeri tipa 6), u kojima je ova forma jedina opcija.

3. Kako inkorporirati aspekatska značenja u Rajhebahov sistem?

Kompletan opis značenja glagolskih oblika u prirodnim jezicima podrazumeva da se, pored temporalne, uzme u obzir i aspektualna dimenzija njihovog značenja. Rajhenbahova teorija u svom izvornom obliku ne omogućava da se izrazi fundamentalna aspekatska opozicija perfektivno-imperfektivno koja se u francuskom kodira gramatički, tj. putem fleksionih morfema, koje ne daju samo informaciju o vremenskoj lokalizaciji glagolske radnje u odnosu na S ili neki drugi vremenski momenat, nego i informaciju o načinu na koji se radnja predstavlja: kao neograničena, tj. na snazi u momentu u kojem se posmatra, ili kao ograničena, tj. završena celina u koju se ne može prodreti. Naime, aorist i imperfekat u francuskom razlikuju se po aspektualnom, ali ne i po temporalnom značenju. Oba oblika označavaju prošlost, ali se imperfektom signalizuje neograničenost radnje, dok se aoristom radnja predstavlja kao ograničena celina. Rajhenbah aspektualnu razliku između imperfekta i aorista shvata kao opoziciju durativno-punktuelno, pretpostavljajući da se imperfektom radnje predstavljaju durativno, tj. kao intervali, a aoristom punktuelno, tj. kao tačke. Međutim, nije teško pokazati da punktuelnost i durativnost nisu intrinsične karakteristike perfektivnosti i imperfektivnosti, nego leksičke odlike samih glagolskih leksema. Naime, ne označavaju se samo punktuelne radnje aoristom kao markerom perfektivnosti (vidi primer 8), baš kao što se ne označavaju samo durativne radnje imperfektom kao markerom imperfektivnosti (vidi primer 9).

8) Cette guerre *dura* dix ans.
9) Quand il entra une heure *sonnait*.

U Rajhenbahovom sistemu, u kojem su vremenske koordinate momenti a ne intervali, nemoguće je predstaviti aspektualno značenje glagolskih oblika, kao što su francuski imperfekat i aorist koji se u ovom sistemu definišu istom formulom (E,R-S), uz već pomenutu pretpostavku da je imperfekat durativan, a aorist punktuelan, koja, kao što smo videli, nije ispravna. Da bi se aspekat inkorporirao u sistem zasnovan na rajehnbahovskim koordinatima, neophodno je pretpostaviti da E i R, u zavisnosti od leksičkog značenja glagola (tj. od leksičkog aspekta), mogu biti ne samo tačke, nego i intervali. Temporalistički pristupi koji dopuštaju da se relevantne vremenske koordinate tretiraju i kao

intervali, predstavljaju svojevrsnu nadogradnju, uz manje ili veće modifikacije, izvorne Rajhenbahove teorije pa se mogu zvati neorajhenbahovskim pristupima (up. Hinričs 1986, Smit 1991, Klajn 1994, Verkaul i dr. 2004, Molednijk 1990, Kamp, Rajl 1993, Svart 1998, Stanojević, Ašić 2008, itd.). Imperfektivni vid bi se, tako, mogao predstaviti kao relacija inkluzije R u E (tj. R⊆E), a perfektivni kao obrnuta relacija inkluzije, tj. E⊆R (Stanojević, Ašić 2008: 67). Ideja je da se pri upotrebi imperfektivnih oblika poput francuskog imperfekta fokus stavlja na vremenski odsek (tačku ili interval) koji funkcioniše kao R i tokom kojeg je radnja (E) na snazi, pa je u tom smislu neograničena (npr. *Pierre lisait* (E) *quand le téléphone sonna* (R). */ A cinq heures* (R) *Pierre lisait* (E))[4]. S druge strane, pri upotrebi perfektivnih oblika kao što je francuski aorist (ali i druga prošla vremena izuzev imperfekta), akcenat je na celoj radnji koja je počela i završila se u okviru intervala R (npr. *A cinq heures* (R) *le téléphone sonna* (E)). Sada bi se imperfekat mogao neorajhenbahovski definisati kao konjunkcija temporalne i aspektualne instrukcije, tj. E,R-S i R⊆E, a aorist kao konjunkcija instrukcija E,R-S i E⊆R. Ovakve definicije aorista i imperfekta dovoljno su jednostavne i očigledne da se mogu direktno primeniti i u nastavi na višim nivoima učenja kakav je univerzitetski, a istovremeno su eksplicitne da se lako mogu testirati i, eventualno, opovrgavati u daljim lingvističkim proučavanjima ovih oblika. Dve su osnovne stvari na kojima bi u nastavi trebalo insistirati u cilju razgraničenja imperfekta i aorista u francuskom. Prvo, a to je direktna posledica imperfektivne vizije procesa koju kodira svojstvo R⊆E, jeste neograničenost glagolske radnje (tj. intervala E koji zauzima radnja označena imperfektom). To znači da finalna granica radnje nije ni data, niti je epistemički moguće inferirati je. Jedina mogućnost da se zaključi da ona postoji jesu pragmatičke inference koje, budući poništljive, nisu semantički relevantne da bi figurirale u definiciji imperfekta. Na primer, u iskazu: *Elle était malade*, kao odgovoru na pitanje *Comment va Marie*, ono što se tvrdi i što je semantički relevantno jeste da je stanje 'être malade' bilo na snazi u nekom momentu/intervalu prošlosti, a da li je ono na snazi i u S - to lokutor ne može pouzdano reći. Finalna granica procesa 'être malade' nije izrečena rečenicom u imperfektu, za razliku od odgovarajuće rečenice u aoristu ili perfektu (*Elle fut malade. / Elle a été malade*), gde je isključen svaki kontakt E sa S. Zaključak koji se automatski nameće je sledeći: Imperfekat ne isključuje mogućnost da radnja dopre i do momenta govora. A to će biti slučaj ako rečenicu *Elle était malade* proširimo koordiniranom klauzom *et elle l'est toujours*, kojom se eksplicitno tvrdi da je stanje 'être malade' na snazi i u momentu govora. Međutim, takav nastavak ne proizlazi automatski iz značenja samog imperfekta, definisanog putem dva relevantna svojsta (E,R-S i R⊆E), nego se mora eksplicirati da bi imperfektom označena situacija nedvosmisleno bila aktuelna i u S. U protivnom, tj. u slučaju da se samo izrekne rečenica u imperfektu (*Elle était malade.*) bilo koja inferencija koja bi se ticala aktuelnosti

[4] U navedenim primerima R za radnju u imperfektu uvode oblici *sonna*, odnosno *à cinq heures*.

ili neaktuelnosti stanja 'être malade' u S, imala bi status implikature, tj. inferencije koja se, budući da je po svojoj prirodi pragmatička, može poništiti.

S druge strane, aspekatsko svojstvo perfektivnosti kod aorista (E⊆R) isključuje svaku mogućnost da radnja dopre do S, budući da je ona već u okviru referencijalnog intervala završena - i to, bilo da ga zauzima u potpunosti (kao u primeru 10), bilo da je u njega uključena (kao u primeru 11).

10) Cette nuit-là elle ne *dormit* pas du tout, tant elle avait mal au dos.

11) Cette nuit-là elle *décida* de ne pas aller voir Pierre.

Ovo važi i za druga francuska prošla vremena, s tim što se sada postavlja pitanje kako u slučaju perfekta zadržati relaciju E⊆R (kojom se, kao što smo videli kod aorista, kodira perfektivnost), ako je R kod perfekta po definiciji u momentu govora (tj. E-R,S). Drugim rečima, ako želimo formalno da izrazimo intuiciju da je sa perfektom radnja u nekoj vezi sa S (kao u primeru 12 u kojem pefekat ima rezultativno značenje[5]), nepohodno je R vezati za S (tj. E-R,S), ali tada se E i R, budući da su razdvojeni, ne mogu naći u odnosu inkluzije (E⊆R), da bi se formalno izazilo značenje perfektivnosti.

12) Il *est sorti*. (=il est dehors)

Dodatni problem sa kojim se suočava klasična Rajhenbahova definicija perfekta (E-R,S), ali i pluskvamperfekta (E-R-S) jeste kako razgraničiti tzv. događajne od rezultativnih upotreba perfekta, odnosno pluskvamperfekta. Naime, kod događajnih upotreba akcenat je na radnji izvršenoj u prošlosti (E-S,R za perfekat, odnosno E-R-S za pluskvamperfekat), pri čemu radnja ne ostavlja posledice u R.

13) Hier, il *est sorti* avec des amis. (događajna upotreba perfekta)

14) Il *est sorti*. (’il est dehors’, tj. rezultativna upotreba perfekta)

15) La veille, il *était sorti* avec des amis. (događajna upotreba pluskvamperfekta)

16) Il *était sorti* quand nous sommes arrivés. (rezultativna upotreba pluskvamperfekta)

Drugim rečima, i za perfekat i za pluskvamperfekat trebalo bi pretpostaviti dva različita značenja. To bi, po Vetu (1992, 1999), za perfekat bili semantizmi: E,R-S (za događajni perfekat) i E-R,S (za rezultativni perfekat).

[5] Tj. komunikativni akcenat ne stavlja na radnju 'sortir' ('izaći'), nego na stanje koja ta radnja proizvodi u momentu govora: 'être dehors' ('biti napolju').

Događajni se perfekat, tako, po značenju ne bi razlikovao od aorista, što podupire činjenica da se perfekat može javiti i u narativnoj funkciji kao i aorist. Kodiranje perfektivnosti svojstvom E⊆R u tom slučaju ne bi predstavljalo problem za događajni perfekat, a po analogiji sa aoristom. Međutim, pitanje rezultativnog perfekta i dalje bi ostalo otvoreno budući da su kod njega E i R po definiciji razdvojeni (E-R,S), a to bi definisanje perfektivnosti relacijom E⊆R učinilo problematičnim. Problem sa definisanjem pluskvamperfekta bio bi, međutim, još veći, budući da se u okviru klasičnog Rajhenbahovog sistema ne bi mogle formalno izraziti dve verzije pluskvamperfekta koje ilusturuju prethodno navedeni primeri 15) i 16). Naime, Rajhenbahova definicija E-R-S ne omogućava da se jasno razgraniči događajna od rezultativne interpretacije pluskvamperfekta. S druge strane, razdvojenost E i R u definiciji ovog oblika predstavljala bi praktično nepremostiv problem za formalno iražavanje perfektivnosti relacijom E⊆R, baš kao i za definisanje perfektivnosti rezultativnog perfekta, o čemu smo već govorili. Pomenuti problemi mogu se prevazići ako pretpostavimo, kao Marten (Martin 1971) i Vet (1980, 2010), da se francuski temporalni sistem sastoji, zapravo, od dva podsistema, zasnovana na fleksionim karakteristikama francuskih glagolskih oblika. Prvi podsistem obuhvatao bi forme zasnovane na prezentskoj morfologiji, a to su: prezent, perfekat (passé composé) i prosti futur (futur simple). Oblicima prvog podsistema svojstveno je to da oni lokalizuju E direktno u odnosu na S, tj. koriste jednu od tri relevantne mogućnosti: E-S, E,S, S-E. Drugi podsistem, zasnovan na imperfekatskoj morfologiji, činili bi oblici koji se grade od imperfekatskih nastavaka: imperfekat, pluskvamperfeakt i kondicional. Ovim oblicima je svojstveno to da oni lokalizuju E u odnosu na neki momenat u prošlosti S' koji bi se mogao tretirati kao sekundarni momenat govora ili momenat vremenske perspektive izmešten u prošlost (Verkaul i dr. 2004). Sada se dve verzije pluskvamperfekta mogu definisati tako što će se E lokalizovati anteriorno u odnosu na S', pri čemu se razlika između događajne i rezultativne verzije pluskvamperfekta tretira različitom pozicijom R u odnosu na E, analogno perfektu. Dakle, događajni pluskvamperfekat imao bi definiciju E,R-S', a rezultativni E-R,S' uz uslov da S' prethodi S, (tj. S'-S). Međutim, ovakvo rešenje koje polazi od pretpostavke da se francuski temporalni sistem sastoji od dva morfološki motivisana podsistema, suočava se sa istim problemom sa kojim je suočeno postuliranje dvojnog semantizma francuskog perfekta u okviru klasičnog Rajhenbahove teorije. Naime, rezultativna verzija pluskvamperfekta, kao i rezultativna verzija perfekta, kod kojih su E i R razdvojeni (tj. E-R) ne dopuštaju definisanje perfektivnosti relacijom E⊆R.

Logično pitanje koje se ovde nameće jeste da li su pomenute relacije E⊆R i R⊆E neophodne da se u okviru neorajhenbahovskog pristupa glagolskim vremenima formalno predstave perfektivnost, odnosno imperfektivnost u francuskom temporalnom sistemu u kojem vremenski nastavci daju kako temporalnu, tako i aspektualnu informaciju. Relativno novija istraživanja (Svart 1998) pokazuju da bi glagolska vremena trebalo tretirati kao vremenske

operatore osetljive na leksički aspekat, a ne iz samih vremena izvoditi aspektualna značenja. Prema ovoj hipotezi Svartove, imperfekat bi trebalo tretirati kao prošlo vreme koje selekcioniše atelične (tj. inherentno neograničene), a aorist kao prošlo vreme koje selekcioniše telične (tj. inherentno neograničene) situacije, odnosno predikate. U slučaju aspektualnog konflikta, tj. upotrebe imperfekta sa teličnim, a aorista sa ateličnim predikatima, aktivirao bi se mehanizam aspektualne transformacije (tj. koercije po Svartovoj), čija je funkcija da se leksički kodiran aspekt uskladi sa zahtevom temporalnog operatora. U tom slučaju bi se, u zavisnosti od konteksta, kod imperfekta sa teličnim glagolima javile dve moguće (re)interpretacije, a to su: habitualnost (vidi primer 17) ili progresivnost (kao u primeru 18). Kod aorista, pak, u kombinaciji sa ateličnim predikatima, dobijeni efekti usklađivanja leksičkog aspekta sa aspektualnim zahtevom aorista kao temporalnog operatora, bili bi inkoativnost (kao u primeru 19) ili globalnost (vidi primer 20).

17) Tous les matins, il *allait* à la plage.
18) Il *allait* à la plage quand il s'est mis à pleuvoir.
19) Il *sut* la reponse.
20) Il *vécut* longtemps à Paris.

Dovoljno je, dakle, definisati temporalnu semantiku glagolskih oblika, a aspektualna značenja izvoditi iz prethodno pomenute aspektualne osteljivosti glagolskih oblika na leksički aspekat, pri čemu bi u slučaju aspektualnog konflikta došlo do aspektualne reinterpretacije, kao u primerima (17-19), onako kako to predviđa teorija Svartove. U tom slučaju nema potrebe uvoditi problematičnu relaciju inkluzije između E i R da bi se definisala aspektualna značenja (imperfektivnost, odnosno perfektivnost), nego se već u temporalnoj definiciji uočava osetljivost glagolskih oblika na leksički aspekat. Naime, glagolska vremena kod kojih E i R koincidiraju[6] (tj. E, R) selekcionišu atelične situacije (tj. predikate), što je na planu aspektualne interpretacije signal imperfektivnosti.[7] S druge strane, glagolska vremena kod kojih E prethodi R (tj. E-R), selekcionišu telične situacije (predikate), a to je na planu aspektualne interpretacije signal perfektivnosti. Jedino se za futur mora stipuliralati njegova neutralnost u pogledu selekcije leksičkog aspekta, što praktično znači da bi ograničenost-neograničenost rečenicom opisane situacije zavisila isključivo od leksičkog aspekta (up.: Ašić, Stanojević 2009).

Temporalni sistem francuskog jezika koji u sebe inkorporira i aspektualnu informaciju, zasnovan na neorajhenbahovski koncipiranim vremenskim koordinatama, sastojao bi se, dakle, iz temporalnih definicija glagolskih oblika razvrstanih u dva podsistema i iz principa aspektualne semantike, gde je za

[6] Tj. kod kojih je glagolska radnja aktuelna, tj. na snazi u momentu perspektive.

[7] U francuskom bi to bili prezent i imperfekat, kao oblici kod kojih je glagolska radnja na snazi u momentu perspektive (tj. E, R).

aspekat jedina relevantna informacija odnos između E i R, tj. njihova koincidencija ili razdvojenost.

Najzad, sistem francuskih glagolskih vremena izgledao bi ovako:

I) Temporalna semantika:

a) Vremena kod kojih je perspektiva u momentu govora (tj. R, S):

1. Prezent (le présent): E, R i R, S.[8]
2. Perfekat (le passé composé): E-R i R,S (=događajni perfekat)
3. Aorist (le passé simple): E-R i R,S.[9]
4. Prosti futur (le futur simple): R-E i R, S.[10]

b) Vremena kod kojih je perspektiva anteriorna u odnosu na momenat govora (R-S) i kod kojih se vremenska lokalizacija vrši u odnosu na R u prošlosti:

1. Imperfekat (l'imparfait): E,R i R-S.[11]
2. Pluskvamperfekat (le plus-que-parfait): E-R i R-S (=događajni pluskvamperfekat)
3. Kondicional (le conditionnel présent): R-E i R-S

II) Aspektualna semantika:

a) Sve forme kod kojih E i R koincidiraju osetljive su na leksički aspekt u smislu da selekcionišu atelične predikate. U slučaju da se kombinuju sa teličnim predikatima aktivira se mehanizam aspektualne transformacije koja, polazeći od teličnog inputa, daje atelični autput. Dobijeni efekat je, samim tim, neograničenost radnje, tj. imperfektivnost.

b) Sve forme kod kojih su E i R razdvojene, izuzimajući futur i kondicional, osetljive su na leksički aspekt u tom smislu što selekcionišu telične predikate. U slučaju da se kombinuju sa ateličnim predikatima, aktivira se meha-

[8] Tj. kao u klasičnom Rajhenbahovom sistemu, budući da konjunkcija ova dva uslova znači isto što i Rajhenbahova definicija S, E, R.

[9] Tj. drugačije nego u klasičnom rajhenbahovskom sistemu gde E i R koincidiraju (tj. E, R-S).

[10] Tj. drugačije nego u klasičnom rajhenbahovskom sistemu gde R i E koincidiraju (tj. S-E, R).

[11] Tj. kao kod Rajhenbaha (E,R-S), s tim što E, R podrazumeva osetljivost imperfekta na atelične predikate.

nizam aspektualne transformacije koja, polazeći od ateličnog inputa, daje telični autput. Dobijeni efekat je, samim tim, ograničenost radnje, tj. perfektivnost.

Definicije složenih oblika pod Ia) i Ib) u gornjem tekstu, u kojima ne figuriraju anteriorni perfekat, anteriorni futur i kondicional perfekta, odnose se na njihovo događajno značenje. Rezultativnost, kao značenje karakteristično za sve složene forme, uslovljeno je kontekstualnim faktorima i podrazumeva mogućnost da se komunikativni fokus stavi na stanje proizišlo iz radnje. U pitanju je, zapravo, postfinalna faza radnje. Značenje rezultativnosti moglo bi se predstaviti kao alternativa značenju događajnosti, gde bi se umesto relacije E-R, postulirala relacija E_{REZ},R (gde sa E_{REZ} označavamo razultativno stanje, koje generiše glagolska radnja E, anteriorna u odnosu na R). To znači da rezultativno stanje koincira sa R, bar u slučaju perfekta i pluskvamperfekta. Dakle, rezultativni perfekat i rezultativni pluskvamperfekat imali bi sledeće definicije u ovom sistemu:

21) Rezultativni perfekat: E_{REZ},R i R, S
22) Rezultativni pluskvamperfekat: E_{REZ},R i R-S

Anteriorni perfekat (passé antérieur), kao forma koja se odlikuje isključivo rezultativnim značenjem, imao bi samo jednu definiciju, koja eksplicitno pokazuje da je anteriorni perfekat razultativna verzija aorista:[12]

23) Anteriorni perfekat: E_{REZ} -R i R,S

Rezultativnost je, takođe, obavezna semantička komponenta anteriornog futura koji ne poznaje događajne interpretacije. Naime, u primeru 24), rečenica znači isključivo simultanost dva rezultativna stanja, a ne simultanost dve buduće radnje (Stanojević 2013).

24) Quand il *sera rentré*, elle *sera partie*. (Kad on, po povratku, bude tu, ona će biti odsutna.)

[12] Ovde treba primetiti da, bez obzira da li je na snazi relacija E_{REZ},R (kao kod perfekta i pluskvamperfekta) ili E_{REZ} -R, sve tri forme podrazumevaju razdvojenost E i R. U slučaju perfekta i pluskvamperfekta ova razdvojenost proizlazi iz svojstva E_{REZ},R gde je rezultativno stanje aktuelno u R, a proizvodi ga E, koje samim tim mora biti anteriorno u odnosu na R. Drugim rečima, iz E_{REZ},R proizlazi E-R, odnosno, u krajnjem ishodu - perfektivna vizija procesa. U skladu sa aspektualnom semantikom koju predlažemo pod IIa), to znači da je sa pomenutim formama (tj. sa perfektom, pluskvamperfektom i anteriornim perfektom) na snazi selekcija teličnih predikata, a u slučaju da se ti oblici kombinuju sa ateličnim predikatima doći će do aspektualne transformacije 'atelično→telično', pa će dobijeni aspektualni efekat u krajnjem ishodu biti perfektivnost.

Definicija anteriornog futura biće, stoga, kao u 25):

25) Anteriorni futur: R-E_{REZ} i R,S

Isto tako, vremenski kondicional prošli, koji je analogan anteriornom futuru pri promeni vremenske perspektive (tj. R-S), definisaće se na sledeći način:

26) Kondicional prošli: R-E_{REZ} i R-S

Najzad, svi glagolski oblici mogu se razvrstati u dva podsistema s obzirom na relaciju između R i S, uključujući i oblike koji mogu označavati i rezultativnost. Kod prvog temporalnog podsisema perspektiva je u momentu govora (S,R), dok je kod drugog u prošlosti (R-S):

I) Prvi temporalni podsistem (R,S):

Prezent (le présent): E,R i R,S
Događajni perfekat (le passé composé événementiel): E-R i R, S
Rezultativni perfekat (le passé composé résultatif): E_{REZ},R i R, S
Aorist (le passé simple): E-R i R, S
Prosti futur (le futur simple): R-E i R, S
Anteriorni futur (le futur antérieur): R-E_{REZ} i R, S

II) Drugi temporalni podsisetm (R-S):

Imperfekat (l'imparfait): E,R i R-S
Događajni pluskvamperfekat (le plus-que-parfait événementiel): E-R i R-S
Rezultativni pluskvamperfekat (le plus-que-parfait résultatif): E_{REZ},R i R-S
Kondicional prezenta (conditionnel présent): R-E i R-S
Kondicional perfekta (conditionnel passé): R-E_{REZ} i R-S

4. Zaključne napomene

U nastavi francuskih glagolskih vremena na višim nivoima učenja kakav je univerzitetski, koji, pored ovladavanja osnovnim upotrebama glagolskih oblika, zahtevaju i određena teorijska znanja kako bi se shvatili mehanizmi koji takve upotrebe dopuštaju, trebalo bi najpre jasno definisati elemente temporalne i aspektualne semantike, koji će se primenjivati bez ostatka na sve glagolske forme francuskog temporalnog sistema. To su, najpre, relevantne vremenske koordinate, koje od Rajhenbaha označavamo simbolima S, E i R, kao i relacije

među njima, pri čemu treba naglasiti da su za temporalnu lokalizaciju relevantni odnosi između E i R, a ne između E i S[13], dok odnosi između R i S definišu poziciju vremenske perspektive, tj. momenat iz kojeg se E sagledava i u odnosu na koji se lokalizuje u vreme. Mesto vremenske perspektive (u S ili pre S) deli francuska glagolska vremena u dva podsistema: 1) podsistem u kojem glagolski oblici lokalizuju sobom označenu radnju u odnosu na perspektivu smeštenu u S i 2) podsistem u kojem se lokalizacija glagolske radnje vrši u odnosu na perspektivu smeštenu pre S.

Posebno je važno naglasiti da odnos između S i R determinišu morfološki faktori, tj. činjenica da prezentska morfologija vremensku perspektivu zadržava u momentu govora, dok je imperfekatska pomera u prošlost. U prvom podsistemu, u kojem je centralno vreme prezent, svi oblici, osim aorista, grade se polazeći od prezentskih nastavaka bilo da je reč o prostim ili složenim formama[14], dok se u drugom podsistemu, sa imperfektom kao centrom, svi oblici grade polazeći od imperfekatske morfologije. Ova činjenica može se iskoristiti u nastavi tako što će se paralelno ukazivati na morfološke i semantičke osobenosti oblika oba temporalna podsisema. S druge strane, didaktički je umesno insistirati na paralelizmu odgovarajućih oblika jednog i drugog podsistema. Na primer, imperfekat se može tretirati, uslovno, kao prezent u prošlosti, pluskvamperfekat kao perfekat u prošlosti, a kondicional kao futur u prošlosti, pri čemu uvek treba insistirati na činjenici da ovakvu reinterpretaciju oblika drugog podsistema omogućava upravo imperfekatska morfologija koja dovodi do izmeštanja R u prošlost. U skladu sa ovim je i činjenica da pravilo slaganja vremena koje se u gramatikama ne objašnjava, nije ništa drugo nego posledica neophodnosti da se u francuskom, pri izmeštanju vremenske perspektive u prošlost, koje signalizuje glagol glavne rečenice, u zavisnim dopunskim rečenicama upotrebi neko vreme drugog temporalnog podsistema.

Rezultativna značenja perfekta i pluskvamperfekta mogla bi se tretirati kao odnos rezultativnog stanja i vremenske perspektive R, takav da je rezultativno stanje aktuelno u R. Tako se može objasniti činjenica da je sa perfektom na snazi rezultativnost u sadašnjosti, a sa pluskvamperfektom – rezultativnost u prošlosti. Ostale rezultativne forme, kao što su anteriorni perfekat, anteriorni futur i kondicional perfekta treba tretirati kao rezultativne varijante odgovarajućih prostih oblika: aorista, prostog futura i kondicionala prezenta.

Najzad, aspektualna značenja imperfektivnosti i perfektivnosti, koja se u francuskom kodiraju gramatički, tj. putem fleksionih morfema, mogla bi se objašnjavati kao posledica dve moguće relacije između E i R, tako da je imperfektivna vizija procesa na snazi ako E i R koincidiraju, a perfektivna ukoliko E prethodi vremenskoj perspektivi R. U nastavi je sasvim dovoljno

[13] To je zato što postoje oblici poput vremenskog kondicionala, kod kojih odnos između E i S nije determinisan (pogledati odeljak 2 ovog rada).

[14] Kod ovih poslednjih (tj. kod perfekta i anteriornog futura) prezentska morfologija vidljiva je na pomoćnom glagolu.

ukazati na činjenicu da E, R nalazimo samo kod prezenta i kod imperfekta, tj. kod oblika koje karakteriše imperfektivnost, a da je u ostalim slučajevima, izuzimajući futur i kondicional kao aspektualno neutralne forme, na snazi perfektivnost kao posledica razdvojenosti E i R.

Literatura

Ašić, Stanojević 2009 : T. Ašić, V. Stanojević, Le futur, l'ordre temporel et les inférences contextuelles**,** *Entre sens et signification. Constitution du sens*: *points de vue sur l'articulation semantique-pragmatique***,** Paris**:** L'Harmattan, 27-41.

Grevisse, Goosse 1986 : M. Grevisse, A. Goosse, *Le Bon Usage, Grammaire française*, Paris, Duculot: Gembloux.

Hinričs 1986: E. Hinrichs, Temporal anaphora in discourses of English, *Linguistics & Philosophy* 9, 63-82.

Kamp, Rajl 1993: H. Kamp & U. Reyle, *From Discourse to Logic, Introduction to Model-theoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse Representation Theory*, Dordrecht: Kluwer.

Kamp, Rorer 1983: H. Kamp, U. Reyle *From Discourse to Logic*, Dordrecht: Kluwer.

Klajn 1994: W. Klein, *Time in Language*, London: Routledge.

Martin 1971 : R. Martin, *Temps et aspect. Essai sur l'emploi des temps narratifs en moyen français*, Paris: Éditions Klincksieck.

Molendijk 1990: A. Molendijk, *Le passé simple et l'imparfait: una approche reichenbachienne*, Amsterdam/Atlanta: Rodopi.

Rajhenbah 1947: H. Reichenbach, *Elements of symbolic logic*, New York: Macmillan Co.

Rigel i dr. 1994: M. Riegel, J. C. Pellat, R. Rioul, *Grammaire méthodique du français*, Paris: PUF.

Smit 1991: C. Smith, *The Parameter of Aspect*, Dordrecht: Kluwer.

Stanojević, Ašić 2008: В. Станојевић, Т. Ашић, *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику*, Kragujevac: ФИЛУМ.

Stanojević 2011: В. Станојевић, „Слагање времена у језику штампе: синтаксички или (кон)текстуални феномен", у: Милош Ковачевић (ур.), *Наука и политика***,** Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 123-134.

Stanojević 2013: V. Stanojević, „Neki aspekti izražavanja budućnosti u francuskom i u srpskom jeziku", *Uzdanica*, vol. 10, br. 1, Jagodina, 27-40.

Svart 1998: H. de Swart, Aspect shift and coercion, *Natural language and linguistic theory*, 16, 346-85.

Verkaul i dr. 2004: H. Verkuyl *et al.*, Tense and Aspect in sentences, in: F. Corblin and H. de Swart (eds.), *Handbook of French Semantics*, Stanford: CSLI Publications, 233-270.

Vet 1980 : Co Vet, *Temps, aspects et adverbes de temps en français contemporain*, Geneva: Droz.
Vet 1983: Co Vet, Some arguments against the division of time into Past, Pesent and Futur, *Antwep Papers in Linguistics* 23, 153-156.
Vet 1992: Co Vet, Le passé composé: contextes d'emploi et interprétation, *Cahiers de praxématique* 19, 37-59.
Vet 1999 : Co Vet, Le passé simple, le passé composé et les règles d'interprétation discursive, in: M. Plénat et al. (éds.) *L'emprise du sens. Structures linguistiques et interprétations*. *Mélanges de syntaxe et de sémantique offerts à Andrée Borillo* Amsterdam: Rodopi, 323-336.
Vet 2010: Co Vet, L'interprétation des formes composées, in: D. Stosic, N. Flaux et C. Vet (réd.), *Interpréter les temps verbaux*, Berne: Peter Lang, 11-31.
Veters 1996: C. Vetters, *Temps, aspect et narration*, Amsterdam, Atlanta: GA.

Ивана Б. Палибрк[*]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за енглески језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152427P

Оригинални научни рад

ГРАФОСТИЛЕМИ У ПОЕЗИЈИ Е.Е. КАМИНГСА: СЛОБОДА ИЗРАЗА[**]

1. *Увод*

Један од најпрепознатљивијих песничких израза у англоамеричкој поезији, који је постао симбол отпора према традиционалном схватању песме као (устаљене) форме, дело је Едварда Еслина Камингса. Тај израз огледа се, пре свега, у графичким иновацијама и специфичној интерпункцији, нимало налик очекиваној. Симболи које овај песник користи служе да у први план ставе материјалност самих песама (и језика, уопште) и тиме нагласе игру у којој се губи граница између речи и слике. Експлоатисање графичким елементима код Камингса води до својеврсне хетерогености и фрагментарности, али одсуство структуре и било каквих формалних граница не значи и одсуство идеје или суштине. Одабиром графичког приказа, односно поступком он не жели да прикаже идеју, већ да је створи. Његова поезија „за око, а не ухо“ *наизглед* је хаотична, апсолутно нелинеарна и слободна, тј. отворена за вишеслојну интерпретацију. С друге стране, песниково рушење поетских конвенција, деконструкција синтаксе и језика песме који су уздрмали поимање природе самог знака као и читалачке перцепције нису наишли на симпатије савременика нити разумевање критике. У раду ћемо утврдити књижевноуметничку вредност самих поступака и представити графичке специфичности које Камингса чине јединственим, а његов стил радикалним одступањем од норме. Такође ћемо размотрити питање колико је оваква слобода прокрчила пут новом песничком изразу.

Наиме, визуализација писаног није новина у књижевности јер се јавља још у античком периоду. Популарније су средњовековне, ренесансне и маниристичке форме, а што се англофоног подручја тиче, напознатије су песме „Олтар“ и „Ускршња крила“ Џорџа Херберта. Корени онога што се данас сматра визуелном поезијом могу се наћи најпре код песника француског симболизма (Малармеа, Валерија, а највише у песмама Гијома Аполинера), а затим у дадизму и надреализму. Сви ови покрети су у историјској вези за променама, дешавањима и револуционарним идејама краја деветнаестог и почетка двадесетог века. Готово да представљају последицу технолошког, научног и друшвеног развоја поменутог периода,

[*]ipalibrk@gmail.com

[**] Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структура српског језика*, број 178014, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

тј својеврсни, аутентични одговор уметника. Правци се јављају првенствено у Европи, потом шире и даље развијају, те се касније дефинишу разлике између визуелне и конкретне поезије у којој је графички простор нека врста структуралног посредника. Сузана Лангер у својој монографији „Филозофија у новоме кључу“ наводи:

„Визуелне форме – линије, боје, сразмере, итд. – исто као речи, могу да артикулишу, односно творе сложене комбинације. Али закони који управљају овом врстом артикулације су потпуно другачији од закона синтаксе који владају језиком. Најрадикалнија разлика лежи у томе што визулене форме нису дискурзивне. Своје конституенте не представљају сукцесивно, већ симултано, тако да се релације које одређују визуелну структуру поимају гледањем“ (Лангер 1957: 93) (превела И.П.).

Марија Менсија у својој тези „Од визуелне поезије до дигиталне уметности: Слика – Звук – Текст“ укратко описује историју овакве форме у поезији. По њеним речима, најизразитији представник, Аполинер, својим калиграмима стреми томе да на забаван начин избрише најстарије опозиције нашег алфабетског света: показати и именовати, обликовати и рећи, репродуковати и артикулисати, имитирати и означити, гледати и читати. Њега је занимала читљивост и видљивост која провоцира посматрача тј. читаоца да споји и размести фрагменте које он представља у својим песмама. Визуелну или просторну поезију видео је као важну нову промену. Типографска еволуција описана је као неизбежна „зато што је неопходно да се наша интелигенција прилагоди синтетичко-идеографском уместо аналитичко-дискурзивном поимању“. Посматрач/читалац мора да разуме помоћу визуелног и вербалног искуства, што појачава сензорну свест јер тиме се морају схватити међуодноси који се успостављају на страни као целини (Мансија 2003: 17). Реч се појавила и у другим визуелним уметностима на почетку двадесетог века, као интегрални део слике или скулптуре, а ипак остала независни елемент, што је било новина, иако су гледаоци „читали“ уметност, а уметници стварали дела за читање још од антике. Двоструки чин читања и гледања постао је јединствен јер су одвојене категорије гледаоца и читаоца укинуте – од гледаоца се захтевало да чита речи, а од читаоца да их гледа. Евидентно је, дакле, да су визуелне и литерарне уметности утицале једне на друге током историје (Мансија 2003: 20).

О разлици између термина конкретна и визуелна поезија постоје различити ставови, као и друкчија виђења о томе шта је општији односно надређени појам. Џоана Дракер наводи да се у својој најширој примени, термин „конкретна поезија“ користи да означи све облике типографски сложених, визуелно самосвесних поетских дела. Према њој термин визуелна поезије је општији и стога погоднији за описивање једне историје, старе као само писање (Дракер 1998: 110). Дакле, термин „конкретна

поезија“ ставља се под окриље термина „визуелна поезија“. У оквиру поменутог става сматра се да се конкретна поезија углавном ствара од текста, док визуелна, поред писаног, може садржати и слике. Слова азбуке (алфабета и сл.) постају одвојена од својих улога знакова у систему комуникације, и као таква, добијају сопствени визуелни значај, односно статус независних. Кад се речи трансформишу у слике, реченице престају да буду читљиве и садржај се одваја од форме, а слово постаје конкретно, визуелно. Са овом поезијом свесни смо повратка на ранији стадијум писања, кад је оно било повезано са визуелном уметношћу. Пронаћи смисао у овим песмама значи схватити визуелне метафоре које припадају подручју „гледања“. Међутим, комбиновање слова у речи подразумева семантички елемент који се не може изоставити и читаочева прва реакција јесте да прочита речи и увиди везе, или да открије неку врсту семантичког значења, али његова се улога потом мења у учесника, гледаоца или чак тумача. Такав (калиграфски) стил писања толико је моћан да се посматрање активира пре читања, тј. гледалац постаје учесник тиме што декодира писање и слику.

С друге стране, у „Кембричкој енциклопедији енглеског језика“ Дејвид Кристал говори (искључиво) о конкретној поезији као подврсти која на најрадикални начин настоји да се ослободи стега визуелне линеарности и понуди алтернативне репрезентације које не одговарају линеарном облику говорног језика. Песме су типично дводимензионалне и преносе мноштво хоризонталних и вертикалних порука. Често користе и трећу димензију, типографију, док неке уводе и четврту, као што су боје или телевизијске технике анимације. Представљају више нивоа сложености: неке су визуелно директне, написане тако да чине просту мимезу садржаја који може бити врло једноставан, какво је понављање једне речи или фразе, слично апстрактној уметности, или може бити семантички захтеван јер подразумева употребу свих аспеката мултидимензионалности визуелне форме. Неке песме се читају у више праваца одједном, а постоје и примери у којима нема „исправног“ начина ишчитавања. Понекад је потребно уложити знатан интелектуални напор да се схвати која све значења такав текст може произвести, а неизвесност у вези са вредношћу таквог тумачења подстакла је спор око вредности саме подврсте. Кристал сматра да је критичка апаратура за описивање могућности варијација у визуелној лингвистичкој форми у зачетку, те да би било преурањено одбацивати нелинеарне песме на основу оцена и критеријума развијених у вези са линеарним текстом. Изразити представници по њему су, осим Херберта, Дилан Томас, Гери Абот и Е. Е. Камнигс, чије песме наводи као примере (Кристал 2006: 416).

У овом раду ми ћемо Камингсове песме проучити у оквиру конкретне поезије, из више разлога. Прво, конкретна поезија одбија да посматра графичке знаке фонетских језика као секундарне. Давањем значаја изгледу речи, оне постају више идеографске, обухватајући слику и

коцепт. Друго, иако су фонетске вредности веома важне у конкретној поезији, она се противи идеји да је конвенционално писани језик једини представник говорног језика. Стога у конкретним песмама „фонетизација“ не значи „линеаризацију“ већ има формативну особину: да створи слике. Треће, свако појединачно слово, интерпункцијски знак (или његово одсуство) и типографска техника имају унутрашњи „пластични“ квалитет који им омогућава да делује као форма са одређеном фукцијом и ефектима.

2. *О Камингсу*

У „Кембричком уводу у америчку поезију“ налазимо да је европска авангарда у визуелним уметностима, књижевности и музици, као најновији догађај у култури тог периода, стигла до америчке обале много брже него икада пре и на песнике попут Камингса оставила дубоки траг. Када је Камингс 1915. године дипломирао на Харварду, његово прво саопштење „Нова уметност“ обрађивало је широко поље авангардног израза у књижевности, сликарству, музици и плесу. То је било време када се поезија развијала у блиском додиру са другим уметностима и када су песници веровали да учествују у стварању револуционарних нових форми (Бич 2003: 94). У „Модерној америчкој поезији“ наводи се да су шире и либералније аспекте америчке културе двадесетих година XX века обележиле не само промене афроамеричке свести, већ и политички покрети као што је национални сифражетски покрет и, у друштвеном смислу, оно што је названо „епохом џеза“, ером „флеперс“ девојака и променом сексуалног понашања, моралних начела, тј. ново боемство. Хирш Едну Ст. Винсент Милеј и Е. Е. Камингса сврстава у најбоље представнике песника ове ере, најефектније у изражавању поменутог боемског аспекта. Иако различитих поетских сензибилитета, обоје су писали у знак револта против друштвеног пуританизма, у име промена система, тако да је њихова поезија постала одраз нове етике (Хирш 2005: 256). Наиме, у том тренутку Вилијам Карлос Вилијамс и Меријен Мур помогли су у стварању и дефинисању модернистичког покрета у САД-у, локалне, тј. домаће америчке верзије. Њихови „експерименти у композицији“ управо су били сродни са типографским иновацијама Е. Е. Камингса (Хирш 2005: 264). Камнигс, песник контакта, непостредности и тренутка, био је савезник у опредељености ка новом и експерименталном. На површини његов стил био је агресивно и типографски иновативан, методе ломљења спелинга и синтаксе екстремне, док су игре великим словом, линеарношћу и поделом строфа значиле стварање особеног модуса употребе интерпункције и размака. У сваком смислу био је индивидуалиста – чак је и своје име и презиме писао малим словима. Језик у његовој поезији мање је модернизован, односно више „ишчашен“ у нове облике јер Камнигсова естетика поштује спонтаност, покрет, брзину и процес стварања више од крајњег продукта. С једне стране, као велики поштовалац Езре Паунда,

Камингс посебну пажњу посвећује јукстапозицији и колажу, а са друге, теме већине његови песама чине конвенционални, ограничени скуп преузет из традиционалне лирске поезије: љубав, смрт, природа. Централне опозиције у првој Камингсовој збирци, снажне, елементарне и редуктивне, дефинисале су основне појмове које ће надахнути и оне које следе: село насупрот граду, органско насупрот беживотном, природно насупрот вештачком, индивидуа насупрот гомили, лепо насупрот ружном и емоције насупрот рацију. Заговарао је спонтаност осећања – нову, дрску и непретенциозну и имао је машту коју је Дос Пасос описао као „импровизацију у основи“ (Хирш 2005: 270).

Зоран Пауновић, у „Балканском књижевном гласнику“ (http://www.balkanliteraryherald.com/broj9/eeciummings9.htm,12.04.2014) о песнику каже:

> Особени песнички глас Едварда Естлина Камингса (1894-1962) први је пут у америчкој књижевности објавио своје постојање 1922. године. Наизглед случајно, те исте године је с друге стране Атлантског океана европски модернизам нека од својих кључних искустава сублимирао у „Пустој земљи“ Томаса Стернса Елиота и „Уликсу“ Џејмса Џојса. Значај Камингсове поезије за коначно уобличавање модернистичког књижевног израза у редовима америчке књижевне авангарде по много чему је раван значају монументалних Елиотових и Џојсових дела у контексту европског модернизма. Поникла на темељима песникових болно отрежњујућих ратних искустава, била је то поезија о којој су на драматичан и узбудљив начин пулсирали дамари вере и скепсе, наде и резигнације, озарења и цинизма. Ипак, и у том лимбу историјског безнађа између два светска рата, победу у Камингсовој поезији односи вера: трансцендентална вера у свет у коме човек живи пуним, радосним и емотивним животом. Тај свет и тај човек, међутим, припадају неком апстрактном и ванвременском тренутку – не оном у коме је Камингсу додељено да проживи свој једини овоземаљски живот. Из свести о томе рађа се у његовој поезији препознатљиви тон разочарања и огорчења. Човек без душе је мртав, тврди Камингс, а душу савременом човеку одузимају споља наметнуте идеолошке химере и лажи – од патриотизма до сна о свеопштем економском благостању. Ругајући се човеку подложном деловању таквих химера, Камингс заправо покушава да га од њих заштити и одбрани. Нарушавање дубоко укорењених, рутинских представа о животу и свету у Каминсовој поезији почиње и завршава се разарањем конвенционалног песничког говора: занемаривање граматичких правила, необуздано поигравање речима, комбиновање традиционалних метричких форми и слободног стиха, особена интерпункција и правопис у коме се и

песниково име пише искључиво малим почетним словима – те и многе друге одлике Каминсовог поетског израза доводе поезију овог песника до самог руба непреводивости.

Дакле, истраживачи бирају Камингса због његовог радикалног експериментисања са формом, интерпункцијом, правописом и синтаксом, напуштања традиционалних техника и структура да би створио ново, идиосинкратично средство поетског израза. Камингс својим песмама не покушава да промени историју поезије већ наше посматрање функције поетског. Ни пре ни после његових уметничких прерада и (поетско-сликовних) игара, поезија није престала да буде оно што јесте – јединствени вид изражавања осећања, мишљења, веровања и знања. У тој историји, Камингс је оставио себи својствен траг, често оспораван, али траг који се не може игнорисати. Деструкцијом поетских конвенција није настојао да уништи поезију, докаже таленат и сопствену вештину већ да укаже на границе које песма као форма може да досегне. Он је веровао да је изглед песме на страни посебно важан за изражавање песникове намере. Желео је и очекивао да његова типографија утичу на читање песме. Овим је покушавао да контролише брзину читања, буђење емоција и естетску модулацију тако да постоји најмањи могући јаз између стварног и искуства израженог песмом.

Камигсове замисли можда нису нове саме по себи, али његова вербална пиротехника и типографска ексцентричност продукт су и средство потраге за давањем новог живота идејама. Његове методе преношења скривених значења врло су ефектне, јер читалац не може да једноставно прочита и заборави дате слике. Уместо тога, мора сâм да проникне у суштину. Такве идеограмске песме су загонетке које траже и чекају одгонетање и које подстичу читаоце да буду отворенији према друкчијим начинима размишљања, изражавања, трансформисања емоција у језичке форме, који су битнији од апстактних концепата које означавају. Камингс је, заправо, од модернистичког песника постао постмодернистички (Елшик 2012: 105), а графостилистички аспект његових песмама постао је неизоставни део анализе.

3. Анализа

Бредфорд у „Лингвистичкој историји поезије на енглеском“ сматра да ако је спрега између материјалног и означавајућих функција битна у разликовању поетског од непоетских дискурса, једини доступни материјални елемент који може да замени акустичку употребу јесте графичка, односно визуелна димензија – феномен који је лингвистика маргинализовала, а књижевна критика сврстала у подврсту (конкретну поезију). Да бисмо схватили како визуелна форма може да функционише као продуктивни елемент текста морамо размотрити однос статуса графичког знака и његове могућности да створи значење. У Камингсовим песмама први сигнал је визуелни: дат текст изгледа као песма. У

недостатку било какве нормалне форме интерпункције, сама подела на строфе говори нам нешто о томе како поетска функција организује значење (Бредфорд 2005: 167). Да ли облик и визуелну текстуру треба посматрати искључиво као сигнал акустичке супстанце или можда облик сам посеби може произвести значење? Камингс креира мултидимензионално читалачко искуство, а ефекат дезоријентације је најближи при стварању динамике перцептивног и емотивног искуства (Бредфорд 2005: 168). Песници који стварају овакву поезију свесни су односа између референцијалне функције језика и језика као физичке целине која се састоји од конкретних графема и фонема и правила која ове јединице везују. Визуелна форма је сложен и неухватљив феномен који није конституент ни конвенционалних лингвистичких образаца нити само други начин њиховог рушења или ремећења, али свакако има могућност да организује поетску структуру и створи значење.

Погледајмо следећу Камингсову песму из збирке *95 песама*, објављене 1958. године:

1(a

le
af
Fa
ll

s)
one
1
iness

Слика 1. *Комплетна поезија (1904-1962)*, стр. 673.

Као што и Кери Мајклвуд (http://www.kerrymichaelwood.com-/writing.php#EM, 07.04.2014) примећује, песма има облик првог датог слова, слова *„l“* које је у старој типографији било не само мало слово *л* него и ознака за број један. Друго, једна од идеја поезије је да може бити читана наглас, што је код Камингса углавном немогуће, као што видимо у датој песми. Овде конкретно, прво што примећујемо су две лингвистичко-синтаксичке јединице – реч *loneliness* (усамљеност) и реченицу у загради, *a leaf Falls* (лист пада). Та прва, кључна реч, преломљена је заградом. Наравно, можемо увидети тематску везу између човековог осећаја усамљености и јесени. Али уместо да пробуди осећај туге или саосећања, Камингс се поиграва са читаоцем, творећи од песме типографску заврзламу јер је ефекат падања приказан тако што су слова сложена као да падају низ страницу, дакле апсолутно типографски решено онеобичавање. Притом читава песма такође изгледа као број један. Слово „l“ (уједно и број један) појављује се пет пута, а сама реч *one* (један) јавља се у седмом стиху.

Ширина песме и размаци у њој прате силазни ход листа који пада све до најдужег стиха *iness*, који се може схватити и као *i-ness*, стање битисања првог лица једнине, које је написано малим словом, сугеришући безначајност усамљене особе. Мајклвуд (*Ibid.*) даље тумачи симболику заграда и морфема: осим што песма почиње бројем један, заграда која следи може изгледати као профил листа који пада. Иза тог листа налази се *„a“*, неодређени члан (који уједно означава и једнину) у енглеском језику. Два прва стиха могу се прочитати и као *la* и *le*, одређени чланови женског и мушког рода једнине у француском језику, песнику добро познатом. Овим је Камингс можда желео показати да усамљеност није одређена полом. Следећа два стиха *af* и *fa* не могу бити слика у огледалу, али могу представити лист који се у свом паду врти, а *la* и *fa* представљају чак и ноте музичке лествице. Затим, следећи стих је *„*ll*“*, што може означавати и број једанаест, који етимолошки значи „један преко“ у декадном систему нумерације. Односно: у шестом стиху, *s)*, видимо опет профил окренутог листа; у седмом, као што смо горе навели, број дат речју; у осмом налазимо усамљену, више пута поновљену графему која типографски такође означава *један*; у деветом стиху се јавља описана кулминација. Али ако прочитамо само оно што се налази иза и испред заграде добијамо *as* (што значи *као*) и у контексту читаве изломљене и неграматичне песме, заправо је приказан конектор у мисли „усамљен као лист који пада“. То није било каква усамљеност, већ лакоћа ношена ветром чија је неминовност и лет и пад. Графемама, заградама, белинама и размацима један нетемпорални, просторни ефекат оптерећује се темпоралним метатекстом. Камингс је можда једини песник који је посматрао и користио облике слова и интерпункцијских знака, па је велико О само код њега постало ознака за балон, мехурић, пун месец, велико В за женске груди (много пре него што је то почело да се користи у електронској комуникацији, напоменућемо). С обзиром да је био и сликар, може се претпоставити да је у речи *loneliness* видео две јединице и три морфеме *one, i* и *ness* и довео их све у везу тако да и сама форма симбола појачава денотативно и конотативно значење речи.

Лендлс тврди да је ова песма доказ да Камингс својим графички обележеним поступцима наглашава кризу у језику, показујући нестабилне и неутврђене односе између значења̄, између значења и форме, као и између различитих граматичких категорија. Такође наводи Деридино мишљење да је ова криза резултат логике језика а не њено неприродно изобличење и да је истовремено и нова и стара (Лендлс 2001: 37). Нова, јер још увек развијамо применљиве критичке методе, а стара јер постоји још од Платона и Аристотела. Ова песма налик на хаику поезију у први мах показује наизглед слабу везу двеју горенаведених јединица зато што је „опадање листа“ конкретна радња, а „усамљеност“ апстрактни концепт. Наиме, песма изискује да (по)гледамо у штампану страну. Читање је успорено изломљеном синтаксом, око читаоца се помера на сличан начин као кад посматра лист који пада: песма је подељена у строфе које се састоје

од наизменично једног, три, једног, три и поново једног стиха, док се још прва четири састоје од вокала и консонаната који се смењују, што је евентуално поменуто окретање листа при паду. Том покрету помажу и заграде. Чак и без читања речи, користећи само визуелна поља репрезентације, читалац је усмерен на једну од главних тема песме – *један*. Двадесет три карактера чине се изгубљеним у белом простору, а наша пажња се аутоматски усмерава на префињену конструкцију. Метафорички, дакле, овим се приказује бескрајност простора и маленост човека у том простору, што песми даје егзистенцијалистички призвук и имплицитно наговештава другу тему – близину смрти (јесен). Лендлс се у остатку анализе додаје да су теме *један/у једнини/сâм* парадоксално, једино видљиве кроз разбијену, исцепкану и раштркану синтаксу (Лендлс 2001: 39). Ради се о дислокацији садржаја уз помоћ „стратегијске синтаксизације". Штавише, форма изврће и искривљује значење, јер Камингс рашчлањава речи да би добио низ резултата који јасно проистичу из слогова или из појединачних слова. Он такође проширује поља репрезентације да би се песма интерпретирала мимо семантике. У песму су укључена, као што смо видели, визуелна, нумеричка и поља репрезентације француског језиика, те она тако постаје песма асоцијативног значења која захтева да читалац иде изван песме у потрази за значењем иако га форма стално враћа у песму. Чим читалац почне да чита, облик лагано нестаје, те песма „не говори" и „не представља" у исто време. Стални мотив „једности" скривен у визуелном, губи се при читању, а онда се *лист* и *усамљеност* губе кад се усмеримо на форму. Стога се визуелно-вербални систем потпоре квари, а песма као да објављује неуспех у визуелном и вербалном представљању објекта, концепта и теме скретањем пажње на своје вештачко постојање – ломљиву структуру потопљену у бело (Лендлс 2001: 40). Читалац прво тражи значење унутар песме, у оквиру вербално-семантичког, али пошто су строфе разграђене на вишеструке игре речима и алузије, он је приморан да тражи друге системе означавања изван песме. Та осцилација између унутрашњег и спољашњег аспекта је једна од многих неразјашњених питања у песми. Остала обухватају дихотомије апстрактно/конкретно, мушко/женско, нумеричко/вербално, вербално/визуелно. Или, како закључује Лендлс, Камингс се бави проблемима саме репрезентанције који су и данас тема многих расправа и зато ова песма има свевременску димензију, јер обрађује актуелну тему (Лендлс 2001: 41).

Постоје и друкчија тумачења дате песме. Грабер у свом есеју „Сликам (своје песме), дакле постојим: видљивост језика и њене епистемиолошке импликације за „ја, малим словом" у поезији Е.Е.Камингса" наводи тезу да интересовање модернистичких песника за визуелне уметности имплицира промену фокуса са леве на десну хемисферу мозга. Пошто се идентификација човека са самим собом генерално приписује левој хемисфери која је домен лингвистике, промена фокуса имплицира децентрализацију сопства у поезији. Полазећи од

картезијанског принципа *cogito ergo sum* – који у модерну мисао уводи деобу субјекат-објекат, Грабер тврди да Камингс сликањем својих песама (давањем семантички значајног видљивог облика песмама) даје једну холистичку слику света у ком сопство више није апсолутни центар. Камингсова писање заменице *ја* малим почетним словом (у енглеском, као што знамо, то није случај) имплицира друкчији поглед на реалност, напуштање антропоцентризма и превласти субјекта над објектом и другим субјектима. Он приказује готово дечји поглед дивљења свету, у једноставним и више емотивним него интелектуалним сликама. Визуелно уређење слова и интерпункцијских знака у овој поезији налик је јапанским словима (отуд поређење са хаикуом) по фигуративности. Али за разлику од хаикуа у коме не постоји еготеизам, јер се „лирско ја" ретко изражава, код Камингса игра са *ја*, лингвистички је исказана као не само мали део природе већ мали део речи и слогова (Грабер 2001: 48). Осим тога, овај песник врло често доводи у питање западњачки антропоцентризам смањивањем *Ја* на *ја*, односно издвајањем тог *ја* из речи или слога као у обрађеној песми. Даље, семантичка димензија речи *усамљеност* представљена је визуелним уређењем слова речи. Као што је горе наведено, песник више пута успешно истиче реч *један*, наглашавајући идеју да *усамљеност* подразумева *једност*, одвојеност од свих других. Осим што латинична графема *l* у типографији представља број један, она уједно асоцира и на *I* (*ја* у енглеском), тако да се на крају *усамљеност* не своди само на стање *једности* него карактерише постојање „јаства" (Грабер 2001: 50). Као да заузима централну позицију у свету, *ја* се у енглеском пише великим словом. Међутим, Камингс нам овом песмом поручује да бити *ја* у основи значи бити *један*, усамљен – *Ја* постаје *ја* као у последњем стиху. Песник је, дакле, успео да пренесе и једну онтолошку опаску кроз реч *усамљеност.*

Друга песма занимљива за анализу свакако је „Скакавац" (Grasshopper):

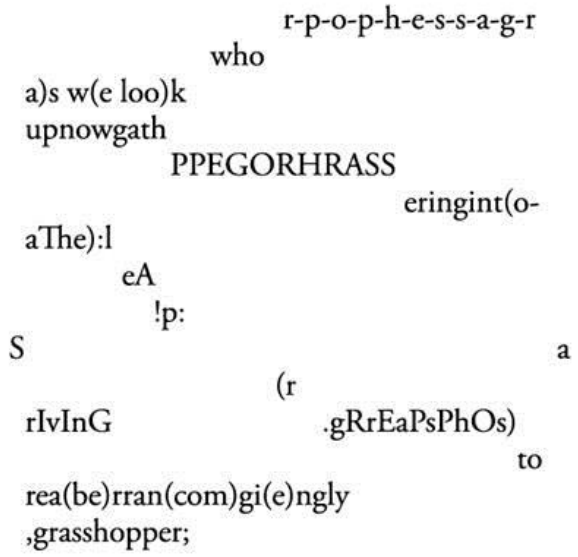

Слика 1. *Комплетна поезија (1904-1962)*, стр. 396.

Норман Фридман (http://www.english.illinois.edu/maps/poets/a_-f/cummings/grasshopper.htm, 15. 04. 2014) је мишљења да изглед песме на страни ни уз помоћ маште не може личити на лет скакавца. Важно је схватити чињеницу да просторно уређење не представља имитацију, као што је случај код слике или цртежа, где контуре и боје заиста подсећају на одређени предмет. Простором управљају техника ломљења и стапања слогова, паузе и емфазе који стварају фигуративни еквивалент предмету песме. Док читалац покушава да пронађе шаблон, тумара на слепо и претура кроз масу слогова и слова, постепено прави везе да би се изборио са збрком и добио смислени низ који се крије у размештеним речима: „grasshopper, who, as we look, now upgathering into himself, leaps, arriving to become, rearrangingly, a grasshopper“ (скакавац који се, док гледамо, скупља у себе, скаче, пристиже да постане, поново се састављајући, скакавац) (превела И. П.). Када читалац прегледа целу песму једном или двапут, он оживљава у уму сâм ефекат скока који Камингс описује као скупљање, скакање, растварање и поновно састављање. Овај ефекат делимично настаје преслагањем речи *скакавац* четири пута у виду акростиха; делимично дистрибуцијом заграда, знака интерпункције и великих слова и делимично спајањем, раздвајањем и одмицањем речи. Дакле, намера није акценат на визуелности уопште, већ на фигуративном и естетском: Камингс регулише начин на који се песма чита великом прецизношћу и живошћу ефеката. Цела песма је покушај да се створи уметност као јединствено искуство које има спацијални а не темпорални домет, да се поезија приближи сликарству, а одаљи од музике. „Скакавац“ је слика радње, а не њен опис – групе речи које представљају сваки део те радње (узлетање, скок, слетање) треба да се

перцепирају симултано, а не једна по једна. Даље, реч *скакавац*, чија се слова понашају као скакавци у кутији, махнито скакуће по песми, прескаче стихове, слеће у пола речи или реченице. Чак је и име песме, „скочило“ са одговарајућег места у седми стих (где се налази члан „The“) и петнаести, последњи („grasshopper“) прикривајући тиме чињеницу да песма, као сонет, има четрнаест стихова.Читање такође подразумева и прогресивно откривање других, мање испреметаних речи.

Кидер наводи да је Камингс у разговорима са издавачима често користио сликарску терминологију и да је једном приликом рекао: „Оно до чега ми је бескрајно стало је да свака `песмаслика` остане нетакнута. Зашто? Вероватно зато што су моје песме, осим пар изузетака, заправо слике.“ Када се нешто прогласи песмом, ми имамо искусну артиљерију критичких концепата да дефинишемо своје одговоре које отпремамо практично аутоматски, у смислу приказа, симбола, ироније, ритма, риме итд. Такође имамо одговарајуће реакције на све што је проглашено делима графичке уметности: можемо да говоримо о боји, контури, дубини, композицији и апстракцији. Али када се очигледно поетски објекат – састављен од речи, са бар једним поравнањем маргине – представи тако да окупира визуелним изгледом, постајемо несигурни. „Злосутно звецкање ланаца у лагумима нашег ума подсећа нас да висока кула нашег критичког вокабулара може бити и тамница, и да мада уздигнути до софистициране дисциплинарне надмоћи, ми можемо њиме бити заробљени. А колико би тек згодније било да се песник бави речима, а облике препусти сликару!“ (превела И.П.). Међутим, уколико је песник уједно и сликар, сва наша акумулирана знања о интерпретацији и стечене критичке вештине лете стрмоглаво са поменуте куле, тј. нису од помоћи када се сусретнемо са нечим што Камингс назива „песмаслика“ (Кидер 1978: 353).

Ако погледамо дату „песмаслику“ као да је слагалица, можемо открити грубе обрисе скакавца окренутог на десно. Стих *aThe):l/eA/!p:* формира зглоб и чланак задњег пипка; *S* са леве стране десетог стиха пробија замишљену вертикалну линију леве маргине, а стоји уместо репа; *a* на десној страни исте линије представља антену; *r* је место где се пипак трља о крило и производи звук; *rIvIng* чини задњу стилу на коју скакавац слеће при скоку; *.gRrEaPsPhOs)* је трбушни сегмент с главом и оком што је графема *O* у овом низу; *to* је предњи пипак (http://www.english.illinois.edu-/maps/poets/a_f/cummings/grasshopper.htm, 15. 04. 2014).

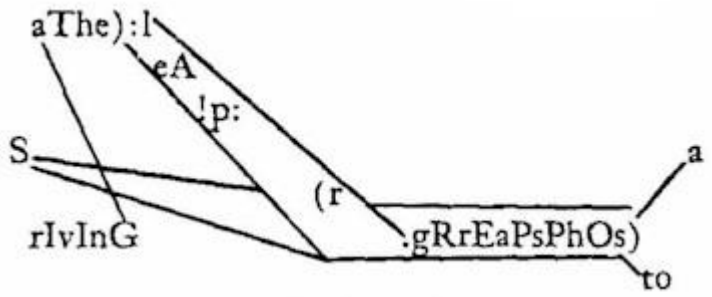

Слика 3. Скакавац

Камингс користи разрађену технику синестезије, сложено визуелно и звучно преметање да означи емотивни дожвљај. Или, по речима Ричарда Бредфорда, да бисмо могли да прочитамо ову песму, морамо да „видимо звуке“ и „чујемо облике“ (Бредфорд 2011: 135).

У закључку анализе можемо сумирати Камингсове технике: експресивно коришћење великих и малих слова, фрагментација, вербална компресија, реинтерпункција, репрезентациона типографија и варијације у оквиру понављања. Слободан Шкеровић сматра да је циљ оваквих деструкција и реструкција да изазове распад уобичајеног интерпретативног система, јер песник разара правопис и раставља речи тако да оне, поред основног значења које се задржава и у тој подељености, добијају и нека друга значења. Применом аналитичке методе на постојеће обрасце, разарањем смисла појмова, истовремено се истичу други елементи говора – звук и изглед написаног (Шкеровић 2002: 60). Главни акценат у овим песмама је на искуственом садржају које превазилази језик, јер језик је само једно изражајно средство којим долазимо до значења. Поезија као „посредник“ у преношењу личног искуства подразумева учествовање читаоца, а у Каминсовим песмама појам *језика* прераста у појам *комуникације*.

Дакле, понављање девијације у кохезивној функцијији дато је у оквиру образаца који осигуравају јединство песама: синтаксички ниво песама је паралелизам заснован на девијацији. Два најочигледнија типа одступања су правописно, тј. употреба минускула тамо где се очекују мајускуле и типографско. Не ради се само о песниковој жељи да уруши конвенције већ да се овим специфичним поступком нагласе сви случајеви у којима он користи велико слово као и разлози зашто га на одређеним местима користи. И поједини знаци интерпункције се онеобичавају, као заграде на пример, да се укаже на визуелну непосредност и симултаност или истакну поједини динамични глаголи који чине да се песма перципира као померање, тј. симуација покрета. Ипак, постоје ред и систематичност у кршењу правила, хаос је пажљиво испланиран, никако насумичан и без ефеката.

4. *Закључак*

Камингсово дело, осим бунта против свих ограничења свих система којима се бави – друштвом, језиком и поезијом, изражава жељу за слободом и показује начине којима се та визија слободе може постићи и у једном затвореном скупу, утврђеном и очуваном уз помоћ конвенција и строгих правила. Наведене технике представљају правила у његовој игри, чији је један од циљева достизање лепог и једноставног израза који спаја реч и слику, односно не прави оштре међе у двема уметностима, предметима његовог интересовања. Јасно је зашто публици овакве репрезентације могу изгледати страно, али перцепција сликара који ствара поезију или песника који ствара слике, очекивано је другачија. Да ли је и колико у задатку преношења такве перцепције био успешан, ствар је полемике. Евидентно је да се значење песама може наћи у односу између онога што Камингс покушава да уради (средстава које користи) и његовог става и визије живота исказаних у његовим следећим речима из „Не-предавања“:

„Свако је људско биће у себи и по себи неизмерно, али суштина његове неизмерности је управо његова јединственост – ни сва прошла, садашња и будућа поезија не би могла назначити разноликост јаства – и самотрансценденције. Ове песме само наговештавају ту посебну свесност, без које ниједан дух никада и не сања да ће се дићи из таквих нетајанствености као што су мишљење и веровање и знање“ (http://www.balkanliteraryherald.com/broj9/eeciummings9.htm, 12.04. 2014).

У прилог томе колико му је било значајно да се песме одштампају баш онако како их је он осмислио, односно прикажу поменуту специфичну визију, говори озолит копија коју је Камингс преправио и послао свом бразилском преводиоцу Аугусту ди Кампосу. Поред откуцаних и руком исписаних коментара на маргинама, Камингс је испод штампарске верзије откуцао песму са правилним размацима. На врху кориговане стране он објашњава да песма има и леву и десну маргину, али и да тај систем постоји само да би био срушен, јер се два слова налазе изван леве, односно десне маргине.

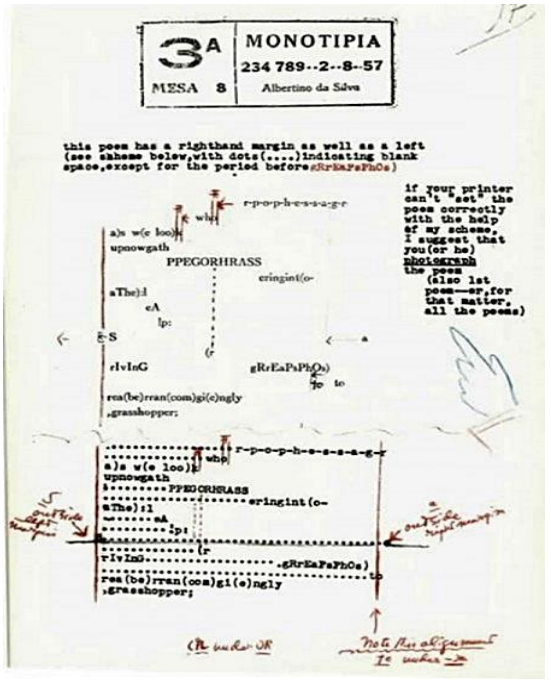

Слика 4. Упутство издавачу
(http://faculty.gvsu.edu/websterm/cummings/proof1.html. 09. 04. 2014)

Одсуство интерпункције пружа мноштво структура, у зависности од редоследа који читалац изабере. Једноставни визуелни закон у овим песмама гласи: око је склоно да прво прочита оно што може да дешифрује, а онда полако интерпретира друге словне слагалице (Мансија 2003: 40). Дакле, ради се о сталној фузији и разбијању наведених елемената, те се читалац креће из позиције гледаоца до позиције писца, потом поново до читаоца. Сви ови аспекти текстуалности и појмови писца и читаоца какве налазимо код Камингса представљају неку врсту претходника хипертекстуалне нарације и нових форми комуникације на интернету.

Традиционалне поетске форме делују на песму својим језиком, тако да значење постаје јасно после првог читања док се код конкретне поезије наглашава померање речи и равнотежа између облика и садржаја. Визуелни и семантички елементи који чине и облик и садржај песме дефинишу њену структуру тако да она може бити реалност сама по себи, а не песма о „овоме или ономе“. Важно је напоменути да је визуелни језик редуковани језик; графички простор је подразумевани структурни чинилац композиције, а степен редукције зависи од песника. Склопљена од слика и знакова (немих, као што је интерпункција) не материјализује само језик или слику већ и звук. С обзиром да је компонована на овај начин, тај звук (тон, мелодију) визуелне песме можемо назвати „звуком тишине“.

Наравно, поставља се питање у којој је мери визуелна поезија заправо поезија, и да ли је то слика која се чита или песма која се гледа. Да ли је у домену књижевности или сликарства? На прелазу између два медија, најчешће се посматра (и вреднује) као визуелни експеримент и као таква има поприлично неодређен идентитет. Због тога је и Камингс, иако један од родоначелника конкретне поезиије, у књижевним критикама скрајнут и сврстан у мање ауторе.

Бич сматра да постоји више разлога због којих Камингс није најважнији песник америчког модернизма. По њему, песмама фали сложеност на нивоу идеје јер не приморавају читаоца да о свету размишља на један дубљи начин (као што то чине дела Стивенса, Паунда, Елиота и Вилијамса), већ да постоји прилична доза сентименталности, тако да Камингс великим делом остаје конвенционални песник упркос експерименталној површини. Према Бичовим речима, он није наставио да расте као песник као што су то радили други модернисти: многе песме користе иста типографска и лингвистичка средства, обрађују исте теме (љубав, пролеће, детињство) и користе исти основни вокабулар. Иако је био важан иноватор, његова дела нису имала дефинисану естетику, идеолошки или филозофски пројекат какав виђамо у делима главних модерниста. Због тога шаљиве деформације језика понекад изгледају као пуки маниризми или стилистички трикови без друге функције осим да буду изложени читаоцима (Бич 2003: 102).

С друге стране, ваља истаћи чињеницу да Каминсови графостилемски поступци његове песме чине јединственим у још једном аспекту – оне су углавном непреводиве. Преводилац наилази на велике потешкоће јер је енглески језик активни део Камингсове поезије, нарочито на нивоу писма и ортографије, што готово у потпуности онемогућава коресподенцију између оригинала и језика на који се преводи. На српском можемо наћи преводе Роберта Тилија (такође песника), који је у свом преводу постао Камингс, при чему читалац може стећи варљиви утисак да је превођење био лак задатак. Уз све заједничке склоности оба песника ка експериментисању, елеганција сличности подразумева изванредну преводилачку вештину, коју је Тили несумњиво показао, подаривши Камингса каквог до сада на српском језику нисмо имали прилике да упознамо (Тили 2005: 77-86).

Историјски, било је више покрета, критичких и филозофских теорија које су обавиле анализу вербалних и визуелних система репрезентације и њихову хијерархију: од теорија Платона и Аристотела ка модерним теоријама каква је Деридина идеја писања или Онгова студија оралности. Конкретна поезија преплиће концепт и слику претварањем речи у визуелно. Чини читаоца свесним оба система репрезентације, а мисаоне процесе гледања и читања симултаним. Ђурићева наводи да су мултимедија, асинтаксичка поезија, аутоматско писање и какофонија постале легитимне методе разарања конвенција (Ђурић 2009: 31), а многи

сматрају да је управо Камингс, сликар, због своје способности изражавања у два различита медија морао да буде тај који је довео до промена у изгледу песме на папиру. Као песник недовољно признат за живота, Камингс је ипак живео своју слободу и показао љубитељима поезије и својим следбеницима да је она могућа. Прокрчио је пут млађима и његова визија слободе још увек је живи у песмама Дилана Томаса, Била Бисета и других песника данашњице. Да ли је битка између писма и говора дошла до краја са појавом новог електронског медијума који укључује и писане и усмене аспекте језика? Да ли се као последица тог медијума читалачке конвенције мењају? Ипак, тај мукотрпан и дуг процес несумњиво има корене у делима попут ових које смо представили и обрадили.

Извор

Камингс 1991: E. E .Cummings, *Complete Poems (1904-1962),* New York: Liveright.
Cummings. *Balkan Literary Herald*.
http://www.balkanliteraryherald.com/broj9/eeciummings9.htm. 12.04.2014.
Cummings. *Kerry Michael Wood*.
http://www.kerrymichaelwood.com/writing.php#EM, 07.04.2014.
Cummings. *Modern American Poetry*.
http://www.english.illinois.edu/maps/poets/a_f/cummings/grasshopper.htm, 15. 04. 2014.
Cummings. *Spring*. http://faculty.gvsu.edu/websterm/cummings/proof1.html. 09. 04. 2014.

Литература

Бич 2003: C. Beach, *The Cambridge Introduction to Twentieth-Century American Poetry*, New York: CUP.
Бредфорд 2005: R. Bradford, *A Linguistic History of English Poetry*, New York: Routledge.
Бредфорд 2011: R. Bradford, *Graphic Poetics: Poetry as Visual Art*, New York: Continuum International Publishing Group.
Грабер 2001: G. Grabher „I paint (my poems) therefore i am: The Visibility of Language and Its Epistemological Implications for the 'i' in E.E.Cummings Poetry", in: Michael Webster (ed.), *Spring*, Volume 10, Allendale: Grand Valley State University, 47-57.
Дракер 1998: J. Drucker, *Figuring the Word, essays on books, writing and visual poetic*,
New York: Granary Books.
Ђурић 2009: Д. Ђурић, *Поезија, теорија, род*, Београд: Орион арт

Елшик *et al* 2012: ElShiekh *et al*, „A Snapshot at the Poetry of Edward Estlin Cummings: A Linguistic Exploration", in: P. B. Nayar (ed.), *English Language and Literature Studies*, vol. 2, no. 3, Toronto: Canadian Center of Science and Education, 102-114.

Кидер 1978: Kidder, R. Twin Obsessions: The Poetry and the Paintings of E. E. Cummings, *The Georgia Review*, Summer 1978. http://www.jstor.org/stable/4139759 ProQuest 09.04.2014.

Кристал, 2006: D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of The English Language*, Cambridge: CUP.

Ленгер 1957: S. K. Langer, *Philosophy in a New Key A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, third edition, Cambridge: Harvard University Press.

Лендлс 2001: I. Landles, „An Analysis of Two Poems by E.E.Cummings", in: Michael Webster (ed.), *Spring*, Volume 10, Allendale: Grand Valley State University, 31-43.

Менсија 2003: Mencia, M. *From Visual Poetry to Digital Art*. http://ualresearchonline.arts.ac.uk/2280/. 15.02. 2014.

Мекафери, 1986: F. McCaffery, *North of Intention, Critical Writings, 1973-86*, New York & Toronto: Roof Books.

Хирш 2005: E. Hirsch, „Helmet of Fire: American Poetry in the 1920s", in: H. Bloom (ed.), *Modern American Poetry*, Philadelphia: Chelsea House Publishers, 253-280.

Шкеровић 2002: С. Шкеровић , „Оглед о креативној методи Е.Е.Камингса" у: Тодоровић, М. (ур.) *Сигнал*, број 22-23-24, Београд: Београдска сигналистичка група, 59-61.

Mladen D. Papaz*
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale
Katedra za njemački jezik i književnost
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152445P
Originalni naučni rad

GLAGOLSKE ALOLEKSE U SLUŽBI MODALNIH PARTIKULA I NJIHOVI EKVIVALENTI U NJEMAČKOM JEZIKU

1. *Uvodne riječi*

Novija istraživanja u savremenoj srbističkoj naučnoj literaturu otkrivaju da i neki paradigmatski oblici glagola, tzv. glagolske alolekse[1], mogu da se jave u službi modalnih partikula sa značenjem govornikovog stava o sadržaju iskaza. Budući da o funkcionalnom i kategorijalnom podudaranju između paradigmatskih oblika glagola i modalnih partikula u gramatičkoj i naučnoj literaturi na njemačkom jeziku nije pisano, ovaj rad ima za cilj da kontrastiranjem istraži ova relativno nova saznanja i u njemačkom jeziku, te da prikaže sličnosti i razlike u poređenju sa srpskim jezikom.

1.1. Pri klasifikaciji i identifikaciji termina *partikula* nailazimo u gramatičkoj literaturi na njemačkom, kao i u srpskom jeziku, na različite stavove i podjele lingvista.
Različiti stavovi javljaju se zbog homoformnosti sa drugim nepromjenljivim vrstama riječi, najčešće sa prilozima, konjunktorima, a u njemčkom jeziku čak i sa pridjevima. Termin *partikula* neki gramatičari u njemačkoj gramatičkoj literaturi shvataju suviše široko, tako Engelovo (2004: 383–442) poglavlje o partikulama obuhvata sve nepromjenljive vrste riječi, ili se pod terminom *partikula* podrazumijevaju ekvivalenti *riječcama* u srpskom jeziku, kao što je slučaj kod autora Helbig, Buš (2001). Većina partikula nema specifikovano samostalno značenje i njihova „funkcija se u prvom redu sastoji u tome da izraze lični stav govornika prema sadržaju celog iskaza bilo prema nekom elementu u iskazu. [...] Stav prema svom, tuđem iskazu ili prema objektivnoj stvarnosti“ (Mrazović, Vukadinović 2009: 466).

Modalne partikule, koje izražavaju lični stav govornika prema sadržaju cijelog iskaza, u savremenoj literaturi njemačkog jezika izdvajaju se, uz upotrebu različite terminologije, kao zasebna podvrsta partikula. Engel (2004:

* mladen.papaz@ffuis.edu.ba

[1] Šipka (1998: 12) razlikuje leksemu, kao vrijednost u jeziku, sumu i imentilj svih realizacija, od njenih aloleksi, svih pojedničanih pojavljivanja u realizaciji sistema. Šipka izdvaja fizičke, funkcionalne i semantičke alolekse, u zavisnosti od toga da li se razlike javljaju na fizičkom planu, tzv. ortografski dubleti, npr. hommage/omaž, ili npr. alolekse glagola raditi: će raditi i radiće, u funkciji, pa tako alolekse mogu da imaju različite oblike (padeži, glagolska vremena, načini i sl.), ili u značenju, tako glagol raditi ima 3 značenja, *obavljati neki rad, biti zaposlen* ili *funkcionisati*.

423–425) izdvaja modalne partikule (*Modalpartikel*) i ranžirne partikule (*Rangierpartikel*), kojima govornik modifikuje sadržaj cijelog iskaza, uz objašenjenje da ranžirne, za razliku od modalnih partikula, ne mogu biti odgovori na da–ne pitanja i da se ne javljaju samostalno. Na sličnu podjelu nailazimo i kod Helbiga i Buša (2001) sa razlikom u terminologiji (Helbigovi i Bušovi termini *Abtönungspartikel/tonirajuća partikula* odgovarali bi terminu *Rangierpartikel*, *dakle* ranžirnim partikulama, dok bi termin *Modalwörter* odgovarao terminu *Modalpartikel*, odnosno modalne riječi[2]), što bi odgovaralo i najnovijoj podjeli u srpskom jeziku, kod Mrazović, Vukadinović (2009), sa podjelom na modalne partikule I i II.

2. *Glagolske alolekse u službi modalnih partikula u srpskom jeziku*

Ukoliko se sagledaju karakteristike modalnih partikula, kao nepromjenljive vrste riječi koje označavaju govornikov stav prema sadržaju cijelog iskaza, iznenađujući je zaključak u novijim istraživanjima u srpskom jeziku da i određeni glagolskih oblici pripadaju navodno ovoj kategoriji. Međutim, Kovačević (2009) dokazuje u svom radu da neke glagolske lekseme, tačnije njihovi paradigmatski oblici, tzv. glagolske alolekse, ne pripadaju kategoriji glagola, nego kategoriji partikula. Autor tvrdi da su neki glagolski oblici poput partikula nepromjenljivi, te da se upotrebljavaju samo u jednom obliku, da pri tome gube funkciju rečeničnog predikata, a preuzimaju funkciju modalne partikule. Na ovaj način određeni glagolski oblici se značenjski osamostaljuju i leksikalizuju, udaljujući se tako od osnovnog zančenja glagolske lekseme. Kovačević za analizu izdvaja tri sintetička glagolska oblika čije alolekse konverzijom prelaze u modalne priloge, a to su prezent, futur I i imperativ. Tvorba modalnih riječi konverzijom od prezentskih aloleksi pokazala se u srpskom jeziku kao najplodnija, pa tako autor navodi čak 12 oblika: *znači, izlazi, proizlazi, proističe, izgleda, razume se, sledi, stoji, biva, čini se, mora, jeste;* dok je konverzija od oblika futura I i imperativa svedena na pojedinačne slučajeve, tj. futurski oblik *biće;* i imperativne*: recimo, uzmimo.*

Ukoliko se objedine semantička značenja navedenih glagolskih aloleksi, lako se uočava da najveći broj označava a) *epistemičku modalnost,* kao što su prezentske alolekse *razume se*, *izgleda, jeste*, *mora*[3]; i futurski oblik *biće*, odnosno podvrstu epistemičke modalnosti sa značenjem *zaključivanja,* gdje se modalni sudovi izvode na osnovu dedukcije, a u koje spadaju glagolske alolekse: *znači*, *biva*, *izlazi*, *proizlazi*, *proističe*, *sl(ij)edi*, *ispada.* Pored epistemičke

[2] Interesantno je da ovu kategoriju kod Zeljko-Zubac (2014) nalazimo kod modalnih priloga (*Modaladverbien*).

[3] Kao potvrdna riječca *jeste* sinonimna je riječci *da* i izražava nedistanciranost od istinitosti propozicije, tj. uvjerenost u istinitost propozicije, tako da je njen semantički ekvivalent modalni epistemički izraz istina je. Modalno upotrijebljenoj partikuli jeste značenjski je bliska prezentska aloleksa stoji.

modalnosti, neke glagolske alolekse mogu da označavaju i b) *metajezičku modalnost*, „koja predstavlja kvalifikaciju razumljivosti iskaza, kao ocenu koju govorno lice daje o adekvatnosti forme iskaza njenom sadržaju i mogućnostima sagovornika da iskaz pravilno razume“, gdje su zapravo imperativne alolekse, *recimo* i *uzmimo*, prevedene konverzijom, izgubile značenje direktivnosti, te dobile značenje *metajezičke modalnosti.* Ovo značenje slično je metajezičkoj partikuli *na primjer*, odnosno izrazima: *drugim riječima*, *drugčije rečeno*, *to jeste, prema tome, na primer, naime*; dok aloleksa *recimo* može da se javi i sa značenjem – pretpostavimo. Kovačević navodi i jedan primjer koji označava c) *imperceptivnu modalnost* sa glagolom *smatrati*, odnosno bezličnim oblikom *smatra se*. Međutim, ova glagolska aloleksa podudara se samo funkcionlano, ali ne i kategorijalno, kao prethodni oblici, sa modalnim riječima. Autor objašnjava razliku između funkcionalnog i kategorijalnog podudaranja na osnovu glagolskih aloleksi *smatra se*[4], i *razume se*[5]:

Engleski je fudbal, smatra se, u ovom času najbolji na svetu.

Moji bezbednjaci su to, razume se, tretirali kao pretnju (Kovačević 2009: 173).

U navedenim primjerima glagolske alolekse imaju funkciju modalnih riječi, tj. u pitanju su u oba primjera glagolski oblici u impersonalnoj, obezličenoj formi trećeg lica prezenta jednine. Međutim, navedeni oblici nemaju isti morfološki i leksički status. Kovačević (2009: 174) navedenu tvrdnju dokazuje transformacijom paradigmatskih oblika i preobrazovanje u negiranu formu.

Smatra se da je engleski fudbal u ovom času najbolji na svetu. (*Smatramo da je engleski fudbal u ovom času najbolji na svetu.*) Engleski je fudbal, *smatra se*, u ovom času najbolji na svetu. (Engleski je fudbal, *smatramo*, u ovom času najbolji na svetu.) *Ne smatra se da je engleski fudbal u ovom času najbolji na svetu.* (*Ne smatramo da je engleski fudbal u ovom času najbolji na svetu.*)

**Razumemo da su moji bezbednjaci to tretirali kao pretnju. /*Razumeju da su moji bezbednjaci to tretirali kao pretnju.* *Moji bezbednjaci su to, *razumemo*, tretirali kao pretnju. */*Ne razume se da su moji bezbednjaci to tretirali kao pretnju* (Kovačević 2009: 174).

Aloleksa *smatra se* podložna je objema transformacijama, što znači da transformacije ne dovode u pitanje gramatičnosti i komunikativnu vrijednost iskaza, dok aloleksa *razumije se* nije podložna nijednoj od navedenih transformacija. Za razliku od oblika *smatra se*, koji je i dalje glagol, oblik *razumije se* je samo porijeklom glagol, a u datoj rečenici je modalna riječ. Dok

[4]Kovačević (2009: 174): „Glagolska aloleksa *smatra se* ima imperceptivno značenje, koje podrazumijeva isključenje govrnog lica kao izvora informacija, i to značenje slično značenju modalne riječi navodno.“

[5] Kovačević (ibid.: 175): Glagolska aloleksa *razume se* takođe ima modalno značenje, ali modalno epistemičko značenje, koje podrazumijeva kvalifikaciju uvjerenosti govornog lica u istinitost sadržaja iskaza i to značenje je gotovo podudarno značenju modalne riječi *naravno.*

je leksema *smatra se* samo funkcionalno modalna riječ, leksema *razume se* ima morfološki status modalne riječi, ona više ne pripada glagolskoj kategoriji riječi, nego je prešla u kategoriju modalnih priloga.

3. *Glagolske alolekse u službi modalnih partikula u njemačkom jeziku*

Kako bismo istražili navedene tvrdnje o glagolskim aloleksama i njihovim mogućnostima vršenja funkcije modalnih partikula i u njemačkom jeziku, za analizu smo odabrali glagolske alolekse za koje je u srpskom jeziku dokazano da pripadaju kategoriji modalnih partikula i poredili iste sa njihovim korespondentima u njemačkom jeziku.

Analizom korpusa koji čine publicističko informativni tekstovi, tj. elektronska izdanja dnevnih listova (*die Zeit, die Welt*) u njemačkom jeziku, uvidjeli smo da određeni paradigmatski oblici glagola, mogu zaista i u njemačkom jeziku, da imaju funkciju identičnu modalnim partikulama. Međutim, za razliku od srpskog jezika, gdje se ovaj slučaj javlja čak kod 12 paradigmatskih oblika, u njemačkom jeziku funkciju modalnih partikula mogu da preuzmu samo ekvivalenti glagolskim aloleksama *razumije se (versteht sich)* i *stoji/jeste (stimmt),* o čijim sitnaksičkim karakteristikama će nešto kasnije biti više riječi.

Za ostale korespondente (*müssen, scheinen, aussehen, vorkommen, bedeuten, heißen*) koji su u ovom radu podvrdgnuti kontrastiranju, nismo u odabranom korpusu zabilježili primjere bez subjekta, jer je u njemačkom jeziku subjekat obligatorna dopuna i kao takva mora biti uvijek izrečena. S obzirom na tu činjenicu, korespondenti navedenih prezentskih glagolskih aloleksi spadaju u njemačkom jeziku u modalne (*mora/muss*), modalitetne (*čini se/(es)scheint*), i punoznačne glagole (*izgleda/sieht aus), (daraus)folgt/slijedi), (ergibt sich/proizlazi/proističe/izlazi)*, *(biva/kommt vor), (znači/bedeutet/es heißt)* i neće biti dalje predmet analize[6], kao ni imperativne alolekse *recimo/uzmimo*[7],

[6] Ovdje treba istaći da smo u odabranom korpusu zabilježili dvije prezentske alolekse koje su semantički slične modalnim zaključnim partikulama: *znači, biva, izlazi, ispada, proizlazi, proističe i slijedi* (Kovačević 2009: 183) u srpskom jeziku. Prezentske glagolske alolekse (*daraus*) *folgt* i *ergibt* (*sich*) javljaju se u zabilježenim primjerima takođe bez subjekta u površinskoj strukturi i preuzimaju funkciju povezivanja, odnosno izvođenja zaključka u odnosu na prethodni iskaz, značenje semantički podudarno konektorima zaključivanja (*konkluzivni konektori*) (Mrazović 2009: 736). Velčić (1987: 29) razlikuje pet kategorija konektora, relativne, vezničke, priložne, frazeologizirane i propozicionalne. U propozicionale konektore ubraja rečenice u bezličnom obliku u kojim se pojavlju semantički specifični glagoli, kao što su glagoli govorenja, pokazivanja ili upozoravanja, kao npr. to će reći da, to znači da... itd., što bi semantički bilo najbliže impersonalnim glagolskim aloleksama *folgt* ili *ergibt* (sich) u njemačkom jeziku. Navedene glagolske alolekse javljaju se u korpusu u inicijalnoj poziciji, isključivo u impersonalnom obliku trećeg lica jednine, gdje zapravo ovi paradigmatski oblici glagola uvode zaključke koji proizilaze iz prethodnog sadržaja, kao npr.:

odnosno futurska aloleksa *biće* koje se takođe u njemačkom jeziku javljaju obligatorno sa subjektom, što znači da se navedeni oblici ne mogu javiti samostalno u rečenici.

3.1. *Prezentske glagolske alolekse versteht sich (razumije se) i stimmt (stoji/jeste) u njemačkom jeziku*

3.1.1. Glagol *sich verstehen* određuje se u naučnoj i leksikografskoj literaturi kao polisemičan, punoznačan glagol. Iako Dudenov rječnik (Duden 1996: 1667) navodi čak šest semantičkih značenja za ovaj glagol, u rječniku ne nailazimo na

---

1. *In der Affäre um den Bischof sieht es derzeit so aus, als sei beim Bau des Limburger Diözesanzentrums nicht gegen staatliche Gesetze verstoßen oder exzessiv Geld aus dem Fenster geworfen worden. Daraus folgt: Wenn der Papst demnächst über die weitere Verwendung des in "Auszeit" befindlichen Bischofs zu entscheiden hat, dürfte sich Franziskus weder damit beschäftigen müssen, ob Tebartz-van Elst ein Schurke ist, noch damit, ob im Bistum geprotzt und finanziell getrickst wurde* (http://www.welt.de, preuzeto 29. 11. 2014).

2. *Wer vor dem Überqueren einer Straße von seinem Fahrrad absteigt und das Gefährt schiebt, gilt von diesem Augenblick an nicht mehr als Radfahrer, sondern als Fußgänger, für den das Verkehrsrecht keine Bekleidungsvorschriften kennt. Das hat das Landgericht Coburg in einem bereits rechtskräftigen Urteil festgelegt (Az.: 21O 757/10). Daraus folgt: Wer von seinem Motorrad absteigt, gilt automatisch als Radfahrer, wer das Motorrad rückwärts schiebt, wird rein rechtlich zu einem unbekleideten Fußgänger* (http://www.welt.de, 29. 11. 2014).

1. *Regelmäßig belegen Untersuchungen, wie schwer der soziale Aufstieg in Deutschland ist. So zeigt die jüngste Sozialerhebung des Studentenwerks, dass von 100 Akademikerkindern 77 ein Studium aufnehmen. Bei Nichtakademikern sind es nur 23 Prozent. Daraus ergibt sich: Die Welt ist ungerecht* (http://www.welt.de, 29. 11. 2014).

2. *Der Mann muss es wissen, gilt ja selbst als einer der klügsten Schriftsteller seiner Generation. Ergibt: Intelligenz im Quadrat. Dass das für die gelben Eierköpfe aus Springfield gilt, zeigt der britische Wissenschaftsjournalist Simon Singh in seinem neuen Buch "Homers letzter Satz"*. (http://www.welt.de, 29. 11. 2014).

Popratni detalj uz navedene glagolske alolekse često je anafora *daraus* (*iz toga*) koja se javlja kao ukazivački element i upućuje na prethodni iskaz, dok su impersonalni oblici glagola u funkciji tekstualnih konektora koji povezuju sadržaj koji prethodi i zaključak koji se iz njega izvodi.

[7] Kada govorimo o obligatornosti subjekata uz imperativne alolekse mislimo isključivo na *1. lice množine.*

značenje koje je veoma frekventno u publicističkom stilu, a koje bi se moglo parafrazirati kao *biti jasno, razumijeti se samo po sebi*. Međutim, na ovo značenje nailazimo u nešto novijim izdanjima, tj. u Dudenovom rječniku (2006: 1834) i u rječniku valentnosti glagola Đorđević/Engel (2013) gdje se za ovaj glagol navodi da je samo u tom slučaju jednovalentan, te da je uz ovaj glagol subjekat nužno apstraktan i najčešće izražen u vidu subjunktorske fraze, odnosno tzv. dass-rečenice, kao u sljedećim primjerima preuzetim iz korpusa:

1. *Dass die Bewertungen höchst subjektiv erfasst sind, versteht sich.* (http://www.welt.de, preuzeto 2. 5. 2014) *1.a) Da su ocjene veoma subjektivno određene, razumije se.*
2. *Dass angesichts dessen die deutschen Aufnahme-Kontingente extrem klein sind, versteht sich. (*http://www.welt.de, 2. 5. 2014) 2.a) *Da su na osnovu toga njemački kontingenti za prijem ekstremno mali, razumije se*.
3. *Es versteht sich, dass André sie nach der Vorstellung abholt, schließlich ist er von Beruf Taxifahrer. (*http://www.welt.de, 2. 5. 2014) *3.a) Razumije se, da će Andre doći po nju nakon predstave, pa on je po zanimanju taksista.*
4. *Die Welt wird sich ein Stück weiter in Richtung Kalter Krieg verändern, doch um Schlimmeres zu verhindern, muss die EU so antworten. Dass diese Maßnahme gekoppelt ist an die Option eines diplomatischen Austauschs, versteht sich von selbst.* (http://www.zeit.de, 2. 5. 2014) 4.a) *Da je ova mjera povezana sa mogućnošću diplomatske razmjene, razumije se samo po sebi.*

Međutim, u publicističkom stilu ova impersonalna glagolska aloleksa *versteht sich* javlja se često i u intermedijalnoj, intonaciono i interpunkcijski izdvojenoj poziciji. U tom slučaju ova glagolska aloleksa označava uvjerenost govornika u istinitost prethodno izrečenog iskaza, gotovo podudarno značenju modalnih partikula *naravno/očito (natürlich/selbstverständlich/offenbar)*, što čini ovu prezentsku glagolsku aloleksu semantički podudarno s modalnim riječima/partikulama, što ilustruju sljedeći primjeri:

5. *Wir sprechen von der zweiten Karriere, versteht sich, denn als Fußballspieler bot Matthäus wahrlich keinen Grund zum Mitleid, so wie Michel selbst auch kein Schlechter war mit seinen 559 Spielen, 178 Toren und noch mehr Vorlagen für Emilio Butragueno oder Hugo Sanchez, damals, als exquisiter Mittelfeldmann bei Real Madrid* (http://www.welt.de, 2. 5. 2014). *[Wir sprechen von der zweiten Karriere, versteht sich/natürlich/selbstverständlich,] 5.a) Mi govorimo o drugoj karijeri, razumije se, jer kao fudbaler Mateus zaista nije davao povoda za sažaljevanje... [Mi govorimo o drugoj karijeri, razumije se/naravno/očito...]*

6. *Es ist ein leichter Klettersteig, versteht sich, niedrigste Kategorie (* http://www.zeit.de, 2. 5. 2014). *[Es ist ein leichter Klettersteig, versteht sich,/natürlich/offenbar] 6.a) To je zaista jedan mali uspon za penjanje, razumije se, najmanja kategorija. [To je zaista jedan mali uspon za penjanje, razumije se/naravno...]*

Osim u intermedijalnoj poziciji (5–6) ovaj impersonalni oblik trećeg lica jednine javlja se najčešće sa identičnom funkcijom i u postpoziciji, na kraju rečenice, kao u sljedećim primjerima:

7. *Carneys Aufgabe ist es, für günstige Schlagzeilen zu sorgen, für seinen Arbeitgeber, versteht sich (*http://www.welt.de, 2. 5. 2014). *7.a) Karnejev zadatak je da se pobrine za povoljne naslove, za svog poslodavca, razumije se.*
8. *Wegen zu vieler Retouren setzen zwei Drittel der Händler ihre Kunden inzwischen einfach vor die Tür, virtuell, versteht sich* (http://www.welt.de, 2. 5. 2014). *8.a) Zbog previše povrata dvije trećine trgovaca izbacuje svoje klijente jednostavno pred vrata, virtuelno, razumije se.*
9. *"Die politische Kommunikation der CSU im System Bayerns" ist Scheuers Dissertation überschrieben. Schon diese uferlose Themenstellung weckt Zweifel. Damit sollte sich ein Mann auseinandersetzen, der seit 2002 im Bundestag sitzt – für die CSU, versteht sich* (http://www.welt.de, 2. 5. 2014). *9.a) Sa tim bi se trebao pozabaviti jedan čovjek, koji već od 2002. godine sjedi u Bundestagu, za CDU, razumije se.)*

Za razliku od intermedijalne pozicije, gdje impersonalna glagolska aloleksa *versteht sich* izražava uvjerenost govonika u istinitost prema cijelom iskazu, u postpoziciji ovaj glagolski oblik odnosi se, u navedenim primjerima, na prijedloške fraze, kao štu su: *ispred CSU-a, za svog poslodavca*, odnosno pridjev *virtualno.*

Navedene fraze mogle bi se posmatrati i kao eliptične konstrukcije, dijelovi nastali redukcijom subjuktorske fraze, gdje zapravo kontekst dozvoljava ukidanje redundantnog dijela, tj. dijelova subjunktorske fraze, koja bi se mogla rekonstruisati pomoću iskaza koji prethodi, što se može jasno uočiti u sljedećim rekonstrukcijama:

7. b) Carneys Aufgabe ist es, für günstige Schlagzeilen zu sorgen, für seinen Arbeitgeber, versteht sich.
Dass er für seinen Arbeitgeber für günstige Schlagzeilen sorgt, versteht sich. = ~~Dass er~~ für seinen Arbeitgeber ~~für günstige Schlagzeilen sorgt,~~ versteht sich. = für seinen Arbeitgeber, versteht sich.

(Karnejev zadatak je da se pobrine za povoljne naslove, za svog poslodavca, razumije se.= Da se brine zbog svog poslodavca za povoljne naslove, razumije se.= ~~Da se brine~~ zbog svog poslodavca ~~za povoljne naslove~~, razumije se.= za svog poslodavca, razumije se. 8. b) Wegen zu vieler Retouren setzen zwei Drittel der Händler ihre Kunden inzwischen einfach vor die Tür, virtuell, versteht sich. = [Dass sie nur virtuell vor die Tür gesetzt werden, versteht sich.) = ~~Dass sie nur~~ virtuell ~~vor die Tür gesetzt werden~~, versteht sich.] =.... virtuell, versteht sich. (Zbog previše povrata dvije trećine trgovaca izbacuje svoje klijente jednostavno pred vrata, virtuelno, razumije se. = Da se oni samo virtuelno izbacuju pred vrata, razumije se.) = ~~Da se oni samo~~ virtuelno ~~izbacuju pred vrata~~, razumije se. = virtuelno, razumije se.) 9. b) Damit sollte sich ein Mann auseinandersetzen, der seit 2002 im Bundestag sitzt – für die CSU, versteht sich. Dass er für die CSU im Bundestag sitzt, versteht sich. = ~~Dass er~~ für die CSU ~~im Bundestag sitzt~~, versteht sich. = für die CSU, versteht sich. (Sa tim bi se trebao pozabaviti jedan čovjek, koji već od 2002. godine sjedi u Bundestagu, ispred CSU-a, razumije se = Da sjedi ispred CSU-a u Bundestagu, razumije se. = ~~Da sjedi~~ ispred CSU-a u Bundestagu, razumije se. = ispred CSU-a, razumije se.

U prilog tvrdnji da su gore navedeni primjeri eliptične konstrukcije ide i činjenica da je u njemačkom jeziku subjekat obligatorna dopuna, koja se ne može izostaviti čak i kada je poznat iz konteksta, sa rijetkim izuzecima u svakodnevnom govoru i telegramima[8], u koje bi spadao i gore navedeni paradigmatski oblik glagola *sich verstehen.* [9]

[8] Engel (2004: 97): Es muss betont werden, dass das Subjekt [...] im Deutschen eine obligatorische Ergänzung ist. Es darf also auch im Textzusammenhang, d. h. wenn die Subjektgröße bekannt ist, nie weggelassen werden. Ausnahmen gibt es nur in der saloppen Alltagssprache und im (mittlerweile fast ausgestorbenen) Telegramm.

[9] Helbig (1992: 47–49) navodi da Ružička (1978) kao prvi pominje pragmatičnu valentnost. Ta pragmatična valentnost opisuje okolnosti, da pod pragmatičnim aspektom konkretne komunikacije govornik ima slobodan izbor da nešto realizuje ili ne realizuje na površinskom nivou. Helbig ukazuje i na činjenicu da valentnost zavisi i od vrste teksta. U različitim vrstama teksta (diskusijama, svakodnevnom govoru, telegramima, novinskim naslovima) može doći, u zavisnosti od komunikativne namjere govornika, do skraćivanja ili izostavljanja pojedinih dijelova rečenice/fraza, čak i obligatornih dopuna. Eliminacijom odeđenih fraza/rečeničnih dijelova nastaju gramatički netačne rečenice, ali ipak prihvatljivi izrazi, koji su često i uobičajeniji od potpunih, gramatički tačnih rečenica, koje zvuče često neprirodno i redudantno.

Helbig (1992: 49) navodi sljedeći dijalog kao primjer:

A: *Hast du Brötchen gekauft?*

B*: Das habe ich gemacht. /- Habe ich gemacht. / - Das habe ich. / - Habe ich.*

Nikula (1978) dolazi do zaključka da je u određenim kontekstualnim uslovima moguće izostaviti sve dijelove u rečenici. Subjekat se najčešće izostavlja u kontekstu,

Rekonstrukcija elidiranih elemenata, odnosno subjekta uz impersonalni paradigmatski oblik glagola *versteht sich* nije moguća samo u postpoziciji, nego i u intermedijalnoj poziciji. Pa je tako ovdje otvoreno mjesto subjekta moguće popuniti pokaznom zamjenicom *das* (*to*), koja predstavlja anaforu za prethodno izrečeni iskaz. Međutim, za razliku od njemačkog jezika u srpskom jeziku nije moguće uvrstiti pokaznu zamjenicu *to* (das) na mjesto subjekta bez strukturnih i semantičkih promjena u rečnici, kao što to ilustruju sljedeći primjeri:

> *5.b) Wir sprechen von der zweiten Karriere, versteht sich, denn als Fußballspieler bot Matthäus wahrlich keinen Grund zum Mitleid, so wie Michel selbst auch kein Schlechter war mit seinen 559 Spielen, 178 Toren und noch mehr Vorlagen für Emilio Butragueno oder Hugo Sanchez, damals, als exquisiter Mittelfeldmann bei Real Madrid. [Wir sprechen von der zweiten Karriere, das versteht sich...] (Mi govorimo o drugoj karijeri, razumije se, jer kao fudbaler Mateus zaista nije davao povoda za sažaljevanje... [*Mi govorimo o drugoj karijeri, to razumije se... 6.b) Es ist ein leichter Klettersteig, versteht sich, niedrigste Kategorie. [Es ist ein leichter Klettersteig, das versteht sich...] (*To je zaista jedan mali uspon za penjanje, razumije se, najniža kategorija.) [To je zaista jedan mali uspon za penjanje, to razumije se...]*

Prethodne rekonstrukcije dopuna uz glagolske alolekse dokazuju da se paradigmatski oblici glagola *versteht sich* i *razumije se* bitno razlikuju u srpskom i njemačkom jeziku.[10] Ukoliko sagledamo sve dosada navedene činjenice, možemo zaključiti da je impersonalni oblik trećeg lica jednine *versteht sich* u navedenim eliptičnim konstrukcijama funkcionalno i semantički sinoniman sa modalnim riječima. Međutim, za razliku od srpskog jezika gdje se ovaj oblik funkcionalno i kategorijalno značenjski osamostalio, izgubivši pri tome skoro sve odlike glagola, u njemačkom jeziku je ipak u pitanju glagol

---

pošto za samu komunikaciju nije potreban. Izostavljanje dopuna nije uvijek moguće, nego je vezano i uslovljeno vrstom teksta i komunikativnom situacijom (prema: Helbig 1992: 50).

[10] Ovdje treba istaći da navedene glagolske alolekse imaju i sličnosti, uz glagolsku aloleksu *versteht sich* mogao bi se u oba jezika dodati i modifikativni dodatak u vidu prijedloške fraze *von sich selbst* (*samo po sebi*), što je svojstveno kategoriji glagola, ali nikako i partikula, kao npr.:

1. Carneys Aufgabe ist es, für günstige Schlagzeilen zu sorgen, für seinen Arbeitgeber, versteht sich von selbst. (Karnejev zadatak je da se pobrine za povoljne naslove, za svog poslodavca, razumije se samo po sebi .)

2. Wegen zu vieler Retouren setzen zwei Drittel der Händler ihre Kunden inzwischen einfach vor die Tür, virtuell, versteht sich. (Zbog previše povrata dvije trećine trgovaca izbacuje svoje klijente jednostavno pred vrata, virtuelno, razumije se samo po sebi.)

semantički samo podudaran modalnim partikulama, što dokazuju i rekonstrukcije dopuna koje su zbog ekonomičnosti u jeziku i kao komunikativno redudante, izostavljene. Sama činjenica da ovaj impersonalni oblik trećeg lica jednine otvara mjesto subjektu rješava sve diskusije o kategorijalnoj pripadnosti ove glagolske alolekse.

3.1.2. Osim navedene glagolske alolekse *versteht sich* i impersonalni oblik trećeg lica jednine glagola *stimmen*[11] može da se pojavi bez realizovanog subjekta u površinskoj strukturi rečenice. Kao takva impersonalna glagolska aloleksa *stimmt* predstavlja pozitivnu, potvrdnu reakciju na prethodno izrečeni iskaz i funkcionalno je sinonimna epistemičkim partikulama *sicher/(bestimmt)/ natürlich* koje izražavaju govornikovu uvjerenost u sadržaj propozicije kao što to ilustruju primjeri pod b):

1. *Das wäre meiner Großmutter nie passiert", entrüstet sich der junge Mann. Stimmt, meint Koda, achselzuckend* (http://www.welt.de, preuzeto 15. 11. 2014). *1.b) Stimmt[sicher /bestimmt/natürlich]. 2.) Hamburgs Bürgermeister Olaf Scholz war immerhin schon Bundesminister. Stimmt, er hat aber insgesamt sehr wechselhaften Stand in der Bundespolitik gehabt, am Anfang ist er ziemlich untergegangen* (http://www.welt.de, 15. 11. 2014). *2.b) Stimmt [sicher /natürlich]. 3.) Herr Garfield: Hand aufs Herz, wissen Sie, in welcher Stadt Sie gerade sind? Andrew Garfield: Ich bin mir ziemlich sicher, dass ich in Berlin bin. Oder? (schaut aus dem Fenster, sieht das Brandenburger Tor). Ja, stimmt* (http://www.welt.de, 15. 11. 2014). *3.b) Stimmt[sicher /natürlich]. 4.) Die Frage bringt den Jung-Monarchen kurz aus dem Konzept, dann setzt er sein breitestes Lächeln auf: "Stimmt, es gibt ja noch gar keinen König Joshua. Dann werde ich eben Joshua I.!"* (http://www.zeit.de, 15. 11. 2014). *4.b.) Stimmt[sicher/natürlich].*

Navedena aloleksa *stimmt* mogla bi se parafrazirati kao „biti tačno, odgovarati istini". Međutim, iako su navedene glagolske alolekse funkcionalno i semantički sinonimne partikulama *sicher/bestimmt/ natürlich* (v. primjere pod b), one to nisu i kategorijalno, jer i primjeri koji slijede spadaju u eliptične oblike u kojima je izostavljen subjekat kao komunikativno redudantan, kao što to ilustruju sljedeći rekonstruisani primjeri pod c):

1. *Das wäre meiner Großmutter nie passiert", entrüstet sich der junge Mann. Stimmt, meint Koda, achselzuckend. 1.c) Es stimmt, dass*

[11] Dudenov rječnik (1996: 1471) parafrazira značenje glagola *stimmen* kao „odgovarati činjenicama, biti tačan", i navodi primjere sa fakultativnim subjektom: *[Das] stimmt [haargenau]*.

> *wäre deiner Großmutter nie passiert. 2.) Hamburgs Bürgermeister Olaf Scholz war immerhin schon Bundesminister. Stimmt, er hat aber insgesamt sehr wechselhaften Stand in der Bundespolitik gehabt, am Anfang ist er ziemlich untergegangen. 2.c) Es/Das stimmt, er war schon immerhin Bürgermeister. 3.) Herr Garfield: Hand aufs Herz, wissen Sie, in welcher Stadt Sie gerade sind? Andrew Garfield: Ich bin mir ziemlich sicher, dass ich in Berlin bin. Oder? (schaut aus dem Fenster, sieht das Brandenburger Tor). Ja, stimmt. 3.c) Es/Das stimmt, ich bin in Berlin. 4.) Die Frage bringt den Jung-Monarchen kurz aus dem Konzept, dann setzt er sein breitestes Lächeln auf: "Stimmt, es gibt ja noch gar keinen König Joshua. Dann werde ich eben Joshua I.!" 4.c) "Es/Das/Es stimmt, es gibt ja noch gar keinen König Joshua. Dann werde ich eben Joshua I.!"*

3.2. *Imperativne alolekse*

Imperativne alolekse *uzmimo i recimo* su u srpskom jeziku (Kovačević 2009: 185) konverzijom prevedene u modalne partikule sa značenjem *metajezičke modalnosti* (*modalnost razumljivosti*), sinonimne izrazima poput *na primjer, drugim rečima, drugačije rečeno, to jeste, prema tome* (Piper i dr. 2005: 646) koji bi spadali u konektore objašnjavanja (eksplikativni konektori) (Velčić 1987).

Korespondenti navedenih partikula (*nehmen* i *sagen*) su i u njemačkom jeziku takođe izgubili značenje direktivnosti i semantički su sinonimne sa metajezičkom i epistemičkom modalnošću što dokazuju i sljedeće supstitucije sa prijedloškom frazom *zum Beispiel* (*na primjer*) pod a):

> 1.) *Nehmen wir Toni Kroos, den deutschen Nationalspieler. Einer, der irgendwie immer dabei ist und bislang doch nicht als unabkömmlich wahrgenommen* (http://www.welt.de, preuzeto 22. 11. 2014). *1.a) Nehmen wir[zum Beispiel] Toni Kroos, den deutschen Nationalspieler. 2.) Nehmen wir 1988, die Besetzung des Lenné-Dreiecks* (http://www.welt.de, 22. 11. 2014). *2.a) Nehmen wir [zum Beispiel] 1988, die Besetzung des Lenné-Dreiecks. 3.) Nehmen wir die kommenden Partien der deutschen Mannschaft gegen Gibraltar und Spanien* (http://www.welt.de, 22. 11. 2014). *3.a) Nehmen wir [zum Beispiel] die kommenden Partien der deutschen Mannschaft gegen Gibraltar und Spanien.*
>
> *4.) Seit Kurzem ist es nicht mehr nötig, an die, sagen wir mal, Amalfiküste zu reisen, um in die sagenhafte Welt der Zitronengewächse abzutauchen* (http://www.welt.de, 22. 11. 2014). *4.a) Seit Kurzem ist es nicht mehr nötig, an die, sagen wir mal [zum Beispiel], Amalfiküste zu*

reisen... 5.) Im Gegensatz zu, sagen wir, Kate Moss sind Pokale meistens hässlich (http://www.welt.de, 22. 11. 2014). *5.a) Im Gegensatz zu, sagen wir [zum Beispiel], Kate Moss sind Pokale meistens hässlich. 6.) Oder sagen wir, ich muss der Zeit voraus sein* (http://www.welt.de, 22. 11. 2014). *6.a) Oder sagen wir [Oder vermuten wir mal], ich muss der Zeit voraus sein. 7.) Die Szene könnte vielleicht vier Jahre später spielen, sagen wir, am 9. Februar 1985* (http://www.welt.de, 22. 11. 2014). *7.a) Die Szene könnte vielleicht vier Jahre später spielen, sagen wir [vermuten wir mal], am 9. Februar 1985.*

Uprkos činjenici da su imperativni oblici *uzmimo* (*nehmen wir*) i *recimo* (*sagen wir*) i u njemačkom jeziku izgubili značenje direktivnosti i da su semantički sinonimni sa metajezičkom i epistemičkom modalnošću, u njemačkom jeziku navedene imperativne alolekse[12] se ne mogu pojaviti u prvom licu množine bez subjekta, pa kao takve ne mijenjaju kategoriju kojoj pripadaju, tj. i dalje pripadaju kategoriji glagola, kao npr.:

1.c) **Nehmen ~~wir~~ Toni Kroos, den deutschen Nationalspieler.*
*4.c) *Seit Kurzem ist es nicht mehr nötig, an die, sagen ~~wir mal~~, Amalfiküste zu reisen, um in die sagenhafte Welt der Zitronengewächse abzutauchen.*

3.3. *Futurske alolekse*

Za razliku od srpskog jezika gdje se futurska aloleksa (*biće*) gradi od sintetičkog oblika, u njemačkom jeziku futur I gradi se isključivo od analitičnog (složenog) oblika, tj. od pomoćnog glagola *werden* i punoznačnog glagola u obliku infinitiva i subjekta mora također biti izrečen, tako da ovi oblici s obzirom na neupitnu kategorijalnu pripadnost u njemačkom jeziku neće biti predmet rasprave i analize u ovom radu.[13]

[12] Treba istaći da se u njemačkom jeziku subjekat javlja obligatorno u obliku imperativa samo u 1. licu množine, dok se glagolske alolekse u 2. licu jednine i množine javljaju bez subjekta. Paradigmatski oblik glagola *nehmen* funkcionalno i kategorijalno je podudaran sa metajezičkom modalnošću, ali ne i oblici glagolske alolekse *sagen* koji gube metajezičko značenje u 2. licu jednine i množine, kao što se to može vidjeti iz sljedećih transformacija paradigmatskih oblika:

1.c) *Nimm/Nehmt Toni Kroos, den deutschen Nationalspieler.*
*4.c) *Seit Kurzem ist es nicht mehr nötig, an die, sag/sagt, Amalfiküste zu reisen, um in die sagenhafte Welt der Zitronengewächse abzutauchen.*

[13] U stručnoj literaturi se navodi da modalni glagol werden u kombinaciji sa durativnim glagolima ispoljava čisto (modalno) epistemičko značenje, kao npr.:

Die Armee wird Schiffe haben, sagte, er. /Es wird ein Junge sein (Mirnić 2014: 36).

Zaključak

U ovom radu smo kontrastivnom analizom pokazali da glagolske alolekse nastale konverzijom mogu i u njemačkom jeziku preuzeti funkciju modalnih partikula. U srpskom jeziku modalne partikule nastale od prezentskih aloleksi pokazale su se kao najfrekvetnije, dok se znatno rjeđe javljaju imperativne i futurske alolekse. Analiza publicističko informativnih tekstova na njemačkom jeziku pokazala je da se prezentske, imperativne i futurske alolekse sa epistemičkim značenjem svode svega na nekoliko unikatnih oblika, tj. na bezlične oblike *versteht sich*/*stimmt*. Impersonalne glagolske alolekse (*versteht sich/stimmt*) preuzimaju u njemačkom jeziku u određenom kontekstu samo funkcijalno ulogu modalnih partikula, ali ne i kategorijalno, što znači da navedeni oblici u njemačkom jeziku ne mijenjaju morfološku kategoriju kojoj pripadaju, nego samo stupaju u funkciju modalnih riječi u sastavu određenih izraza. Za razliku od srpskog jezika gdje skoro sve glagolske alolekse osamostaljuju svoje značenje i mijenjaju kategoriju kojoj pripadaju, u njemačkom jeziku su u pitanju eliptične konstrukcije koje su zbog ekonomičnosti u jeziku samo svedene na navedene paradigmatske oblike.

Izvori

Primjeri za glagol verstehen:

1. http://www.welt.de/politik/deutschland/article125796540/Hoeness-muss-im-Hotel-Vier-Eisenstangen-einchecken.html, preuzeto 2. 5. 2014. godine.
2. http://www.welt.de/print/die_welt/politik/article125094954/Aus-dem-Buergerkrieg-in-die-deutsche-Buerokratie.html, preuzeto 2. 5. 2014. godine.
3. http://www.welt.de/print/welt_kompakt/kultur/article124797107/Mutti-will-gerne-Greta-Garbo-sein.html, preuzeto 2. 5. 2014. godine.
4. http://www.zeit.de/politik/ausland/2014-03/EU-Putin-Ukraine-Russland-Wirtschaftssanktionen/seite-2
5. http://www.welt.de/print/welt_kompakt/sport/article128855/Club/der/Gescheiterten/mischt/die_Koeningsklasse/auf.html, preuzeto 2. 5. 2014. godine.
6. http://www.zeit.de/reisen/2014-03/oesterreich-steiermark-klettern-kinder, preuzeto 2. 5. 2014. godine.

Međutim, subjekat se ne može izostaviti u navedenim konstrukcijama: **~~Die Armee~~ wird Schiffe haben, sagte, er. / *~~Es~~ wird ein Junge sein.* Više o epistemičkoj upotrebi glagola *werden* kod Mirnić (2014: 34–49).

7. http://www.welt.de/regionales/koeln/article126973355/Stadt-will-mehr-Sicherheit-fuer-Radfahrer.html
8. http://www.welt.de/geschichte/article126980316/Obama-Sprecher-hat-Sowjet-Propaganda-in-Kueche.html, preuzeto 2. 5. 2014. godine.
9. http://www.welt.de/print/wams/debatte/article124451477/Doktor-Duennbrettbohrer.html,preuzeto 2. 5. 2014. godine.

stimmen:

1. http://www.welt.de/icon/article127674697/Harold-Koda-Der-feine-Strippenzieher.html, preuzeto 15.11. 2014. godine.
2. http://www.welt.de/print/wams/hamburg/article127344553/Vom-Streben-nach-Macht.html preuzeto 15.11. 2014. godine.
3. http://www.welt.de/print/welt_kompakt/berlin/article126997640/Jeder-kann-etwas-tun.html preuzeto 15.11. 2014. godine.
4. http://www.zeit.de/hamburg/kultur/2014-04/kinderschauspieler-musical-koenig-der-loewen preuzeto 15. 11. 2014. godine.

nehmen/sagen wir:

1. http://www.welt.de/sport/fussball/em-2016/article134516729/Kroos-ist-der-grosse-Gewinner-Oezil-das-Sorgenkind.html, preuzeto 22. 11. 2014. godine.
2. http://www.welt.de/geschichte/article126322649/Als-die-Linksautonomen-nach-Ost-Berlin-flohen.html, preuzeto 22. 11. 2014. godine.
3. http://www.welt.de/sport/fussball/em-2016/article134103225/Der-langsame-Tod-der-Fussball-Laenderspiele.html, preuzeto 22. 11. 2014. godine.
4. http://www.welt.de/print/wams/nrw/article127344581/Im-Namen-der-Zitrone.html, preuzeto 22. 11. 2014. godine.
5. http://www.welt.de/print/die_welt/sport/article127106465/Besser-als-das-Original.html, preuzeto 22. 11. 2014. godine.
6. http://www.welt.de/print/welt_kompakt/print_lifestyle/article126336758/Meine-Kleider-schreien-nicht-sie-fluestern.html, preuzeto, 22. 11. 2014. godine.
7. http://www.welt.de/print/welt_kompakt/vermischtes/article126548934/Bis-zum-bitteren-Ende.html, preuzeto 22. 11. 2014. godine.

folgt (daraus):

1. http://www.welt.de/print/die_welt/debatte/article126069118/Besinnung-auf-sich-selbst.html, preuzeto 29. 11. 2014.

2. http://www.welt.de/print/die_welt/debatte/article107469540/Leserbriefe.html, preuzeto 29. 11. 2014.

sich ergeben:

1. http://www.welt.de/icon/article134878426/So-schaffen-Sie-es-in-Deutschland-ganz-nach-oben.html, preuzeto 29. 11. 2014.
2. http://www.welt.de/print/welt_kompakt/print_muenchen/article122064225/Muenchner-Naechte, html preuzeto 29. 11. 2014.

Literatura

Duden 1996 /2006: Duden, *Deutsches Universalwörterbuch*: Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

Đorđević, Engel 2013: M. Đorđević, U. Engel, *Srpsko-nemački rečnik valentnosti glagola- Wörterbuch zur Verbvalenz serbisch-deutsche*, München-Berlin-Washington, D. C.: Verlag Otto Sagner.

Đorđević, Engel 2013: M. Đorđević, U. Engel, *Wörterbuch zur Verbvalenz Deutsch Bosnisch/Kroatisch/Serbisch*, München: Iudicium Verlag GmbH.

Engel 2004: U. Engel, *Deutsche Grammatik.* München: IUDICUM Verlag GmbH.

Helbig, Buša 2001: G. Helbig, J. Buscha, *Deutsche Grammatik-Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin/München: Langenscheidt KG.

Helbig 1992: G. Helbig, *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*, Tübingen: Max Niemayer Verlag.

Kovačević 2009: Kovačević, M., „Glagolske alolekse kao modalne riječi". U: *Ogledi iz srpske sintakse*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost, 173–192.

Mirnić 2014: K. Mirnić, *Lingvističke teme*, Banja Luka: Filološki fakultet.

Mrazović, Vukadinović 2009: P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance, II izdanje*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Piper i dr. 2005: P. Piper i dr., *Sintaksa savremenog srpskog jezika*, Beograd: Institut za srpski jezik-SANU.

Šipka 1998: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpske.

Velčić 1987: M. Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.

Zeljko-Zubac 2014: R. Zeljko-Zubac, *Morphologie der deutschen Sprache*, Mostar: Filozofski fakultet.

Милица Б. Чамур*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за руски и српски језик и књижевности

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152461C

Оригинални научни рад

ЖАРГОН У КОМПАРАТИВНОЈ АНАЛИЗИ РОМАНА *ПОСЛЕДЊИ ЛЕТ ЗА САРАЈЕВО* МОМА КАПОРА И ЊЕГОВОГ ПРЕВОДА НА РУСКИ ЈЕЗИК

1.*Увод*

Из самог наслова види се да је широка категорија жаргона овдје сведена на примјере из језичког материјала конкретног књижевног дјела. Водећи критеријум који ћемо слиједити у анализи тог језичког материјала биће лексичко-семантички, док ће полазна јединица анализе бити лексема. Прије свега ћемо показати како се на лексичком нивоу жаргон манифестује у српском, а како у руском језику, што, наравно, не искључује могућност укључивања и неких већих језичких јединица од лексеме, уколико то буде потребно.

Прије него што примјерима из оригинала и одговарајућим варијантама из језика преводиоца поткријепимо ставове о руском и српском жаргону, сагледаћемо укратко оквире самог термина.

Уопштено говорећи, језик социјалних група није ништа друго до жаргон, и обрнуто, с тим што је овдје прикладније употријебити конструкцију „неформални и претежно говорни варијетет неког језика“ (Bugarski 2006: 12). Потпуно је јасно и из самог израза *језик социјалних група* да је ријеч о специфичној употреби језика као средства идентификације одређене друштвене групације. Питање је само на који начин ће та идентификација бити извршена, да ли по социјалном статусу, да ли по професији, узрасту или по нечем другом. Жаргон је сам по себи једна динамична категорија, па је због тога унутар њега веома тешко издефинисати поткатегорије и направити подјеле.[1] Језичке јединице које су некада функционисале као средства идентификације, на примјер, неке узрасне групе, или супкултурне групације, релативно брзо су прелазиле у средства стандардног језика и опште комуникације. Тај процес је непрекидан, као што се и језички фонд сваке друштвене групације непрекидно обнавља.

Жаргон, као и многе друге појаве, морамо истовремено посматрати и као језички систем и као манифестацију тог система у говору. „Другим

* milica.camur@ffuis.edu.ba

[1]Ранко Бугарски је у својој лингвистичкој студији *Жаргон* предложио подјелу на стручни, супкултурни и омладински тип жаргона, објаснивши понаособ нихов однос према језичким средствима (Бугарски 2006: 13–14).

речима, жаргон је у исто време *врста језика* и *начин говора* – и ова двострукост рађа напетост која нас, како изгледа, упућује на суштину проблема. Наиме, жаргон у ова два случаја носи битно различита, често директно супротна обележја. Жаргон у језику, посматран као питање инвентара, карактеристично је спонтан, креативан, маштовит и шаљив, па се стога у целини позитивније вреднује (нпр. разни омладински и супкултурни жаргони). Насупрот томе, жаргон у говору, који је ствар стила, генерално је шаблонизован, репетитиван, немаштовит, излизан и претенциозан, услед чега се негативно оцењује (нпр. стручни жаргони, као лекарски и правнички, и нарочито политички)“ (Bugarski 2006: 17).

Најразноврснија и најшира употреба жаргонизама и жаргонски обојених језичких средстава управо је у области лексике и фразеологије. Међутим, у одређеним случајевима, жаргон продире и у друге језичке нивое. У том погледу посебно су интересантна поигравања са слоговима у ријечи, тј. њихова пермутација, те територијално омеђена специфична употреба одређених фонема. Иако је, примарно, средство идентификације појединачних социјалних групација, жаргон често надилази те оквире, па се „у неким испољењима преклапа са функционалним стилом или регистром, па и дијалектом. Тако он учествује у сва три главна типа раслојавања у језику – социјалном, функционалноми трериторијалном“ (Bugarski 2006: 20). Ранко Бугарски указује и на то да промјенљива, и нешто убрзанијим језичким процесима подложна, природа жаргона, иако отежава лексикографији и теоријским разграничењима унутар њега самог, помаже превазилажењу „неодговарајућих и превазиђених стандардно-језичких норми“ (Bugarski 2006: 42).

На крају можемо закључити да се кроз причу о говору социјалних група, о жаргону, некако увијек враћамо на питање самих говорних жанрова, тј. на Бахтинову студију *Проблема речевых жанров*. Сфере људске дјелатности, говорни жанрови, функционални стилови и жаргон нераскидиво су повезани, међусобно се прожимају и произлазе једни из других. „Богатство и разнообразие речевых жанров необозримо, потому что неисчерпаемы возможности разнообразной человеческой деятельности и потому что в каждой сфере деятельности вырабатывается целый репертуар речевых жанров, дифференцирующийся и растущий по мере развития и усложнения данной сферы“[2] (Бахтин 1996).

[2]Сматрамо да је неопходно бар укратко парафразирати наведени цитат на руском језику. Бахтин истиче да су богатство и разноврсност говорних жанрова неограничени, као што су неисцрпне и могућности људске дјелатности. Стога је у и свакој сфери људског дјеловања могуће издвојити цијели репертоар говорних жанрова, који се проширује у зависности од развоја и усложњавања одређене сфере.

Кратак осврт на основне карактеристике жаргона у руском и српском језику

У самој суштини, полазећи од оквирне дефиниције, жаргон је описан исто и у руском и у српском језику, а подразумијева специфичну употребу језчких средстава, *социальную разновидность речи*, која се манифестује у оба језика у говору различитих професија, у жаргону занатлија, возача, љекара, умјетника и других, заједничким интересима и начином живота повезаних скупина, као и у говору узрасних група и супкултурних групација.

У зависности од тога да ли говоримо о жаргону неке струке или пак омладинском, лоповском или неком другом, имаћемо и жаргонизме различите природе. Међутим, и у руском и у српском језику они настају истим путем. „Лексика Ж. строится на базе лит. языка путём переосмысления, метафоризации, звукового искажения, усечений и т. п., а также активного освоения иноязычных слов и морфем“[3] (*Енциклопедия русского языка* 1999: 276). Посебно су интересантни жаргонизми образовани путем метафоризације, маштовитих фонетских обрта, скраћивања и сл.

У оба језика жаргон важи за активну и промјењиву категорију, како због тога што неки жаргонизми, као што смо већ рекли, усљед широке употребе постају дио стандардног говора, тако и због тога што увијек постоји тенденција стварања нових.[4]

Напоредо са термином *жаргон*, у оба језика постоје и појмови *арго* и *сленг*, гдје први, упркос свим потешкоћама у појмовним разграничењима, можемо окарактерисати као говор лица са периферије друштва (говор са извјесном дозом тајности), а други као „колоквијално одступање од стандардне језичке употребе“ (Ашић 2011: 158), тј. као један шаролик вид израза, кога често одликује већ споменути поремећен редослијед слогова у ријечи, те додавање нових.

Жаргон у компаративној анализи оригинала и превода

Истраживање двају језика, и то сродних, на принципу компарације посредством конкретног материјала, примарне грађе, омогућава

[3]Лексика жаргона настаје на бази књижевног језика путем преосмишљавања, метафоризације, извртања звукова, скраћивања, а такође и активног присвајања ријечи и морфема страног поријекла. У списку литературе ћемо навести интернет стр. на којој се налази *Енциклопедия русского языка.*

[4]Довољно је да под било којом одредницом (словарь жаргона, словарь блатного жаргона, словарь сленга, жаргон и сл.) претражимо понуђене руске интернет странице и видјећемо да постоји велики број рјечника обимне лексичке грађе са исцрпним објашњењима и примјерима из усмене и писане ријечи. Неке од њих ћемо навести у списку литературе на крају рада.

интересантан увид у бројне сличности и разлике. Оно што понекад представља проблем у описивању одређене језичке појаве јесте релативно слободан и неадекватан избор језичких средстава у језику преводиоца. Међутим, то опет отвара могућност за самостално истраживање у циљу проналажења адекватнијих језичких средстава од оних које је употријебио преводилац.

Није ријетка појава употреба жаргона управо у нежаргонизованим контекстима. Нежаргонизовани контекст је у нашем случају књижевно дјело. За ову прилику, основни извор грађе биће *Последњи лет за Сарајево* Мома Капора и руски превод В. Н. Соколова *Последний рейс на Сараево*. Момо Капор је писац који у своја дјела уводи језик социјалних група, људи са периферије друштва, сленг, улични жаргон, тачније, све оно што нас је и мотивисало да у једној компаративној анализи посветимо пажњу управо овој појави. Преко дате теме Мома Капора смо упознали као писца који је проширио постојеће језичко поље српске књижевности. Језик улице, прије свега језик младих, у његовим дјелима имају посебну функцију. Иако употријебљен у једном нежаргонизованом контексту, потчињен доминантном књижевно-умјетничком стилу, жаргон је управо захваљујући томе показао своју примарну улогу у дјелу. Момови изрази, језичке играрије, сленг, локализми, прије свега су у функцији карактеризације ликова.[5]

Анализу материјала започећемо једним примјером омладинског сленга, са примјесама шатровачког говора:

„Ће ћемо, ба, раја, у но-ки? Воздра, јешта ма-и? Маи-не шта-ни.“ (82)

„Ну чё, мужики, куда, блин, кости бросим? Ну чё, бабки есь? У мня ни шиша!“ (90)

Исту појаву имамо и у ријечи „Дер-пе“ (83). Међутим, ако погледамо руски превод, примијетићемо да изворна језичка појава није очувана. Поставља се питање да ли она уопште и постоји као таква у руском језику? У једној славистичкој студији Ирине Рајкове *Молодежный сленгкак культурно-лингвистическое явление* проналазимо потврдан одговор. Она овај тип жаргона убраја у непродуктивне видове грађења нових ријечи у сленгу младих. „Метатеза (перестановка слогов или звуков) достаточно интересный способ образования новых слов в сленге молодежи:

фуфли – туфли

фарфик – шарфик

рукить – курить

сабо самой – само собой“ (2013: 18).

[5]Ако томе додамо и приповиједање у првом лицу, које је Капор најчешће користио у својим дјелима, добићемо посебан рецептивни осјећај увјерљивости.

За разлику од српског језика, у руском имамо појмовно одређенију слику непродуктивних видова грађења нових ријечи у сленгу младих. Као што видимо из цитата, Ирина Р. обртање слогова и гласова назива метатезом, а поред тога наводи и друге непродуктивне видове као што су:
„...Эпентеза (вставка слога или звука):
тачанка – такси (от слова тачка – „автомобиль“);
шпалера – высокий (от слова шпала – „человек высокого роста“).
Сокращения и аббревиатуры:
ИМХО (inmyhumleopinion) – по моему скромному мнению
КПЗ – киевский пивной завод
ЗОЯ (змея особо ядовитая) – злюка
журн – журнал
жесть – жесткость
депра – депрессия
Фонетическая микрия (замена слова другим словом близким ему по звучанию, но
несущим совершенно другой смысл):
солутан – салют
семочка – семинар
Каламбурная подстановка:
Бухарест – (от слова бухать – „выпивать спиртные напитки“) – молодежная вечеринка
Безбабье – (бабки – „деньги“) безденежье
Чайковский – чай
Чернышевский–черныйхлеб)...“ (2013: 18–19).

Преводилац се опредијелио за нешто друкчији вид жаргонизама. Наиме, Соколов метатезу оригинала замјењује „обичним“, продуктивнијим жаргонским изразима ираженим у неколико лексема и једној синтагми. Прва од тих лексема јесте *чё*. Она се највише користи у говору бескућника, а у стандардном језику замјењује *что*. Њена примарна функција је да упућује на то о чему се говори, али се употребљава и произвољно у говору и писању ради указивања на то да говорник припада супкултурној групацији бескућника. Из контекста у којем је лексема употријебљена, како у изворнику тако и у преводу, јасно се види да има упућивачку функцију.

Ријеч *мужик* се у жаргону младих обично користи при обраћању у значењу „молодой человек“, као што је случај са примјером који смо навели, али може да има и нека друга значења, као што су „ осужденный, добросовестно работающий на производстве“, у затвореничком жаргону „непрофессиональный преступник, добросовестно работающий заключенный“, у жаргону криминалаца „рабочий, работяга, не имеющий отношения к преступному миру“, у жаргону хомосексуалаца „активный гомосексуалист“ и сл.

Блин може да има више значења, у зависности од контекста, сфере употребе. У овом случају је ријеч о узвику који се користи у омладинском сленгу да би се изразиле негативне емоције, досада, поруга и сл.

Фразеологизам *бросить кости* има нешто ширу употребу и није ограничен само на омладински сленг, а у нашем контексту значи „пойти куда-либо“ („поћи гдје било“). Може да има и значења „прилећи, одморити се“, „остати на ноћењу“ и „задржати се негдје у гостима“.

Бабки су у омладинском жаргону, али и у говору криминалаца *деньги* (новац). У рјечницима сленга се наводи и низ синонима као што су *бабло, лавэ, бабули, баблосы, капуста, лаве, пиастры, бабосы, лавандос, башли* и сл.

Шиш је „народска“ ријеч, у преводу на српски значи „шипак, фига“ (Станковић 2008: 951), а у комбинацији са рјечцом *ни* (*ни шиша*) има значење „нимало, ништа“.

Примјећујемо да умјесто типичне руске приједлошко-падежне конструкције *у меня* у наведеном примјеру имамо *у мня*, што значи да се преводилац поигравао са бројем слогова само у овој ријечи.

Морамо напоменути да у руском преводу није очуван један специфичан облик жаргонизованог, шатровачког говора, који се манифестује у употреби нестандардних фонема умјесто оних које се у датој ријечи употребљавају у стандардном говору. Примјери које ћемо навести сасвим јасно показују да је ријеч о територијално омеђеној појави, о препознатљивом говору сарајевске чаршије, те стога ни не чуди зашто преводилац није могао исто пренијети и у руски језик. Погледајмо примјере:

„Какво школовање у Паризу? Ђутурум! Шта тај има да уђи? Ако није до сада науђио, неће никад!“ (16)

— Кто это? — спросил он сопровождавшего автобус. — Какая еще учеба в Париже?

Что за фигня? Чему он там научится? Если до сих пор не выучился, значит, никогда не

научится! (67)

„Шта ти ја знам ђији је, свађији је? Ћоеће, овдје се пуца!“ (140)

„Ајде, болан, пиђи! Утећи ће....“ (141)

„Откуда мне знать, чья это квартира, кто в ней жил? Здесь, братишка, такая стрельба стоит!“ (110)

„ Давай, *блин*, хуячь, а то убежит! Убежит...“ (110)

Из превода првог дискурса ћемо издвојити упитну реченицу *Что за фигня?* зато што је, као и лексема *блин* (чије смо значење већ објаснили),

жаргонски обојена, а као релативно еквивалентне конструкције у српском језику можемо навести упитне реченице *Који враг?*/ *Који ђаво се дешава?*[6]

Обратимо пажњу на реченицу из оригинала „Говорило се у шали да му је потребан преводилац или да га треба *титловати*“ (13). Имамо примјер англицизма преобликованог класичним творбеним средствима српског језика. Дакле, полазна тачка је енглеска ријеч *title* (у значењу „запис изнад, испод или на почетку било чега“), од које је уз помоћ суфикса -ов- и -ат- образован глагол *титловати*. У Соколовљевом преводу имамо „...надо *пускать понизу титры*...“ (66), гдје ријеч *титр* (множ. титры) преводимо као „краћи текст (на филмској траци), титл“ (Станковић 2008: 855). *Пускать (понизу) титры* (пуштати превод, титл) за разлику од глагола – англицизма *титловати* не можемо окарактерисати као жаргонизам.

У пар примјера бисмо могли предрожити нешто адекватније варијанте превода. Соколов, на примјер, лексему *ђуска* (47) преводи нежаргонизованом варијантом *принялась бешено скакать* (78), гдје бисмо једноставно могли употријебити жаргонизам *бацать* у значењу „танцевать, плясать“.

Глагол *нацврцати се*, тј. жаргонизовану варијанту са значењем „много попити, напити се, опити се“ (М. Вујанић 2007: 803) („... која ће се дама прва *нацврцати*...“ – 43) преводи обликом који се користи у стандардном, књижевном руском језику, дакле, стилски неутралним глаголом *напиться* („...которая из дам *напьётся* первой...“ – 76). Умјесто тога бисмо само могли изабрати неки од бројних жаргонизама као што су *наклюкаться, нализаться, набухаться, быть в зюзю, насинячиться* и сл.[7]

У једнојезичком рјечнику В. В. Лопатина и Л. Е. Лопатине под одредницом *старик*, између осталог, проналазимо и објашњење да се дата ријеч употребљава при другарском обраћању пријатељу у разговорном стилу (2011: 746). Дакле, у ситуацијама тог типа она би могла имати карактер жаргонизма. Међутим, како је овдје ријеч о потпуно друкчијем контексту у руском преводу имамо само стилски неутралну лексему: „Ко јој је овај *матори*?“ (52) / „Кто этот *старикан*?“ (79).

[6]Наведеној руској конструкцији одговарале би у енглеском језику упитне реченице *Whatthehell?* / *What is happening?*

[7]Посебно интересантан у погледу настанка и значења је глагол *насинячиться*. *Синяк* је пјега, флека, модричасто-црвено-жуто-зелене боје (у зависности од стадијума), која се појављује на површини човјековог тијела усљед удара. Ова ријеч је добила одговарајући одраз и у глаголима као што су *синячить* („пить спиртные напитки, выпивать“ – пити алкохолна пића), те у глаголу *насинячиться*.

Разлику између оригинала и превода уочавамо и у примјерима као што су „Деспоти се лако *пале*...“ (74) / „Все Деспоты *вспыльчивы*...“ (87) јер српски глагол *палити се* („бивати обузет јаким осјећањем, одушевљењем, узбуђивати се“) припада разговорном функционалном стилу, док је кратка форма придјева (у функцији именског предиката) *вспыльчивы* (од множинског облика *вспыльчивые*) стилски неутрална. У преводу на српски језиковај придјев има значење „плаховит, прек, напрасит, пргав“ (Станковић 2008: 106).

Различит статус имају и лексеме у примјерима „... оне његове *курве*...“ (68) / „... а его *бляди*...“ (85). У *Речнику српског језика* Матице српске прије објашњења значења ријечи *курва* стављена је скраћеница *пеј.* (пејоративно) иако у списку скраћеница имамо и *вулг.* (вулгарно). У руском језику имамо обрнуту ситуацију. *Блядь* је такође именица женског рода, али окарактерисана као *вульг.* (вулгаризам) „женщина легкого поведения (шлюха), в более узком значении – проститутка“ или *бранн.* (погрдно, увредљиво) *сука, стерва*, а као синоними који се користе у разговорном стилу са примјесама потцјењивачког, презривог, наводе се ријечи *шлюха, потаскуха, курва* (рјеђе).

Погледајмо примјер „... реге *хита*... кога је у своје време *лансирао* певач...“ (53) и руски превод „... *хита* в стиле регги, который некогда *запустил* певец...“ (80). Англицизам *хит* је већ одавно постао ријеч широке употребе, тако да у погледу његовог значења и форме нема ништа специфично и ново. Међутим, ако обратимо пажњу на глагол *лансирати*, примијетићемо да он у комбинацији са ријечју *хит* (или, на примјер, ријечима *колекција, производ* и сл.), тј. у синтагми *лансирати хит*, добија друкчији карактер, особину жаргонски обојене ријечи која из стандардне употребе (*лансирати ракету*) прелази у подручје разговорног стила. Наравно, данас и израз *лансирати хит* припада сфери употребе широких говорних маса, а не посебних друштвених групација. Еквивалентно стање имамо и у преводу, било да је ријеч о посебним лексемама *хит* (хит) и *запустить* (лансирати, пустити), или синтагматском споју.

Типичне примјере омладинског сленга имамо у ријечима *дувају, даркери* (*даркеры*), *панкери* (*панки*) и сл. Упоредимо оригинал и превод за ријеч *дувају*: „... у њеној школи сви *дувају*...“ (115) / „... в ее школе все *подкуривают*...“ (102). Глагол *подкуривать* у корпоративном жаргону лица која користе наркотике има значење „курить сигареты с наркотиком“.[8] Исто значење и поље употребе има и наш жаргонизам *дувати*. Сасвим је јасно да друга два примјера припадају музичком жаргону. Њима бисмо могли придружити и ријеч *шлагер*/*шлягер* („Носталгија се вртела на ритму

[8]У утврђивању значења и природе овог глагола послужио нам је прилично опширан рјечник корпоративног жаргона лица која користе наркотике, а чији састављач је пуковник полиције Ломтев А. Г. Тачну интернет страницу на којој се налази овај рјечник навешћемо у списку литературе.

старих *шлагера*“ – 89 / „... старых *шлягеров*...“ – 93), која је карактеристична за разговорни стил ријечи.

У реченици „... али ми имамо ноћ – искористимо је *до даске*!“ (89) / „Им невмочь, а у нас впереди вся ночь, выжмем из неё всё *до копейки*!“ (93) можемо издвојити жаргонизам *до даске* у значењу „скроз, потпуно, максимално“, а у преводу фразеолошку конструкцију *до копейки* са значењем „все целиком, полностью, без остатка“ (Л. А. Войнова и др. 1978: 205). Она у руском језику нема карактер жаргонизма. У преводу смо подвукли ријеч *невмочь* (невмоготу) зато што се користи у разговорном стилу, а значи „неиздржљиво је, неподношљиво је“ (Станковић 2008: 404).

Погледајмо још и примјере „... *луњао је* ноћу сарајевским улицама...“ (145) / „... с друзьями *склонялись*...“(112). У српском језику глагол *луњати* није жаргонизам (у *Речнику српског језика* Матице српске уз себе нема ни одредницу *разг.*) већ просто експресивно обиљежена лексема, док је у руском језику глагол *склоняться* окарактерисан као ријеч која се употребљава у разговорном стилу, иако има потпуно исто значење као и наш глагол *луњати* (мувати се, ходати бесциљно и сл.).

Анализу прикупљеног материјала завршићемо са неколико, из више аспеката, интересантних ријечи: „Викали су колико их грло носи: „Ћувај руде – ћорава кобила!“ –или би урлали из све снаге када се сударе отпозади: „*Ћампрааааас*!“ – што би у Београду рекли „*калпиш*“ (27) / „Дышло береги, кобыла слепая! – или вопили со страшной силой, когда кто-то сзади врезался в них: „*Шандараа-ах*!“, в то время как в Белграде кричали: „*Та-ара-а-а-ан*!“ (71).

У књизи Абдулаха Шкаљића *Турцизми у српскохрватском језику* проналазимо ријеч *чампраз* (чапраз, чапрас), која, између осталих, може да има и значење „2. ударац у клизању на саоницама (лигурама): када један другог достигне и удари, каже се ударио му *чапраз*, или ако га прође, довикне оном којег је прошао *чапраз*!“ (1989: 162–163). Нема сумње да и у нашем примјеру имамо исту ријеч, само фонетски преобликовану (глас *ћ* на почетку и глас *с* на крају). То доказује контекст у који је смјештен наведени пасус, а у коме Капор описује весело дјечије јуришање на лигурама, „примитивном малом сарајевском бобу“ (2000: 27). Овом жаргонизованом узвику турцизму у руском преводу такође одговара узвик, или, ако бисмо га прецизније терминолошки одредили, *глагольное междометие*.[9] Он је мотивисан глаголом *шандарахнуть* (шандарахать), који у шатровачком жаргону има значење „неожиданно ударить“ (неочекивано ударити). Уз „ *Ћампрааааас*! имамо и београдску варијанту *калпиш*, такође ријеч шатровачког жаргона са значењем „ударац отпозади (при санкању, у трци и сл.)“. Из једног цитата који је поред основног значења наведен у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика*

[9]Термин смо преузели од А. А. Шахматова, из књиге *Синтаксис русского языка*.

САНУ долазимо до закључка да се употребљава и у пренесеном значењу за „ударац одстрага у разговору“ (1975: 133).

Закључак

Резултати до којих смо дошли показују да су у свакој компаративној анализи двају језика, колико год они били сродни, разлике неминовне. Оне су извор новог и саму анализу чине много интересантнијом и потпунијом. Велики је број лексема истог значења у оба језика, али сасвим друкчијег лексичког статуса. На примјер, док неке ријечи у једном језику припадају разговорном функционалном стилу, у другом пак представљају средства стандардног језика и значењски неутралне лексеме. При томе, кључну улогу има избор језичких средстава преводиоца. Често се дешава да због слободног (да не кажемо „неадекватног“) превода одређена језичка појава није на одговарајући начин пренесена у језик преводиоца, што у неким случајевима доводи до озбиљног нарушавања духа оригинала. Ми се у овом раду нисмо бавили критиком превода, већ смо у неколико случајева, када се то односило на жаргон, предложили адекватније варијанте. У погледу основних схватања жаргона нема пуно разлика између руског и српског језика. Оне су видљиве тек у погледу обима и статуса његове језичке употребе.

Извори

Ашић 2011: Т. Ашић, *Nauka o jeziku*, Kragujevac: BeoBook.

Войнова и др. 1978: А. А. Войнова и др., *Фразеологический словарь русского языка*, издание третье, стереотипное, Москва: Русский язык.

Лопатин, Лопатина 2011: В. В Лопатин, Л. Е. Лопатина, *Толковый словарь современного русского языка*, Москва: Российская академия наук, ЭКСМО.

Речник 2007: М. Вујанић и др., *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Речник 1975: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига IX, Београд: САНУ.

Станковић 2008: Б. Станковић, *Руско-српски речник*, допуњено издање, Нови Сад: Прометеј.

Толстој 1970: И. И. Толстой, *Сербскохорватско-русский словарь*, издание третье, исправленное и дополненное, Москва: СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ.

Фасмер 1967: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, ТОМ II, Москва: ПРОГРЕСС.

Шахматов 2001: А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*, Москва: УРСС.

Шкаљић 1989: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, šesto izdanje, Sarajevo: Svjetlost.

<http://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm> (12. 9. 2014)
<http://ojargone.ru/b/> (10. 10. 2014)
<http://slanger.ru/> (11. 10. 2014)
<http://aprioru.narod.ru/slovar.html> (11. 10. 2014)
<http://russkiyyazik.ru/276/> (12. 10. 2014)
<http://teenslang.su/id/2415> (12. 10. 2014)
<http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_culture/1148 > (12. 10. 2014)
<http://www.russki-mat.net/e/mat_slovar_narkomanov.htm> (13. 10. 2014)
<http://cheloveknauka.com/leksika-i-frazeologiya-svyazannye-so-sferoy-upotrebleniya-spirtnyh-napitkov-v-russkom-yazyke> (15. 11. 2014)

Литература

Бахтин 1996: М. М. Бахтин, Проблема речевых жанров, у: *Собр. соч. – М.: Русские словари, 1996. – Т.5: Работы 1940–1960 гг.*

Бугарски 2006: R. Bugarski, *Žargon*, Beograd: BIBLIOTEKA XX VEK.

Капор 2000: М. Капор, Последњи лет за Сарајево, у: *Сарајевска трилогија*, Ниш: ЗОГРАФ.

Капор 2008: М. Капор, *Последний рейс на Сараево*, перевод с сербского В. Н. Соколова [урађен 2007. године по издању: Момо Капор, Сарајевска трилогија, Зограф, НИШ, 2000], Санкт-Петербург: СКИФИЯ.

Рајкова 2013: I. Raykova, *Молодежный сленгкак культурно-лингвистическое явление*, Bakalářská diplomová práce, Ruština se zaměřením na oblast firemní praxe, služeb acestovní ruch, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky.

Снежана П. Марковић*
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука Јагодина
Катедра за дидактичко-методичке науке
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152473M
Оригинални научни рад

ДРАМАТИЗАЦИЈА КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА У ФУНКЦИЈИ ОСЛОБАЂАЊА ПОКРЕТА, ГОВОРА И МАШТЕ УЧЕНИКА РАЗРЕДНЕ НАСТАВЕ

1. Увод

Настава књижевности суочава се из године у годину са све већим проблемима који битно угрожавају остварење образовних, васпитних и функционалних циљева. Деградацији књижевних дела као извора сазнања и вредних и важних усмерења за живот допринели су не само промена вредносног система и јачање информатичке технологије, а са њом и надмоћ слике и звука у односу на записану реч, већ и целокупна атмосфера у систему образовања.

Криза читања, на коју се са све већом забринутошћу указује више од деценије, јасно указује на непостојање изграђених читалачких интересовања и навика, што је један од примарних задатака наставе књижевности на основном нивоу образовања. И поред тога што се инсистира на осавремењавању наставног процеса и увођењу нових облика рада и наставних средстава, општи је утисак да се настава, у већини случајева, реализује по моделима који су далеко од креативног и стваралачког приступа.

Савремена информациона технологија и постојање интернета омогућило је да модели припрема за наставу постану доступни великом броју учитеља и наставника као готов материјал који могу да примене у настави. Већина ових припрема има за садржај обраду књижевног текста, често насилно „осавремењену“ применом групног облика рада или употребом компјутера као савременог наставног средства. Често се као замена теза, иновативним моделима наставе књижевности приказују они у којима су активности ученика организоване *поводом* књижевног текста, а који не омогућавају и не доприносе његовом разумевању и доживљају. Припрема које ће инсистирати на ангажовању ученика, на подстицању истраживачког и стваралачког приступа садржајима који се обрађују на часу, скоро да и нема јер се такви модели заснивају на конкретним наставним околностима – потенцијалу који постоји у ученицима и облицима рада које учитељ препознаје као најефикасније.

Колико год да се ученик истиче као субјекат наставног процеса, његова позиција у настави се није битно променила јер су активности ученика не само током часа, већ и пре и после часа, у великој мери сведене

* ognjica@yahoo.com

на репродукцију. Спољашња мотивација, у виду оцене, похвале и награде, на овом узрасту је далеко значајнији подстицај за рад и труд, од унутрашње, али је проблем у томе да је снижавање критеријума и захтева који се стављају пред ученике умањило и степен њиховог залагања и труда. Зато је потребно пронаћи разноврсне и функционалне подстицаје који би у настави активирали ученике да се у процесу учења баве решавањем проблема, откривањем и стварањем нових знања/продуката/вештина, у којој би били мотивисани личним интересовањима и са жељом да, изражавајући сопствена знања и способности, комуницирају са другима. Настава која ће у ученицима подстицати и развијати унутрашњу мотивацију требало би да личи на „слободне активности организоване око садржаја обавезних школских предмета“ (Шефер 2012: 14).

Настава књижевности у прва четири разреда основне школе има своје специфичности које су условљене развојним способностима ученика и чињеницом да се разумевање и доживљавање књижевних текстова унапређује и гради паралелним токовима развоја технике читања и способности разумевања песничког језика и песничких форми. Наставни програми за српски језик и књижевност истичу јачање и подстицање креативности и стваралаштва ученика као посебно важне циљеве. У овом раду полазимо од становишта да је садржајима из књижевности могуће на квалитетан начин подстицати и јачати „креативност, мотивацију, емоционалност и сарадњу, који су најзначајнији и најмоћнији циљеви образовања јер у себи обједињују све сфере развоја личности – интелектуалну, емоционално-социјалну и конативну“ (Шефер 2012: 13). Циљ нам је да укажемо на стваралачке поступке у приступу књижевним текстовима који су примењени у настави и који су показали да је могуће остварити дубљи доживљај и разумевање књижевних текстова, односно књижевних ликова и догађаја у којима они учествују.

Драматизација књижевних текстова у разредној настави, реализована на часовима утврђивања знања о садржинском и идејном значењу књижевних текстова, показала је да је наставна пракса моћан и драгоцен извор практичних искустава којима се могу модификовати и проширити теоријске поставке у методици наставе књижевности. Модификација наративног књижевног текста у драмски, као наставна активност, подстакла је ученике да се уживе у мисли и осећања књижевних ликова и пружила могућност за стваралачко осмишљавање монолошких и дијалошких исказа. Замишљајући и описујући ситуације и догађаје у којима су учествовали књижевни ликови ученици су развијали способност причања и описивања и постајали, у извесном смислу, сатворци такста. Драматизација је ученицима пружила могућност да се претварају да су неко други, што се могло остварити само ослобађањем имагинације и учешћем маште. Јединствена равнотежа између мисли и осећања, која је постигнута драмским извођењем продубила је разумевање књижевних текстова, а

подражавање покрета, поступака и понашања књижевних ликова дало је нову димензију запажањима, учинило их узбудљивим, изазовним и подстицајним за трагање и проналажење нових решења. Током драматизације књижевних текстова ослобађала се дечја машта, језичка експресија и покрет у ситуацијама које ученици нису имали прилике да доживе, и у којима је подједнаку важност имала невербална и вербална импровизација. Ученици су учили решавајући проблеме, активно и садржајно и стицали знања важна за живот. Учење у виду решавања проблема (в. Стевановић 1964) је продуктивно учење јер ученик не понавља градиво, већ пред собом има нову ситуацију, у којој није био раније.Ученик се користи ранијим искуством, али још више ранијим знањем, које му помаже да реши проблем. Током драматизације, на часовима утврђивања знања о књижевном тексту, већ познато градиво се појављивало у новом светлу добијајући ново значење и смисао, јер су ученици могли да увиде оно што раније нису били уочили и да боље организују, повежу и учврсте утиске и запажања. Такво учење је не само економичније, већ и научено градиво дуже траје. Поред тога, свест о важности задатка и одговорност са којом су ученици учествовали у драматизацији повољно је утицала на трајање наученог[1].

2. *Драматизација књижевних текстова у разредној настави*

У *Речнику књижевних термина* драматизација је дефинисана као прерада епских књижевних врста (најчешће романа, приповедака и новела) у драмску форму, при чему се карактеристично средство епике – нарација (приповедање) транспонује у дијалоге и монологе. Најподеснија за драматизацију су она дела чије фабуле носе у себи извесну драмску напетост, а уз то су богате дијалозима. Успелом драматизацијом може се сматрати она која вештим коришћењем свих техничких могућности позоришног језика неупадљиво следи токове оригиналног текста и успева да драмски истакне основну пишчеву замисао (РКТ 2001: 149). Будући да у драмском тексту нема приповедача ни описа, радњу можемо приказати само кроз говор ликова и њихово понашање. Павле Илић запажа да је драматизација по осмишљавању дијалога, распореда лица, покрета, кретања, костима, изгледа сцене, у извесном смислу, слична режији (Илић 2007: 23). Примењени у настави, поменути поступци представљају примену драмског метода у настави књижевности.

На предности примене драмског метода и драмских техника у раду са децом предшколског узраста указала је Душица Бојовић, истичући да структура драмског текста има за циљ да деци обезбеди смисаони и активни контекст учења, а да драмски метод пружа јединствено искуство

[1]На питање да ли се сећају часа, из претходног разреда, на коме су глумили сусрет два друга са медведом, сви ученици су подигли руке, а већи број њих је питао: „Кад ћемо опет?“

деци да у сигурној, креираној и игровно подстицајној средини истражују, проширују и проверавају своја сазнања о свету (в. Бојовић 2008, 2009).

Опште основе предшколског програма предвиђају драмске активности (Каменов 2007: 198–207) са циљем да дете овим активностима открије себе као тему и средство драмског изражавања; да развије имагинацију, инвенцију и стваралаштво, способност посматрања и подражавања говора, гласова, гестова, израза лица, држања тела, начина ходања, поступака, радњи и понашања.

Драмске активности треба да помогну детету да развије систем гестова и слика за представљање и приказивање осећања, идеја и разних животних и замишљених ситуација и да на тај начин развије способност симболичког представљања и мишљења одвојеног од практичне ситуације. Ове активности треба да укажу детету предшколског узраста да говор нема само димензију свакодневног средства комуникације, већ да је њиме могуће градити неку другу причу која се дешава упоредо са стварним догађањима, да га уведу у разумевање значења изговореног и да укажу да значење онога што се каже не зависи само од речи већ и од начина, гласа, гестова, мимике, који чине подтекст.

За разлику од стварног живота у коме их користи несвесно, у драмским активностима дете изражајна средства употребљава плански, свесно и целисходно, што га оспособљава да иста средства уме да препозна и разуме када их користе други људи и да развије репертоар оних која ће само користити. Драмске активности помажу да се покрети уравнотеже и постану изражајнији, да се постигне боља контрола тела и чула, аудитивне пажње и визуелног опажања. Оне такође омогућавају да се, стављајући се у туђу позицију и улогу, дете ослободи егоцентризма и страхова, затворености, стида и несигурности, а да се изгради способност комуницирања са другима на разне начине – вербално и невербално (гестом, мимиком, пантомимом). Како се драмске активности увек релизују у заједници са другима и захтевају интензивно споразумевање, договарање и усклађивање у ономе што се чини, рад на њима доприноси интеграцији детета у групу. Поред тога што гради и развија вештине облачења, прерушавања, коришћења маски, костима и шминке као изражајних средстава, дете стиче сазнања о позоришту и драмској уметности уопште, врстама сценске уметности, посебно позоришту лутака и сенки, чиме се оспособљава да, као гледалац позоришних представа, разуме драмско изражавање.

Наведени циљеви и задаци драмских активности на предшколском нивоу требало би да су на одређени начин присутни и у наставним програмима разредне наставе, бар као полазиште за неке нове задатке којима би се, у складу са развојним способностима деце тог узраста, остварио континуитет у развоју наведених способности, знања и вештина. Међутим, примена драмског метода у настави, односно драматизација епских текстова, без обзира на то да ли се примењује на часовима обраде или утврђивања књижевних текстова, не истиче се ни у програмским

документима нити у методичкој литератури намењеној настави књижевности на овом нивоу. Претпостављамо да се разлог крије у уверењу да ученици овог узраста још нису дорасли захтевима које поступак драматизације[2] подразумева, односно да још нису оспособљени да свој доживљај књижевног текста[3] стваралачки изразе.

Интересантно је, такође, да је, без обзира на то што се истичу бројне погодности које драмски текстови пружају за остварење наставних циљева, предвиђен мали број ових текстова и да се, истовремено, не указује на могућност да се драматизацијом епских текстова ученицима пружи прилика да уживају у стваралачкој игри. Професор Павле Илић као посебне рецепцијске погодности драмских текстова у настави наводи то што се њихова радња може упризорити и учинити „очигледном". Он сматра да се ученици радо укључују у драмску радњу јер им то омогућује да увежбају сценско читање и сценски говор и интензивно се уживе у драмске ситуације и ликове. Суочавање индивидуалних рецепција текста и упоређивање доживљеног и замишљеног при читању са оним што је изведено и виђено на сцени чини наставу активном и интерактивном (Илић 2007: 21).

Драгутин Росандић предлаже читање по улогама и драматизацију као посебну врсту интерпретативног читања народне бајке, уз напомену да усменој драматизацији претходи писмена, односно превођење текста бајке у драмски текст. Јунаци бајке постају драмска лица којима припадају монолошко-дијалошке деонице, док се они делови текста који објашњавају ликове и догађаје преносе у дидаскалије. То је стваралачки тип задатака у којима долази до изражаја способност трансформације текста (Росандић 2005: 661).

Златко Грушановић као суштину поступка драматизације истиче потребу да се знаковни систем епског текста трансформише у систем сценских знакова (Грушановић 2011: 9). Како је драматизација прерада или прилагођавање књижевних дела за сценско, игровно приказивање, као посебно погодни издвајају се епски текстови који имају драмске карактеристике: динамичне мотиве у развоју радње и догађаја, ликове необичних схватања и поступака и жив и сочан језик у дијалозима. На оваквим предложцима стварају се кратке затворене форме драме, које одликује мали број ликова, једноставна прича у којој сукоб води недвосмисленом решењу, у којој су детаљи подређени целини, а делови заплета немају аутономију, већ јасно илуструју проблем. Указујући на то да епска дела карактерише широка радња, Грушановић истиче да се радња у драми

[2] Под драматизацијом се, у наставној пракси, подразумева инсценација, односно глумљење драмских текстова.

[3] Као поступци демонстрирања доживљаја књижевног текста у методичкој литератури најчешће се предлажу интерпретативно читање епских и лирских текстова и сценско читање и глума драмских текстова (в. Николић 2006, Илић 2007, Милатовић 2011).

мора згуснути и довести до одређеног степена напетости јер то доприноси уверљивости приказа (Грушановић 2011: 12). Како у драмском тексту нема описа нити приповедача, радња се приказује говором ликова, гестикулацијом и мимиком, и њиховим покретима и поступцима. Он такође, указује на потребу да се елементи епске нарације интегришу у дијалог и монолог ликова јер драмски језик треба да створи што бољу сопствену говорну ситуацију, која треба да води другој ситуацији, из које, опет, произлази нови дијалог. Лирски елементи препознају се у емоцијама које покрећу лица на драмску акцију или у душевним стањима лица у одређеним ситуацијама. Уколико желимо да направимо добру драматизацију потребно је да све елементе што је могуће више преобликујемо у драмске односно сценске, будући да драмско дело пре свега носи концентрисану и сажету радњу у којој доминирају сукоб и расплет.

Грушановић предлаже следеће моделе драматизације недрамског текста: а) можемо га оставити да буде веран оригиналу, и то тако што ћемо све оно што се приповеда и описује приказати кроз дијалоге и сцене, б) текст можемо изменити тако што ћемо испремештати постојеће сцене или осмислити оне које нису описане у приповеци, а за које сматрамо да припадају логичком следу радње, при чему би текст од којег смо кренули и даље личио на оригинал и в) тексту можемо приступити као предтексту на основу којег ћемо својом драматизацијом интерпретирати нову драмску представу, која ће по основној идеји бити верна оригиналу, док ће се време, место, сцене, дијалози и ликови битно разликовати од полазног текста (Грушановић 2011: 11,12).

Поменути аутори предлажу поступак драматизације у вишим разредима основне школе и у средњој школи што указује на уверење да су тек на тим нивоима образовања ученици спремни и способни за ову врсту стваралачког приступа књижевним текстовима. Међутим, вакуумом који се ствара у периоду разредне наставе, прекида се природна веза која постоји између предшколског периода у коме доминирају игра, машта, покрет, глума и слободна импровизација и периода виших разреда и средње школе у којима је драматизација озбиљан и захтеван поступак стваралачке и креативне прераде епског текста у драмску форму.

Оспособљавање ученика за драматизацију у разредној настави подразумева поштовање принципа поступности и усклађености са развојним способностима ученика. Основа способности, знања и вештина која је створена учешћем у драмским играма током предшколског периода у разредној настави се проширује и гради радом на одабраним књижевним садржајима чији се садржај и значење усвајају читањем и тумачењем. Зато је упутно да се започне са драматизацијом кратких, једноставних текстова,

какве су басне, а да се постепено прелази на текстове сложеније структуре који подразумевају и озбиљније захтеве[4].

Ученици се већ на почетку школовања уче да разликују врсте и родове књижевних текстова и оспособљавају за јасно одвајање и добро разумевање нарације (приповедање, редослед информација, разумевање временских димензија) и дескрипције (информације везане за описивање). Драматизација пружа могућност да ученици уоче сложеност текста и да осмисле другачији начин исказивања података и информација из текста. Услов и основ драматизације је разумевање смисла текста, проналажење информација у тексту, интерпретирање значења текста, размишљања о садржају текста. Зато драматизацији мора нужно да претходи анализа књижевног текста и синтеза запажања и утисака.

Доживљај књижевног текста ученици овог узраста граде на замишљеним представама/сликама ликова и догађаја у којима они учествују. Ученици слушајући, а потом и читајући текст углавном разумеју слој звучања, дакле разумеју о коме и о чему говори текст, ко су главни ликови, разумеју у каквом догађају учествују ликови, али на нивоу чињенице, односно податка. Значење сваког чиниоца књижевног текста може се правилно протумачити тек када ученици направе мисаоне слике или представе маште које им помажу да оно што су чули претворе у слике и да на тај начин створе могућност да запажају, упоређују, објашњавају, једном речју размишљају, анализирају и доносе закључке[5]. На замишљање и дочаравање ученици морају бити подстакнути предлозима који ће активирати њихову машту и искуства и омогућити да се створе слике које активирају логичке мисаоне радње – запажање, издвајање, уочавање, повезивање и сл. Због свега овога важно је да се у настави подстиче и негује продуктивна или стваралачка машта. Вудворт машту сматра основом стваралачког мишљења, којим се успостављају нови односи између предмета и појава, битно другачији од оних који су дати и који се сазнају у процесу перцепције. Конкретизација песничког језика у визуелне представе ликова и догађаја омогућава да ученици запазе и оне детаље и

[4] Избор обавезних књижевних текстова у разредној настави чине краћи епски текстови, најчешће басне и кратке приче, који су управо због своје елиптичности погодни за стваралачко преиначавање. Навешћемо наслове само неких од њих: басне *Два јарца, Две козе, Лав и миш, Бик и миш, Зец и корњача, Вук и јагње, Пас и његова сенка*, приче *Два друга* Лава Толстоја, *Зец и вук* Томе Славковића, *Хлеб* Владимира Андрића, *Бајка о белом коњу* Стевана Раичковића, народне приче *Свети Сава и сељак без среће, Највеће богатство, Ветар и сунце* и др. Једноепизодичност и динамичност радње, непостојање дијалога или слабо развијени дијалози, одсуство описа и коментара, чине ове текстове посебно погодним за активан, креативан и стваралачки приступ какав је драматизација.

[5] „Оно што чини прелазе између разних учења и мишљења јесте веће учешће увиђања односа међу стварима. Учење без увиђања значи учење без разумевања“ (Стевановић 1964: 63).

појединости који сами по себи не би побудили пажњу и да разумеју дубља значења описа. Запажајући и издвајајући основна и пренесена значења речи у књижевном тексту ученици развијају и граде способност језичког изражавања, усавршавају осећај за значење речи и израза, као и за избор оних речи и израза којима ће на најадекватнији начин изразити своје утиске и размишљања. У том смислу осмишљавање дијалога и монолога је за ученике посебно захтеван задатак јер они чине везу између размишљања лика у одређеној ситуацији и поступка и показују на који начин су ученици разумели ту везу. Учитељ мора бити спреман да ученицима пружи помоћ и подршку јер ће им она бити неопходна у почетку. Потрага за речима, изразима и реченицама није ни лака ни једноставна, али ако се она претвори у игру у којој сви уживају, то ће бити најбољи подстицај за сваку нову драматизацију. Учитељ може поједине речи и да запише на табли јер ће их се ученици лакше сетити и употребити у састављању реченица. Подстицаји да осмисле описе и пронађу изразе којима ће на најбољи начин осликати намере, жеље и размишљања ликова, ученицима су јако важни јер они ни у свом животном, а ни у читалачком искуству, немају садржаје који би им помогли да то самосталноураде.

Да би се текст драматизовао, потребно је разумети опште значење текста у целини, идентификовати тему и основне идеје. Уочавање и издвајање теме и порука књижевног текста, описа и елемената карактеризације ликова, околности у којима се дешавају догађаји, места и времена догађања, јесу основне радње којима се продубљују утисци и ствара основа за интерпретацију текста и на основу којих се дубље разумеју значења текста. Интерпретативни разговор пружа ученицима могућност да гласно изражавају своја запажања, мисли, идеје, емоције и ставове, што их ослобађа у говору. Да би цео ток мисли могао да буде преведен у конкретне радње које ће имати и своју садржину и значење, потребно је да ученик активира стваралачко мишљење. У том тренутку реченице из текста постају полазна основа, а запажања до којих се дошло током анализе, смернице којим се обликује нови садржај – језички изрази, односно искази јунака, пропраћени су покретима и кретњама, изразом лица, мимиком, јачином и бојом гласа и све то јесте креација ученика у којој се он осећа као стваралац текста. Тако кроз креацију и стваралаштво, ученици усвајају знање и развијају машту, што је један од битних психолошких принципа у развоју.

Две козе су се сусреле на уској планинској стази и нашле се у опасности у којој су обе могле да изгубе живот. Али, козе су се договориле да једна легне, а да друга пређе преко ње. Тако су и урадиле и, после успешно изведене акције, срећне и задовољне продужиле су пут. Ова кратка, али ефектна, басна пружа могућност да се осмисли разговор односно дијалог две козе који би требало да покаже њихову забринутост због тешке ситуације у којој су се нашле, њихову жељу да пронађу решење које ће им помоћи да се обе спасу, стрепњу и страх како ће поднети

неизвесност пред опасношћу да се оклизне она која буде прелазила и да повуче и ону која лежи на стази. Током интерпретативног разговора ученици ће уочити да су козе, за разлику од два јарца, тражиле решење како да изађу из опасности у којој су се нашле и да су, и поред страха и забринутости које су осећале, успеле да нађу решење и да се договоре како ће то даураде. На основу ових запажања ученици ће дијалог коза осмислити као пријатељски, искрен и добронамеран разговор у коме ће се јасно истицати њихова заједничка жеља да обе, живе и здраве, стигну својим кућама. Осмишљавање дијалога између две козе прати и указивање на тон, боју и јачину гласа којим се једна другој обраћају, као и изразе лица, мимику и гестикулацију који прате њихов дијалог. Задатак да изразима лица и покретима дочарају забринутост, страх и узнемиреност коју су козе осећале, тражи од ученика да се уживе у ситуацију и да доживљено одглуме стања и осећања коза.

Драматизован текст намеће се, својом структуром и техником стварања, имагинацији оних који се спремају да драматизовану причу прикажу као сценску игру. Током читања текста већ у свести ученика стварају се индивидуалне представе о изгледу јунака, неким карактеристикама њихових појава, поступака, понашања, као и о месту и времену одигравања догађаја. Павле Илић вредност драмског извођења текста види управо у томе што се индивидуалне рецепцијске разлике и посебне представе у свести ученика, појављују као повод за разговор у току кога ће сваки ученик бити у прилици да исприча своју идеју, након чега ће се искристалисати једна, заједничка представа (Илић 2007: 23).

Најмлађи основци имају навику да чињенице из текста коментаришу независно од садржаја датог у тексту. Њихова запажања о изгледу јунака у првом тренутку су врло блиска представама са илустрација које прате текст, па су неопходни подстицаји којима ће се доћи до уобличене представе. Заједничко осмишљавање изгледа јунака пружа могућност ученицима да, најчешће врло произвољно, наводе уобичајене речи као што су: висок, низак, дебео, мршав, крупан, ситан, па је зато неопходно учешће учитеља који ће за свако запажање тражити и објашњење. Сваки лик може бити дочаран својим исказима и речима (монолог), коментарима других ликова и дијалозима са њима. Сви покрети и гестови морају одговарати лику и радњи.

Позив ученицима да замисле изглед јунака приче, подразумева често и да замисле простор у коме он живи (деда Триша мора бити бео од брашна које свакога дана меље у воденици, коњ је полуслеп од мрака штале у којој проводи све време и сл). Начин на који јунак говори (брзо, споро, муцајући, правећи паузе и сл), боја његовог гласа (весео, тужан, убијен, радостан и сл), начин на који гледа, слуша, хода, поводи су да ученици ангажују своју имагинацију и маштом дочарају и надограде оно што је у тексту дато или назначено. Овакав разговор је прилика да се

ученици вежбају у запажању речи и описа којима је дочаран неки књижевни лик, његови поступци и реакције у одређеним ситуацијама. Пажљиво читање текста осветлиће ученицима и важност описа простора и времена у коме се одиграва догађај у коме се на најнепосреднији начин рефлектују особине јунака. Ова запажања важна су да би ученици могли да осмисле реакције јунака и њихове поступке у одређеним ситуацијама. Драматизација представља покушај да се радња из прозног текста прикаже као доминантна, а ликови који учествују у њој као неодвојиви део. Радњу ствара неподношљивост ситуације у којој се ликови налазе. Драматизацијом се сукоб који постоји међу ликовима у епском тексту преводи или преиначава у драмски сукоб. Без сукоба нема драме, а сукоб настаје због препрека. Сукоб може да настане унутар самог лика, између његових жеља и могућности (мачак Тоша), али и да се развије између једног лика и других ликова (мачак Тоша и млинар Триша, два друга) или између лика и друштвене средине (Бели коњ). Пред њима стоји избор између могућности да се прилагоде ситуацији или да учине нешто како би из ње изашли. Посебан облик напетости која постоји међу ликовима означен је као драмска ситуација. Радња мора да води ситуацији, а ситуација радњи (Грушановић 2011: 17).

Прича „Два друга“ Лава Толстоја говори о шетњи два друга шумом коју изненада прекида појава медведа. Један од другова се, да би се спасио опасности, попне на дрво, а други, оставши сам, легне на земљу претварајући се да је мртав. Медвед њуши онога који је лежао на земљи и продужи даље, остављајући га у уверењу да не треба веровати онима који своје другове остављају у невољи. Овај текст пружа могућност да ученици осмисле не само дијалоге између другова, већ и њихове монологе којима ће објаснити зашто је један од њих побегао на дрво и како се осећао онај који је остао сам пред медведом. Поред тога, ова прича пружа могућност да се појави и наратор, који би започео причу. Опис шуме и свега онога што расте у њој (густа, мрачна, проређена, светла, у њој расту дивље јагодице, купине, дивље малине, печурке, цвеће, трчкарају зечеви, веверице, јежићи) могу да наговесте страшан сусрет са медведом, али да буду и супротност ономе што ће се догодити. Наратор може да опише два друга, њихов изглед, начин на који ходају, причају, шале се, и да речима ослика њихов међусобни однос, пријатељски и срдачан, који ће убрзо бити на проби коју, на жалост, неће положити. Поступци и понашање два друга прате њихови искази/реплике, који илуструју њихово расположење у различитим ситуацијама, што омогућава да ученици уоче везу између мисли, односно речи и поступака. Док шетају шумом два друга могу да се шале, разговарају о некој догодовштини из школе, утакмици, о плановима за неки заједнички излет или томе слично. Дијалог између два друга ученици осмишљавају имајући у виду да речи и понашање два друга треба да дочарају атмосферу пријатељства и поверења која је владала међу њима. Посебно је важно да завршни дијалог међу друговима не буде заснован на

љутитим и погрдним опаскама, већ да се сачува онај који је писац приче осмислио.[6] Оваквим поступцима гради се култура дијалога која се појављује као један од најважнијих задатака драматизације. Осмишљавањем исказа ученици уочавају на које све начине се може водити дијалог и по чему се разликују културни и некултурни дијалог.[7]

У разредној настави најчешће се примењује први модел драматизације недрамског текста који предлаже Златко Грушановић, а који предвиђа да драмски текст остане веран оригиналу, а да се нарација и описи прикажу кроз дијалоге и сцене. Посебно је важно да се сачува идејни и значењски слој текста. У првом и другом разреду реализација драматизације започиње заједничким планом који се током осмишљавања може мењати и допуњавати. У трећем и четвртом разреду ученици могу да креативно и стваралачки мењају редослед догађаја – прича о одласку мачка Тоше у хајдуке може да се драматизује тако што ће прва сцена бити последња из приповетке, односно она у којој мачак моли деда Тришу да га прими у кућу. Наставак дијалога деда Трише и мачка може да представља монолог мачка Тоше о томе шта је све преживео од тренутка када је изашао из куће до тада, али и деда Трише о томе шта је он мислио када је мачак отишао и шта је помислио када је чуо његов глас испред врата. Препричавање са променом граматичког лица омиљена је активност ученика којом се активно припремају за драматизацију. Могућност да говоре из позиције једног од учесника догађања мотивише ученике да се стваралачки уживљавају у структуру садржаја. Поред тога, важно је да ученици стекну позитивна искуства и да уживају у тражењу што разноврснијих токова драматизације.

Сазнање да ће драматизовани текст касније сценски приказати додатно мотивише ученике на активно учешће. Управо ту се крије још један стваралачки подстицај за учитеља и за ученике. Често се у пракси сусрећемо са, како би то Душко Радовић рекао, глуматањем најмлађих основаца, које настаје као последица неупућености у карактеристике сценског говора и сценских радњи. Осмишљавање, а потом записивање реплика, тихо читање са разумевањем и гласно изговарање реплика у дијалогу или монолога мора бити праћено запажањима и сугестијама о томе каквим тоном, које јачине, каквом интонацијом, којим темпом и са каквим паузама ће текст бити изговаран јер се ученици таквим поступком постепено и поступно оспособљавају за сценски изражајни говор. Јако је

[6] У драматизацијама савремених аутора које се појављују на интернет сајтовима (http://www.dramskimetod.com/, http://www.klett.rs/, *lucijatasic.blogspot.com/2013/07/blog-post_418.html)*

често се инсистира на сваћалачком тону дијалога међу ликовима, који нема заснованост у полазном тексту.

[7] Дијалог је мисао усмерена другоме и зато је увек праћена некаквим емотивним односом према саговорнику, а то значи да у својој информативности мора да има и етичку компоненту (Илић 2007: 25).

важно да ученици схвате говорну радњу, да разумеју да и када ћуте, крећу се или слушају саговорника, они у ствари говоре.

Сценски говор (дијалошки и монолошки текст) праћен је сценским радњама, мимиком и гестикулацијом, што продубљује утисак о разумевању и доживљају књижевног текста и његовом преиначењу у сценски приказ.

Услов за уверљиво сценско извођење у учионици је посебан распоред клупа, потковичастог или полукружног облика, који оставља довољно простора за драмску игру и наговештава другачији начин рада на часу. Потреба за игром и жива машта помажу најмлађим основцима да лако и брзо замисле неки други простор и да се уживе у те представе. Драматизација се може реализовати и луткама, али тада треба имати у виду да луткарска сцена не трпи превише текста. Оно што ће лутке изговорити мора бити сажето и јасно, без много речи, кроз динамичну радњу и без дугих дијалога. Неизговорено, лутка ће показати покретом, гестом, позом (Чакић-Симић 2007: 8).

3. Закључак

Драмски приступ књижевном тексту чији је крајњи циљ сценско извођење, пружа могућност да ученици, током низа припремних радњи, подстичу и граде своје креативне способности, али пре свега омогућује функционалну и практичну примену прочитаног и наученог (Грушановић 2011: 25). Драматизацијом се активира и развија машта, подстиче и негује стваралачки однос према раду, животу и човеку, али и критички однос према стварности. Драматизовани текст се боље памти и разуме, а уживљавање ученика у сценско извођење доприноси да се на дубљи начин разуме веза између узрока и последица, између жеља, намера и поступака и да се поруке књижевног текста схвате дубље и усвоје трајније.

Драматизација подстиче самостално језичко, литерарно и сценско стваралаштво, али и упућује на сарадњу, креативност и иновативност. Учествујући у драматизацији ученици откривају, рашчлањавају, образлажу, осмишљавају, креирају и демонстрирају, у индивидуалном и групном раду, и уз то развијају своје природне склоности према игри и глуми.

Драматизација текстова доприноси да се повећа читалачка писменост ученика, посебно када су у питању читање са разумевањем, изражајно и креативно читање, да се богати речник, језички и стилски израз и да се развија смисао и способност за правилно, течно, економично и уверљиво, усмено и писмено, изражавање.

Предложени метод рада у настави књижевности заснива се и инсистира на доминацији игре као начину учења који се може изједначити са креативним процесом јер претпоставља: удаљавање од уобичајеног начина мишљења, заснованост на унутрашњој мотивацији, засићеност емоционалним значењима, интелектуално и логичко ангажовање у прилагођавању средини и променама и креирању стварности. Игра у групном

контексту има социјализаторску функцију, као што и креативан процес у тимском раду подразумева ангажовање социјалних способности (Шефер 2012: 15).

Литература

Бојовић 2008: Д. Бојовић, *Више од игре: драмски метод у раду са децом*, Београд: Ценар за примењену психологију.

Бојовић 2009: Д. Бојовић, *Моћ маште, моћ покрета: водич кроз драмске технике у раду са децом*, Београд: Центар за примењену психологију.

Грушановић 2011: З. Грушановић, *Драматизација у настави*, Београд: Klett.

Илић 2007: П. Илић, „Рецепцијске погодности драмског текста за наставну обраду“, *у*: М. Степановић (ур.), *Драмска књижевност за децу*, Сомбор: Педагошки факултет, 21–27.

Каменов 2007: Е. Каменов, *Опште основе предшколског програма*, Нови Сад: Драгон.

Милатовић 2011: В. Милатовић, *Методика наставе српског језика и књижевности у разредној настави*, Београд: Учитељски факултет.

Николић 2006: М. Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

РКТ 2001: D. Živković (ur.), *Rečnik književnih termina*, Banja Luka: Romanov.

Стевановић 1964: В. Stevanović, *Pedagoška psihologija*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije.

Rosandić 2005: D. Rosandić, *Metodika književnoga odgoja*, Zagreb: Školska knjiga.

Чакић-Симић 2007: N. Čakić-Simić, *Beleške lutkarskog pomoćnika: priručnik za lutkarstvo*, Beograd: Kreativni centar.

Шефер и др. 2012: J. Šefer, N. Angelovski, Z. MIlošević, *Kreativna nastava u praksi: igra i istraživanje*, Beograd: Insititut za pedagoška istraživanja.

Јелена Д. Михајловић*
Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српски језик и књижевност
Александра С. Костић Тмушић
Катедра за српску књижевност и језик

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152487M

Информативни прилог

ОДНОС СРПСКЕ И ДРУГИХ КЊИЖЕВНОСТИ У АКТУЕЛНИМ НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ, ФЕДЕРАЦИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Потреба за бављењем односом српске и других књижевности у наставним програмима за матерњи језик на простору Републике Српске, Федерације Босне и Херцеговине и Републике Србије је, у првом реду, узрокована друштвено-историјским приликама актуелним у последњој деценији 20. века, јер су оне посредно довеле и до измена наставних садржаја у њима. Тиме је овај проблем постао врло занимљив научницима који се баве методиком, проучаваоцима књижевности, али и широј стручној јавности, јер се његовим праћењем актуелизује и однос књижевности и политике.

Предмет истраживања у овоме раду јесу наставни програми за матерњи језик и књижевност који су у Републици Србији на снази од 2007. године (Правилник о наставном плану 2007: 1–11, Правилник о наставном програму 2008: 1–21, Наставни програм 2009: 1–6, Наставни програм 2010: 13–22), у Републици Српској од 2006. године (Наставни план и програм 2006) и у Федерацији Босне и Херцеговине од 2004. године (Оквирни наставни план и програм 2004). Поређењем ових докумената требало је утврдити заступљеност српске и других националних књижевности у њима и пратити садржајне измене до којих је у предметном подручју *Књижевност* почетком 21. века неминовно морало доћи.

Дакле, ма колико се трудили да на овоме месту говоримо о књижевности, а занемаримо политику, природа теме онемогућила нас је у тежњи да потпуно избегнемо осврт на њихову корелацију у друштвеним околностима какве су биле оне с краја 20. века, јер је политика свакако имала утицаја на измене садржаја у наставним програмима донетим након међуетничких сукоба који су се деведесетих година водили на територији бивше Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине. Политичка превирања на простору који нас занима, а који је насељавало више нација, тада истојезичних, довела су до многих промена, па самим тим и до језичке, а потом и просветне дезинтеграције.

* drazajelena.m@open.telekom.rs

Наставни програми су важно средство помоћу кога друштво спроводи одговарајућу језичку, и шире, општу политику. Отуда је неизбежно измене у садржајима књижевности посматрати и кроз однос политике и литературе. Однос књижевности и политике може се посматрати двосмерно – као утицај политике на књижевност и као деловање књижевности на политику. Ми ћемо се на овом месту укратко дотаћи првог. Радоман Кордић, аутор *Политике књижевности*, истиче: „Постоје мишљења да је цела књижевност нека врста (примењене) политике. Постоје и мишљења по којима књижевност уопште и није и не може, не сме бити политика [...] Не треба ни помињати да се књижевност ни у којем виду не дâ свести ни на какав облик политике. Али не може се порећи ни политичко значење књижевности као имена родне истине, као именовања“ (Кордић 2007: 71). И даље: „Књижевност може бити политичко средство, друкчије речено, може бити у служби политике, или средство политичке борбе (сатира, пародија, афоризам итд.), пропаганде, може бити политичка књижевност, но увек у оквиру естетичких претпоставки, какве год да оне јесу“ (Кордић 2007: 75).

Однос између политике и књижевности реално постоји, те су „политика у књижевности или књижевност о политици синтагме које могу бити прихватљиве“ (Ђорђевић 2013: 129). Политика у школи и школским програмима, међутим, не би смела имати икаквог удела, јер би то било огрешење о сва начела дидактике, педагогије и многих других сродних дисциплина. И поред тога, уколико се осврнемо на наставна документа објављивана у другој половини 20. века, лако ћемо закључити да су она често била идеолошки обојена; идеолошки и политички знак био је готово подразумевајући, нарочито у настави књижевности.

Наставне планове и програме доносе просветне власти. На тај начин креира се однос једне друштвене заједнице према стандардном језику, националној и другим књижевностима.

Уводни део сваког наставног плана и програма обавезно садржи циљеве и задатке који његовом реализацијом треба да се остваре. Циљеви основног образовања проистичу из општеприхваћених, универзалних вредности савремених друштава и, уже, вредносних мерила заснованих на посебностима историјског, националног, културног и верског наслеђа одређене друштвене заједнице. Образовање треба да допринесе стварању друштва у коме је приоритет поштовање људских права и формирање свестраних личности, што се постиже усклађивањем наставних програма с тековинама и достигнућима савремене науке и њиховим прилагођавањем узрасним и личним образовним потребама ученика и друштвене заједнице којој припадају. „Програмом васпитања и образовања друштво одражава и одређује свој идентитет. Програм је увек, мање или више, успешна слика оног што је друштво било јуче, што јесте данас и што жели бити сутра“ (Кнежевић 1987: 15), јер друштво управо преко наставних планова и програма обезбеђује своје стратегијске циљеве.

Планирање и програмирање савременог образовања није нимало једноставна делатност, јер подразумева многа мултидисциплинарна истраживања. Из тог је разлога проблем конципирања наставних планова и програма увек привлачио велику пажњу многих теоретичара и истраживача из разних области: педагога, психолога, социолога, методичара, просветних власти, просветних радника и научника из различитих научних дисциплина који су на било који начин, директно или индиректно, заинтересовани за рад школа.

Када је о изради наставних планова и програма реч, постоје традиционална теоријска и методолошка становишта, према којима ова документа треба прилагодити способностима ученика, и савремена становишта, према којима ова документа треба ставити у функцију развоја њихових психофизичких потенцијала и тако допринети процесу психосоцијалног, интелектуалног и емоционалног сазревања ученика (тзв. акцелеративни програми). „Наставни планови и програми по мишљењу Пијажеа, Блума, Брунера и неких других психолога и педагога треба да уважавају психофизичке способности ученика на одређеном узрасту, док Виготски, Давидов и неки други теоретичари, супротно томе, сматрају да нагласак треба да буде на подстицању и убрзавању развоја тих способности“ (према Шпијуновић 2005: 562).

Методологију израде наставних програма за основну школу који су у примени на некадашњем српскохрватском говорном подручју карактерише распоређивање програмских садржаја по концентричним круговима, што значи да се исти садржаји на вишем узрасту јављају у ширем и дубљем облику. Овакав методолошки поступак примењује се и у конципирању садржаја из матерњег језика и књижевности. Наставни програм за матерњи језик у Републици Србији и даље се ослања на традиционалан концепт, према коме су у центру пажње програмски садржаји, док су се програми у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине приближили курикулуму и у њима се предност даје исходима учења.

Како се значај наставних планова и програма огледа у чињеници да ова документа представљају полазиште у организацији и реализацији практичне наставе, код састављача наставних програма је дилема око мерила на основу којих се бирају садржаји и њихов обим у оквиру сваког предметног подручја увек присутна. Управо из тог разлога планови и програми подлежу честим изменама. Измене наставних програма су неминовне, непрекидне, еволутивне, и оне су последица различитих друштвених потреба заједнице у којој се спроводе. Програми, најпре, морају пратити најновија сазнања до којих се у струци на коју се односе долази, морају ићи у корак с развојем дате науке, педагогије и психологије, затим, програми се морају прилагођавати психофизичким способностима ученика, а оне се из године у годину мењају јер ученици, пратећи прогрес целокупног друштва, брже и раније сазревају, чиме се увећавају и њихови

умни капацитети. Промене садржаја наставних програма, најзад, могу условљавати и измењене друштвено-политичке околности.

Као што смо већ поменули, управо такав пример налазимо на територијама бивших социјалистичких република Босне и Херцеговине и Србије. У првој деценији 21. века на подручју бившег српскохрватског језика питање наставних програма постало је веома актуелно. До изразитијих промена, што је било потпуно очекивано, дошло је нарочито у подручју књижевности, где се однос српске и осталих националних литература потпуно изменио у поређењу с програмима који су на снази били до 1991. године.

Наставни план и програм по коме се данас изводи настава у основној школи у Републици Српској, објављен у Бањалуци 2006. године, представља измењен и допуњен документ који је у својој основи настао 2003. године. Структуру наставног програма за Српски језик и књижевност чини шест наставних тема у петом и шестом и по пет у осталим старијим разредима, с прецизно одређеним бројем часова за сваку од њих. То су: *Језик*, *Књижевност*, *Читање*, *Лектира*, *Филм* и *Култура изражавања*. У оквиру сваке од наведених целина у програму су издвојене наставне јединице, очекивани исходи учења и смернице за наставнике.

Поред упутстава која се односе на тумачење различитих врста текстова и усвајање многобројних књижевнотеоријских појмова, у оквиру тематских целина *Књижевност* и *Лектира* ученици у Републици Српској обавезни су да се упознају и са стваралаштвом писаца који припадају различитим књижевностима, међу којима је највише оних који, логично је, припадају српској књижевности. Неки од њих рођени су и стварали у Републици Србији (Војислав Илић, Душан Радовић, Десанка Максимовић, Брана Црнчевић, Гроздана Олујић, Драган Колунџија), док су неки део свога живота провели у Босни и Херцеговини, а део у Републици Србији (на пример, Бранко Ћопић) или већи део у Босни и Херцеговини (Алекса Шантић). У програму су и српски писци из Републике Српске Ђуро Дамјановић и Рајко П. Ного. У петом разреду значајан је и број текстова који припадају народној књижевности: народна лирска песма „Јеленче“, народне приповетке „Биберче“ и „Крепао котао“, народна епска песма „Стари Вујадин“ и избор народних приповедака у оквиру лектире. Поред поменутих српских аутора, од писаца с простора некадашње Југославије ученици петога разреда упознају се и с делом црногорског писца Михајла Ражнатовића, бошњачког писца Скендера Куленовића, те делима хрватских писаца Густава Крклеца и Иване Брлић Мажуранић. Дакле, представника српске књижевности је у петом разреду десеторо, хрватских двоје и по један је писац из Црне Горе и Федерације Босне и Херцеговине. Овакав избор потпуно је очекиван с обзиром на чињеницу да Републику Српску углавном насељава српско становништво, али да она ипак представља један од два ентитета вишенационалне Босне и Херцеговине.

Ситуација је слична и у наредним разредима. У програму за шести разред налази се девет писаца српске националности, два Бошњака и два Хрвата. Од српских писаца изучавају дела Ива Андрића, Бранка Ћопића, Петра Кочића (део живота провели у Босни и Херцеговини, део у Србији; њихово стваралаштво изучава се у оквиру српске књижевности), Војислава Илића, Милована Глишића, Бранка Радичевића, Бранислава Нушића, Ненада Дивљана и Бранка В. Радичевића. Поред дела поменутих писаца изучава се и неколико текстова из народне књижевности: народне епске песме „Свети Саво“ и „Цар Лазар и царица Милица“, народна лирска песма „Српска дјевојка“ и народна приповетка „Еро с онога свијета“. Ученици се упознају и с делима бошњачких књижевника Алије Хасагића Дубочанина и Ахмеда Хромаџића и хрватских писаца Динка Шимуновића и Драгутина Тадијановића. Од светских књижевности срећемо се с два представника америчке и по једним представником британске, француске и италијанске литературе. Заступљени су: Џек Лондон и Марк Твен (америчка књижевност), Едмонд де Амичис (италијанска књижевност), Жил Верн (француска књижевност), Данијел Дефо (енглеска књижевност) и Исак Самоковлија (јеврејски писац).

У седмом разреду се, према актуелном програму, изучава тринаест књижевноуметничких текстова српских писаца, једно дело бошњачког писца и два дела хрватских аутора. Заступљени су српски писци Мирослав Антић, Иво Андрић, Јанко Веселиновић, Ђура Јакшић, Петар Кочић, Бранислав Нушић, Алекса Шантић, Бранко Ћопић, Исидора Секулић, Добрица Ерић, Војислав Илић, Десанка Максимовић и Светозар Ћоровић, од којих су поједини, као што је већ поменуто, део или већи део живота провели у Босни и Херцеговини (на пример, Светозар Ћоровић, Алекса Шантић итд.). Из народне књижевности обрађују се епске песме „Смрт мајке Југовића“ и „Кнежева вечера“, лирске песме „Највећа је жалост за братом“ и „Дјевојка је под ђулом заспала“, избор шаљивих и обичајних лирских песама, народна приповетка „Дванаест мрва“, те избор питалица, загонетки и пословица. У програму за седми разред наилазимо само на једног бошњачког писца – Хасана Кикића и два хрватска – Добришу Цесарића и Владимира Видрића. Од представника светских књижевности појављују се имена два руска писца (Иван Тургењев и Сергеј Јесењин), један ирски (Џонатан Свифт) и један француски (Антоан де Сент Егзипери).

Програм осмога и деветог разреда чини по седамнаест представника српске књижевности, у осмом један црногорске, три бошњачке и два хрватске националности и само један представник неке од већих светских књижевности – Перл Бак из Америке. У деветом разреду, поред српских, заступљена су и четири хрватска и два бошњачка писца, а од светских само руски писац Сергеј А. Јесењин.

У осмом разреду изучавају се дела Ива Андрића, Јована Дучића, Радоја Домановића, Јована Јовановића Змаја, Десанке Максимовић, Јована

Стерије Поповића, Милана Ракића, Стевана Раичковића, Бранка Радичевића, Алексе Шантића, Вука Стефановића Караџића, Петра Кочића, Бранка Ћопића, Светозара Ћоровића, Мирослава Антића, Стевана Сремца, те писца из Републике Српске Ђура Дамјановића. Из народне књижевности обрађују се неродне епске песме „Мали Радојица“, „Урош и Мрњавчевићи“ и „Диоба Јакшића“, народна лирска песма „Љубавни растанак“, народна епско-лирска песма „Предраг и Ненад“, те избор пословица и изрека и Свети Сава у књижевности. Поред српских писаца, у програму наилазимо и на једног представника црногорске књижевности (Стјепан Митров Љубиша), три писца бошњачке (Мак Диздар, Зијо Диздаревић и Хамза Хумо) и два писца хрватске књижевности (Добриша Цесарић и Тин Ујевић). Од већих књижевности у програму је само име једног америчког писца, и то је Перл Бак.

Програм књижевности за девети разред чине следећи српски писци: Ђура Јакшић, Вук Стефановић Караџић, Јован Јовановић Змај, Лаза Лазаревић, Љубомир Ненадовић, прота Матеја Ненадовић, Милош Црњански, Добрица Ћосић, Симо Матавуљ (део живота провео у Далмацији и Црној Гори), Петар Кочић, Јован Дучић, Бранко Ћопић, Војислав Илић, Иво Андрић, Десанка Максимовић и српски писац из Црне Горе Петар Петровић Његош. Из народне књижевности обрађују се песме „Женидба Милића Барјактара“, „Почетак буне против дахија“, „Зидање Скадра“, лирско-епска песма „Хасанагиница“ и избор здравица, загонетки и питалица. У програму се налазе и дела четири хрватска писца – Ивана Горана Ковачића, Ивана Мажуранића, Ивана Гундулића (који је био српског порекла) и Славка Колара и дела двојице бошњачких писаца – Мака Диздара и Зуха Џумбура. Обрађује се и одломак романа „Дервиш и смрт“ аутора Меше Селимовића, који је део свог живота провео у Босни и Херцеговини, а део у Србији, по вероисповести је био муслиман, али је себе сматрао припадником српске нације.

Закључци до којих се анализом поменутог документа дошло су следећи: програмом доминирају српски писци с простора Републике Србије, али се јавља и знатан број писаца с простора некадашње СР Босне и Херцеговине и два писца из данашње Републике Српске. Имена многих писаца понављају се у више разреда (на пример, Иво Андрић, Бранко Ћопић, Војислав Илић, Десанка Максимовић итд.). У програму Републике Српске, у списку дела предвиђених за обраду, поред српских, налазе се и текстови хрватских и бошњачких писаца, што је и очекивано с обзиром на мултиетничност данашње Босне и Херцеговине, у чијем је саставу Република Српска. У овоме делу документ Републике Српске разликује се од онога који је на снази у Републици Србији, где немамо ниједан текст чији су аутори Хрвати или Бошњаци. Оно што је у документу о коме говоримо парадоксално јесте чињеница да у програму петог и шестог разреда има више представника значајних светских књижевности но у каснијим разредима. Тако у осмом и деветом разреду имамо само по једног пред-

ставника америчке (у осмом) и руске књижевности (у деветом разреду). Оваква структура програма коси се с начелом научности и васпитности, прилагођености наставе узрасту ученика и начелом систематичности и поступности, те заступљеност књижевноуметничких текстова значајних светских књижевности сматрамо лоше одмереном у односу на узраст ком су дела намењена.

У другом ентитету Босне и Херцеговине – Федерацији БиХ, настава се изводи према различитом програму у односу на онај који се примењује у Републици Српској. С обзиром на чињеницу да се Федерација БиХ састоји од десет кантона, Стручна комисија за израду оквирног наставног плана и програма, стандарда и норматива за деветогодишњу основну школу дефинисала је Оквирни наставни програм као темељ односно оквир за конципирање и реализацију кантоналних наставних програма на основу којих се остварује наставни процес у Федерацији БиХ. Како се наставни програми кантона, којих је много, састоје од општег дела – заједничког језгра и посебног дела – локалне компоненте, ми смо се у раду бавили анализом заједничког језгра, које уједно представља ширу основу Оквирног наставног плана и програма за деветогодишњу основну школу у Федерацији и који је данас и једино у примени. Заједничко језгро осигурава кохезију система основног васпитања и образовања у Босни и Херцеговини, а локална компонента требало би да школама, општинама и кантонима даје могућност да развију властите програме, бирајући део садржаја и подручја учења према својим потребама.

Актуелни Оквирни наставни план и програм за деветогодишњу основну школу, објављен 2004. године, конципиран је тако да свим ученицима омогућава квалитетно образовање. Он је изграђен на темељима тзв. курикуларног принципа, који се огледа у систематском осмишљавању, повезивању и уређењу целокупног процеса васпитања и образовања, учења и подучавања.[1] „Осим што одговара на питање *шта, када и по ком редослиједу* деца уче, нови наставни план и програм (курикулум) такође треба да одговори и на питања *зашто* и *ради чега* требају учити, *како* требају учити, те *што* су научила/извела/развила, какво је, уствари, ефективно *учење*“ (Анализа наставног плана и програма 2011: 4). За разлику од досадашњег програма, који је био првенствено усмерен ка садржајима васпитно-образовног процеса (Наставни план и програм 1999), нови програм, тзв. курикулум, усмерен је ка исходима учења. Према традиционалном плану и програму планирање се заснивало на унапред

[1] Курикуларни принцип у први план ставља исходе учења односно оно што деца током школовања треба да науче, вредности које треба да прихвате, да им се омогући да њихова знања прећу у умења. Овакав приступ образовању шири је од приступа који школу схвата као место усвајања знања и преношења чињеница. Насупрот томе, курикулум наглашава да је школа место целовитог индивидуалног и социјалног развоја ученика.

одређеном броју часова за свако подручје у оквиру матерњег језика, а задатак наставника био је да што успешније ученицима пренесе знања о такође унапред одређеним садржајима. Насупрот овоме, нови програм, иако и он доноси прецизан број часова за свако предметно подручје, полази од исхода учења,[2] а планирање је повезано с постизањем жељених резултата. У складу с тим предвиђено је да се наставни план и програм заснива на јасно дефинисаним и мерљивим резултатима учења, док су садржаји, методе и процес реализације наставе флексибилни и променљиви.

У програму матерњег језика и књижевности у Федерацији Босне и Херцеговине највише часова предвиђено је за наставу књижевности; она се, за разлику од програма Републике Српске и Републике Србије, у структури овог наставног документа налази на првом месту (у програмима Српске и Србије је на другом). Кроз садржаје програмског подручја *Књижевност* у Федерацији БиХ се рефлектују разнолике културе, што је и очекивано, јер је њено подручје културолошки врло осетљиво. Међу књижевним текстовима који се обрађују у петом разреду доминирају они чији су аутори Бошњаци (Скендер Куленовић, Алија Дубочанин, Ешреф Бербић, Насиха Капиџић Хаџић, Муса Ћазим Ћатић, Шукрија Панџо, Ахмет Хромаџић и Исмет Бекрић), али има и Срба и Хрвата који су пореклом из Босне и Херцеговине: Иво Андрић, Бранко Ћопић, Алекса Микић и Драган Кулиџан и Хрват Енес Кишевић. Програм доноси и дела неколико писаца који су живели и стварали у Хрватској – Григора Витеза, Добрише Цесарића, Густава Крклеца, Иване Брлић Мажуранић и Мата Ловрака, те текст Весне Крмпотић, Хрватице која данас живи и ствара у Београду, једног аутора из Црне Горе – Стевана Булајића и једне ауторке из Словеније – Еле Пероци. Од представника светских књижевности у петом разреду ученици изучавају по један књижевноуметнички текст руског писца Александра Пушкина и италијанског Ђанија Родарија. Уколико наведене чињенице прикажемо бројчано, закључујемо да је у програму Федерације БиХ највише писаца Бошњака – њих осам, потом Хрвата – седам, Срба је четворица и сви су пореклом из Босне и Херцеговине, један је писац из Црне Горе и један из Словеније. Од бивших југословенских књижевности једино нема представника македонске литературе.

Однос бошњачких, српских и хрватских писаца сличан је и у наредним разредима. У програму шестог разреда највише је текстова чији су аутори Бошњаци – укупно девет (Мирсад Бећирбашић, Ибрахим Кајан, Зејћир Хасић, Шукрија Панџо, Скендер Куленовић, Шимо Ешић, Нецад

[2] „Исходи учења су тврдње о томе шта се од дјетета очекује да зна, разумије и/или да је способно показати након завршетка процеса учења. Они морају бити праћени с прикладним критеријима вредновања. Зато је важно да они буду написани јасно и конкретно, тако да су лаки за праћење и процјену“ (Анализа наставног плана и програма 2011: 9).

Ибришимовић, Кемал Махмутефендић и Џемалудин Латић), а обрађују се и по једна народна лирска и народна епска песма из Босне и Херцеговине, по избору. Српских писаца је укупно десет (Јован Дучић, Душко Трифуновић, Исидора Секулић, Петар Кочић, Ивица Вања Рорић, Ранко Павловић, Бранко Ћопић, Мирослав Антић, Велимир Милошевић и Антоније Исаковић, од којих Дучић, Кочић и Ћопић потичу из Босне и Херцеговине, Велимир Милошевић живео је и стварао у Босни и Херцеговини, а Ранко Павлавић живи и ствара у Бањалуци), док је хрватских шесторо (Силвије Страхимир Крањчевић, Антун Бранко Шимић,[3] Божидар Просењак, Григор Витез,[4] Сања Пилић, Звонимир Балог и Жељко Иванковић). Програм доноси и дела неколико представника опште књижевности: Јевреја Исака Самоковлије и Исака Башевиса Сингера, Данца Ханса Кристијана Андерсена, Ирца Џонатана Свифта, Пољака Хенрика Сјенкјевича, Аустријанке Кристине Нестлингер, Британца Данијела Дефоа и Американца Марка Твена.

Када је у питању списак књижевноуметничких текстова и лектире за седми разред, у програму Федерације БиХ се на овом узрасту најдоследније поштује тзв. завичајни принцип, те је однос у броју текстова које су стварали писци најбројнијих нација на простору Босне и Херцеговине (Бошњаци, Хрвати, Срби) равномеран. Бошњака је укупно седам (Мак Диздар, Зијо Диздаревић, Ћамил Сијарић, Мула Мустафа Башескија, Алија Дубочанин, Шукрија Панџо и Скендер Куленовић), али се у програму налазе и поједини хрватски и српски писци који су живели и стварали или живе и стварају у Босни и Херцеговини. Такви су, на пример, Никола Шоп и Енес Кишевић (Хрвати из БиХ) и Светозар Ћоровић, Ненад Радановић, Ранко Павловић и Петар Кочић (Срби из БиХ). Поред њих, у програму су и хрватки и српски писци који су живели и стварали у својим матичним земљама. Хрвата је седморо: Добриша Цесарић, Тин Ујевић, Мирослав Крлежа, Вјенцеслав Новак, Драгутин Тадијановић, Дубравко Јелачић Бужимски и Бранка Приморац у Хрватској, а Срба шесторо: Војислав Илић, Душко Трифуновић, Мирослав Антић, Исидора Секулић, Стеван Раичковић и Десанка Максимовић. У програму су и једна народна романса и народна севдалинка по избору, као и народна лирско-епска песма „Хасанагиница“. Од осталих светских књижевности обрађују се текстови Руса Сергеја Јесењина, Антона Павловича Чехова и Николе Чуковског, Аустријанца Карла Брукнера, Американаца Занеа Греја и Марка Твена, Француза Антоана де Сент Егзиперија, Ирца Оскара Вајлда и Јеврејина Исака Самоковлије.

У осмом разреду у програму је највише дела насталих на простору Босне и Херцеговине, укупно девет чији су аутори Бошњаци (Дервиш-паша Бајезидагић, Скендер Куленовић, Абдулах Сидран, Енвер Чолаковић,

[3] Антун Бранко Шимић рођен је у Босни и Херцеговини.

[4] Григор Витез је пореклом и осећањем био Србин, али је живео и стварао у Хрватској

Алија Наметак, Зуко Џумхур, Ћамил Сијарић, Нура Баздуљ Хубијар, Хусеин Башић), и пет књижевноуметничких текстова српских писаца који су део свог живота провели на простору БиХ (Дара Секулић, Светозар Ћоровић, Иво Андрић, Бранко Ћопић и Петар Кочић). Поред ових имена, од српских писаца у програму су још и Исидора Секулић, Бранислав Нушић и Зоран М. Јовановић (српски писац који је живео у Македонији). Хрватских писаца је укупно девет (Добриша Цесарић, Весна Парун, Антон Густав Матош, Славко Колар, Јосип Козарац, Злата Коларић Кишур, Милан Огризовић, Весна Крмпотић и Стјепан Чуић). У програму за осми разред је и Мирко Ковач, који се и данас сврстава и у црногорску, и у хрватску, и у српску књижевност. Од представника значајнијих светских књижевности заступљени су аустријски песник Рајнер Марија Рилке, француски Жак Превер, руски Сергеј Јесењин, прозни писци Ернест Хемингвеј и Скот О'Дел (америчка књижевност), Артур Чарлс Кларк (британска књижевност), Е. Кестнер и Антон Павлович Чехов (руска књижевност).

Списак дела за интерпретацију у деветом разреду чини готово подједнак број писаца босанскохерцеговачке, српске и хрватске књижевности. Бошњачких писаца је шесторица (Мак Диздар, Абдулах Сидран, Едхем Мулабдић, Ћамил Сијарић, Нецад Ибришимовић и Дервиш Сушић), хрватских деветорица (Антун Бранко Шимић, Тин Ујевић, Силвије Страхимир Крањчевић, Владимир Назор, Мирослав Крлежа, Славко Колар, Весна Парун, Динко Шимуновић и Миљенко Јерговић[5]) и српских осморица (Војислав Илић, Васко Попа, Милош Црњански, Растко Петровић, Иво Андрић, Бранислав Нушић, Ранко Павловић и Меша Селимовић, Србин муслиманске вероисповести). У програму су и јеврејски писци Оскар Давичо и Исак Башевис Сингер, руски Александар Пушкин и Иван Крилов, шкотски писац Волтер Скот, турски писац Орхан Памук, Француз Жан Батист Поклен Молијер, Енглез Виљем Шекспир и Американац Ернест Хемингвеј.

Анализом и поређењем актуелних наставних програма за матерњи језик у Федерацији Босне и Херцеговине и Републици Србији дошло се до закључка да се ова два документа разликују и у методологији израде, и у концепту, и у структури, а у подручју *Књижевност* и у садржајима. За разлику од програма Федерације БиХ који је, као што је већ поменуто, конципиран према курикуларном принципу, програм Републике Србије у методолошком смислу није много одмакао од ранијих, традиционалних програма, у којима су у центру пажње садржаји наставе, а не исходи учења.

Када је о сличностима и разликама у садржајима поменутих докумената реч, најпре морамо нагласити да данас, услед увођења у босанскохерцеговачки систем деветогодишњег основног образовања,

[5] Миљенко Јерговић сматра се и босанскохерцеговачким стваралоцем; он сам изјашњава се као Југословен (рођен је у Сарајеву, а ствара и у Хрватској, и у Босни и Херцеговини, и у Србији).

тамошњи други разред основне школе одговара првом разреду основне школе у Србији, где основно образовање још увек траје осам година. Самим тим су и садржаји петог разреда Федерације Босне и Херцеговине сличнији садржајима четвртог разреда програма Републике Србије, те тако садржаји деветога разреда садржајима осмога разреда у српском програму.

Књижевноуметнички текстови дати у програмима Србије и Федерације Босне и Херцеговине различито су структурирани. У Србији је градиво разврставано према припадности одређеном књижевном роду, па тако имамо *Лектиру*, подељену на *Лирику*, *Епику*, *Драму*, *Научнопопоуларне и информативне текстове*, те *Допунски избор*, иза кога следе упутства за њихово тумачење, књижевнотеоријски појмови (такође одређени према књижевним родовима) и функционални појмови које на одређеном узрасту треба усвојити. У програму Федерације градиво је подељено на *Читање и писање*, *Књижевне текстове* и *Лектиру*. У оквиру сваке целине дефинисани су програмски захтеви, васпитно-образовни циљеви и очекивани исходи учења. Текст програма Републике Србије у овом наставном подручју нуди врло јасна и прецизна упутства о томе шта у оквиру одређеног књижевног рода на часовима треба обухватити, за разлику од програма Федереације БиХ који, у жељи да понуди исцрпне информације, постаје опширан, али уопштен и непрецизан.

Компаративном анализом актуелних наставних програма за основну школу на делу некадашњег српскохрватског говорног подручја је, дакле, утврђено да су садржаји у оквиру предметног подручја *Књижевност* претрпели озбиљне измене и допуне и у Републици Србији и у Босни и Херцеговини. Садржаји ове програмске целине нису битније мењани када су у питању упутства о интерпретацијама књижевноуметничких текстова, књижевнотеоријски појмови, упутства која се односе на читање и запамћивање стихова и одломака из прозних текстова, али су у избору текстова односно лектире измене крупне и многобројне. Тај је податак потпуно очекиван јер се избор текстова у програмима и у стабилним историјским периодима одређене друштвене заједнице често мења. Како је период који смо у раду пратили обележило историјски немирно време и како актуелни програми о којима смо говорили представљају израз националних и културолошких потреба више различитих друштвених заједница, промене су, очекивано, биле бројне и изразите.

Овим истраживањем још једном је потврђено да се у пракси при избору књижевноуметничких текстова који ће се наћи у програму одређене друштвене заједнице много мање уважавају захтеви које постављају психологија, педагогија и дидактика, а много више друштвено-политичке околности и национални интереси.

Литература

Анализа наставног плана и програма 2011: *Анализа наставног плана и програма за деветогодишње образовање*, Сарајево: Министарство образовања и науке Кантона Сарајево.

Ђорђевић 2013: Милентије Ђорђевић, *Књижевност у знаку кризе*, Београд: Сербика.

Кнежевић 1987: Вујо Кнежевић, „Савремено образовање и наставни планови и програми“, *Зборник института за педагошка истраживања*, 20, Београд: Институт за педагошка истраживања/Просвета, стр. 15–44.

Кордић 2007: Радоман Кордић, *Политика књижевности*, Београд: Филип Вишњић.

Наставни план и програм 1999: *Наставни план и програм: основна школа*, Сарајево: Федерално министарство образовања, науке, културе и спорта.

Наставни план и програм 2006[a]: *Наставни план и програм за основну школу [Књ. 2], Друга тријада*, Бања Лука: Министарство просвјете и културе Републике Српске.

Наставни програм 2009: „Наставни програм за седми разред основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 6, стр. 1–6.

Наставни програм 2010: Наставни програм за осми разред основног образовања и васпитања, *Просветни гласник*, бр. 2, стр. 13–22.

Правилник о наставном плану 2007: „Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 6, стр. 1–11.

Правилник о наставном програму 2008: „Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања“, Просветни гласник, бр. 5, стр. 1.

Шпијуновић 2005: Крстивоје Шпијуновић, „Теоријске концепције у изради наставних планова и програма“, *Међународни научни скуп Савремене концепције, схватања и иновативни поступци у васпитно-образовном раду и могућности примене у савременој школи*, Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине, стр. 562–570.

Јелена Р. Гркић*
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука Јагодина
Катедра за дидактичко-методичке науке
Маја Р. Ћалић
Учитељски факултет Ужице
Катедра за методике

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152499G

Прегледни рад

СЛОБОДАН ИЗБОР НАСТАВНИХ САДРЖАЈА У УЏБЕНИЦИМА ЗА МУЗИЧКУ КУЛТУРУ ЗА ПРВИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Увод

Уџбеник је школска књига одобрена *Законом о уџбеницима и другим наставним средствима* и представља основно и обавезно дидактички обликовано наставно средство, у било ком облику или медију, које се користи у образовно-васпитном раду за стицање квалитетних знања, вештина, формирање вредносних ставова и развој интелектуалних способности ученика, чији су садржаји утврђени наставним планом и програмом.

Као један од најстаријих медија у образовању, уџбеник је у досадашњој пракси углавном био пратећи медиј наставе, али и доминантни извор знања. Наставници су се често придржавали оних садржаја који се налазе у уџбенику и од ученика захтевали њихову репродукцију, што је временом постало ограничавајуће и спутавало је развој креативности, радозналости и слободног израза (Гајић и др. 2009: 88).

Особен садржај музичке уметности, односно предмета Музичка култура, повлачи за собом и одређен приступ писању уџбеника, у коме егзистирају две врсте писма: музички и језички писани текст (Терзић, Гајић 1998: 276). Образовни и васпитни задаци предмета Музичка култура подразумевају специфичне методске и дидактичке приступе за разлику од других наставних предмета (Судзиловски 2011: 236). Посебност музике у односу на друге наставне предмете јесте у томе што се она *догађа,* непосредно доживљава за време самог наставног процеса (ОСМК 2010: 5). Сигурно је да настава музике „пружа искуство јединственог естетског доживљаја“ (Ивановић 2007: 5) и да слободни садржаји имају велику примену у том контексту.

Предмет нашег интересовања је заступљеност слободних садржаја у уџбеницима музичке културе који су у складу са захтевима програма по активностима. Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије одобрило је седам уџбеничких комплета за наставу Музичке културе за први разред основне школе различитих издавача. Одабрали смо следећа четири уџбеничка комплета:

* jelenagrkic@yahoo.com

1. ***Музичка култура*** за први разред основне школе, аутора Владице Илића издавача Креативни центар из Београда, одобрен од Министарства просвете Републике Србије решењем број: 650-02-00130/2008-06 од 11. 06. 2008.
2. ***Музичка култура*** за први разред основне школе, аутора Гордане Стојановић, Зориславе М. Васиљевић и Татјане Дробни чији је издавач Завод за уџбенике и наставна средства из Београда, одобрен од Министарства просвете Републике Србије решењем број: 650-02-00006/2005-06 од 04. 04. 2005.
3. ***Музичка култура 1***, уџбеник за први разред основне школе, аутора Драгане Михајловић Бокан и Марине Ињац чији је издавач Нови Логос из Београда, одобрен од Министарства просвете Републике Србије решењем број: 650-02-217/2012-06 од 12. 02. 2013.
4. ***Музичка сликовница,*** Музичка култура за први разред основне школе, аутора Мирјане Смрекар-Станковић и Соње Цветковић од издавача Едука из Београда одобрен од Министарства просвете Републике Србије решењем број: 650-02-00247/2008-06/10 од 19. 06. 2008.

Сличност у концепцији уџбеника је један од основних критеријума при опредељењу за одабир уџбеника које ћемо анализирати у овом раду. Разматраћемо нумере које нису наведене у препорученом избору за певање или слушање, али одговарају циљу и задацима програма, и исто тако задовољавају критеријуме васпитне и уметничке вредности. Такође нас је занимало колико су аутори уџбеника водили рачуна о правилном избору песама, што подразумева примену дидактичких принципа поступности и доступности.

Структура и карактеристике уџбеника за Музичку културу за први разред основне школе

Квалитет уџбеника се огледа, пре свега, у доброј структури. Добра структурираност представља једну од најважнијих жанровских одлика уџбеника и један од кључних фактора за подршку смисленом учењу и усвајању система знања (Плут, Пешић 2007: 13) и који ће својом добром организацијом сртуктурираног текста обезбедити што ефикасније, што лакше и што поптуније разумевање презентованог садржаја и што вернију перцепцију ауторове ,,поруке“ (Пешић 1998: 24).

Осмишљавање и креирање уџбеника за први разред основне школе изузетно је сложен и одговоран посао. Специфичност уџбеника за Музичку културу лежи у томе што, осим преношења знања из уметничке области, имају и важну улогу у изграђивању одређених естетских вредности. Због

тога је и начин презентације садржаја у уџбеницима за Музичку културу различит у односу на уџбенике неких других предмета.

Полазећи од чињенице да уџбеник заузима значајно место у васпитно-образовном процесу и представља основно и целовито средство за стицање знања, појединачном анализом уџбеника које смо навели у претходном поглављу, сагледаћемо структуру и дати опште карактеристике ових уџбеника.

Уџбеник ***Музичка култура*** за први разред основне школе, аутора Владице Илића, издавачке куће Креативни центар (у даљем тексту КЦ[1]), предвидео је реализацију садржаја кроз следеће области рада: основе музичке писмености, извођење музике певањем и свирањем, дечије музичко стваралаштво и слушање музике. Осим уџбеника, комплет за реализацију наставе Музичке културе чине компакт диск и приручник за учитеље.

Овај уџбеник је конципиран на деведесет пет страница и подељен ја на шест тематских наставних садржаја. На почетку уџбеника налази се *Водич*, којим аутор упућује ученике на одређене активности приликом реализације наставних јединица. Наставне јединице прати и компакт диск на ком се налазе педесет и четири композиције. Један део композиција, поред оригиналног, има и само инструментални запис. Након сваке теме следи систематизација градива и увод у нову тему. Прегледност уџбеника огледа се у систематичности наставних јединица. Сваки наслов представља једну наставну јединицу чији се садржај налази на левој и десној страни уџбеника.

Наставни садржај у уџбенику представљен је кроз шездесет две нумере у које спадају:

- четрнаест песама (22,57%),
- шест музичких игара (9,67%),
- четири бројалице (6,45),
- једна музичка прича (1,61%),
- тридесет седам композиција за слушање музике (59,67%).

Уџбеник је богат модерним стилизованим илустрацијама, а текстуалног садржаја има минимално. Углавном су то текстови бројалица, песама, задатака и питања. Свака песма, бројалица или музичка игра је илустрована, али их не прати и нотни запис. Нотни записи су дати у посебном поглављу, *Песмарица*, на крају уџбеника. Саставни део уџбеника чине и стикери, у виду прилога означени страницама А1 – А4, које

[1] С обзиром на то да уџбеници имају готово исте наслове, у тексту ћемо користити следеће скраћенице: Креативни центар – КЦ, Завод за уџбенике и настава средства – ЗУНС, Нови Логос – НЛ, осим за издавачку кућу Едука – остаће пун назив.

ученици користе приликом реализације одређених наставних јединица. На крају уџбеника аутор даје индексе у виду садржаја, речника музичких појмова, списка песама и композиција за слушање.

Уџбеник ***Музичка култура*** за први разред основне школе, аутора Гордане Стојановић, Зориславе М. Васиљевић и Татјане Дробни, издавачке куће Завод за уџбенике и наставна средства (у даљем тексту ЗУНС), реализује садржаје кроз следеће области рада: основе музичке писмености, извођење музике певањем и свирањем, музичке игре, музичко стваралаштво и слушање музике.

Поред уџбеника, комплет за реализацију наставе чине и приручник за учитеље и компакт диск на ком се налазе тридесет и четири нумере. Уџбеник, конципиран на педесет шест стана, на првој страни има ликовну поруку којом аутори уводе ученике у музичке активности у оквиру предмета. Садржај наставних јединица је представљен на левој и десној страни уџбеника, при чему сваки наслов у заглављу представља једну наставну јединицу, што даје извесну лакоћу у прегледности уџбеника.

Осим текстуалих садржаја, којих има веома мало, дати су и нотни записи које користе учитељи, а ученици се успут упознају да поред словног, постоји и нотно писмо.

Уџбеник, компакт диск и приручник садрже педесет различитих наслова за обраду у оквиру музичких активности и то:

- седамнаест песама (34%),
- шест музичких игара (12%),
- седам бројалица (14%),
- једна музичка прича (2%),
- деветнаест композиција за слушање музике (38%).

Уџбеник ***Музичка култура 1***, уџбеник за први разред основне школе, аутора Драгане Михајловић Бокан и Марине Ињац, издавачке куће Нови Логос (у даљем тескту НЛ), прати приручник за учитеље и два компакт диска на којима има укупно осамдесет нумера. Садржаји су реализовани кроз основе музичке писмености, извођење музике певањем и свирањем, музичке игре, музичко стваралаштво и слушање музике.

Уџбеник упознаје ученике са шест тема кроз које се реализују садржаји у настави Музичке културе. Аутори на почетку представљају *Кратак водич кроз уџбеник* и водитеља цврчка Цврлета који усмерава ученике на разне музичке активности. Уџбеник је представљен на сто четири странице и осмишљен тако да сваки наслов доноси једну наставну јединицу за обраду или обнављање и сви се налазе на парној и непарној страни уџбеника.

У уџбенику се налази доста корисних илустрација, али оно што га карактерише је богатсвто текстуалних садржаја. Осим текстова песама и

бројалица, ученици се срећу са занимљивим причама, детаљним описима игара, разним питалицама, задацима за вежбање, загонеткама, упознају се са непознатим речима, а посебно су маркирани делови које треба запамтити. На крају уџбеника налази се Музички речник и списак композиција које се налазе на два компакт диска са укупно осамдесет композиција. Нотни записи песама и бројалица дати су у виду избора на последњим странама уџбеника.

Садржај уџбеника и дискова имају седамдесет седам различитих наслова у које спадају:

- двадесет једна песма (27,27%),
- десет музичких игара (12,98%)
- шеснаест бројалица (20,77%),
- две музичке приче (2,59%),
- двадесет осам композиција за слушање (36,36%).

Уџбеник ***Музичка сликовница****, музичка култура за 1. разред основне школе* аутора Мирјане Смрекар-Станковић и Соње Цветковић, издавачке куће Едука (у даљем тексту Едука), конципира наставу кроз реализацију садржаја у следећим областима рада: основе музичке писмености, извођење музике певањем и свирањем, музичке игре, музичко стваралаштво и слушање. Комплет за реализацију наставе Музичке културе чине уџбеник, компакт диск и приручник.

Текстуалног садржаја има мало и осим питања, задатака и објашњења, чине их текстови песама и бројалица. Већи број бројалица и песама прати и нотни запис. Свака наставна јединица је назначена насловом у заглављу и у већини су то наслови бројалица и песама које се обрађују. Аутори су садржај свих наставних јединица везали за леву и десну страну уџбеника. Садржај уџбеника је представљен на седамдесет две странице, а звучно га допуњује и прати компакт диск са педесет и пет нумера за слушање, певање и играње:

- осамнаест песама (32,74%),
- четири музичке игре (7,24%),
- осам бројалица (14,54%),
- једна музичка прича (1,84%),
- двадесет четири композиције за слушање музике (34,63%).

Уместо предговора на првој страни уџбеника се налази ликовна порука којом аутори уводе ученике у музичке активности у оквиру предмета. Главни ликови су дечак Лазар и девојчица Марија који воде ученике кроз садржај конципиран у форми стрипа и који обилује дијалозима између њих двоје; постављају питања, задатке, али и дају

објашњења или констатације. На крају уџбеника аутори дају индексе у виду садржаја и списка композиција за слушање.

Структуралном анализом комплета за наставу Музичке културе за први разред основне школе можемо закључити да је концепција уџбеника доста слична, али има и разлика.

Како се ученици при првом отварању уџбеника најпре сређу са предговором, аутори су се потрудили да уместо писаног текста пожеле добродошлицу првацима ликовним порукама којима упознају децу са музичким активностима у оквиру предмета Музичка култура. Уџбеници НЛ и Едука упознају децу са ликовима цврчка Цврлета, односно дечаком Лазаром и девојчицом Маријом, водитељима кроз уџбенике, који постављају питања и задатке, дају објашњења, усмеравају на разне активности.

Уџбеници КЦ и НЛ су подељени на шест различитих наставних тема, при чему након сваке теме следи систематизација градива и увод у нову тему. Наставне јединице нису бројчано обележене ни у једном уџбенику и тек уз консултацију са Приручницима за одговарајуће уџбенике закључујемо да сваки наслов, углавном називи песама или бројалица, представљају једну наставну јединицу која се излаже на двостраници, што се може сматрати одговарајућим за млађи основношколски узраст. Наслови бројалица и песама су написани већим фонтом, док су у уџбеницима НЛ и ЗУНС исписани у боји или оуквирени различитим бојама.

Сву уџбеници су богати илустрацијама у боји (иконичке илустрације)[2] на свим страницама у циљу реализације текстова песама, бројалица, музичких игара, композиција за слушање. Илустрација је од пресудне важности за мотивисаност деце млађег узраста. Пре свега, лепе и квалитетне илустрације чине уџбеник привлачнијим, са једне стране, а са друге стране, илустрација може да има већу информативну вредност од самог текста. С обзиром на то да се у овом раду не бавимо микроанализом уџбеника, нећемо детаљно говорити о исправности, функционалности и естетици илустрација. Напомињемо да су сви уџбеници испуњени илустрацијама и да нема празних страна. Углавном се користе цртежи, понегде и фотографије животиња, инструмената или разних извођача

[2] Требјешанин, Пешикан и Ковач-Церовић су за потребе свог истраживања поделиле илустрације на:

- иконичке илустрације: фотографије (осим фотографије предела и предмета овде спадају и репродукције уметничких дела и фотографије дечијих цртежа и рукотворина), реалистични цртежи, модеран цртеж (стилизовани), апстрактне слике или цртежи, портрети (фотографије, уметничке слике познатих људи) и
- симболичке илустрације: мапе, планови, схеме, графикони, дијаграми, таблице, формуле (Требјешанин и др. 1990: 237).

(ЗУНС), те да у комбинацији са цртежима неке странице изгледају пренатрпано.

Пошто у уџбеницима нема много текстуалног садржаја, углавном су то текстови песама, бројалица, питања и задаци, илустрације имају веома важну улогу у приказивању и објашњењу музичких појава, појмова, термина, које би требало да буде праћено вербалним описом учитеља (или ученика). Издвајамо једино уџбеник НЛ у ком се, осим са текстовима песама и бројалица, срећемо са занимљивим причама, разним питалицама, загонеткама, задацима за вежбање, објашњењима непознатих речи, и посебно обележеним терминима које треба запамтити.

Нотни записи, као основни знаковни систем за записивање музичких дела, нису у првом плану када су у питању уџбеници за Музичку културу – уџбеници КЦ и НЛ. Ови уџбеници дају нотацију песама и бројалица у издвојеним поглављима на крају уџбеника и то не у потпуности (НЛ – Нотни материјал (избор)). Без обзира на то што се ученици у првом разреду основне школе налазе на почетном ступњу музичког описмењавања, потребно је да се упознају не само са словним писмом, већ и са нотним писмом – основним писмом у музичкој уметности, као што је учињено у уџбеницима ЗУНС и Едука.

Највеће разлике међу уџбеницима уочавају се у квантитативном погледу, што се огледа у различитом броју страна уџбеника, броју композиција за обраду и броју композиција на компакт дисковима (Табела 1).

Табела 1. Квантитативни преглед структуре анализираних уџбеника

Издавачка кућа	Песме	Музичке игре	Бројалице	Музичке приче	Слушање музике
КЦ	14 (22,57%)	6 (9,67%)	4 (6,45%)	1 (1,61%)	37 (59,67%)
ЗУНС	17 (34%)	6 (12%)	7 (14%)	1 (2%)	19 (38%)
НЛ	21 (27,27%)	10 (12,98%)	16 (20,77%)	2 (2,59%)	28 (36,36%)
Едука	18 (32,74%)	4 (7,24%)	8 (14,54%)	1 (1,84%)	24 (34,63)

Закључујемо да уџбеник НЛ предњачи у односу на друге уџбенике по обимности (104 стране), док уџбеник ЗУНС има најмањи број страна (56). Осим тога, и број композиција – песама, музичких игара, бројалица и музичких прича је доста већи у уџбенику НЛ од других уџбеника. Остали издавачи имају приближно исти број неведеног садржаја. Дела из области слушања музике највише нуди уџбеник КЦ (37).

Имајући у виду да се квалитет уџбеника не огледа у броју страна и броју понуђеног материјала и да *Наставни програм* представља полазну тачку у обликовању уџбеника, циљеви и задаци, садржаји програма, начин остваривања програма, који су саставни део овог документа, чине ослонац

у формирању уџбеника као основно и интегрално средство за стицање знања. Садржај уџбеника мора бити усаглашен са *Наставним планом и програмом,* али ауторима се пружа извесна слобода у избору садржаја који нису препоручени програмом. Управо су ти слободни садржаји предмет нашег интересовања, о чему ћемо говорити у наредном поглављу.

Слободан избор садржаја у уџбеницима за Музичку културу

Савремена концепција наставе подразумева уважавање индивидуалних способности, интересовања и развојних карактеристика ученика. Један од циљева савременог образовања је и стварање свестраног и продуктивног појединца који је условљен креативним приступом избору и реализацији наставних садржаја. Из тог разлога, у даљем тексту пажњу посвећујемо поглављима у анализираним уџбеницима за Музичку културу за први разред основне школе која се односе на слободан избор наставних садржаја, од стране аутора уџбеника, у циљу актуелизације програма. Овакав избор наставних садржаја треба да је у складу са циљем и задацима програма, и исто тако треба да задовољи критеријуме васпитне и уметничке вредности (ПНПП 2013: 127).

У уџбеничком комплету КЦ је тридесет и једна композиција за слушање (59,67%) и двадесет пет за певање (40,33%), које се налазе на компакт диску и у уџбенику. Са препорученим композицијама из *Наставног програма* аутор је ускладио четрдесет четири наслова (70,96%), док су осамнаест нумера (29,04%) слободан избор аутора (Табела 2).

Табела 2. Слободан избор садржаја у уџбенику *Музичка култура* за први разред основне школе издавачке куће Креативни центар

ДЕЧИЈЕ ПЕСМЕ	**СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ**
-Звук – тон -Јесте л' икад чули то?	-Поздрав првацима -Пљус, пљус -Росини – Дует мачака -Еклипс – Киша пада -Зимска песма -Другарство – А. Корађ -Деда Мраз -O sole mio -Незгода -Бубамара -Пролећна песмица -Брат и сестра -Миш -Како се прелази улица -Стани, стани Ибар водо -Здраво, војско

Увидом у Табелу 2. можемо закључити да аутор укључује две песме (11,11%) у оквире слободног избора садржаја, док већу слободу даје у одабиру композиција за слушање музике – шеснаест композиција (88,89%). У списку композиција за слушање музике можемо пронаћи дела различитог жанра: од народне песме, дечијих песама, савремених песама за децу, преко дела класичне музике, до италијанске канцоне, док се у песмама за певање налази и једна народна песма из Славоније (*Јесте л' икад чули то?*). Ове композиције су биране тако да су компатибилне са захтевима *Наставног програма* и по свом обиму, карактеру и структури одговарају циљевима и задацима програма.

Од педесет бројалица, песама и композиција за слушање музике које је ЗУНС предвидео за реализацију, аутори су се определили за двадесет наслова препоручених програмом (40%) за први разред основне школе. Преосталих тридесет композиција (60%) представљају слободан избор аутора. У Табели бр. 3 приказани су наслови песама, бројалица и композиција за слушање музике које нису препоручени *Наставним програмом* за први разред основне школе. Песама за певање има укупно двадесет и три (овде смо уврстили и музичке игре, односно песме уз игру), а шеснаест песама (69,56%) су слободан избор аутора. Морамо да напоменемо да се две песме, модели за увођење тонова *ре* и *ми*, не налазе у уџбенику већ у Приручнику за учитеље.

Песме *Хајд' налево, Ресаво водо ладна* и *Фабрика бонбона* су програмом предвиђене за други разред. Ове песме су једноставне мелодије и не великог мелодијског распона, тако да не стварају потешкоће при реализацији у првом разреду основне школе. Осим тога, песме *Ресаво водо ладна* и *Фабрика бонбона* су врло корисне као песме модели за увођење тонова *ре* и *фа,* тако да је разумљиво, уједно и оправдано мишљење аутора да се ове композиције нађу у уџбенику за први разред.

Искорак је направљен и у одабиру бројалица. Од седам бројалица које се налазе у уџбенику, четири (57,14%) бројалице су слободан избор аутора. Аутори су у уџбеник за први разред музичке културе уврстили три бројалице (*Еци, пеци, пец, Гусен, гусеница* и *Елем, белем, белбеиш)* које су програмом препоручене за други разред. Аутори сматрају да преко ових бројалица ученици првог разреда могу и треба интуитивно да усвајају паузу четвртине.

Табела 3. Слободан избор садржаја у уџбенику *Музичка култура* за први разред основне школе издавачке куће Завод за уџбенике и наставна средства

ДЕЧИЈЕ ПЕСМЕ	БРОЈАЛИЦЕ	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ
-Ко шта уме -Иде мали меца -Путовање -Јесен -Зимска песма -Пекарчић -Звук – тон -Хајде са мном да се играш -Хајд' налево -Ресаво водо ладна -Добро јутро, добар дан -Фабрика бонбона	-Еци пеци пец -Гусен гусеница -Елем, белем белбеиш -Бам, бам, бам	-Другарство – А. Кораћ -Чика, чика, чик -Јесен -Фрулашки разговор -Деда Мраз -Ветар -Мали гроф у трамвају -Димничар – музика из филма *Мери Попинс* -Веверица -Сен-Санс – Брзе животиње, Корњаче, Птице -Ко хоће мора јести воће -Стиже нам пролеће

Уџбеник ЗУНС даје велику слободу и у одабиру композиција за слушање музике. Укупно има деветнаест композиција, а четрнаест (73,68%) није међу препорученим. Са списка композиција за слушање музике које се налазе у Табели бр. 3 издвојићемо дела Камија Сен-Санса *Птице* и *Корњаче*. Прва је препоручена композиција за трећи, а друга за четврти разред основне школе. Песма за слушање *Ветар* налази се на компакт диску за други разред и није на списку препоручених дела. Без обзира што је већина дела за слушање музике слободан избор аутора, у потпуности одговарају циљу и задацима програма и задовољавају критеријуме васпитне и уметничке вредности.

У Табели бр. 4 приказан је списак композиција које се налазе у уџбенику НЛ у оквиру слободног избора садржаја за реализацију наставе Музичке културе. Укупно их има педесет (64,93%), од понуђених седамдесет седам. Преосталих двадесет и седам (35,07%) налази се на листи препоручених дела у *Наставном програму*.

Аутори овог уџбеника нуде двадесет и једну песму за певање, од којих су једанаест (52,38%) уврстили у слободан садржај. Понуђене песме у потпуности одговарају узрасту деце у првом разреду основне школе. Немају велики мелодијски распон (углавном кварта или квинта), осим песме *Мамино коло* која има опсег сексте. Ова песма се, иначе, налази на списку музичко-дидактичких игара за трећи разред. С обзиром на то да је планирана за извођење приликом прославе Дана жена, аутори су сматрали да је погодна за обележавање овог празника.

Табела 4. Слободан избор садржаја у уџбенику *Музичка култура 1* за први разред основне школе издавачке куће Нови Логос

ДЕЧИЈЕ ПЕСМЕ	МУЗИЧКЕ ИГРЕ	БРОЈАЛИЦЕ	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ	МУЗИЧКЕ ПРИЧЕ
-Школско звоно -Букварци -Иде јесен -Иде зима -Медо и зечићи -Бубамара -Сунчање -Звончићи -Примили смо вести тазе -Мамино коло -Божић, Божић благи дан	-Јелка -Зец копа репу -Песма у колу -Кока и пилићи -Коловођа -Паун пасе	-Семафор -Трка -Хвала -Киша и јеж -Пада снег -Санке -Иш'о меда -Природа -Јеси ли ти, то, ту -Ој, делијо, делијо -Божић Бата -Бака	-Ау што је школа згодна -Како се прелази улица -Учимо да бројимо -Другарство – А. Кораћ -Јеж – Б. Милићевић -Шопен – Валцер оп. 69 бр. 2 -Сен-Санс– Фосили,Корњаче, Акваријум -Где си била јаре моје -На леду -Орф – Комодо -Верди–одломак из опере *Аида* -Моцарт – 12 варијација -Седмица -Ерско коло -Корсаков – Бумбаров лет -Морска азбука -Деда Мразе -Ускршња песма	-Снешков оркестар, Марина Ињац

Музичка игра представља један од најспонтанијих начина на који деца изражавају своје музичке способности. У уџбенику НЛ налази се десет музичких игара, а шест (60%) су аутори понудили по свом нахођењу. Осим дидактичких игара, овде се налазе игре уз песму и бројалице уз игру. Све игре су умереног темпа и једноставног ритма, тако да деца неће имати проблема приликом њиховог извођења.

Осећај за ритам се најбоље развија извођењем бројалица. Од шеснаест бројалица, колико се налази у овом уџбенику, чак дванаест (75%) представљају слободан избор. Изабране бројалице су једноставног ритма,

пре свега са четвртинским или осминским покретом, осим бројалице *Ишо' мали меда,* где се појављује и четвртинска пауза коју ученици интуитивно усвајају у првом разреду.

Од укупног броја композиција за слушање музике, осам (28,57%) је усклађено са *Наставним програмом,* а двадесет (71,43%) је слободан избор аутора. Композиције су различитог карактера и жанра. Три наслова са списка композиција за слушање музике приказаних у Табели бр. 4 налазе се међу препорученим композицијама за трећи, односно четврти разред – Корсаков – *Бумбаров лет*, Сен-Санс – *Корњаче* и *Акваријум*. Без обзира на то, ова дела класичне музике могу се користити у првом разреду зато што у потпуности одговарају наставним јединицама којима су намењене (*Бумбаров лет* прати причу *Радознали бумбар*, а *Корњаче* и *Акваријум* се користе за објашњење спорих и брзих композиција).

Музичке приче су омиљене међу ученицима млађег узраста. *Медведова женидба* је музичка прича која се налази у свим уџбеницима за Музичку културу. Уџбеник НЛ нас упознаје са новом музичком причом *Снешков оркестар*, чији је аутор уједно и коаутор поменутог уџбеника. Прича је занимљива, испричана добрим темпом и дикцијом уз инструменталну пратњу. Деца се кроз причу упознају са ритмичким инструментима које ће правити и на којима ће свирати у првом разреду – бубањ, штапићи, чинеле, триангл и звечке.

Уџбенички комплет Едука спада у оне који су готово у потпуности осмишљени по препорукама *Наставног програма.* Аутори су ускладили са препорученим композицијама педесет и два наслова (94,54%%), док су само три песме (5,45%) слободан избор аутора (Табела 5).

Табела 5. Слободан избор садржаја у уџбенику *Музичка сликовница* за први разред основне школе издавачке куће Едука

ДЕЧИЈЕ ПЕСМЕ	**СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ**
-Звук – тон -Дошла ми бака	-Другарство, Миња Субота

Од двадесте и две песме за певање, двадесет (90,90%) је на списку препоручених песама, а две песме (9,1%) аутори уводе по слободном избору (*Звук – тон* и *Дошла ми бака*). Што се тиче композиција за слушање музике, укупно их има двадесет и четири, од којих само једна (4,16%) није на списку композиција у *Наставном програму* за први разред основне школе. Међутим, ова нумера се налази на списку песама за певање у трећем разреду. Песма је веома захтевна за певање и не одговара гласовним могућностима деце првог разреда, зато су је аутори уврстили у композиције за слушање и у потпуности одговара задацима наставне јединице за коју је предвиђена (Смрекар-Станковић, Цветковић 2008б: 35).

Чињеница је, на основу изнетих података, да су сва четири анализирана уџбеника написана у складу са *Наставним планом и програмом.* Уџбеници КЦ и Едука готово у потпуности прате *Наставни програм*. Мала иступања се дешавају у оквиру песама за певање. Нешто

већи инвентивност показује уџбеник КЦ у области композиција за слушање музике. Слободан избор садржаја је заступљен у уџбенику КЦ 29,04%, док је у уџбенику Едука тек 5,45%.

Са друге стране, уџбеници ЗУНС и НЛ више од половине садржаја презентују као слободан избор. Код њих уочавамо већу смелост и креативност у писању уџбеника, јер је слободан избор заступљен у свим областима рада са чак 73, 68% у ЗУНС и 64,93% у НЛ уџбенику. Ипак, у уџбенику ЗУНС се препознаје дугогодишња традиција и искуство у писању уџбеника. За разлику од уџбеника КЦ, ЗУНС и Едука који се користе већ неколико година, уџбеник НЛ је настао најкасније и доноси новине и освежење у наставу Музичке културе. Дуго година се већ користи готово исти музички репертоар, тако да би дугачак списак композиција које су аутори сврстали у слободан избор садржаја могао да унесе извесну иновацију у раду са децом у првом разреду основне школе.

Закључна разматрања

Рад представља теоријску анализу четири уџбеника за Музичку културу за први разред основне школе који су одобрени од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Полазећи од чињенице да уџбеник заузима значајно место у васпитно-образовном процесу и представља основно и целовито средство за стицање знања, аутори су указали на: структуру и карактеристике ових уџбеника, усклађеност уџбеничког садржаја са наставним планом и програмом, као и на избор и тематски садржај композиција у уџбенику.

Посебна пажња у овом раду посвећена је поглављима у уџбеницима Музичке културе за први разред основне школе која се односе на слободан избор наставних садржаја, како од стране аутора уџбеника, у циљу актуелизације програма за Музичку културу. Овакав избор наставних садржаја треба да је у складу са циљем и задацима програма, и исто тако да задовољи критеријуме васпитне и уметничке вредности.

Анализом смо дошли до квантитативних резултата који показују да је уџбеник од издавачке куће Нови Логос најобимнији по броју страна (104), за њим је по обиму уџбеник Креативног центра (95), следи Едука (72), па Завод за уџбенике и наставна средства (56). Осим тога, и број композиција – песама, музичких игара, бројалица и музичких прича је доста већи у уџбенику издавачке куће Нови Логос у односу на остале уџбенике. Остали издавачи имају прилично уједначен број наведеног садржаја. Највише наслова (37) за слушање музике пружа уџбеник Креативног центра.

По питању слободних садржаја анализа показује да уџбеници Креативног центра и Едуке готово у потпуности прате *Наставни програм*. Мала иступања се дешавају у оквиру песама за певање. Нешто већу инвентивност показује уџбеник Креативног центра у области композиција

за слушање музике. Слободан избор садржаја је заступљен у уџбенику Креативног центра 29,04%, док је у уџбенику Едука тек 5,45%.

Са друге стране, уџбеници Завода за уџбенике и Нови Логос више од половине садржаја презентују као слободан избор. Код њих уочавамо већу смелост и креативност у писању уџбеника, јер је слободан избор заступљен у свим областима рада са чак 73, 68% у Заводу за уџбенике и 64,93% у уџбенику Нови Логос. Ипак, у уџбенику Завода за уџбенике се препознаје дугогодишња традиција и искуство у писању уџбеника. А опет, уџбеник Нови Логос, који је „најмлађи“ у овој групи уџбеника, доноси новине и освежење.

На основу добијених резултата можемо закључити да слободан избор музичких садржаја може значајно да допринесе квалитету наставе музичке културе, али само под условом да су учитељима доступни такви садржаји. Уместо стереотипног понављања препоручених композиција за певање, свирање и слушање, кључна улога уџбеника је да пружи извесну подршку учитељу, а самим тим и освежење у настави Музичке културе увођењем слободних садржаја.

У раду су истакнути неки елементи које учитељи треба да имају у виду приликом слободног избора наставних садржаја, чему поред уџбеника доприноси одговарајућа алтернативна литература.

Литература

Гајић и др. 2009: О. Гајић, М. Андевски, Б. Лунгулов, „Примена савремених технологија у корелацијско-интеграцијском методичком систему“, у: *Технологија, информатика и образовање за друштво учења и знања,* Нови Сад: CNTI, 82-93.

Закон о уџбеницима и другим наставним средствима 2009: Београд: *Службени гласник РС*, бр.72/2009.

Ивановић 2007: Н. Ивановић, *Методика општег музичког образовања за основну школу*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Илић 2006а: В. Илић, *Музичка култура за први рауред основне школе*, Београд: Креативни центар.

Илић 2006б: В. Илић, *Приручник за учитеље уа наставу музичке културе у првом разреду основне школе,* Београд: Креативни центар.

Михајловић Бокан, Иљац 2013а: *Музичка култура 1, уџбеник за први разред основне школе*, Београд: Нови Логос.

Михајловић Бокан, Иљац 2013б: *Приручник за наставнике Музичке културе 1,* Београд: Нови Логос.

ОСМК 2010: *Овразовни стандарди за крај обавезног образовања за предмет Музичка култура,* Београд: Министарство просвете Републике Србије – Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.

Пешић 1998: Ј. Пешић, *Нови приступ структури уџбеника*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

ПНПП 2013: *Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања (Музичка култура),* Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 10/2004, 20/2004, 1/2005, 3/2006, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 7/2010, 3/2011 – др. правилник, 7/2011 – др. правилници, 1/2013 и 4/2013.

Плут, Пешић 2007: Д. Плут, Ј. Пешић, „Критеријуми за процену квалитета уџбеника“, у: Д. Плут (ред.), *Квалитет уџбеника за млађи школски узраст*, Београд: Институт за психологију Филозофског факултета, 11–33.

Смрекар-Станковић, Цветковић 2008а: М. Смрекар-Станковић, С. Цветковић, *Музичка сликовница, музичка култура за 1. Разред основне школе,* Београд: Едука.

Смрекар-Станковић, Цветковић 2008б: М. Смрекар-Станковић, С. Цветковић, *Приручник 1 за учитеље уз уџбеник музичке културе.* Београд: Едука.

Стојановић и др. 2006: Г. Стојановић, З. М. Васиљевић, Т. Дробни, *Музичка култура 1 за 1. Разред основне* школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Судзиловски 2011: Д. Судзиловски, „Анализа уџбеника за први разред основне школе за предмет Музичка култура (други део), у: *Зборник радова* бр. 13. Ужице: Учитељски факултет, 235-244.

Терзић, Гајић 1999: Е. Терзић, С. Гајић, „Структурне вредности уџбеника Музичка култура за трећи и четврти разред основне школе“ у: *Вредности савременог уџбеника III,* Ужице: Учитељски факултет, 275-292.

Требјешанин и др. 1990: Б. Требјешанин, А. Пешикан, Т. Ковач-Церовић, „Анализа мотивационих карактеристика уџбеника за ниже разреде основне школе, *Психолошка истраживања,* 4, Београд: Институт за психологију, 205–245.

Ћалић, Судзиловски 2011: „Анализа уџбеника за први разред основне школе из предмета Музичка култура“, у: Т. Росић (ред.), *Узданица,* год. VIII, бр. 1, Јагодина: Педагошки факултет, 151-166.

Маја М. Димитријевић*
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука Јагодина
Катедра за дидактичко-методичке науке
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152515D

Прегледни рад

ПРЕОБРАЖАЈ КЊИЖЕВНОГ ЈУНАКА КАО ЧИН ОСЛОБАЂАЊА – НАСТАВНО ТУМАЧЕЊЕ У МЛАЂЕМ ШКОЛСКОМ УЗРАСТУ

Мотив преображаја књижевног јунака у ауторској прози намењеној за тумачење у млађеразредној настави књижевности разматраћемо са књижевнотеоријског и методичког аспекта. Циљ нам је да утврдимо повезаност између трансформације и превазилажења просторне лимитираности, односно покажемо како динамичност књижевних ликова произлази из слободног испољавања њихових естетских, етичких и емоционалних потенцијала. Указаћемо уједно и на могућност сукцесивног усложавања методичког приступа тематици слободног и неспутаног живота, будући да наставни програми у сваком разреду предвиђају обраду бар једне уметничке приче са јунаком обликованим према карактеролошкој матрици у чијем је средишту одређен вид метаморфозе. Метаморфоза се у одабраним причама за децу[1] може тумачити као чин ослобађања јунака – он доживљава драматичну позитивну спољашњу и психолошку промену или се измешта из првобитног скученог у подстицајно просторно окружење.

У оквиру формалне типологије могуће је разликовати *статичне* ликове, код којих нема промене („монолитни“ су), и *динамичне*, који доживљавају модификације. Е. М. Форстер је увео разграничавање на *пљоснате* ликове (не изненађују) и *обле* ликове (имају моћ да „убедљиво изненаде“)[2]. Извесни обрти у фабуларном низу могу да доведу до преиначења у карактерном профилу јунака, као што и „промене у садржају лика могу имати утицаја на догађаје и могу одредити исход фабуле“ (Бал 2000: 105). Отуда се тзв. обли ликови доводе у везу са динамичним јер су комплекснији, обележени вишебројним, често противречним атрибутима. Разматрајући категорије динамичност/статичност и изменљивост/неизменљивост које се односе на ликове, Лотман закључује како су оне условљене и жанровским одредницама – најчешће се у бајци јунацима

* maja0205@gmail.com

[1] Корпус истраживања чине следећи текстови, а њихово наставно изучавање планирано је у различитим разредима млађег школског узраста: „Бајка о лабуду“ Десанке Максимовић (1. разред); „Бајка о белом коњу“ Стевана Раичковића, „Себични џин“ Оскара Вајлда и „Мачак отишао у хајдуке“ Бранка Ћопића (трећи разред); „Златно јагње“ и „Стефаново дрво“ Светлане Велмар-Јанковић (четврти разред).

[2] Ова се подела појављује у донекле измењеном виду што се терминолошког одређења тиче, па се уместо као *обли* и *пљоснати* ликови распознају као *пуни/рељефни* и *равни*.

приписује чаробан спољни или унутрашњи преображај и могућности трансформације (Лотман 1976: 325).[3]

Структура уметничких прича за децу утиче и на поступак уобличења ликова. Приповедање се концентрише око главног јунака, акцентује се његова позиција и издваја неколико битних момената који служе као провокативни подстицај за испољавање његових најбитнијих карактерних одлика. Лик се најчешће не слика у развоју, нити је његов портрет нарочито продубљен, пошто се карактеризација остварује најфункционалнијим, а не свим расположивим средствима и техникама. Но, без обзира на ову врсту редукције, није правило да у приповедној прози за децу изостаје садржајно карактерисање ликова. Догађај јесте доминантан, али је књижевни јунак кохезиона сила, а његови поступци, гестови и речи усмерени су ка активирању читаочевог саосећања и саучествовања у судбини јунака.

Методички концепт изучавања књижевног јунака, задат наставним планом и програмом, усмерава интерпретацију ка одређеним сегментима, сходно узрасним и интелектуално-емоционалним капацитетима ученика. У првом разреду изучавају се изглед, основне етичке особине и поступци књижевних ликова, а у наредном, другом разреду, ученици запажају карактеристичне детаље у описивању амбијента и лика, разумевају намере и осећања литерарних јунака и према њиховим поступцима заузимају властите ставове (НПП 2004). У трећем разреду се очекује да ученици повезују догађаје с местом, временом и ликовима, као и да уочавају изглед ликова, њихове међусобне односе и откривају појединости којима се остварује говорна карактеризација књижевног лика (НПП 2005). Ученици завршног разреда млађег школског узраста у процесу наставног тумачења књижевног јунака треба да овладају запажањем „чинилаца који у разним ситуацијама делују на поступке главних јунака (спољашње и друштвене околности, унутрашњи подстицаји – осећања, намере, жеље)“; да се оспособе за „уочавање и тумачење речи, израза и дијалога којима су приказани поступци, сукоби, драматичне ситуације и њихови узроци, решења и последице“; да стекну обухватнији увид у односе међу ликовима и упознају се са основним типовима (врстама) карактеризације (НПП 2006).

Покушаћемо да на примерима одабраних текстова покажемо како се у задате методичко-интерпретативне оквире могу уметнути истраживачки захтеви који ученичку пажњу фокусирају на део фабуле о физичком и етичко-психолошком преображају јунака. Као задатак се пред ученике поставља и поменуто увиђање и разумевање узрочника којима је

[3] Бајке које чине део нашег истраживачког корпуса углавном потврђују наведено Лотманово запажање, док се Ћопићева хумористичка прича донекле поиграва са мотивом трансформације главног јунака, и у кључу духовитих наговештаја и неодређености на њеном се крају проблематизује могућност садржајне и постојане унутрашње промене главног јунака.

трансформација условљена, односно разматрање консеквенци које доживљавају преображени јунаци. Очекује се да ученици што самосталније, уз одговарајуће наставничке подстицаје, аргументују своја запажања поткрепљујући их изводима из књижевноуметничког текста који се обрађује.

Јунаци „Бајке о лабуду“ Десанке Максимовић и „Бајке о белом коњу“ Стевана Раичковића прижељкују промену, па одређеним поступцима/речима иницирају заплет који своју кулминацију достиже управо у метаморфози, а она се увек догађа у специфичним просторно-временским координатама.

Иако је у „Бајци о лабуду“ мала краљица зиме главна јунакиња, наслов као „јако место“ истиче лик лабуда јер управо он доживљава метаморфозу, уз Снежанину свесрдну пријатељску помоћ. И док је Снежана делатна, лабуд је статичан, али моменат стрпљења, трпљења и исповедни чин суштински повезују ова два књижевна лика и релативизују позицију доминантног јунакау поменутој бајци. На почетку приче црна птица плови по језеру тужно оборене главе, постиђена јер се једина разликује од белине снежног пространства. Крај доноси измењеног јунака – црна птица постаје грациозан лабуд, ослобођен стрепње и затворености у сопствени свет. Боја у овој бајци има своју семантичку пуноћу. На контрасту беле и црне се „темељи и инцидентни или мотив заплета“ који уноси „пиктурални несклад у пејзаж северних предела“ и везан је за тугу и тајну јунака (Пијановић 2005: 122, 123).

Сједињавање са тамним ноћним пејзажом остварује се у тренутку саопштавањаи разоткривања узрока патње црне птице. Исповедање насред језера представља чин упросторавања којим треба да се призове чудесни моменат трансформације. То је прелазна етапа којом се неутралише почетно наглашени контраст, односно почетак преображаја од црног, које је негативан предзнак, ознака за различитост, неподударност, стигматизацију, у бело, којим се постиже хармонизација простора, успоставља стање вечне лепоте и склада и означава постанак лабуда, првог на свету. Остали лабудови су се рађали и умирали, само том првонасталом време није могло наудити.[4] Приповедна атмосфера креће се од туге и тескобе до слободног, радосног и неспутаног саображавања са прапростором чистоте и бесмртности.

Ученици првог разреда биће у методичком вођењу усмерени да запажају изглед ликова и окружење у ком они бораве. Инсистира се на препознавању и издвајању појединости које карактеришу књижевног јунака пре и после чудесног преображаја. Пошто је бајка композиционо конципирана као дводелна целина, раздељена средишњим догађајем,

[4] „У симбологији бела боја може бити знак *прелаза* из једног стања у друго или боја којом се преображава биће“ (Пијановић 2005: 123).

ученици ће истаћи и просторно-временске специфичности у којима се догађа трансформација црне птице у белог лабуда.[5]

> Опишите како је изгледао простор око језера по коме је пловила црна птица. Због чега је она била тужна? Зашто јој је глава увек била погнута? Када је црна птица малој краљици зиме испричала шта је мучи? Размислите зашто је чекала да падне ноћ да би се пожалила Снежани.
>
> Где се налазила црна птица када је Сребрна Звезда послала јато пахуљица на њена крила? Шта је радила у том тренутку? Објасните због чега је тај догађај чудесан.
>
> Наведите шта се променило у животу црне птице. Испричајте како се после те ноћи осећала и понашала док је пловила језером. У чему се бели лабуд разликовао од других лабудова који су живели на језеру? Како је показивао Снежани своју захвалност?

И у „Бајци о белом коњу“ боја се везује за процес иницијације – живот се кроз преображавање обнавља, чиме се поново уводи хармонија у поремећени ред ствари и појава (Пијановић 2005: 124). Коњ *који је некада био млад и прав и бео* таворећи у мрачној и тескобној штали немилостивог газде, бркатог Циганина, постаје болестан, *бангав и шарен*. Једне ноћи, омамљен месечевом светлошћу, напушта своје пребивалиште и одлази у неомеђен шумовити предео. Захваљујући премештању у квалитативно другачији простор, коњ се преображава, односно враћа у некадашње стање. Према једном Лотмановом тумачењу (1976: 294–295), мировање се може изједначити са сваким потпуно детерминисаним кретањем, и по томе је налик ропству. Зато новоосвојено пространство јунаку враћа и виталност, и давно изгубљену слободу. Коњ дуго путује стазама, пропланцима, обронцима, бреговима, долинама и равницама. Ноћу долази на извор између три граба, а дању, у оближњој шуми, заклоњен и заштићен, поново добија некадашњу снагу.[6] Тело му постаје *снажно и обло, ноге гипкије, длака се беласа као снегови*; *брз је као муња, неухватљив као облак*.

Ученици би на основу групе осмишљених и подстицајних питања требало да закључе шта је узроковало промену у портрету главног јунака,

[5] У односу на циљеве и исходе у вези са тумачењем књижевног јунака постављене у Наставном плану и програму за први разред (изглед, основне етичке особине и поступци), интерпретативни захтеви које дајемо у овом сегменту методичке поставке за тумачење „Бајке о лабуду“ унеколико су сложенији, али их је могуће успешно реализовати, што је у непосредној наставној пракси и потврђено.

[6] „Главна, опредељујућа црта отвореног простора је његова нуминозност“; у њему постоји низ места погодних за сусрете разних врста, за додир са вишом силом“ (Детелић 1992: 214).

на који начин се она манифестовала и који је универзалнији смисао преображаја који бели коњ доживљава у овој Раичковићевој бајци.

> Због чега се разболео јунак ове бајке? Како је некада изгледао? Шта га је подстакло да побегне из штале бркатог Циганина? Упоредите како се коњ осећао док је живео у штали а како док је галопирао по бреговима и долинама. Каква је била природа у којој је одлучио да живи?[7]
>
> Захваљујући чему јунак ове приче доживљава чудесну промену? Опишите место и време у којима се коњу враћа некадашњи изглед. Како је бели коњ живео од тренутка када је повратио снагу и лепоту? Шта му је вратило жељу за животом? Зашто је слобода важна и животињама и људима? Где се они осећају наслободније?

Путовање белог коња се преиначава у „унутрашњу потрагу јунака за идентитетом и сопственом срећом“ (Опачић 2007: 95), а нова судбинска етапа му доноси живот преосмишљен изнова стеченом слободом.

У Вајлдовом „Себичном џину“ и Ћопићевој причи „Мачак отишао у хајдуке“ приповедано је о другачијем типу преображаја – преметању мане у врлину. Овде се наивна прича препознаје по томе што садржи поуку и бајковити морализам, упрошћену слику света која је блиска детету (Пијановић 2005: 52–53).

Моја башта је само моја – речи су које укидају и забрањују уживање у радости и слободи игре и имплицирају отуђење. Њих прати и опредмећује физичка баријера – високи зид којим џин ограђује свој врт. Ауторски коментар о јунаку додатно потцртава описану наративну ситуацију: *Он је заиста био веома себичан џин*. Двостуким потенцирањем негативне карактерне црте оснажује се драматика заустављања цикличног тока природних појава. Ограђен и хотимично изолован простор изузет је од свих динамичних дешавања и у њему се више не обнавља животни циклус. Присуство мотива хладноће у причи је двопланско остварено: у спољашњем свету царују силе супротстављене пролећу и лету – Снег, Мраз, Северни Ветар, Град; у унутрашњем свету је скривено џиново срце оковано ледом, које ни дечја радост не успева да разгали. Џин не разуме да је својим себичлуком пореметио ритам природе и ражалостио децу. Ипак, његова латентна сензибилност и способност да чује птичју песму открива се као посебан карактеролошки квалитет који, на крају, зауставља моћ сурових сила. Испоставља се да џин ипак није неосетљив на лепоту и тактилне сензације, и да препознаје жељу и чежњу за пролећем и обнављањем живота. Ослобађање простора за присуство других уједно је и

ослобађање сопственог бића за блискост са њима. Када је видео како најмањи дечак тужно плаче јер не може да се попне на дрво и отера Зиму из последњег кутка џинове баште, *срце себичног џина је омекшало и испунило се нежношћу*. Тренутак преображаја очитава се у самоспознаји и самокритици, у гласном признању сопствене мане и погрешке: *Како сам био себичан*. Џин престаје да буде зао, и за то је у приповедном свету понуђен и материјални доказ: руши се зид којим је оградио башту, а симболичко отварање према свету изражено је речима: *Ово је одсад ваша башта, дечице*.

Ученике усмеравамо да уоче моменат и узрок промене књижевног јунака, као и његов карактеристичан самодоживљај у тренутку када му се дешава емотивно и етичко просветљење.

> Упоредите изглед џинове баште у пролеће и када су њоме завладали хладни дани. Шта се у башти дешавало за време џиновог седмогодишњег одсуства? Присетите се шта је џин изговорио када је у врту затекао незване госте – децу. Шта је урадио да заштити свој посед? Које његове особине сте препознали на основу тих речи и поступака? А које му особине приписује приповедач?
>
> Како разумете када се за некога каже да је око себе подигао зид? Чега се такав човек одриче? Опишите како се џин осећао када је Пролеће заобишло његову башту. О чему није размишљао док је ограђивао свој врт?
>
> Који догађај у бајци подстиче главног јунака да промени однос према деци? На који начин је помогао најмањем дечаку? Како је џин додирнуо дечака? Шта га је подстакло да изговори: *Ово је ваша башта, дечице*.
>
> Џин је срушио зид око своје баште, и у исто време се срушио зид око његовог срца. Како се осећао у том моменту? Размислите чиме је био награђен.

Ваљало би указати и на још један рецептивни моменат, тачније на то како наслов кореспондира са фабулативним током. Будући да је насловом имплицирана фиксираност и непроменљивост лика, а исход приче подразумева квалитативну карактерну промену, читалачко очекивање се нарушава а позитиван преображај изазива снажнији ефекат. Приметан је одређен степен рељефности и заобљености у литерарном портрету јунака, сходно поетичким параметрима уметничке приче за децу.

Интерпретација приче „Мачак отишао у хајдуке“ може се засновати на хумору и моралном преображају јунака као смисаоним тежиштима, а у њих ће бити интегрисани и сви остали интерпретативни токови. Ученици ће најпре разматрати иницијални оквир наратива, а потом и страшносмешан догађај у средишњем делу фабуле који је заснован на жељи мачка да постане члан дружине јазаваца.

Шта ради мачак пре него што затражи да му воденичар улови миша и испече погачу? Пронађите и прочитајте духовити деда Тришин одговор на почетку приче. Откријте особине воденичаревог мачка на основу тих речи и појединости којима је описан.

Због чега је намера мачка да оде у хајдуке смешна? Како он замишља хајдучки живот? Какво мишљење о себи има? Опишите како се мачак понаша у ноћној авантури са јазавцима и када га појуре пси.

Дескриптивна ауторска назнака с почетка приче указује да је мачак *дебео, леђ, дремљив* и *поспан*. Начуо је да хајдуци дембелишу у шумској хладовини па је мрзовољан и одбија да лови мишеве. Воденичар га духовитим одговорима упозорава на опасности које му предстоје јер наивно верује у приче о хајдучком лагодном животу и подсећа га како су се мишеви у воденици толико намножили да ће поспаном мачку и бркове одгристи. Мачак верује да хајдуци само ленствују и уживају, а себе види као великог јунака и будућег харамбашу неке хајдучке дружине. Али, већ прва препрека показује да је његова храброст лажна.Он се каје, осећа тугу, носталгију и огроман страх јер је одувек живео заштићен у воденици.

Како мачак ословљава деда Тришу на крају приче? Шта указује на то да је главни јунак увидео своје грешке и да се заиста променио? Које вам се особине и поступци деда Тришиног мачка нису допали? А чиме је мачак придобио ваше читалачке симпатије?

Кад зачује лавеж и пуцњаву, мачак безглаво бежи преко потока ка деда Тришиној воденици. Пред вратима воденице престрашено запомаже и тепајући се умиљава свом газди не би ли га овај пустио унутра и тако спасао. Епилог духовито потврђује да се мачак коначно преображава у вредног мишоловца и оданог Тришиног пријатеља. Добронамерни подсмех условио је метаморфозу и преобратио његове мане у врлине. Очекује се да ће ученици замерити главном јунаку што није испуњавао своје обавезе, нити је поштовао деда Тришину доброту и стрпљење. Али, у исто време, мачак задобија њихову наклоност јер је вољан да се покаје, промени и одржи обећање.

У причама Светлане Велмар-Јанковић „Златно јагње“ и „Стефаново дрво“ протагонисти доживљавају духовну промену тако што се у отвореном шумском простору суочавају са својим страховима и слабостима и на тај начин их превазилазе (Димитријевић 2010: 259–269).

Растков страх од вукова чије завијање допире из околне шуме један је од главних мотива у „Златном јагњету“. Немањини синови спавају на самом врху куле, у кружној просторији, одвојени од сваке потенцијалне

опасности. Али, вијугаво степениште повезује подножје и највишу тачку грађевине, што главног јунака, који је са таквим местом на неки начин конфронтиран, депримира (Бал 2000: 115), изазивајући у њему огроман ирационалан страх. Иако објективно безбедан, и заштићен, дечак је дубоко несигуран услед чега се осећа инфериорно и неспособно да се прилагоди статусним захтевима. Затворен простор изазива кошмар, страх од „спацијална инвазије“ (Рот 2004: 213) и „призива хтонична бића која прете смрћу“ (Јовановић 2008: 277). Због тога јунак из утврђеног града одлази у шуму, чиме активира своје духовне потенцијале: спознаје да је довољно храбар и спреман за суочавање са сопственим страхом. Измештање јунака у потенцијално опасан, чак инфернални простор, какав је шума пуна опасности, симболизован је процес његовог унутрашњег преображаја. Ослобађање, „одучавање од страха“ и препознавање снаге којом ће Растко заувек превазићи детињу слабост духа, једна је од смисаоних поенти приче „Златно јагње“.

Ученици ће је поступно откривати, пратећи психолошка стања јунака и његово кретање у задатом приповедном простору.

> Где се налази та просторија у којој спавају Растко и његова браћа? Могу ли вукови чије се завијање сваке ноћи чује да угрозе дечака? Шта на основу тога сазнајете о јачини његовог страха?
>
> Растко мора да се суочи са својим страхом. Куда ће се он упутити да би победио кошмаре? Размислите какво је место шума у овој причи. Које особине Растко показује изласком из града – тврђаве и залажењем у шуму, међу вукове? Шта му је дало храбрости да тако поступи? Опишите Растков сусрет с вуком. Запазите какве се промене тада дешавају у дечаковој души и мислима. Како се осећао када је припитомио вука? Поткрепите своје мишљење одговарајућим деловима приче.

Стефан, главни лик у причи „Стефаново дрво“, пати јер његове слабе руке не могу да издрже тежину мача, а отац, господар града, кнез Лазар, очекује да дечак лако овлада овом вештином. Стефан се не усуђује да противречи очинској ауторитативности па се његова стрепња и брига безмало материјализују – почиње да осећа физички бол, налик на гвоздени прстен око срца који му не дозвољава да дише. Како би се ослободио тог унутрашњег притиска, дечак се често осамљује и склупчава у удубљењу у градској тврђави. Скровито место, међутим, обезбеђује само привидно и привремено умирење. Узнемиреност и радозналост дечака покрећу из

утврђеног града ушумски простор.[8] Иако се такав амбијент у митолошком коду очитава као језовит и пун реалних опасности и искушења, јунак у њему мора да доживи преображај, односно да се ослободи својих најдубљих страхова и докаже како је достојан потомак племените владарске лозе. Снагу му враћа пријатељска наклоност доброг духа, патуљастог чувара дрвета, *из ког избија нека велика топла доброта*.

Шта је узрок Стефанове патње? На који начин дечак описује своја осећања? Зашто се неколико пута у причи понавља реч „прстен“? Шта Стефан чини у ситуацијама када није расположен? Опишите скровито место у које одлази. О чему размишља у тим тренуцима? Коме једино може да се изјада и пожали?

Због чега је било потребно да Стефан препозна своје дрво? Ко му је у томе пружио подршку и подстрек? Које је тајне дечак испричао чувару дрвета? Како се осећао када је изговорио то што га је мучило? Какву промену доживљава јунак ове приче? Како ће она утицати на његово одрастање? Објасните у чему је вредност и важност савета које патуљак даје Стефану.

Јунаци прича „Златно јагње“ и „Стефаново дрво“ спознају патњу, стрепњу, неповерење у сопствене духовне и телесне моћи, стид од прекора и игнорисања. Загледани у своје слабости проналазе начин да превазиђу оно што их мучи, остављају за собом талог страха и тако ослобођени, духовно преображени и оснажени бивају иницирани у свет одраслих.

Потенцијал јунака да се мења и преображава утиче на интензитет његове динамичности и рељефности, а истовремено појачава и уметничку сугестивност. Превазилажење туге и скучености, преобраћање себичности и бахатости у њихове супротности, дислоцирање у простору – омогућава јунацима да спознају скривене снаге и ослободе језгро етичких квалитета. У одабраним причама могућност метаморфозе постаје делатна па оне на томе граде и своју моралистичку поенту. Значење које се у њима генерише кроз различите типове преображаја јунака „представља најважнији елеменат укључивања читаоца у текст“ (Изер 1978: 112). Отуда ће методички приступу млађим основношколским разредима, као што је показано, бити заснован на истицању релевантних приповедних околности и смисаоних исхода које доноси процес/чин преображаја књижевних ликова. На тај начин ће ученици развијати способност да перципирају узрочно-последичне низове који се групишу око метаморфозе јунака у

[8] Када се ликови удаљавају из негативно семантизованог затвореног простора ефекти таквог премештања неизбежно одређују њихову судбину (Фараго 2007: 68).

приповедном тексту и да откривају и адекватно тумаче слојевитост таквих литерарних портрета.

Извори

Велмар-Јанковић 2007: С. Велмар-Јанковић, *Књига за Марка*, Београд: „Стубови културе“.

Маринковић, Марковић 2005: С. Маринковић, С. Марковић, *Читанка за први разред основне школе*, Београд: Креативни центар.

Маринковић, Марковић 2005: С. Маринковић, С. Марковић, *Читанка за трећи разред основне школе*, Београд: Креативни центар.

Опачић-Николић, Пантовић 2006: З. Опачић-Николић, Д. Пантовић, *Прича без краја*, Читанка за четврти разред основне школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Литература

Бал 2000: M. Bal, *Naratologija – Teorija priče i pripovedanja*, Beograd: Narodna knjiga/Alfa.

Детелић 1992: М. Детелић, *Митски простор и епика*, Београд: САНУ, Ауторска издавачка задруга „Досије“.

Димитријевић 2010: М. Димитријевић, Улога простора у методичкој интерпретацији књижевног лика у млађим разредима основне школе, у: В. Јовановић, Т. Росић (ур.), *Савремена књижевност за децу у науци и настави*, Јагодина: Педагошки факултет, 259–269.

Изер 1978: V. Izer, Apelativna struktura tekstova u *Teorija recepcije u nauci o književnosti*, priredila Dušanka Maricki, Beograd: Nolit, 94–115.

Јовановић 2008: Виолета П. Јовановић, *Тренови и раскршћа*: *поетика приповедања Антонија Исаковића*, Београд: Просвета – Алтера.

Лотман 1976: J. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd: Nolit. Росић Тиодор (ур.) *Савремена књижевност за децу у науци и настави*, Јагодина: Педагошки факултет,259–269.

НПП 2004: *Наставни план и програм за 1. и 2. разред основне школе*, Српски језик, Београд: Службени гласник Републике Србије, Просветни гласник бр.10, (12. 8).

НПП 2005: *Наставни план и програм за 3. разред основне школе*, Српски језик, Београд: Службени гласник Републике Србије, Просветни гласник бр. 1, (18. 2).

НПП 2006: *Наставни план и програм за 4. разред основне школе*, Српски језик, Београд: Службени гласник Републике Србије, Просветни гласник бр. 3, (22. 2).

Опачић 2007: З. Опачић, Наслеђе бајке Ханса Кристијана Андерсена у делу Гроздане Олујић, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, вол. 55, бр. 1, Нови Сад: Матица српска, 89–105.

Пијановић 2005: П. Пијановић, *Наивна прича*, Београд: Српска књижевна задруга.

Рот 2004: N. Rot, *Znakovi i značenja*: *verbalna i neverbalna komunikacija*, Beograd: Plato.

Фараго 2007: K. Farago, *Dinamika prostora, kretanje mesta*: *studije iz geokulturalne naratologije*, Novi Sad: Stylos.

Наталија Ј. Брајковић*
Универзитет Црне Горе
Филозофски факултет Никшић
Катедра за руски језик и књижевност
DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152527B
Стручни рад

ИЗГРАЂИВАЊЕ НАВИКЕ САМОКОНТРОЛЕ КАО БИТНЕ КОМПОНЕНТЕ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЈЕ НАСТАВЕ

1. Индивидуализација наставног процеса и уџбеник

Ово наше разматрање започећемо тумачењем питања – *шта је то индивидуализована настава?* Наиме, овај вид наставне дјелатности подразумијева такав облик наставног рада који се темељи на индивидуализованим разликама међу ученицима. Иако су ученици једног одјељења истог хронолошког доба, они се међусобно разликују. Сви су ученици одвојене и самосталне личности, које карактерише сопствена специфика и индивидуалност, другачије потребе, интересовања, менталне могућности, карактер, темперамент итд. Индивидуализована настава особито наглашава важност разликовања наставних садржаја и облика рада и потенцира на задовољењу индивидуалних особености ученика, као и на сасвим другачијем, специфичнијем сагледавању позиције и улоге наставника и ученика у наставном процесу. Овај вид наставе посматра ученика као централну личност у учионици, према чијим се способностима, интересовањима, жељама и потребама планира, осмишљава и организује настава. Индивидуализовани наставни процес увијек је прилагођен потребама и тежњама ученика, без обзира да ли они обављали сопствене активности самостално, или у саставу мањих ученичких групација.

Индивидуализација обавезује како школу тако и наставнике да циљеве, садржаје, задатке, захтјеве, методе, адаптирају ученику, његовим потребама, могућностима, да утврђују и уочавају разлике међу њима, да ученику у што већем степену обезбиједе самоиницијативно и самостално усвајање и проширивање знања, да развијају креативност, да у сваком моменту узимају у обзир јединственост и оригиналност ученичке личности. У припремној етапи наставног процеса која је умногоме условљена структуром уџбеника, индивидуализацију је много теже реализовати него у конкретној настави, како због немогућности остварења непосредног контакта аутора уџбеника са сваким појединачним учеником, тако и због одсуства увида у његове индивидуалне карактеристике, праћења степена ученикове успјешности и евидентирање свих достигнућа у односу на раније изграђене компетенције. Значајну функцију у свему наведеном обавља сам наставник, а донекле и ученик, што не значи да су школски уџбеници са једнаком грађом, захтјевима и конструкцијским рјешењима нешто што се из свега указаног очекује, већ напротив. У

* natalijab@t-com.me

уџбеник треба да су укључени елементи који ће пружити реалну слику о степену интересовања ученика као и они елементи који ће омогућити сагледавање и упознавање њихових постојећих индивидуалних разлика. Дакле, усљед конципирања уџбеничке структуре, неопходно је водити рачуна о постојећој диференцијацији међу језичким способностима ученика, о степену разлика међу индивидуалним когнитивним стиловима, о различитој брзини учења и усвајања страног језика.

Сама теорија уџбеника нуди читав систем конструкцијских рјешења која доприносе остварењу индивидуализације и диференцијације наставе. Ту убрајамо конципирање питања, задатака и вјежби који се односе на различите нивое знања и поимања информација, као и давања релевантних повратних података о резултатима учења. Те информације требало би да скрену пажњу сваком ученику на оне садржаје или врсту задатака које није усвојио и савладао на задовољавајући и очекиван начин, као и на природу и тип грешке коју прави. Међу конструкцијским рјешењима која доприносе обезбјеђивању индивидуализације и диференцијације рада истичу се и варијабилне инструкције за израду вјежбања, различити канали за приказивање података, детаљно разрађена повратна веза са сваким учеником, задаци за саморад, додатни и допунски дијелови грађе у самој лекцији, додатни и допунски извори информација ван уџбеничке структуре. То нам указује на сазнање да би поред обавезних и јединствених дијелова, индивидуализовани уџбеник имао и допунске елементе за слабије успјешне и мање способне ученике, али и додатне, факултативне дијелове који би амбициознијим и способнијим ученицима пружали више информација, као и креативнија и амбициознија питања и задатке за оне талентованије и успјешније. У вези са изложеним нужно је нагласити да највећи дио грађе треба да је прилагођен и намијењен индивидуалним специфичностима ученика које обично називамо *просјечним* (Кончаревић 2009: 166-167).

Уџбеник треба да у својој структури обухвати она конструкцијска рјешења која ће подстицати индивидуализацију способности самоконтроле, самокорекције и самообразовања код ученика.

2. Уџбеник – јединствен и незамјењив чинилац грађења навика самоконтроле, самокорекције и самообразовања

Уџбеник у васпитно-образовном процесу обавља двојаку функцију: он је, с једне стране, усредсређен на наставни процес и на сам поступак подучавања, чинећи тако „алатку“ за обављање међусобног и складног, заједничког, кооперативног рада наставника и ученика, док је, с друге стране, окренут самом процесу учења и самообразовању, представљајући „оруђе“ за остваривање и реализовање самосталних и индивидуалних радних ученичких активности (Кончаревић 2008). Велики број општедидактичких као и глотодидактичких подјела функција уџбеника посебно истичу његову самообразовну функцију (Кончаревић 2008: 39; Бим 1981: 9-17; Зујев 1988: 49-68; Метса, Алликметс 1988: 56; Ивић 1984: 15), чије се реализовање најуже повезује са остварењем метакогнитивне (Кончаревић

2003: 75-94), мотивационе функције уџбеника (Кончаревић 2001: 335-345) и функције индивидуализације (Кончаревић 2002: 170-176).

Квалитет наставе једног предмета одређује се зависно од тог у колико мјери и степену доприноси оспособљавању ученика за процес самообразовања. Са аспекта реализовања аутодидактичке оријентације уџбеника, можемо издвојити два типа уџбеника: а) *школски уџбеник*, који је конципиран за разноврсне стандардне наставне ситуације у ком се остварује дидактичка тријада ученик – наставник – уџбеник и б) *уџбеник за самообразовање*, у чијем се дидактичко- методичком конципирању не очекује од наставника да обавља посао инструктора (Кончаревић 2008: 40).

Ј. Малић (1986: 144) истиче да „функцији самообразовања мора одговорити цјелокупна структура уџбеника: он мора бити посебно пројектиран за самообразовање".

Сваки уџбеник треба да обухвати низ конструкцијских рјешења која ће изграђивати, подстицати и развијати *способности самоконтроле и самокорекције*. Примарни принцип који доприноси изграђивању наведених аутокорекцијских дјелатности по Пијажеу јесте *принцип когнитивног конфликта* (Кончаревић 2008: 41; Пешић 1998: 43-44; Плут 2003: 134-135) . Према указаном принципу усљед усвајања страног језика неопходно је обезбиједити интеракцију између нових знања и постојећих когнитивних схема, а да би се ово успјешно реализовало, потребно је садржину у уџбенику проблематизовати и ученике усмјерити ка подстицајним интелектуалним и комуникативним активностима. Дакле, неопходно је градити проблемске ситуације које ће отворено, концизно и језгровито представити суштину проблема или несклада између постојећих ученичких знања и онога што ученик треба да зна, скретати пажњу ученика на ограниченост и неадекватност старих знања, изграђених способности и умијећа, као и на немогућност да се на њиховој основи приме нови подаци и информације као и ријеше постављени комуникативни и лингвистички задаци. У ком ће се степену указани захтјеви остварити зависи од вјештина и умијећа писца уџбеника, његових инвентивних и креативних способности да осмисли најадекватнија и најкомпетентнија рјешења у поступку конципирања и обликовања уџбеничког текста и вантекстуалних компонената које ће пружити могућност ученику да сагледа празнине, пропусте, непотпуност, грешке, ограничења у систему сопствених постојећих знања које га спречавају у процесу усвајања нових чињеница и података. Наведени захтјев може се остварити у склопу примарног теоријско-сазнајног или инструментално-практичног текста, али и у виду засебних структуралних компонената на почетку лекције. Већ усвојена знања која су повезана са предметом актуелног усвајања могу се покренути у виду питања, вјежбања и задатака којима ће се активирати они сегменти за које се сматра да могу бити проблематични или непотпуни. Уџбеник треба да садржи и сугестије и захтјеве који ће ученика покренути да „разговара" са књигом, да сагледа проблем, да се критички осврне на оно

што зна, да тражи додатна појашњења итд. Даље, у служби самоконтроле и самокорекције на нивоу поглавља треба укључити и закључке као и финалне прегледе градива („поглед уназад“). На почетку поглавља и већих тематских цјелина могу се конципирати и поставити тестови који би остваривали функцију иницијалног или „улазног“ колоквијума којима би се пружила могућност сагледавања чињенице да ли ученик посједује довољан степен знања да би могао да прати, схвата и разумије градиво које треба да буде представљено. Ако ученици не владају очекиваним нивоом знања, онда их треба усмјерити на додатно учење и исправљање уочених грешака. У саставу сваког текста или система вјежбања ваљало би конципирати сталну рубрику коју бисмо условно могли назвати „не знам“ или „не разумијем“ или „желио бих да разјасним“, која би била организована тако да ученик у празан простор који је графички издвојен уноси све што му није јасно, што не схвата, или не може да прихвати и усвоји (овдје се могу уносити ријечи, дефиниције, самостално конципирати питања). Указано пружа могућност ученику да сам или уз помоћ наставника утврди колико је одређени текст или задатак за њега компликован и шта је то због чега је тако тежак, те да у вези са тим спроведе низ регулативних поступака (Кончаревић 2008: 41-43).

Када говоримо о остваривању *самоконтроле* и *самокорекције* кроз питања, задатке и вјежбања у уџбенику, посебно је важно да они буду добро и правилно осмишљени, концизни и јасни, разумљиви о питању давања предвиђених усмјерења, инструкција за њихово рјешење, адаптирани у складу са разноврсним когнитивним стиловима ученика, различитим темпом учења језика, диференцијацијом у погледу типа и обима меморије, као и индивидуалним видовима мотивације, сазнајним и комуникативним потребама, тежњама, наклоностима ученика.

Аутоконтрола и аутокорекција чврсто су повезани са *аутоевалуацијом* ученика која такође мора бити утемељена у одређену уџбеничку структуру. Повратне информације остварују не само информативну него и мотивациону функцију, особито у вези са стицањем метакогнитивног увида у сопствена остварења сваког појединца (тзв. „знања о себи“), оне пружају могућност ученицима да предузму одређене мјере како би се остварио жељени резултат, ваљан степен успјешности и дјелотворности у реализовању процеса учења. Наведена структурална компонента која треба да обезбиједи повратне информације ученицима није много присутна у нашим уџбеницима. Све се најчешће своди на усмјеравање и упућивање ученика на провјеру исправности рјешења одређеног задатка. У многим уџбеничким структурама руског језика ово се остварује уз помоћ рубрике „*ключи к занятиям*“, која се најчешће смјешта послије блока вјежбања, на крају лекције или књиге и она пружа само готова рјешења, али не обезбјеђује појашњења како се до њих долази. Овако конципирана наведена рубрика може имати низ негативних ефеката – пасивнију позицију ученика, њихово задовољавање бројањем сопствених „плусева“ и

„минуса“ и саму њену злоупотребу (када се једноставно преписују понуђени одговори и рјешења). Оно што представља успјех у реализовању и организовању наведене рубрике јесте постављање „*кључа*“ послије сваког вјежбања. Рјешење задатка или вјежбе може бити представљено на начин да се тачни одговори штампају мањом величином писма и другачијим слогом, у односу на сам текст вјежбе, али и на начин ненаметљивог сугерисања решења ученику.

Да би ученик изграђивао што стварнију и адекватнију слику о сопственом знању, уџбеник би уз вјежбе и текстове за самоконтролу требало да укључи и скалу за самоевалуацију уз коју би постојала и упутства за њену употребу. Наведена скала би помагала ученику да утврђује какво је његово знање и колико он зна, да уочава, прати сопствени степен успјешности, да управља разноврсним техникама учења. Скала, смјештена на крају уџбеника вршила би стимулативну и дијагностичку функцију.

Остваривање самоконтролне, самокорективе и самоевалуационе функције уџбеника страног језика битан је показатељ квалитета његовог дидактичког обликовања. Да би уџбеник допринио аутоедукацији ученика, он мора бити обликован и конципиран на начин да свим својим компонентама „увлачи“ ученика у интеракцију која ће оријентисати његове поступке и дјелатности ка самосталном усвајању језика и обезбјеђивати напредак и успјех у способностима аутоконтроле, аутокорекције и аутоевалуације (Кончаревић 2002).

У овом раду покушали смо да истакнемо важност изграђивања навика аутоконтроле и аутокорекције као битних компонената *индивидуализације наставе* и да укажемо на релевантност уџбеничке структуре у поступку грађења способности самоконтроле и самообразовања. Основни *теоријско-методолошки закључак* који из назначеног произлази јесте то да у сваком уџбенику, без обзира на узрасну формацију, образовни ниво који опслужује, методе на којима се темељи, степен знања, својства матерњег језика ученика итд., све тежње превасходно морају бити усмјерене *на саму личност ученика* и на перманентно узимање у обзир и сагледавање свих његових потреба, интересовања, индивидуалних карактеристика, одлика узрасне групације којој припада (Брајковић 2011).

3. Закључак

Сагледавајући и тумачећи све аспекте релевантне за изграђивање навике самоконтроле, као битне компоненте индивидуализације наставе, закључићемо сљедеће:

- Сваки уџбеник треба да обухвати низ конструкцијских рјешења која ће подстицати, развијати и градити *способности аутоконтроле и аутокорекције*. У ком ће се степену указани аспекти остварити зависи превасходно од вјештина и умијећа аутора уџбеника, његових стваралачких способности да осмисли најкомпетентнија рјешења у процесима конципирања и обликовања уџбеничког текста и вантекстуалних компоненти

које ће омогућити ученику да уочи празнине, пропусте, грешке, извјесна ограничења у систему сопствених знања која га ометају у процесу усвајања нових чињеница и података.

- *Аутоконтрола и аутокорекција* у перманентној су корелацији са *аутоевалуацијом* ученика која такође мора бити утемељена у одређену уџбеничку структуру. Повратне информације дају могућност ученицима да предузму одређене мјере, како би се постигао жељени резултат, ваљан степен успјешности и дјелотворности у остваривању процеса учења. У многим уџбеницима руског језика ово се постиже уз помоћ рубрике „*ключи к занятиям*“, која је најчешће постављена након блока вјежбања, на крају лекције или књиге, и она пружа само готова рјешења, али не даје појашњења како се до њих долази. Овако осмишљена и конципирана рубрика може имати низ лоших и негативних ефеката – пасивнију позицију ученика, њихово задовољавање бројањем сопствених „плусева“ и „минуса“ и саму њену злоупотребу (онда када се једноставно преписују понуђени одговори и рјешења). Оно што чини успјех у остваривању и реализовању дате рубрике јесте постављање „*кључа*“ послије сваког вјежбања. Само рјешење задатка или вјежбе може бити осмишљено на начин да се тачни одговори штампају мањом величином писма и другачијим типом слова, у односу на сам текст вјежбе, али и на начин непосредног, ненаметљивог и спонтаног сугерисања рјешења ученику.
- Да би се остварили ефекти дјеловања принципа индивидуализације градива и наставе, неопходно је искористити сва позитивна знања и искуства из програмираног уџбеника и програмираног учења и у вези са тим у уџбеник укључити све релевантне елементе програмирања. То нам указује на чињеницу да у уџбеничку структуру треба обавезно укључити *питања* која ће се односити на различите нивое знања (тачније, њима ће се провјеравати знање) и разумијевања, као и *повратне информације* о степену успјешности у обављању процеса учења, које би скретале пажњу на све оно што ученик није добро и ваљано савладао и научио, као и на све евентуалне типове грешака које он прави. Уз такав вид повратних сазнања ученици би се упућивали на враћање оним дијеловима садржаја који нијесу компетентно и ваљано усвојени. Дакле, обезбјеђивање повратних информација о постизању степена успјешности усљед остваривања неке активности од посебног је значаја за сам процес усвајања знања и у школи и ван ње. Свака уџбеничка структура треба да у себе укључује одређено средство уз помоћ кога ће ученици самостално, или уз надзор родитеља и наставника да прате и уочавају ниво своје успјешности и напретка у процесу учења.

- Претходно усвојена језичка знања која су повезана са актуелним предметом учења могу се покренути у виду питања, вјежбања и задатака којима ће се активирати они сегменти за које се сматра да би могли бити проблематични или непотпуни. Школска књига треба да обухвати и сугестије и захтјеве који ће ученика покренути да „разговара“ са уџбеником, да уочи и препозна проблем, да се критички осврне на оно што зна, да пронађе додатна појашњења итд. Даље, у служби аутоконтроле и аутокорекције на нивоу поглавља треба укључити и закључке као и финалне прегледе градива („поглед уназад“). На почетку сваког поглавља и већих тематских цјелина могу се конципирати и укључити *тестови* који би вршили функцију иницијалног или „улазног колоквијума“, чиме би се обезбиједила могућност сагледавања чињенице да ли ученик посједује довољан ниво језичких знања да би могао успјешно да прати и појми садржај који треба да буде представљен. Ако ученик не посједује довољан и очекиван ниво знања, онда га треба усмјерити на процес додатног учења и исправљања уочених грешака. У саставу сваког текста или система вјежбања треба осмислити и конципирати перманентну рубрику коју бисмо условно могли назвати „не знам“ или „не разумијем“ или „желио би да разјасним“, која би била конципирана на начин да ученик у празан простор који је графички издвојен, уноси све што му је нејасно, што не схвата, појми или не може да прихвати и усвоји (Брајковић 2011).

Сагледавајући све релевантне аспекте, на крају ћемо истаћи да смо дошли до сазнања да је, поред постојећих понуђених конструкцијских рјешења уграђених у постојеће уџбенике руског језика, проблематици изграђивања навика самоконтроле и самокорекције, као битних компонената индивидуализације наставе, поклоњено мање пажње, времена и простора него што оне то заиста заслужују.

Литература

Бим 1981: Л. Бим, *Ключевые проблемы теории учебника: структура и содержание,* Москва: Русский язык.

Брајковић 2008: Н. Брајковић, *Међујезичка хомонимија и паронимија у настави руске лексике,* Подгорица: Унирекс.

Брајковић 2009: Н. Брайкович, „Современное преподавание русского языка в основных школах Черногории“, у Б. Станковић (ред.), *Русский язык как инославянский:современное изучение русского языка и русской культуры в инославянском окружении*, выпуск I, Београд: Славистическое общество Сербии, 65-73.

Брајковић 2011: Н. Брајковић, *Индивидуализација и диференцијација у уџбеницима руског језика за основну школу (теоријски принципи и конструкцијска рјешења) (докторска дисертација),* Београд: Филолошки факултет.

Брајковић 2013: Н. Брайкович, „Индивидуализированное обучение: планирование, организация и условия его осуществления“, у В. Бјелокапић-Шкунц (ред.), *Русский язык как инославянский*, выпуск V, Београд: Славистическое общество Сербии, 73-79.

Зујев 1988: Д. Д. Зујев, *Школски уџбеник,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ивић 1984: И. Ивић, *Ка једној психологији уџбеника,* Београд: ПТУ.

Кончаревић 2001: К. Кончаревић, „Комуникативно-индивидуализовани уџбеник руског језика: идеја и реализација“, у: J. Vučo (red.), *Savremene tendencije u učenju i nastavi stranih jezika,* knjiga I, Nikšić: Filozofski fakultet, 198-212.

Кончаревић 2002: К. Кончаревић, *Савремени уџбеник страног – руског језика: структура и садржај,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Кончаревић 2003: К. Кончаревић, „Метакогнитивна функција савременог уџбеника руског језика у инословенској средини: проблеми и решења“, у J. Vučo (red.), *Udžbenik u nastavi stranih jezika,* knjiga II, Nikšić: Filozofski fakultet, 75-92.

Кончаревић 2008: К. Кончаревић, „Аутоконтрола, аутокорекција у аутоевалуацији ученика посредством уџбеника страног (руског) језика: теоријски принципи и конструкцијска решења“, у J. Vučo (red.), *Evaluacija u nastavi jezika i književnosti*, knjiga VII, Nikšić: Filozofski fakultet, 39-51.

Кончаревић 2009: К. Кончаревић, „Функција индивидуализације и диференцијације у уџбенику страног (руског) језика: теоријски принципи и конструкцијска решења“, у J. Vučo, B. Milatović (red.), *Individualizacija i diferencijacija u nastavi stranog jezika i književnosti,* knjiga VIII, Nikšić: Filozofski fakultet, 162-171.

Малић 1986: J. Malić, *Koncepcija suvremenog udžbenika,* Zagreb: Školska knjiga.

Метса, Аликметс 1988: А. А. Метса, К. П. Алликметс, *Коммуникативно ориентированные учебники вчера, сегодня, завтра,* Москва: РЯЗР.

Пешић 1998: Ј. Пешић, *Нови приступ структури уџбеника: теоријски принципи и конструкцијска решења,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Плут 2003: Д. Плут, *Уџбеник као културно-потпорни систем,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ивана Т. Гаврић[*]
Бијељина

DOI 10.7251/ZRNDSFFP09152535G
Стручни рад

МЕТОДИЧКИ ПОСТУПЦИ И РАДЊЕ У ТУМАЧЕЊУ ЗБИРКЕ ПРИПОВИЈЕДАКА У НАСТАВИ („БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ“ БРАНКО ЋОПИЋ)

Заступљеност збирки приповједне прозе у наставном плану и програму за средњу школу

Збирка приповједне прозе сложена је умјетничка творевина у којој је свака прича заокружена и самостална, и као таква одувијек је представљала изазов за сваког наставника. На који начин приступити тумачењу збирке, које методичке радње користити и како, само су нека од питања која сваки наставник има пред собом. Средња школа доноси ученицима нови вид сусретања са књижевношћу, пошто се са тематског проучавања прелази на њено књижевнотеоријско и књижевноисторијско проучавање. С обзиром на то да су у основној школи заступљене само репрезентативне приче из одређених збирки, право сусретање са збирком приповједне прозе ученици имају тек у средњој школи.

Наставни план и програм за средњу школу конципиран је тако да су у њему најзаступљенији романи, приповијетке, пјесме, поеме. Републички педагошки завод Републике Српске предлаже обраду збирке *Рани Јади* у првом разреду средње школе и збирку приповиједака *Башта сљезове боје* у четвртом разреду. Зашто се задржати само на обради ових збирки? Зашто не створити могућност за увођење и проучавање нових збирки приповиједака?

Како не би био статичан и монотон, наставни програм могуће је употпунити и проширити новим садржајима. Наставни план и програм треба да буде прилагођен узрасту, интересовању и афинитетима ученика, и као такав да пружи квалитетно образовање и васпитање. Проучавање збирки приповиједака у средњој школи могуће је обогатити новим садржајима који пружају погодности за остваривање најсложенијих циљева у настави књижевности. Ученицима је потребно представити нова дјела која обилију мноштвом пријемчивих тема које подстичу естетско доживљавање и разумијевање, те која омогућују истраживачки и сазнајни приступ самом дјелу. Постоји мноштво збирки приповједне прозе које су остале у сјенци, иако су о њима изречени најпозитивнији критички судови. Једна од таквих збирки свакако је збирка *Божји људи* Боре Станковића, али и збирка Петра Кочића *Јауци са Змијања*. Ове збирке приповиједака, као романескна дјела, представљају скуп умјетничких дјела која садрже широк

[*] ivana.gavric88@gmail.com

дијапазон мотива, ликова, идеја, те могу послужити као одличан извор за стварање нових обика методиче обраде истих.

Методички поступци и радње у тумачењу збирке приповиједака „Башта сљезове боје“ Бранка Ћопића

Настава књижевности у школама темељи се на дјелима репрезентативних књижевника, а успјешни часови тумачења на поузданим научним гледиштима на књижевност и књижевно дјело. Како би се остварило садејство ових елемената и постигао сарадднички однос, потребно је претходно исцрпно припремање наставника и ученика. Проучавање књижевних дјела у настави књижевности остварује се помоћу низа корелативних методичких радњи. Како су све методичке радње дио промјенљивог скупа, оне су прилагођене према конкретним књижевним текстовима, наставним циљевима, као и условима у којима се ради. С обзиром на различитост и разноврсност методичких радњи, наставнику је дозвољено да у зависности од књижевноумјетничког дјела изабере методичке радње које ће користити на часу. Тако ће, у зависности од текста који се обрађује, неке методичке радње бити заступљене, а неке изостављене.

Да би се збирка приповједне прозе успјешно протумачила, важно је пронаћи факторе који обједињују цјелокупну предметност дјела и који функционишу као истраживачка полазишта, а, међу њима, намећу се првенствено умјетнички доживљаји, водећа предметност, литерарни проблеми, стваралачки поступци... Стваралаштво Бранка Ћопића присутно је у активној настави још у основној школи, али уколико желимо да побољшамо квалитет и квантитет наставних садржаја, потребно је истаћи и вриједност осталих његових књижевних остварења. Проучавање Ћопићевог дјела у настави оставља доста простора за успјешно тумачење и за коришћење ваљаних методичких приступа који омогућују свестране и богате доживљаје, као и успјешну интерпретацију. Његово стваралаштво пријемчиво је за ученике свих узраста. Дјетињство и рат представљају два свеобухватна тематска круга нашег писца. Бранкове приче о дјетињству, добрим старцима и несташним дјечацима буде у читаоцима осјећање ведрине и топлине. *Башта сљезове боје* остварује изврсну повезаност различитих мотива и ликова, те је током наставне интерпретације могуће извршити корелацију неколико методичких радњи, од којих су незаобилазне читање и тумачење.

Мотивисање ученика за читање

Припремне методичке радње, као што је мотивисање, имају значајну улогу у подстицању истраживачких способности ученика. Ученици који су претходно мотивисани за читање одређеног књижевног

дјела дубље се и свестраније укључују у његов свијет и тумачење. Из овог произлази значај мотивисања као методичке радње. Радозналост ученика постићи ће се наглашавањем емоција и доживљаја који се очекују. Успјешна настава створиће околности у којима ће ученик бити подстакнут да се уживи у умјетнички свијет и да га у машти створи. Постоје различите врсте мотивисања ученика. Понекад је погодно мотивисање одломком, док у неким ситуацијама већ познато дјело изазива радозналост за друго дјело. За побуђивање читалачке радозналости можемо се користити и биографским подацима писца, односно неку занимљивост из његовог живота, нарочито кад је у питању мотивисање ученика у средњој школи. Тада наставник може да користи и афирмативне књижевне судове и исказе о једном писцу. *Башта сљезове боје* оставља доста простора за мотивисање. Ученике најприје можемо мотивисати причом о претходно прочитаним дјелима Бранка Ћопића, сјећањем на ликове, атмосферу и ситуације, али и читањем репрезентативног одломка, као што је *Писмо Зији Диздаревићу*, из којег ће ученици наслутити све драži и љепоте Ћопићевог дјела.

Припремни разговор:

„Писање је врло племенит и одговоран посао и зато му се ваља предати свом душом, мислећи увијек на своју читалачку публику.“ *Да је увијек мислио на своју читалачку публику, доказао је Бранко Ћопић управо својим причама и романима. Још у основној школи сусрели сте се са његовим дјелима. Сјетите се која су то дјела. Какав утисак су она оставила на вас и чиме су заокупила вашу пажњу?*

Бранко Ћопић (1915–1984), писац наше револуције, човјек дубоких осјећања усмјерених према људима и својој земљи, успио је да у својим причама прикаже историју нашег народа која није остала ускраћена за окрутност од стране ратног вихора и ратних страхота које су протутњале преко поља одлучности младих нараштаја. Још у првим данима народноослободилачке борбе постао је партизан и са својим сународницима прошао трновит пут револуције и рата. Његова збирка „Башта сљезове боје“ представља врхунац приповједачке прозе у међуратној причи. Читајући његове приповијетке, бићете у прилици да се упознате са другачијим Бранком Ћопићем, који је у своја дјела унио рат и народну револуцију, обојене лирским запажањима. Његове кратке приче препуне су субјективног доживљаја, те га с разлогом можемо назвати пјесником своје земље и свог народа. Ову збирку Бранко Ћопић је посветио свом другу из дјетињства и пријатељу из рата Зији Диздаревићу. Послушајте читање посвете. Потрудите се да објасните ово писмо и да га сагледате у контексту збирке. Зашто оно има пролошку функцију? Шта је навело Бранка да напише ову збирку? Чиме се треба супротставити злу?

Бранко Ћопић пише бајку о људима. Та бајка је прича о човјековој храбрости да посредством маште, разума и доброте побиједи све невоље и недаће. Настала на крају Ћопићевог умјетничког стваралаштва, *Башта сљезове боје* приповиједа о недостацима и губицима који су ненадокнадиви, о жељама које су неостваривe, као и о меланхоличним осјећањима и носталгијом за свиме што је прошло. Башта не доноси срећан крај, али упућује на вјечну борбу против зла и нечовјештва. Циљ овог припремног разговора јесте формирање одговарајућег доживљајног контекста, односно радних околности у којима ће ученици бити мотивисани да активно и на проблемски начин учествују у интерпретацији дјела.

Читање и обрада збирке

Читање је основна методичка радња, која поред припремне и интерпретацијске активности, представља и образовну и васпитну активност. Читањем се ученици упознају са књижевним дјелом, ступају у свијет дјела и саживљавају се са његовим јунацима. Какав ће бити квалитет интерпретације, зависи управо од читања. Најбоље интерпретације књижевних текстова остварују се уколико ученици индивидуалним читањем усвоје текст и тако се припреме за активно учешће у тумачењу дјела. Методички приступ читању обухвата припрему ученика за читање. Прије обраде књижевног текста ученици су мотивисани за читање, доживљавање и интерпретацију текста. Ученицима је најбитније указати на сврху и циљеве читања. Уколико имају неке потешкоће приликом читања, ученицима наставник треба да помогне да савладају препреке. У настави се тежи да се остваре сви облици читања, од гласног и безгласног, преко изражајног, интерпретативног и умјетничког, до доживљајног и истраживачког читања. Самостално истраживачко читање омогућује ученицима да самостално долазе до информација, да врше обраду дјела, припремају, образлажу и аргументују своје ставове и виђења. Ученици самостално истражују текст након наставниковог краћег мотивисања о дјелу.

Да би успјешно знали да говоре о прочитаном дјелу, наставник прије обраде задате наставне јединице уручује ученицима истраживачке задатке. Циљ истраживачких задатака јесте да олакша ученицима приступ дјелу, доживљавање, разумијевање, тумачење и интерпретацију. Тако ће ученици са појачаном пажњом читати збирку приповиједака и долазити до битних гледишта и закључака. Истраживачким задацима ученици се подстичу да на проблемски начин сагледају дјело и тако приступе његовом тумачењу. Због обимности, обухватности, прегледности и систематичности питања, задаци у радном пројекту групишу се према водећим тематским, мотивским, језичким и другим проблемским подручјима у дјелу, што ученике мотивише да читање, припремање и интерпретацију остварују на истраживачки начин (Павловић 2008: 99). Истраживачки пројекат који ће

наставник уручити ученицима обухвата више умјетничких вриједносних чинилаца самог дјела, који су распоређени у неколико проблемских кругова, с посебним акцентом на ратна дешавања и мотиве слободе и хероизма. Истраживачки задаци су такви да се на часу могу разгранати у низ нових задатака који ће употпунити тумачење књижевног дјела. Ученицима се нуди пут који води преко доминантних умјетничких чинилаца, те након ваљаних подстицајних задатака може се очекивати да ће ученици са много више пажње и разумијевања тумачити задато књижевно дјело.

Како све приче у збирци *Башта сљезове боје* садрже заједничке интеграционе чиниоце, омогућено је да се збирке проучава као цјелина. Темељно истраживање и тумачење Ћопићеве збирке приповиједака врши се путем интерпретације. Детаљном интерпретацијом створиће се увид у мноштво вриједносних чинилаца и стваралачких поступака у тексту. Збирка је подијељена на три дијела: *Јутра плавог сљеза, Немирни ратник* и *Дани црвеног сљеза*. Сва три дијела повезана су истим ликовима и наратором, али и истим амбијентом и основним мотивима дјетињства и рата. С обзиром на то да су ученици још у основној школи обрађивали причу из првог дијела збирке (*Јутра плавог сљеза*), обрада у средњој школи може се засновати на анализи трећег дијела *Дани црвеног сљеза*. Овај дио збирке обухватају приче о рату, ратним страхотама и социјалистичкој борби и мање су цјеловите за разлику од оних написаних у *Јутрима плавог сљеза*. Учестала тема је рат, подвизи Крајишника, трагичне судбине, али и борба против суровости и бездушности која их окружује. Амбијент у коме се одиграва радња сваке приче је завичајни амбијент, у коме крајишки сељаци проналазе уточиште, присност и љубав. Све приче у овом дијелу збирке прекривене су велом туге, сивилом и једноличним трајањем. Читалац је суочен са стварношћу рата и пораза и, умјесто ведрине и хумора, поетског и чудесног, наилазимо на сурову стварност. Бранкове приче су кратке, без развијене композиције, са наглашеним лиризмом и развијеном сликом одређене атмосфере. У својим дјелима настојао је да, попут Петра Кочића, искаже снагу и виталност босанског човјека, истичући у први план његов патриотизам и хероизам, без обзира на растанке под Грмечом, сиромаштво и тугу. Све његове приче грађене су на принципу супротности. На једној страни је суровост ситуација у којима се јунаци налазе, а на другој простодушност, добронамјерност и искреност самих јунака. Основна врлина јесте људска топлина коју борци, односно јунаци прича, носе у срцу.

Истраживачки задаци за анализу „Баште сљезове боје“

1. *Умјетнички свијет збирке*

Пажљиво, истраживачки читајте збирку приповиједака „Башта сљезове боје“ *и трудите се да ступиш у чудесан свијет Бранкових прича. Издвојте приче које су вам се највише допале и објасните због чега. Пронађите у збирци мјеста која су вас највише потресла. Објасните зашто. Одаберите неколико ликова који су заокупирали вашу пажњу. Своје одговоре поткријепите примјерима из текста. Која осјећања открива пишчев сјетни хумор? Каква је та* „златна бајка о људима“ *коју је испричао Бранко Ћопић?*

2. *Структура збирке и тематска обиљежја*

Како су повезане приче у „Башти сљезове боје“*? Шта им је заједничко? А по чему се разликују? Обратите пажњу на циклично повезивање прича. Око ког мотива се повезују приче у првом дијелу збирке? Какво расположење преовлађује у Данима црвеног сљеза? Преко којих умјетничких чинилаца је остварено јединство прича у овом дијелу збирке?*

На који је начин у овим причама представљена ратна тематика? На примјерима из прича покажите однос народа према ратовању. Како јунаци превазилазе и побјеђују ратне недаће? Шта симболишу ораси у истоименој причи? Чега су се сјетили крајишки ратници угледавши гомилу ораха? Задржите се на причи „Потопљено дјетињство“*. Уочите разлику у мотиву дјетињства између ове приче и прича из првог дијела збирке. Какво је дјетињство послије рата? Чега се човјек највише сјећа? Свестрано протумачите симболику наслова ове приче. Запазите на који начин је у збирци представљен мотив завичаја и баште. Како су они приказани у причама* „Дјечак с тавана“ *и* „Плави лончићи“*?*

3. *Јунаци приповиједака*

Обратите пажњу на јунаке из трећег дијела збирке. Који јунаци су привукли вашу пажњу? Зашто? Објасните мотивисаност њихових поступака. Задржите се на описима дјечака, војника, Милоша лисца, артиљерца Марка Медића, момка Василија. На који начин су приказани њихови портрети? Којим појединостима је дочаран

хероизам Бранкових војника? Како бисте окарактерисали колективног јунака „Дана црвеног сљеза“*, крајишку бригаду?*

Пратите на који начин су приказивани ликови војника и команданата. Запажајте шта је истакнуто у њиховом понашању. Задржите се на опису поручника Спасоја из приче „Магарац са чељадећим ногама“. *Шта је постигнуто његовим хумористичним поступком у овој причи? Какве моралне поруке из дјетињства је понио овај војник у рат?*

У причи „Непостојећа бакица“ *окарактеришите лик баке. Како је описана егзистенцијална угроженост баке у морално стјештеном свијету? У чему је њена трагичност? На које препреке наилази народ подрмечког краја у жељи да оствари своја права? Како се друштво односи према њиховим проблемима? Како гласи морална опомена баке Тривуне?*

4. *Приповиједање у збирци*

Откривајте на који се све начин приповиједа у овој збирци. Посебно се задржите на описима амбијента, као и на представљању јунака. На који начин се јунаци уводе у причу? Каква је улога дијалога у Бранковим причама? Објасните функцију наратора у збирци.

На овај начин наставник је, уочивши главне литерарне проблеме, одредио проблемска подручја у збирци и рашчланио их на уже проблеме, те је тако добио радне налоге за ученике, помоћу којих се они припремају за разговор о појединачним причама. Приликом обраде збирке приповиједака најважније је подстицати ученике на поредбено тумачење прича, уочавајући сличност међу мотивима, јунацима, стилским и стваралачким поступцима.

Све приче из збирке *Башта сљезове боје* носе у себи универзалне поруке о животу и свијету. Препуне живописних описа, добрих људи и гостољубиве природе, обилују порукама које ће бити примамљиве ученицима. Људске вриједности, као што су поштење, доброта, пожртвованост и преданост, не смију бити препуштене злу. Фонд часова не дозвољава наставнику да обради овако сложеног умјетничког дјела посвети више од два часа, те је препоручљиво да се други час обраде збирке приповиједака започне анализом неколико прича повезаних истим мотивима или анализом репрезентативне приче. У овом случају предложена је обрада приче *Заточник*.

Други час обраде започећемо саопштавањем и провјеравањем утисака, осјећања и мисли изазваних умјетничким дјелом. Ученици ће, уз

наставникове подстицаје, износити и саопштавати индивидуалне емотивне и мисаоне доживљаје. Код већине ученика ова прича изазвала је снажна осјећања подстакнута, првенствено, мотивом самоће који прати јунака у овој причи. Поједини ученици ће примијетити изузетно изражен мотив губитништва, али ће их привући и хумор главног јунака прекривен иронијом.

Истраживачки задаци за други час обраде

Објасните шта вас је посебно задивило у причи „Заточник“. *Која су вас мјеста у овој причи подстакла на размишљање? По чему се ова прича разликује од осталих у збирци? Задржите се на опису који је дат на почетку приче. Која је функција тог описа? Како је подијељена ова прича?*

Који мотиви су заступљени у причи „Заточник“*? На који начин је приказан мотив слободе? У чему се огледа слобода јунака из ове приче?*

Задржите се на лику Стевана Батића. Којим умјетничким поступцима је остварен његов лик? На шта вас асоцира његов физички опис? Објасните дијалог између Стевана и команданта. Шта открива тај дијалог о Стевану? Каква су осјећања су се годинама сакупљала у њему? Какав је био Стеваном однос са саборцима? Какво је стање бораца послије завршеног рата?

У ком дијелу приче је садржана иронија и апсурдност времена у коме јунак живи и траје? Шта чини Стеван са својом споменицом? На који начин је Стеван одао почаст палим борцима и својим саборцима? Задржите се на његовом опису приликом давања почасти. Шта о Стевану свједоче „двије ситне шкрте сузе“ *у његовим очима?*

Крај приче „Заточник“ *доноси суморно расположење и разочарење. Објасните поруку приче. Свестрано образложите исказ* „трбувом за крувом“. *Размислите о изневјереним идеалима бораца Крајишке бригаде. Шта можете да закључите о рату и ратовању посредством ове приче? По чему је ова прича значајна за Ћопићеву збирку?*

Прича *Заточник* је посљедња прича у Ћопићевој збирци *Башта сљезове боје*. Истраживачки пут ове приче усмјерен је на главног јунака Стевана Братића, бившег ратника и митраљесца. Њему је дата приоритетна вриједност у предметном слоју збирке и посредством ове вриједности

обухваћени су и остали литерарни проблеми у причи. Ускукан, црн и босоног, Стеван напаса своју стоку док се на брду припрема славље поводом двадесетогодишњице чувене битке. Сагледајући његов лик ученици ће бити у прилици да говоре о човјековој потреби за слободом и љубављу, али и за социјалном правдом и изгубљеним идеалима.

Наставник динамику часа подешава према истраживачким задацима. Помоћу истраживачких задатака ученици су мотивисани за читање и доживљавање, понуђена су им различита гледишта на умјетнички свијет књижевног дјела и путеви за рјешавање битних литерарних проблема. При свему томе могу се стварати нове проблемске ситуације и упућивати ученике на све знатније појединости у збирци. У средиште интерпретације биће доведени истраживачки рад и аналитичкосинтетички приступ тексту, помоћу којих се остварују услови за највише домете проблемске и стваралачке наставе. Богат умјетнички материјал збирке дозвољава комбинацију различитих нивоа обраде: осврт, приказ и интерпретација. Први час обраде пожељно је заснивати на осврту, јер ће ученици током разговора о утисцима и осјећањима истицати најзапаженије приче и тако повести разговор у смјеру приказивања одабраних репрезентативних прича, док се друга час заснива на интерпретацији.

Оваквом интерпретацијом омогућено је аналитичко-синтетичко проучавање књижевног дјела, а ученици су подстакнути да долазе до закључака о посебностима и суштинским вриједностима проученог дјела. Овим методичким радњама интерпретација је није доведена до краја. Снага овог умјетничког дјела навешће ученике на бројна размишљања. На крају часа наставник може подстаћи ученике да размишљају о снази крајишког човјека, о страху и стрепњи прије и послије рата. Емотивно ангажовање ученика може се ваљано искористити за мотивацију и за остваривање богатих литерарних садржаја. Наставник ће подстаћи ученике да своја размишљања, доживљаје и утиске представе у писаном облику код куће и да их затим, на неком од наредних часова, прочитају и прокоментаришу у одјељењу.

Проучавање сваког дјела у настави књижевности започиње увидом у осјећања, расположења и размишљања која умјетничко дјело побуђује у ученику. Тако се стварају позитивне радне околности у којима се ваљано наставља проучавање задатог дјела. Добра обрада захтијева претходну припрему наставника и ученика. Приликом тумачења и проучавања збирке приповиједне прозе, поред умјетничких доживљаја, водеће предметности, стваралачких поступака, пажњу треба посветити литерарним проблемима који су у улози откривања виших и универзалних вриједности самог дјела. Приликом тумачења збирке приповиједне прозе незаобилазне су методичке радње, мотивисање, читање и истраживачки задаци, а све остале варијабилне су и прилагодљиве.

Литература

Андрић 2000: М. Андрић, *Методички прилази књижевноуметничком делу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Бајић 2004: Љ. Бајић, *Одабране наставне интерпретације*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Бајић 1994: Љ. Бајић, *Методички приступ збирци приповедне прозе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Данојлић 1981: М. Данојлић, „Најбољи Ћопић“, у: *Критичари о Ћопићу*, Сарајево: Свјетлост.

Деретић 2007: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Зрењанин: Sezam Book.

Милутиновић 2014: Љ. Милутиновић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Николић 2009: М. Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Павловић 2009: М. Павловић, *Припремање ученика и наставника за тумачење књижевних дела,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства,.

Павловић 2014: М. Павловић, *Спреми се да говориш*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Росандић 1988: Д. Росандић, *Методика књижевног одгоја и образовања*, Загреб: Школска књига.

Ћопић 1972: Б. Ћопић, *Башта сљезове боје*, Београд: Просвета.

Резиме

Филолошки том зборника радова насталог као резултат научног скупа *Наука и слобода,* одржаног 6-8. јуна 2014. године на Филозофском факултету на Палама подијељен је у двије свеске. У првом су објављени радови са великог броја сесија секције за лингвистику, а у другој текстови настали на основу реферата поднесених на секцијама за књижевност, библиотекарство и театрологију.

Секција за лингвистику била је организована у више сесија са различитим подтемама везаним за основну тему скупа. Отуда је феномену слободе привидно посвећен мањи број радова који су у приличној мјери хетерогени по начину тумачења овог феномена. Најбољи доказ за то су прва три рада *Концепт „Свобода“ у роману М. В. Шукшина „Я пришёл дать вам волю“, О слободи језичког израза у спортском новинарству* и *Вербалне асоцијације ученика Филолошке гимназије на стимулус* слобода. Различити аспекти лингвистичког изучавања овог појма присутни су и у другима веома занимљивим радовима у овој свесци који се њиме баве кроз различите литерарне традиције других култура.

Посебна сесија била је посвећена обиљежавању стоте годишњице сарајевског атентата. Као резултат рада те секције у зборнику су објављени веома интересантни погледи како на поезију о Младобосанцима, тако и на поезију самих припадника овог покрета.

Већи број радова посвећен је различитим лингвистичким изучавањима савремених српских писаца са простора Босне и Херцеговине, што даје посебан значај овој свесци.

Највећи број радова припада контрастивној лингвистици што показује да се ова област све више развија и постаје веома интересантна проучаваоцима.

Неколико добрих радова из области методике српског језика и књижевности потврђују да се ова наука све више потврђује као неизоставни дио лингвистичких тумачења књижевних текстова.

Свих 40 радова објављених у овој свесци потврђују да је тема скупа, са свим подтемама на секцији за лингвистику била веома интересантна изучаваоцима ове научне области.

Summary

Philology proceedings published as a result of the conference *Science and Freedom* held from the 6th to 8th June 2014 at the Faculty of Philosophy in Pale is divided into two volumes. The first contains works from a large number of sessions in linguistics, whereas the second comprises papers presented at the sessions on literature, librarianship and *theatrology*.

The section on linguistics was organized in multiple sessions with different subtopics related to the main topic of the Conference. Apparently a small number of works is dedicated to the phenomenon of freedom but they are all to a large extent heterogeneous in understanding this phenomenon. The first three works are the best proof of this *The concept „Свобода“ in the novel „Я пришёл дать вам волю“by V. M. Shukshin, On freedom of linguistic expression in sports journalism* and *Verbal associations of the philological high school students on the stimulus* freedom. Various aspects of the linguistics studies of this concept are presented in other very interesting works in this volume, addressed through different literary traditions of other cultures.

A special session was devoted to the hundredth anniversary of the Sarajevo assassination. As a result of this session a very interesting views to the poetry on the Young Bosnia members is published in a journal, as well as on the poetry members of this movement wrote themselves.

A greater number of papers is devoted to the different linguistic studies of the modern Serbian writers from Bosnia and Herzegovina, which gives a special importance to this volume.

The greatest number of works belongs to the contrastive linguistics, which indicates that this field is becoming more developed and interesting to the researchers.

A few good works in the field of the Serbian language and literature methodology confirm that this science is proving to be an indispensable part of the linguistic interpretation of literary texts.

All 40 papers published in this volume confirm that the topic of the conference with all its subtopics in the linguistics session was very interesting to scholars of this field of study.

Садржај

Секција за лингвистику 5

Милена Б. Маројевић
КОНЦЕПТ „СВОБОДА“ У РОМАНУ М. В. ШУКШИНА
„*Я пришёл дать вам волю*“ 7

Валентина В. Будинчић
О СЛОБОДИ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА У СПОРТСКОМ НОВИНАРСТВУ 17

Биљана Д. Бранић Латиновић
ВЕРБАЛНЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ УЧЕНИКА
ФИЛОЛОШКЕ ГИМНАЗИЈЕ НА СТИМУЛУС *СЛОБОДА* 33

Сандријела Б. Касагић
ЈЕЗИК (НЕ)СЛОБОДЕ ТОМАСА МАНА 41

Александра Р. Блатешић
ПОЈАМ СЛОБОДЕ У ИТАЛИЈАНСКИМ ПОСЛОВИЦАМА 57

Миланка Ј. Бабић
ГАВРИЛО ПРИНЦИП У ПОЕЗИЈИ СРПСКИХ ПЈЕСНИКА 73

Милош М. Ковачевић
ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА ЈЕДНЕ ПРИНЦИПОВЕ ПЈЕСМЕ 89

Илијана Р. Чутура,
Јелена Љ. Спасић
ФИГУРЕ ПОНАВЉАЊА У ЗБИРЦИ *СТО ЈАДА* ЕМИРА КУСТУРИЦЕ 97

Јелена М. Стевановић
БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ У РОМАНИМА БРАНКА ЋОПИЋА 115

Ана М. Јањушевић Оливери
АУТОРСКИ И ТУЂИ ГОВОР У КЊИЗИ ПРИПОВИЈЕДАКА *БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ* БРАНКА ЋОПИЋА 129

Вера С. Ћевриз Нишић
ЕКСПРЕСИВНОСТ СИНТАКСИЧКИХ НИЗОВА У ГЛОСИ ЈЕЧАМ И
КАЛОПЕР *РАЈКА П. НОГА* 145

Тања Ј. Танасковић
РЕГИОНАЛНА ЛЕКСИКА У КРАТКОЈ ПРОЗИ *МОЈИ ЗЕМЉАЦИ*
ЂУРЕ ДАМЈАНОВИЋА 151

Бојана М. Вељовић
УПОТРЕБА ИМПЕРФЕКТА И АОРИСТА У РОМАНУ *ПРЕОБРАЖЕЊЕ* ВОЈИСЛАВА ЛУБАРДЕ 163

Саша М. Ђукић
ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТ КАО УМЈЕТНИЧКИ ПОСТУПАК У ПУБЛИЦИСТИЧКОЈ ПРОЗИ ЖЕЉКА ГРУЈИЋА 183

Ljiljana R. Marković
Marko R. Božović
FUKUZAVA JUKIĆI – ULOGA OBRAZOVANJA U MODERNOJ DRŽAVI 197

Јелена М. Марковић
МОДИФИКАЦИЈЕ ДИРЕКТНОГ ГОВОРА У АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ 207

Маријана Г. Вучковић
Сандра Д. Чаушевић
ЕФИКАСНОСТ ОБЛИКА ПИСАНОГ ФИДБЕКА У ПИСАЊУ САСТАВА 221

Вера М. Вујевић
ВЕРБАЛНА ЕЛИПСА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ 233

Драгица Д. Жугић
АНГЛИЦИЗМИ У НОВИНСКОМ РЕКЛАМНОМ ОГЛАШАВАЊУ 247

Аница В. Глођовић
ЈЕДАН ОСВРТ НА ПРЕФИКСЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: КОРЕЛАЦИЈА СА ЕНГЛЕСКОМ ПАРТИКУЛОМ OUT 263

Даница М. Јеротијевић Тишма
СЛОБОДНЕ СТРУКТУРЕ ТУЂЕГ ГОВОРА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ НОВИНСКОМ ДИСКУРСУ 277

Јелица Р. Стојановић
ПРВИ СВЈЕТСКИ РАТ – ОДНОС ПРЕМА ЋИРИЛИЦИ И ДРУГИМ СРПСКИМ НАЦИОНАЛНИМ СИМБОЛИМА 295

Биљана С. Самарџић
ОДНОС СРПСКОГ НАРОДА И ЊЕГОВОГ ЈЕЗИКА ДО ПРЕДСТАНДАРДНИХ ИДИОМА 323

Нина С. Ћеклић
ТИПОВИ СИНТАКСОСТИЛЕМА РЕДА РИЈЕЧИ ОФОРМЉЕНИ УПОТРЕБОМ ЦРТЕ КАО ПОСТИНИЦИЈАЛНЕ ПАУЗЕ У РОМАНУ *ТОП ЈЕ БИО ВРЕО* ВЛАДИМИРА КЕЦМАНОВИЋА 329

Драга И. Бојовић
ОБИЉЕЖЈА РОДА И 'ПОЛА' КОД ИМЕНИЦА КАО МОРФОЛОШКЕ И СЕМАНТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 339

Стефан Д. Тодоровић
Нина Ж. Манојловић
У ПОТРАЗИ ЗА ВРШИОЦЕМ РАДЊЕ – НОМИНАЛИЗАЦИОНИ ПРОЦЕСИ КАО СРЕДСТВО ОБЕЗЛИЧАВАЊА У ЈЕЗИКУ ЈАВНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ (АДМИНИСТРАЦИЈА И МЕДИЈИ) 347

Бојана С. Павловић
СЕМАНТИКА ПРИЈЕДЛОГА У КИНЕСКОМ ЈЕЗИКУ 365

Маја М. Жарковић
ОДНОС ФОРМЕ АТРИБУТИВНИХ ИМЕНИЦА И ЗНАЧЕЊА ИМЕНИЧКЕ ФРАЗЕ – ПРИМЈЕР ПРОСТИХ И СЛОЖЕНИХ ИМЕНИЦА 373

Жана Г. Гавриловић
ТЕМПОРАЛНА АНТЕРИОРНОСТ ИЗРАЖЕНА КЛАУЗАМА УВЕДЕНИМ ВЕЗНИКОМ „*AFTER*" 385

Јелена М. Симуновић Полуга
ЈЕЗИЧКЕ ПРОМЈЕНЕ ПОД УТИЦАЈЕМ ПРЕВОДА И ИДЕОЛОГИЈЕ ПОПУЛАРНИХ ПСИХОЛОШКИХ КЊИГА – ЈЕЗИЧКА СЛОБОДА ИЛИ КОЛОНИЗАЦИЈА 395

Veran J. Stojanović
JEDAN NEORAJHENBAHOVSKI PRISTUP FRANCUSKIM GLAGOLSKIM VREMENIMA 411

Ивана Б. Палибрк
ГРАФОСТИЛЕМИ У ПОЕЗИЈИ Е.Е. КАМИНГСА: СЛОБОДА ИЗРАЗА 427

Mladen D. Papaz
GLAGOLSKE ALOLEKSE U SLUŽBI MODALNIH PARTIKULA I NJIHOVI EKVIVALENTI U NJEMAČKOM JEZIKU 445

Милица Б. Чамур
ЖАРГОН У КОМПАРАТИВНОЈ АНАЛИЗИ РОМАНА *ПОСЛЕДЊИ ЛЕТ ЗА САРАЈЕВО* МОМА КАПОРА И ЊЕГОВОГ ПРЕВОДА НА РУСКИ ЈЕЗИК 461

Снежана П. Марковић
ДРАМАТИЗАЦИЈА КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА У ФУНКЦИЈИ ОСЛОБАЂАЊА ПОКРЕТА, ГОВОРА И МАШТЕ УЧЕНИКА РАЗРЕДНЕ НАСТАВЕ 473

Јелена Д. Михајловић, Александра С. Костић Тмушић
ОДНОС СРПСКЕ И ДРУГИХ КЊИЖЕВНОСТИ У АКТУЕЛНИМ НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ, ФЕДЕРАЦИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 487

Јелена Р. Гркић, Маја Р. Ћалић
СЛОБОДАН ИЗБОР НАСТАВНИХ САДРЖАЈА У УЏБЕНИЦИМА ЗА МУЗИЧКУ КУЛТУРУ ЗА ПРВИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ 499

Маја М. Димитријевић
ПРЕОБРАЖАЈ КЊИЖЕВНОГ ЈУНАКА КАО ЧИН ОСЛОБАЂАЊА – НАСТАВНО ТУМАЧЕЊЕ У МЛАЂЕМ ШКОЛСКОМ УЗРАСТУ 515

Наталија Ј. Брајковић
ИЗГРАЂИВАЊЕ НАВИКЕ САМОКОНТРОЛЕ КАО БИТНЕ КОМПОНЕНТЕ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЈЕ НАСТАВЕ 527

Ивана Т. Гаврић
МЕТОДИЧКИ ПОСТУПЦИ И РАДЊЕ У ТУМАЧЕЊУ ЗБИРКЕ ПРИПОВИЈЕДАКА У НАСТАВИ („БАШТА СЉЕЗОВЕ БОЈЕ“ БРАНКО ЋОПИЋ) 535

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

001:81(082)

НАУЧНИ скуп Наука и слобода (2014 ; Пале)

Наука и слобода : зборник радова са Научног скупа (Пале, 6 - 8. јуни 2014.) / [главни уредник Милош Ковачевић]. - Источно Сарајево : Филозофски факултет, 2015 (Пале : Dis company). - 544 стр. : табеле ; 25 cm. - (Посебна издања Научни скупови ; књ. 9. Филолошке науке. Том 1/1)

Тираж 300. - Текст ћир. и лат. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-99938-47-69-4
COBISS.RS-ID 5033752